

ISSN 2414 9217

<https://www.gospravacheloveka.tnu.tj>

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научный журнал

**№ 1 (37)
2025**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ

№ 1 (37)
2025

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 372/МҚ-97 аз 12 августи соли 2024 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:	Азиззода У.А. – д. и. ҳ., профессор
Муовини сармуҳаррир:	Диноршоҳ А.М. – д. и. ҳ., профессор
Котиби масъул:	Мирализода И.Қ. – д. и. ҳ., профессор

Ҳайати таҳририя:

Насриддинзода Э.С.	д. и. ҳ., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Маҳмудзода М.А.	д. и. ҳ., профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Ализода З.М.	д. и. ҳ., профессор
Зоир Ҷ.М.	д. и. ҳ., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. и. ҳ., профессор
Сафарзода А.И.	д. и. ҳ., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. и. ҳ., профессор
Ғаюрзода Ш.К.	д. и. ҳ., профессор
Сафарзода Б.А.	д. и. ҳ., профессор
Раҳмон Д.С.	д. и. ҳ., профессор
Искандаров З.Ҳ.	д. и. ҳ., профессор
Мирзозода П.З.	д. и. ҳ., профессор
Камолзода И.И.	д. и. ҳ., дотсент
Маҳмудов И.Т.	н. и. ҳ., дотсент
Сулаймонов Ф.С.	н. и. ҳ., дотсент
Сулаймонзода М.С.	н. и. ҳ., дотсент
Қодиров Н.А.	н. и. ҳ., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусаххехон:
Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М., Азимов С.Ш., Бобозода У.Э.

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научный журнал

№ 1 (37)
2025

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 372/МЧ-97 от 12 августа 2024 года.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал учреждён в 2016 года, публикуется 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор:	Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора:	Диноршох А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь:	Мирализода И.К. – д. ю. н., профессор

Члены редколлегии:

Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Махмудзода М.А.	д. ю. н., профессор, академик Национальной Академии наук Таджикистана
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Шарипов Т.Ш.	д. ю. н., профессор
Сафарзода А.И.	д. ю. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Гаюрзода Ш.К.	д. ю. н., профессор
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Искандаров З.Х.	д. ю. н., профессор
Мирзозода П.З.	д. ю. н., профессор
Камолзода И.И.	д. ю. н., доцент
Махмудов И.Т.	к. ю. н., доцент
Сулаймонов Ф.С.	к. ю. н., доцент
Сулаймонзода М.С.	к. ю. н., доцент
Кодиров Н.А.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Азимов С.Ш., Бобозода У.Э.

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ
ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС: 12.00.01) – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И
ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)**

Шарофзода Р.Ш.	Таҳаввули нуктаҳои назар ва методологияи тарбияи ҳуқуқӣ дар давраи пасошуравӣ	7
Сафарзода Б.А.	Кафолатҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд: мафҳум ва таснифот	33
Мирализода И.Қ.	Оид ба масоили мафҳум ва аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд	40
Саъдизода Дж., Халимова М.А.	Роль Конституции Республики Таджикистан в формировании правовой культуры	50
Сафарзода Б.А., Искандаров Ш.Ф., Иброҳимзода Д.К.	Эҳёи арзишҳои миллӣ ва рушди он дар консепсияи давлатдорӣ Пешвои миллат Понятие «информация» как системообразующий компонент теоретико-юридической конструкции «информационная безопасности»	66 73
Холикова О.А.	Ҳуқуқи инсон дар катибаҳои бостон	86
Азимов С.Ш.	Таъмини ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар шароити рақамикунонӣ	92
Бодамазода Н.П.	Мафҳум ва табиати ҳуқуқии дастрасӣ ба ёрии ҳуқуқӣ	111
Сироджидинова М.Ш.	Понятие дискриминации: теоретико-правовой анализ	117
Қаландарова К.А.	Функцияҳои ҳуқуқ дар низоми давлати иҷтимоӣ: масъалаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ	125
Набизода Н.Н.	Ҳамкории самараноки мақомоти прокуратура бо дигар мақомоти ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун омили тақмили фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ	141
Бахтиёрӣ М.	Мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва функцияи барқарорсозии он	159
Раҳимов Р.Л.	Шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун унсурҳои марказии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	170

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ;
МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ
(ИХТИСОС: 12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И
САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

Имомов А., Неъматова М.	Динамика развития конституционно-правового института гражданства в Республике Таджикистан	187
Зоир Ҷ.М., Давлатова М.М.	Танзими конститусионӣ-ташкилии фаъолияти ҳокимияти қонунгузор дар идоракунии давлатӣ	202

**ҲУҚУКИ МАДАНИЌ; ҲУҚУКИ СОҲИБКОРИЌ; ҲУҚУКИ ОИЛАВИЌ; ҲУҚУКИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСИЌ (ИХТИСОС: 12.00.03) –
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ
ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

Кабутов Э.Д.	Публичные и частные торги: общность и особенности	218
Каримзода Ш., Чураев А.Ш.	Ҷавобгарии ҳуқукии маданияи тарафҳои шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ	231
Одинаев У.С.	Вазъи маданӣ-мурофиавии шахси воқеии хоричӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	245
Сангканова Т.М.	Мафҳум ва аломатҳои хосси минтақаи озоди иқтисодӣ дар танзими ҳуқуқи маданӣ	253
Назирзода Н.Н.	Договор как индивидуальное средство правового регулирования финансовой аренды (лизинга) недвижимости в Республике Таджикистан	259
Кабирова С.Б.	Ответственность за недостатки товаров, работ и услуг. Практика применения и современные тенденции развития	273

**ҲУҚУКИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУКИ ИҶРОИ ҚАЗОИ
ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ;
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

Шарипов М.Р.	Теоретико-методологические основы уголовно-правового регулирования использования искусственного интеллекта	284
Раҷабова Ф.Ш.	Муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ҳамчун падидаи хатарноки ҷомеаи муосир	295
Ҳамидов Ҷ.	Мафҳуми қиноятҳои байналмилалӣ	305
Юсуфзода А.С.	Баъзе аз мушкилоти муайян аломатҳои тарафи объективии қинояти вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеяти хизматӣ дар байни онҳо	315
Сафарзода Н.Н.	Масъалаҳои фарқ кардани ретсидиви қиноят аз дигар шаклҳои сершуморагии қиноятҳо	326

**ҲУҚУКИ МУРОФИАИ ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНО-
ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)**

Маҳмудов И.Т.	Асосҳои конституцсионии назорати прокурорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	335
Ганизода У.Г.	Правовое регулирование адвокатской деятельности в уголовном процессе: национальные и международные аспекты	353

ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (ИХТИСОС: 12.00.10) –		
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)		
Кодиров Н.А.,	Современное состояние и перспективы	362
Кодиркулов Х.Р.	развития международного права	
Сафарзода Н.Ф.	Ҳуқуқ ба саломатӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ: вазъи кунунӣ ва мушкилоти амалисозӣ	369

КРИМИНАЛИСТИКА; ФАӢОЛИЯТИ СУДӢ-ЭКСПЕРТӢ; ФАӢОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢӢ (ИХТИСОСИ ИЛМӢ: 12.00.12) — КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ; ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (НАУЧНАЯ СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.12)

Хайруллозода Н.Х.	Тавсифи криминалистикии ҷиноятҳо дар соҳаи фаӢолияти бонкӣ	379
Муслихиддинзода М.	Криминалистическая характеристика преступлений экстремистического характера	390
Талабот ба мақолаҳои, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд		402
Требования, предъявляемые к статьям для опубликования в журнале «Государствование и права человека»		403

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС:
12.00.01) – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА;
ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)**

**ТАҲАВВУЛИ НУҚТАҲОИ НАЗАР ВА МЕТОДОЛОГИЯИ ТАРБИЯИ
ҲУҚУҚӢ ДАР ДАВРАИ ПАСОШУРАВӢ**

Шарофзода Рустам Шароф,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи назария ва таърихи давлат ва
ҳуқуқ
Тел.: (992) 901000770
Email: www-rustam-tj@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

Мукаарриз: Азиззода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда. Дар мақола инкишофи нуқтаҳои назар ва методологияи тарбияи ҳуқуқӣ дар давраи пасошуравӣ дар робита бо гузариш ба марҳилаи нави инкишофи таърихӣ, дигаргуниҳои куллии ҷомеа, ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ташаккули муносибатҳои бозорӣ, инкишофи фаъолияти озодаи иқтисодӣ, ҳамчунин, ислоҳоти низоми маориф таҳқиқ карда мешавад. Зарурати таҷдиди назар намудани нуқтаҳои назари дар давраи шуравӣ пешниҳодшуда оид ба тарбияи ҳуқуқӣ, ки бо дарназардошти ақидаҳои идеологӣ муайян карда шуда буданд, асоснок карда мешавад. Робитаи ҷудонопазир байни тарбия ва таълими ҳуқуқӣ таъкид мегардад. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун ҷузъи таълими ҳуқуқӣ таҳлил карда мешавад. Таъсири ислоҳоти соҳаи маориф ба тарбияи ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Шароити омилҳои таъсиргузор ба ташкилу амалисозии тарбияи ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд. Хулоса оид ба зарурати такмили методологияи тарбия ва таълими ҳуқуқӣ дар шароити инкишофи ҷомеаи иттилоотӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ дар раванди таълим асоснок карда мешавад. Аҳамияти усулҳои умумии илмӣ, аз ҷумла фалсафӣ таъкид мегардад. Айни замон хулоса оид ба зарурати инкишоф додани методологияи дарки маҷмуи падидаҳое, ки бо таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ дар шароити ташаккули олами виртуалӣ, робитаҳои байни иштирокчиёни онҳо алоқаманданд, асоснок карда мешавад. Баҳогузориҳои равандро ва падидаҳое, ки бо истифодаи технологияҳои рақамӣ алоқаманданд, усулҳои навро, аз ҷумла дар хошияи инкишофи назарияи классикии давлат ва ҳуқуқ талаб мекунад. Ба аҳамияти арзишҳои

ичтимой, анъанаҳои дар соҳаи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ ташаккулёфта дар шароити истифодаи фаъоли технологияҳои рақамӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мешавад. Аҳамияти тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, махсусан кӯдакон ва наврасон дар иртибот бо таъсири манфии технологияҳои иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ ба солимӣ ва маънавиёти кӯдакон таъкид мегардад. Хулоса оид ба афзалияти манфиатҳои миллӣ, арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, анъанаҳои фарҳанги миллӣ, арзишҳои оилаи анъанавӣ ҳангоми ташкили таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ дар шароити иттилоотонӣ ва рақамигардонии ҷомеа асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: тарбия, таълим, тарбияи ҳуқуқӣ, технологияҳои иттилоотӣ, технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунъӣ, ахлоқ, арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, манфиатҳои миллӣ, фарҳанги миллӣ.

РАЗВИТИЕ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ И МЕТОДОЛОГИИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Шарофзода Рустам Шароф,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доктор юридических наук, профессор
кафедры теории и истории государства
и права
Тел.: (992) 901000770
Email: www-rustam-tj@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – Теория и история права и государства;
история учений о праве и государстве

Рецензент: Азиззода У.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье исследуется развитие научных подходов и методологии правового воспитания в постсоветский период на фоне перехода к новой эпохе исторического развития, коренных преобразований жизни общества, экономической, социальной, политической, правовой реформы, формирования рыночных отношений, развития свободы экономической деятельности, а также реформы системы образования. Обосновывается необходимость переоценки разработанных в советский период подходов к правовому воспитанию, обусловленных идеологическими устоями. Подчеркивается неразрывная связь правового воспитания и юридического образования. Правовое воспитание исследуется как неразрывная часть правового обучения. Раскрывается влияние реформы системы образования на правовое воспитание. Анализируются условия и факторы, влияющие на организацию и осуществление правового воспитания. Обосновывается вывод о необходимости развития методологии правового обучения и воспитания на фоне развития информационного общества, применения цифровых технологий и искусственного интеллекта в учебном процессе.

Подчеркивается значение общенаучных, в частности, философских методов научного познания. В то же время обосновывается вывод о необходимости развития методологии познания комплекса явления, связанных с правовым обучением и воспитанием на фоне формирования виртуального мира, взаимоотношения между его участниками. Оценка процессов и явлений, связанных с применением цифровых технологий, требует новых методов, в частности, на фоне развития классической теории государства и права. Акцентируется внимание на значимости социальных ценностей, сложившихся традиций в сфере правового обучения и воспитания на фоне активного применения цифровых технологий. Подчеркивается значение духовно-нравственного воспитания, особенно детей и подростков на фоне негативного воздействия информационно-телекоммуникационных технологий на здоровье и духовный облик детей. Обоснован вывод о приоритете национальных интересов, духовно-нравственных ценностей, традиций национальной культуры, ценностей традиционной семьи при организации правового обучения и воспитания на фоне информатизации и цифровизации общества.

Ключевые слова: воспитание, образование, правовое воспитание, информационные технологии, цифровые технологии, искусственный интеллект, мораль, духовно-нравственные ценности, национальные интересы, национальная культура.

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC APPROACHES AND METHODOLOGY OF LEGAL EDUCATION IN THE POST-SOVIET PERIOD

Sharofzoda Rustam Sharof,

Tajik national university, law faculty,
doctor of the legal sciences, professor of
the department of the theory and history
state and law

Тел.: (992) 901000770

Email: www-rustam-tj@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – Theory and history of the law and state; history of doctrines of the law and state.

Research supervisor: Azizzoda Y.A., doctor of legal Sciences, professor

Abstract. The article examines the development of scientific approaches and methodology of legal education in the post-Soviet period against the background of the transition to a new era of historical development, radical transformations of society, economic, social, political, legal reform, the formation of market relations, the development of freedom of economic activity, as well as the reform of the education system. The need to reassess the approaches to legal education developed in the Soviet period, conditioned by ideological attitudes, is substantiated. The inextricable link between legal education and legal education

is emphasized. Legal education is studied as an integral part of legal training. The influence of the education system reform on legal education is revealed. The conditions and factors influencing the organization and implementation of legal education are analyzed. The conclusion is substantiated about the need to develop the methodology of legal training and education against the background of the development of the information society, the use of digital technologies and artificial intelligence in the educational process. The importance of general scientific, in particular, philosophical methods of scientific knowledge is emphasized. At the same time, the conclusion is substantiated about the need to develop a methodology for understanding the complex of phenomena related to legal training and education against the background of the formation of the virtual world, the relationship between its participants. Evaluation of processes and phenomena related to the use of digital technologies requires new methods, in particular, against the background of the development of the classical theory of state and law. Attention is focused on the importance of social values, established traditions in the field of legal training and education against the background of the active use of digital technologies. The importance of spiritual and moral education is emphasized, especially for children and adolescents against the background of the negative impact of information and telecommunication technologies on the health and spiritual appearance of children. The conclusion is substantiated about the priority of national interests, spiritual and moral values, traditions of national culture, values of the traditional family in organizing legal training and education against the background of informatization and digitalization of society.

Key words: upbringing, education, legal education, information technology, digital technology, artificial intelligence, morality, spiritual and moral values, national interests, national culture.

Солҳои 1990-ум бо баробари аз байн рафтани давлати шуравӣ ва ташаккули давлатҳои пасошуравӣ таҳаввулоти сохторҳо ва падидаҳои ҳаёти ҷомеа, дигаргуниҳои кулӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият ба миён омаданд, ҳадафҳо ва самтҳои нави идоракунии давлатӣ дар хошияи эъмори давлати ҳуқуқбунёд, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, гузариш ба низоми нави муносибатҳои бозорӣ муайян карда шуданд. Тағйироти куллии ҳаёти ҷомеа, давлат ва одамон соҳаи тарбияи ҳуқуқиро низ фаро гирифт. Дар ин давра ҳадафҳо, вазифаҳо, афзалиятҳо, самтҳои нави тарбияи ҳуқуқӣ бо дарназардошти эъмори давлати ҳуқуқбунёд, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, бахши хусусии ҳаёти ҷомеа, ҳамчунин, ислоҳоти соҳаи маориф, гузариш ба низоми бисёрзинаи таҳсил дар мактабҳои олий, ҷорӣ гардидани стандартҳои нави таҳсил таҷдиди назар карда шуданд, чунки низоми тарбияи ҳуқуқӣ дар давраи шуравӣ ба ҳадафҳо ва вазифаҳои таълиму тарбияи шуравӣ, идеологияи шуравӣ, низоми таҳсилоти шуравӣ, сиёсати давлати шуравӣ дар соҳаи тарбия мутобиқ карда шуда буданд.

Дар давраи пасошуравӣ зарурат ба ҷустуҷӯи низоми нави тарбияи ҳуқуқӣ бо дарназардошти таҳаввулот дар соҳаи низоми умумии тарбия (тарбияи сиёсӣ, педагогӣ, меҳнатӣ, оилавӣ ва дигар), дар низоми ҳуқуқӣ ва

низомии қонунгузорӣ ба миён омад. Қонунгузорӣ яке аз унсурҳои низомии тарбияи ҳуқуқӣ мебошад. Дар давраи шуравӣ тарбияи ҳуқуқӣ бо мақсади ташаккули эҳтиром ба қонунгузорию шуравӣ, иҷрои бечунучароии қонунҳои шуравӣ, риояи қонуниятҳои сотсиалистӣ ба роҳ монда шуда буд. Дар давраи пасошуравӣ ҳадафҳо ва самтҳои тарбияи ҳуқуқӣ бо баробари ташаккули низомии нави қонунгузорӣ, аз ҷумла қабули қонунҳо дар соҳаи танзими муносибатҳои бозорӣ, таъмини рушди бахши хусусӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ва шаклҳои дигари имконпазири (бо қонун маҳдуднашудаи) фаъолияти иқтисодӣ тағйир меёбанд.

Дар конституцияҳои давлатҳои пасошуравӣ, ки солҳои 90-ум қабул мешаванд, аз он ҷумла дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзиши олии инсон ва ҳуқуқу озодиҳояш эълон карда мешавад. Дар робита бо меъёри зикршуда мавқеи инсон дар ҳаёти давлат ва ҷомеа тағйир меёбад. Ҳолати мазкур ба низом ва методологияи тарбияи ҳуқуқӣ таъсир мерасонад. Акнун тарбияи ҳуқуқӣ бо мақсади эҳтироми на танҳо қонунҳо, балки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ба роҳ монда мешавад. Тавре Е.А. Певсова қайд мекунад, нақши шахс дар ҳаёти ҷомеа дар робита бо инкишофи ғояи ҳуқуқи инсон таҷдиди назар карда мешавад, ҳимоя ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ҳамчун вазифаи тарбияи ҳуқуқӣ дарк карда мешавад¹.

Бо ин мақсад таълими ҳуқуқи инсон дар муассисаҳои таҳсилотӣ ба роҳ монда мешавад, марказҳои таълими ҳуқуқи инсон ташкил мешаванд, доираи васеи аҳоли ба раванди мазкур ҷалб карда мешавад. Мақомоти давлатӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, муассисаҳо ва ташкилотҳо дар раванди таълими ҳуқуқи инсон фаъолона иштирок мекунанд. Ҳуҷҷатҳои барномавии давлатӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқи инсон дар сатҳи байналмилалӣ ва дар давлатҳои ҷудогона, аз он ҷумла дар Тоҷикистон қабул мешаванд. Афзалияти ҳуқуқи инсон ва риояи ҳатмии он дар Конституция ва қонунҳои дигар кафолат дода мешавад. Ҳамаи ин ба тағйири вазъи ҳуқуқии инсон мусоидат мекунад.

Ҳамзамон бо ин, низомии тарбияи ҳуқуқӣ дар робита бо тағйироти куллии ҳаёти ҷомеа, ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ доимо такмил дода мешавад. Оид ба такмили мунтазами низомии тарбияи ҳуқуқӣ дар давраи пасошуравӣ олимони ибрази андеша намудаанд². Тавре Н.И. Элиасберг қайд мекунад, тарбияи ҳуқуқӣ ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсии ҷомеаро инъикос мекунад³. Ислоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа дар солҳои 90-ум оғоз гардида, то ба ҳол идома дорад. Чунончи, ислоҳоти соҳаи маориф то имрӯз давом дорад, чунки қорӣ гардидани низомии нави таҳсилот солҳои тӯлониро талаб мекунад. Ислоҳоти ҷиддӣ дар соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа низ идома дорад. Ислоҳоти мазкур бо ташаккули

¹ Ниг.: Певцова Е.А. Теория и методика преподавания права / Е.А. Певцова. – М.: Владос, 2003. – С. 97.

² Ниг.: Водянский А.М. Историческое и обществоведческое образование: стратегия развития // Преподавание истории в школе. 1995. – № 3. – С. 55-59.

³ Ниг.: Элиасберг Н.И. Содержание правового образования в средней школе // Преподавание истории в школе. 1996. – № 4. – С. 66-74.

ҷомеаи иттилоотӣ, гузариш ба ҷомеаи рақамӣ робита дорад. Таббист, ки таҳаввулоту муносибатҳои иқтисодӣ дар робита бо ташаккули ҷомеаи рақамӣ дар оянда идома меёбад. Ислоҳоти сиёсӣ дар робита бо тақмили низоми интиҳобот, инкишофи доимии ҳаёти сиёсӣ, тақмили низоми сиёсӣ (қатъи фаъолияти як қатор ҳизбҳо, таъсиси ҳизбҳои нав, тақмили барномаҳои сиёсии ҳизбҳо бо дарназардошти тағйири ҳаёти ҷомеа) идома меёбад. Ислоҳоти иҷтимоӣ бо дарназардошти нақши калидии ҳаёти иҷтимоӣ дар таъмини шароити арзандаи зиндагӣ доимо инкишоф меёбад.

Низоми тарбияи ҳуқуқӣ бо дарназардошти ислоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа доимо тақмил дода мешавад, ба шароити нави тағйирёбандаи ҳаёти ҷомеа мутобиқ карда мешавад. Ҳадафҳо ва вазифаҳои давлат, ки ба талаботи нави рушди ҷомеа доимо мутобиқ карда мешаванд, ба тақмили мунтазами низоми тарбияи ҳуқуқӣ мусоидат мекунанд. Дар давраи соҳибистиклолӣ ҳадафҳои стратегии давлати Тоҷикистон бо дарназардошти афзалиятҳои нави рушди миллий аниқ карда мешаванд. Чунончи, бо дарназардошти аҳамияти калидии рушди саноат дар пешрафти ҷомеа бо ташаббуси Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи чоруми стратегии давлат – саноатикунории босуръати мамлакат эълон карда мешавад. Низоми тарбияи ҳуқуқӣ бо дарназардошти ҳадафҳо ва афзалиятҳои Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 тақмил дода мешавад. Ноил гардидан ба ин ҳадафҳо табиист, ки низоми тарбияи ҳуқуқиро қомилан тағйир медиҳад.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба тақмили низоми тарбияи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад. Чунончи, усулҳои нави таҳсилот, аз ҷумла таҳсилоти фосилавӣ бо истифодаи технологияҳои коммуникатсионӣ, дарсҳои кушодӣ электронӣ, назорати электронии раванди таълим ва дигар ба низоми тарбияи ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд. Истифодаи технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ, ки яке аз ҳадафҳои давлат мебошад, ба тақмили минбаъдаи низоми тарбияи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад.

Ҳангоми таҳқиқи тарбияи ҳуқуқӣ ба алоқамандии тарбия ва таълими ҳуқуқӣ мебояд эътибор дод. Ҳамаи олимони бар ақидаанд, ки тарбия ҷузъи таълим мебошад. Алоқамандии тарбия ва таълим дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ соҳаи ҳуқуқи инсон, таълим ва тарбия инъикоси худро ёфтааст. Робитаи устувори таълиму тарбия дар фалсафа, ҷомеашиносӣ, педагогика ва соҳаҳои дигари илм, аз он ҷумла дар илми ҳуқуқшиносӣ яқдилона пазируфта мешавад⁴. Чунончи, дар фалсафа

⁴ Ниг.: Андреев А.Л. Общество, образование, культура: социологические очерки. – М.: Изд-во МЭИ, 2004. – С. 36; Джанибекова Н.А., Зарипов Ш.А. Место правового воспитания в формировании правосознания молодежи // Молодой ученый. – 2013. – № 7. – С. 273; Ермакова Е.И. Правовое воспитание студентов колледжа в процессе профессионального образования: дис. ... канд. пед. наук / Елена Ивановна Ермакова; специальность 13.00.08. – М., 2007. – С. 194; Пищулин Н. П. Общество и образование: вчера, сегодня, завтра. Учебное пособие. – М.: Жизнь и мысль, 2004. – С. 68; Стреляева В.В. Правовое воспитание в условиях становления правового государства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 9; Семитко А.П. Правосознание и правовая культура // Теория государства и права. Учебник / под ред. В.Д. Перевалова. – М., 2006. – С. 219.

мафҳуми “таҳсил” ҳамчун раванди таълим, тарбия ва худтарбия шарҳ дода мешавад⁵. Дар Қонуни намунавии ИДМ “Дар бораи таҳсил” аз 3 апрели соли 1999⁶ ғояи ҷудонопазирии тарбия ва таҳсил ифода ёфта, таҳсилот ҳамчун раванди таълиму тарбия бо мақсади ҳимоя, такмил ва интиқоли донишу фарҳанг ба наслҳои нав, таъмини устувории ҳаёти ҷомеа, рушди иқтисодӣ ва маънавии кишвар, тақомули мунтазами ахлоқӣ, зехнӣ, эстетикӣ ва ҷисмонии шахс шарҳ дода мешавад. Ғояи ҷудонашаванда будани тарбия ва таҳсил дар Кодекси намунавии таҳсилоти барои давлатҳои аъзои ИДМ (қисми умумӣ) аз 16 ноябри соли 2006⁷ ифода ёфтааст.

Ягонагии таълим ва тарбия, нигоҳ доштани анъанаҳои ташаккулефтаи соҳаи таълим, афзалияти арзишҳои фарҳангии миллӣ дар қонунгузори Тоҷикистон ифодаи худро ёфтаанд. Чунинчи, дар м. 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ” ҳифз ва рушди дастовард ва анъанаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳамчун яке аз принсипҳои соҳаи таҳсилоти мазкур қарор дода мешавад. Муттабиқи м. 11 Қонуни мазкур вазифаҳои зерини муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ мустақкам карда мешаванд: қонеъ гардонидани талаботи шахс ба инкишофи зехнӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои маънавӣ; дар донишҷӯён инкишоф додани худшиносии миллӣ, ифтихори ватандорӣ, шаъну шарафи шаҳрвандӣ ва қобилияти қору зиндагии донишҷӯён дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ; ҳифз ва афзун намудани арзишҳои миллӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва анъанаҳои кишвар⁸.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”⁹ мафҳуми “маориф” ҳамчун раванди таълиму тарбия ба манфиати шахс, ҷамъият ва давлат шарҳ дода мешавад. Мафҳуми “тарбия” чунин шарҳ дода мешавад: “раванди мақсадноки ба воя расонидани кӯдак аз ҷониби падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), муассисаи таълимӣ, ҷамъият ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ”. Мафҳуми “таълим” ҳамчун “фаъолияти муштараки падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), омӯзгор ва муассисаи таълимӣ барои инкишофи кӯдак, такмили истеъдод,

⁵ Ниг.: Гершунский Б.С. Философия образования. Учебное пособие. – М.: Флинта. 1998. – С. 55.

⁶ Модельный Закон об образовании. Принят Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ Постановлением от 3 апреля 1999 г.: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <https://cis.minsk.by/page/7782> (санаи мурочиат 16.03.2024).

⁷ Модельный образовательный кодекс для государств-участников СНГ (общая часть) (новая редакция). Принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 29 ноября 2013 г., № 39-6: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/72826964/> (санаи мурочиат 22.09.2023).

⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №5, мод. 338; с. 2014, №7, с. 2, мод. 423; с. 2016, №7, мод. 628; с. 2017, №7-9, мод. 584) (Қонуни ҚТ аз 26.07.2014 № 1126, аз 23.07.2016 № 1350, аз 28.08.2017 № 1465, аз 17.05.2018 № 1529, аз 23.12.2021 № 1835, аз 13.11.2023 № 1996, аз 03.01.2024 № 2037).

⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, №7, мод. 532; соли 2014, №3, мод. 156; №7 қ. 2, мод. 422; соли 2016, №3, мод. 148; №7, мод. 624; соли 2017, №7-9, мод. 581; соли 2018, №5, мод. 278; соли 2020, №12, мод. 912; соли 2021, №12, қ. 2, мод. 706; (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 июли соли 2022, №1905).

махорат, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии ӯ” шарҳ дода мешавад. Фароҳам овардани заминаи устувори ахлоқ ва тарзи ҳаёти солим яке аз вазифаҳои Қонуни мазкур мебоад (м. 5). Ҳамчунин, иттилоотонии раванди таълим, аз ҷумла татбиқи таҳсилоти фосилавӣ пешбинӣ мешавад. Таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун “таълим бо истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ки таълимро дар масофа бе иштироки бевоситаи шахсии омӯзгор ва таълимгирандагон имконпазир мегардонад”, баҳогузори карда мешавад.

Мебояд зикр намуд, ки тарбияи шахрвандӣ дар таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ муташаккилона ба роҳ монда шудааст. Чунончи, тарбияи шахрвандӣ ва ахлоқии хонандагону донишҷӯён дар ИМА ва давлатҳои дигари Ғарб дар як қатор асарҳо ва диссертатсияҳо таҳқиқ карда мешавад¹⁰. Дар ин давлатҳо ба тарбияи шахрвандӣ ва ахлоқӣ дар муассисаҳои таълимӣ, пеш аз ҳама, дар мактаб эътибори ҷиддӣ медиҳанд. Тарбия ва таълими шахрвандӣ тақмили фазои демократиро дар мактаб, робита ва муколамаи мунтазами хонандагон, волидайн ва аҳли ҷомеа, ташаккули ҳисси эҳтироми ҳамдигарро байни хонандагон, демократикунонии раванди идоракунии мактабро дар назар дорад.

Оид ба таносуби шаклҳо ва тарзҳои таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ дар асарҳои илмӣ ақидаҳои гуногун ҷой доранд. Чунончи, ба ақидаи Н.М. Ефисенко таълими ҳуқуқӣ якҷоя бо тарғиби ҳуқуқӣ шакли тарбияи ҳуқуқӣ мебошад¹¹. Ба ақидаи А.С. Бондарев таълими ҳуқуқӣ, тарғиби ҳуқуқӣ ва таҷрибаи ҳуқуқӣ шаклҳои тарбияи ҳуқуқӣ мебошанд¹². Шаклҳои дигари тарбияи ҳуқуқӣ, ба мисли воситаҳои ахбори омма, асарҳои бадеӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ, адабиёти ҳуқуқӣ, худтарбия, конференсияҳо, мизҳои мудаввар, лексияҳо, сӯҳбатҳо ва ғайра низ ҷудо карда мешаванд¹³. Айни

¹⁰ Ниг.; Бессарабова И.С., Семисотнова О.А. Школа и религия в контексте поликультурного образования в России и США // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2013. – № 6 (26). – С. 108-113; Вульфсон Б.Л. Нравственное и гражданское воспитание в России и на Западе: актуальные проблемы. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. – 336 с.; Зиятдинова Ю.Н. Современное состояние и тенденции совершенствования системы нравственного воспитания учащихся в США: дис. ...канд. пед. наук. – Казань, 2002. 181 с.; Ковалева М.И. Нравственное воспитание учащихся старших классов (на примере России и США): дис. ...канд. пед. наук. – Кемерово, 2003. – 211 с.; Пивнева Л.Н. Особенности формирования политической культуры американского студенчества в высшей школе США, 1960–80-е гг. дис. ... докт. политол. наук. – М., 1994. – 375 с.; Рогова И.В. Содержание и методы гражданского образования учащейся молодежи США: дис. ... канд. пед. наук. – Тула, 2005. – 170 с.; Фахрутдинова А.В. Гражданское воспитание учащихся в англоязычных странах на рубеже XX-XXI веков: дис. ...д-ра пед. наук. – Казань, 2012. – 538 с.; Якобсон М.А. Теория и практика нравственно-гражданского воспитания старшеклассников в России и США в 80–90-е гг. XX века: дис. ...канд. пед. наук. – Ставрополь, 1997. – 154 с.

¹¹ Ниг.: Ефисенко Н.М. Сущность правового воспитания и мероприятия по повышению его эффективности в современном российском обществе // Образование и право. – 2013. – № 2 (79). – С. 78-83.

¹² Ниг.: Бондарев А.С. Правовая пропаганда и обучение – формы правового воспитания: понятия и средства воздействия // Вестник Пермского университета. – 2008. – № 1. – С. 4-16.

¹³ Ниг.: Павлов В.В. Правовое воспитание и толерантность в условиях современного российского общества: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Владимир, 2012. – С. 16; Теория государства и права / под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. – М., 2013. – С. 698; Щепеткина И.В. Эколого-правовое воспитание студентов в образовательном процессе вуза: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 2012. – С. 18.

замон ба ақидаи Е.В. Лоос таълими ҳуқуқӣ, тарғиби ҳуқуқӣ ва худтарбия шаклҳои тарбияи ҳуқуқӣ набуда, “унсурҳои таркибии он мебошанд”¹⁴.

Аз ақидаи ҷудонопазирии таълим ва тарбия олимони муосир бештар ҷонибдорӣ мекунад, чунки солҳои 90-ум дар раванди ислоҳоти соҳаи маориф ба тарбия эътибори ҷиддӣ намероданд.

Ислоҳоти соҳаи маориф, тақмили мунтазами раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, таъсиси кафедраҳои нав, ихтисосҳои нав, омӯзиши фанҳои нави таълимӣ ба тақмили низомии таҳсил ва тарбияи ҳуқуқӣ таъсир мерасонад. Дар ин бора асарҳои зиёд нашр шудаанд¹⁵. Таълими ҳуқуқии аҳоли, алаҳхусус, ҷавонону наврасон яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлат дар соҳаи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ маҳсуб мешавад. Самти мазкур бо иштироки бевоситаи давлат ва мақомоти он, тавассути маҷмуи тадбирҳои таҳсилотӣ ва тарбияӣ, бо ҷалби сохторҳои ғайридавлатӣ ва доираи васеи шаҳрвандон, пеш аз ҳама, ҳуқуқшиносон (олимон, адвокатҳо, кормандони суд ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ) бояд ба роҳ монда шавад. Як қатор муҳаққиқон истифодаи усулҳои дигари иловагӣ, ба мисли семинарҳои ҳуқуқӣ, сӯҳбатҳо дар мавзӯи ҳуқуқӣ, мизи мудаввар оид ба масъалаҳои мубрами ҳуқуқӣ ва бо иштироки ҳуқуқшиносони намоён, музокираҳои оид ба масъалаҳои давлат ва ҳуқуқ зарур мешуморанд¹⁶.

Дар ҳаёти имрӯза бо дарназардошти тағйироти куллии муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки объекти дарки илмиро ташкил медиҳанд, методологияи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ тағйир меёбад. Раванди таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ бо дарки амиқи падидаҳои ҳаёти ҷомеа алоқаманд аст. Тағйири ин падидаҳо ва ташаккули падидаҳои нав тақмили методологияи таълим ва тарбияи ҳуқуқиро талаб мекунад. Дарки падидаҳои нави ҳаёти ҷомеа, аз он ҷумла падидаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар ҳолати таҳаввулот қарор доранд, истифодаи усулҳои нави дарки илмиро талаб мекунад.

Ба инкишофи методологияи тарбияи ҳуқуқӣ таҳаввулоти предмет ва методологияи дарки илмӣ дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI бо дарназардошти тағйири объекти таҳқиқи илмӣ, гузариш аз ҷомеаи сотсиалистӣ ба марҳилаи нави инкишофи таърихӣ мусоидат мекунад. Дар ибтидои асри нав таҳқиқи масъалаҳои илмӣ фалсафаи ҳуқуқ бо мақсади ҷустуҷӯи нуқтаҳои назари нави илмӣ оид ба воқеияти давлатию ҳуқуқӣ, ташаккули ҷаҳонбинии нави ҳуқуқӣ вусъат меёбад. Дар доираи раванди мазкур масъалаҳои анъанавии илми ҳуқуқшиносӣ таҷдиди назар карда мешаванд, усулҳои нави таҳқиқи падидаҳои анъанавӣ ва падидаҳои нави ташаккулёбанда истифода мешаванд¹⁷.

¹⁴ Лоос Е.В. Правовое воспитание: формы, средства и элементы // Вестник Барнаульского юридического института МВД России. – 2017. – № 1 (32). – С. 125.

¹⁵ Ниг.: Блинов Л.В. Роль ценностных ориентаций в профессиональном становлении личности // Образование, наука, окружающая среда: в аспекте Дальнего Востока России (Материалы научно-практической конференции 19-20 октября 1999 года в г. Биробиджане) / науч. ред. В.Н. Никитенко. – Биробиджан: Изд-во БГПИ. – 2000. – С. 61.

¹⁶ Ниг.: Мазеина Ю.В. Правовое просвещение как педагогическая категория // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2012. – № 5. – С. 74.

¹⁷ Шарофзода Р.Ш. Методологические проблемы юридической науки // Труды Академии МВД Республики Таджикистан (Научный журнал). – 2023. – № 3 (59). – С. 119.

Методологияи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ танҳо бо татбиқи усулҳои нави дарки илмӣ маҳдуд нашуда, таҷдиди назар намудани усулҳои таълим ва тарбияи ҳуқуқиро талаб мекунад. Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ ба тақмили ин усулҳо мусоидат мекунад. Дар давраи гузариш ба ҷомеаи рақамӣ нақши технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ баланд мешавад. Айни замон усулҳои умумиметодологии дарки воқеият (таҳлили диалектикӣ, функционалӣ, системавӣ, материалистӣ, мантикӣ ва дигар) аҳаммияташонро нигоҳ медоранд.

Дарки воқеияти ҳуқуқӣ (олами объективии падидаҳои ҳуқуқӣ) дар асоси усулҳо ва принципҳои илмӣ дарки олам сурат мегирад. Чунончи, усулҳои фалсафӣ (диалектикӣ, материалистӣ, функционалӣ ва дигар) ба ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқуқии шахс, зинаҳо ва сатҳи гуногуни тафаккури ҳуқуқии инсон мусоидат мекунанд. Ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ ҷузъи ҷаҳонбинии умумии шахс буда, инсон воқеияти ҳуқуқиро ҳамчун ҷузъи олам дарк мекунад, моҳияти падидаҳои ҳаёти ҳуқуқиро дар муқоиса бо падидаҳои дигари ҳаёти ҷомеа ошкор мекунад, алоқамандии падидаҳои ҳуқуқӣ ва дигари ҳаёти ҷомеаро ба инобат мегирад. Дарки фалсафӣ ва ҳуқуқии воқеият ба ташаккули қобилияти ҳуқуқшиносон оид ба дарки ҳаматарафаи омилҳои таъсиргузор ба амалишавии қонун ва истифодаи он дар фаъолияти назариявӣ (илмӣ, таҳқиқотӣ) ва амалӣ, аз ҷумла ҳангоми таҳияи лоиҳаи қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти нақши омилҳои иқтисодӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ, моддӣ, техникӣ, иттилоотӣ, алаҳхусус, омилҳои ахлоқӣ-маънавӣ дар амалишавии онҳо мусоидат мекунад. Ҳуқуқшиносони касбӣ (адвокатҳо, муфаттишон, судяҳо ва диг.) дар фаъолияти ҳамарӯзаи касбӣ усулҳои махсуси дарки воқеияти ҳуқуқӣ, ба мисли шаклии меъёрӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, омори ҳуқуқӣ ва дигарро истифода мебаранд. Ин усулҳо дар фаъолияти касбии ҳуқуқшиносон ҳангоми ба сомон расонидани намудҳои гуногуни фаъолияти ҳуқуқӣ (амалиёти тафтишотӣ, оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, муҳофизатӣ судӣ, назорати прокурорӣ ва ғ.) истифода мешаванд. Усулҳои махсуси ҳуқуқӣ ба ташаккули маҳорату истеъдоди судяҳо, прокурорҳо, муфаттишон ва ҳуқуқшиносони дигар ҳангоми ҷамъу таҳлили фактҳои ҳуқуқӣ (ҳолатҳои воқеӣ ё объективӣ ва асосҳои ҳуқуқии қонун), муайян намудани эътимоднокии онҳо, исботи далелҳо ва ғайра мусоидат мекунанд. Усулҳои махсуси ҳуқуқӣ, ки истифодаи донишҳои ҳуқуқӣ ва дигари илмиро дар соҳаи физика, химия, техника ва ғайра талаб мекунанд, дар илми криминалистика ва фаъолияти амалии криминалистӣ истифода мешаванд¹⁸.

Дар асарҳои илмӣ дар робита бо тақмили раванди таълиму тарбия ба тақмили методологияи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ таваҷҷуҳ зоҳир мешавад. Чунончи, ба ақидаи О.А. Авдеева ва Е.В. Авдеева тақмили методологияи таълиму тарбия ҳалли вазифаҳои зеринро дар назар дорад: таъмини

¹⁸ Шарофзода Р.Ш. Роҳҳои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ: таҷрибаи Тоҷикистон ва давлатҳои аъзои ИДМ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2024. – № 1 (45). – С. 7-8.

таносуби дониши ҳуқуқии назариявӣ ва амалӣ; истифодаи якҷояи усулҳои умумӣ ва хусусии дарки воқеияти ҳуқуқӣ; истифодаи васеи усулҳои фалсафӣ, мантиқӣ, низомнок, функционалӣ; истифодаи усули диалектика ҳамчун заминаи ташаккули ҷаҳонбинӣ; ташаккули қобилияти таҳлили ҳуқуқӣ бо истифодаи усулҳои мантиқӣ, аз ҷумла барои таҳлили дедуктивӣ ва индуктивии фактҳои ҳуқуқӣ; қобилияти истифодаи усулҳои мантиқӣ барои муайян намудани сабабу натиҷаҳои фактҳои ҳуқуқӣ; қобилияти истифодаи усулҳои таҳлили низомнок ва функционалии падидаҳои ҳуқуқӣ бо дарназардошти дарки пурраи онҳо дар иртибот бо хусусиятҳои падидаҳо¹⁹.

Айни замон дар ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамӣ зарурат ба истифодаи усулҳои нави дарки воқеият, аз он ҷумла муносибатҳое, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, рақамӣ ва зеҳни сунъӣ робита доранд, ба миён меояд. Усулҳои кибернетикӣ, математикӣ, мантиқӣ, таҳлили иттилоотӣ, омори электронӣ ва ғайра аз ҷумлаи ин усулҳоянд. Ба ақидаи И.В. Шиндряева усулҳои сотсиологӣ, оморӣ ва кибернетикӣ ба мураттабсозии иттилооти ҳуқуқӣ ва ташкили системаҳои автоматишуда дар фаъолияти ҳуқуқшиносон мусоидат мекунанд²⁰.

Дар ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамӣ методологияи дарки илмӣ бо дарназардошти хусусиятҳои нави низоми таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ такмил меёбад. Ин хусусиятҳо бо ташаккули олами виртуалӣ алоқаманданд.

Олами виртуалӣ (англ. – “virtual”, франсузӣ – “virtuel”, немисӣ – “virtuell” ё “multimedia”) сунъӣ буда, бо истифодаи технологияҳои компютерӣ офарида мешавад. Воқеияти виртуалӣ (VR) олами сунъӣ буда, иштирокчи он бо олами мазкур ҳамчун олами воқеӣ муносибат мекунад. Воқеияти виртуалӣ дар соҳаи таҳсил, тиб, бозихҳои компютерӣ ва соҳаҳои дигар истифода шуда, роҳҳои нави таълим ва хизмати тиббиро пешкаш мекунад. Олами виртуалии Интернет робитаи байни одамони зиёд, мубодилаи иттилоотиرو байни онҳо таъмин мекунад. Тавассути технологияҳои виртуалӣ моли виртуалӣ (объектҳои ғайримоддӣ) ба даст оварда мешаванд, хизмати электронӣ расонида мешавад.

Дар олами виртуалӣ объектҳои нав (техникаи роботӣ, шахсияти “рақамӣ”, “провайдерҳо”, “блогерҳо”, “хостинг”, “фишинг” ва дигар) арзи вучуд доранд. Дарки объектҳои олами виртуалӣ методологияи навро талаб мекунад, чунки ин объектҳо эҳсоснашавандаанд. Муносибатҳои нави виртуалӣ бо иштироки шахсияти “рақамӣ” (роботҳо), миёнаравон (“провайдерҳо”, “блогерҳо” ва ғ.) танзими ҳуқуқиро талаб мекунанд. Оид ба танзими ҳуқуқии муносибатҳое, ки дар раванди истифодаи

¹⁹ Ниг.: Авдеева О.А., Авдеева Е.В. Методология юридического познания в контексте реализации правового воздействия и правового просвещения // Подготовка кадров для силовых структур: современные тенденции и образовательные технологии. Материалы XXIV Всероссийской научно-методической конференции (Иркутск, 28 февраля – 1 марта 2019 г.). – Иркутск: Изд-во Восточно-Сибирский институт МВД Российской Федерации, 2019. – С. 14-15.

²⁰ Ниг.: Шиндряева И.В. Повышение мотивации учебной деятельности студентов через активные методы и технологии обучения // Грани познания. – 2016. – № 2 (45). – С. 122.

технологияҳои рақамӣ пайдо мешаванд, асарҳои илмӣ нашр шуда истодаанд²¹.

Илова бар ин, дар ҷомеаи рақамӣ масъалаҳои нави назариявӣ пайдо шуда, таҳқиқи илмиро талаб мекунанд. Ин масъалаҳо бо рақамигардонии қонунгузорӣ, иттилоотонӣ ва рақамигардонии тарзҳои танзими ҳуқуқӣ, таъмини ҳуқуқи раванди роботигардонӣ, афзоиши нақши системаҳои иттилоотии техникӣ дар қабули қарорҳо, иваз гардидани расмиёти анъанавӣ бо автоматӣ, тағйири режими танзими ҳуқуқӣ дар натиҷаи иваз гардидани танзими анъанавии меъёрӣ-ҳуқуқӣ бо танзими иттилоотӣ-ҳуқуқӣ алоқаманданд. Дар натиҷаи ҳамаи ин дигаргуниҳо солҳои наздик методологияи назарияи давлат ва ҳуқуқ тағйир меёбад. Ба ақидаи олимони назарияи классикии давлат ва ҳуқуқ бо назарияи пасоклассикӣ, методологияи анъанавӣ бо методологияи пасоклассикӣ иваз мешавад.

Ҳамаи ин дигаргуниҳои куллӣ, ки дар раванди рақамигардонии ҷомеа мушоҳида шуда истодаанд, ба низомии таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ таъсири бевосита ва ҳалқунанда мерасонанд. Тарбия ва таълими ҳуқуқӣ ба унсури олами виртуалӣ табдил ёфта истодааст. Объектҳои олами виртуалӣ, ки бо технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ алоқаманданд, дар раванди таълиму тарбияи ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Инсон ҳангоми истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва рақамӣ ба олами виртуалӣ ворид мешавад, зеро таъсири иттилооти калонҳаҷм ва мақсадаш гуногун қарор мегирад. Иттилооти зиёде, ки ҳоло тавассути технологияҳои инноватсионӣ паҳн карда мешавад, мақсадҳои гуногун (таълимӣ, тарбиявӣ, идеологӣ, равонӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ё зиддиаслоқӣ, фарҳангӣ, ғаразнок ва дигар) дошта, ба шуури инсон, аз ҷумла қўдакони наврасон таъсири бевосита мерасонад. Аз ин хотир, истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ ба нафъи давлат, ҷомеа ва одамон, аз он ҷумла ба мақсадҳои таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ вазифаи ҳаётан муҳимми мақомоти давлатӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, муассисаҳои таҳсилотӣ, педагогҳо, омӯзгорон, олимони, аҳли ҷомеа мебошад.

Айни замон дар таълим ва тарбияи ҳуқуқи шаҳрвандон шакли тарзҳои анъанавии таълиму тарбия истифода мешаванд. Ҳоло нақши телевизион, радио, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, асарҳои бадеӣ, илмӣ, таълимӣ, сӯҳбатҳо бо аҳоли ва ғайра дар таълиму тарбия калон аст. Дар бораи нақши телевизион, радио, Интернет, воситаҳои ахбори омма дар тарбияи наврасон ва ҷавонон олимони иброи андеша мекунанд²². Ҳамзамон бо ин, дар ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамӣ нақши технологияҳои иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ, рақамӣ ва зехни сунъӣ дар таълим ва тарбияи

²¹ Ниг.: Минбалеев А.В. Проблемы регулирования искусственного интеллекта // Вестник ЮУрГУ. Сер. «Право». Т. 18. – 2018. – № 4. – С. 82–87; Полякова Т.А., Минбалеев А.В. Цифровые инновации и проблемы развития механизма правового регулирования в России // Информационное право. – № 4. – С. 12–15.

²² Горбунова К.М. Высшее образование в России в 90-х годах XX – начале XXI века / К.М. Горбунова // Молодой ученый. – 2019. – № 23(261). – С. 345; Гришнова Е.Е. Правовая культура в политическом пространстве современной России. – М.: ИП, 2005. – С. 95–96; Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. Учебник – М.: Аспект-Пресс, 2011. – 351 с.

ҳуқуқӣ боло меравад. Ин технологияҳо дар раванди таълим васеъ татбиқ карда мешаванд. Онҳо дар ташаккули шуури ҷамъиятӣ, аз он ҷумла шуури ҳуқуқии аҳоли, алалхусус, наврасону ҷавонон нақши ҳалқунанда доранд.

Дар баробари ин, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба мақсадҳои ғаразнок ба шуури ҷамъиятӣ, аз он ҷумла шуури ҳуқуқӣ таъсири манфӣ расонида, раванди тарбияи ҳуқуқиро ҳалалдор мегардонанд. Дар ҳаёти имрӯза технологияҳои иттилоотӣ бо мақсади таъсиррасонии мақсаднок ва ғаразнокӣ мафкуравӣ ва равонӣ ба шуур ва ғайрифаъолияти ҳамаҷунан шаҳрвандон дар кишварҳои муайян истифода мешаванд. Даҳсолаҳои охир технологияҳои иттилоотӣ дар як қатор кишварҳои ҷаҳон бо мақсади тағйир додани сохтори конститутсионӣ, табодули давлатӣ, барангехтани низои ҷангӣ, ҳалалдор намудани ҳаёти оқибатӣ шаҳрвандон, аз он ҷумла бо мақсади содир намудани амалҳои террористӣ (терроризми киберӣ) истифода шуданд. Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ бо мақсади таъсиррасонии ғаразнокӣ мафкуравӣ ва равонӣ ба шуур ва рафтори наврасону ҷавонон низ истифода мешаванд. Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ яке аз роҳҳои маъмулии паҳн намудани меъёрҳои рафтору зиндагӣ ва арзишҳои ахлоқӣ маънавия ба мо бегона маҳсуб мешаванд²³.

Дар асарҳои илмӣ паҳлуҳои дигари тарбияи ҳуқуқӣ, аз ҷумла аҳаммияти он таҳқиқ карда мешаванд. Чунончи, нақши тарбияи ҳуқуқӣ дар ҳимояи инсон, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, эҳтироми қонун таъкид мегардад²⁴, ба саҳми ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайриҳукуматӣ дар соҳаи пешгирии коррупсия, зӯроварӣ, ҳимояи ҳуқуқи инсон, баргузориҳои трейнингҳо, чорабиниҳои ҷамъиятӣ²⁵, ба инобат гирифтани таҷрибаи байналмилалӣ²⁶ таваҷҷуҳ зоҳир мешавад.

Ба ақидаи О.А. Семисотнова ва И.С. Бессарабов таълими функсияи тарбиявии таълим ташаккули сифатҳои шахсии хонандагонро, ба мисли мавқеи шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, муҳаббат ба оила, ба Ватан, муносибати оқилона ба муҳити зист дар назар дорад²⁷.

Тавре М.С. Фабриков қайд мекунад, омодагии “мутахассиси форматсияи нав ба ташаккули сатҳи кофӣ фарҳангии умумӣ ва ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқӣ имконнопазир аст”²⁸. Ҳоло дар асарҳои илмӣ ба таҳқиқи функсияи таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ дар соҳаи ташаккул ва боло бурдани сатҳи фарҳангии ҳуқуқӣ дар робита бо ташаккули қобилияти

²³ Шарофзода Р.Ш. Нақши таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ дар баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – № 4. – Қисми II. – С. 209-210.

²⁴ Альхименко В.В. Правовое воспитание молодого поколения. – М.: 1985. — С. 67.

²⁵ Бугров А.С. Правовая культура в российской ментальности: историко-философский анализ / А.С. Бугров // Культура. Образование. Право: Материалы Международной науч.-практической конференции. — Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2008. — С. 148.

²⁶ Шабуров А.С. Основы права, государства и российского законодательства: Программа курса и методические рекомендации для учителя. — Екатеринбург: Сократ, 1999. — С. 128.

²⁷ Семисотнова О.А., Бессарабова И.С. Цели и задачи гражданского воспитания в России и США: сравнительный анализ // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), Modern Research of Social Problems, №7(51), 2015 – www.sisp.nkras.ru

²⁸ Фабриков М.С. Современные подходы к формированию правовой культуры студентов // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2023. – № 3. – С. 197.

коммуникативии донишчӯёни ҳуқуқшинос²⁹, вусъат башидан ба фаъолияти иҷтимоии аҳоли³⁰, такмили сиёсати муосири таҳсилоти³¹, омодагии донишчӯён ба тарбияи шахрвандӣ-ҳуқуқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ³², тарбияи ҳуқуқии донишчӯёни ихтисоси техникӣ³³, ҷанбаи ахлоқии таълим³⁴, робитаи байни муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ³⁵, роҳҳои боло бурдани фарҳанги ҳуқуқӣ³⁶, тарбияи ҳуқуқии донишчӯёни соҳаи муҳандисӣ-аграрӣ³⁷, интиҳоби методологияи таҳқиқи педагогӣ³⁸, ташаккули унсури фарҳангии тарбияи кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ³⁹, шуури ҳуқуқӣ ҳамчун унсури менталитети аҳоли⁴⁰ таваҷҷуҳи махсус медиҳанд.

Истифодаи технологияҳои зеҳни сунъӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз он ҷумла дар раванди таълиму тарбия як қатор саволҳоро мубрам мегардонад. Яке аз масъалаҳои мубраме, ки ҳоло дар маркази таваҷҷуҳи олимон ва мутахассисони ин соҳа қарор дорад, бо таъсири имконпазири технологияҳои зеҳни сунъӣ ба ҳолати инсон, фаъолияти меҳнати инсон, саҳми маъмулии инсон дар ҷараёни истеҳсолот, дар раванди таълиму тарбия ва дигар робита дорад. Ба андешаи як қатор муҳаққиқону коршиносон зеҳни сунъӣ ҷойи инсонро дар соҳаҳои гуногун иваз мекунад. Чунончи, ба андешаи М.Е. Косов технологияҳои рақамӣ “ҳуқуқшиносонро бо роботҳо иваз мекунанд”⁴¹. Дигарон бо ин андеша розӣ нестанд.

²⁹ Ниг.: Алипханова Ф.Н. Технология эффективности взаимодействия субъектов образовательного процесса в формировании коммуникативной компетентности будущих юристов. Монография. – М.: Директ-Медиа, 2018. – 280 с.

³⁰ Ниг.: Бышов Д.В., Дорофеева Ю.А. Правовое воспитание и социальная активность населения: (по результатам опроса студентов факультета биотехнологии и биологии) // Социосфера. – 2019. – № 2. – С. 62–65.

³¹ Ниг.: Глузман А.В. Современная образовательная политика: тенденции и перспективы // Гуманитарные науки. – 2019. – № 1 (45). – С. 8–11.

³² Ниг.: Земляченко Л.В. Подготовка студентов к гражданско-правовому воспитанию младших школьников в досуговой деятельности // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2018. – Т. 7. – № 3 (24). – С. 104–107.

³³ Ниг.: Коваль Л. В. Правовое обучение как форма правового воспитания студентов технических направлений // Международный научный вестник (Вестник Объединения православных ученых). – 2019. – № 3 (23). – С. 11–15.

³⁴ Ниг.: Панькин А. Б. Формирование человека культуры в системе этнокультурной коннотации содержания образования // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2016. – № 1 (105). – С. 46–50.

³⁵ Ниг.: Раковская Е. Л. Модель формирования правовой культуры студенческой молодежи в процессе взаимодействия вузов и учреждений культуры // Вестник Тамбовского государственного университета. – 2013. – № 11. – С. 29–35. (Гуманитарные науки).

³⁶ Ниг.: Саакян М. В. Пути повышения правовой культуры российского общества // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2010. Вып. 2. – С. 127–129.

³⁷ Ниг.: Кравец А. А., Кулагина О. В. Некоторые аспекты правового образования и воспитания студентов агроинженерного направления // Территория инноваций. – 2018. – № 11 (27). – С. 107–110.

³⁸ Ниг.: Титова Е. В. Проблема выбора методологических подходов в педагогических исследованиях // Сибирский педагогический журнал. – 2017. – № 2. – С. 9–16.

³⁹ Ниг.: Шанько В. В. Культурологический компонент процесса формирования правосознания будущих сотрудников правоохранительных органов // Проблемы и перспективы развития образования в России. – 2012. – № 15. – С. 132–135.

⁴⁰ Ниг.: Ясюкова Л. А. Правовое сознание в структуре ментальности россиян. Монография. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2008. – 166 с.

⁴¹ Косов М.Е. Рынок Legaltech: обзор и перспективы развития // Международный журнал гражданского и торгового права. – 2019. – № 2. – С. 19.

Барои ҳамин, дар илм мувоҳисаҳои илмӣ оид ба имкониятҳои технологияҳои зеҳни сунъӣ дар тарбия ва таълим ҷой доранд. Ба ақидаи Т.А. Полякова ва И.С. Бойченко зеҳни сунъӣ то кадом андоза нақши инсонро дар соҳаи тарбия ва таълим иваз карда метавонад, дар ҳаёти имрӯза мубрам аст⁴². Ба андешаи ин муаллифони видео-лексияҳо, китобхонаи электронӣ, технологияҳои иттилоотии фосилавӣ дар раванди таълиму тарбия васеъ татбиқ карда мешаванд, вале робитаи байни субъектони раванди мазкур то ба ҳол танзим нашудааст⁴³. Дар робита бо таъсири технологияҳо ба амнияти иттилоотии одамон, аз ҷумла кӯдакон тақлифҳои зерин пешниҳод мешаванд: “мустаҳкам намудани механизмҳои ҳуқуқии ташаққул, тарбия ва таъмини “беҳдошти рақамӣ”, махсусан “барои кӯдакон”, “омӯзиши ҳатмии талаботи амнияти иттилоотӣ ё “беҳдошти киберӣ” дар шабакаҳо”, омӯзиши “асосҳои иттилоотӣ-ҳуқуқӣ” дар раванди гузариш ба низоми нави таҳсилот яқоя бо саводи ҳуқуқӣ⁴⁴.

В.П. Салников, Е.А. Брилева ва Ф.Х. Галиев дар натиҷаи таҳқиқи раванди татбиқи технологияҳои таҳсили фосилавӣ ба хулоса меоянд, ки пурра гузаштан ба таҳсили фосилавӣ дар мактабҳои миёна ва дар низоми таълими миёнаи касбӣ “низомии ҷойдоштаи арзишхоро барҳам медиҳад”, “дар байни аҳоли паҳн шудани изтироб дар иртибот бо гузариши пурра ба таҳсили фосилавии мактабӣ ба пойдории обрӯи давлат мусоидат намекунад ва ба талаботи аҳли ҷомеа ба “адолати иҷтимоӣ” ҷавоб намедиҳад”⁴⁵.

Муаллифони номбурда мутлақо муқобили таҳсили фосилавӣ нестанд. Онҳо бар ақидаанд, ки таҳсилоти фосилавӣ бо дарназардошти ҳолати равонии хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумии миёна, миёнаи касбӣ, олии касбӣ бояд ҷорӣ карда шавад. Онҳо мутмаинанд, ки “таҳсилоти фосилавии матабӣ дар ҳолати ғавқулдда, эпидемия, эпизоотия, барои кӯдакони имконияташон маҳдуд, бо интиҳоби волидайн метавонад, ки пурра ҷорӣ карда шавад”. Ба андешаи муаллифони “қисми бештари аҳолии ноболиғ бо мақсади ташаққули миллати тарбиягирифта, солим, аз лиҳози зеҳн инкишофёфта” бояд бо ҳам анъанаҳои ташаққулёфта дар мактаб ва ҳам “унсурҳои рақамигардонӣ фаро гирифта шавад”⁴⁶.

Таҳсилоти касбии ҳуқуқӣ дар тарбияи ҳуқуқӣ нақши ҳалкунанда дорад, чунки унсурҳои зарури мафкуравӣ, назариявӣ, равонии шуури касбии ҳуқуқӣ дар раванди таҳсили касбии ҳуқуқӣ ташаққул меёбанд. Тавре О.И. Сибулевская қайд мекунад: “Функсияи тарбиявии таҳсилоти ҳуқуқӣ бояд

⁴² Ниг.: Полякова Т.А., Бойченко И.С. Развитие применения дистанционных технологий и “цифровизация” общественных отношений в условиях новых вызовов: теоретические и практические проблемы // Образование и право. – 2020. – № 3. – С. 322.

⁴³ Ҳамон ҷо. – С. 323.

⁴⁴ Полякова Т.А., Бойченко И.С. Асари ишорашуда. – С. 323.

⁴⁵ Салников В.П., Брилева Е.А., Галиев Ф.Х. Воспитание подрастающего поколения в условиях дистанционного образования и цифровизации: новые концептуальные подходы правового государства // Правовое государство: теория и практика. – 2020. – № 4 (62). Часть 2. – С. 192, 198.

⁴⁶ Ҳамон ҷо. – С. 198.

дар доираи омӯзиши ҳамаи фанҳои барномаи таълимии мактаби олӣ, ки ҳуқуқшиносро омода мекунад, амалӣ карда шавад. Нақши махсусро дар ташаккули маънавии ҷавонони донишҷӯ назарияи давлат ва ҳуқуқ бояд иҷро намояд. ... Устодон бояд ба ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии робитаи ҳуқуқ ва ахлоқ, инчунин хусусиятҳои амали онҳо дар ҷомеаи муосир таваҷҷуҳ зоҳир намоянд”⁴⁷.

Тарбияи шахс дар рӯҳияи эҳтироми қонун, ҳуқуқу озодиҳои инсон, масъулияти ҳуқуқӣ яке аз ҳадафҳои асосии тарбияи ҳуқуқӣ мебошад. Ҳамаи унсурҳои шуури ҳуқуқии касбии ҳуқуқшиносон бояд устувор бошанд, дар раванди фаъолияти касбии ҳуқуқӣ ҳалалдор нагарданд. Дар фаъолияти касбӣ ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ ба миён меоянд, ки метавонанд ба ҳалалдоргардии шуури ҳуқуқии касбӣ мусоидат намоянд. Салоҳияти ҳокимиятӣ, имтиёзҳои вазифаи касбии ишғолнамуда, шароити мусоидаткунанда ба амалҳои коррупсионӣ ва ғайра аз ҷумлаи чунин ҳолатҳо мебошанд. Шахсоне, ки унсурҳои мафкуравӣ, назариявӣ, равонии шуури касбии ҳуқуқияшон пурра ташаккул наёфтааст, ё устувор нестанд, дар чунин ҳолатҳо аз вазифаҳои хизматӣ суиистифода мекунанд, манфиатҳои шахсиро аз манфиатҳои давлат боло мегузоранд, дар ҷараёни адои вазифаҳои хизматӣ мақсадҳои ғаразнокро (бо мақсади ба даст овардани дороии ғайриқонунӣ, истифодаи салоҳияти хизматӣ ба манфиатҳои шахсӣ, ҷамъ намудани сарват, ба даст овардани ғайриқонунӣ ва ғ.) пеш мегузоранд. Дар натиҷа дар шуури онҳо сарватпарастӣ, шахспарастӣ, мансабпарастӣ ва дигар унсурҳои барои ҷомеа ва давлат манфӣ ташаккул меёбад. Ҳолатҳои зикршуда шаклҳои маъмулии ҳалалдоргардидани шуури ҳуқуқии касбӣ мебошанд ва дар амалия бештар зоҳир мешаванд.

Аз ин хотир, дар асарҳои илмӣ ба таъсири манфии нигилизми ҳуқуқӣ ё унсурҳои дар раванди таълими ҳуқуқӣ ташаккулёфтаи шуури нигилистӣ таваҷҷуҳ зоҳир мешавад. Тавре В.А. Туманов қайд мекунад, “шахсе, ки муқаррароти ҳуқуқии нигилистиро касб намудааст, ҳангоми соҳиб шудан ба ҳокимият дарҳол аз онҳо озод шуда наметавонад”, баръакс, ҳолати мазкур барои “зухуроти бюрократии онҳо мусоидат мекунад”⁴⁸.

Тавре А.Н. Зрячкин қайд мекунад, ҳолатҳои дигари ҳалалдоргардии шуури ҳуқуқӣ ҷой доранд, масалан, “инфантилизми ҳуқуқӣ” – “симои қўдаконаи тафаккури ҳуқуқӣ”, “субъективизм” – “таваҷҷуҳи бештар ба ҳуқуқу имкониятҳои шахсӣ дар ҳолати сарфи назар намудани вазифаҳои хизматӣ”, “релятивизм” – нобоварӣ ба дарки ҳуқуқ, “иделизм” – “боварии беандоза ба меъёрҳои ҳуқуқ”, ки дар асл “амалӣ намешавад”⁴⁹.

⁴⁷ Цыбулевская О.И. Формирование нравственно-правового сознания студентов в системе юридического образования // Вестник Нижегородской академии МВД России. Юридическая наука и практика. – 2023. – № 3(63). – С. 234–236.

⁴⁸ Туманов В.А. О правовом нигилизме // Советское государство и право. – 1989. – № 10. – С. 25.

⁴⁹ Зрячкин А.Н. Ольга Ивановна Цыбулевская о роли морали, права и власти в искоренении искажений правосознания // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2024. – № 3 (158). – С. 34.

Ба ақидаи О.И. Сибулевская ва Т.В. Милушева ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти зеҳнӣ буда, аз сатҳи омодагии ахлоқии субъектони ин фаъолият вобастагӣ дорад. Тавре муаллиф менависад: “Бештари санадҳои меъёрӣ, аз ҷумла қонунгузориҳои маданӣ миқдори зиёди категорияҳои ахлоқӣ-ҳуқуқиро (адолат, поквичдонӣ) ... дар бар мегиранд. ... Мафҳумҳои мазкур бояд ҷузъи шуури ахлоқӣ-ҳуқуқии ҳуқуқэҷодкунандагон бошанд”⁵⁰.

Ба ақидаи В.К. Самигуллин шуури ҳуқуқии ҷомеаи муосир ихтилофоти зиёд дошта, ҳалалдор гаштааст ва аз ин хотир, ба пешрафти ҷомеа таъсири манфӣ расонида метавонад. Тавре муаллиф менависад: “Дар ҳақиқат, шуури ҳуқуқӣ манбаи некӣ ва адолат мебошад. Айни замон он манбаи бадӣ ва беадолатӣ шуда метавонад”⁵¹.

Тарбияи ҳуқуқӣ ҷузъи низоми таърихан ташаккулёфтаи тарбияи ахлоқӣ, маънавӣ, сиёсӣ, оилавӣ ва дигари иҷтимоӣ буда, бо мақсади ташаккули шуури ҷамъиятӣ (ҳуқуқӣ, алоқӣ, сиёсӣ ва дигар), бо дарназардошти аҳамияти меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқӣ-маънавӣ ба роҳ монда мешавад. Бесабаб нест, ки дар асарҳои илмӣ ба ташаккули фарҳанги на танҳо ҳуқуқӣ, балки ахлоқӣ ва сиёсии кормандони мақомоти давлатӣ таваҷҷуҳ зоҳир мешавад. Тавре О.И. Сибулевская менависад: “Инкишоф ва тақмили фарҳанги ахлоқӣ ва ҳуқуқии мақомоти ҳокимият ба ташаккули тафаккури нави иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, ... афкори ҳуқуқии пешқадам мусоидат менамояд”⁵².

В.П. Салников, С.И. Захарцев ва Д.В. Масленников ҷонибдори нигоҳ доштани анъанаҳои фарҳанги ҳуқуқӣ, аз ҷумла “пазируфтани пояҳои арзишии ҳуқуқ”, “падидаҳои иҷтимоии ҳуқуқ, давлат, соҳибхитиёрӣ ба ҳайси арзишҳои бунёдии иҷтимоӣ-ахлоқӣ” мебошанд⁵³.

Муаллифони номбурда ҷонибдори консепсияи синкретии фарҳанги ҳуқуқӣ мебошанд. Консепсияи мазкур аз тарафи Ф.Х. Галиев пешниҳод шуда, дар он фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун шакли инъикоси ягонагии меъёрҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла ягонагии ҳуқуқ ва ахлоқ дар қарда мешавад⁵⁴.

Ақидаи ягонагии ҳуқуқ, адолат ва ахлоқ дар асарҳои олимони дигар низ ҷонибдорӣ қарда мешавад⁵⁵.

В.П. Салников ва С.И. Захарцев бар ақидаанд, ки моҳияти ҳуқуқ бояд бо дарназардошти алоқамандӣ бо ахлоқ таҳқиқ қарда шавад. Ин ақида дар

⁵⁰ Цыбулевская О.И., Милушева Т.В. Культура правотворчества как фактор эффективности законодательных изменений // Юридическая техника. – 2023. – № 17. – С. 193–195.

⁵¹ Самигуллин В.К. Правосознание: корень добра и справедливости. 3-е изд., испр. и доп. – Уфа: Диалог, 2015. – С. 155.

⁵² Цыбулевская О.И. Мораль. Право. Власть / Под ред. Н.И. Матузова. – Саратов: Изд-во Поволж. акад. гос. службы, 2004. – С. 5.

⁵³ Захарцев С.И., Сальников В.П., Масленников Д.В. Дополняя собственные мысли о логосе права // Юридическая наука: история и современность. – 2019. – № 11. – С. 164.

⁵⁴ Галиев Ф.Х. О синкретизме правовой культуры // Правовое государство: теория и практика. – 2013. – № 4 (34). – С. 66–73; Галиев Ф.Х. Правовая культура: социально-философские проблемы // Мир политики и социологии. – 2016. – № 7. – С. 182–190.

⁵⁵ Исмагилов Р.Ф., Сальников В.П. Философия И. Канта и Г.В.Ф. Гегеля: рефлексия начал справедливости и права // Правовое поле современной экономики. – 2016. – № 5. – С. 155–164; Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Сальников М.В. Платон, Аристотель, Фома Аквинский и идея справедливости в естественно-правовой традиции // Мир политики и социологии. – 2016. – № 9. – С. 19–26.

назарияи компрекендии ҳуқуқ, ки аз тарафи муаллифон пешниҳод шудааст, ифода ёфтааст⁵⁶.

Арзишҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ бо фарҳанг ва тамаддун робитаи бевосита доранд, дар фазои муайяни фарҳангӣ ташаккул меёбанд, заминаҳои бунёдии ин ё он навъи тамаддунро инъикос мекунанд. Бо ин арзишҳо “анъанаҳои оилавӣ, асосҳои ахлоқӣ-маънавии ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ, анъанаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҳуқуқӣ”, аз он ҷумла “анъанаҳои давлатдорӣ миллӣ, ташкил ва амалӣ намудани ҳокимият, робитаи ҳокимият ва аҳоли алоқаманданд”⁵⁷. Омодагии ахлоқӣ-равонии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, симои ахлоқӣ-маънавии онҳо, стандартҳои ҷаҳолияти ахлоқӣ унсuri ҷудонопазири ҷаҳолияти касбӣ мебошанд. Ҳамзамон бо ин, мубодилаи меъёрҳо, арзишҳо ва принсипҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ бо ҳавфҳои муайян алоқаманд аст. Ҳавфҳои мазкур “дар ҳолати сарфи назар намудани соҳаҳо ва доираи танзими иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, анъанаҳои ташаккулёфта, ба инобат нагирифтани афзалияти манфиатҳои миллии сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар давраи таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ” сар мезананд⁵⁸.

Дар робита бо ягонагии ҳуқуқ ва ахлоқ, ҷудонопазирӣ тарбияи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар асарҳои илмӣ доираи имконпазири татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ дар раванди таълиму тарбия таҳқиқ карда мешавад. Олимон бар ақидаанд, ки технологияҳои инноватсионӣ бояд бо дарназардошти нигоҳ доштани анъанаҳои ташаккулёфта дар соҳаи таълиму тарбия татбиқ гарданд. Чунончи, ба ақидаи В.П. Салников, Е.А. Брилева ва Ф.Х. Галиев “ҷорӣ намудани фазои таҳсили рақамӣ бо истифодаи таҳсили электронӣ, технологияҳои таҳсили фосолавӣ, сарфи назар аз ҷойи ҳозиршавии хонанда, боиси мушкилиҳо дар самти амалӣ намудани он мегардад”⁵⁹. Ба андешаи муаллифони мазкур истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим дар ҳамон ҳолате натиҷаи мусбӣ медиҳад, ки агар “фазои таҳсили рақамӣ дар мувофиқа бо шакли анъанавии таҳсил ҷорӣ карда шавад”⁶⁰.

Анъанаҳои таҳсили мактабро олимон бо фазои ташаккулёфтаи фарҳангӣ алоқаманд мекунанд. Тавре И.В. Дубровина қайд мекунад, таҳсили мактабӣ на танҳо бо аз худ намудани барномаи таълим, балки бо “фазои фарҳангӣ” низ алоқаманд аст. Ин фазои фарҳангӣ дар заминаи “робитаи фарҳангии одамони наслашон гуногун – педагогҳо ва хонандагон ташаккул меёбад”⁶¹.

⁵⁶ Захарцев С.И., Сальников В.П. Для познания права предлагается компрекендный подход // Российский журнал правовых исследований. – 2017. – № 1 (10). – С. 77–87.

⁵⁷ Шарофзода Р.Ш. Устойчивость социально-правовых ценностей как условие эффективности профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел Республики Таджикистан // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2022. – № 4 (56). – С. 98.

⁵⁸ Ниг.: Шарофзода Р.Ш. Риски профессиональной правоохранительной деятельности в контексте интеграции правовых и моральных норм и ценностей // Труды Академии МВД РТ. – 2022. – № 2 (54). – С. 54.

⁵⁹ Сальников В.П., Брилева Е.А., Галиев Ф.Х. Асари ишорашуда. – С. 191.

⁶⁰ Ҳамон ҷо.

⁶¹ Дубровина И.В. Психологические проблемы воспитания детей и школьников в условиях информационного общества // Национальный психологический журнал. – 2018. – № 1 (29). – С. 11.

Ба ақидаи Е.Ф. Усманова технологияҳои нави инноватсионӣ дар раванди таълим бо дарназардошти нигоҳ доштани робитаи мустақими омӯзгорон ва хонандагон бояд истифода шаванд. Бо ин мақсад “технологияҳои коммуникативии муколамавӣ”, ба мисли “тафаккури танқидӣ, қобилияти баҳогузорию боэътимод, таҳлили танқидии иттилоот, қобилияти муколамаи ҳуқуқӣ, омодагии коммуникативӣ” пешниҳод мешаванд⁶². В. Абраменкова “назарияи равонӣ-педагогии рақамгардонӣ”-ро бо мақсади нигоҳ доштани анъанаҳои соҳаи таълим, бо ҳам мутобиқ намудани технологияҳои рақамӣ ва робитаи мустақим байни педагог ва хонанда дар заминаи омилҳои педагогӣ ва равонӣ пешниҳод мекунад⁶³.

Олимон ба таълиму тарбияи кӯдакон, хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёна, тақмили раванди таълими хонандагон дар робита бо иттилоотонӣ ва рақамгардонии ҷомеа тавачҷуҳи махсус медиҳанд, чунки маҳз дар ҳамин давраи зиндагӣ шуури ҷамъиятии наврасон, қобилияти дарки олам, баҳогузорию амиқи равандҳо ва падидаҳои ҳаёти ҷомеа дар шуури онҳо ташаккул меёбад. Илова бар ин, технологияҳои иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ аз як тараф ба манфиати рушди ҷомеа истифода мешаванд, аз он ҷумла ба тақмили раванди таълим тавассути татбиқи технологияҳои инноватсионӣ мусоидат мекунанд. Аз тарафи дигар технологияҳои иттилоотӣ (Интернет, компютерҳо, бозиҳои интернетӣ, наворҳои зиддиахлоқӣ, филмҳои тарғибкунандаи зуроварӣ ва ғайра) ба шуур ва ҳолати равонии кӯдакону наврасон таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин хотир, олимону муҳаққиқон бар ақидаанд, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ набояд ба солимӣ ва ҳолати равонии кӯдакону наврасон зарар расонанд.

Кӯдакону наврасон дар ҳолати камолоти зехнӣ, ҷисмонӣ, равонӣ ҳаёт ба сар мебаранд. Онҳо ояндаи миллатанд ва бояд ҳамчун насли солим ба воя расанд. Аз ин хотир, ҳамаи муҳаққиқон бар ақидаанд, ки технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ бояд бо дарназардошти арҷгузорӣ ба анъанаҳои фарҳанги миллӣ, арзишҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ-маънавӣ истифода шаванд.

Дурнамои рушди Тоҷикистон бо ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамӣ, татбиқи васеи технологияҳои зехни сунъӣ вобаста аст. Дар Тоҷикистон лоиҳаҳои ҷорӣ намудани зехни сунъӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа татбиқ карда мешаванд. Чунончи, раванди татбиқи технологияҳои зехни сунъӣ дар мактабҳои Тоҷикистон аллакай оғоз гардидааст. Бо ташаббуси Шурои зехни сунъӣ, ки дар назди Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ҳоло дар панҷ мактаби ш. Душанбе омӯзиши зехни сунъӣ ба роҳ монда шудааст. Дар соли 2026 ворид

⁶² Усманова Е.Ф. Правовое воспитание и обучение в процессе формирования правовой культуры в условиях цифровизации // Педагогическая деятельность. Материалы Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием). – Махачкала, 2022. – С. 548.

⁶³ Ниг.: Абраменкова В. Цифровизация воспитания как угроза безопасному развитию детства // Воспитание школьников. – 2022. – № 1. – С. 5.

намудани фанни зехни сунъӣ ба барномаи мактабӣ ба нақша гирифта шудааст.

Тавре дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар 9 март соли 2024 таъкид гардид: “Тарбияи шаҳрвандон дар рӯхияи эҳтиром нисбат ба қонун ва таъмин намудани волоияти он, ба роҳ мондани усули ҳамкории самаранокӣ давлат ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон аз ҷумлаи ҳадафҳои аслии «Соли маърифати ҳуқуқӣ» мебошад”⁶⁴.

Мутобиқи банди 18 Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 пурра истифода нагардидани зарфиятҳои низоми маориф дар соҳаи кор бо ҷавонон вобаста ба тарбияи сиёсӣ, маънавия ахлоқӣ ва ватандӯстӣ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки ба паҳншавии экстремизм, шомилшавии афроди алоҳида ба гурӯҳҳои тундрав ва аз ҷониби онҳо содир намудани ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ террористидошта мусоидат мекунад ё метавонанд дар оянда мусоидат намоянд⁶⁵.

Тавре дар Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар 9 март соли 2024 таъкид гардид: “барои сарнавишти минбаъдаи миллати тоҷик омили ифротшавии ҷомеа ва пайвастанӣ шаҳрвандон ба созмонҳои террористии хусусияти динидошта дар шароити кунунӣ низ ҳамчун таҳдиди ҷиддӣ боқӣ мемонад ва дар сурати пешгирӣ нагардидани ин раванд оқибати ногувор хоҳад дошт. Сабаби асосии ҷунин вазъият, пеш аз ҳама, дар он аст, ки кор бо мардум дар самти ташаккули маънавияти солиму созанда ба таври зарурӣ ба роҳ монда нашудааст”⁶⁶.

Ҳамин тариқ, методологияи тарбияи ҳуқуқӣ дар иртибот бо ислоҳоти соҳаи маориф, бо дарназардошти тағйироти куллии ҳаёти ҷомеа, дар шароити афзоиши хатарҳо ва таҳдидҳои ҷаҳонӣ такмил дода мешавад. Низоми тарбияи ҳуқуқӣ ба ҳадафҳои стратегии рушди миллӣ, талаботи тағйирёбандаи ҳаёти ҷомеа, дурнамои рушди ҷомеаи Тоҷикистон бояд мутобиқ бошад. Тарбияи ҳуқуқӣ ҷузъи раванди таълим буда, дигаргуниҳои ин соҳаро инъикос мекунад. Иттилоотонӣ ва рақамигардонии ҷомеа соҳаи таълиму тарбияро низ фаро мегирад. Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ, рақамӣ ва зехни сунъӣ дурнамои инкишофи ҷомеа, аз он ҷумла низоми таълиму тарбияро дар Тоҷикистон ташкил дода, ба такмили инноватсионии раванди таълиму тарбия мусоидат менамояд.

⁶⁴ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар 9 март соли 2024: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/32921> (санаи муроҷиат 4.03.2024).

⁶⁵ Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, № 187 тасдиқ шудааст: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <https://anticorruption.tj/images/PDF/ter-ek.pdf> (санаи муроҷиат 25.03.2024).

⁶⁶ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар 9 март соли 2024: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/32921> (санаи муроҷиат 4.03.2024).

Айни замон ҳангоми иттилоотонӣ ва рақамигардонии соҳаи таълиму тарбия афзалияти арзишҳои фарҳанги миллиро мебояд ба инобат гирифт.

Мушоҳидаҳои солҳои охир собит менамоянд, ки маҳз бухрони арзишҳои ахлоқӣ-маънавӣ дар як қатор кишварҳои ҷаҳон низоми таълиму тарбия ва анъанаҳои таърихан ташаккулёфтаи онро ҳалалдор мекунад. Уствориҳои фарҳанги милли, аз ҷумла ахлоқи ҳамида, одоби муошират, арзишҳои оилаи анъанавӣ, анъанаҳои миллии таълиму тарбияи кӯдакон, эҳтироми волидайн, калонсолон, ғамхорӣ дар ҳаққи падару модар, саховатмандӣ, дастгирии ҷимону муҳтоҷон ва ғайра кафолати таълиму тарбияи насли солим мебошад. Аз ташкили оқилонаи таълиму тарбия ояндаи миллат вобастагӣ дорад. Аз ин хотир, ҳимояи фарҳанги милли яке аз роҳҳои самараноки татбиқи оқилонаи технологияҳои иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ ва рақамӣ ба нафъи тақомул ва инкишофи ҳамаҷаҳонаи насли солим мебошад.

Адабиёт:

1. Абраменкова В. Цифровизация воспитания как угроза безопасному развитию детства // Воспитание школьников. – 2022. – № 1. – С. 3-15.

2. Авдеева О.А., Авдеева Е.В. Методология юридического познания в контексте реализации правового воздействия и правового просвещения // Подготовка кадров для силовых структур: современные тенденции и образовательные технологии. Материалы XXIV Всероссийской научно-методической конференции (Иркутск, 28 февраля – 1 марта 2019 г.). – Иркутск: Изд-во Восточно-Сибирский институт МВД Российской Федерации, 2019. – С. 13-16.

3. Алипханова Ф.Н. Технология эффективности взаимодействия субъектов образовательного процесса в формировании коммуникативной компетентности будущих юристов. Монография. – М.: Директ-Медиа, 2018. – 280 с.

4. Альхименко В.В. Правовое воспитание молодого поколения. – М.: 1985. – 95 с.

5. Андреев А.Л. Общество, образование, культура: социологические очерки. – М.: Изд-во МЭИ, 2004. – 148 с.

6. Бессарабова И.С., Семисотнова О.А. Школа и религия в контексте поликультурного образования в России и США // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2013. – № 6 (26). – С. 108-113.

7. Блинов Л.В. Роль ценностных ориентаций в профессиональном становлении личности // Образование, наука, окружающая среда: в аспекте Дальнего Востока России (Материалы научно-практической конференции 19–20 октября 1999 года в г. Биробиджане) / науч. ред. В.Н. Никитенко. — Биробиджан: Изд-во БГПИ. — 2000. — С. 58– 61.

8. Бондарев А.С. Правовая пропаганда и обучение – формы правового воспитания: понятия и средства воздействия // Вестник Пермского университета. – 2008. – № 1. – С. 4-16.

9. Бугров А.С. Правовая культура в российской ментальности: историко-философский анализ // Культура. Образование. Право: Материалы Международной науч.-практической конференции. — Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2008. — С. 147–151.
10. Бышов Д. В., Дорофеева Ю. А. Правовое воспитание и социальная активность населения: (по результатам опроса студентов факультета биотехнологии и биологии) // Социосфера. – 2019. – № 2. – С. 62–65.
11. Водянский А.М. Историческое и обществоведческое образование: стратегия развития // Преподавание истории в школе. 1995. – № 3. – С. 55–59.
12. Вульфсон Б.Л. Нравственное и гражданское воспитание в России и на Западе: актуальные проблемы. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. – 336 с.
13. Галиев Ф.Х. О синкретизме правовой культуры // Правовое государство: теория и практика. – 2013. – № 4 (34). – С. 66–73.
14. Галиев Ф.Х. Правовая культура: социально-философские проблемы // Мир политики и социологии. – 2016. – № 7. – С. 182–190.
15. Гершунский Б.С. Философия образования. Учебное пособие. – М.: Флинта, 1998. – 427 с.
16. Глузман А.В. Современная образовательная политика: тенденции и перспективы // Гуманитарные науки. – 2019. – № 1 (45). – С. 8–11.
17. Горбунова К.М. Высшее образование в России в 90-х годах XX — начале XXI века / К.М. Горбунова // Молодой ученый. — 2019. — № 23 (261). — С. 345–347.
18. Гришнова Е.Е. Правовая культура в политическом пространстве современной России. – М.: ИП, 2005. – 155 с.
19. Джанибекова Н.А., Зарипов Ш.А. Место правового воспитания в формировании правосознания молодежи // Молодой ученый. – 2013. – № 7. – С. 272–274.
20. Дубровина И.В. Психологические проблемы воспитания детей и школьников в условиях информационного общества // Национальный психологический журнал. – 2018. – № 1 (29). – С. 6–16.
21. Ермакова Е.И. Правовое воспитание студентов колледжа в процессе профессионального образования: дис. ... канд. пед. Наук. – М., 2007. – 208 с.
22. Ефиценко Н.М. Сущность правового воспитания и мероприятия по повышению его эффективности в современном российском обществе // Образование и право. – 2013. – № 2 (79). – С. 78–83.
23. Захарцев С.И., Сальников В.П. Для познания права предлагается компрехендный подход // Российский журнал правовых исследований. – 2017. – № 1 (10). – С. 77–87.
24. Захарцев С.И., Сальников В.П., Масленников Д.В. Дополняя собственные мысли о логосе права // Юридическая наука: история и современность. – 2019. – № 11. – С. 163–194.
25. Земляченко Л.В. Подготовка студентов к гражданско-правовому воспитанию младших школьников в досуговой деятельности // Азимут

научных исследований: педагогика и психология. – 2018. – Т. 7. – № 3 (24). – С. 104–107.

26. Зиятдинова Ю.Н. Современное состояние и тенденции совершенствования системы нравственного воспитания учащихся в США: дис. ...канд. пед. наук. – Казань, 2002. – 181 с.

27. Зрячкин А.Н. Ольга Ивановна Цыбулевская о роли морали, права и власти в искоренении искажений правосознания // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2024. – № 3 (158). – С. 33-36.

28. Исмагилов Р.Ф., Сальников В.П. Философия И. Канта и Г.В.Ф. Гегеля: рефлексия начал справедливости и права // Правовое поле современной экономики. – 2016. – № 5. – С. 155–164.

29. Ковалева М.И. Нравственное воспитание учащихся старших классов (на примере России и США): дис. ...канд. пед. наук. – Кемерово, 2003. – 211 с.

30. Коваль Л. В. Правовое обучение как форма правового воспитания студентов технических направлений // Международный научный вестник (Вестник Объединения православных ученых). – 2019. – № 3 (23). – С. 11–15.

31. Косов М.Е. Рынок Legaltech: обзор и перспективы развития // Международный журнал гражданского и торгового права. – 2019. – № 2. – С. 19-29.

32. Кравец А. А., Кулагина О. В. Некоторые аспекты правового образования и воспитания студентов агроинженерного направления // Территория инноваций. – 2018. – № 11 (27). – С. 107–110.

33. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, №7, мод. 532; соли 2014, №3, мод. 156; №7 қ. 2, мод. 422; соли 2016, №3, мод. 148; №7, мод. 624; соли 2017, №7-9, мод. 581; соли 2018, №5, мод. 278; соли 2020, №12, мод. 912; соли 2021, №12, қ. 2, мод. 706; (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 июли соли 2022, №1905)

34. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №5, мод. 338; с. 2014, №7, с. 2, мод. 423; с. 2016, №7, мод. 628; с. 2017, №7-9, мод. 584) (Қонуни ҚТ аз 26.07.2014 № 1126, аз 23.07.2016 № 1350, аз 28.08.2017 № 1465, аз 17.05.2018 № 1529, аз 23.12.2021 № 1835, аз 13.11.2023 № 1996, аз 03.01.2024 № 2037)

35. Лоос Е.В. Правовое воспитание: формы, средства и элементы // Вестник Барнаульского юридического института МВД России. – 2017. – № 1 (32). – С. 123-125.

36. Мазеина Ю.В. Правовое просвещение как педагогическая категория // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2012. – № 5. – С. 71-74.

37. Минбалеев А.В. Проблемы регулирования искусственного интеллекта // Вестник ЮУрГУ. Сер. «Право». Т. 18. – 2018. – № 4. – С. 82–87.

38. Модельный Закон об образовании. Принят Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ Постановлением от 3 апреля 1999

г.: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <https://cis.minsk.by/page/7782> (санаи мурочиат 16.03.2024).

39. Модельный образовательный кодекс для государств-участников СНГ (общая часть) (новая редакция). Принят Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 29 ноября 2013 г., № 39-6: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/72826964/> (санаи мурочиат 22.09.2023)

40. Павлов В.В. Правовое воспитание и толерантность в условиях современного российского общества: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Владимир, 2012.

41. Панькин А.Б. Формирование человека культуры в системе этнокультурной коннотации содержания образования // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2016. – № 1 (105). – С. 46–50.

42. Певцова Е.А. Теория и методика преподавания права / Е.А. Певцова. — М.: Владос, 2003. – 398 с.

43. Пищулин Н. П. Общество и образование: вчера, сегодня, завтра. Учебное пособие. – М.: Жизнь и мысль, 2004. – 80 с.

44. Пивнева Л.Н. Особенности формирования политической культуры американского студенчества в высшей школе США, 1960–80-е гг. дис. ... докт. политол. наук. – М., 1994. – 375 с.

45. Полякова Т.А., Бойченко И.С. Развитие применения дистанционных технологий и “цифровизация” общественных отношений в условиях новых вызовов: теоретические и практические проблемы // Образование и право. – 2020. – № 3. – С. 319-324.

46. Полякова Т.А., Минбалеев А.В. Цифровые инновации и проблемы развития механизма правового регулирования в России // Информационное право. – № 4. – С. 12 - 15.

47. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. Учебник – М.: Аспект-Пресс, 2011. – 351 с.

48. Раковская Е. Л. Модель формирования правовой культуры студенческой молодежи в процессе взаимодействия вузов и учреждений культуры // Вестник Тамбовского государственного университета. (Гуманитарные науки) – 2013. – № 11. – С. 29–35..

49. Рогова И.В. Содержание и методы гражданского образования учащейся молодежи США: дис. ... канд. пед. наук. – Тула, 2005. – 170 с.

50. Саакян М. В. Пути повышения правовой культуры российского общества // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2010. Вып. 2. – С. 127–129.

51. Сальников В.П., Брилева Е.А., Галиев Ф.Х. Воспитание подрастающего поколения в условиях дистанционного образования и цифровизации: новые концептуальные подходы правового государства // Правовое государство: теория и практика. – 2020. – № 4 (62). Часть 2. – С. 186-198.

52. Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Сальников М.В. Платон, Аристотель, Фома Аквинский и идея справедливости в естественно-

правовой традиции // Мир политики и социологии. – 2016. – № 9. – С. 19–26.

53. Самигуллин В.К. Правосознание: корень добра и справедливости. 3-е изд., испр. и доп. – Уфа: Диалог, 2015. – 180 с.

54. Семисотнова О.А., Бессарабова И.С. Цели и задачи гражданского воспитания в России и США: сравнительный анализ // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), Modern Research of Social Problems, №7(51), 2015 – www.sisp.nkras.ru

55. Семитко А.П. Правосознание и правовая культура // Теория государства и права. Учебник / под ред. В.Д. Перевалова. – М., 2006. – С. 217-220.

56. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, № 187 тасдиқ шудааст: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <https://anticorruption.tj/images/PDF/ter-ek.pdf> (санаи муроҷиат 25.03.2024).

57. Стреляева В.В. Правовое воспитание в условиях становления правового государства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 183 с.

58. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ҷаҳон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар 9 март соли 2024: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/32921> (санаи муроҷиат 4.03.2024).

59. Теория государства и права / под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. – М., 2013. – 784 с.

60. Титова Е. В. Проблема выбора методологических подходов в педагогических исследованиях // Сибирский педагогический журнал. – 2017. – № 2. – С. 9–16.

61. Туманов В.А. О правовом нигилизме // Советское государство и право. – 1989. – № 10. – С. 20–27.

62. Усманова Е.Ф. Правовое воспитание и обучение в процессе формирования правовой культуры в условиях цифровизации // Педагогическая деятельность. Материалы Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием). – Махачкала, 2022. – С. 548-553.

63. Фабриков М.С. Современные подходы к формированию правовой культуры студентов // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2023. – № 3. – С. 197-203.

64. Фахрутдинова А.В. Гражданское воспитание учащихся в англоязычных странах на рубеже XX-XXI веков: дис. ...д-ра пед. наук. – Казань, 2012. – 538 с.

65. Цыбулевская О.И. Мораль. Право. Власть / Под ред. Н.И. Матузова. – Саратов: Изд-во Поволж. акад. гос. службы, 2004. – 124 с

66. Цыбулевская О.И. Формирование нравственно-правового сознания студентов в системе юридического образования // Вестник Нижегородской академии МВД России. Юридическая наука и практика. – 2023. – № 3 (63). – С. 234–236.

67. Цыбулевская О.И., Милушева Т.В. Культура правотворчества как фактор эффективности законодательных изменений // Юридическая техника. – 2023. – № 17. – С. 193–195.
68. Шабуров А.С. Основы права, государства и российского законодательства: Программа курса и методические рекомендации для учителя. — Екатеринбург: Сократ, 1999. – 128 с.
69. Шанько В. В. Культурологический компонент процесса формирования правосознания будущих сотрудников правоохранительных органов // Проблемы и перспективы развития образования в России. – 2012. – № 15. – С. 132–135.
70. Шарофзода Р.Ш. Методологические проблемы юридической науки // Труды Академии МВД Республики Таджикистан (Научный журнал). – 2023. – № 3 (59). – С. 119-126.
71. Шарофзода Р.Ш. Нақши таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ дар баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – № 4. – Қисми II. – С. 198-210.
72. Шарофзода Р.Ш. Риски профессиональной правоохранительной деятельности в контексте интеграции правовых и моральных норм и ценностей // Труды Академии МВД РТ. – 2022. – № 2 (54). – С. 46-54.
73. Шарофзода Р.Ш. Роҳҳои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ: таҷрибаи Тоҷикистон ва давлатҳои аъзои ИДМ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2024. – № 1 (45). – С. 5-23.
74. Шарофзода Р.Ш. Устойчивость социально-правовых ценностей как условие эффективности профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел Республики Таджикистан // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2022. – № 4 (56). – С. 98-108.
75. Шиндряева И.В. Повышение мотивации учебной деятельности студентов через активные методы и технологии обучения // Грани познания. — 2016. — № 2 (45). — С. 120—123.
76. Щепеткина И.В. Эколого-правовое воспитание студентов в образовательном процессе вуза: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 2012.
77. Элиасберг Н.И. Содержание правового образования в средней школе // Преподавание истории в школе. 1996. — № 4. — С. 66–74.
78. Якобсон М.А. Теория и практика нравственно-гражданского воспитания старшеклассников в России и США в 80–90-е гг. XX века: дис. ...канд. пед. наук. – Ставрополь, 1997. – 154 с.
79. Ясюкова Л. А. Правовое сознание в структуре ментальности россиян. Монография. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2008. – 166 с.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025
Аз тақриз баргашт: 25.03.2025
Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

КАФОЛАТҲОИ ҲИМОЯИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД: МАҲҲУМ ВА ТАСНИФОТ

Сафарзода Бахтовар Амиралӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 907-48-32-00
Email: bakht-83@mail.ru

Фишурда: Дар мақола масъалаи мафҳум ва таснифоти кафолатҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Инчунин, дар мақола қайд шудааст, ки кафолатҳои ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд – ин восита ва шароитҳои ҳастанд, ки дар Конститутсия, санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар гардида, имконияти истифодаи ҳуқуқҳоро таъмин менамоянд. Умуман, таҳлили ҳолати риояи ҳуқуқи инсон ва қонунгузории амалкунанда гувоҳӣ медиҳад, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф, риоя ва кафолати ҳуқуқи инсон ташкил медиҳад. Чунин тамоюл бори дигар аз демократӣ ва ҳуқуқбунёдии Тоҷикистон далолат менамояд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи инсон, кафолат, кафолати ҳуқуқӣ, кафолатҳои ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, Конститутсия, қонун, меъёри қонун, меъёри ҳуқуқ, сарчашмаи ҳуқуқ, фазои ҳуқуқӣ, давлати ҳуқуқбунёд.

ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА: ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ

Сафарзода Бахтовар Амирали,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
профессор кафедры прав человека и
сравнительного правоведения, доктор
юридических наук
Тел.: (+992) 907-48-32-00
Email: bakht-83@mail.ru

Аннотация: В статье научно анализируются понятие и классификация гарантий защиты прав человека и гражданина. В статье также отмечается, что гарантии прав человека и гражданина — это установленные в Конституции, международно-правовых актах и иных нормативных правовых актах средства и условия, обеспечивающие возможность реализации прав. В целом анализ состояния соблюдения прав человека и действующего законодательства свидетельствует о том, что одним из

приоритетных направлений государственной политики Республики Таджикистан является признание, соблюдение и обеспечение прав человека. Эта тенденция ещё раз демонстрирует демократию и верховенство закона в Таджикистане.

Ключевые слова: права человека, гарантия, правовая гарантия, гарантии прав человека и гражданина, Конституция, закон, норма закона, норма права, источник права, правовое пространство, верховенство права.

GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS: CONCEPT AND CLASSIFICATION

Safarzoda Bakhtovar Amirali,
Tajik National University, Faculty of law,
professor of the department of human
rights and comparative law, doctor of
legal sciences

Phone: (+992) 907-48-32-00

Email: bakht-83@mail.ru

Abstract: The article scientifically analyses the concept and classification of guarantees of protection of human and civil rights. The article also notes that guarantees of human and civil rights are the means and conditions established in the Constitution, international legal acts and other normative legal acts that ensure the possibility of realising rights. In general, an analysis of the state of observance of human rights and the legislation in force shows that one of the priority areas of State policy in Tajikistan is the recognition, observance and safeguarding of human rights. This trend once again demonstrates democracy and the rule of law in Tajikistan.

Keywords: human rights, guarantee, legal guarantee, guarantee of human and civil rights, Constitution, law, norm of law, norm of law, source of law, legal space, rule of law.

Якин аст, ки ҳуқуқ танҳо он замоне амалӣ мегардад, ки агар таъмин он ба зиммаи давлат ва ё шахси дигар вогузор гардида бошад⁶⁷. Кафолатҳо набояд хусусияти рамзӣ дошта бошанд, балки барои пурра татбиқ гардидани ҳуқуқ ва озодиҳо дар ҳаёт мусоидат намоянд. Онҳо бояд чунин шароит ва фазои мусоидеро фароҳам оваранд, ки ҳуқуқ ва озодиҳои дар Конститутсия ва санадҳои меъёрии пешбинишуда ба вазъи воқеии инсон табдил гарданд⁶⁸.

Кафолатҳои ҳуқуқи инсон ва шахрванд – ин восита ва шароитҳое ҳастанд, ки дар Конститутсия, санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар гардида, имконияти истифодаи ҳуқуқхоро таъмин менамоянд.

⁶⁷Ниг.: Ллойд Д. Идея права: репрессивное зло или социальная необходимость? – М., 2002. – С. 12.

⁶⁸Ниг.: Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. – М., 2002. – С. 114.

Дар илми ҳуқуқи инсон чунин анъанае вучуд дорад, ки тибқи он кафолатҳои амалишавии ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро ба умумӣ ва махсус (ҳуқуқӣ) чудо менамоянд. Зери мафҳуми кафолатҳои умумӣ маҷмуи шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайраро дар назар доранд, ки воқеӣ гаштани ҳуқуқҳои инсонро таъмин менамоянд, яъне барои дар амал татбиқ гаштани онҳо мусоидат менамоянд. Баъзе аз олимони ин гурӯҳи кафолатҳоро «кафолатҳои моддӣ ҳуқуқҳо» номидаанд⁶⁹. Ба ин гурӯҳи кафолатҳо кафолатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сиёсӣ ва мафкуравӣ дохил мешаванд.

Кафолатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ фазои махсусро муҳайё месозанд, ки асоси моддӣ доранд ва имконияти истифодабарии ҳуқуқ ва озодиҳоро таъмин менамоянд. Устувории иҷтимоӣ, иқтисодиёти рӯ ба тараққӣ, иқтидори истеҳсолӣ, низоми муассисаҳое, ки барои анҷом додани ҳамаи навъҳои хизматрасонӣ мусоидат менамоянд ва ғайра аз ҷумлаи кафолатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба шумор мераванд⁷⁰. Кафолатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар моддаҳои 12 ва 32 Конститутсияи ҚТ пешбинӣ шудаанд, ки асосҳои иқтисодии давлатро тавассути муқаррар кардани муносибатҳои бозоргонӣ, рушди соҳибкорӣ ва ҳифзи ҳама гуна шаклҳои моликият муқаррар менамоянд. Ин асосҳо имкон медиҳанд, ки дар давлат фазои мусоиди сармоягузорӣ ташкил карда шуда, рақобат ва дастрасии озод ба бозор таъмин карда шавад. Ноил гардидан ба ҳамаи ин мақсадҳо бидуни ташаккули фишангҳои самаранокӣ ҳифзи муносибатҳои иқтисодӣ, ки яке аз онҳо иштироқи шаҳрвандон дар баамалбарории адолати судӣ мебошад, ғайриимкон аст.

Таҳлили муқаррароти ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки ба кафолатҳои сиёсии ҳуқуқии шаҳрвандон дар баамалбарории адолати судӣ муқаррароти зерини Конститутсияи ҚТ баромад мекунанд: ташкил ва фаъолияти давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ (м. 1), ҳокимияти халқ (м. 6), таҷзияи ҳокимият (м. 9), волоияти қонун (м. 17), мустақилияти ҳокимияти судӣ (м. 84). Муқаррароти зикршудаи Конститутсия самтҳои асосии ҳуқуқию сиёсии ташкил ва фаъолияти давлат ва иштироқи халқро дар ин чараён муайян мекунанд, инчунин барои рушди устувори давлат ва ҷамъият, ки дар он бартарият ба таъмин ва ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дода мешавад, асосҳои ҳуқуқӣ мегузоранд.

Сиёсати босуботи давлат, нигаронии он ба таъмини шароити арзанда барои зист ва инкишофи озод, сохторҳои устувори сиёсӣ, ки қобилияти ноил гаштан ба созиши шаҳрвандиро доранд, сатҳи дахлдори маърифати сиёсии шаҳрвандон ва омилҳои дигари сиёсӣ-ташкилӣ аз ҷумлаи кафолатҳои сиёсӣ ба ҳисоб мераванд. Кафолатҳои сиёсӣ дар илми ҳуқуқи инсон дар таносуб бо кафолатҳои дигари умумӣ бениҳоят муҳим арзёбӣ мегарданд. Рушди ҳамаҷониба ва мукамалгардии низоми сиёсии ҷомеа,

⁶⁹Ниг.: Баглай М.В., Габричидзе Б.Н. Конституционное право Российской Федерации. – М., 1996. – С. 225.

⁷⁰Ниг.: Баглай М.В. Асари ишорашуда. – С. 278-279.

инкишофи ҷомеаи демократӣ, ки ҷавҳари онро ғояи соҳибхитӣи халқ ташкил медиҳад, маҳз аз мавҷудияти ин гурӯҳи кафолатҳо вобастаанд⁷¹.

Кафолатҳои мафкуравӣ бошанд, ғаъолияти муттасили давлат ва ҷомеа мебошанд, ки барои ташкил ва дастгирии шароитҳои, ки тавассути онҳо таъмини озодии ҷаҳонбинии шахсият имконпазир мегардад ва интиҳоби озодонаи арзишҳои маънавӣ сурат мегиранд, нигаронида шудааст⁷². Кафолатҳои мафкуравии ҳуқуқии шахрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ дар хусусияти дунявии давлат (м. 1), озодии суҳан (м. 30), ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ ва маънавӣ (м. 40), манъи ташкили судҳои ғавқулода (м. 84) ифода меёбанд. Ба сифати кафолати муҳими мафкуравӣ, инчунин талаботе баромад мекунад, ки тибқи он, машваратҳои халқӣ шахсе буда метавонад, ки ба кирдорҳои шаъну шарафи ўро пастананда роҳ дода набошад.

Баъзан кафолатҳои ташкилиро низ ҷудо менамоянд, ки дар ғаъолияти мақомоти давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мушоҳида шуданашон мумкин аст. Ғаъолияти ташкилӣ шартӣ умумӣ ва заминаи асосии амалишавии ҳамаи низоми кафолатҳои ҳуқуқӣ, озодиҳо ва уҳдадориҳои инсон ва шахрванд мебошанд.

Ба зумраи кафолатҳои махсус бошад, кафолатҳои ҳуқуқиро дохил менамоянд. Онҳо аз қонунҳо ва сарчашмаҳои дигари ҳуқуқӣ маншаъ мегиранд. Дар илми ҳуқуқшиносӣ маъмулан кафолатҳои ҳуқуқӣ ба кафолатҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ва соҳавӣ тақсим мешаванд.

Кафолатҳои ҳуқуқӣ воситаҳои дар назар доранд, ки усулҳои асосии ҳуқуқиро зоҳиран ифода намуда, дар қонунҳо сабт гардидаанд ва ба раванди амалишавии бениқсон ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо мусоидат менамоянд⁷³.

Азбаски дар таъмин ва амалигардии ҳуқуқҳои инсон нақши кафолатҳои ҳуқуқӣ бештар назаррасанд, таҳлил ва баррасии онҳоро қобили қабул меҳисобем. Агар кафолатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқӣ, барои амалӣ гаштани ҳуқуқ ва озодиҳо танҳо замина муҳайё созанд, пас кафолатҳои ҳуқуқӣ барои амалисозии мушаххас ва бевоситаи онҳо ва ҳимояи шахсият аз ҳар гуна таҳдидҳо ва паймолқуниҳо нигаронида шудаанд. Воқеан, дар сурате, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои қонунан мустаҳкамшудаи инсон ва шахрванд ҳатарҳои воқеӣ таҳдид менамоянд, мавҷудияти ҷунин кафолатҳои ҳуқуқӣ ба таври ногузир онҳоро рафъ месозанд. Ҷунин муносибат имконият медиҳад то кафолатҳои ҳуқуқӣ ҳамчун шарт ва омилҳои таъминқунандаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ҳангоми даҳолати беасос ба онҳо, муаррифӣ шаванд.

Кафолати ҳуқуқие, ки дар баҳши таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бунёдӣ мебошад, дар моддаи 5 Конститутсияи мамлакат мустаҳкам карда

⁷¹ Ниг.: Зарицкий А.В. Гарантии прав личности при реализации юридической ответственности (вопросы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 1999. – С. 17.

⁷² Ниг.: Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Конституционное право России: Учебник / Под ред. Н.А. Михалевой. – М.: Эксмо, 2006. – С. 205.

⁷³ Ниг.: Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. – Саратов, 1996. – С. 48-49.

шудааст, ки мувафиқи он эътироф, риоя ва ҳифз гаштани ҳуқуқҳои фитрии инсонро давлат кафолат медиҳад.

Конститутсияи ҚТ роҷеъ ба кафолатҳои ҳуқуқи инсон, ҳамзамон мукаррар намудааст:

Ҳар кас ҳуқуқ дорад, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худро бо тамоми тарзҳои манънақардаи қонун ҳимоя намояд;

Аз рӯйи ҳаракат ва беҳаракатии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ашхоси мансабдор ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба мақомоти ваколатдори давлатӣ ва суд муроҷиат намояд;

Ба мақомоти байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон муроҷиат намояд, агар тамоми воситаҳои дохилидавлатии ҳимояи ҳуқуқи инсонро истифода бурда бошад.

Умуман, таҳлили ҳолати риояи ҳуқуқи инсон ва қонунгузориҳои амалкунанда гувоҳӣ медиҳад, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф, риоя ва кафолати ҳуқуқи инсон ташкил медиҳад. Чунин тамоюл бори дигар аз демократӣ ва ҳуқуқбунёдии Тоҷикистон далолат менамояд.

Кафолатҳои конститутсионии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ба маънои васеъ ва ба маънои маҳдуд тавзеҳ додан мумкин аст. Ба маънои васеъ кафолатҳои конститутсионӣ – ин таъиноти қонун буда, қисмати таркибии Конститутсияро ташкил намуда, мардумро аз ҳар гуна бесарусомонӣ эмин нигоҳ медоранд. Ба маънои нисбатан маҳдуд бошад, зеро мафҳуми кафолатҳои конститутсионии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, воситаҳои ҳуқуқии ҳимоя ва амалисозии ҳуқуқҳоро мефаҳманд⁷⁴. Ҷиҳати дар сатҳи дахлдор ҳимоя шудани ин ҳуқуқ ва озодиҳо, кафолатҳои асосии ҳуқуқӣ ба таври конститутсионӣ мустаҳкам шудаанд. Кафолатҳои конститутсионии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро дар навбати худ боз ба кафолатҳои умумӣ ва кафолатҳои махсус (кафолатҳои адолати судӣ) ҷудо менамоянд.

Ба зумраи кафолатҳои умумии конститутсионии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дохил мешаванд:

- механизмҳои конститутсионӣ-судии ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳо;
- ҳимояи судии ҳуқуқ ва озодиҳо;
- ҳимояи маъмурӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ва озодиҳо;
- ҳимояи байналмилалӣ ҳуқуқ ва озодиҳо.

Ба кафолатҳои махсуси конститутсионӣ (кафолатҳои адолати судӣ) дохил мешаванд:

- кафолатҳои тобеияти тафтишотӣ;
- ҳуқуқ ба ёрии ҳуқуқӣ;
- эҳтимолияти бегуноҳӣ;
- манъи ҷазодиҳии такрорӣ барои содир намудани як ҷиноят;
- беэътибории далелҳои ғайриқонунӣ бадастомада;

⁷⁴ Ниг.: Головистикова А.Н., Грудцина Л.Ю. Права человека. Учебник. – М., 2006. – С. 268.

- ҳуқуқ ба аз нав дида шудани ҳукми судӣ;
- ҳуқуқҳои ҷабрдидагон;
- манъи қувваи бозгашти қонун.

Дар натиҷаи таҳлили муқаррароти Конститутсия, мо ба хулоса омадем, ки кафолатҳои ҳуқуқӣ-конститутсионии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ – ин муқарроти дар Конститутсияи ҚТ мустаҳкамшуда мебошад, ки тавассути восита ва шароити дар он муайянгардида анҷом дода мешавад.

Ба сифати кафолатҳои умумии конститутсионии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ инҳо баромад мекунанд: эътирофи ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ ҳамчун арзиши олӣ, ухдадорӣ давлат оид ба эътироф, риоя ва ҳифзи он (м. 5); сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф кардани халқ (м. 6); таҷзияи ҳокимият ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва суд (м. 9); мустақиман амал кардани меъёрҳои конститутсионӣ (м. 10); танзим ва ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ бо Конститутсия, қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда (қ. 1 м. 14); амалисозии бевоситаи ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ (қ. 2 м. 14); имконпазирии маҳдуд сохтани ҳуқуқи мазкур танҳо бо мақсадҳои пешбиниқардаи Конститутсия (қ. 3 м. 14).

Ба сифати кафолатҳои махсуси ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ чунин муқаррароти конститутсионӣ баромад мекунанд: баробарии ҳама дар назди қонун ва суд (м. 17); мустақилияти суд ва танҳо дар асоси қонун таъсис ёфтани он (қ. 1 м. 19); таъмини маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс, ба истиснои мавридҳои, ки дар қонун нишон дода шудааст (м. 23); имконияти пайдо намудан ва шинос шудан ба ҳуҷҷатҳои, ки ба ҳуқуқ ва манфиати ҳуди шахс дахл доранд (м. 25); ширкат варзидан дар маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, раҳпаймоии озоишта, ки қонун муқаррар кардааст (м. 29); амалисозии ҳокимияти судӣ аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо; ҳифзи ҳуқуқ, озодии инсон ва шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолат тавассути ҳокимияти судӣ (қ. 1 м. 84).

Гурӯҳи дуюми кафолатҳои ҳуқуқии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судиро кафолатҳои соҳавӣ ташкил медиҳанд. Моҳияти кафолатҳои мазкур дар он ифода меёбад, ки онҳо муқаррароти конститутсиониро дар робита ба ҳуқуқи мушаххас дар қонунгузории соҳавӣ кишвар дақиқтар менамоянд. Муқаррароти Конститутсияи ҚТ, ки масъалаҳои бо амалисозии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ алоқамандро танзим менамоянд, дар қонунгузории амалкунада бевосита дақиқтар гардидаанд. Кафолатҳои асосии соҳавӣ ҳуқуқи мазкур дар Қонуни конститутсионии ҚТ «Дар бораи судҳои ҚТ», Кодекси муурофиавӣ ҷинойтӣ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи судҳои ҳакамӣ» пешбинӣ шудаанд. Аз мазмуни меъёрҳои овардашуда

хулоса кардан мумкин аст, ки кафолатҳои соҳавии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории адолати судӣ ду самти амалисозии ҳуқуқи мазкурро танзим менамоянд, якум, кафолатҳое, ки иштироки шаҳрвандонро дар баамалбарории адолати судӣ таъмин менамоянд ва дуюм, кафолатҳои фаъолият ҳангоми амалисозии адолати судӣ.

Дар маҷмӯъ, мавзуи кафолатҳои ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҷамъбаст намуда, гуфтан мумкин аст, ки ба инсон ва шаҳрванд пешниҳод намудани ин миқдори кафолатҳо имконият медиҳанд, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи худро ҳимоя намояд. Танҳо кафолати ҳуқуқи мурочиат ба мақомоти дохилидавлатӣ ва зинаҳои байналмилалӣ шояд басанда бошад, ки раванди барқарорсозии ин навъи манфиатҳои шахс ба таври дахлдор сурат гирад.

Азбаски аксарияти кафолатҳои махсуси конститусионӣ ба соҳаи қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ тааллуқ доранд, дуруст мебуд, ки ҷанбаҳои умуминазариявии кафолатҳои умумии конститусионии ҳуқуқи инсон ҷудо гардида, дар алоҳидагӣ баррасӣ шаванд.

Адабиёт:

1. Ллойд Д. Идея права: репрессивное зло или социальная необходимость? – М., 2002. – С. 12.
2. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. – М., 2002. – С. 114.
3. Баглай М.В., Габричидзе Б.Н. Конституционное право Российской Федерации. – М., 1996. – С. 225.
4. Баглай М.В. Асари ишорашуда. – С. 278-279.
5. Зарицкий А.В. Гарантии прав личности при реализации юридической ответственности (вопросы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 1999. – С. 17.
6. Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Конституционное право России: Учебник / Под ред. Н.А. Михалевой. – М.: Эксмо, 2006. – С. 205.
7. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. – Саратов, 1996. – С. 48-49.
8. Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Права человека. Учебник. – М., 2006. – С. 268.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба ҷоп тавсия шуд: 28.03.2025

ОИД БА МАСОИЛИ МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁД

Мирализода Исфандиёр Қарахон,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, мудири
кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Тел.: (+992) 908-48-38-69
Email: isfand_1986@mail.ru

Фишурда: Дар мақола масоили мафҳум ва аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст.

Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда шудааст, ки ин бозгӯи муттаҳидии ҳуқуқ бо демократия буда, дар пайвастагӣ давлати ҳуқуқӣ бунёд карда мешавад. Давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон аз даврони қадим дар маркази диққати шумораи зиёди мутафаккирон, файласуфон ва таҳқиқотчиён қарор гирифта буд.

Ҳамзамон, қайд карда шудааст, ки дар давлати ҳуқуқбунёд ҳар як шахс метавонад, ки ҳуқуқ ва озодиҳои худро бо ҳама гуна воситаҳое, ки қонун манъ накардааст, ҳимоя намояд. Ба ҳар як шахс кафолати ҳифзи судии ҳуқуқҳои ӯ дода шудааст. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва шахсони мансабдор вазифадоранд, ки ба ҳар як шахс имконияти шинос шудан бо ҳуҷҷатҳо ва маводҳое, ки бевосита бо амалӣ гардонии ҳуқуқҳои ӯ алоқаманд мебошанд, таъмин намоянд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлат, давлати ҳуқуқбунёд, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, робитаи давлат бо шахс, ҷомеаи шахрвандӣ, Конститутсия, арзишҳои миллӣ, арзишҳои инсонӣ, нишонаҳои давлати ҳуқуқбунёд.

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ И ПРИЗНАКАХ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Мирализода Исфандиёр Қарахон,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
заведующий кафедрой прав человека и
сравнительного правоведение, доктор
юридических наук, профессор
Тел.: (+992) 908-48-38-69
Email: isfand_1986@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена научному анализу понятия и признаков правового государства.

В Таджикистане общественная и политическая жизнь регулируется правовыми нормами, что отражает единство права и демократии, тем самым создается правовое государство. Верховенство закона и права человека с древних времен были в центре внимания большого числа мыслителей, философов и исследователей.

При этом отмечается, что в правовом государстве каждый человек может защищать свои права и свободы любыми способами, не запрещенными законом. Каждому человеку гарантируется судебная защита его прав. Органы государственной власти, органы местного самоуправления и должностные лица обязаны обеспечить каждому человеку возможность ознакомиться с документами и материалами, непосредственно связанными с осуществлением его прав.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, государство, правовое государство, права и свободы человека и гражданина, отношение государства с личностью, гражданское общество, Конституция, национальные ценности, человеческие ценности, признаки правового государства.

ON THE CONCEPT AND FEATURES OF A LAW-BASED STATE

Miralizoda Isfandiyor Qarakhon,
Tajik National University, Faculty of
law, head of the department of human
rights and comparative law, doctor of
legal sciences, professor
Phone: (+992) 908-48-38-69
Email: isfand_1986@mail.ru

Abstract: The article is devoted to the scientific analysis of the concept and attributes of the rule of law.

In Tajikistan, public and political life is regulated by legal norms, which reflects the unity of law and democracy, thus creating a state of law. Since ancient times, the rule of law and human rights have been in the centre of attention of a large number of thinkers, philosophers and researchers.

It is noted that in a state governed by the rule of law, every person may defend his or her rights and freedoms by any means not prohibited by law. Everyone is guaranteed judicial protection of his or her rights. Bodies of state power, bodies of local self-government and officials are obliged to provide each person with the opportunity to familiarise themselves with documents and materials directly related to the exercise of their rights.

Key words: Republic of Tajikistan, state, rule of law, human and civil rights and freedoms, relationship of the state to the individual, civil society, Constitution, national values, human values, attributes of the rule of law.

Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда шудааст, ки ин бозгӯи муттаҳидии ҳуқуқ бо демократия

буда, дар пайвастагӣ давлати ҳуқуқӣ бунёд карда мешавад. Бо қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1994 ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон мазмун ва моҳияти худро ба таври кулӣ тағйир дода, навъи конститусионии алоқаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон рӯйи кор омад.

Барпо намудани чунин давлат орзуи ормони деринаи халқи тоҷик ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ баҳри ташкил намудани чунин давлат пеш аз ҳама омода намудани заминаҳои муайяни иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ зарур мебошад. Бидуни баланд бардоштани сатҳи иқтисодиву иҷтимоии ҳаёти ҷамъият, боло бурдани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, муҳайё намудани шароит барои таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафолати риояи ин доираи ҳуқуқи озодиҳо, ҳамзамон, бе масъулияти дутарафаи давлат ва шаҳрванд барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд ғайри имкон мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ, дар Конститутсияи худ инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ўро арзиши олий эътироф намуд. Воқеияти ин гуфтаҳоро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дарки ғояи инсондӯстӣ дар Паёми худ чунин ифода намудаанд: «Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин фаолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад»⁷⁵.

Тоҷикистон, ки давраи соҳибистиклолро амалӣ карда истодааст, давлати ҳуқуқбунёд мазмун ва моҳияти миллиро касб намудааст. Давлати ҳуқуқбунёди миллӣ, аломатҳои маъмули давлати ҳуқуқбунёдро, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ғайи истифода мешавад, бо дарназардошти шароити мушаххаси таърихӣ Тоҷикистон, сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангӣ ва анъанаҳои миллии он амалӣ карда мешавад. Он аз як тараф, дар асоси ғояҳо, муқаррарот ва арзишҳои аз ҷониби ҷомеаи инсонӣ эътирофшуда (шаъну шарафи инсон, дахлнопазирии шахсӣ, волоияти қонун, таҷзияи ҳокимият ва ғ.) роҳандозӣ мегардад, аз ҷониби дигар, таҳти таъсири арзишҳои миллӣ, анъанаи миллӣ ва дастоварду музаффариятҳои ҳуқуқии ниёгон ташаккул меёбад⁷⁶.

Дар давлати ҳуқуқбунёд ҳокимияти давлатӣ, ки аломати муҳими ҳама гуна давлат маҳсуб мешавад, дар заминаи ҳуқуқ ва қонун, пеш аз ҳама волоияти Конститутсияи миллӣ, афзалияти манфиатҳои миллӣ амалӣ карда мешавад. Худуди давлати ҳуқуқбунёди Тоҷикистон тақсимнашаванда ва дахлнопазир буда, тамомияти арзии Тоҷикистон кафолати соҳибхитиёрӣ ва истиклолияти ҷумҳурӣ маҳсуб мешавад. Дар Тоҷикистон муносибатҳои

⁷⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node> (санаи муроҷиат: 29.12.2023 с.).

⁷⁶ Миралиев И.Қ. Назария ва амалияи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс: таҳқиқоти назариявӣ-методологӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ: дис. ... доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2024. – Ҷаҳ. 32.

ҷамъиятӣ ва ҳуқуқӣ дар доираи қонун, бо дарназардошти манфиатҳои шаҳрвандон, таъмини рушди устувори ҷомеа, таъмини сатҳи баланди некуаҳволии халқ инкишоф меёбад. Низоми ҳуқуқии Тоҷикистон бо дарназардошти ҳадафҳои давлати ҳуқуқбунёди миллӣ, рушди қонунгузориҳои миллӣ, ифодаи қонунии манфиатҳои миллӣ инкишоф меёбад. Назарияи мазкур дар партави стратегияи рушди миллӣ дар иртибот бо афзалияти манфиатҳои миллии Тоҷикистон амалӣ мешавад.

Давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон аз даврони қадим дар маркази диққати шумораи зиёди мутафаккирон, файласуфон ва таҳқиқотчиён қарор гирифта буд.

Аз ин рӯ, дар адабиёти ҳуқуқӣ нуктаҳои назари гуногун оид ба мафҳуми давлати ҳуқуқбунёд ҷой доранд. Н.И. Матузов, ба он назар аст, ки давлати ҳуқуқбунёд як шакли давлатдорӣ буда, «дар асоси волюияти қонун ташкил гардида, иҷроиши устуворонаи меъёрҳои қонунро аз ҷониби шаҳрвандон, шахсони мансабдор, мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳо дар назар дорад. Он масъулияти дутарафаи шаҳрванд ва давлатро дар доираи қонунгузориҳои амалкунанда пешбинӣ карда, ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро, ки барои амал кардани ҷомеаи шаҳрвандӣ зарур мебошанд, таъмин менамояд»⁷⁷. Мувофиқи ақидаи В.В. Вишкварцев: «Давлати ҳуқуқбунёд – вазъи конституционӣ-ҳуқуқии давлат мебошад, ки аз тобеияти бечунучарои давлат ба соҳибхиттиёрии халқ, кафолати воқеии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз ҷониби давлат, волюияти конституция нисбат ба дигар санадҳои ҳуқуқӣ, афзалияти меъёрҳои байналмилалӣ нисбат ба меъёрҳои миллӣ иборат аст ва ба ҳайси асоси ташкили ҳокимияти давлатӣ, таҷзияи ҳокимият ва механизми воқеии назорати ҷомеаи шаҳрвандӣ баромад мекунанд»⁷⁸.

Аз таҳлили унсур ва аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд, мафҳуми томи давлати ҳуқуқбунёдро пешниҳод намудан мумкин аст: «Давлати ҳуқуқбунёд – шакли муносибати мутақобилаи баробар ва шарикона мебошад, ки миёни давлат ва инсон тавассути ҳуқуқ ва вазифаҳои тарафайн дар асоси ҳукмронии ҳуқуқ ва қонун ҳуқуқӣ дар доираи ҷомеаи шаҳрвандӣ ба миён меояд, ё ин ки зинаи баланди шакли давлатдорӣ мебошад, ки дар пояи ҳуқуқ ва арзиши олий будани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бунёд гардидааст, фаҳмида мешавад»⁷⁹.

Давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дорои нишонаҳои махсус мебошад, ба мисли волюияти ҳуқуқ ва қонун, кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, назорати суди конституционӣ, худмахдудшавии ҳуқуқии давлат, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, масъулияти тарафайни давлат ва шахс, мувозинати ҳуқуқи дохилидавлатӣ (миллӣ) ва байналмилалӣ мазмуни миллӣ дошта, бо дарназардошти дурнамои рушди миллӣ, ҳадафҳои стратегияи давлати Тоҷикистон, аҳаммияти бунёдии

⁷⁷ Матузов Н.И. Гражданское общество: сущность и основные принципы // Правоведение. – 1995. – № 3. – С. 92.

⁷⁸ Вишкварцев В.В. Правовое государство, права и свободы человека в концепциях российских ученых XX - начала XXI вв.: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 146.

⁷⁹ Миралиев И.Қ. Ҷойгоҳи ҳуқуқи инсон дар давлати ҳуқуқбунёд: монография / Зери таҳрири д.и.х., профессор Шарофзода Р.Ш. – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Душанбе-принт», 2021. – С. 68.

унсурҳои фарҳангӣ-тамаддунии низоми ҳукукии ҷумҳурӣ, афзалияти манфиатҳои миллӣ ва ғайра.

Чунончи, ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар робита бо манфиатҳои шаҳрвандони Тоҷикистон, афзалияти арзишҳои ахлоқӣ-маънавӣ, ҳимояи анъанаҳои миллӣ, аз ҷумла дар соҳаи никоҳ ва оиладорӣ, тарбия ва таълими фарзанд амалӣ карда мешаванд.

Яке аз унсурҳои муҳими давлати ҳуқуқбунёд ин волоияти қонун ва қонуни ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Пеш аз ҳама дар давлати ҳуқуқбунёд бояд волоияти қонун таъмин карда шавад, яъне тамоми муносибатҳои муҳими ҷамъият бояд бо қонун ба танзим дароварда шаванд⁸⁰. Қонун дорои эътибори олии ҳуқуқӣ буда, фаолияти мақомоти давлатӣ ба он бояд мутобиқ бошад. Тамоми санадҳои ҳуқуқие, ки қабул карда мешаванд, бояд ба меъёрҳои Конститутсия мутобиқ бошанд. Волоияти қонун маънои онро дорад, ки он бояд аз ҷониби тамоми шохаҳои ҳокимият бечунучаро иҷро карда шавад. Инчунин волоияти қонун маънои баробарии ҳамаи одамон ва ҳамаи шаҳрвандонро дар назди қонун дорад. Қонун дар давлати ҳуқуқбунёд ифодакунандаи максиму мароми аъзои ҷамъият мебошад. Волоияти ҳуқуқ ва қонуни ҳуқуқӣ маънои онро дорад, ки ҳаёти ҷомеаи шаҳрвандӣ, муносибатҳои ҷомеа, фаъолияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор бояд бо нишондоди ҳуқуқ асос ёфта бошанд. Худи қонун низ бояд ҳуқуқӣ бошад, яъне аз ҷониби мақомоти субъектони босалоҳияти ҳуқуқ қабул карда шуда, ҷавобгӯи талаботи стандартҳои байналхалқӣ дар соҳаи ҳукуки инсон, бартарии ҳуқуқ ва озодиҳои фитрии инсон буда, ба муқаррароти конститутсионӣ муқолиф набошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки маҳаки асосии қонуни ҳуқуқӣ ҳукуки инсон мебошад⁸¹.

Дар моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст: «Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд. Санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳукукии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳукукии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд»⁸².

Моҳияти давлати ҳуқуқбунёд пеш аз ҳама тибқи меъёрҳои Конститутсия бо арзиши олии доштани ҳукуки инсон рабт дорад. Зеро, дар заминаи қисми 1-уми моддаи 5-и Конститутсияи ҚТ «инсон, ҳуқуқ ва

⁸⁰ Ниг.: Миралиев И.Қ. Алоқамандии ҳукуки инсон ва давлати ҳуқуқбунёд // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои гуманитарӣ. – 2012. – № 3/2 (83). – С. 73-77.

⁸¹ Ҳамон ҷо. – С. 73-77.

⁸² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

озодихои ӯ арзиши олий мебошад». Дар асоси ин меъёри конституционӣ ҳуқуку озодихои инсон арзиши олий дошта, маҳаки асосии давлати ҳуқукбунёдро ташкил медиҳанд. Инчунин, бояд ишора намуд, ки инсон ва ҳуқуку озодихои ӯ на танҳо барои давлати ҳуқукбунёд, балки барои давлат ва ҷомеа арзиши олиро доро мебошанд.

Арзиши олий доштани ҳуқуқи инсон маънои онро дорад, ки муносибати байни инсон ва давлат, байни одамон бояд зимни меҳрубонӣ, эҳтироми қадри инсонӣ ташаккул ёбад. Давлат барои ҳаёти арзандаи инсон ҳамагуна шароити мусоидро бояд муҳайё созад. Сохти иҷтимоию иқтисодии давлат бояд чунин бошад, ки ҳама гуна истисмори одам, муносибати бераҳмона нисбати вайро истисно намояд⁸³.

Ҳуқуку озодихои инсон ва шахрванд танҳо он замоне амалӣ мегардад, ки агар таъмини он ба зиммаи давлат ва ё институти муқарраркарда воғузур гардида бошад. Яке аз шартҳои таъмини муқаррароти конституционии арзиши олии инсон, дар он вақт амалӣ гардонида мешавад, агар ба аъзои ҷомеа ҷудонашаванда, умумӣ, тақсимнашавандагӣ ҳамбастагӣ (аз лаҳзаи таваллуд ба ҳар шахс мансуб будани он)-и ҳуқуку озодихои инсон кафолат дода шавад. Барои таъмини воқеии ҳуқуқи инсон ҳамчун арзиши олии иҷтимоӣ, бояд моҳияти табиӣ доштани онро ба инобат гирифт. Чунин масъулият дар мадди аввал бар дӯши шахсони мансабдор нухуфтааст, зеро онҳо доранда ва баамалбарорандаи ҳокимияти давлатӣ буда, барои таъмини ҳуқуку озодихои инсон ва имконияти амалишавии он чораҳои мушаххасро меандешанд.

Ҳуқуқҳои фитрии инсон дар давлати ҳуқукбунёд дахлнопазир мебошанд. Ҳуқуқҳои фитрии инсон ба шахс мансуб буда, ба шахрвандӣ алоқаманд нестанд. Онҳо ба ҳар як кас аз лаҳзаи таваллуд мансуб буда, то охири умри инсон боқӣ мемонанд. Давлат ҳуқуқҳои фитрии инсонро муқаррар накарда, балки онҳоро эътироф намуда, дар санадҳои ҳуқуқӣ мустаҳкам менамояд. Ҳеч кас ҳуқуқ надорад, ки инсонро аз ҳуқуқҳои фитрӣ маҳрум созад ё ҳуқуқҳои фитрии инсонро маҳдуд намояд. Маҳрум сохтани инсон аз ҳуқуқҳои фитрӣ ё маҳдуд кардани ҳуқуқҳои фитрии инсон ба таври истисно танҳо аз ҷониби давлат дар ҳолатҳои муайян бо мавҷуд будани асосҳои пешбининамудаи қонун ва риояи тартиби муқаррарнамудаи қонун иҷозат дода мешавад. Вайрон кардани дахлнопазирии ҳуқуқҳои фитрии инсон боиси ба миён омадани ҷавобгарии пешбининамудаи қонун мегардад.

Яке аз принципҳои давлати ҳуқукбунёд ин эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби давлат мебошад. Эътирофи ҳуқуқ ва озодихои инсон, тақсимои адолатона, баробар ва бошууронаи он миёни аъзои ҷомеа танҳо дар ҷараёни инкишофи давлатдорӣ ва мустаҳкамкунии онҳо дар меъёрҳои ҳуқуқӣ, оғози худро ёфтанд⁸⁴. Давлати ҳуқукбунёд ба зиммаи

⁸³ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, – 2002. – С. 129-130.

⁸⁴ Ниг.: Миралиев И.Қ. Ҷойгоҳи ҳуқуқи инсон дар давлати ҳуқукбунёд: монография / Зери таҳрири д.и.х., профессор Шарофзода Р.Ш. – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Душанбе-принт», 2021. – С. 35.

худ вазифа гирифтааст, ки ҳуқуқҳои инсонро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Ин меъёр дар қисми 3-юми моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст. Дар қисми 2-юми моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон табиати фитрӣ доштани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд эътироф мешавад. Давлати ҳуқуқбунёд ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро эътироф намуда, дар сатҳи Конститутсия мустаҳкам мекунад. Боби дууми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст. Давлат баробарҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро новобаста аз ҷинс, синну сол, миллат, ҷойи истиқомат, муносибат ба дин, фикру ақида ва дигар ҳолатҳо кафолат медиҳад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро маҳдуд мекунанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандон яке аз функцияҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Ба воситаи риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд вазифаҳои конститутсионии давлат ва мақомоту шахсони мансабдори он амалӣ карда мешаванд, иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани ин вазифаҳо аз ҷониби онҳо маънои ҳалалдор гаштани Қонуни асосии давлатро дорад⁸⁵. Риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз тарафи давлат ҷузъи муносибати тарафайни давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон мебошад⁸⁶.

Риояи ҳуқуқи инсон аз ҷониби давлати ҳуқуқбунёд ба воситаи тарзу усулҳои зерин амалӣ мешавад:

1. Ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии давлатӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон вазифадор мебошанд, ки ҳуқуқҳои инсонро риоя намоянд;

2. Давлат ба ҳар як инсон ва шаҳрванд ҳуқуқ ва озодиҳои баробарро кафолат дода, ба зиммаи онҳо вазифаҳои баробар гузоштааст;

3. Риояи ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби давлат бо роҳи манъи қабули қонунҳое, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро бекор ё маҳдуд менамоянд;

4. Маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конститутсионӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сихатии аҳоли ва тамомияти арзии ҷумҳурий раво дониста мешавад.

5. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд.

Яке аз функцияҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд ин ҳифзи ҳуқуқҳои инсон мебошад. Ҳифзи ҳуқуқҳои инсон функцияи конститутсионии давлати ҳуқуқбунёд аст. Зеро дар қонунҳои асосии давлатҳои ҷаҳон муқаррар карда шудааст, ки ҳифзи ҳуқуқҳои инсон вазифаи давлат мебошад. Чунончи, дар қисми 3-юми моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва

⁸⁵ Ниг.: Миралиев И.Қ. Алоқамандии ҳуқуқи инсон ва давлати ҳуқуқбунёд / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои гуманитарӣ. – 2012. – № 3/2 (83). – С. 73-77.

⁸⁶ Ниг.: Антонов И.Ю. Правовое государство и основные права и свободы человека. М., 2005. – С. 122

шаҳрвандро давлат ҳифз менамояд.

Мувофиқи талаботи қисми 1-уми моддаи 14-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд⁸⁷.

Дар давлати ҳуқуқбунёд ҳар як шахс метавонад, ки ҳуқуқ ва озодиҳои худро бо ҳама гуна воситаҳои, ки қонун манъ накардааст, ҳимоя намояд. Ба ҳар як шахс кафолати ҳифзи судии ҳуқуқҳои ӯ дода шудааст. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва шахсони мансабдор вазифадоранд, ки ба ҳар як шахс имконияти шинос шудан бо ҳуҷҷатҳо ва маводҳое, ки бевосита бо амалӣ гардонии ҳуқуқҳои ӯ алоқаманд мебошанд, таъмин намоянд.

Таҷзияи ҳокимияти давлатӣ бо дарназардошти гуногунии таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин соҳа ва дар робита бо таҷрибаи давлатдорӣ милли амалӣ карда мешавад. Мақсади таҷзияи ҳокимияти давлатӣ дар таъминамоии инсон бо ҳуқуқ ва озодиҳо, баробарӣ ва мустақилияти шаҳрвандӣ мебошад. Дар баробари ин, барои ҳимояи манфиатҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ фаъолият менамоянд, ки ба ҳайси кафили «озодии омма» таҷзияи ҳокимият баромад мекунад. Мутобиқи моддаи 9-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад. Ҳар се шохаи ҳокимият дар татбиқи фаъолияти худ мустақил мебошанд. Таҷзияи ҳокимияти ягонаи давлатӣ ба се шохаи мустақил яке аз принципҳои асосии ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатӣ мебошад. Вай асоси конститутсионии худро дар бисёр кишварҳои дунё ёфтааст. Мақсади ин принцип ноил шудан ба мустақилияти пурраи шохаҳои ҳокимият, роҳ надодан ба ҳама гуна сӯиистеъмоли ҳокимияти давлатӣ аз тарафи мақомоти он мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳуди ҳокимияти давлатӣ ягона ва тақсимнашаванда буда, танҳо шохаҳои он бояд аз ҳамдигар фарқ намоянд, ки онҳо дар ҷудо будани салоҳияти ҳар як шохаи ҳокимият ифода меёбад. Фаъолияти мақомоти ҳокимият дар доираи қонун ба роҳ монда мешавад ва ин ба онҳо имконият намедиҳад, ки аз ҳадди муқаррарнамудаи қонун берун бароянд. Ҳар як шохаи ҳокимият вазифаҳои иҷро менамояд, ки ба доираи салоҳияти он дохил мешаванд. Онҳо ба ҳамдигар таъсир расонида ва барои барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд хизмат мекунанд. Ҳокимияти қонунгузор аз тарафи халқ интихоб карда мешавад. Ҳокимияти иҷроия бо амалӣ ва иҷро намудани қонунҳо ва фаъолияти хоҷагию идоракунии машғул мешавад. Ҳокимияти судӣ ба сифати кафили барқароркунондаи ҳуқуқҳои вайронкардашуда баромад намуда, барои ҳама гуна сӯиистеъмолкунӣ ҷазо медиҳад. Дар давлати ҳуқуқбунёд танҳо суд метавонад ҳама гуна баҳсҳои байни шаҳрвандон ва ҳокимиятро

⁸⁷ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганч, 2016. – 136 с.

баррасӣ намояд. Суд танҳо ба қонун така намуда, ғаёлияти ҳудро мустақилона ба амал мебарорад.

Дигар унсури муҳими давлати ҳуқуқбунёд ин масъулияти тарафайни давлат ва инсон мебошад. Дар давлати ҳуқуқбунёд принципи масъулияти байниҳамдигарии давлат ва инсон амал мекунад. Мувофиқи он нафақат инсон дар назди давлат масъулият дорад, балки давлат низ дар назди инсон масъул мебошад.

Масъулияти тарафайни давлат ва инсон маънои онро дорад, ки давлат андозаи озодии инсон, масъулияти ҳудро дар назди инсон ва андозаи, яъне ҳудуди даҳолати ҳудро ба ҳаёти инсон муайян менамояд. Давлат инчунин ҳудуди озодии инсонро дар муносибат бо дигар субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ муқаррар менамояд. Дар ин ҳолат ҳуқуқ ва вазифаҳои тарафайни давлат ва инсон чун воситаи асосии ҳуқуқӣ баромад мекунад. Маҳз, тавассути ҳуқуқҳо ва ўҳдадорихо миёни давлат ва инсон муносибатҳои ҳуқуқӣ пойдор мегарданд. Дар доираи ин муносибатҳо амали як тараф ва ўҳдадорихо тарафи дигар муайян мешавад. Дар ин ҳолат давлат барои амалҳои худ ва шахсони мансабдор масъулият дошта, ҳамзамон инсон барои амали худ дар назди давлат масъуланд.

Дар давлати ҳуқуқбунёд қонун барои ҳамаи мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор ҳатмӣ мебошад. Ўҳдадорихо яктарафа дар давлати ҳуқуқбунёд раво дониста намешаванд. Инсон на фақат ба сифати тарафи ўҳаддор баромад мекунад, балки соҳиби ҳуқуқҳо низ мебошад, ки ба вазифаҳои давлат ва шахсони мансабдор мувофиқ мебошанд. Конститутсия ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии инсон ва шахрвандро мустаҳкам намуда, вазифаҳои давлатро дар назди шахрвандон дар ин соҳаҳо муқаррар менамояд.

Моҳияти давлати ҳуқуқбунёдро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои зерин ифода мекунад: 1) ҳаёти ҷамъиятӣ, хусусан муносибатҳои муҳимми он бояд дар асоси Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда шаванд; 2) дар ҷунин давлат муносибатҳои, ки танзими ҳуқуқи талаб менамоянд бояд пурра мавриди танзими ҳуқуқӣ фаро гирифта шаванд ва сари вақт ин санадҳоро нав кардан зарур аст, то ки онҳо асоси пешрафти ҷомеа ва давлатро таъмин кунанд; 3) ҳуқуқ, ҳама гуна санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд дар асоси принципҳои адолатнокӣ ва инсонпарварӣ таҳия карда шаванд. Ин санадҳо набояд беасос ҳуқуқи инсонро маҳдуд созанд ва ё ба худсарӣ роҳ диҳанд; 4) ғаёлияти шахсон, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҳудидораи маҳаллӣ бояд ҳуқуқӣ бошанд, дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ ба вучуд оянд ва талаботҳои ин санадҳоро амалӣ намоянд. 5) дар давлати ҳуқуқбунёд барои иҷро накардан ва вайрон кардани қонун ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст ва он тибқи қонун татбиқ карда мешавад; 6) дар давлати ҳуқуқбунёд бояд низоми ҳифзи ҳуқуқи субъектони ҳуқуқ ва таъминкунандаи меъёрҳои он созмон дода шавад; 7) таъмини амали принципи қонуният: аз заминаи мукаммали меъёрии ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятӣ; муқаррар намудани ҷавобгарӣ барои кирдорҳои ғайриҳуқуқӣ;

ҳифзи манфиатҳои қонунии ҳама гуна субъекти ҳуқуқ, инчунин аз пешгирии ғайриқонунӣ ва ба ҷавобгарӣ кашидани онҳо иборат аст.

Бояд қайд намуд, ки давлати ҳуқуқбунёд як сохти иҷтимоист, ки барои ҳама шахрвандон имкониятҳои баробар ва дастрасиро барои риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таъмин менамояд. Ин арзишҳо дар асоси Қонуни асосии кишвар ва принсипи волоияти қонун амалӣ карда мешаванд. Барои таъмини амнияти ҳуқуқии ҷомеа ва рушди устувори давлат, муҳим аст, ки ҳама якҷоя дар як фазои ҳуқуқӣ ва демократӣ зиндагӣ намоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кушишҳо барои бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва таъмини ҳуқуқи инсон бидуни шубҳа дар ҳоли тақомули доимӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node> (санаи мурочиат: 29.12.2023 с.).

3. Миралиев И.Қ. Назария ва амалияи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс: таҳқиқоти назариявӣ-методологӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ: дис. ... доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2024. – 32 с.

4. Матузов Н.И. Гражданское общество: сущность и основные принципы // Правоведение. – 1995. – № 3. – С. 92.

5. Вышкварцев В.В. Правовое государство, права и свободы человека в концепциях российских ученых XX - начала XXI вв.: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 146.

6. Миралиев И.Қ. Ҷойгоҳи ҳуқуқи инсон дар давлати ҳуқуқбунёд: монография / Зери таҳрири д.и.х., профессор Шарофзода Р.Ш. – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Душанбе-принт», 2021. – 68 с.

7. Миралиев И.Қ. Алоқамандии ҳуқуқи инсон ва давлати ҳуқуқбунёд / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои гуманитарӣ. – 2012. – № 3/2 (83). – С. 73-77.

8. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, – 2002. – С. 129-130.

9. Антонов И.Ю. Правовое государство и основные права и свободы человека. – М., 2005. – С. 122.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба ҷоп тавсия шуд: 28.03.2025

РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Саъдизода Джахонгир,

Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения,
кандидат юридических наук

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Тел.: (+992) 985383867

Халимова Мадина Акрамовна,

Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
студентка 4-го курса

E-mail: madinakhalimova@mail.ru

Тел.: (+992) 915058888

Научные специальности: 12.00.01 – теория и история права и
государства; история учений о праве и государстве

Рецензент: Мирализода И.К., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Правовая культура играет фундаментальную роль в обеспечении устойчивости правовой системы, укреплении законности и правопорядка. В статье рассматривается влияние правовой культуры на формирование демократических ценностей, правового сознания и правопорядка в обществе. Особое внимание уделяется Конституции Республики Таджикистан как ключевому инструменту правового регулирования и формирования правовой культуры. Конституция, принятая 6 ноября 1994 года и с последующими изменениями (1999, 2003, 2016 гг.), закрепляет основные принципы правового государства, включая верховенство права, разделение властей и защиту прав и свобод человека.

Авторы анализируют роль Конституции в формировании правовой культуры населения, ее влияние на правосознание граждан и обеспечение демократических основ государственного строя. Рассматриваются конкретные меры по укреплению правовой культуры, такие как развитие образовательных программ, правовое воспитание молодежи, повышение доступности правовой информации. Подчеркивается, что эффективное применение конституционных норм является залогом формирования правового государства, в котором граждане осознают свои права и обязанности, а государственные органы действуют в рамках закона.

Ключевые слова: право, правовая культура, Конституция Республики Таджикистан, правосознание, законность, права человека, правовое государство, правовое воспитание, правовое просвещение, верховенство права.

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚӢ

Саъдизода Ҷаҳонгир,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, номзади
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ.

Тел.: (+992) 985383867

Email: jahon_1967@mail.ru

Ҳалимова Мадина Акрамовна,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, донишҷӯи
курси 4-ум

Тел.: (+992) 915058888

Email: madinakhalimova@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат;
таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

Муқарриз: Мирализода И.Қ., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Фарҳанги ҳуқуқӣ дар таъмини устувории низоми ҳуқуқӣ, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нақши асосӣ дорад. Дар мақола таъсири фарҳанги ҳуқуқӣ ба ташаккули арзишҳои демократӣ, шуури ҳуқуқӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа баррасӣ карда мешавад. Ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун воситаи асосии танзими ҳуқуқӣ ва ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ диққати махсус дода мешавад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 қабул шуда, бо тағйироти минбаъда (1999, 2003, 2016) принципҳои асосии давлати ҳуқуқбунёдро, аз ҷумла волоияти ҳуқуқ, тақсимои ҳокимият ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсонро мустаҳкам мекунад.

Муаллифон нақши Конститутсияро дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқии аҳоли, таъсири он ба шуури ҳуқуқии шаҳрвандон ва таъмини асосҳои демократии сохти давлатӣ таҳлил намудаанд. Тадбирҳои мушаххас оид ба таҳкими фарҳанги ҳуқуқӣ, аз қабili рушди барномаҳои таълимӣ, тарбияи ҳуқуқии ҷавонон, баланд бардоштани дастрасии иттилооти ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешаванд. Таъкид карда мешавад, ки татбиқи самараноки меъёрҳои конститутсионӣ гавари ташаккули давлати ҳуқуқӣ мебошад, ки дар он шаҳрвандон ҳуқуқ ва уҳдадорихои худро дарк мекунанд ва мақомоти давлатӣ дар доираи қонун амал мекунанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, фарҳанги ҳуқуқӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шуури ҳуқуқӣ, қонуният, ҳуқуқи инсон, давлати ҳуқуқбунёд, тарбияи ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ, волоияти ҳуқуқ.

THE ROLE OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FORMATION OF LEGAL CULTURE

Sadizoda Jahongir,

Tajik National University, Faculty of Law, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Human Rights and Comparative Law.

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Phone: (+992) 985383867

Halimova Madina Akramovna,

Tajik National University, Faculty of Law, student 4 th years

E-mail: madinakhalimova@mail.ru

Тел: (+992) 915058888

Scientific Specialty: 12.00.01 – Theory and history of the law and state; history of theory of the law and state

Research supervisor: Miralizoda I.Q., doctor of legal sciences, professor

Annotation: Legal culture plays a key role in ensuring the stability of the legal system, strengthening the rule of law and the rule of law. The article examines the influence of legal culture on the formation of democratic values, legal consciousness and law and order in society. Special attention is paid to the Constitution of the Republic of Tajikistan as the main means of legal regulation and formation of legal culture. The Constitution of the Republic of Tajikistan was adopted on November 6, 1994 and, with subsequent amendments (1999, 2003, 2016), establishes the basic principles of the law-based state, including the rule of law, separation of powers and protection of human rights and freedoms.

The authors analyzed the role of the Constitution in shaping the legal culture of the population, its impact on the legal consciousness of citizens and ensuring the democratic foundations of government. Specific measures are being considered to strengthen the legal culture, such as the development of educational programs, legal education of young people, and increasing the availability of legal information. It is emphasized that the effective application of constitutional norms is the key to the formation of a state governed by the rule of law, in which citizens are aware of their rights and duties, and government agencies act within the framework of the law.

Keywords: law, legal culture, the Constitution of the Republic of Tajikistan, legal consciousness, legality, human rights, law-based state, legal education, legal education, the rule of law.

Правовая культура играет важную роль в обеспечении стабильности и устойчивости правовой системы, способствуя укреплению законности и правопорядка. Высокий уровень правовой культуры способствует тому, что граждане и государственные органы соблюдают законы, а также уважают права и свободы других людей. Исследования, проведенные такими учеными, как Алиев Ф.Ш.⁸⁸, Диноршох А.М.⁸⁹, Махмудзода М.А.⁹⁰, Мирализода И.К.⁹¹, Насков Д.С.⁹², Насриддинзода Э.С.⁹³, Раджабзода Р.М.⁹⁴, Сафарзода Б.А.⁹⁵, Рахмон Д.С.⁹⁶, Саъдизода Дж.⁹⁷, Сафарзода Н.Ф.⁹⁸, Саидзода И.И.⁹⁹, Тахиров Ф.Т.¹⁰⁰, Холикзода А.Г.¹⁰¹, Хамроев

⁸⁸ Алиев, Ф. Ш. Правовой нигилизм как антифактор в правовой культуре молодежи / Ф. Ш. Алиев // Права человека в современном мире: концепции, реальность и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой Дню прав человека и международному дню борьбы с коррупцией, Душанбе, 03 декабря 2021 года. – Душанбе: Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – С. 293-301.

⁸⁹ См.: Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015; Диноршоев А.М., Саъдизода Ч., Имомова З.Б. Андешаи ҳукуки инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.; Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.;

⁹⁰ См.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Махмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – 620 с.; Махмудзода, М. А. Защита семейных прав как важная форма признания и восстановления семейного права / М. А. Махмудзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – № 3-3. – С. 40-47.

⁹¹ См.: Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01/ Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.

⁹² См.: Насков Д.С. Теоретические аспекты и основные факторы формирования правосознания молодежи Республики Таджикистан в период независимости: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2020. – 207 с.

⁹³ См.: Насурдинов, Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насриддинзода, Э. С. Структура правовой культуры / Э. С. Насриддинзода // Государствоведение и права человека. – 2017. – № 1(05). – С. 5-17.

⁹⁴ См.: Раджабов, Р. М. Теоретические проблемы правового воспитания сотрудников органов внутренних дел / Р. М. Раджабов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2015. – № 4(28). – С. 19-23; Раджабов, Р. М. О деформации правосознания сотрудников органов внутренних дел / Р. М. Раджабов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2015. – № 4(28). – С. 11-18.;

⁹⁵ См.: Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.;

⁹⁶ См.: Рахмон Д.С. Ҳуқуки инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамадунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.;

⁹⁷ См.: Саъдизода Ч. Ташаққули фарҳанги ҳуқуки инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: Типография ООО «Нушбод», 2022. – 230 с.

⁹⁸ См.: Сафарзода, Н.Ф. Взгляд на источники прав человека: от древности до независимости / Н. Ф. Сафарзода // Государствоведение и права человека. – 2018. – № 3(11). – С. 21-25.; Саъдизода Ч., Сафарзода Н.Ф. Фарҳанги ҳуқуқи хизматрасонӣ ё нигоҳе ба асосҳои ҳуқуқи сифат ва беҳатарии маҳсулоти ҳуқуқдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ч. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 2(30). – С. 43-56.

Ш.С.¹⁰², Хасанов Ш.К.¹⁰³, Шарофзода Р.Ш.¹⁰⁴ и другие охватывают широкий спектр вопросов, связанных с правосознанием, правовой культурой и её влиянием на устойчивость правовой системы.

Эти авторы уделяют внимание различным аспектам правовой культуры, включая её значение в укреплении законности, повышение уровня правового сознания среди населения, а также её роль в формировании демократических ценностей и обеспечении защиты прав и свобод граждан. Их работы служат основой для развития правового просвещения и стимулируют изучение механизмов, способствующих укреплению правопорядка.

Конституция Республики Таджикистан занимает центральное место в правовой системе страны, выступая в качестве высшего нормативного правового акта. Она определяет основы государственного строя, закрепляет права и свободы граждан, регулирует деятельность государственных органов и устанавливает правовые принципы, на которых строится общественная жизнь. Конституция Республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 года, и три раза в неё были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 года, является основным документом, определяющим основы правового устройства страны. Она играет ключевую роль в формировании правовой культуры, являясь не только нормативным актом, регулирующим политические и социальные отношения, но и символом государственной независимости и суверенитета. Важнейшими аспектами Конституции Республики Таджикистан, влияющими на правовую культуру, являются закрепление прав и свобод человека и гражданина, разделение властей, верховенство права и демократические основы государственного строя.

⁹⁹ См.: Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.;

¹⁰⁰ См.: Тахиров, Ф.Т. Современное национальное государство таджикского народа и перспективы его развития / Ф.Т. Тахиров // Академический юридический журнал. – 2014. – № 3(11). – С. 25-38; Тахиров, Ф.Т. Декларация Великого Кира как первый исторический источник о правах и свободах человека / Ф.Т. Тахиров, А.Г. Холиқзода // Права человека: История, теория, практика: Взгляды на некоторые вопросы прав человека профессорско-преподавательского состава кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета ТНУ 2006-2016 гг. / Под ред. Диноршоева А.М. и Азизова У.А. – Душанбе: Голд-принт, 2016. – С. 9-18.

¹⁰¹ См.: Холиқзода, А.Г. Право и правопонимание в тени глобальных / А.Г. Холиқзода // Права человека в процессе глобализации: материалы республиканской научно-теоретической конференции, Душанбе, 07 декабря 2021 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2021. – С. 20-34; Холиқзода, А.Г. Взгляд на научный метод в законодательстве национального государства / А.Г. Холиқзода, К.Д. Джамшедзода // Всеобщая декларация прав человека и современные тенденции развития прав человека: проблемы и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-ой годовщине принятия Всеобщей декларации прав человека, Душанбе, 01 июля 2019 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2019. – С. 16-22.

¹⁰² См.: Хамроев, Ш.С. Типология института гражданско-правового договора в системе зороастрийского права / Ш.С. Хамроев // Академический юридический журнал. – 2020. – № 3(35). – С. 80-90.

¹⁰³ См.: Хасанов Ш.К. Омилҳои сиёсӣ ҳуқуқи муқовимат ба коррупсия дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ (дар асоси таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Дисс. Барои дараҷаи илми доктори илмҳои сиёсӣ: 23.00.02. – Душанбе, 2021. – 345 с.

¹⁰⁴ Шарофзода, Р. Ш. Проблемы обеспечения устойчивости профессионального правосознания юристов на фоне трансформационных процессов / Р. Ш. Шарофзода // Правовая жизнь. – 2023. – № 1(41). – С. 12-29.

Одной из важнейших функций Конституции является установление принципа правового государства. В соответствии со статьей 1 Конституции, Республика Таджикистан – суверенное демократическое правовое светское унитарное государство¹⁰⁵. Это означает, что верховенство закона является основополагающим принципом, которому подчинены все государственные органы, должностные лица и граждане. Принцип правового государства способствует формированию правовой культуры, так как он укрепляет доверие граждан к правовой системе и государственным институтам. Конституция Республики Таджикистан закрепляет основные права и свободы человека и гражданина, что является фундаментом правовой культуры. Эти права и свободы гарантируются и защищаются государством. Например, Конституция гарантирует каждому лицу право на жизнь, свободу и личную неприкосновенность, свободу слова, собраний и ассоциаций, право на труд и социальное обеспечение. Эти права не только декларируются, но и защищаются государством, что способствует формированию у граждан осознания своих прав и обязанностей, а также уважения к правам других людей.

Конституция Республики Таджикистан играет ключевую роль в формировании правовой культуры населения. Она устанавливает базовые правовые нормы и принципы, на которых строится правовая система, защищает права и свободы граждан, способствует правовому воспитанию и формированию правосознания. Эффективное применение конституционных норм на практике является залогом развития правового государства и укрепления демократических институтов. В этом процессе важна роль каждого гражданина, так как только совместными усилиями можно построить общество, основанное на уважении к закону и правам человека.

Одним из ключевых глав Конституции Таджикистана является глава о правах, свободах и основных обязанностях человека и гражданина. Она включает в себя широкий спектр гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав. Конституция провозглашает право на жизнь, свободу и личную неприкосновенность, свободу слова, собраний, вероисповедания, а также право на труд, образование и медицинскую помощь как основные права и свободы человека и гражданина. Закрепление этих прав в Основном законе способствует формированию у граждан понимания их значимости и неотъемлемости. Это стимулирует уважение к правам других людей, способствует развитию правового сознания и воспитанию правовой культуры в обществе.

Конституция воплощает наш повседневный образ жизни и является выражением мировоззрения и сознания нашего общества. Глава государства уважаемый Эмомали Рахмон в своём выступлении по случаю дня Конституции подчеркнул, что «принятие Конституции, как

¹⁰⁵ См.: Конституция Республики Таджикистан была принята всенародным референдумом 6 ноября 1994 года и путём всенародного референдума были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года (На таджикском и русском языках). – Душанбе: Нашриёти «Гандж», 2016. – С. 68.

судьбоносного документа, открыло новый исторический этап в развитии новейшего государства Таджикистан, привело к коренным изменениям в политической жизни нашего общества. Именно благодаря Конституции укрепились основы государства, правовая система страны, верховенство закона и правопорядок, наше государство твердыми шагами ступило на путь устойчивого развития»¹⁰⁶. Первым значительным достижением в жизни таджикского государства после приобретения независимости является принятие Конституции Республики Таджикистан. Этот высший правовой документ открыл новую страницу в политической и правовой истории страны. С принятием этого документа новое суверенное, правовое, демократическое, светское и единое государство Таджикистан завоевало достойное место на международной арене.

Конституция Республики Таджикистан в статье 5 провозглашает: «Человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Жизнь, честь, достоинство и другие естественные права человека неприкосновенны. Права и свободы человека и гражданина признаются, соблюдаются и защищаются государством»¹⁰⁷. Часть первая статьи 5 была включена в Конституцию Республики Таджикистан в результате изменений и дополнений по результатам всенародного референдума 22 июня 2003 года. Теперь в Таджикистане заложен прочный и надежный фундамент в рамках демократического общества и социального государства. Человек, как высшая ценность, был осмыслен философами ещё в древности. Протагор, размышляя о месте человека в мире утверждал: «Человек есть мера всех вещей, существующих, что они существуют, и несуществующих, что они не существуют»¹⁰⁸. Эта мысль подчёркивает уникальность человеческой личности и её центральную роль в оценке и создании окружающей реальности.

Современные правовые системы, в том числе правовая система Республики Таджикистан, развивают эту идею, закрепляя её на законодательном уровне.

Данная статья не только формулирует основной принцип правового государства, но и устанавливает, что признание и защита прав человека являются приоритетной обязанностью государства. Такое положение оказывает значительное влияние на формирование правовой культуры, где уважение к правам и свободам личности становится фундаментом общественных отношений и законодательства.

Первая часть статьи 5 подчеркивает высшую ценность прав и свобод человека, устанавливая их в качестве приоритета для всех государственных и общественных институтов. Это означает, что все действия государственных органов, законодательство и политика должны быть

¹⁰⁶ Поздравительное послание Президента РТ по случаю Дня Конституции 06.11.2023 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://prezident.tj/event/speeches/36002> (Дата обращения: 13.01.2025).

¹⁰⁷ Конституция Республики Таджикистан была принята всенародным референдумом 6 ноября 1994 года и путём всенародного референдума были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года (На таджикском и русском языках). – Душанбе: «Наширети Гандж», 2016. – С. 70.

¹⁰⁸ Платон. Мера всех вещей. – М.: Издательство АСТ, 2023. – С. 39.

направлены на защиту и обеспечение прав и свобод граждан. Этот принцип служит основой для формирования правовой культуры, основанной на уважении к правам человека и соблюдении законов. Вторая часть статьи, утверждает неприкосновенность жизни, чести, достоинства и других естественных прав человека. Это положение закрепляет идею о том, что каждый человек обладает неотъемлемыми правами, которые не могут быть нарушены или ограничены без законных оснований. Такое утверждение способствует формированию у граждан чувства защищенности и уважения к своим правам, что является важной составляющей правовой культуры. Третье часть, подчеркивает, что права и свободы человека и гражданина признаются, соблюдаются и защищаются государством. Это обязательство государства перед своими гражданами создает основу для правового государства, в котором каждый человек может рассчитывать на справедливость и защиту своих прав. Признание государством прав и свобод человека является фундаментом для построения доверия между гражданами и государственными институтами, что в свою очередь, способствует укреплению правовой культуры.

Статья 42 Конституции Республики Таджикистан гласит: «В Таджикистане каждый обязан соблюдать его Конституцию и законы, уважать права, свободы, честь и достоинство других людей. Незнание законов не освобождает от ответственности»¹⁰⁹. Данная норма требует от каждого гражданина соблюдения Конституции и законов, а также уважения прав, свобод, чести и достоинства других людей. Это положение подчеркивает взаимосвязь между правами и обязанностями граждан. Обязанность соблюдать законы и уважать права других людей является основой для формирования правосознания и правовой культуры. Граждане, осознающие свои обязанности, более склонны соблюдать законы и уважать права других, что способствует укреплению правопорядка и законности в обществе. Во второй части статьи 42 указывается важность правового образования и информированности граждан. Незнание законов не может служить оправданием для их нарушения, что стимулирует граждан к изучению и пониманию законодательства. Принцип «Незнание закона не освобождает от ответственности» является фундаментальным элементом правовой системы и играет ключевую роль в формировании правового образования и культуры. Этот принцип подразумевает, что каждый гражданин несёт ответственность за соблюдение законов, независимо от уровня их знаний о правовых нормах. Он побуждает граждан изучать законы, что естественным образом способствует повышению уровня правовой грамотности и формированию правосознания. Прежде всего, данный принцип обязывает гражданина стремиться к правовой осведомлённости. Незнание норм права не может служить оправданием, что формирует

¹⁰⁹ Конституция Республики Таджикистан была принята всенародным референдумом 6 ноября 1994 года и путём всенародного референдума были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года (На таджикском и русском языках). – Душанбе, «Нашриёти Гандж». – 2016. – С. 95.

личную ответственность за свои действия. Например, нарушение правил дорожного движения или налогового законодательства не освобождает от ответственности, даже если нарушитель не знал об этих правилах. Это побуждает людей заблаговременно знакомиться с правовыми нормами, что укрепляет уважение к законам и стимулирует их соблюдение. Государство, со своей стороны, играет ключевую роль в реализации этого принципа. Оно обязано создавать условия для доступности правовой информации, включая публикацию нормативных актов, обучение основам права в образовательных учреждениях и проведение просветительских кампаний. Например, использование цифровых платформ, таких как государственные порталы правовой информации, облегчает доступ граждан к актуальным законодательным нормам. В Таджикистане также реализуются образовательные программы, направленные на правовое просвещение молодёжи, что стало особенно актуально в связи с объявлением 2024 года Годом правового просвещения.

Закрепление прав и свобод человека как высшей ценности на уровне Конституции, признание положений международных документов, касающихся этой сферы требуют от государства принятия конкретных мер их реализации¹¹⁰. Это включает развитие систематического правового просвещения, формирование у граждан осознания их прав и обязанностей, а также обеспечение доступности правосудия и прозрачности правоприменительных механизмов. Повышение правовой культуры предполагает внедрение образовательных программ, направленных на изучение основ права, адаптацию национального законодательства к международным стандартам и формирование доверия к институтам государства. Эти меры способствуют не только защите прав граждан, но и укреплению правопорядка и демократических основ государства.

Одним из основных факторов повышения правовой культуры среди населения является образование. Согласно статье 41 Конституции Республики Таджикистан, каждый имеет право на образование. Общее основное образование обязательно. Государство гарантирует общее основное обязательное бесплатное образование в государственных учебных заведениях¹¹¹. В целях реализации данного права государство разрабатывает и внедряет образовательные программы, направленные на формирование правовой грамотности и правосознания граждан. Особое внимание уделяется воспитанию уважения к закону, правам и обязанностям личности, а также формированию активной гражданской позиции.

Министерству образования и науки поручено включить в учебные программы обязательное изучение Конституции и таких законов, как «Об упорядочении торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» и «Об

¹¹⁰ См.: Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: Типография ООО «Нушбод», 2022. – С. 121.

¹¹¹ Конституция Республики Таджикистан была принята всенародным референдумом 6 ноября 1994 года и путём всенародного референдума были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года (На таджикском и русском языках). – Душанбе, «Нашриёти Гандж». – 2016. – С. 94.

ответственности за обучение и воспитание ребёнка»¹¹². Эти меры направлены на то, чтобы с раннего возраста формировать у молодёжи понимание принципов правового государства, их прав и обязанностей. Введение основ конституционного права в школьные и вузовские программы даёт учащимся возможность с раннего возраста познакомиться с принципами правового государства, а также с правами и обязанностями граждан.

Важность таких инициатив подчёркивается мудрой и гуманной политикой Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, который уделяет большое внимание развитию правовой культуры граждан и формированию культуры прав человека в обществе. Примером является утверждённая 5 августа 2023 года «Национальная стратегия Республики Таджикистан в области защиты прав человека на период до 2038 года»¹¹³. Этот документ ориентирован на дальнейшее укрепление прав и свобод народа, а также на формирование правового сознания как основы развития общества.

Эти шаги демонстрируют системный подход к воспитанию граждан, способных уважать законы, осознавать свои права и активно участвовать в построении правового государства. Эта комплексная стратегия направлена на укрепление приверженности страны принципам прав человека и улучшение общего благосостояния граждан. Также приняты учебные программы, включающие изучение прав человека и основ законодательства, помогают формировать у подрастающего поколения понимание важности закона и права, что в дальнейшем положительно сказывается на их правовом поведении и участии в общественной жизни.

Правовая культура представляет собой совокупность правовых знаний, убеждений, традиций и норм, определяющих отношение граждан к праву и их поведение в правовой сфере. Она включает в себя как объективные, так и субъективные элементы, такие как правовые традиции, правосознание, правовая деятельность и правопорядок.

Правовая культура — понятие ёмкое. Оно охватывает помимо правосознания также иные правовые явления (нормативные правовые акты, интерпретационные акты, судебная, следственная, нотариальная и иные виды юридической деятельности, правоотношения и др.)¹¹⁴. Такое обширное понимание правовой культуры подчеркивает её многослойность и значимость в различных аспектах правовой системы. Она охватывает как теоретические, так и практические аспекты, обеспечивая гармоничное функционирование права в обществе.

Под правовой культурой в юридической литературе подразумевается:

¹¹² См.: Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 22.12.2016 12:06, город Душанбе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://prezident.tj/event/speeches/12761> (Дата обращения: 13.01.2025).

¹¹³ См.: Национальная стратегия Республики Таджикистан в области защиты прав человека на период до 2038 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mmk.tj/> (Дата обращения: 13.01.2025).

¹¹⁴ См.: Насурдинов Э. С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв.ред. Ф. Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 152 с.

– «система овеществленных и идеальных элементов, относящихся к сфере действия права и их отражение в сознании и поведении людей»¹¹⁵.

– «система ценностей и норм, укоренившихся в сознании и мотивации, обуславливающих поведение индивида и выражающихся в традициях, стиле взаимоотношения между личностью и правом»¹¹⁶.

– «особое социальное явление, которое может быть воспринято как качественное правовое состояние личности, социальной группы, общества в целом»¹¹⁷.

Правовая культура представляет собой совокупность идеологических и психологических структурных элементов, включающих взгляды, оценки, установки, представления, отношения личности к целям и принципам конкретного государства и общества, реального состояния основных прав и свобод человека, действующей правовой системы, в том числе органов государственной власти, форм и методов их деятельности. Это самостоятельный элемент механизма эффективной реализации прав личности, основанный на познании и осознании необходимости прямого действия норм Конституции Республики Таджикистан, других нормативно правовых актов который проявляются в процессе формирования правового пространства Республики Таджикистан и активного участия граждан в правотворческом и правоприменительном процессе.

Правовая культура – это совокупный личный (знания, навыки, умения, мастерство и т.п.) и внешне выраженный юридический опыт социальных групп, классов, наций, человечества (социально-правовая память), направленный на прогрессивное развитие людей, их коллективов, организаций и общества в целом¹¹⁸.

Правовая культура представляет собой сложное и многогранное явление, включающее в себя как индивидуальные знания, навыки и умения в юридической сфере, так и коллективный опыт, накапливаемый социальными группами, классами, нациями и человечеством в целом. Это определение подчеркивает важность личного юридического мастерства каждого человека, а также значимость социально-правовой памяти, которая сохраняет и передает знания и опыт через поколения.

Основной целью правовой культуры является прогрессивное развитие общества, его коллективов и организаций. Она способствует формированию правосознания и правового поведения, что в конечном итоге ведет к укреплению законности и правопорядка. Правовая культура не только отражает текущее состояние правовой системы, но и служит двигателем ее эволюции, стимулируя внедрение новых идей и практик. Включение в понятие правовой культуры элементов как индивидуального, так и коллективного опыта подчеркивает ее всеобъемлющий характер. Это

¹¹⁵ Каминская В.И. Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания / Под ред. В.И. Каминской, А.Р. Ратинова. – М., 1974. – С. 19.

¹¹⁶ Агапов Д.А. Правовая культура как элемент гражданского общества // Правовая культура. 2007. № 1 (2). – С.10.

¹¹⁷ Боер В.М. Правовая информированность и формирование правовой культуры личности (вопросы теории): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1993. – С. 18.

¹¹⁸ См.: Карташов, В.Н. Правовая культура: понятие, структуры, функции: монография / В.Н. Карташов, М.Г. Баумова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2008. – С. 21.

не только знание законов и умение применять их на практике, но и осознание значимости права в жизни общества, уважение к правовым нормам и стремление к их совершенствованию. Таким образом, правовая культура играет ключевую роль в поддержании социального порядка и продвижении общества к более высоким уровням развития и справедливости.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, уделяет значительное внимание развитию правового образования и просвещения населения. В стране реализуются программы по правовому образованию молодежи, проводятся семинары, конференции и другие мероприятия на разных уровнях, направленные на повышение правовой грамотности граждан. Правовое просвещение способствует не только повышению правовой грамотности, но и формированию правосознания, которая является основой для стабильного и устойчивого развития государства. Это особенно важно для молодого поколения, которое будет строить будущее страны, опираясь на конституционные принципы¹¹⁹.

Конституция также выполняет важную образовательную роль, способствуя правовому воспитанию населения. Включение основ конституционного права в школьные и вузовские программы способствует тому, что молодежь с ранних лет знакомится с принципами правового государства, правами и обязанностями граждан. Это формирует у подрастающего поколения понимание важности закона и права, что в дальнейшем положительно сказывается на их правовом поведении и участии в общественной жизни. Конституция становится своеобразным учебником, по которому граждане учатся жить в правовом государстве.

На основе вышеизложенного материала, предлагается предпринять следующие шаги для дальнейшего укрепления правовой культуры в Республике Таджикистан:

Во-первых, необходимо усилить правовое образование на всех уровнях, начиная с начальной школы и заканчивая университетами, включив основные конституционные нормы в обязательные образовательные программы. Это создаст фундамент для формирования правосознания и уважения к закону у граждан с раннего возраста.

Во-вторых, следует организовывать регулярные просветительские кампании для широкой общественности, информируя граждан об их правах и обязанностях с применением практических примеров, которые помогут лучше понять, как реализовать и защитить свои права в повседневной жизни.

В-третьих, важно внедрить программы повышения правовой грамотности через средства массовой информации, акцентируя внимание на практическом применении законов и конкретных ситуациях, с которыми граждане сталкиваются ежедневно.

¹¹⁹ Халимова М.А. Конституция Республики Таджикистан: 30 лет пути к правовому государству // Вестник Уполномоченного по правам человека в Республике Таджикистан. – № 3 (52), 2024. – С. 37.

В-четвёртых, необходимо разработать специальные учебные материалы и онлайн-ресурсы, доступные для всех слоёв населения, чтобы помочь гражданам лучше осознавать свои конституционные права и понимать механизмы их защиты.

В-пятых, следует усовершенствовать деятельность юридических клиник при высших учебных заведениях с целью обеспечения широкого доступа населения к бесплатной квалифицированной юридической помощи. Это позволит гражданам, особенно из социально уязвимых групп, получать профессиональные консультации и защиту своих прав, а также повысит уровень практической подготовки студентов-юристов, способствуя развитию их навыков в решении реальных правовых вопросов.

В заключении, отметим, что Конституция Республики Таджикистан играет важнейшую роль в формировании правовой культуры в стране. Этот документ закрепляет основные принципы правового государства, обеспечивает гарантии прав и свобод граждан, а также способствует развитию правосознания и правовой грамотности. Для дальнейшего улучшения правовой культуры необходимо продолжать работу по совершенствованию правового образования и соблюдению законности. Почтение Конституции и других нормативно правовых актов, является неотъемлемым условием для создания правового государства, в котором права и свободы граждан надежно защищены и обеспечены. Важно осознавать, что соблюдение законов способствует укреплению законности и обеспечивает стабильность в обществе. Правовое образование играет важную роль в формировании гражданской и правовой культуры, поэтому необходимо уделять внимание его улучшению и распространению. Все граждане должны иметь доступ к информации о своих правах и обязанностях, чтобы быть осведомленными и ответственными членами общества. Поэтому, важно поддерживать и развивать правовое просвещение на всех уровнях общества, чтобы обеспечить соблюдение законов и защиту прав граждан.

Литература:

1. Агапов Д.А. Правовая культура как элемент гражданского общества // Правовая культура. 2007. № 1 (2). – С. 67-68.
2. Алиев, Ф. Ш. Правовой нигилизм как антифактор в правовой культуре молодежи / Ф. Ш. Алиев // Права человека в современном мире: концепции, реальность и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой Дню прав человека и международному дню борьбы с коррупцией, Душанбе, 03 декабря 2021 года. – Душанбе: Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – 472 с.
3. Боев В.М. Правовая информированность и формирование правовой культуры личности (вопросы теории): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1993. – 178 с.

4. Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015
5. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.
6. Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.
7. Каминская В.И. Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания / Под ред. В.И. Каминской, А.Р. Ратинова. М., 1974. – 165 с.
8. Карташов, В.Н. Правовая культура: понятие, структуры, функции: монография / В.Н. Карташов, М.Г. Баумова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2008. – 200 с.
9. Конституция Республики Таджикистан была принята всенародным референдумом 6 ноября 1994 года и путём всенародного референдума были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года (На таджикском и русском языках). – Душанбе, «Нашриёти Гандж». – 2016. – 136 с.
10. Махмудзода, М.А. Защита семейных прав как важная форма признания и восстановления семейного права / М. А. Махмудзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – № 3-3. – С. 40-47.
11. Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01/ Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.
12. Насков Д.С. Теоретические аспекты и основные факторы формирования правосознания молодежи Республики Таджикистан в период независимости: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2020. – 207 с.
13. Насриддинзода, Э.С. Структура правовой культуры / Э. С. Насриддинзода // Государствоведение и права человека. – 2017. – № 1(05). – 151 с.
14. Насурдинов Э. С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв.ред. Ф. Т. Тахиров]. — М.: Норма, 2014. — 352 с.
15. Национальная стратегия Республики Таджикистан в области защиты прав человека на период до 2038 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mmk.tj/> (Дата обращения: 13.01.2025).
16. Платон. Мера всех вещей., —М.: Издательство [АКТ](#), 2023. — 378 с.

17. Поздравительное послание Президента РТ по случаю Дня Конституции 06.11.2023 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://prezident.tj/event/speeches/36002> (Дата обращения: 13.01.2025).

18. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 22.12.2016 12:06, город Душанбе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://prezident.tj/event/speeches/12761> (Дата обращения: 13.01.2025).

19. Раджабов, Р.М. О деформации правосознания сотрудников органов внутренних дел / Р. М. Раджабов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2015. – № 4(28). – С. 11-18.;

20. Раджабов, Р.М. Теоретические проблемы правового воспитания сотрудников органов внутренних дел / Р. М. Раджабов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2015. – № 4(28). – С. 19-23.;

21. Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.;

22. Рахмон Д.С. Ҳукуки инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.;

23. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.;

24. Сафарзода, Н. Ф. Взгляд на источники прав человека: от древности до независимости / Н. Ф. Сафарзода // Государствоведение и права человека. – 2018. – № 3(11). – С. 21-25.;

25. Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.;

26. Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: типография ООО «Нушбод», 2022. – 230 с.

27. Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳукуки инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.;

28. Саъдизода, Ҷ. Фарҳанги ҳукуки хизматрасонӣ ё нигоҳе ба асосҳои ҳукуки сифат ва беҳатарии маҳсулоти ҳӯроқворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ. Саъдизода, Н. Ф. Сафарзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – №. 2(30). – Р. 43-56.

29. Соколов Н. Я. Профессиональная культура юристов. Понятие. Сущность. Содержание: учебное пособие. – М., 2014. – 376 с.

30. Тахиров, Ф. Т. Декларация Великого Кира как первый исторический источник о правах и свободах человека / Ф. Т. Тахиров, А. Г. Холикзода // Права человека: История, теория, практика: Взгляды на

некоторые вопросы прав человека профессорско-преподавательского состава кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета ТНУ 2006-2016 гг. / Под ред. Диноршоева А.М. и Азизова У.А. – Душанбе: Голд-принт, 2016. – С. 9-18.

31. Тахиров, Ф. Т. Современное национальное государство таджикского народа и перспективы его развития / Ф. Т. Тахиров // Академический юридический журнал. – 2014. – № 3(11). – С. 25-38.;

32. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳмудов М.А. – Душанбе: Эр-граф, 2009. – 620 с.

33. Халимова М.А. Конституция Республики Таджикистан: 30 лет пути к правовому государству // Вестник Уполномоченного по правам человека в Республике Таджикистан. – № 3 (52), 2024. – 45 с.

34. Хамроев, Ш. С. Типология института гражданско-правового договора в системе зороастрийского права / Ш. С. Хамроев // Академический юридический журнал. – 2020. – № 3(35). – С. 80-90.

35. Холикзода, А. Г. Взгляд на научный метод в законодательстве национального государства / А. Г. Холикзода, К. Д. Джамшедзода // Всеобщая декларация прав человека и современные тенденции развития прав человека: проблемы и перспективы: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-ой годовщине принятия Всеобщей декларации прав человека, Душанбе, 01 июля 2019 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2019. – С. 16-22.

36. Холикзода, А. Г. Право и правопонимание в тени глобальных / А. Г. Холикзода // Права человека в процессе глобализации: материалы республиканской научно-теоретической конференции, Душанбе, 07 декабря 2021 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2021. – 450 с.

37. Ҳасанов Ш.Қ. Омилҳои сиёсӣ ҳуқуқии муқовимат ба коррупсия дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ (дар асоси таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои сиёсӣ: 23.00.02. – Душанбе, 2021. – 345 с.

38. Шарофзода, Р. Ш. Проблемы обеспечения устойчивости профессионального правосознания юристов на фоне трансформационных процессов / Р. Ш. Шарофзода // Правовая жизнь. – 2023. – № 1(41). – С. 12-29.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ЭҶӢИ АРЗИШҶОИ МИЛЛӢ ВА РУШДИ ОН ДАР КОНСЕПСИЯИ ДАВЛАТДОРИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Сафарзода Бахтовар Амиралӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 907-48-32-00
Email: bakht-83@mail.ru

Искандаров Шараф Фахриддинович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, номзоди
илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 918-66-06-06
Email: isharafjon@mail.ru

Фишурда: Дар мақола саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар эҷи арзишҳои миллӣ ва истифодаи онҳо дар рушди давлатдорӣ, ташкили давлати миллӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Дар мақола перомунӣ ин масъала баъзе андешаҳоро баён шудааст, чунки дар таърихи ҳар як миллат сана ва воқеаҳое ҳастанд, ки дар роҳи ҳаёт ва инкишофи минбаъдаи ин ё он миллат омили ҳалқунандаю тақдирсоз дошта, бо гузашти солҳо аҳаммият ва мақомашон бештар аён мегардад. Шучоат ва қорнамоиҳои шахсияти таърихӣ ва арзиши он дар раванди таълиму тарбия ва идорақунӣ ибрати дигарон бошад. Дар бунёди давлати миллӣ нақши сарвари сиёсӣ хеле қалон мебошад, ки дар концепсияи давлатдорӣ Пешвои миллат васеъ истифода бурда шудааст.

Қалидвожаҳо: Пешвои миллат, давлати миллӣ, Истиқлоли давлатӣ, ҳуқуқ, демократия, афқори сиёсӣ-ҳуқуқӣ, мероси фарҳангӣ, осори гузаштагон, мероси таърихӣ, мафқураи ҳуқуқӣ, концепсияи давлатдорӣ.

ВОЗРОЖДЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И ИХ РАЗВИТИЕ В КОНЦЕПЦИИ ЛИДЕРА НАЦИИ

Сафарзода Бахтовар Амирaли,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
профессор кафедры прав человека и
сравнительного правоведения, доктор
юридических наук

Тел.: (+992) 907-48-32-00

Email: bakht-83@mail.ru

Искандаров Шараф Фахридинович,

Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения,
кандидат юридических наук

Тел.: (+992) 918-66-06-06

Email: isharafjon@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается и анализируется вклад Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по возрождению национальных ценностей и их использованию в развитии государственности, организации национального государства. В этой статье высказываются некоторые мысли по этому вопросу, потому что в истории каждой нации есть даты и события, которые являются решающими и судьбоносными факторами на пути жизни и дальнейшего развития той или иной нации, и с годами их значение и статус становятся все более очевидными. Быть примером для других доблести и подвигов исторической личности и ее ценности в процессе обучения, воспитания и управления. В построении национального государства роль политического лидера очень велика, что широко используется в концепции государственности Лидера нации.

Ключевые слова: Лидер нации, национальное государство, государственная независимость, право, демократия, политико-правовая мысль, культурное наследие, наследие предков, историческое наследие, правовая идеология, концепция государственности.

THE REVIVAL OF NATIONAL VALUES AND THEIR DEVELOPMENT IN THE CONCEPT OF THE LEADER OF THE NATION

Safarzoda Bakhtovar Amirali,

Tajik National University, Faculty of law,
professor of the department of human
rights and comparative law, doctor of
legal sciences

Phone: (+992) 907-48-32-00

Email: bakht-83@mail.ru

Iskandarov Sharaf Fakhridinovich,

Tajik National University, Faculty of law,
docent of the department of human rights

and comparative law, candidate of legal sciences

Phone: (+992) 918-66-06-06

Email: isharafjon@mail.ru

Annotation: The article examines and analyzes the work of the Founder of Peace and national unity – the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan dear Emomali Rahmon on the revival of national values and their use in the development of statehood, the organization of the national state. In this article, We will share some thoughts on this issue, because in the history of every nation there are dates and events that are decisive and fateful factors in the life and further development of a nation, and over the years their significance and status become more and more obvious. To be an example to others of the valor and exploits of a historical personality and its value in the process of education, upbringing and management. In building a national state, the role of a political leader is very great, which is widely used in the concept of statehood of the Leader of the nation.

Keywords: Leader of the nation, national state, state independence, law, democracy, political and legal thought, cultural heritage, ancestral heritage, historical heritage, legal ideology, concept of statehood.

Вазифаи муҳим ва асосии ҳар давлат дар шароити вазнин ва тақдирсоз, ки манфиатдорони беруна дасти халқи онро ба хун олуида кардани мешаванд, пеш аз ҳама ҳифзи истиқлоли миллӣ аст. Дар ин самт ҳадафи ҳам амалиёти сиёсӣ ва ҳам ҳуқуқии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳифзи истиқлоли давлатӣ дар масири давлатдорӣ навини тоҷикон буд. Дар масири таърих истиқлолу озодӣ бо роҳҳои гуногун ҳифозат шудаанд. Муҳимтарин роҳи эътирофшудаи он – яке бо роҳи маънавӣ ва дигаре бо роҳи ҳарбӣ, ки ҳарду аз иқдому кушишҳои Роҳбари давлати тоҷикон нақши тақдирсоз бозидааст.

Бо роҳи маънавӣ ҳифз кардани истиқлолу озодӣ дар бедор кардани ҳисси ватандорӣ эҳсос мегардад, ҳатти марказии ин равандро ташкил медиҳад. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун абармарди дунёи сиёсат ин равандро бо роҳи огоҳонидани халқ аз таъриху фарҳанг, забону адабиёт, дину мазҳаби аҷдодӣ¹²⁰ оғоз намуда, арҷ гузоштан ба мероси ниёгону омӯзиши осори онҳоро сармашқи кори хеш қарор додаанд, ки ин ҳама манбаъҳо ва қисмҳои таркибии ғояи ватандӯстӣ ва назарияи ҳифзи истиқлолро вобаста ба шароити таърихӣ ва анъанаҳои миллӣ таҳия ва тарҳрезӣ намуд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти эҳё ва гиромидошти суннату арзишҳои миллӣ, зинда гардонидани номи шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ, муттафакирони оламшумули тоҷику форс, чехраҳои шинохтаи динӣ ва аҳли илму адаб нақши бисёр бузург ва беназир доранд, зеро,

¹²⁰ Ниг.: Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам. Китоби 9. – Душанбе, 2011. – С. 372.

Пешвои миллат ҳамчун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонистанд, ки киштии умеди мардуми тоҷикро ба соҳили мурод расонанд¹²¹.

Марҳилаҳои муайяни бунёд ва ташаккули таърихии Тоҷикистон, таҳкими заминаҳои мустаҳками давлатдорӣ навин ва амалисозии арзишҳои волои давлатдорӣ, бахусус эҳёи арзишҳои миллӣ, динӣ, тарҳрезии концепсияи дурнамои рушди давлати миллӣ, ҳифзи Истиқлоли миллӣ мақсаду мароми Роҳбари давлат маҳсуб меёфт. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳким ва рушди ташаккули давлати миллӣ, заминаҳои ҳукуки давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ, дунявӣ, ташаккули ҳуқуқи миллӣ ва эҳёи арзишҳои миллӣ, бунёди низоми ҳуқуқи миллӣ ва концепсияи дурнамои рушди давлатдорӣ миллиро роҳандозӣ намуд.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки онҳо ҳам аҳамияти таърихӣ ва ҳам аҳамияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва инчунин, таҷассумгари беназири ваҳдатифарӣ дар раванди давлатдорӣ миллии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки барои замони муосир таҷрибаи нотакрори давлатсозиву сулҳоварӣ аст, доранд.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бунёд ва ташаккули концепсияи давлати миллии тоҷикон ва дурнамои рушди он бо дарбаргирии ниҳодҳои мустаҳками созандаи концепсияи Истиқлол – ҳамчун заминаи сиёсии ташаккули давлати миллӣ, эҳоди андешаи давлати миллӣ, таҳкими волоияти қонун ва сулҳу субот, бунёди заминаҳои ҳукуки давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ ва ягона, ташаккули ҳуқуқи миллӣ ва арзишҳои миллӣ, бунёди низоми ҳуқуқи миллӣ, эҳёи арзишҳои миллӣ ва динӣ, рушди иқтисоди миллӣ, тарҳрезии концепсияи дурнамои рушди давлати миллии тоҷикон ва ҳифзи Истиқлоли миллӣ дар фаъолияти сиёсии ӯ, асос гузоштан ба ғояи давлати шаклан демократӣ ва мазмунан миллӣ, ки рисолаи бузурги таърихӣ ва воқеан волоарзиши Пешвои миллат дар назди миллати бузурги худ мебошад, заминаи ҳуқуқӣ гузошт. Инъикоси ин ҷабҳаҳои фаъолияти самараноки таърихии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди давлатсозии навини миллати решабатаърихи тоҷик ва сиёсати адлфитрату хирадтинати ин марди майдони сиёсии ҷаҳон дар фазои ҳуқуқиву сиёсии ҳамоиши арзишҳои миллӣ ва ҳимояи арзишҳои умумибашарӣ таҷассумгари мунсифонаи нақши ӯ дар давлатсозӣ ва шинохти шахсияти ӯ аз ҷониби ҳар соҳибватан ва пайравӣ аз шоҳроҳ ба муваффақияти комили давлатдорӣ миллати тоҷик ва ниғахдошти он дар шароити мураккаби ҷаҳонишавӣ ва таҳмили арзишҳои муъталифи беарзиш аст.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз оғози ворида сахнаи сиёсат гаштанашон ба воситаи арҷгузорӣ ба арзишҳои миллии ниёгон ва қадрдонии шахсиятҳои таърихӣ ҳисси худшиносии мардуми Тоҷикистонро бедор намуда, дар руҳияи ватандустӣ тарбия намуданд. Пешвои миллат ибраз менамоянд, ки «Бидуни пайванду ҳамгироии тамаддуни имрӯза

¹²¹ Ниг.: Давлатзода С.Х. Пешвои муаззами миллат – омили муҳими иттиҳод, сарчамӣ ва ягонагии мардуми Тоҷикистон // Пешвои миллат эҳёгари тамаддуни тоҷикон. / Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявии ДДҲБСТ. – Хучанд: «Ношир», 2019. – С. 31-35

Тоҷикистон бо таърихи куҳанбунёди хеш ба қадри истиклол, ифтихори Ватану ватандорӣ, хувияти миллӣ, хештаншиносӣ ва худшиносию ҳудогоҳии комил расидан мушқил аст. Ҳамчунин, бе дарки решаҳои таърихи тамаддун, таҳкими истиклол, пойдории давлатдорӣ ва бунёди ҷомеаи мутамаддин мушқилтар хоҳад буд»¹²².

Дар арҷгузоштан ба мероси ниёгон ва хизматҳои шахсиятҳои фарҳангӣ маънавӣ Пешвои миллат аз аввалин рӯзҳои бунёди давлати миллӣ ва ҳифзи арзишҳои умумибашарӣ таҷлил ва гиромидошти ёдбуди шахсиятҳои илму фан, ҷашнгирии санаҳои таърихӣ, эҳёи арзишҳои миллию динӣ, ҳифзи забону фарҳанг ва ғ.-ро даст ба қор гирифтанд. Аз чунин шохкориҳо, ки дар авроқи заррини таърих сабт хоҳад шуд, Симпозиуми байналмилалӣ ҳазораи «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ (5 сентябри соли 1994), ёдбуди 680-солагии Мир Сайид Али Ҳамадонӣ (сентябри 1995), 675-солагии Ҳоҷа Камол (соли 1996), 1000-солагии Носири Хусрав (2003), 1025-умин солгарди Абӯалӣ ибни Сино (2005), 800-солагии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (2007), 90-солагии академик Бобоҷон Ғафуров (1998), 90-солагии зодрӯзи Мирзо Турсунзода (2001) ва дигар ҷорабиниҳои фарҳангӣ халқро ба фарҳанг ва маънавияти хеш шинос намуда, ба қадршиносии С. Айнӣ, Б. Ғафуров ва М. Турсунзода ба унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон фарҳангӣ будани сиёсати давлатро расмӣ карда, забону фарҳанг, адабу ҳунар ва илму донишро манбаи асосии худшиносию ҳудогоҳии инсоният муаррифӣ намуданд.

Зина ба зина ҷашн гирифтани санаҳои бузурги таърихӣ халқу миллат: 1100-солагии давлатдории Сомониён (1999), 2500-солагии шаҳри бостонии Истаравшан (2002), соли бузургдошти тамаддуни Ориёӣ (2006), 2700-солагии шаҳри Кулоб (2006), 5500-солагии Саразм поси хотираи шахсиятҳои бузург ва қаҳрамонони таърихӣ ба мисли Спитамен, Деваштич, Темурмалик¹²³, эҳёи тафаккури созанда, эҷодкор ва қаҳрамононаи таърихӣ халқ, ҷопи китобҳо ва асарҳои беавазли ниёгон ба хотири устувории решаҳои таърихӣ миллат ва эътирофи ҳаққи табиӣ тоҷикон ба низоми идора ва мустақилият буд, ки на танҳо халқро ба худ шиносонид, балки ҳаққи таърихӣ тоҷиконро мутобиқ ба санадҳои байналмилалӣ ба давлати тозаистиклол ҳифз намуда, манбаи назарии тасарруфии дастовардҳои таърихӣ миллатро қавӣ намуда, пайвасти устувори меросбардории арзишҳои таърихиро ҳамчун қисми таркибии ғояи бунёди давлати муосир масъалагузорӣ намуданд.

Бе шак, забони имрӯзаи тоҷикӣ маҳз бо сазо талошҳои Пешвои миллат мақоми забони идорӣ, сиёсӣ, коргузорӣ, илм ва адабро касб намуд. Мақом ва нуфузи забони тоҷикиро ҳамчун забони давлатӣ пайваста баланд бардошта, қонуни нави забони давлатиро қабул намуда (5 октябри соли 2009), таҷлили рӯзи забони давлатиро ҳамасола роҳандозӣ карда, қоидаҳои имлои нави забони тоҷикиро ба муошират бароварда (4 октябри 2011, 2021 бо қарорҳои Ҳукумати мамлакат), номи шаҳрвандону номи кӯчаҳо, деҳаҳо

¹²² Раҳмонов Эмомалӣ. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 248-249.

¹²³ Муфассал ниг.: Холиқзода А.Ғ., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. ПЕШВО ВА МАКТАБИ ДАВЛАТДОРӢ (Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ). – Хучанд: Ношир 2022. – С. 60-70.

ва шаҳру ноҳияҳои кишварро бо исмҳои зебои таърихӣ абармрдони миллати тоҷик иваз намуд. Дар харитаи сиёсии кишвар ва ҷаҳон Суғду Рашт, Рӯдакию Фирдавсӣ, Синову Носири Хусрав, Темурмалику Спитамен, Ҷомию Ҳамадонӣ ҳамчун марказҳои маъмурию ҳудудӣ пайдо шуданд. Пули миллии «сомонӣ» бо симои шахсиятҳои таърихӣ фарҳангӣ муносибатҳои иқтисодӣ ва субъектҳои муносибатҳои шаҳрвандӣ ва молиро ба шинохти фарҳанг, забон ва қаҳрамонони миллат тавбаам намуда, муҳимтарин манбаи рушди миллат ва қисми таркибии борбардорандаи фарҳанги миллий – забони модариро қонунӣ гардониданд.

Дар шароите, ки бегонагон бо суиистифода аз озодиҳои давлати демократии Тоҷикистон ақида ва мазҳабҳои тундравро ба фазои андешаи динӣ ворид намуда, хостори нооромии ҷомеа буданд, бо шарофати сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат соли 2009, 1310-солагии асосгузори мазҳаби ҳанафӣ Имоми Аъзам бо як шукӯҳи хосса ҷашн гирифта шуд. Дар Конфронси байналмилалӣ олимони бузурги ҷаҳони Ислом ва намояндагони динҳои ҷаҳонӣ оид ба осор ва ҳаёту фаолияти Имоми Аъзам андешарони намуданд. Ин Конфронс танҳо як конфронси омӯзишии илмӣ набуд, балки дар он ҳадафҳои зиёди стратегияи дигар низ нухуфта буд, аз ҷумла:

а) Ба ҷаҳонӣён муаррифӣ кардани яке аз бузургтарин шахсиятҳои тоҷик, ки дар Ислом хизмати бузург кардааст;

б) Ин Конфронс ба ҷаҳонӣён шиносонд, ки мардуми кишварҳои Осиёи Миёна, махсусан Тоҷикистон мусулмонони ҳанафимазҳабанд;

в) Маҳз тавассути нашр ва оммавӣ кардани осори Абуҳанифа бо шогирдонаш мо тавонистем бо ҷараёнҳои навпайдо муборица барем;

г) Ин ҷашн боис гашт, ки мардум мазҳаби таҳаммулпазири ҳанафиро хуб шиносанд¹²⁴.

Ҳамчунин соли 2009-умро соли бузургдошти Имоми Аъзам эълон намуда, бо ҷопи китобҳои мазҳабию ақидагии ниёгон мардуми мусулмони кишварро бо мазҳаби ақлгаро ва таҳаммулпазири ҳанафӣ шинос намуд. Беш аз 300 ҳазор нусха Қуръони каримро бо забони тоҷикӣ, асарҳои зиёди Имоми Аъзам, Муҳаммад Исмоили Бухорӣ, Муҳаммади Ғаззоӣ, Абӯҳакими Самарқандӣ, Бурҳониддини Марғилонӣ, Носири Хусрав, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ¹²⁵ ва дигар мутафаккирони тоҷикро, ки саршори ғояҳои инсондӯстона ва ақидаи беолоиши динӣ буданд, бо дастгирии бевоситаи давлат ҷоп гардиданд. А.Ғ. Холиқзода таъкид менамояд, ки талошҳои пайвастаи Пешвои миллат бо силсилаи ҷорабиниҳои фарҳангӣ сиёсӣ маҳз таҳияи ҳамин шоҳроҳи азими худшиносии сиёсӣ ва фарҳангист, ки ба мафкураи миллии мо ғизои начотбахши сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дода истодааст. Танҳо халқи Тоҷикистонро зарур аст, ки ин нӯшдоруи маънавӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқиро дуруст ҳазм карда,

¹²⁴ Одинаева Ш. Дастовардҳои даврони истиқлолият дар соҳаи дин // Истиқлолияти давлатӣ ва эҳёи арзишҳои миллий: маҷмӯаи Муассисаи давлатии «Маркази исломшиносӣ» дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 178-185.

¹²⁵ Ниг.: Холиқзода А.Ғ., Шарифзода М. М., Шосаидзода Ш.Ш. ПЕШВО ВА МАКТАБИ ДАВЛАТДОРӢ (Пешвои миллат – поягузори давлати миллий). – Хучанд: Ношир 2022. – С. 60-70.

муттаҳидӣ ва ваҳдатро дар ҳама шароит ҳифз намояд¹²⁶. Ин ҳама асосҳои ғоявии ҳифзи истиқлоли давлатиро дар паҳнои андешаи ҷомеа таҳия намуда, роҳи тафаккури ҷомеа ва миллатро ба сӯи худшиносии миллӣ ҳамвор гардонид, манбаъҳои назарӣ ва ғоявии муҳофизати манфиатҳои давлати муосири тоҷиконро ҳамчун сипар коркард карданд.

Қабули қонунҳои сирф миллӣ, чоп ва тақсими саросарии китоби «Тоҷикон»-и аллома Б. Ғафуров ба ҳар хонадони тоҷикистонӣ ва боз дигар корҳои таърихӣ ин шахсияти таърихӣ дар ин самт махсуб меёбанд.

Адабиёт:

1. Давлатзода С.Х. Пешвои муаззами миллат – омили муҳими иттиҳод, сарчамӣ ва ягонагии мардуми Тоҷикистон // Пешвои миллат эҳғари тамаддуни тоҷикон. / Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявии ДДХБСТ. – Хучанд: «Ношир», 2019. – С. 31-35

2. Одинаева Ш. Дастовардҳои даврони истиқлолият дар соҳаи дин // Истиқлолияти давлатӣ ва эҳёи арзишҳои миллӣ: маҷмӯаи Муассисаи давлатии «Маркази исломшиносӣ» дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 178-185.

3. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 248-249.

4. Холиқзода А.Ғ. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 99-102.

5. Холиқзода А.Ғ., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. ПЕШВО ВА МАКТАБИ ДАВЛАТДОРӢ (Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ). – Хучанд: Ношир 2022. – С. 60-70.

6. Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам. Китоби 9. – Душанбе, 2011. – С. 372.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

¹²⁶ Ниг.: Холиқзода А.Ғ. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 99-102.

ПОНЯТИЕ «ИНФОРМАЦИЯ» КАК СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЙ КОМПОНЕНТ ТЕОРЕТИКО-ЮРИДИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ «ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТИ»

Иброхимзода Далер Каюм,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры теории и истории
государства и права, кандидат
юридических наук
Тел.: (+992)939892222
Email:
ibragimov_daler_qayumovich@mail.ru

Рецензент: Азиззода У.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье рассматриваются информационные технологии, которые анализируются как государственный информационный источник, их применения в деятельности государства как государственных органов учреждений и управления. Деятельность любого государства невозможно представить без применения информационных источников и особенно, создание электронного правительства, преобразование цифровой экономике, результативные новейшие технологии в государственное управление, в сфере государственных информации услуги требуется всесторонние применения новейшие информационная технология и коммуникационных технологий. Вместе с тем, возникает проблемы информационной безопасности с характерной чертой и особенностью в современной стадии мирового научно-технического развития, с масштабной информационной революцией, в результате которой совершается исключительно быстро. По сути распространение новейших информационных технологий и широкомасштабным средством коммуникации устанавливает своего рода широкомасштабные информационные сферы, масштабная опасность является использование информационных технологии и средств в террористических и иных преступных целях, проведения крупномасштабных кибератак, укрепляется информационно-идеологическое и психологическое воздействие. К примеру, в целях пропаганды целей террористических организаций, вовлечения людей в ряды таких организаций, распространения через Интернет и другие информационные средства разного рода инструкций об изготовлении взрывчатых веществ. В итоге, понятие информации и информационная безопасность государства обладает четкой особенностью, так как оно имеет отношение не только к понятию «информация», но и к сфере, в которой осуществляется обеспечение безопасности государства, а именно в информационной сфере. Информационная безопасность обуславливается как ряд общественных отношений по поводу информации,

ее функционирования, а также по поводу технических средств обработки информации.

Ключевые слова: информационные технологии, государственный информационный ресурс, государственное управление, электронное правительство, цифровая экономика, высокотехнологическое государственное управление, государственные информационные услуги, информационно-коммуникационные технологии, информационная безопасность, научно-технический прогресс, глобальная информационная революция, глобальные средства коммуникаций, глобальное информационное пространство, информационно-идеологическое воздействие, Интернет.

МАФҲУМИ «ИТТИЛООТ» ҲАМЧУН ҶУЗЪИ НИЗОМСОЗАНДАИ СОҲТОРИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҲУҚУҚИИ «АМНИЯТИ ИТТИЛООТ»

Иброхимзода Далер Қайум,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи давлат
ва ҳуқуқ, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ

Тел.: (+992)939892222

Email:

ibragimov_daler_qayumovich@mail.ru

Муқарриз: Азиззода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола технологияҳои иттилоотӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, онҳо ҳамчун манбаи иттилооти давлатӣ, татбиқи он дар ғайолияти давлат ҳамчун мақомоти давлатӣ, муассисаҳо ва идоракунии баррасӣ карда мешаванд. Ғайолияти ягон давлатро бе истифодаи манбаҳои иттилоотӣ ва махсусан ташкили ҳукумати электронӣ, табдил додани иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои нави самаранок дар идоракунии давлатӣ, дар соҳаи хизматрасонии иттилоотии аҳоли, татбиқи ҳамчунии технологияҳои муосир тасаввур кардан мумкин нест. Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ талаб карда мешавад. Дар баробари ин, мушкилоти амнияти иттилоотӣ бо хусусиятҳо ва вимоҳҳои хос дар марҳалаи кунунии рушди илмию техникии ҷаҳонӣ, бо инқилоби бузурги иттилоотӣ ба миён меоянд, ки дар натиҷаи он хеле босуръат ва моҳиятан паҳншавии технологияҳои нави иттилоотӣ ба миён меояд ва воситаҳои бузурги алоқа ба амал меояд ва ҳоло ҳам нави худ соҳаи бузурги иттилоотиро таъсис медиҳад, хатари васеъмӯҳи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои иттилоотӣ бо мақсадҳои террористӣ ва дигар ҷиҳатҳо, анҷом додани ҳамлаҳои густурдаи киберӣ, пурзӯр намудани таъсири иттилоотӣ, идеологӣ ва равонӣ, масалан, бо

мақсади пешбурди ҳадафҳои ташкилотҳои террористӣ; ба сафи чунин ташкилотҳо ҷалб намудани одамон, паҳн кардани тариқи интернет ва дигар воситаҳои иттилоотӣ оид ба истехсоли маводи тарканда. Дар натиҷа мафҳуми иттилоот ва амнияти иттилоотии давлат дорои хусусиятҳои возеҳ аст, зеро он на танҳо ба мафҳуми «иттилоот», балки ба соҳае, ки амнияти давлат дар он таъмин мегардад, аз ҷумла дар соҳаи иттилоот низ дахл дорад. Амнияти иттилоот ҳамчун як силсила муносибатҳои иҷтимоӣ оид ба иттилоот, фаъолияти он, инчунин вобаста ба воситаҳои техникий коркарди иттилоот муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо. Технологияҳои иттилооти, захираи иттилооти давлатӣ, идоракунии давлатӣ, ҳуқуқмати электронӣ, иқтисоди рақамӣ, идоракунии давлат бо технологияи баландсуръат, ҳадамоти иттилоотии давлатӣ, технологияи иттилооти – камуникативи, амнияти иттилооти, пешрафти илму – техника, инқилоби иттилоотии ҷаҳонӣ, алоқаи ҷаҳони идеологияи иттилоот ва таъсиррасонӣ, интернет.

THE CONCEPT OF “INFORMATION” AS A SYSTEM-FORMING COMPONENT OF THE THEORETICAL AND LEGAL STRUCTURE OF “INFORMATION SECURITY”

Ibrohimzoda Daler Qayum,

Tajik National University, Faculty of Law, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Candidate of Legal Sciences

Phone:(+992)939892222

Email:

ibragimov_daler_qayumovich@mail.ru

Research supervisor: Azizzoda U.A., doctor of legal sciences, professor

Annotation: The article deals with information technologies, which are analysed as a state information source, their application in the activities of the state as public institutions and management. The activity of any state cannot be imagined without the application of information sources and especially, the creation of e-government, the transformation of the digital economy, effective latest technology in public administration, in the field of public information services requires comprehensive application of the latest information technology and communication technology. At the same time, there is a problem of information security with characteristic features and peculiarities in the current stage of world scientific and technological development, with large-scale information revolution, as a result of which there is an exceptionally rapid and essentially spread of the latest information technology and large-scale

means of communication and still establishes a kind of large-scale information sphere, large-scale danger is the use of information technology and means in terrorist and other criminal. For example, in order to propagandise the goals of terrorist organisations, to draw people into the ranks of such organisations, to disseminate through the Internet and other information means various kinds of instructions on the manufacture of explosives. As a result, that the concept of information and information security of the state they have a clear peculiarity, as it is relevant not only to the concept of 'information', but also to the sphere in which the security of the state is carried out, namely in the information sphere. Information security is conditioned as a number of social relations concerning information, its functioning, as well as concerning technical means of information processing.

Key words: information technology, state information resource, public administration, e-government, digital economy, high-tech public administration, government information services, information and communication technologies, information security, scientific and technological progress, global information revolution, global means of communication, global information space, information and ideological influence, Internet.

Концепция технологий занимает важнейшее место среди множества теоретических концепции XX века¹²⁷. Почти во всех сферах деятельности человека используется технология, которое является условием и средством прогресса для общества

Р.Ш. Шарофзода (Сативалдыев) указывает следующие сферы активного применения информационно-коммуникационных технологий¹²⁸:

1. Они служат основой научно-технического, информационно-технологического развития общества, оказывают кардинальное влияние на социально-экономические, политические, культурно-духовные отношения.

2. Они гарантируют информационные права человека, обеспечивают свободную деятельность человека в информационной сфере.

3. Информационные технологии составляют государственный информационный ресурс и активно используются в деятельности государства, государственных органов, служб и учреждений, в государственном управлении. Ныне деятельность любого государства невозможно представить без применения информационных ресурсов. Формирование электронного правительства, переход к цифровой экономике, эффективное высокотехнологическое государственное управление, государственные информационные услуги требуют активного применения информационно-коммуникационных технологий.

4. Информационные технологии используются в качестве информационного оружия с целью оказания идеологического, психологического, мировоззренческого воздействие на сознание, волю и

¹²⁷ Дятченко, Л.Я. Социальные технологии в управлении общественными процессами// Белгород – 1993. – С. 343-344.

¹²⁸ Шарофзода Р.Ш. Деятельность современного государства в условиях усиления информационных вызовов и угроз // Юридическая наука: история и современность. – Санкт-Петербург, 2021. - № 10. - С.175.

поведение людей, манипулирования общественным сознанием. В этом контексте, информационное оружие представляет информационную угрозу национальной безопасности. Угрозы глобальной и национальной информационной безопасности возрастают на фоне применения информационных технологий в террористических и экстремистских целях¹²⁹.

Информационно-коммуникационные технологии активно используются в процессе правовой информатизации (информатизация систематизации законодательства, создание информационно-аналитических поисковых систем правовой информации и др.)¹³⁰. Их применение в процессе правового просвещения, правового воспитания и юридического образования актуально в контексте формирования устойчивого правосознания на фоне усиления глобальных информационных угроз и вызовов¹³¹.

В данном этапе развития общества, информационная безопасность носит комплексный характер, проблемы и их обеспечения. В сфере науки и практики данная проблематика является предметом обсуждения¹³².

Необходимо отметить одну важную особенность это феномена, а именно неоднозначность трактовки понятия информационная безопасность¹³³.

Возникновения проблемы информационной безопасности связано с одной из характерных особенностей современного этапа мирового научно-технического прогресса, со всемирной информационной революцией, в следствие которого происходит быстрое и процессе распространение новейших информационных технологий, всесторонние средства коммуникации и создаться информационная площадка¹³⁴.

Обсуждения информационной безопасности устанавливает и представляют собой не только теоретическую проблему, но и практику с политической реальностью.

XXI – век является веком информации, что устанавливание глобальных информационные системы окружает все общество. Самым продуктивным из них это «ИНТЕРНЕТ» Сегодня в мире пользователи интернета вырос до 2,1 млрд. человек, из которых десятки тысяч являются коллективными членами данного объединения.

Многие гуманитарии пользуется интернетом они с помощью интернета передают друг другу различную информацию и участвуют в

¹²⁹ Шарофзода Р.Ш. Деятельность современного государства в условиях усиления информационных вызовов и угроз // Юридическая наука: история и современность. – Санкт-Петербург, 2021. - № 10. - С.176.

¹³⁰ Сативалдыев Р.Ш. Информатизация правотворчества посредством правового регулирования нормативных правовых актов: опыт стран СНГ // Правовая жизнь. – Душанбе, 2020. – № 1 (29). – С. 7-15.

¹³¹ Шарофзода Р.Ш. Роҳҳои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ: таҷрибаи Тоҷикистон ва давлатҳои аъзои ИДМ // Ҳаёти ҳуқуқӣ (Правовая жизнь). – Душанбе, 2024. – № 1 (45). – С. 5-23.

¹³² Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства: док. ... дис. - М., - 2002. - С.15,16.

¹³³ Ибрагимов Д.К. Единое информационное пространство как сфера реализации информационно-коммуникативной функции // Государствоведение и права человека. – 2016. - №2(02) – С.29-32.

¹³⁴ Ибрагимов Д.К. Понятие функции государства в контексте разнообразия теоретических подходов // Вестник ТНУ. – 2015. - №26(175). – С.2 89-293.

групповых обсуждениях, насыщают его разнообразной текстовой, звуковой, визуальной информацией, играют в сетевые игры и т.д.

Современный Интернет способствует интеграции усилий специалистов с разной профессиональной направленностью¹³⁵.

В то же время использование информационных технологий актуализует проблему информационной безопасности. Информационный век, как указывает Р. Фоглеман, порождает новые средства опровержения, эксплуатации, искажения и уничтожения информации. Одним из таких средств является информационная атака. Практика проведения информационных атак опережает процесс теоретического осмысления данного явления, что и обуславливает актуальность данной проблемы¹³⁶.

Уже известны примеры применения информационного воздействия в условиях ведения боевых действий. Так, в 1991 году в ходе операции «Буря в пустыне», с помощью электронных излучателей вооруженным силам США удалось нарушить радио и телефонную связь практически на всей территории Ирака. Вывести из строя систему управления ПВО Ирака спецслужбам США удалось с помощью специальных вирусов-разрушителей, введенных в компьютерную систему из памяти принтеров, приобретенных для этой системы у одной коммерческой фирмы¹³⁷.

Как подчеркивает Р.Ш. Шарофзода (Сативалдыев), противодействие «информационной войне является актуальной задачей государства и всех его органов, в частности, правоохранительных органов на фоне использования информационных технологий в целях информационного и соответственно идеологического и психологического воздействия как на информационные ресурсы, так и на волю и сознание людей»¹³⁸. По словам автора, большую опасность «представляет использование информационных средств в террористических и иных преступных целях, проведения крупномасштабных кибератак. Кибертерроризм и кибератаки также являются формами информационно-идеологического и психологического воздействия, например, в целях пропаганды целей террористических организаций, вовлечения людей в ряды таких организаций, распространения через Интернет и другие информационные средства разного рода инструкций об изготовлении взрывчатых веществ и т.п.»¹³⁹.

Как отмечает Р.Ш. Шарофзода, информационные технологии используются в пропагандистских целях, служат средством

¹³⁵ Матяш С.А. Информационная безопасность личности как социальная проблема современности // Государственное управление и политика Вестник университета. – 2013. – №2. – С. 40

¹³⁶ Shute J. Russia's doping scandal: who's telling the truth? 2012. 28 May. URL: <http://s.telegraph.co.uk/graphics/projects/russia-doping-scandal-london-2012-olympics/index.html> (date of access: 03.09.2016)

¹³⁷ Викторов А.Ф. «Информационная война в современных условиях» // Информационное общество. – 1997. - № 1. – С. 59

¹³⁸ Сотиволдиев Р.Ш. Противодействие информационной войне как актуальная задача правоохранительных органов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. - 2017. - № 4(36). - С. 74.

¹³⁹ Сотиволдиев Р.Ш. Противодействие информационной войне как актуальная задача правоохранительных органов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. - 2017. - № 4(36). - С. 75.

информационной войны, идеологического и психологического воздействия на массовое сознание. Поэтому формирование профессионального правосознания юристов требует принятия решительных мер по противодействию информационным угрозам. В число таких мер входят меры, направленные на совершенствование механизма правового регулирования, а также иных социальных регуляторов, в частности, духовно-нравственных устоев жизни общества¹⁴⁰.

Понятие «информационная безопасность государства» также обладает и определенной спецификой, так как оно в указанном понятии имеет отношение не только к понятию «информация», но и к сфере, в которой осуществляется обеспечение безопасности государства, а именно в информационной сфере. Ее в самом широком смысле можно определить, как совокупность общественных отношений по поводу информации, ее содержания, а также по поводу технических средств обработки информации¹⁴¹.

Под информационной безопасностью понимается состояние защищенности национальных интересов страны (жизненно важных интересов личности, общества и государства на сбалансированной основе) в информационной сфере от внутренних и внешних угроз. Это соответствует логике Закона РТ «О безопасности»¹⁴².

Для раскрытия понятия информационной безопасности важно определение таких понятий, как «информация» и «безопасность».

В этой области понятие является системообразующим, «информационная безопасность» зависит от определённого ключевого понятия. В теории права существует важное положение о том, что только точность и однозначность дефиниций позволяет наиболее корректно сформулировать содержание правовых норм. От этого в целом зависит соблюдение в законодательстве в данной области таких основных требований теории права, предъявляемых к терминологии.

В области теории права имеет большое значения понятие информации потому что без него невозможно правильно определить общественные отношения, со сбором, хранением и обработкой информации по сколько эти отношения регулируется информационном праве. Информация является объектом правового регулирования правовые институты, объектом гражданских прав, института собственности, авторского права и т.д.

Нисневич Ю. А. отмечает что, информация - уникальный ресурс, создаваемый самим обществом в процессе его жизнедеятельности. Понятие «информация» относится к числу таких общеправовых категорий, как пространство, время, движение, энергия¹⁴³.

¹⁴⁰ Шарофзода Р.Ш. Проблемы обеспечения устойчивости профессионального правосознания юристов на фоне трансформационных процессов // Правовая жизнь. – Душанбе, 2023. - № 1 (41). – С. 17-18.

¹⁴¹ Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства.: дисс.канд. юр. наук. – М.-2002.- С.15,16.

¹⁴² Закон Республики Таджикистан «О безопасности» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 г., №6, ст. 434; 2014 г., №11, ст. 646; Закон РТ от 15.03.2016 г., № 1164)

¹⁴³ Нисневич Ю. А. Информация и власть: учебник. - М.: Мысль: 2000. - С. 15.

В истории древнего мира существовала информация и его понятие (от лат. «information» - разъяснение, изложение, представление, понятие, о чем либо, сведения, осведомление, сообщение). Термин «информация» впервые стали использовать журналисты в теории журналистики в 30-х гг. прошлого века, хотя в по библиотечному делу он появился еще раньше. Еще в Франции был введен в середине 60-х гг. для вычисления техники. Под информацией понимались разнообразные сведения о чем-либо, сообщения¹⁴⁴.

Начиная 60-х до 90 годов возникает проблемы технических устройств для обработки, государственные меры в этой области были усилены. В связи с этого начала 20 – века развивалось техническое средств и информация, например, телефон телеграф и радио. Развития стало меняться только недавно вместе с появлением технических устройств для обработки (формирования, изменения, приема, воспроизведения) различного рода (радио, телевизионных, управляющих и др.) сигналов. Эти усиления привело к созданию информационную технологии и компьютерный устройств для обработки информационное - сигналов, преобразованных исключительно и только в числовую форму. Понятие информации взяла на вооружение наука об оптимальном кодировании сообщений и передачи сигналов по техническим каналам связи¹⁴⁵.

Известный американский ученый Клод Шеннон - один из основателей теории информации и цифровой связи, всемирную известность которому принес изданный в 1948 г. фундаментальный труд «Математическая теория связи», и которого считают «отцом» теории информации, основоположником теории кодирования, впервые ввел количественное определение информации. На его теории построена работа всех сегодняшних систем связи. Под информацией он понимал не любые сведения, а лишь те, которые снимают полностью или уменьшают существующую до их получения неопределенность¹⁴⁶.

Усилия было много, чтобы определит общее определение информации. Но вся усилия было без результатной, с которым бы согласились все. Одним из наиболее удачных признается определение информации О.А. Городова. По его мнению, «проблема формирования понятия информации в юридической науке должна решаться в рамках, очерченных представлениями об этом Феномене в иных областях знания, но с использованием частных категорий юриспруденции и в единстве с ними. Такой категорией является объект правоотношения¹⁴⁷.

В этом проблеме многие отмечает в том числе Н. Винер: «Информация - это обозначение содержания, полученного из внешнего

¹⁴⁴ Ибрагимов Д.К. Понятие функции государства в контексте разнообразия теоретических подходов // Вестник ТНУ. – 2015. - №2\6 (175). – С. 289-293.

¹⁴⁵ Ибрагимов Д.К. Информационная функция государства и ее реализация в РТ: вопросы теории и практики: дисс.конд. юр. наук. – Душанбе. - 2019. – С.37,38.

¹⁴⁶ Klod Shennon. Communication Theory of Secrecy Systems. \ Bell System Technical. S. – 35.

¹⁴⁷ Городов О.А. Основы информационного права учебник. - России. СПб, Юридический центр Пресс. «003,; 2015. – С. – 27.

мира в процессе нашего приспособления к нему и приспособливания к нему наших чувств¹⁴⁸.

В философии есть такое определение информации для права неприемлемо, поскольку информация как объект правоотношений должна быть конкретизирована, классифицирована¹⁴⁹. В связи с этим развивается семантическая теория информации, которая изучает смысл, содержащийся в сведениях, полезность и ценность этих сведений для потребителя.

Исходя из этого формирование представлений об информации в иных областях знаний еще далеко от завершения, поразительно, что в раскрытии понятия информации в юриспруденции нет единого определения о понятие информации.

Так отмечает О.А. Городов, определения информации как объекта права исходит из того, что сущность информации отражают ее синтаксический (представление информации в виде совокупности знаков и отношений между ними), семантический (представление информации в виде отношений между знаками и обозначаемыми ими объектами) и прагматический (представление информации в виде продукта, создаваемого и используемого людьми в конкретных обстоятельствах) аспекты. По его мнению, «из всех охарактеризованных выше уровней (аспектов) информации только прагматика интересуется конкретными пользователями информационного продукта и той областью общественных отношений, участниками которых они выступают»¹⁵⁰.

Более узкую трактовку предлагают Л.В. Снытников и А.А. Туманова о понятия «информация» как объекта регулируемых правом отношений. В правоотношениях слово «информация» выступает в виде служебной, коммерческой, государственной и иной охраняемой законом тайны, имеющей определенные идентифицирующие признаки¹⁵¹.

Информация в материальную форму (зафиксированная на материальном носителе), являясь объектом отношений физических, юридических лиц и государства, подлежит обязательному учету и защите, как всякое материальное имущество собственника. Информация как благо нематериальное имеет множество разнообразных смысловых оттенков. Так, в зависимости от тех или иных обстоятельств в повседневной жизни информация может быть актуальной и устаревшей, объективной и субъективной, точной и ложной, основательной и необоснованной, многоплановой и однобокой, обличающей и оправдывающей, укрепляющей и компрометирующей, "хорошей" и "плохой" и т.д.¹⁵².

К определению термина информации можно выделить следующие

¹⁴⁸ Винер Н. Кибернетика и общество. М.: Иностранная литература, 1958. - С. 15.

¹⁴⁹ Косыев.В.Я. Единая теория поля, пространства и времени. Дата обращения. 30.12.2024. (<http://uft.hl.ru/book.htm>)

¹⁵⁰ Городов О.А. Основы информационного права учебник. - России. СПб, Юридический центр Пресс. «003;: 2015. – С. – 27.

¹⁵¹ Снытников А.А., Туманова Л.В.. Обеспечение и защита права на информацию»: учебник. - М.: Городец-издат, 2001. – С. 20.

¹⁵² Снытников А.А., Туманова Л.В.. Обеспечение и защита права на информацию»: учебник. - М.: Городец-издат, 2001. – С. 23.

основные взглядов:

- информация - это сведений о чём либо, необходимых для активного воздействия на управляемую систему с целью ее оптимизации;
- информация - это набор данных о чём либо, продуцируемых в многомиллиардных количествах во всех сферах деятельности общества;
- информация - это необходимый резерв и ресурс социально экономического развития общества, подобный другим ресурсам: трудовым, энергетическим, материальным;
- информация - это ценнейший интеллектуальный ресурс в системе жизнеобеспечения общества, важнейшая часть его интеллектуальной собственности, доля которой все более растет в современном обществе¹⁵³.

По нашему мнению эти объяснения о раскрытии информации как объекта права является незаконченным и не рассматривает, в том числе - массовую информацию это не тайным информациям, но является объектом регулируемых правом общественных отношений.

Широкую трактовку определения понятия «информация» предлагает А.А. Фатьянов, который отмечает, что правом опосредуется не всякая информация — во всех случаях идет речь о сведениях, т.е. об информации осмысленной, преобразованной человеческим сознанием¹⁵⁴.

В этом смысле очень верным является определение понятия «информация» в законе РТ «Об информации». Согласно данному закону, информация — это «сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах, независимо от формы их представления»¹⁵⁵.

Сравнения понятий «информация» и «сведения» употребления к информации, принимаемый в сферу правового регулирования, является одним из основательных положений при выявлять ее особенностей как объекта права. Заметно, что в нормативных правовых актах термин «сведения» самым исползанным в сравнении с остальными его синонимами.

Понятие информации и его свойства в науке — это важно в том числе для правового определения понятия «информационная безопасность», потому что без этого никак невозможно так как информация взаимосвязана с безопасностью и что является определяющим в этом понятии.

Как отмечает Т.А. Поляков, содержание термина «информационная безопасность» в настоящее время принято определять через понятие «безопасность»¹⁵⁶.

В Законе РТ «О безопасности» определено, что безопасность - «это национальная безопасность - состояние защищенности жизненно важных интересов страны от реальных, потенциальных внутренних и внешних

¹⁵³ Хапилова Е.В. Право и информатика: коэволюция и интеграция. М: Диалог - МГУ, 1998. - С.7.

¹⁵⁴ Фатьянов А. А. Правовое обеспечение безопасности информации в Российской Федерации: учеб. Пособие. М. : юрист, 2001. 412 с.

¹⁵⁵ Закон Республики Таджикистан «Об информации» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2002 г., №4, ч. 2, ст. 320; 2012 г., №7, ст. 698; Закон РТ от 27.11.2014 г., № 1164)

¹⁵⁶ Полякова Т.А Правовое обеспечение информационной безопасности при построении информационного общества в России: дис. ...док. юр.наук. – М., 2008. – С.263. – 507 с.

угроз». Под жизненно важными интересами при этом понимается «совокупность потребностей, удовлетворение которых надежно обеспечивает существование и возможности прогрессивного развития личности, общества и государства» (статья 1), а под угрозами безопасности понимается «совокупность условий и факторов, создающих опасность жизненно важным интересам личности, общества и государства» (статья 6)¹⁵⁷.

На основе приведенных различных понятий информационной безопасности в данном исследовании информационную безопасность предлагается определить, как состояние защищенности национальных интересов Республики Таджикистан в информационной сфере, состоящих из совокупности уравновешенных интересов личности, общества и государства, от внутренних и внешних угроз.

Данное определение является наиболее ярким, многосторонним и достаточно тактичным с научной и юридической точки зрения, поскольку не только позволяет включить в сферу информационной безопасности уже имеющиеся объекты и направления защиты, но и отражает основной принцип обеспечения безопасности - соблюдение сбалансированных интересов личности, общества и государства.

В данном исследовании теоретические проблемы обеспечения информационной безопасности представляются существенный для его определения, как с учетом теории права, так и его фактического состояния. Невозможно мысленно отвлекаться от понятия информационного законодательства, поскольку их взаимосвязь безусловно. Не вызывает недоумение неизбежность изучения проблемы создание и формирования информационного законодательства и связанных с ней вопросов опознания информационного права в качестве самостоятельной отрасли права.

Исходя из этого, в нашем обществе информация продемонстрирована в форме сведений или материал познания, показывающие собой результаты «ассигнований и раздача» отражения движения объектов материального мира в человеческих коллективах, и в форме сообщений, с помощью которых сведения распространяются среди членов общества. Информация составляет необходимое условие существования общества, а среда распространения сообщений – важным фактором общественного развития.

Литература:

1. Klod Shannon. Communication Theory of Secrecy Systems. \ Bell System Technical. S. – 35.
2. Shute J. Russia's doping scandal: who's telling the truth? 2012. 28 May. URL: <http://s.telegraph.co.uk/graphics/projects/russia-doping-scandal-london-2012-olympics/index.html> (date of access: 03.09.2016)
3. Викторов А.Ф. «Информационная война в современных условиях»//

¹⁵⁷ Закон Республики Таджикистан «О безопасности» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 г., №6, ст. 434; 2014 г., №11, ст. 646; Закон РТ от 15.03.2016 г., № 1164).

Информационное общество. – 1997. - № 1. – С. 59

4. Винер Н. Кибернетика и общество. М.: Иностранная литература, 1958. - С. 15.

5. Городов О.А. Основы информационного права учебник. - России. СПб, Юридический центр Пресс. «003,»: 2015. – С. – 27 - 305

6. Дятченко, Л.Я. Социальные технологии в управлении общественными процессами// Белгород – 1993. – С.343 - 344.

7. Закон Республики Таджикистан «О безопасности» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 г., №6, ст. 434; 2014 г., №11, ст. 646; Закон РТ от 15.03.2016 г., № 1164).

8. Закон Республики Таджикистан «Об информации» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2002 г., №4, ч. 2, ст. 320; 2012 г., №7, ст. 698; Закон РТ от 27.11.2014 г., № 1164)

9. Ибрагимов Д.К. Единое информационное пространство как сфера реализации информационно-коммуникативной функции // Государствоведение и права человека. – 2016. - №2(02) – С.29-32.

10. Ибрагимов Д.К. Информационная функция государства и ее реализация в РТ: вопросы теории и практики: дисс.канд. юр. наук. – Душанбе. – 2019. – 140 с.

11. Ибрагимов Д.К. Понятие функции государства в контексте разнообразия теоретических подходов // Вестник ТНУ. – 2015. - №2\6 (175). – С. 289-293.

12. Косыев В.Я. Единая теория поля, пространства и времени. Дата обращения. 30.12.2024. (<http://uft.hl.ru/book.htm>).

13. Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства.: дисс.канд. юр. наук. – М. – 2002. – 149 с.

14. Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства: док. ... дис. - М., - 2002. – 489 с.

15. Матяш С.А. Информационная безопасность личности как социальная проблема современности// Государственное управление и политика Вестник университета. – 2013. – №2. – С. 40.

16. Нисневич Ю. А. Информация и власть: учебник. - М.: Мысль: 2000. - С. 15 – 493 с.

17. Полякова Т.А Правовое обеспечение информационной безопасности при построении информационного общества в России: дис. ...док. юр.наук. – М., 2008. – С.263. – 507 с.

18. Сативалдыев Р. Ш. Информатизация правотворчества посредством правового регулирования нормативных правовых актов: опыт стран СНГ // Правовая жизнь. – Душанбе, 2020. – № 1 (29). – С. 7-15.

19. Снытников А.А., Туманова Л.В.. Обеспечение и защита права на информацию»: учебник. - М.: Городец-издат, 2001. – 283 с.

20. Сотиволдиев Р.Ш. Противодействие информационной войне как актуальная задача правоохранительных органов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. - 2017. - № 4 (36). - С. 74.

21. Фатьянов А. А. Правовое обеспечение безопасности информации в Российской Федерации: учеб. Пособие. – М. : юрист, 2001. 412 с.

22. Хапилова Е.В. Право и информатика: коэволюция и интеграция. М: Диалог - МГУ, 1998. - С.7.

23. Шарофзода Р.Ш. Деятельность современного государства в условиях усиления информационных вызовов и угроз // Юридическая наука: история и современность. – Санкт-Петербург, 2021. - № 10. - С. 175-188.

24. Шарофзода Р.Ш. Проблемы обеспечения устойчивости профессионального правосознания юристов на фоне трансформационных процессов // Правовая жизнь. – Душанбе, 2023. - № 1 (41). – С. 12-29.

25. Шарофзода Р.Ш. Роҳҳои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ: таҷрибаи Тоҷикистон ва давлатҳои аъзои ИДМ // Ҳаёти ҳуқуқӣ (Правовая жизнь). – Душанбе, 2024. – № 1 (45). – С. 5-23.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР КАТИБАҲОИ БОСТОН

Холикова Омина Абдувахобовна,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, муаллими
калони кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ
Тел.: (+992) 918-42-04-42
Email: ominajon55@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

Рохбари илмӣ: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Муқарриз: Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Ҳуқуқи инсон дар катибаҳои бостон яке аз қисматҳои омӯзиши мавзуи «Таҳаввули андешаи ҳуқуқи инсон дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик» мебошад. Катибаҳои бостон ҳамчун сарчашмаи таърихӣ ҳуқуқи инсон ба ҳисоб рафта, дар худ фармонҳои ҳокимону шохони гузаштара дар бораи адолат байни инсонҳо, инсондӯстиву баробарӣ, додгустарӣ ва дигар хислату ҳиматбаландии ҳукуматдоронро низ дар бар мегирад. Мақолаи мазкур мазмун ва муҳтавои мавзуи тадқиқшавандаро ба пурагӣ кушода, аввалин кушишест, ки ҳолигиро дар омӯзиши ҳуқуқи инсон дар катибаҳои бостон бартараф намояд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи инсон, катибаҳои бостон, сарчашмаи таърихӣ ҳуқуқи инсон, далели воқеаҳои давру замони гузашта, муносибати подшоҳон бо халқу раият, адолатнокиву адлпарастии подшоҳони пешин, арҷгузори ба инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон.

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В ДРЕВНИХ НАДПИСЯХ

Холикова Омина Абдувахобовна,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
старший преподаватель кафедры прав
человека и сравнительного
правоведения
Тел.: (+992) 918-42-04-42
Email: ominajon55@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства;
история учений о праве и государстве

Научный руководитель: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Шоев Ф.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Права человека в древних надписях являются одной из частей изучения темы «Формирование идеи прав человека в истории права таджикского народа». Древние надписи считаются историческим источником прав человека и включают в себя указы прошлых правителей и королей о справедливости между людьми, гуманности и равенстве, справедливости и других качествах и достоинствах правителей. Эта статья полностью раскрывает содержание исследуемой темы и является первой попыткой устранить пробел в изучении прав человека в древних надписях.

Ключевые слова: Права человека, древние надписи, исторический источник прав человека, свидетельство событий прошлой эпохи, отношения царей к народу и поданных, справедливость и равноправие древних царей, дань уважения человеку, права и свободы человека.

HUMAN RIGHTS IN ANCIENT INSCRIPTIONS

Kholikova Omina Abduvahobovna,
Tajik National University, Law Faculty,
Senior Lecturer of the Department of
Human Rights and Comparative Law
Phone.: (+992) 918-42-04-42
E-mail: ominajon55@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – theory and history of the law and state;
history of doctrines of the law and state

Research supervisor: Sadizoda J., candidate of legal sciences, associate
Professor

Reviewer: Shoev F.M., candidate of legal sciences, associate Professor

Annotation: Human rights in ancient inscriptions are one of the parts of the study of the topic «Formation of the idea of human rights in the history of the law of the Tajik people». Ancient inscriptions are considered a historical source of human rights and include decrees of past rulers and kings on justice between people, humanity and equality, justice and other qualities and virtues of rulers. This article fully reveals the content of the topic under study and is the first attempt to fill the gap in the study of human rights in ancient inscriptions.

Keywords: Human rights, ancient inscriptions, historical source of human rights, evidence of events of the past era, the attitude of kings to the people and subjects, justice and equality of ancient kings, tribute to man, human rights and freedoms.

Катиба – ин худ як порчае хаст, ки дар он ягон шиор, андарз, панду ҳикмат, орзую омоли халқу миллат таҷассуми худро ёфтааст. Катибаҳо дар сангпороҳо¹⁵⁸, сафолпороҳо, гилҳо, деворҳои қадимаи сангин, куҳҳои аз

¹⁵⁸ Ниг.: Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Мухаррири масъул академик А. Мухторов. Аз забони русӣ тарҷумаи А. Маниёзов, Н. Холмуҳаммадов. – Душанбе: «Наширети муосир», 2020. – С. 38-39.

давраҳои қадим боқимонда, лавҳаҳои тиллогиву нуқрагин навишта шудаанд. Катибаҳо бо забонҳои қадима навишта шудаанд¹⁵⁹, аз ҷумла бо хатти меҳӣ. Катибаҳо дар худ ҳуқуқҳои инсонро низ фаро гирифтаанд.

Катибаҳои бостон нодиртарин ёдгории таърихӣ буда, дар онҳо далели воқеаҳои давраи замони гузашта навишта шудаанд. Катибаҳо таърихи куҳан доранд. Дар пайдо намудани катибаҳо нақши бостоншиносон хеле калон аст. Катибаҳо дар натиҷаи бозёфтҳои бостоншиносон мавриди омӯзишу тадқиқот қарор гирифтаанд.

Катибаҳои бостон худ сарчашмаи ҳуқуқи таърихӣ мебошанд. Дар катибаҳои бостон воқеаҳои давлатдорӣ, қорнамоиву дастовардҳои подшоҳони пешин, адолатпешагиву адолатнокии онҳо, муносибати подшоҳон бо халқу раиат навишта шудааст.

Аз ҳама қадимтарин катибаҳои бостон дар куҳи бесутун дар Эрони Қадим аз ҷониби бостоншиносон ёфт шудаанд. Ба катибаҳои бостон, ки дар онҳо дар баробари дигар дастоварҳои давлативу ҳуқуқӣ ҳуқуқу озодиҳои инсон низ оварда шудаанд, инҳо дохил мешаванд: 1) катибаҳои шоҳони Ҳахоманишӣ; 2) Маншури Куруши Ҳахоманишӣ; 3) катибаи Ариямна дар Ҳамадон; 4) катибаи Аршома дар Ҳамадон; 5) катибаҳои Куруши дуввум; 6) катибаи Доро дар Бийстун; 7) катибаи Доро дар нақши Рустам (DNA); 8) катибаи Доро дар нақши Рустам (DNB); 9) катибаи Доро дар андохтани кушк дар Шуш; 10) катибаи Доро дар Истахр; 11) катибаи Доро дар сохтани ҷӯй дар Суетс; 12) катибаи Ҳамадон; 13) катибаҳои нақши Рустам; 14) катибаҳои тахти Ҷамшед; 15) катибаҳои Шуш; 16) катибаҳои Суиз; 17) катибаҳои Ардашери Аввал дар тахти Ҷамшед; 18) катибаҳои Дориюши Дуввум; 19) катибаи Ҳамадон; 20) катибаҳои Шуш; 21) катибаҳои Ардашери Дуввум; 22) катибаи Ҳамадон; 23) катибаи тахти Ҷамшед; 24) катибаҳои Шуш; 25) катибаҳои Ардашери Севум; 26) катибаҳои тахти Ҷамшед¹⁶⁰.

Аз ин катибаҳо барои кушоду равшан гаштани мавзӯи «Ҳуқуқи инсон дар катибаҳои бостон» якҷандтои онро ҳамчун мисол овардан мувофиқи мақсад мебошад. Масалан, дар «Катибаи Доро дар Бийстун»¹⁶¹, ки ба масоили гуногуни таърихӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ бахшида шудааст, аз ҷумла ҷунин омадааст, Дорои шоҳ мегӯяд: «Дар ин диҳҳо мардеро, ки арҷманд мебуд, бартар медоштам, мардеро олак буд ёро ман ба пурсиши хуб мепурсидам. Бо бузургии Аҳурамаздо дар ин диҳҳо доди маро гиромӣ доштандӣ, ҳар ҷӣ аз ҷониби ман гуфта будӣ, он кардандӣ»¹⁶². Дар китабаи мазкур се унсури муҳимро мушоҳида кардан мумкин аст: а) муносибати некуи шоҳ бо халқи худ; б) итоат намудани мардум ба сиёсати шоҳ; в)

¹⁵⁹ Ниг.: Макаев Э.А. Язык древнейших рунических надписей. – М.: Либроком, 2016. – 160 с.

¹⁶⁰ Ниг.: Холиқзода А.Ғ. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Китоби II. Маботии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳишн ва дигар маботии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – С. 229-296.

¹⁶¹ Яке аз катибаҳои аз назари ҳуқуқӣ хеле муфид ва пурмазмунӣ таърихист, ки рӯзгори давлатдорӣ Ҳахоманишиҳо бо тамоми назокаташ дар даврони шоҳ Доро рӯшан кардааст ва он соли 1976 аз порсии бостон тарҷума шудааст.

¹⁶² Катибаи Доро дар Бийстун // Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Мухаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби II. Манобии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳишн ва дигар манобии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 257.

эҳтиром гузоштан ба ҳуқуқҳои табақаҳои гуногуни аҳоли. Яъне, ду унсури аввал замоне ба вучуд меояд, агар унсури сеюм аз ҷониби шоҳ риоя гардад. Ҳар қадаре, ки шоҳ нисбат ба ҳуқуқу манфиатҳои аҳоли эҳтиром гузошт, ҳамон қадар халқ ӯро гиромӣ дошта, сиёсатро амалӣ менамоянд. Бо ин мақсад, унсурҳои муҳимми давлатҳои демократӣ ва ҳуқуқбунёди замони муосирро мо дар катибаи ишорашуда то ҳадди зарурӣ пайдо намуда метавонем.

Дар катибаи дигари бостон, аниқтараш «Катибаи Доро дар нақши Рустам»¹⁶³, масъалаи бисёр муҳим, яъне таъмини адолати судӣ ва баргардони ҳақи шахс ба таври амиқ муайян карда шудааст. Масалан, дар катибаи мазкур омадааст: «Дорои шоҳ мегӯяд: ба бузургии Аҳурамаздо ман чунин як одамам, ки ба рост дӯстам, ба бад дӯст нестам. Хоҳиши ман ин нест, ки ба марди нотавон барои тавонгар бадӣ карда шавад, хоҳиши ман ин нест, ки ба марди тавонгар ба суди нотавон бадӣ карда шавад. Ҳар чӣ рост аст, хоҳиши ман аст»¹⁶⁴. Яъне, дар ин ҷо, Доро ҳаққу ҳуқуқи ашхоси сарватманд ва ё соҳибмансабро аз ҳаққу ҳуқуқи шаҳрвандони одӣ боло намегузорад, ва баръакс. Ҳақиқат ва адолати додгоҳиро ҳамонгунае ба роҳ мемонад, ки ба воқеияти кор така намояд. Бо ин мақсад, ҳангоми гуноҳ кардан ҳатман паҳлуҳои гуногуни онро пурсон шуда, баъдан бо дарназардошти далелҳои исботшуда нисбати шахс ҷазоро амалӣ месохт, ки инро дар катибаи мазкур ба ҳуҷӣ мушоҳида кардан мумкин аст: «Марде, ки ҳамкорӣ мекунад, пас ба чанди ҳамкорӣ бартар медорамаш. Касе, ки гуноҳ мекунад, пас ба чанди гуноҳиш мепурсамаш. Маро чунин хоҳиш нест, ки кас гуноҳ кунад, ҳамчунин маро ӯ хоҳиш ҳам нест, ки марде гуноҳ мекунад, пурсида нашавад (кайфар набарад)»¹⁶⁵. Дар ҳамин муқаррарот як қатор принципҳо ва меъёрҳои қонунгузорию ҷиноятии замони муосир ба мушоҳида мерасад, аз ҷумла ҷавобгарии фардӣ, ногузирии ҷавобгарӣ ва ҳамкорӣ дар ошкор намудани ҳолати кор, ҳамчун ҳолати сабуккунандаи ҷазо. Маълум мешавад, ки андеша ва афкори созандаи Доро дар самти эҳтироми ҳуқуқи инсон ва татбиқи адолат нисбат ба ӯ то ба ҳадди олиии худ расида буд, ки барои пойдории империяш заминагузорӣ намуд.

«Катибаҳои Шуш»¹⁶⁶ аз зумраи катибаҳои дигари бостон мебошад, ки дар худ масъалаҳои гуногуни ҳуқуқӣ, махсусан ҳуқуқи инсонро ҷой додааст. Масалан, дар банди 4-уми катиба омода: «Дориюшшоҳ мегӯяд: бадихи бисёре карда буданд, ман ҳуҷӣ кардам; мардумоне, ки шӯришӣ шуда буданд, бо якдигар мечангиданд, коре кардам ба хости Аҳурамаздо, ки дигар бо ҳам начанганд, ҳар кадом комилан дар ҷойи худ аст; қонуни

¹⁶³ Яке аз катибаҳои бостон ба ҳисоб рафта, масоили сиёсӣ ва ҳуқуқиро фаро гирифтааст ва соли 1976 аз порсӣ баргардон карда шудааст.

¹⁶⁴ Катибаи Доро дар нақши Рустам // Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Мухаррири масъул ва мураббӣ А. Холиқзода. Китоби II. Манобии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Ҷисми 3. Бундаҳишн ва дигар манобии ҳуқуқ. Ҷисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 271.

¹⁶⁵ Катибаи Доро дар нақши Рустам // Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Мухаррири масъул ва мураббӣ А. Холиқзода. Китоби II. Манобии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Ҷисми 3. Бундаҳишн ва дигар манобии ҳуқуқ. Ҷисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 271.

¹⁶⁶ Катибаҳои Шуш иборат аз 24 бахш аст ва дар он масъалаҳои гуногуни таърихӣ, сиёсӣ, динӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ мустаҳкам карда шудаанд.

ман, онҳо аз он метарсанд, ба гунае ки тавоно нотавонро дигар намезанад, дигар бо ӯ бадрафторӣ намекунад»¹⁶⁷. Бисёр мароқовар аст, ки дар аҳди қадим подшоҳони адолатпарвар тавассути муқаррар намудани қонунҳои худ на танҳо адолат ва ҳуқуқи инсонро таъмин месохтанд, балки барои оромӣ ва таъмини сулҳ дар манотиқи гунонун, заминаи ҳуқуқӣ мегузоштанд. Албатта, бояд иқрор шуд, ки сулҳ ва оромӣ роҳи асосӣ барои амалӣ сохтани ҳуқуқи инсон мебошад. Зеро, дар манотиқе, ки ҷанг асту низоъ дар бобати ҳуқуқи инсон ва амалӣ кардани он сухан рондан аз нигоҳи мантиқӣ дуруст нест, ки инро мо дар мисоли давлатҳои муосир, ба мисли Афғонистон, Сурия, Ироқ, Фаластин ва ғ. ба хубӣ эҳсос менамоем.

Дар баробари катибаҳои бостони куҳи бесутини Эрони Қадим дигар катибаҳои бостон аз ҷониби бостоншиносон низ ёфт шудаанд, аз қабилӣ: 1) катибаҳои Афросиёб; 2) катибаи Панҷакант; 3) осори кӯҳи Муғ; 4) катибаи Лодак; 5) катибаи Муғулистон; 6) катибаҳои Қирғизистон¹⁶⁸.

Баъди омӯзишу тадқиқоти мавзӯи «Ҳуқуқи инсон дар катибаҳои бостон» ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Аз омӯзишу тадқиқоти катибаҳои бостон маълум гардид, ки дар катибаҳои бостон бештар қаҳрамониву далерӣ, шучоаткориву мардонагӣ, поксирештиву поктинатӣ, адолатнокиву адлпарастӣ, роҳнамоиву кордонӣ, инсондӯстиву инсонпарварии қаҳрамонҳоро подшоҳони пешин сабт шудааст.

2. Ин навиштаҷот ба хотири он ба анҷом расонида шудааст, ки насли онрӯзаву оянда аз ин корҳои наҷибӣ, ки қаҳрамонҳоро подшоҳони пешин дар ҳаққи халқу миллат ва умуман инсоният ба анҷом расонидаанд, оғаҳӣ дошта бошанд.

3. Инсоният бояд ин навиштаҷотро сармашқи зиндагии худ қарор дода, амалу кирдори худро доимо дар ҳаёт ба ободкориву осудаҳолӣ, тинчиву амонӣ, таъмини сулҳу суббот, тараққиёти ҷомеа, эҳтироми инсонҳо, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон роҳандозӣ намояд.

4. Аз катибаҳои бостон амалу кирдори подшоҳон, қаҳрамониву ободкориҳои онҳо, кафил будани онҳо ба тинчиву амонӣ, сулҳу суббот, тараққиёти давлат ва ҷомеа, арҷгузори ба инсон, эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон, кафолати таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон хеле хуб дида мешавад.

5. Катибаҳои бостон дар баробари дигар сарчашмаҳои таърихӣ расмӣ-давлатӣ оид ба ҳуқуқи инсон ҷойгоҳи махсусро дар самти шинохти ҳуқуқи инсон соҳиб мебошанд.

6. Нақши катибаҳои бостон дар эҳтиром гузоштан ба инсон ва ҳуқуқи манфиатҳои ӯ, таъмин кардани адолат байни инсонҳо бениҳоят калон мебошад.

¹⁶⁷ Катибаҳои Шуш // Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Мухаррири масъул ва мураббӣ А. Холиқзода. Китоби II. Манобии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳиш ва дигар манобии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 284.

¹⁶⁸ Ниг.: Исрофилниё Ш.Р. Адабиёти бостон. Китоби дарсӣ / Таҳти назари академики АИ ҶТ Салимӣ Н.Ю. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – С. 305-307.

Адабиёт:

1. Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Мухаррири масъул академик А. Мухторов. Аз забони русӣ тарҷумаи А. Маниёзов, Н. Холмуҳаммадов. – Душанбе: «Нашриёти муосир», 2020. – 976 с.

2. Исрофилниё Ш.Р. Адабиёти бостон. Китоби дарсӣ / Таҳти назари академики АИ ҶТ Салимӣ Н.Ю. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 352 с.

3. Катибаи Доро дар Бийстун // Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Мухаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби II. Манобии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳишн ва дигар манобии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 257.

4. Катибаи Доро дар нақши Рустам // Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Мухаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби II. Манобии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳишн ва дигар манобии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 271.

5. Катибаҳои Шуш // Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Мухаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. Китоби II. Манобии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳишн ва дигар манобии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 284.

6. Макаев Э.А. Язык древнейших рунических надписей. – М.: Либроком, 2016. – 160 с.

7. Холиқзода А.Ғ. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Китоби II. Манобии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳишн ва дигар манобии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 400 с.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ТАЪМИНИ ҲУҚУҚ БА ДАХЛНОПАЗИРИИ ҲАЁТИ ХУСУСӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Азимов Сунатулло Шерахмадхонович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ
Тел.: (+992) 985000226
Email: azimov.rt@gmail.com

Фишурда: Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ҳаёти хусусӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологӣ дар мақолаи мазкур ба ифшои моҳияти мавзӯ, таҳлили мафҳумҳои асосӣ, муайян намудани равишҳо ва усулҳои илмӣ, ки дар таҳқиқот истифода мешаванд, равона шудааст. Дар доираи мақолаи мазкур зарурати ошкорсозии равишҳои мавҷуда ба ҳаёти хусусӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Муаллиф қайд менамояд, ки пешрафти технологияҳои рақамӣ боиси васеъ гардидани фаҳмиши ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ҳаёти хусусӣ ва густариши низоми қонунгузорӣ ҳам дар сатҳи миллий ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ гардидааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф кушиш намудааст, то ин ки нуқтаҳои калидии рушди танзими ҳуқуқӣ ва ташаккули доктринаи ҳуқуқиро дар самти мазкур таҳлил намояд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, дахлнопазирӣ, ҳаёт, ҳаёти хусусӣ, рақамикуноӣ, технологияҳои рақамӣ, қонунгузорӣ, низоми ҳуқуқӣ.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА НА ЧАСТНУЮ ЖИЗНЬ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Азимов Сунатулло Шерахмадхонович,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры прав человека и сравнительного
права
Тел.: (+992) 985000226
Email: azimov.rt@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируются некоторые теоретические и практические аспекты права на неприкосновенность частной жизни. Исследование теоретических и методологических основ направлено на раскрытие сущности темы, анализ ключевых понятий, а также определение научных подходов и методов, используемых в исследовании. В рамках данной статьи акцентируется необходимость выявления существующих

подходов к частной жизни как правовой категории в условиях развития цифровых технологий.

Автор отмечает, что развитие цифровых технологий привело к расширению понимания права на неприкосновенность частной жизни и к развитию системы законодательства как на национальном, так и на международном уровне. В данной статье автор стремится проанализировать ключевые аспекты развития правового регулирования и формирования правовой доктрины в данной области.

Ключевые слова: Право, права человека, неприкосновенность, жизнь, частная жизнь, цифровизация, цифровые технологии, законодательство, правовая система.

ENSURING THE RIGHT TO PRIVACY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Azimov Sunatullo Sherahmadkhonovich,
Tajik National University, Faculty of Law,
assistant of the Department of Human
Rights and Comparative Law
Phone.: (+992) 985000226
Email: azimov.rt@gmail.com

Annotation: This article analyzes some theoretical and practical aspects of the right to privacy. The study of theoretical and methodological foundations is aimed at revealing the essence of the topic, analyzing key concepts, and determining the scientific approaches and methods used in the research. Within the framework of this article, special attention is given to the necessity of identifying existing approaches to private life as a legal category in the context of the development of digital technologies.

The author notes that the advancement of digital technologies has led to an expanded understanding of the right to privacy and the development of the legislative system at both national and international levels. In this article, the author seeks to analyze the key aspects of the development of legal regulation and the formation of legal doctrine in this field.

Keywords: Law, human rights, inviolability, life, private life, digitalization, digital technologies, legislation, legal system.

Таъсири рӯзафзуни технологияҳои рақамӣ ба ташаккули низоми ҳуқуқӣ, низоми идоракунии давлатӣ ва шаклгирии ҷазои нави рақамӣ ё иттилоотӣ зарурати тадқиқоти амиқи илмиро дар самти ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шахрванд беш аз пеш муҳим мегардонад. Дар Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2019, №642 яке аз самтҳои афзалиятноки рушди кишвар гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ҷорикунии ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам, ки бояд таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣ кишварро таъмин менамоянд,

пешбинӣ шудааст¹⁶⁹. Ҳамзамон, масъалаҳои таъмини идоракунии демократӣ дар мамлакат, волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар доираи Концепсия мазкур аҳамияти аввалиндараҷа хоҳанд дошт.

Таъмини рушди бонизоми рақамикунонӣ, аз ҷумла технологияҳои зехни сунъӣ, рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ, технологияҳои иттилоотӣ инноватсионӣ ва ташаккули заминаи меъёрии ҳуқуқии соҳаи мазкур яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар як муддати кӯтоҳ бо ташаббус ва сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои инфрасохтори иқтисоди рақамӣ ва асосҳои ҳуқуқии соҳаи ташкилу тақвият ёфтанд.

Давлатҳои ҷаҳон дар шароити рушди босуръати илму техника кӯшиш намуда истодаанд, ки бо истифода аз технологияҳои пешқадам нишондодҳои иқтисодии худро баланд бардоранд. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба рушди босубот ва рақобатпазирии кишварҳо мусоидат мекунад. Бо вучуди манфиатҳои иқтисодӣ, татбиқи густурдаи технологияҳои нав масоили ҳифзи ҳуқуқи инсонро низ рӯи кор меорад. Вобаста ба масъали мазкур А.И. Овчинников қайд менамояд, ки сиёсати давлатӣ дар самти рақамикунонӣ баҳсхоро оид ба мафҳумҳои фалсафӣ-ҳуқуқӣ, аз қабили «ҳуқуқҳои инсон», «шаъну шарафи инсон», «ҳаёти шахсӣ», «эҳтироми шахс» ва «маҳфияти ҳаёти шахсӣ» шиддат бахшида, зарурати бознигарии низоми мавҷудаи ҳуқуқӣ ё ташаккули насли нави ҳуқуқҳо – ҳуқуқҳои рақамиро ба миён овардааст¹⁷⁰.

Рақамикунони ҷомеа ҷолишҳои нави ҳуқуқӣ ва фалсафиро ба вучуд оварда, зарурати бознигарии низоми ҳуқуқи инсонро пеш овардааст. Технологияҳои рақамӣ на танҳо зиндагии инсонро осон мегардонад, балки боиси тағйири муносибатҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ низ гашта истодааст. Дар ин замина ҳифзи шаъну шараф, озодӣ ва ҳаёти шахсӣ бо таҳдидҳои нав рӯ ба рӯ шуда истодаанд. Рушди зехни сунъӣ ва технологияҳои назоратӣ метавонад боиси маҳдудшавии ҳуқуқҳои шахсӣ ва даҳолати аз ҳад зиёд ба ҳаёти шаҳрвандон гардад. Аз ин рӯ, ҳуқуқҳои мавҷуда бояд ба талаботи рақамикунонӣ мутобиқ гардонида шаванд ё низоми нави ҳуқуқҳои рақамӣ ташаккул дода шаванд. Низоми мазкур бояд натавонад ҳифзи ҳуқуқҳои анъанавиро таъмин намояд, балки барои танзими муносибатҳои рақамӣ асоси устувор фароҳам оварад. Ба қавле, бояд ба тавре мувозинат пайдо кард, ки рақамикунонӣ ва рушди технологияҳои инноватсионӣ ба ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мувофиқ бошанд, на ин ки сабаби маҳдудшавии онҳо гарданд.

Яке аз ҳуқуқҳои осебпазир дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ – ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ба ҳисоб меравад.

¹⁶⁹ Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2019, №642.

¹⁷⁰ Овчинников А.И. Права человека в условиях цифровой трансформации общества и государства // Вестник юридического факультета Южного федерального университета. 2021. Т. 8. № 4. DOI 10.18522/2313-6138-2021-8-4-15.

Технологияҳои муосир боиси пайдоиши унсурҳои нави марбут ба ҳаёти шахсӣ мешаванд, ки ниёз ба ҳифз доранд, роҳҳои нави даҳлат ба фазои хусусиро фароҳам месозанд ва самаранокии воситаҳои мавҷудаи танзими ҳуқуқиро коҳиш медиҳанд.

Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологии дар зербоби мазкур ба ифшои моҳияти мавзӯ, таҳлили мафҳумҳои асосӣ, муайян намудани равишҳо ва усулҳои илмӣ, ки дар таҳқиқот истифода мешаванд, равона шудааст. Дар доираи таҳқиқоти мазкур зарурати ошкорсозии равишҳои мавҷуда ба ҳаёти шахсӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки рушди технологияҳои рақамӣ ба ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсон таъсир расонида, масъалаи риояи ҳуқуқи конститутсионии ҳар шахсро ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ зери суол гузоштааст. Дар шароити муосир, бо афзоиши ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот, таҳдидҳо ба ҳаёти шахсии шахрвандон дар муҳити рақамӣ бештар мегарданд. Истифодаи васеи зеҳни сунъӣ ва алгоритмҳои таҳлилӣ имкон медиҳад, ки маълумоти шахсӣ бе розигии шахс ҷамъоварӣ ва коркард карда шаванд. Ин раванд боиси пайдо шудани хатари назорати аз ҳад зиёд ба ҳаёти шахрвандон гардад.

Рушди технологияҳои рақамӣ воқеан боиси ташаккули ба қавле «ҷомеаи назоратӣ» гардидааст, ки дар он ҳаду ҳудуд миёни ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ торафт норавшан мегардад. Мониторинги интернетӣ, назорати видеоӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ ба як ҷузӣ ҷудоношавандаи ҳаёти муосир табдил ёфтааст. Ин раванд, аз як тараф, барои таъмини амният ва самаранокии идоракунии ҷамъиятӣ мусоидат мекунад, аммо аз тарафи дигар, хавфу хатарҳои ҷиддии ҳуқуқӣ-иҷтимоиро ба миён меорад. Бояд қайд намуд, ки ҳуди амалияи «назорат», агар дар ҷараёни он манфиатҳои шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ, ки дар Конститутсия ҳифз шудаанд, ҳалалдор нагарданд, ғайриқонунӣ шуморида намешаванд. Муҳим он аст, ки дар ин раванд тавозуни устувори арзишҳо ва манфиатҳои конститутсионӣ ҳифз карда шаванд, то ки таъмини амният ва тартибот бо риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд мутобикат намоянд.

Г.Е. Волокова қайд менамояд, ки рушди технологияҳои рақамӣ имкониятҳои васеъро барои ҷамъоварӣ, коркард ва интиқоли фаромарзии иттилоот фароҳам овардааст, аммо масъалаи ҳифзи ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ дар муқобили афзоиши назорати давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусӣ рӯз то рӯз аҳамияти бештарро пайдо намуда истодааст. Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки то чӣ андоза технологияҳои рақамӣ метавонанд риояи ҳуқуқи конститутсионии ҳар шахсро ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ таъмин намоянд? Ҷавоби дуруст ба ин савол бояд дар таҳияи механизмҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, ки тавозуни устувор миёни манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятиро таъмин менамояд, ифода ёбад¹⁷¹.

¹⁷¹ Волкова Г.Е. Право на неприкосновенность частной жизни в цифровую эпоху // Философия права. – 2022. – № 4(103). – С. 174-180.

Назорати рафтори инсон бо истифода аз технологияҳои рақамӣ танҳо яке аз хатарҳое мебошад, ки метавонад дахлнопазирии ҳаёти шахсиро зеро хатар гузорад. Дар баробари ин, муҳити рақамӣ хатари дигареро низ ба миён меорад, ки ин метавонад боиси маҳдудшавӣ ё поймолшавии ҳуқуқи мазкур гардад. И.А. Пибоев ва С.В. Симонова дар доираи тадқиқоти худ чунин навиҳои хатарҳоро ба ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ мӯйян намудаанд:

1) Шаффоф набудани технологияҳои иттилоотӣ ва поймол шудани ҳуқуқу озодиҳо;

2) Мавҷуд набудани огоҳии пешакӣ дар мавриди коркади маълумоти шахсӣ;

3) Мавҷуд будани пойгоҳи додаҳо, ки ҷамъовариҳои маълумотро дар бораи шахсони алоҳида осон мегардонад;

4) Мавҷуд набудани танзими махсуси ҳуқуқӣ барои низомҳои алгоритмӣ;

5) Қоҳиш ёфтани нақши танзимкунандаи давлат дар натиҷаи зиёд гаштани ширкатҳои хусусии рақамӣ¹⁷².

Бояд қайд намуд, ки таҳаввулоти технологӣ боиси тағйироти ҷиддӣ дар мафҳум ва муҳтавои ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ гардидааст. Дар шароити муосир моҳият ва тарзи амалишавии ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ дигаргун гаштааст. Барои асоснок кардани мавқеи мазкур, мо танзими меъёрии ин ҳуқуқ ва мавқеи тадқиқотро дар давраҳои «пеш аз рақамикунонӣ» ва замони муосир баррасӣ менамоем. Таҳлили мазкур имкон медиҳад, ки тағйироти асосӣ дар фаҳмиш ва татбиқи ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ дар робита бо рушди технологияҳои рақамӣ равшан гардад.

Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ ва низомҳои ҳуқуқии миллӣ ба таври марҳилавӣ ташаккул ёфта, бо пешрафти технологияҳои рақамӣ тақмил ёфтааст. Пешрафти технологияҳои рақамӣ боиси васеъ гардидани фаҳмиши ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва густариши низоми қонунгузорӣ ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ гардид. Дар зербоби мазкур мо кушиш хоҳем кард, то ин ки нуқтаҳои калидии рушди танзими ҳуқуқӣ ва ташаккули доктринаи ҳуқуқиро дар самти мазкур таҳлил намоем.

Ҳаёти хусусии шахс дар давраҳои гуногуни таърихӣ мафҳуми тағйирёбанда буд, ки вобаста ба сохтори ҷамъият, сатҳи тараққиёти иҷтимоӣ, таҳаввулоти техникӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ тағйир ёфт. Дар давраи ҷомеаи ибтидоӣ, дар муҳити хатарнок ва душвори он замон, мавҷудияти ҳаёти шахсӣ ҳатто амали хатарнок ҳисобида мешуд, зеро ҷомеа асосан сохтори гурӯҳӣ дошт ва муштарак зиндагӣ кардан омили асосии наҷот ба ҳисоб мерафт. Танҳо бо пешрафти ҷомеа ва таҳкими муносибатҳои иҷтимоӣ ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ аҳаммият пайдо кард. Таҳаввули сохторҳои ҷамъиятӣ ва афзоиши ҳамкорӣҳои гурӯҳӣ зарурати ҳифзи муайяни фазои шахсиро ба миён овард, ки дар ниҳоят ба ташаккули

¹⁷² Пибоев И.А., Симонова С.В. Алгоритмы в механизме реализации конституционных прав и свобод: вызовы цифровой эпохи // Сравнительное конституционное обозрение. 2020. № 6. – С. 31-50.

ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ҳамчун як унсури муҳим дар низомҳои ҳуқуқии баъдӣ мусоидат намуд¹⁷³.

Дар ҳақиқат мафҳуми «ҳаёти шахсӣ» таърихи қадима дорад ва аз фалсафаи бостонӣ сарчашма мегирад. Ин мафҳум дар аввал бештар ба озодии фикрӣ ва ҷудошавӣ аз ҷомеа иртибот дошт, на ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ дар маънои муосир¹⁷⁴. Дар давраи асрҳои миёна ҳаёти хусусии шахси ба таври густурда аз мақоми иҷтимоии ӯ вобастагӣ дошт. Дар ин замон ҳадди байни ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ қариб вучуд надошт, зеро муносибатҳои иҷтимоӣ ва сохтори ҷомеа фарди алоҳидаро қомилан ба низоми анъанавӣ мепайваст. Аъзои табақаҳои болоии ҷомеа, махсусан ашрофон ва рӯҳониён, умуман соҳиби фазои шахсии мустақил набуданд, зеро ҳаёти онҳо таҳти назорати доимии ҷомеа ва низомҳои динӣ қарор дошт¹⁷⁵.

Арасту (асри IV то милод) дар асари худ «Сиёсат» ҳаёти шахсиро ҳамчун ҷудошавӣ аз ҳудоён ва ҷомеа тасвир намудааст, ки ин танҳо хоси файласуфон буд. Танҳо файласуфон метавонистанд бидуни иштирок дар корҳои сиёсӣ ва иҷтимоии полис ба андешаронӣ машғул шаванд¹⁷⁶. Афлотун (асрҳои V–IV то милод) дар асари худ «Давлат» бар ин назар буд, ки шахрвандони намунавӣ набояд ҳаёти хусусӣ дошта бошанд, балки тамоми зиндагии онҳо ба манфиатҳои давлатӣ тобеъ карда шавад¹⁷⁷. Ба андешаи Афлотун, танҳо тавассути чунин фидокорӣ ва маҳдуд кардани манфиатҳои шахсӣ метавон устуворӣ ва адолати иҷтимоиро дар давлати намунавӣ таъмин кард. Фалсафаи мазкур қомилан муҳолифи тасаввуроти муосири ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ мебошад, чунки он яке аз унсурҳои асосии озодии шахсӣ ва ҳуқуқи инсон мебошад.

Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ инъикоси ҳудро дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии ҳалқи тоҷик ҳанӯз дар китоби муқаддаси Авесто, китобҳои динии давраи Ҳахоманишиён, Сосониён ва Ёлломиёи ҳуқуқи башари Куруши Кабир (539 пеш аз милод) ва ғ. ёфта буд.

Дар бораи инъикоси масъалаҳои озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии ҳалқи тоҷик Ҷ. Саъдизода андешаҳои ҷолиб баён намудааст. Ӯ қайд менамояд, ки таълимоти зардуштия, махсусан сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии он дар масъалаи озодӣ ва манфиатҳои инсонӣ то андозае бартариро доштанд. Озодӣ ҳамчун яке аз нишонаҳои дахлнопазирии инсон дар қисми аввали китоби Авесто, яъне Йасна пешбинӣ шудааст¹⁷⁸.

¹⁷³ Голендяев Д.В. Сущность и нормативное содержание права на неприкосновенность частной жизни // Правоприменение в публичном и частном праве: Материалы Международной научно-практической конференции, Омск, 30 марта 2018 года / Ответственный редактор Л.А. Терехова. – Омск: Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского, 2018. – С. 61.

¹⁷⁴ Чеснокова Л.В. Ойкос как пространство лишенности: представления о приватности в Античности // Научный вестник Омской академии МВД России. 2019. № 4(75). – С. 66.

¹⁷⁵ Бундин М.В. Персональные данные в системе информации ограниченного доступа: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.13. – Москва, 2017. – С. 14.

¹⁷⁶ Аристотель. Политика / Пер. А. Доватур, С. Жебелев. – М.: Мысль, 2017. – С. 5-7.

¹⁷⁷ Платон. Государство / Пер. А.Н. Егунова. — М.: Наука, 1994. — С. 462-465.

¹⁷⁸ Саъдизода Ҷ., Низомзода К.К. Андешаи дахлнопазирии инсон дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии ҳалқи тоҷик: дар мисоли Авесто ва Ёлломиёи Куруши Кабир // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2021. – № 4 (24). – С. 34-49.

Дар доктринаи муосири ҳуқуқӣ мафҳуми «ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ» аз ҷониби ҳуқуқшиносон С. Уоррен ва Л. Брэндайс соли 1890 дар яке аз мақолаҳои машҳури худ «The Right of Privacy» пешниҳод намудаанд¹⁷⁹. Муаллифон ҳуқуқи мазкурро ҳамчун натиҷаи таҳаввули ҳуқуқи моликият баррасӣ намуда, қайд менамоянд, ки ҳар кас бояд имконияти идора ва ҳифзи маълумоти шахсии худро дошта бошад, ҳамон тавре ки ӯ ба моликияти худ ҳуқуқ дорад.

Бояд қайд намуд, ки Конститутсияҳои ҶШС Тоҷикистон (1929, 1931, 1937 ва 1978), ки дар заминаи Конститутсияҳои Иттиҳоди Шуравӣ қабул карда шуда буданд, ба таври расмӣ маҷмуи васеи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро пешбинӣ мекарданд. Аз ҷумла, дар моддаи 54-и Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон аз 14 апрели соли 1978 дахлнопазирии ҳаёти шахсии шаҳрвандон кафолат дода шудааст¹⁸⁰.

Назорати саҳти давлатӣ, истифодаи воситаҳои таъкиби сиёсӣ ва маҳдудияти саҳти озодиҳои шахсӣ боис мешуданд, ки ҳуқуқҳои дар Конститутсия пешбинишуда, танҳо дар сатҳи расмӣ боқӣ монанд. Кафолатҳои ҳуқуқӣ танҳо дар сатҳи тавсиявӣ боқӣ монда, дар амал татбиқ намудани онҳо ба маҳдудиятҳои саҳт рӯ ба рӯ мешуд. Низомии сиёсӣ ва давлатӣ, ки дар асоси назорати фарогир ва маҳдуднамоии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд сохта шуда буд, амалан татбиқи воқеии ҳуқуқҳои мазкурро нонмумкин мегардонид.

Масъалаи ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ пас аз қабули Эълومия умумии ҳуқуқи инсон аз соли 1945¹⁸¹ (моддаи 12) ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз соли 1966¹⁸² (моддаи 17) аҳаммияти ҷаҳонӣ касб намуд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалии мазкур ҳамчун замина барои таҳия ва қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии минтақавӣ оид ба ҳуқуқи инсон, ба монанди Конвенсияи Аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон (1950), Хартияи Африқоии ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи халқҳо (1981) ва Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон хидмат намуданд. Дар асоси санадаҳои мазкур, аксарияти давлатҳои ҷаҳон қонунгузориҳои худро дар ин самт мутобиқ намуда, механизми таъмини онро дар шароити таҳдидҳои афзояндаи рақамикунонӣ таҳия намуда истодаанд.

Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои бунёдии инсон мебошад ва дар кишварҳои гуногун вобаста ба тафовутҳои қонунгузорӣ, фарҳанг ва низомии ҳуқуқӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Бо вучуди ин моҳияти аслии ҳуқуқи мазкур дар сатҳи байналмилалӣ бетағйир боқи мемонад, зеро он бар пояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон (1948), Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ (1966), Конвенсияи Аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон (1950) ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи байналмилалӣ асос

¹⁷⁹ Warren S. D., Brandeis L. D. The Right of Privacy // Harvard Law Review. Vol. 4. 1890. No. 5. – P. 193–220.

¹⁸⁰ Конституция (Основной закон) Таджикской Советской Социалистической Республики : Принята на внеочередной восьмой сессии Верховного Совета Таджикской ССР девятого созыва 14 апреля 1978 года. - Душанбе: издание Верховного Совета Таджикской ССР, 1978. – С 18.

¹⁸¹ Эломияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948.

¹⁸² Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз соли 1966.

ёфтааст. Новобаста аз тафовутҳои миллии татбиқи ин ҳуқуқ, ҳадафи он таъмини ҳифзи озодиҳои шахсӣ, ҳифзи маълумоти шахсӣ ва пешгирии даҳолати беасос ба ҳаёти шахсии шахрвандон мебошад. Бо рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, густариши ҷамъовариҳои маълумоти шахсӣ ва афзоиши имкониятҳои назорати оммавӣ, зарурати таҳкими механизмҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалии ҳифз ва таъмини ҳуқуқи мазкур дар тамоми кишварҳои ҷаҳон беш аз пеш афзои меёбад.

Х.И. Гаджиев қайд менамояд, ки тафовути назаррас дар танзими ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ бештар ҳангоми муқоисаи равишҳои амрикоӣ ва аврупоӣ ба назар мерасанд. Аз нигоҳи аврупоиён, низоми ҳифзи ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар ИМА ба таври минималистӣ таҳия гардидааст. Дар ИМА танзими ҳуқуқи дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ асосан ба бахшҳои тақсими қарда шудаанд, яъне барои соҳаҳои гуногун (ба мисли тандурустӣ, молия ва ғ.) қонунҳои алоҳида қабул гардидаанд¹⁸³. Дар низоми ҳуқуқи англо-амрикоӣ вобаста дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ мафҳуми «Privacy»¹⁸⁴ (махфият) истифода бурда мешавад, ки дар маҷмӯъ дарбаргирандаи 4 категорияҳои ҳуқуқҳои мебошад:

1) Махфияти иттилоотӣ (Informational privacy) – ҳуқуқи шахс ба назорат ва ҳифзи маълумоти шахсӣ, аз ҷумла маълумоти тиббӣ, молиявӣ, биометрӣ ва дигар иттилооти ҳасос;

2) Махфияти ҷисмонӣ (Physical Privacy) – муҳофизати инсонро аз назорати битдунӣ иҷозат, озмоишҳои маҷбурӣ ва даҳолати ғайриқонунӣ ба фазои шахсӣ, аз ҷумла бадани инсон таъмин менамояд;

3) Махфияти мукотибот (Communicational Privacy) – махрамияти мукотибот, муошират, зангҳои телефонӣ, мукотиботи шахсӣ, паёминависиҳои рақамӣ ва дигар шаклҳои иртиботи шахсиро дарбар мегирад;

4) Интиҳобот – василаи иштироки мардум дар ҳаёти сиёсӣ

5) Махфияти ҳудудӣ (Territorial Privacy) – ҳуқуқ ба ҳифзи фазои шахсӣ, дахлнопазирии манзил, ҷойи қор ва амволи шахсиро дарбар мегирад¹⁸⁵.

Иттиҳоди Аврупо равиши фарогир ва танзимшудаи давлатиро пеш гирифтааст, ки ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусиро ҳамчун арзиши бунёдӣ эътироф мекунад. Дар доираи Иттиҳод Низомномаи умумии ҳифзи маълумот (GDPR)¹⁸⁶ қабул қарда шудааст, ки стандартҳои баланд ва ҳатмиро барои тамоми давлатҳои узви Иттиҳоди Аврупо ва ҳатто ширкатҳои хориҷӣ, ки бо шахрвандони давлатҳои узви Иттиҳод қор мекунанд, муайян менамояд¹⁸⁷.

¹⁸³ Гаджиев Х.И. Защита частной жизни в цифровую эпоху // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2019. №6. – С. 7.

¹⁸⁴ Privacy – мафҳуме мебошад, ки ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ва ҳифзи маълумоти шахсии инсонро ифода менамояд.

¹⁸⁵ Измайлова Н.С. Неприкосновенность частной жизни в англо-американской и российской правовых доктринах // Московский журнал международного права. 2008. № 1(69). С. 172-185.

¹⁸⁶ Европейский парламент и Совет Европейского Союза. Регламент (ЕС) 2016/679 от 27 апреля 2016 г. «Общий регламент по защите данных» (General Data Protection Regulation, GDPR). Официальный журнал Европейского Союза, L 119, 04.05.2016. – С. 1-88.

¹⁸⁷ Хуаде А.Х. Конституционное право на неприкосновенность частной жизни и механизм его обеспечения (исследование зарубежного опыта) // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2014. №4 (148). – С.157.

Мутобики моддаи 5-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитири инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд¹⁸⁸. А.М. Динорршоҳ қайд менамояд, ки дар матни аслии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳи «дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ» мустақиман истифода нашудааст. Аммо ин маънои онро надорад, ки ҳуқуқи мазкур дар Конституция таҳкими худро наёфтааст. Баръакс, унсурҳои сохтории ин ҳуқуқ дар чанд моддаҳои Конституция мустаҳкам карда шудаанд. Аз ҷумла, дар моддаи 22 Конституция дахлнопазирии манзили шахс кафолат дода шудааст¹⁸⁹. Мувофиқи моддаи 23-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи ҳаёти шахсии инсон бе розигии ӯ ҷамъ намудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн кардани маълумот манъ аст. Маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс таъмин карда мешавад, ба истиснои мавридҳои, ки дар қонун нишон дода шудааст¹⁹⁰. Принципи эҳтиром ба ҳаёти хусусӣ дар Тоҷикистон марҳилаҳои гуногуни таърихиву ҳуқуқиро паси сар намудааст. Гарчанде, ки ҷанбаҳои алоҳидаи ҳуқуқи мазкур дар Конституцияҳои ҶШС Тоҷикистон инъикос ёфта буд, аммо татбиқи воқеии он танҳо пас аз қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1994) оғоз гардид.

Дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ инъикоси худро ёфтааст. Чунончи, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои даҳолати ғайриқонунӣ ба ҳаёти хусусӣ ҷазо пешбинӣ менамояд. Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дахлнопазирии манзил ва маҳрамияти мукотиботро кафолат медиҳад: «Сирри шахсӣ ва оилавино қонун ҳифз мекунад. Ҳар кас ба ҳифзи маълумоти шахсӣ сирри амонат ва пасандоз мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот, муҳобирот ва дигар ахборот ҳуқуқ дорад. Маҳдуд кардани ин ҳуқуқҳо дар рафти мурофиаи ҷиноятӣ танҳо бо қарори суд дар ҳолатҳо ва тартибе, ки қонунгузори бевосита муқаррар кардааст, мумкин мебошад» (моддаи 14)¹⁹¹. Дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дахлнопазирии манзил ва дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ кафолат дода шудааст¹⁹². Дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои дохили оила ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии он муайян карда шудааст¹⁹³. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-

¹⁸⁸ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 27.

¹⁸⁹ Права человека. Учебно-методический комплекс // Под общей ред. д.ю.н., проф. Диноршоева А.М. – Душанбе, 2020. – С. 64.

¹⁹⁰ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 27.

¹⁹¹ Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.12.1999, №564 // [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2025).

¹⁹² Кодекси маданияи ҶТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2025).

¹⁹³ Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.1998, №682 // [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2025).

чустучӯӣ»¹⁹⁴ муқарар гардидааст, ки мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустҷӯӣ ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустҷӯӣ риояи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандро ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ, дахлнопазирии манзил ва маҳрамияти мукотиба сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахсӣ таъмин менамояд¹⁹⁵.

Ҳангоми таҳлили ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ, муҳим аст, ки моҳияти ҳуди мафҳуми «дахлнопазирӣ» шарҳ дода шавад. Мафҳуми «дахлнопазирӣ» дар заминаи масъалаи мавриди баррасӣ метавонад ба тарзҳои мухталиф тафсир гардад. Омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ ва таҷрибаи судӣ нишон медиҳад, ки ин мафҳум ба ду маъно фаҳмида мешавад:

1) Дахлнопазирӣ ҳамчун ҳуқуқ ба муҳофизат аз дахолати беиҷозат ва ғайриқонунӣ – ин маънои онро дорад, ки шахс бояд аз дахолати ғайриқонунӣ ва беасос, ба монанди ворид шудан ба манзил, назорати муошират ва ё сабти гуфтугӯҳои телефонӣ ва ғ. эмин бошад.

2) Дахлнопазирӣ ҳамчун кафолати сирри маълумот – ин чанба ба ҳифзи маълумоти шахсӣ дахл дорад. Дар замони муосир, ки технологияи иттилоотӣ босуръат рушд менамояд, ҳифзи маълумоти шахсӣ аҳаммияти хеле калон пайдо кардааст. Қонунгузорӣ дастрасӣ ба иттилоотӣ шахсӣ, аз ҷумла маълумоти тиббӣ, молу мулк ва дигар иттилооти хусусиро танзим мекунад. Шахс ҳуқуқ дорад, ки маълумоти шахсӣбе ризоияти ӯ ҷамъоварӣ, коркард ё паҳн карда нашавад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин андеша низ вучуд дорад, ки ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ на танҳо дахолат ба ҳаёти шахсӣ мебошад, балки инчунин назорати шахс аз болои маълумоти шахсии худ ва пешгирӣ аз фашш шудани маълумоти шахсӣ ва маҳрамоноаро низ фаро мегирад¹⁹⁶. Дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ мафҳуми васеъ ва фарогир мебошад. Бо дарназардошти ин, онро метавон ҳамчун соҳаи ҳаёти шахсии ҳар як инсон ва муносибатҳои шахсии муайян кард, ки танҳо ба ҳуди ӯ тааллуқ дорад ва аз тарафи давлат назорат карда намешавад¹⁹⁷.

Ҳамин тариқ, унсурҳои сохтори ин ҳуқуқ дар моддаҳои 22-23 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақкам карда шудаанд. Баъд аз таҳлили ҳамаҷонибаи ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар давраи «пеш аз рақамикуни» ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ҳуқуқи мазкур дар худ касб намудааст ва вобаста ба пешрафти ҷомеа унсурҳои таркибии он дигаргун гаштааст.

¹⁹⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустҷӯӣ» аз 25.03.2011, №687 // [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2025).

¹⁹⁵ Зиёзода Т.Н., Маҳмудзода М.А., Холиқзода А.Ғ., Искандаров З.И., Сотиволдиев Р.Ш., Зиёев С.Т., Муродов Н., Лутфонов Ғ. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Маориф», 2022. – С. 75-76.

¹⁹⁶ Белова С.И. Проблемы соотношения права граждан на получение архивной информации с правом на неприкосновенность частной жизни // Известия высших учебных заведений. Правоведение. 1998. № 1(220). С. 128–129; Улыбина Т.С. Неприкосновенность частной жизни в системе конфиденциальной информации // Современное право. 2009. № 4(1). С. 41–44.

¹⁹⁷ Права человека. Учебно-методический комплекс // Под общей ред. д.ю.н., проф. Диноршоева А.М. – Душанбе, 2020. – С. 62.

Қисмати дигари масъалае, ки бояд дар мақолаи мазкур таҳлил карда шавад ин ҳуқуқ ба дахлнопазири ҳаёти хусусӣ дар шароити муосир (рақамикунонии чома) ба ҳисоб меравад. Рақамикунонии чома чолишҳои нави ҳуқуқӣ ва фалсафиро дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ рӯйи кор меоранд. Яке аз чунин таҳдидҳо ба ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ин дастрасии васеъ ба маълумоти шахсӣ ба ҳисоб меравад. Яъне, субъектони хусусӣ ва оммавӣ имкони чамъоварӣ, коркард ва истифодаи маълумоти шахсиро дар ҳаҷми калон пайдо намудаанд, ки ин метавонад ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусиро зери хатар қарор диҳад. Паҳлӯи дигари масъала ин маҳдудияти назорат аз ҷониби ҳуди шаҳрвандон ба ҳисоб меравад. Аксарияти шаҳрвандон наметавонанд пурра дарк намоянд, ки чи гуна ва дар кадом ҳаҷм маълумоти шахсии онҳо чамъоварӣ ва коркард карда мешавад. Ғайр аз ин, онҳо аксар вақт аз механизмҳои самараноки назорат ва ҳифзи маълумоти шахсии худ огоҳ нестанд¹⁹⁸.

Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки маълумот дар фазои рақамӣ ҳатто баъд аз ҳазфи он ба таври доимӣ нигоҳ дошта шавад. Яке аз мушкилоти раванди мазкур – гузоштани осор ё нишонаҳои рақамӣ¹⁹⁹ дар чунин муҳит мебошад. Дар замони муосир маълумот дар фазои рақамӣ ба яке аз муҳимтарин далелҳои электронӣ табдил ёфтааст. Он метавонад дар ҳаллу фасли баҳсҳои судӣ нақши калидӣ бозад. Вобаста ба масъалаи мазкур П.С. Абдуллозода қайд менамояд, ки рақамикунонӣ ба низоми ҳуқуқӣ таъсири назаррас расонида, зарурати мутобиқсозии механизмҳои мавҷудаи ҳуқуқиро ба воқеияти имрӯза ба миён меорад. Дар ин раванд, истифодаи далелҳои электронӣ ба як ҷузъи ҷудонопазири муҳофизатҳои судӣ табдил ёфтаанд²⁰⁰. Бо ибораи дигар гуфтан мумкин аст, ки рақамикунонӣ боиси пайдоиши як қатор хавфу хатарҳо мегардад, ки метавонад ҳам ба рафтори шахс ва ҳам ба муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир расонад.

Вобаста ба ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқоти илмӣ мазкур, ҷанбаҳои зерини ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ мавриди баррасӣ қарор хоҳанд гирифт:

- Сохтори ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ;
- Маҳдудиятҳои мавҷуда ва эҳтимолии ҳуқуқ дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар шароити рақамикунонӣ.

¹⁹⁸ Лазукина В.А. Автоматизированная обработка персональных данных как особый институт охраны права на неприкосновенность частной жизни // Вопросы российского и международного права. 2020. Т. 10, № 10–1. – С. 243.

¹⁹⁹ Нишонаи рақамӣ (Digital footprint) – маҷмуи изҳое мебошад, ки қорбар ё истифодабаранда ҳангоми истифодаи интернет ва дигар технологияҳои рақамӣ ба таври ғайрифавол боқӣ мегузорад. Боқӣ гузоштии нишонаҳои рақамӣ ба таври ғайрифавол маълумотро дарбар мегирад, ки шахс онро ба таври ихтиёрӣ боқӣ мегузорад, ба мисли паёмакҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ, шарҳҳо ё паҳн намудани аксҳо. Боқӣ гузоштани нишонаҳои рақамӣ ба таври ғайрифавол бошад, он маълумотро дарбар мегирад, ки бидуни огоҳии қорбар ё истифодабаранда чамъоварӣ карда мешаванд, ба мисли маълумот дар бораи маҳали ҷойгиршавии шахс, таъри ҷусутчу дар пойгоҳи додаҳо ва ғ.

²⁰⁰ Абдуллозода Парвиз Саъдулло. Теоретические и практические подходы к международному сотрудничеству в сфере уголовного процесса в постсоветских государствах. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 – Уголовно-процессуальное право. – Душанбе – 2023. – С. 182-183.

Сохтори ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ. Дар адабиёти илмӣ ақидае мавҷуд аст, ки тибқи он дар шароити рақамикунонӣ ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ба қавле дигаргун (трансформация) шуда, ба ҳуқуқ ба ҳифзи маълумоти шахсӣ табдил ёфтааст. Чунин ақидаро наметавон комилан дуруст донист, чунки «маълумоти шахсӣ» ва «маълумот дар бораи ҳаёти хусусӣ» институтҳои ба ҳам наздик, вале мустақил мебошанд. Ҳифзи маълумоти шахсӣ ба назорати чамъоварӣ, коркард ва истифодаи маълумоти шахсӣ равона карда шудааст. Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ бошад нисбатан фарохтар мебошад. Он даҳолат ба ҳаёти хусусиро манъ намуда, назорат, ифшои маълумоти шахсӣ бидуни розигӣ, махрамияти мукотибот, муросилот ва ғ.-ро дарбар мегирад.

М.А. Вajorова қайд менамояд, ки мафҳумҳои «маълумот дар бораи ҳаёти хусусӣ» ва «маълумоти шахсӣ» ду институти ҷудогона буда, байни онҳо фарқиятҳо назаррас дида мешавад. Илова бар ин, ӯ таъкид менамояд, ки «муносибати қонунгузор вобаста ба танзими ҳуқуқи истифодаи маълумот дар бораи ҳаёти хусусӣ ва маълумоти шахсӣ бояд фарқкунанда бошад»²⁰¹. Муносибати қонунгузор вобаста ба танзими масъалаи мазкур бояд гуногун бошад, зеро онҳо ҳадаф ва доираи ҳуқуқи худро доранд. Маълумоти шахсӣ асосан бо таъмини махфият ва ҳифзи маълумоти шахсӣ алоқаманд мебошад, дар ҳоле ки иттилоот дар бораи ҳаёти хусусӣ бештар ба ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ вобаста мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар Конститутсияҳои як қатор давлатҳо (масалан, Конститусияи Ҷумҳурии Ўзбекистон²⁰², Конститутсияи Ҷумҳурии Беларус²⁰³ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон²⁰⁴) ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва ҳуқуқ ба ҳифзи маълумоти шахсӣ ба таври равшан аз ҳам ҷудо карда шудаанд. Чунин муносибат аз фарқияти онтологӣ ин мафҳумҳо сарчашма гирифта, аз нигоҳи ҳуқуқӣ асоснок ва зарурӣ мебошад. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ дар моддаи 23 қафолат дода шудааст, ки тибқи он ҳар кас ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ, ҳимояи шараф ва эътибори худро дорад. Ҳуқуқ ба ҳифзи маълумоти шахсӣ ба таври мустақим дар Конститутсия пешбинӣ нашудааст, балки танзими он дар қонунгузори соҳавӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» ба роҳ монда шудааст. Чунин тартибот нишон медиҳад, ки дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистон масъалаи дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва ҳифзи маълумоти шахсӣ ба ҳам алоқаманд арзёбӣ шуда, танзими ҳуқуқи он асосан дар сатҳи қонунҳои алоҳида амалӣ мегардад.

²⁰¹ Вajorова М.А. Соотношение понятий «Информация о частной жизни» и «Персональные данные» // Вестник СГЮА. 2012. №4 (87). – С. 59.

²⁰² Конститутсияи Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 8 декабри соли 1992 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.lex.uz/acts/35869> (санаи мурочиат: 21.02.2025).

²⁰³ Конститутсияи Ҷумҳурии Беларус аз 15 марти соли 1994 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution> (санаи мурочиат: 21.02.2025).

²⁰⁴ Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон аз 11 апрели соли 2021 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.esep.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=42:the-constitution-of-the-kyrgyz-republic&catid=23&Itemid=133&lang=ru (санаи мурочиат: 21.02.2025).

Хамин тарик, мо наметавонем ба ақидаи «дигаргуншавии» (трансформация) ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ба ҳуқуқ ба ҳифзи маълумоти шахсӣ комилан мувофиқ бошем. Чунин муносибат боис мегардад, ки баъзе аз паҳлуҳои муҳимми ҳуқуқи мазкур, ки ба ҳуқуқ ба ҳифзи маълумоти шахсӣ дохил намешаванд, аз доираи ҳифз ва таъмини ҳуқуқӣ берун монанд. Махсусан, дар низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар сатҳи конституционӣ эътироф гардида, ҳуқуқ ба ҳифзи маълумоти шахсӣ асосан тавассути қонунгузори соҳавӣ танзим мешавад, чунин ҳамгироӣ метавонад ба маҳдудияти доираи ҳуқуқҳои инфиродӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, ҷудо кардани ин ду ҳуқуқ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ метавонад барои таъмин ва ҳифзи ҳамаҷонибаи онҳо муҳим ва зарурӣ бошад.

Мушкил аст розӣ шудан ба он, ки «инқилоби рақамӣ» танҳо ба тарзи татбиқ ва таъмини ҳуқуқҳо тағйирот ворид карда, ба муҳтавои ҳақиқӣ ҳуқуқ таъсир намерасонд²⁰⁵. «Рақамикунонӣ» ба ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, раванди ҳуқуқэҷодкунӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ, амали субъектони ҳуқуқ ва ғ. таъсири назаррас мерасонад ва он яке аз омилҳои муҳимми инкишоф ва дигаргуншавии (трансформация)-и ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ мегардад. Рушди технологияҳои рақамӣ на танҳо механизмҳои амалисозии ҳуқуқро тағйир медиҳад, балки ба моҳияти ҳуқуқҳои бунёдӣ низ таъсир мерасонад²⁰⁶. Мавқеи мазкурро бо ин асоснок намудан мумкин аст, ки дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ рӯз то рӯз унсорҳои нави муносибатҳои ҳуқуқӣ пайдо шуда истодаанд ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ низ дар ин раванд ба худ хусусияти ҷандирӣ касб намуда, дигаргун шуда истодааст. Масалан ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ на танҳо фарогири мавод ва маълумоте, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ нашр мегарданд, инчунин фарододаҳо²⁰⁷ (metadata) низ дарбар мегирд. Таҳлили чунин маълумот метавонад тасаввуроти дақиқ дар бораи рафтор, муносибатҳои иҷтимоӣ ва афзалиятҳои шахсии инсон эҷод намояд. Раванди мазкур на танҳо ба рушди платформаҳои рақамӣ мусоидат мекунад, инчунин ба таври амиқ истифода шудани маълумоти шахсӣ барои мақсадҳои тиҷоратӣ низ сабаб мегардад.

Рақамикунонӣ на танҳо фаҳмиши «ҳаёти хусусӣ»-ро бо ворид намудани паҳлуҳои дигари ин ҳуқуқ (ба мисли, маълумоти биометрӣ, фарододаҳо ва ғ.) дигаргун намуд, балки ба ташаккули ҳуқуқҳои нави мусоидат намуд, ки ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро дар фазои рақамӣ таъмин менамоянд. Дар посух ба таҳдидҳо ва ҷолишҳо, бархе аз кишварҳои ҷаҳон ҷиҳати таъмини ҳифзи ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти

²⁰⁵ Опалева А.А. Право на личную неприкосновенность в условиях использования цифровых технологий // Вестник Университета прокуратуры Российской Федерации. 2021. № 1(81). – С. 40.

²⁰⁶ Раҳмон Д.С., Азимов С.Ш. Ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Нашри факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2024. – № 1 (33). – С. 49-60.

²⁰⁷ Фародода - маҷмӯаи густурдае аз иттилоот дар бораи ҷиғунагии тавсиф ва қорбурди додаҳо мебошад.

хусусӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ дар сатҳи қонунгузорӣ тадбирҳои нав андешида истодаанд. Ин таҳаввулот ба мутобиқсозии механизмҳои ҳуқуқӣ бо воқеиятҳои нав ва тақвияти кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ мусоидат менамояд.

Д.А. Авдеев қайд менамояд, ки бо мақсади таъмини ҳифзи ҳамаҷониба ва самараноки ҳаёти хусусӣ, қонунгузорию базъе аз давлатҳо ваколатҳо ва ҳуқуқҳои навро муқаррар намудаанд, ки ба мутобиқсозии механизмҳои ҳуқуқӣ бо воқеиятҳои имрӯза ва тақвияти кафолатҳои дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ мусоидат мекунанд. Ба ин ҳуқуқҳо аз ҷумла дохил мешаванд:

- ҳуқуқ ба фаромӯшӣ (право на забвение) – имконияти талаб намудани нест кардани маълумоти шахс аз пойгоҳҳои додаҳо ва муҳити рақамӣ;

- ҳуқуқи пинҳон мондан (право на анонимность) – имконияти истифодаи технология ва воситаҳои, ки шахсияти шахсро пинҳон нигоҳ медорад;

- ҳуқуқи дастрасӣ ба маълумот оид ба ҳаёти хусусӣ – имконияти назорат аз рӯи коркарди маълумот оид ба ҳаёти хусусӣ;

- ҳуқуқ ба интиқоли иттилооте, ки фарогири маълумот оид ба ҳаёти хусусӣ мебошад - имконияти интиқоли маълумот оид ба ҳаёти хусусӣ миёни платформаҳо ва низомҳои гуногун бо ризтоияти шахс;

- ҳуқуқ ба худмуайянкунии иттилоотӣ (право на информационное самоопределение) – ҳуқуқи муайн кардани он, ки чи гуна, аз ҷониби кӣ ва бо кадом мақсад маълумоти шахс ва дигар иттилооти хусусии шахс коркард карда мешавад;

- ҳуқуқ ба ҳимоя аз иттилооти беасос ва зараровар – ҳифз аз паҳншавии маълумоти нодуруст ва таҳрифшуда дар фазои рақамӣ²⁰⁸.

Баъзе аз ин ҳуқуқҳо таҳкими худро аллакай дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ёфтаанд.

Маҳдудиятҳои мавҷуда ва эҳтимолии ҳуқуқ дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар шароити рақамизатсия. Маҳдудсозии ҳуқуқ як усули маъмул ва самараноки техникаи ҳуқуқӣ мебошад, ки барои танзими доираи ваколатҳо ва таъмини тавозуни манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат истифода мешавад. Ин раванд ба таҳкими низоми ҳуқуқӣ ва устувории иҷтимоӣ мусоидат намуда, пешгирии эҳтимолии зарар ба ҳуқуқу озодиҳои дигарон, ниҳодҳои давлатӣ ва тартиботи ҷамъиятиро таъмин менамояд. Маҳдудият маънои маҳдуд кардани ҳаҷм ва (ё) мазмуни ҳуқуқу озодиҳои мушаххасро тавассути муқаррар намудани маҳдудиятҳои фазоӣ, доираи вақт, доираи одамон ва ё рафтори муайяни онҳоро ифода менамояд²⁰⁹.

²⁰⁸ Авдеев Д.А. Правовое регулирование отношений, связанных с цифровизацией частной жизни: дис. ... канд. юрид. наук: 5.1.1. — Владимир, 2024. — С. 126.

²⁰⁹ Исозода П.С. Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии конституционии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисосҳои 12.00.01. — Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат ва 12.00.02 — Ҳуқуқи конституционӣ; ҳуқуқи муҳофизати судии конституционӣ; танзими ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ). — Душанбе — 2022. — С. 26.

Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои муайян маҳдуд кардани ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусиро иҷозат медиҳад. Ин маҳдудиятҳо ба амнияти миллӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои дигарон алоқаманд мебошанд. Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бо мақсадҳои зерини давлат ва ҷомеа амалӣ карда мешавад: ҳимоя ва амалисозии манфиатҳои субъектҳои гуногун, ки дар асоси танзими муносибатҳои шахс ва давлат аз нуқтаи назари адолат ва инсондустӣ; аз ҷониби иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, шартномавӣ иҷро намудани уҳдадориҳои тарафайн, ки дар конститутсия ва шартномаҳои ҳуқуқии дақиқ асоси ҳуқуқӣ доранд; дақиқ муайян намудани самти ҷараёни меъёрҷодкунӣ; шарҳ ва асосноккунии зарурати маҳдудкунӣ; таъмин намудани ҳимояи шахс, ҷамъият ва давлат дар ҳама соҳаи фаъолият²¹⁰.

Шартҳои мазкур бояд ҳолатҳои маҳдудсозии ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ дар фазои рақамӣ риоя карда шаванд. Рақамикунонии муносибатҳои ҷамъиятӣ боиси пайдоиши хавфу хатарҳои нав дар ҷомеа мегардад, ки ин бо омилҳои зерин вобаста мебошад: муҳити рақамӣ ҳамчун фазои муоширати ҷинойткорон хизмат мекунад, воситаҳои рақамӣ ҳамчун абзори таъмини мамнунияти аҳолии истифода мешаванд, намудҳо ва шаклҳои нави кирдорҳои ғайриқонунӣ ба вучуд меоянд.

Рақамикунонии муносибатҳои ҷамъиятӣ боиси пайдоиши хавфу хатарҳои нав дар ҷомеа мегардад, ки ин бо омилҳои зерин вобаста мебошад: муҳити рақамӣ ҳамчун фазои муоширати ҷинойткорон хизмат мекунад, воситаҳои рақамӣ ҳамчун абзори таъмини мамнунияти аҳолии истифода мешаванд, намудҳо ва шаклҳои нави кирдорҳои ғайриқонунӣ ба вучуд меоянд.

Дар шароити рақамикунонӣ ва афзоиши таҳдидҳо дар фазои киберӣ, заминаҳои нав барои маҳдуд кардани ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ба вучуд меоянд. Ин тадбирҳо асосан ба амнияти миллӣ, мубориза бо ҷинойткорӣ ва назорати рақамӣ марбутанд. Аммо, бархе аз ин чораҳо баҳсҳои зиёдро ба миён меоранд ва ҳамчун тадбирҳои аз ҳад зиёд маҳдудкунанда арзёбӣ мешаванд, зеро метавонанд тавозун байни амният ва озодии шахсро ҳалалдор созанд.

Назорати рафтор, гӯш кардани суҳбатҳо ва дастрасӣ ба паёмакҳо дар бисёре аз кишварҳо ба амалияи маъмул табдил ёфтааст. Бо рушди технологияҳои рақамӣ, ин усулҳои назорат на танҳо такмил меёбанд, балки дираи таъсир ва сатҳи даҳолати худро низ васеъ менамоянд. Раванди мазкур баҳсҳои ҷиддиро дар бораи ҳадди иҷозатпазирӣ даҳолат ба ҳаёти хусусӣ ба вучуд оварда, зарурати таъйини меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқии ҳифзи озодиҳои шахсро тақозо менамояд²¹¹.

²¹⁰ Исозода П.С. Ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии конститутсионии маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисосҳои 12.00.01. – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат ва 12.00.02 – Ҳуқуқи конститутсионӣ; ҳуқуқи муҳофизати судии конститутсионӣ; танзими ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ). – Душанбе – 2022. – С. 12.

²¹¹ Кудинов В.В., Микрикова С.А. Некоторые особенности ограничения права на неприкосновенность частной жизни в интересах обеспечения безопасности государства (на примере Китайской Народной Республики) // Конституционное и муниципальное право. 2023. № 5. – С. 59-64.

А.В. Пресняков дар таҳқиқоти диссертатсионии худ пешниҳод намудааст, ки ҳаду ҳудуди маҳдудсозии ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ бояд дар сатҳи конституционӣ муқаррар карда шавад²¹². Ба мавқеи муҳаққиқи мазкур розӣ шудан мушкил аст, чунки рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ба пайдоиши муносибатҳои нави ҳуқуқӣ замина мегузорад ва дар ин замина ба ҳар як муносибати нави пайдошуда ворид намудани тағйирот дар Конститутсия ғайриимкон мегард. Бо дарназардошти тағйирёбанда будани фазои рақамӣ, кофист, ки дар Конститутсия шартҳои умумии маҳдудсозии ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ муқаррар карда шавад ва танзими пурраи он ба қонунгузори соҳавӣ вогузор карда шавад. Бо чунин муносибат, давлат метавонад ҳам ҳуқуқи шахрвандонро ҳифз намояд ва ҳам қонунгузори худро бо рушди технологияҳои рақамӣ мутобик созад.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои асосии ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ метавонад дар нуқтаҳои зерин зоҳир шаванд:

Якун, дар сохтори ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ унсурҳо ва ваколатҳои нави муқаррар карда мешаванд, аз ҷумла: ҳуқуқ ба фаромӯшӣ (право на забвение); ҳуқуқи пинҳон мондан (право на анонимность); ҳуқуқи дастрасӣ ба маълумот оид ба ҳаёти хусусӣ; ҳуқуқ ба интиқоли иттилооте, ки фарогири маълумот оид ба ҳаёти хусусӣ мебошад; ҳуқуқ ба худмуайянкунии иттилоотӣ (право на информационное самоопределение) ва ҳуқуқ ба ҳимоя аз иттилооти беасос ва зараровар.

Дуввум, дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ бояд аз лаҳзаи таваллуд таъмин гардида, ҳатто пас аз марг низ идома ёбад. Маълумоти марбут ба ҳаёти хусусӣ, аз ҷумла он маълумоте, ки дар фазои рақамӣ ҷой дода шудаанд, ҳатто пас аз марги шахс низ бояд мавриди ҳифз қарор гиранд.

Сеюм, дар шароити рақамикунонӣ, маҳдудиятҳои ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ бояд ба сатҳи хатар ва таҳдидҳои муҳити рақамӣ мутобик бошанд.

Адабиёт

1. Голендяев Д.В. Сущность и нормативное содержание права на неприкосновенность частной жизни / Д.В. Голендяев // Правоприменение в публичном и частном праве: Материалы Международной научно-практической конференции, Омск, 30 марта 2018 года / Ответственный редактор Л.А. Терехова. – Омск: Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского, 2018. – С. 58-66.

2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми декабри соли 2019, №642.

3. Овчинников А.И. Права человека в условиях цифровой трансформации общества и государства // Вестник юридического факультета Южного федерального университета. 2021. Т. 8. № 4. DOI 10.18522/2313-6138-2021-8-4-15.

²¹² Преснякова А.В. Конституционное право на неприкосновенность частной жизни в условиях информатизации общества: современный зарубежный опыт: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 2010. – С. 22.

4. Волкова Г.Е. Право на неприкосновенность частной жизни в цифровую эпоху // *Философия права*. – 2022. – № 4(103). – С. 174-180.
5. Пибаев И.А., Симонова С.В. Алгоритмы в механизме реализации конституционных прав и свобод: вызовы цифровой эпохи // *Сравнительное конституционное обозрение*. 2020. № 6. – С. 31-50.
6. Чеснокова Л.В. Ойкос как пространство лишенности: представления о приватности в Античности / Л.В. Чеснокова // *Научный вестник Омской академии МВД России*. – 2019. – № 4(75). – С. 65-69.
7. Аристотель. Политика / Пер. А. Доватур, С. Жебелев. – М.: Мысль, 2017. – 750 с.
8. Платон. Государство / Пер. А. Н. Егунова. — М.: Наука, 1994. — 573 с.
9. Бундин М.В. Персональные данные в системе информации ограниченного доступа: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.13 / Бундин Михаил Вячеславович. – Москва, 2017. – 218 с.
10. Саъдизода Ҷ., Низомзода К.К. Андешаи дахлнопазирии инсон дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқии халқи тоҷик: дар мисоли Авесто ва Эълумияи Куруши Кабир // *Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ)*. Нашри факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2021. – № 4 (24). – С. 34-49.
11. Warren S. D., Brandeis L. D. The Right of Privacy // *Harvard Law Review*. Vol. 4. 1890. No. 5. – P. 193–220.
12. Измайлова Н.С. Неприкосновенность частной жизни в англо американской и российской правовых доктринах // *Московский журнал международного права*. 2008. № 1(69). С. 172-185.
13. Гаджиев Х.И. Защита частной жизни в цифровую эпоху / Х.И. Гаджиев // *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. – 2019. – №6. – С. 5-20.
14. Хуаде А.Х. Конституционное право на неприкосновенность частной жизни и механизм его обеспечения (исследование зарубежного опыта) / А.Х. Хуаде // *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология*. – 2014. – №4 (148). – С.157-161.
15. Европейский парламент и Совет Европейского Союза. Регламент (ЕС) 2016/679 от 27 апреля 2016 г. «Общий регламент по защите данных» (General Data Protection Regulation, GDPR). Официальный журнал Европейского Союза, L 119, 04.05.2016. – С. 1-88.
16. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо забони тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 27.
17. Права человека. Учебно-методический комплекс // Под общей ред. д.ю.н., проф. Диноршоева А.М. – Душанбе, 2020. – 254 с.
18. Зиёзода Т.Н., Маҳмудзода М.А., Холиқзода А.Ғ., Искандаров З.И., Сотиволдиев Р.Ш., Зиёев С.Т., Муродов Н., Лутфонов Ғ. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Маориф», 2022. – 192 с.

19. Кодекси муҳофизати ҳаётии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.12.1999, №564 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2025).
20. Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2025).
21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25.03.2011, №687 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2025).
22. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.1998, №682 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.01.2025).
23. Белова С.И. Проблемы соотношения права граждан на получение архивной информации с правом на неприкосновенность частной жизни / С.И. Белова // Известия высших учебных заведений. Правоведение. –1998. – № 1(220). –С. 128-129.
24. Улыбина Т.С. Неприкосновенность частной жизни в системе конфиденциальной информации // Современное право. 2009. № 4(1). С. 41–44.
25. Абдуллозода Парвиз Саъдулло. Теоретические и практические подходы к международному сотрудничеству в сфере уголовного процесса в постсоветских государствах. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 – Уголовно-процессуальное право. – Душанбе – 2023. – 581 с.
26. Лазукина В.А. Автоматизированная обработка персональных данных как особый институт охраны права на неприкосновенность частной жизни // Вопросы российского и международного права. 2020. Т. 10, № 10–1. – С. 241-248.
27. Вajorова М. А. Соотношение понятий «Информация о частной жизни» и «Персональные данные» // Вестник СГЮА. 2012. №4 (87). С. 59.
28. Конституцияи Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 8 декабри соли 1992 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.lex.uz/acts/35869> (санаи мурочиат: 21.02.2025).
29. Конституцияи Ҷумҳурии Беларус аз 15 марти соли 1994 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution> (санаи мурочиат: 21.02.2025).
30. Конституцияи Ҷумҳурии Қирғизистон аз 11 апрели соли 2021 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.esep.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=42:the-constitution-of-the-kyrgyz-republic&catid=23&Itemid=133&lang=ru (санаи мурочиат: 21.02.2025).
31. Раҳмон Д.С., Азимов С.Ш. Ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2024. – № 1 (33). – С. 49-60.

32. Опалева А.А. Право на личную неприкосновенность в условиях использования цифровых технологий // Вестник Университета прокуратуры Российской Федерации. 2021. № 1(81). – С. 40.

33. Авдеев Д.А. Правовое регулирование отношений, связанных с цифровизацией частной жизни: дис. ... канд. юрид. наук: 5.1.1. — Владимир, 2024. — 202 с.

34. Конституция (Основной закон) Таджикской Советской Социалистической Республики : Принята на внеочередной восьмой сессии Верховного Совета Таджикской ССР девятого созыва 14 апреля 1978 года. - Душанбе: издание Верховного Совета Таджикской ССР, 1978. – 50 с.

35. Кудинов В.В., Микрикова С.А. Некоторые особенности ограничения права на неприкосновенность частной жизни в интересах обеспечения безопасности государства (на примере Китайской Народной Республики) // Конституционное и муниципальное право. 2023. № 5. – С. 59-64.

36. Исозода П.С. Чанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии конститусионии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисосҳои 12.00.01. – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат ва 12.00.02 – Ҳуқуқи конститусионӣ; ҳуқуқи мурофиаи судии конститусионӣ; танзими ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ). – Душанбе – 2022. – 218 с.

37. Преснякова А.В. Конституционное право на неприкосновенность частной жизни в условиях информатизации общества: современный зарубежный опыт: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 2010. – С. 22.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ДАСТРАСӢ БА ЁРИИ ҲУҚУҚӢ

Бодамазода Нуроншо Пироншо,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, докторанти
PhD-и кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавӣ
Тел.: (+992) 941-797-997
Email: nbodamazoda@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

Роҳбари илмӣ: Саъдизода Ҷ. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Мирализода И.Қ. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола яке аз мавзӯҳои мабрами илми ҳуқуқшиносӣ – мафҳум ва табиати ҳуқуқи дастрасӣ ба ёрии ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Дар он мафҳум, шакл, субъектон ва тартиби расонидани ёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Ҳамзамон, алоқамандии расонидани ёрии ҳуқуқӣ бо фаъолияти адвокатӣ мавриди пажӯҳиш қарор мегирад. Инчунин, муаллиф дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқи соҳавӣ оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби субъектони тибқи қонун пешбинишуда хулосабарорӣ намудааст.

Калидвожаҳо: инсон, ҳуқуқ, ёрӣ, ҳуқуқи инсон, ёрии ҳуқуқӣ, дастрасӣ, дастрасӣ ба ёрии ҳуқуқӣ, ройгон, ёрии ҳуқуқи ройгон, дастрасӣ ба ёрии ҳуқуқи ройгон, Конститутсияи ҚТ, қонун, адвокат, фаъолияти адвокатӣ, адвокатура, концепсияи ҳуқуқӣ.

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ДОСТУПА К ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

Бодамазода Нуроншо Пироншо,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
докторант PhD кафедры прав человека
и сравнительного правоведение
Тел.: (+992) 941-797-997
Email: nbodamazoda@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и политике

Научный руководитель: Саъдизода Дж. – кандидат юридических наук, доцент

Рецензент: Мирализода И.К. – доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье анализируется и рассматривается одна из важнейших тем юридической науки – понятие и правовая природа доступа к юридической помощи. Анализируются понятие, формы, субъекты и порядок оказания юридической помощи в Республике Таджикистан. В то же время изучается взаимосвязь оказания юридической помощи и адвокатуры. Автором также сделаны выводы на основе отраслевых нормативных правовых актов по вопросам оказания юридической помощи субъектами, предусмотренными законом.

Ключевые слова: человек, право, помощь, права человека, юридическая помощь, доступ, доступ к юридической помощи, бесплатно, бесплатная юридическая помощь, доступ к бесплатной юридической помощи, Конституция Республики Таджикистан, закон, адвокат, адвокатская деятельность, адвокатура, правовая концепция.

THE CONCEPT AND LAWFUL NATURE OF ACCESS TO LEGAL AID

Bodamazoda Nuronsho Pironsho,
Tajik National University, Faculty of
Law, PhD student of the Department of
Human Rights and Comparative Law
Phone: (+992) 941-797-997
Email: nbodamazoda@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – Theory and history of law and state; history of doctrines of the law and state

Supervisor: Sadizoda J. – Candidate of Law Sciences, docent

Reviewer: Miralizoda I.Q. – Doctor of Law Sciences, Professor

Annotation: The article analyses and examines one of the most important topics of legal science - the concept and legal nature of access to legal aid. The concept, forms, subjects and procedure of legal aid in the Republic of Tajikistan are analysed. At the same time, the relationship between legal aid and advocacy is studied. The author also draws conclusions on the basis of sectoral normative legal acts on the provision of legal aid by the subjects stipulated by law.

Key words: person, right, assistance, human rights, legal aid, access, access to legal aid, free of charge, free legal aid, access to free legal aid, Constitution of the Republic of Tajikistan, law, barrister, advocacy, legal concept.

Имрӯз, дар чомеаи инсонӣ, ки дар марҳилаи ҷаҳонишавӣ ва тасодуми тамаддунҳои мухталиф қарор дошта, нақши таъмин, кафолат ва амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон мусбӣ арзёбӣ мегардад.

Дастрасӣ ба ёрии ҳуқуқӣ ба аҳаммияти таъмини ҳуқуқи инсон ва амалӣ намудани адолат дар низоми ҳуқуқии кишварҳо ва сатҳи байналмилалӣ танзим карда мешавад.

Моддаи 11 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯёнаро ба амал татбиқ намуда, соҳибхитиёрӣ

ва истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром менамояд ва муносибатҳои хориҷиро дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ муайян мекунад²¹³. Идомаи мантиқии меъёри мазкур дар дигар модда муқаррар шудааст. Яъне, дар асоси қисми 3 моддаи 10 Конститутсияи кишварамон санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат наkunанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал меkunанд²¹⁴. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибхитиёрии худро ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ карда, дар самти ҳамоҳангӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва давлатҳои хориҷӣ сиёсати дарҳои кушодро ба роҳ мондааст ва барои ҳамкориҳои мутақобилан судманд омода аст. Ҳамин тариқ, ҳангоми дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудани ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд қоидаҳои пешқадами ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, ки Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ муайян намудааст, ба инobat гирифта шудааст.

Дар Тоҷикистон дастрасӣ ба ёрии ҳуқуқӣ дар сатҳи Қонуни асосии давлат – Конститутсия кафолат дода шудааст. Тавре ки дар моддаи 19 Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол муқаррар шудааст: «Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд. Ҳеҷ касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс кардан мумкин нест. Ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шудан метавонад аз ёрии адвокат истифода кунад»²¹⁵.

Дар навбати худ, давоми ҳуқуқи инсон ба ёрии ҳуқуқӣ дар моддаи 92 Конститутсияи ҚТ кафолат дода шудааст. Моддаи мазкур чунин муқарраротро пешбинӣ менамояд: «Ёрии ҳуқуқӣ дар тамоми марҳилаҳои тафтишот ва мурофиаи судӣ кафолат дода мешавад. Тарзи ташкил ва тартиби фаъолияти адвокатура ва дигар шаклҳои ёрии ҳуқуқиро қонун муайян мекунад»²¹⁶.

Вақтҳои охир дар Тоҷикистон масъалаи инкишофи ҳуқуқ ба ёрии ҳуқуқӣ яке аз мавзӯҳои муҳим қарор гирифтааст. Рушд ва татбиқи дурусти ҳуқуқи инсон ба ёрии ҳуқуқӣ як раванди муҳим барои таъмини

²¹³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйир иловаҳо ворид карда шудаанд (Бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – С. 8.

²¹⁴ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйир иловаҳо ворид карда шудаанд (Бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – С. 8.

²¹⁵ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйир иловаҳо ворид карда шудаанд (Бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – С. 13.

²¹⁶ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйир иловаҳо ворид карда шудаанд (Бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – С. 61.

адолат ва дастрасӣ барои ҳар як фард мебошад. Хусусан, барои нафароне, ки аз хизматрасониҳои адвокат ё ҳуқуқшиносони касбӣ истифода мебаранд, имконияти молӣ надоранд. Қобили тазаккур аст, ки дар қатори Конститутсияи ҚТ дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ дар соҳаи ёрии ҳуқуқӣ мавриди амал қарор доранд. Яке аз чунин санадҳо Қонуни ҚТ «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ» аз 4-уми июли соли 2020 буда, муносибатҳои ҷамъиятиро дар самти расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда, роҳҳои амалишавии ҳуқуқ ва уҳдадорӣи шахсони воқеиро ҳангоми ба онҳо расонидани ёрии ҳуқуқӣ муайян менамояд. Қабули қонуни мазкур боз як қадами муҳим дар рушд ва таҳкими ин институти ҳуқуқӣ маҳсуб меёбад. Қонуни мазкур мафҳуми ёрии ҳуқуқиро чунин шарҳ додааст: «Ёрии ҳуқуқӣ – хизмати ҳуқуқие, ки дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби пешбининамудаи Қонуни мазкур, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура ва ҷаъолияти адвокатӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи ҳуқуқшиноси касбӣ ба шахсони воқеӣ расонида мешавад»²¹⁷. Маҳз ҳадафи асосии қонуни ишорашуда, таъмин кардани дастрасӣ ба адолат ва барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшуда мебошад.

Дар Тоҷикистони ҳуқуқбунёд ёрии ҳуқуқӣ тавассути ду шакл амалӣ мегардад; аз ҷумла, ёрии ҳуқуқии яқумдараҷа ва ёрии ҳуқуқии дуҷумдараҷа. Ёрии ҳуқуқии яқумдараҷа дар намудҳое, ки қонунгузорӣи амалкунанда муқаррар намудааст, расонида мешавад. Хусусан дар намудҳои зерин расонида мешавад: пешниҳоди иттилооти ҳуқуқӣ ба аҳоли, аз ҷумла бо роҳи гузаронидани ҷаласаҳои иттилоотӣ ҳуқуқии сайёр; пешниҳоди маслиҳат ва ҷаҳмондадихӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи донишҳои ҳуқуқии аҳоли; тартиб додани ариза, шикоят ва дигар ҳуҷҷатҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ; иттилоъ додан доир ба имконияти ҳалли тосудии баҳсҳои ҳуқуқӣ дар доираи қонунгузорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон; фиристондани муроҷиаткунанда ба муассисаҳои дахлдори давлатӣ ҷамъиятӣ; паҳн намудани иттилооти ҳуқуқӣ тавассути ёрдамчиёни ҷамъиятӣ; ёрӣ расонидан ба шахсон ҷиҳати дастрасӣ ёфтан ба ёрии ҳуқуқии дуҷумдараҷа; намудҳои дигари ёрии ҳуқуқӣ, ки қонунгузорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст. Ёрии ҳуқуқии дуҷумдараҷа бошад, оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва маданӣ дар намудҳои зерин расонида мешавад: иттилоотҳои ҳуқуқӣ; додани маслиҳат ва ҷаҳмондадихӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ; ҷаҳмондадихӣ ва истифодаи ҷораҳои ҳалли тосудии парвандаҳо мутобиқи қонунгузорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон; тартиб додани ариза, шикоят, ҳуҷҷатҳои дорои хусусияти муроғиавӣ ва ҳуҷҷатҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқӣ; иштирок ва ҳимоя дар парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва намоёндагӣ дар парвандаҳои маданӣ²¹⁸.

²¹⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ» аз 4-уми июли соли 2020, № 1694 / [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://hukukiman.tj/?p=202548> (санаи муроҷиат: 22.02.2025 с.).

²¹⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ» аз 4-уми июли соли 2020, № 1694 / [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://hukukiman.tj/?p=202548> (санаи муроҷиат: 22.02.2025 с.).

Қонунгзории ҚТ субъектони танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятиро дар самти расонидани ёрии ҳуқуқӣ, роҳҳои амалишавии ҳуқуқ ва уҳдадории шахсони воқеиро ҳангоми ба онҳо расонидани ёрии ҳуқуқӣ муайян намудааст. Субъектони расонидани ёрии ҳуқуқиро метавон ба се категория ҷудо намуд:

1) Ҳуқуқшиносии давлатӣ – ҳуқуқшиносии касбӣ, ки бо шартҳо ва тартиби Қонуни ҚТ «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ» муқаррар намудааст.

2) Адвокат – ҳуқуқшиносии касбӣ, ки соҳиби мақоми адвокат гардида, бо шартҳо ва тартиби Қонунҳои ҚТ «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ», «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамояд.

3) Кормандони мақомоти давлатӣ ва фаъолони ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар доираи ваколатҳои пешбиниамудай қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ёрии ҳуқуқӣ мерасонанд.

Гарчанде ки мафҳуми қонунии ёрии ҳуқуқӣ дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ» инъикос гардидааст, банди 5 моддаи 1 Қонуни «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ» низ мафҳуми ёрии ҳуқуқиро фаро мегирад. Дар қонуни мазкур тарифи ёрии ҳуқуқӣ чунин оварда шудааст: «Ёрии ҳуқуқӣ – ёрии тахассусӣ ва касбӣ, ки аз ҷониби адвокатҳо бо истифода аз восита ва тарзҳои қонунӣ барои ҳимояи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ расонида мешавад»²¹⁹. Вазифаи асосии адвокат расонидани ёрии ҳуқуқӣ мебошад, ки бевосита дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. Адвокат ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахси воқеӣ ҳуқуқиро амалӣ гардонидида, ғояҳои инсондӯстӣ, адолат ва қонуниятро таҷассум менамояд²²⁰.

Олими соҳа З.Ҳ. Искандаров, кайд менамояд, ки фаъолияти адвокатӣ – ин фаъолияти ҳуқуқшиносони касбӣ мебошад, ки баҳри расонидани ёрии ҳуқуқӣ бо мақсади ҳимояи манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ амалӣ мегардад. Моҳияти фаъолияти адвокатӣ чун фаъолияти касбӣ аз он иборат аст, ки ҳимояи манфиатҳои хусусиро фаро мегирад. Аҳаммияти фаъолияти адвокатӣ дар расонидани ёрии ҳуқуқӣ ва ҳимоя намудани ҳуқуқ ва манфиати муштариён зоҳир шуда, дар шароити эълон намудани давлати демократию ҳуқуқбунёд дучанд мегардад²²¹.

Мутобиқи Конститутсияи ҚТ Ҳукумати кишвар дар самти расонидани ёрии ҳуқуқӣ «Консепсияи расонидани ёрии ҳуқуқии ройгон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул намудааст. Консепсияи мазкур заминаҳои қабул, мақсад ва вазифаҳо, ташаккул ёфтани низоми ёрии ҳуқуқии ройгони

²¹⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ» аз 18-уми март соли 2015, № 1182 / [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://majmilli.tj/%D2%9B%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%BD%D0%B8-%D2%B7%D1%82-%D0%B4%D0%B0%D1%80-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B8-%D0%B0%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%B2%D0%B0-%D1%84%D0%B0%D1%8A%D0%BE/> (санаи мурочиат: 22.02.2025 с.).

²²⁰ Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2023. – С. 186.

²²¹ Ниг. Искандаров З.Ҳ. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2006. – С. 114-117.

якумдараҷа ва дуҷумдараҷа, ташаккули низоми идоракунии ёрии ҳуқуқии ройгон, мониторинг ва натиҷаҳои амалӣ гардонидани он дар расонидани ёрии ҳуқуқии ройгон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми ёрии ҳуқуқии ройгон ҳоло дар зинаи ташаккулёбӣ қарор дошта, ба аҳоли ёрии ҳуқуқии ройгон расонида мешавад, вале ин низом ба такмил ниёз дорад. Дар кишварамон ҳангоми мурочиати шахсон аз ҷониби мақомоти давлатӣ маълумоти ҳуқуқӣ пешкаш карда мешавад. Дар шаҳру ноҳияҳо қабулгоҳҳои Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон фаъолият мекунанд. Ҳамзамон, дар маҳалҳо марказҳои ҷумҳуриявии бухронии назди шӯъбаҳои Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қабулгоҳҳои Хадамоти муҳоҷирати Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, ки ба ниёзмандону эҳтиёҷмандон ёрии ҳуқуқии ройғони якумдараҷа мерасонанд.

Дар натиҷа қобили зикр аст, ки дастрасӣ ба ёрии ҳуқуқӣ ин имкониятҳои ҳуқуқист, ки ба шахс бо тартиби пебининамудаи қонунгузорӣ барои таъмини баробарӣ ва амалӣ намудани адолати иҷтимоӣ ва судиро қафолат медиҳад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд (Бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ» аз 4-уми июли соли 2020, № 1694 / [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://hukukiman.tj/?p=202548> (санаи мурочиат: 22.02.2025 с.).

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ» аз 18-уми марти соли 2015, № 1182 / [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://majmilli.tj/%D2%9B%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%BD%D0%B8-%D2%B7%D1%82-%D0%B4%D0%B0%D1%80-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B8-%D0%B0%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%B2%D0%B0-%D1%84%D0%B0%D1%8A%D0%BE/> (санаи мурочиат: 22.02.2025 с.).

4. Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2023. – 480 с.

5. Ниг. Искандаров З.Ҳ. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2006. – С. 114-117.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ПОНЯТИЕ ДИСКРИМИНАЦИИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Сироджидинова

Махинабону

Шухратовна,

Таджикский

национальный

университет, юридический факультет,

докторант PhD кафедры прав человека

и сравнительного правоведение

Тел.: (+992) 888-788-388

Email: bonubka@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – Теория и история права и государства;
история учений о праве и государстве

Научный руководитель: Рахмон Д.С. – доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Мирализода И.К. – доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Данная статья посвящена анализу понятия дискриминации с точки зрения теории прав человека и состояния законодательства в настоящее время. Права и свободы человека, постепенно сформировавшиеся в форме мысли, идей, гипотез и теорий, систематично выражают основным объектом правового регулирования. Международное сообщество и государства признают права человека как естественные явления, гарантируемые государством. Тем самым, составляются и принимаются различные декларации, пакты, хартии, конституции и иные нормативные правовые акты, которые закрепили права человека, создали необходимые гарантии для их обеспечения. Автор, в заключении преподносит плодотворные и полезные предложения и рекомендации по усовершенствованию данного правового аспекта.

Ключевые слова: человек, право, права человека, свобода, свободы человека, дискриминация, запрет дискриминации, международное сообщество, ООН, Всеобщая декларация прав человека, Конвенция, законодательство, государство, общество, ратификация.

МАФҲУМИ ТАБЪИЗ: ТАҲҚИҚОТИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ

Сирочидинова

Махинабону

Шухратовна,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

факултети ҳуқуқшиносӣ, докторанти

PhD-и кафедраи ҳуқуқи инсон ва

ҳуқуқшиносии муқоисавӣ

Тел.: (+992) 888-788-388

Email: bonubka@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

Роҳбари илмӣ: Раҳмон Д.С. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муқарриз: Мирализода И.Қ. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Мақолаи мазкур ба таҳлили мафҳуми табъиз аз нигоҳи назарияи ҳуқуқи инсон ва вазъи кунунии қонунгузорӣ бахшида шудааст. Ҳуқуқу озодиҳои инсон, дар шакли афкор, ғояву ва назарияҳо ташаккул ёфта, тадричан ҳамчун объекти асосии танзими ҳуқуқӣ мунтазам арзёбӣ гардид. Ҷомеаи ҷаҳонӣ ва давлатҳо ҳуқуқи инсонро ҳамчун падидаи фитрие, ки онро кафолат медиҳанд ва эътироф мекунанд. Ҳамин тариқ, эълomiaҳо, пактҳо, хартияҳо, конститутсияҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шуданд, ки ҳуқуқи инсонро мустаҳкам карда, баҳри таъмини онҳо кафолатҳои зарурӣ муҳайё намуданд. Дар қисмати ҳулоса, муаллиф барои тақмили ин ҷанбаи ҳуқуқӣ пешниҳоди тавсияҳои судманд пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: инсон, қонун, ҳуқуқи инсон, озодӣ, озодиҳои инсон, табъиз, манъи табъиз, ҷомеаи байналмилалӣ, СММ, Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар, Конвенсия, қонунгузорӣ, давлат, ҷомеа, тасвиб.

THE CONCEPT OF DISCRIMINATION: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Sirojiddinova Mahinabonu Shuhratovna,
Tajik National University, Faculty of
Law, PhD student of the Department of
Human Rights and Comparative Law
Phone: (+992) 888-788-388
Email: bonu6ka@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – Theory and history of law and state; history of doctrines of the law and state

Supervisor: Rahmon D.S. – Doctor of Law Sciences, Professor

Reviewer: Miralizoda I.Q. – Doctor of Law Sciences, Professor

Annotation: This article is devoted to analyses the concept of discrimination from the point of view of human rights theory and the state of legislation at present. Human rights and freedoms, gradually formed in the form of thoughts, ideas, hypotheses and theories, systematically express the main object of legal regulation. The international community and states recognise human rights as natural phenomena guaranteed by the state. Thus, various declarations, covenants, charters, constitutions and other normative legal acts are drawn up and adopted, which consolidate human rights and create the necessary guarantees to ensure them. The author concludes with fruitful and useful suggestions and recommendations for improving this legal aspect.

Key words: person, law, human rights, freedom, human freedoms, discrimination, prohibition of discrimination, international community, UN, Universal Declaration of Human Rights, Convention, legislation, state, society, ratification.

Права и свободы человека, сформировавшиеся в форме мысли, идей, гипотез и теорий, систематично выражаются как основной объект правового регулирования. В стартовых моментах формирования и становления юридической идеологии и правового мировоззрения философы и мыслители осознали тот факт, что без государства или без содействия властных структур и её ресурсов реальное обеспечение прав человека непостижимо. Человек со дня осознания и признания своих прав и интересов, гарантия их обеспечения и защита от посягательств возлагается на соответствующие органы государственной власти. Тем самым, человек осознал, что посредством государственной власти устраняются соответствующие посягательства. А именно, исторический процесс развития гласит, что человек боролся за приобретения прав, которые обеспечивали ему достойную жизнь и свободу. Это доказано в контексте истории прав человека²²².

Так, спустя время права человека преобразовались как основной элемент нрава и культуры, мысли, идей, гипотез и теорий в значимую часть политики государства. Государство разрабатывает и принимает специальные акты в области прав человека. Международное сообщество и государства признают права человека как естественные явления, гарантируемые государством. Тем самым, составляются и принимаются различные декларации, пакты, хартии, конституции и иные нормативные правовые акты, которые закрепили права человека, создали необходимые гарантии для их обеспечения. Признание, соблюдение и защита прав человека возлагаются на государство и его структурные органы. Республика Таджикистан, принимая во внимание данный аспект и осознавая данную ответственность, на уровне Конституции провозгласил человека, его права и свободы высшей ценностью²²³. Сущность этого положения в рамках идеи гуманизма выразил Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании: «развитие человеческого капитала является ключевым фактором повышения уровня, качества и эффективности социальных сфер, особенно образования, здравоохранения, науки и инноваций, а также эффективной деятельности научных учреждений»²²⁴.

Сегодня, глобальный международный вопрос является проблема дискриминации. Ведь данный вопрос встречается во всех общественных отношениях. Так, проблемы дискриминации можно рассмотреть в

²²² Более подробно см.: Миралиев И.К. Международная и национальная теория и практика взаимоотношения государства и личности: теоретико-методологическое и сравнительно-правовое исследование [Текст]: Автореф. Дис. ... докт. юрид. наук / специальность 12.00.01 / Исфандиёр Карахонович Миралиев. – Душанбе, 2024. – С. 3.

²²³ Более подробно см.: Там же. – С. 3.

²²⁴ Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан 20.01.2016 год / [Электронный ресурс]. – Источник доступа: <http://www.mmk.tj/president/letter/2020> (Дата обращения: 26.01.2025 г.).

трудовых, административных, семейных и др. отношениях. Международная среда активно ведёт борьбу с дискриминацией во всех её смыслах. Более того, в рамках ООН приняты различные общие и специализированные акты по устранению дискриминации во всех её формах. Так, 1) 14 декабря 1960 года на одиннадцатой сессии Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки и культуры принята Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования²²⁵; 2) 21 декабря 1965 года резолюцией 2106 (XX) Генеральной Ассамблеи ООН была принята конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации²²⁶; 3) 18 декабря 1979 года резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи принята Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин²²⁷ и т.п.

Основной источник по правам человека – Всеобщая декларация прав человека закрепляет равенство всех перед законом. К примеру, статья 7 ВДПЧ закрепляет следующее: Все люди равны перед законом и имеют право, без всякого различия, на равную защиту закона. Все люди имеют право на равную защиту от какой бы то ни было дискриминации, ... и от какого бы то ни было подстрекательства к такой дискриминации²²⁸. Человеческая история запоминает не только положительные моменты, связанные с развитием общества, но и сложные периоды самого существования человека. К сожалению, человек прошёл очень долгий период восстановления нарушенных прав и свобод.

Для более глубокого исследования данного правового феномена нам следует определить понятие дискриминации. Дискриминация слово изъятое из латинского языка, обозначающее всякое отграничение, разъединение, различие и др. А именно ограничение прав и свобод человека или различное обращение с людьми или социальными группами на основании какого-либо признака²²⁹.

Дискриминация – это неравное и несправедливое отношение или обращение ко всем людям, основанное на стереотипных суждения о различных социальных группах и ограничивает их представителей в правах

²²⁵ Более подробно см.: Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования. Принята 14 декабря 1960 года Генеральной конференцией Организации Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры на её одиннадцатой сессии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml. (Дата обращения: 14.01.2025)

²²⁶ Более подробно см.: Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации. Принята резолюцией 2106 (XX) Генеральной Ассамблеи от 21 декабря 1965 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml. (Дата обращения: 14.01.2025).

²²⁷ Более подробно см.: Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml. (Дата обращения: 14.01.2025).

²²⁸ Более подробно см.: Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена резолюцией 217 (III) Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций от 10 декабря 1948 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.ohchr.org/RU/UDHR>. (Дата обращения: 14.01.2025)

²²⁹ [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5> (Дата обращения: 14.02.2025)

и свободах, либо же разделять или исключать общество людей на группы по каким-нибудь параметрам или признакам и делать выводы о них только как о представителях конкретной группы²³⁰. Дискриминация распознаётся в несправедливом и неравном обращении или отношении с человеком без обоснованных и объективных причин. Целью дискриминации является уничтожение или умаление соблюдения и признания права человека быть носителями различий. Как выше отмечалось, дискриминация присутствует во всех взаимоотношениях людей, например в личных и семейных отношениях, вплоть до государственного уровня.

На почве вышеотмеченного, следует отметить, что В.С. Нерсисянц, обозначает свою позицию относительно равенства как свобода от дискриминации. Учёный считает, что правовое равенство – это равенство свободных и равенство в свободе, общий масштаб и равная мера свободы индивидов. Право говорит и действует языком и средством такого равенства²³¹. Иными словами, учёный в плане равенства отдаёт предпочтение свободе, что такая идея поддерживается с нашей стороны.

Вместе с тем, М.В. Баглай, также утверждает, что равенство – это основополагающий принцип отношения человека с государством, устанавливающий единый для всех уровень прав и свобод и запрещающий любую дискриминацию²³².

Необходимо подчеркнуть, что дискриминация лишает человека не только его возможностей и способностей, но и существенно влияет на его физическое и моральное здоровье. Человек, подвергающийся дискриминацией часто сталкивается с непредвиденным стрессом и депрессией, что впоследствии увеличивается риск возникновения физических и психических заболеваний.

Республика Таджикистан наряду с международным сообществом активно ведёт борьбу с дискриминацией во всех её формах проявления. На государственном уровне суверенным Таджикистаном составляются и принимаются документы в сфере урегулировании этого вопроса. Так, в первую очередь сам Основной закон страны на общереспубликанском уровне установил нормы, гарантии осуществления и меры содействия по устранению дискриминации. Иначе говоря, статья 17 Конституция РТ закрепляет следующее определение: «Все равны перед законом и судом. Государство гарантирует права и свободы каждого независимо от его национальности, расы, пола, языка, вероисповедания, политических убеждений, образования, социального и имущественного положения. Мужчины и женщины равноправны»²³³. Конституционное закрепление устанавливает, что каждый независимо от отмеченных признаков не вправе

²³⁰ [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://trends.rbc.ru/trends/social/62a480ac9a7947574da8a7a0> (Дата обращения: 14.02.2025)

²³¹ Нерсисянц, В.С. Право – математика свободы / В.С. Нерсисянц – М.: 1996. – С.11-12.

²³² Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации: учеб. / М.В.Баглай. – 8-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2009. – 800с.

²³³ Конституция Республики Таджикистан была принята всенародным референдумом 6 ноября 1994 года и путём всенародного референдума были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года (На таджикском и русском языках). – Душанбе: Нашриёти Гандж, 2016. – С. 80.

воспользоваться какими-то привилегиями, льготами или преимуществами. Дальнейшее установление данного вопроса находит своё отражение в других официальных юридических документах.

За годы Государственной независимости нашей Родины, государство достигло значительных улучшений и кардинальных изменений благодаря миролюбивой и гуманной политике Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. По инициативе Лидера нации составлены и приняты множество юридических документов в сфере предотвращения дискриминации, которые сыграли ключевую роль в рамках урегулирования данных отношений. К примеру, в целях обеспечения и улучшения широкого участия девушек и женщин в государственной и общественной жизни, а также повысить уровень социального положения девушек и женщин и оздоровления и сохранения государственного генофонда, активизации их роли в укреплении нравственных основ, мира и единства принят указ Президента Республики Таджикистан «О повышении роли женщин в обществе» от 3 декабря 1999 года. Далее, Правительство Республики Таджикистан во благо повышения положения девушек и женщин, реальному осуществлению конституционных прав и свобод девушек и женщин, повышения общей ответственности родителей за воспитание детей, искоренения и устранение предрассудков и стереотипов, образования здоровой семьи предприняло меры по разработке государственной программы «Место и роль женщины в обществе».

На сегодня законодательство РТ относительно дискриминации даёт следующее определение: «Дискриминация – любое различие, исключение, ограничение или предпочтение, сформированное на реальных и (или) предполагаемых основаниях в отношении любого физического и юридического лица или группы лиц, их родственников или лиц, связанных с ними иным образом и основано на признаках расы, цвета кожи, происхождения, пола, языка, религии и убеждений, национальной или состояния этнической здоровья, принадлежности, возраста, инвалидности, гражданства, взгляда, имущественного положения или иного обстоятельства и целью или следствием которого является ухудшение, уничтожение и (или) умаление признания, использования или осуществления всеми лицами, на равных основах, всех прав и свобод человека»²³⁴. Закон Республики Таджикистан «О равенстве и ликвидации всех форм дискриминации» от 19 июля 2022 года определяет организационно-правовые основы реализации равных прав и возможностей для каждого в Республике Таджикистан. Также определяет законную систему предупреждения и искоренения, в том числе эффективной защиты от дискриминации во всех её формах. Дискриминацией также признаётся отказ в разумном приспособлении, которая означает внесение, когда это нужно в конкретном случае,

²³⁴ Закон Республики Таджикистан «О равенстве и ликвидации всех форм дискриминации» от 19 июля 2022 года. [Электронный ресурс: http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=26239]. Дата обращения: 21.02.2025г.

необходимых и соответствующих изменений и модификаций, включая предупредительные меры, не становящихся несоразмерным или неоправданным бременем в целях обеспечения реализации лицами наравне с другими всех прав человека и основных свобод²³⁵.

В свою очередь, дискриминация проявляется в двух формах: 1. Прямая дискриминация; 2. Косвенная дискриминация. Под прямой дискриминацией понимается любое отношение и обращение или создание условий, которые при пользовании правами, ставящее лица ввиду какого-либо из признаков, а именно цвета кожи, языка, пола, социально-имущественного происхождения, религии и убеждений, в невыгодную ситуацию по сравнению с другими людьми, находящиеся в равнозначных условиях. Под косвенной дискриминацией понимается как нейтральная по форме, хотя влечёт за собой непропорционально чреватые последствия, ставящее лица по какому-нибудь из вышеуказанных признаков, в невыгодную ситуацию по сравнению с другими людьми, находящиеся в равнозначных условиях.

Исходя из проведённого анализа, мы пришли к следующим выводам:

1. Дискриминация – это неравное обращение с людьми или группами людей.
2. Дискриминация основывается на определённые признаки, такие как пол, возраст, раса, этническая принадлежность, религия, сексуальная ориентация, инвалидность и другие
3. Дискриминация выражается в лишении равных прав, возможностей или доступа к ресурсам на основе этих признаков.
4. Дискриминация проявляется как в явной, так и в скрытой форме, например, в виде предвзятости, стереотипов или предрассудков, которые ограничивают возможности определённых групп людей.
5. Дискриминация является нарушением прав человека и является препятствием для создания правового государства и справедливого и равноправного общества.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан была принята всенародным референдумом 6 ноября 1994 года и путём всенародного референдума были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года (На таджикском и русском языках). – Душанбе: Нашриёти Гандж, 2016. – 136с.
2. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан 20.01.2016 год / [Электронный ресурс]. – Источник доступа: <http://www.mmk.tj/president/letter/2020> (Дата обращения: 26.01.2025 г.).
3. Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена резолюцией 217 (III) Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых

²³⁵ Часть 1 статья 1 Закона Республики Таджикистан «О равенстве и ликвидации всех форм дискриминации» от 19 июля 2022 года. [Электронный ресурс: http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=26239]. Дата обращения: 21.02.2025г.

Наций от 10 декабря 1948 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.ohchr.org/RU/UDHR>. (Дата обращения: 14.01.2025)

4. Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования. Принята 14 декабря 1960 года Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры на ее одиннадцатой сессии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml. (Дата обращения: 14.01.2025)

5. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml. (Дата обращения: 14.01.2025).

6. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации. Принята резолюцией 2106 (XX) Генеральной Ассамблеи от 21 декабря 1965 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml. (Дата обращения: 14.01.2025).

7. Закон Республики Таджикистан «О равенстве и ликвидации всех форм дискриминации» от 19 июля 2022 года. [Электронный ресурс: http://portal-huquqi.tj/publicadliya/view_gonunhovieview.php?showdetail=&asosi_id=26239]. Дата обращения: 21.02.2025г.

8. Миралиев И.К. Международная и национальная теория и практика взаимоотношения государства и личности: теоретико-методологическое и сравнительно-правовое исследование [Текст]: Автореф. Дис. ... докт. юрид. наук / специальность 12.00.01 / Исфандиёр Карахонович Миралиев. – Душанбе, 2024. – С. 3.

9. Нерсисянц, В.С. Право – математика свободы / В.С. Нерсисянц – М.: 1996. – С.11-12.

10. Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации: учеб. / М.В.Баглай. – 8-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2009. – 800с.

11. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://trends.rbc.ru/trends/social/62a480ac9a7947574da8a7a0> (Дата обращения: 14.02.2025)

12. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>

13. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://text.ru/synonym/%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5> (Дата обращения: 14.02.2025).

Макола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ФУНКСИЯҲОИ ҲУҚУҚ ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТИ ИҶТИМОЙ: МАСЪАЛАҲОИ ТАЪРИХИ ҲУҚУҚӢ

Қаландарова Кибриё Абдугаффоровна,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, докторанти PhD,
доктор аз рӯйи ихтисоси кафедраи
назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ
Тел: +992926600974
E-mail: kibriyo.1998@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01. – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат: таърихи
таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

Роҳбари илмӣ: Куканов А.З., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур функцияҳои ҳуқуқ дар заминаи ташаккул ва рушди давлати иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Давлати иҷтимоӣ унсури муҳимми сохти ҷомеаи муосир буда, барои ноил шудан ба мақсад ва вазифаҳои худ танзими муассири ҳуқуқиро тақозо мекунад. Диққати асосӣ ба таҳлили таърихӣ ҳуқуқи таҳаввулоти функцияҳои ҳуқуқ дар доираи моделҳои гуногуни давлати иҷтимоӣ дода мешавад. Муаллиф табиат ва хусусияти функцияҳои ҳуқуқро, аз қабili вазифаҳои танзимкунанда, ҳифзкунанда, тарбиявӣ, иттилоотӣ ва дигар вазифаҳоеро, ки дар давлати иҷтимоӣ зухур мекунанд, мавриди таҳлил қарор додааст. Марҳилаҳои асосии рушди концепсияи давлати иҷтимоӣ ва таъсири онҳо ба тағйирёбии функцияҳои ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешаванд. Қайд карда мешавад, ки вазифаҳои ҳуқуқ статикӣ нестанд; дар баробари тағйир ёфтани талаботи иҷтимоӣ ва шароити сиёсӣ инкишоф меёбанд. Инчунин, дар мақола мисолҳои таърихӣ татбиқи функцияҳои иҷтимоии ҳуқуқ дар кишварҳои гуногун, аз ҷумла ИМА ва Россия таҳлил карда шудааст. Оид ба нақши ҳуқуқ дар таъмини адолати иҷтимоӣ, баробарӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон диққати махсус дода мешавад. Дар мақола мавриди таҳқиқ қарор мегирад, ки чӣ гуна меъёрҳои ҳуқуқӣ ба тақсими неъматҳои моддӣ, таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ ва дастгирии табақаҳои осебпазири аҳоли мусоидат мекунанд. Дар хулоса қайд карда мешавад, ки вазифаҳои ҳуқуқ дар давлати иҷтимоӣ динамикӣ ва гуногунанд. Самаранокии татбиқи онҳо бевосита аз ҷандирии низоми ҳуқуқӣ ва қобилияти воқуниш ба шароити тағйирёбанда вобаста аст. Ҳуқуқ ҳамчун воситаи сиёсати иҷтимоӣ бояд хусусиятҳои таърихӣ фарҳангии давлати муайянро ба инобат гирад, ки ин имкон медиҳад низоми устувору одилонаи иҷтимоӣ ба вуҷуд оварда шавад.

Калидвожаҳо: давлати иҷтимоӣ, функцияҳои ҳуқуқ, назарияи ҳуқуқ, Тоҷикистон, адолати иҷтимоӣ, қонунгузорӣ, меъёри ҳуқуқ, танзими ҳуқуқӣ,

тахлили таърихӣ-ҳуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқӣ, механизми ҳуқуқӣ, кафолати иҷтимоӣ, функсияи танзимкунанда.

ФУНКЦИИ ПРАВА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА: ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Каландарова Кибриё Абдугаффоровна,
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, докторант PhD,
доктор по специальности кафедры теории
и истории государства и права
Тел.: +992926600974
Email: kibriyo.1998@gmail.com

Научная специальность: 12.00.01. – Теория и история права и государства:
история учений о праве и государстве

Научный руководитель: Куканов А.З., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье рассматриваются функции права в контексте формирования и развития социального государства. Социальное государство, являясь важным элементом современного общественного устройства, требует эффективного правового регулирования для реализации своих целей и задач. Основное внимание уделено историко-правовому анализу эволюции функций права в рамках различных моделей социального государства. Автор исследует природу и специфику функций права, таких как регулятивная, охранительная, воспитательная, информационная и иные функции, проявляющиеся в социальном государстве. Рассмотрены основные этапы развития концепции социального государства и их влияние на трансформацию правовых функций. Подчеркивается, что функции права не являются статичными; они эволюционируют вместе с изменением общественных потребностей и политических условий. Также статья анализирует исторические примеры реализации социальных функций права в различных странах, включая США и Россию. Особое внимание уделяется роли права в обеспечении социальной справедливости, равенства и защиты прав граждан. Рассматривается, как правовые нормы способствуют перераспределению материальных благ, предоставлению социальных гарантий и поддержке уязвимых слоев населения. В заключении отмечается, что функции права в социальном государстве являются динамичными и многообразными. Эффективность их реализации напрямую зависит от гибкости правовой системы и её способности реагировать на изменяющиеся условия. Право, как инструмент социальной политики, должно учитывать исторические и культурные особенности конкретного государства, что позволит создать устойчивую и справедливую социальную систему.

Ключевые слова: социальное государство, функции права, теория права, Таджикистан, социальная справедливость, законодательство, норма права,

правовое регулирование, историко-правовой анализ, правовая защита, правовой механизм, социальная гарантия, регулятивная функция.

FUNCTIONS OF LAW IN THE SYSTEM OF THE SOCIAL STATE: HISTORICAL AND LEGAL ISSUES

Qalandarova Kibriyo Abdugafforovna,
Tajik National University, faculty of law,
PhD student, doctor of science in the
department of theory and history of state and
law

Tel.: +992926600974

E-mail: kibriyo.1998@gmail.com

Scientific specialty: 12.00.01. – Theory and history of law and state: history
of doctrines of the law and state

Academic adviser: Kukanov A.Z., candidate of legal sciences, associate
professor

Abstract: The article considers the functions of law in the context of the formation and development of the welfare state. The welfare state, being an important element of the modern social structure, requires effective legal regulation to achieve its goals and objectives. The main attention is paid to the historical and legal analysis of the evolution of the functions of law within the framework of various models of the welfare state. The author examines the nature and specificity of the functions of law, such as regulatory, protective, educational, informational and other functions manifested in the welfare state. The main stages of the development of the concept of the welfare state and their influence on the transformation of legal functions are considered. It is emphasized that the functions of law are not static; they evolve along with changing social needs and political conditions. The article also analyzes historical examples of the implementation of the social functions of law in various countries, including the USA and Russia. Particular attention is paid to the role of law in ensuring social justice, equality and protection of citizens' rights. It is considered how legal norms contribute to the redistribution of material goods, the provision of social guarantees and support for vulnerable segments of the population. In conclusion, it is noted that the functions of law in the welfare state are dynamic and diverse. The effectiveness of their implementation directly depends on the flexibility of the legal system and its ability to respond to changing conditions. Law, as an instrument of social policy, must take into account the historical and cultural characteristics of a particular state, which will allow for the creation of a sustainable and fair social system.

Keywords: social state, functions of law, theory of law, Tajikistan, social justice, legislation, legal norm, legal regulation, historical and legal analysis, legal protection, legal mechanism, social guarantee, regulatory function.

Агар мо ба таърихи пайдошавии давлатҳо назар андозем, пас нахустин давлатҳо дар шаки шаҳр-давлатҳо ба вуҷуд омада, аксари ин давлатҳо шакли давлати монархиявиро дар худ таҷассум мекарданд.

Чӣ тавре ки мо аз назарияи давлат ва ҳуқуқ медонем, аз замонҳои қадим асосан ду шакли идоракунии давлат – монархӣ ва ҷумҳуриявӣ амал карда, давлатҳои монархӣ таърихи тулонӣ доштанд. Давлати монархӣ давлате буд, ки маъноӣ «ҳокимияти як шахс»-ро дошта, ҳокимият дар он меросӣ буд. Шакли аввалини давлати монархӣ – шакли идоракунии монархияи мутлақ ба ҳисоб рафта, дар он сухани монарх (подшоҳ, амир, шоҳ, император) қонун ҳисобида мешуд. Сонитар, аз асрҳои XIII-XIV сар карда, бо баробари ба вуҷуд омадани мақомоти олии қонунгузор – парламент ҳокимият тадриҷан маҳдуд карда шуда, шакли нави монархия- монархияи конституционӣ ташаккул ёфт. Инчунин маъно дошт, ки дар ин ё он давлат бо баробари ҳокимияти монарх инчунин қувваи дигари салоҳиятнок масъалаи парламент мавҷуд аст, ки он ҳокимияти монархро маҳдуд мекунад. Дар як қатор давлатҳои монархияи конституционӣ (Англия, Япония, Шветсия ва ғайраҳо) ҳокимияти монарх чун рамзи давлатдорӣ пазируфта шудааст.

Бо баробари гузаштан ба сохти нави давлатдорӣ, ба вуҷуд омадани инқилобҳои буржуазӣ ва дар натиҷаи он ба сари ҳокимияти сиёсӣ омадани ҳокимияти сармоядорӣ дар низоми ҳуқуқии ҷаҳон тағйироти кулӣ ба вуқӯъ пайваست.

Дар натиҷаи ин шакли нави идоракунии давлат – ҷумҳуриҳо ба вуҷуд омадаанд, ки он дар асоси интихобӣ будани мақомотҳои давлатӣ ташкил ёфта буд. Ин шакли идоракунии давлат дар давлатҳои мухталифи ҷаҳон ба се шакл-ҷумҳурии президентӣ, парламентӣ ва омехта зӯҳур ёфтааст.

Маҳз дар замони ҷомеаи сармоядорӣ дар натиҷаи муборизаи синфҳои мазлум инсоният ба як қатор ҳуқуқу озодиҳо соҳиб гардид. Имрӯз дар илми ҳуқуқшиносӣ дар бораи се насли ҳуқуқу озодиҳои инсон, ба монанди ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, шахсӣ ва дастаҷамъӣ сухан меравад, ки онро инсоният дар тули ҳазораҳо орзу карда, танҳо дар охири асри XVIII-XIX дар рафти инқилобҳои истиклолиятҳои соли 1776 Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Инқилоби бузурги буржуазии солҳои 1789-1794 Фаронса, инқилобҳои буржуазии солҳои 1848-1849 дар Аврупои Ғарбӣ ба даст овардааст²³⁶.

Аз солҳои 70-уми асри гузашта инсоният ба марҳилаи сифатан нав насли сеюми ҳуқуқ ворид гардид, ки дар асоси он тамоми арзишҳои умумиинсоният, пеш аз ҳама хусусияти иҷтимоӣ пайдо кардани давлат инъикоси худро ёфтаанд. Хусусияти иҷтимоӣ доштани давлати Тоҷикистон дар банди 2-уми моддаи 1-уми Конституцияи соли 1994 ба тариқи зайл ифода ёфтааст: «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва

²³⁶ Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Империял-Групп, 2010. – С. 123.

инкишофи озодонаро фароҳам меоварад»²³⁷. Зарурати ғаёлияти иҷтимоии давлат инчунин дар як қатор санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқи башар, масалан, моддаи 25 Эълонию умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948, моддаи 11-уми Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966, Хартияи иҷтимоии аврупоӣ ва ғайраҳо инъикоси худро ёфтааст.

Чӣ тавре, ки яке аз олимони Е.А. Лукашева қайд мекунад, ки сохтани давлати ғуруқвати ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ барои ҳалли масъалаҳои дохилӣ ва инчунин барои таъмини амнияти миллӣ мусоидат намуда, барои аз байн бурдани бекорӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ роҳ менамояд²³⁸.

Дар зери мафҳуми «давлати иҷтимоӣ» давлатеро меноманд, ки дар ин давлат табақаҳои ғуноғуни иҷтимоӣ умр ба сар мебаранд, ки онҳо аз рӯи дараҷаи зиндагӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ғаммида мешавад.

Меъёри иҷтимоӣ бо баробари пайдоиши давлат ба вуҷуд омада, он мақом ва руҳияи даври муайяни таърихро дар худ инъикос мекард. Меъёрҳои иҷтимоӣ ин қоидаҳои мебошанд, ки рафтори одамонро дар доираи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим мебароранд. Меъёрҳои иҷтимоӣ ин меъёрҳои мебошанд, ки на аз тарафи шахсони алоҳида, балки аз тарафи ҳуди ҷомеа ба амал бароварда мешавад.

Дар тӯли якҷанд асрҳо одамон дар ҷамъият зиндагӣ карда, қоидаҳои муайяни рафторро аз худ кардаанд. Ин қоидаҳо хусусияти ғуноғун дошта, аз муносибати оилавӣ ва рафтор дар қоидаи иҷроӣ қор дар қорхона, муносибат бо дӯстон ва наздиконро ташкил медиҳанд. Ҳамаи қоидаҳои аз тарафи инсон муқарраркардари асосан ба ду ғуруҳ тақсим қардан мумкин аст:

1. Меъёрҳои техникаӣ, ки дар асоси он одамон аз нафъи дастовардҳои технологияи муосир истифода бурда, аз дастурамалҳои истифодабарии он оғай пайдо қарда, бо ҳамин васила худро аз оқибатҳои ногувори он эмин нигоҳ мебаранд.

2. Ба ғуруҳи дуҷом меъёрҳои, дохил мешаванд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим мебароранд, ки онро меъёрҳои иҷтимоӣ меноманд.²³⁹

Ба меъёрҳои иҷтимоӣ қоидаҳои умумӣ ва намунаи рафтори одамон дар ҷамъият дохил мешавад. Меъёрҳои иҷтимоӣ ғуноғунҷабха буда, характери умумӣ ва инфиродӣ доранд. Низоми меъёрҳои иҷтимоӣ дараҷаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, тарзи зиндагӣ, хусусиятҳои таърихи халқ, характери ҳоқимияти амалқунандари инъикос мекунад. Ба меъёрҳои иҷтимоӣ меъёрҳои одат, ахлоқ, этикет, меъёрҳои қорпаративӣ, динӣ ва ҳуқуқӣ дохил мешаванд.

Меъёрҳои одатӣ қоидаи рафторе мебошанд, ки дар натиҷаи тақрорёбии бисёрқарата ба вуҷуд омадаанд. Масалан, дар байни баъзе халқҳо қасоси хунӣ, дуздидани арӯс ба ҳайси одат шинохта шудаанд.

²³⁷ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 // Захираи электронӣ: Адлия: Маҳзани муттамақкази иттилооти ҳуқуқӣ. Версияи 7.0. (санаи мурочиат: 06.12.2024).

²³⁸ Лукашева Е.А. Человек, право цивилизации: нормативно- ценностное измерение. – М.: «Норма», 2010. – С. 25.

²³⁹ Захарова М.В, Понятийная и видовая характеристика правового обычая как регулятора общественных отношений // Научные труды МГЮА. 2004. – №4. – С. 37.

Бо гузашти айём як қатор меъёрҳои одатӣ аз байн рафта, ба ҷои он одатҳои нав пайдо мешаванд. Маросим ва анъанаҳо низ меъёрҳои ҷамъият ба ҳисоб рафта, он аз насл ба насл гузашта, як қисми таркибии мероси милли ба ҳисоб мераванд.

Меъёрҳои ахлоқӣ ин меъёроҳое мебошанд, ки аз тарафи ҷамъият ба вуҷуд оварда шуда, аз тарафи ҷамъият назорат карда мешавад ва он ба қонун дароварда нашудааст. Меъёрҳои ахлоқӣ ҳанӯз аз замони обшонаи авлодӣ чун танзимгари муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад мекарданд²⁴⁰. Бо баробари пайдоиши давлат меъёрҳои ҳуқуқӣ ба майдон омада, он бо меъёрҳои ахлоқӣ якҷоя дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши муассир мебозанд.

Фарқи меъёрҳои ҳуқуқӣ аз меъёрҳои ахлоқӣ дар он мебошад, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат назорат карда шуда, ин меъёрҳо дар шакли қонун ё дигар санади танзимкунанда ифода ёфтааст.

Меъёрҳои ҳуқуқ дар байни меъёрҳои иҷтимоӣ нақши ҳалкунанда дошта, он меъёроҳоро муқаррар мекунад, ки ғайриқонунӣ меъёрҳои дигар аз он ҷумла меъёрҳои диниро муайян мекунад. Масалан, эълон шудани давлати дунявӣ, таъмини озодии вичдон дар Тоҷикистон Конституцияи соли 1994 эълон ва қафолат медиҳад. Ба меъёрҳои конституционии иҷтимоӣ инчунин ҳуқуқи шаҳрвандон ба таҳсил (м. 41), ҳифзи иҷтимоии аҳоли (м. 39), ҳуқуқ ба моликият ва мерос (м. 32), ҳифзи модару кӯдак (м. 34), ҳуқуқ ба меҳнат (м. 35), ҳуқуқ ба манзил (м. 36), ҳуқуқ ба истироҳат (м. 37), ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ (м. 38) ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки таъмини истифодаи онро давлат қафолат медиҳад. Бояд зикр намуд, ки ин ҳуқуқҳои озодиҳои иҷтимоӣ мутобиқи меъёрҳои Конституция муқаррар карда шуда, иҷрои бечунучарои онро давлат зерин назорати қатъӣ гирифтааст. Аз ин хотир, меъёрҳои иҷтимоӣ қоидаҳои рафторе мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар байни аъзоҳои он танзим мекунад. Меъёрҳои ахлоқӣ одо, урфу одат, анъана, меъёрҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва меъёрҳои ҳуқуқ аз қабيلي ҷунин қоидаҳоянд.

Аз сабаби он ки меъёрҳои иҷтимоӣ аз тарафи ҳуди ҷамъият ба вуҷуд оварда мешаванд, бо назардошти ин меъёрҳои солҳои истиқлолияти давлатии Тоҷикистон дар кишварамон ду қонун – Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2024 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» аз 8 майи соли 2024 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шуда, он имрӯзҳо мавриди истифода қарор гирифта истодааст. Болозикр қонунҳо, фармоиши Вазири маорифи Тоҷикистон №544 «Дар бораи формаи ягонаи мактабӣ» ва дахҳо дигар санадҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ маъно ва муҳтавои сиёсати иҷтимоии давлатро инъикос мекунад.

Барои амалӣ шудани сиёсати иҷтимоии давлат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағҳои калон ҷудо карда шуда, он бо санадҳои ҳуқуқӣ мустақам карда мешавад. Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стратегияи

²⁴⁰ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: “Имперал-Групп”, 2014. – С. 64.

кам кардани сатҳи камбизоатӣ», «Стратегияи миллии рушд то соли 2015, 2030», «Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015» аз қабili чунин санадҳое мебошад, ки сиёсати иҷтимоии давлатро тақвимӣ медиҳанд.

Чи тавре ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 23 апрели соли 2014 иброз доштанд, барои амалӣ кардани сиёсати иҷтимоии давлат «Стратегияи миллии рушд то соли 2030» таҳия карда мешавад, ки дар асоси он барои кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва ҳимояи ашхосназири ҷомеа як қатор тадбирҳо андешида мешаванд. Солҳои 2007-2014 дар давоми 7 сол ба соҳаи иҷтимоӣ 23 миллиард сомонӣ равона карда шуда, солҳои 2009-2013 бештар аз 870 ҳазор ҷои корӣ таъмин карда шуд. Танҳо дар асоси бучети давлатӣ, ки бо қонун асоснок карда шудааст, ба соҳаи иҷтимоӣ 7,7 млрд сомонӣ ҷудо карда шуда буд, ки он 54,2 ҷисади бучети давлатиро ташкил медиҳад.

Мутобики меъёрҳои ҳуқуқӣ барои рушди соҳибкории хурд ва миёна ба 240 номгӯй сабукиҳо ворид карда, он дар Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррароти ҳуқуқии ҳудро ёфтааст. Ташаккули давлати иҷтимоӣ зарурати таъсиррасонии давлатро ба муносибатҳои иқтисодӣ ба миён меоварад, ки мақсади он таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии шаҳрвандон иборат мебошад²⁴¹.

Давлат бо тавассути санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки бо роҳи қонун амалӣ карда мешавад, барои сифатан беҳтар кардани вазъии иҷтимоӣ, аз байн бурдани қашшоқӣ ва камбизоатӣ чораҳои мушаххасро андохта, дар асоси Стратегияи паस्त кардани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар (ин барнома дар байни давлатҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил нахустин барнома буд) соли 2017 сатҳи камбизоатӣ дар кишварамон аз 81%, соли 1999 то 30% кам карда шуд. Яке аз иқдомҳои неки давлат ҷорӣ намудани квотаҳои Президентӣ барои оилаҳои камбизоати деҳот дар бобати фаро гирифтани ҷавондухтарон (аз соли 1997) ва ҷавонписарон (аз соли 2004) барои дохил шудан ба мактабҳои олии мебошад. Дар зарфи 20 соли амали ин фармони Президентӣ бештар аз 11 ҳазор ҷавонони мамлакат бо чунин ғамхорӣ давлат фаро гирифта шудаанд, ки аз онҳо 7 ҳазорашонро ҷавондухтарон ташкил медиҳанд. Тақсим кардани 75 ҳазор гектар замин (октябри 1995) барои аҳолии деҳот барои ҳаллу ҷасли масъалаҳои озуқаворӣ яке аз самтҳои сиёсати иҷтимоии давлат дар бобати кам кардани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар ба ҳисоб мерафт.

Гарчанде, ки ҳуқуқ ягона танзимгари муносибатҳои ҷамъиятӣ набошад ҳам, он ягона воситаи муайянкунандаи ҳуқуқу уҳдадорӣҳои ҳамаи кишрҳои ҷомеа ба ҳисоб рафта, бидуни он тамоми муносибатҳои ҷамъиятиро ба муносибатҳои ҳуқуқӣ пайваस्त кардан мумкин нест. Дар як қатор мавридҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳангоми ҳаллу ҷасли масъалаҳои иҷтимоӣ дар як вақт манфиатҳои гурӯҳҳо, табақаҳои гуногуни аҳолиро дар мақомотҳои қонунгузорӣ

²⁴¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 23.04.2014. – Душанбе: «Шарқи озода», 2014. – С.16

ҳимоя карда, оид ба он санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул менамоянд. Инро дар ҳуқуқшиносии муосир лоббизм меноманд, ки маънояш ба таври умумӣ «пуштибонии манфиатҳо» мебошад. Аз рӯйи таъиноти иҷтимоӣ ва моҳият дар низоми ҳуқуқ С.С. Алексеев меъёрҳоро ба чунин намудҳо ҷудо мекунад:

- 1) таъсисдиҳанда (меъёрҳо-принсипҳо) ки дар асоси принципи қабули санадҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст;
- 2) танзимкунанда (қоидаҳои рафтору кирдор);
- 3) ҳифзкунанда (меъёрҳои ҳифзкунанда), таъминкунанда (меъёрҳо-кафолатҳо);
- 4) декларативӣ-расмӣ (меъёрҳо-муайянкунандаҳо);
- 5) дефинитивӣ-тавсифкунанда (меъёрҳо-муайянкунандаҳо);
- 6) коллизсионӣ (меъёрҳо-ҳакамҳо);
- 7) меъёрҳои таъчилӣ.²⁴²

Ҳамаи ин меъёрҳо ҳангоми баррасии меъёрҳои иҷтимоӣ ва танзими иҷтимоии муносибатҳои ҷамъиятӣ мавриди истифода қарор мегиранд.

Чи тавре ки мо дар боло зикр кардем ҳангоми қабули санадҳои меъёрии иҷтимоидошта мо натавонем аз санадҳои меъёрии ҳуқуқи миллӣ, балки аз санадҳои ҳуқуқи байналхалқӣ низ баҳрабардорӣ менамоем. Масалан, ҳамроҳшавии Тоҷикистон ба Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак аз 20 ноябри соли 1989 (26 июни соли 1993), ба Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966 (13 ноябри соли 1996 бо қарори Маҷлиси Олии ҚТ, №701), Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи маъҷубон аз 13 ноябри соли 2006 (22 март соли 2018) ва ғайраҳо имконият медиҳад, ки Тоҷикистон сиёсати иҷтимоии худро бо стандартҳои ҷаҳонӣ мутобиқ созад. Дар адабиёти ҳуқуқии солҳои охир масъалаи функсияи иҷтимоии ҳуқуқ мавриди баҳсҳои ғуборавӣ ва асоснок қарор гирифта, таклиф ва пешниҳодоти мушаххас оид ба дар як қатор гузаштани функсияи иҷтимоӣ бо функсияҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва идеологии ҳуқуқ баён мешаванд²⁴³. Ин бесабаб нест, зеро соҳаи иҷтимоии ҷомеа торафт васеъ гашта, зарурати танзими муносибатҳои ҷамъиятии характери иҷтимоидошта торафт меафзояд.

В.С. Нерсисянс қайд менамояд, ки объектҳои муҳимтарини функсияи иҷтимоии ҳуқуқ муносибатҳои меҳнатӣ, нафақа, таъмини аҳоли бо хизматрасонии тиббӣ, соҳаи илм, маориф, фарҳанг ва имтиёзҳои гуногун барои қишрҳои муайяни ҷомеа ба ҳисоб меравад²⁴⁴.

Оид ба ҳаллу ҷалби муаммоҳои ҳифзи иҷтимоӣ дар 20 соли охир оид ба кумаки иҷтимоӣ дахҳо санадҳои ҳуқуқӣ ва зерқонунӣ қабул шуда, муҳтавои он дастгирии иҷтимоии мардум ва табақаҳои осебпазири кишвар мебошад. Силсила қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохти кумакупулӣ ба оилаҳои камбизоат, ки дар мактабҳои маълумотҳои умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсил мекунанд» аз 30 декабри соли 2001, №585 ва 2 майи соли 2007, №244, «Дар хусуси Низомнома дар бораи таъини пардохти

²⁴² Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. – М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. – С. 23.

²⁴³ Сотировский Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: “Империял-Групп”, 2014. – С. 191.

²⁴⁴ Нерсисянс В.С. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. – М.: Норма – ИНФРА-М, 1999. – С. 59.

чубронпулӣ ба оилаҳои камбизоат барои пушонидани хароҷоти истифодаи қувваи барқ ва газ табиӣ» аз 4 феввали соли 2004, «Дар бораи тақвияти кӯмакрасонии иҷтимоӣ ба оилаҳо ва шахрвандони камбизоат» аз 1 августи соли 2008, №379, «Дар бораи ҷорӣ намудани низоми тарбиявии дастгирии унвонии иҷтимоӣ дар шаҳри Истаравшан ва ноҳияи Ёвон» аз 30 октябри соли 2010, №586 ва ғайраҳо дар бораи дастгирӣ ва ғамхорӣ пайвастаи давлат нисбати табақаҳои камбизоати аҳоли, таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа гувоҳӣ медиҳад.

Соли 2009 дар самти сиёсати иҷтимоии давлат ба 241 ҳазор оилаҳо чубронпулии барқу газ пардохта шуда, ба 23810 хонандагони оилаҳои камбизоат ба ҳисоби сарикаш 184 сомони кумаки пулӣ расонида шуд. Чӣ тавре, ки аз нишондодҳои омӯрӣ мебинем, маблағгузорӣ ба соҳаи иҷтимоӣ ҳамасола меафзояд. Масалан, маблағгузорӣ ба ин соҳа соли 2013 нисбат ба соли 2012 1306,5 сомони зиёд карда шуд²⁴⁵.

Оид ба сиёсати иҷтимоӣ ва функцияҳои ҳуқуқ дар низоми давлати иҷтимоӣ дар доираҳои илмӣ ва олимони соҳаи ҳуқуқ бо назардошти тағйиротҳои нав махсусан дар соҳаи иқтисодиёт фикру андешаҳои зиёд баён карда мешаванд. Олими намоёни тоҷик Р.Ш. Шарофзода (Сотиволдиев) ба нақши танзими ҳуқуқӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ баҳо дода таъкид мекунад, ки «функцияи танзимӣ ё танзими ҳуқуқӣ самти таъсиррасонии ҳуқуқ мебошад, ки ба мо мақсади мустақкам ва рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ бо роҳи муқаррар кардани қоидаҳои амали муҳим, ҳуқуқҳои субъективӣ ва ухдадорӣҳои ҳуқуқӣ, меъёрҳои ҳавасмандгардонӣ анҷом дода мешавад»²⁴⁶.

Бояд зикр намуд, ки танзими ҳуқуқии масъалаҳои иҷтимоӣ яке аз рухҳои асосии сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб рафта, он дар асару мақолаҳои олимони ватанию хориҷӣ ҳамасола бою ғанӣ гардонида мешаванд. Масалан, Мактаб-практукуми VI байналхалқии олимони ҷавон-ҳуқуқшиносон, ки 26-28 майи соли 2011 дар Москва баргузор гардид, ба масъалаи функцияи ҳуқуқ дар низоми давлати иҷтимоӣ тавачҷӯҳи калон зоҳир карда шуда, паҳлӯҳои мухталифи он мавриди таҳлил ва таҳқиқи илмӣ-назариявӣ қарор дода шуда буд. Дар сексияи ин форуми илмӣ, ки «фаъолияти давлат дар соҳаи иҷтимоӣ» ном дошт, якҷанд андешаҳо ва пешниҳодҳои ҷолиб дар самти амалӣ кардани сиёсати иҷтимоӣ ва танзими ҳуқуқии он баён карда шудаанд. Баромадҳои А.В. Александрова «Давлати иҷтимоӣ дар Россия», М.М. Аносова «Татбиқи сиёсати иҷтимоии давлати муосир», А.Е. Рижанкова «Молияи иҷтимоӣ дар механизми таъмини функцияи иҷтимоии давлат», С.Р. Шакирова «Сиёсати иҷтимоии давлат дар шароити ислоҳоти буҷетӣ», Э.И. Имангазиева «Давлат ҳамчун иштирокчиҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар ҳалли низоҳои иҷтимоӣ», А.В. Минбалеев «Рекламаи иҷтимоӣ чун маълумоти таъминкунандаи манфиатҳои давлат», А.Г. Сергеев «Таъмини ҳуқуқи конституционӣ ба манзил», Е.В. Козина «Нақши давлат дар танзими муносибатҳо оид ба пардохти музди меҳнат», О.В. Немченко «Қонунгузорӣ дар соҳаи фаъолияти литсензиявии вобаста ба кор

²⁴⁵ «Минбари халқ» аз 22.11.2012, №47

²⁴⁶ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: “Имперал-Групп”, 2014. – С. 202.

таъмин кардани шахрвандони Федератсияи Россия ва шахрвандони бурунмарз», А.В. Зинченко «Танзими ҳуқукии меҳнати маъҷубони Ҷумҳурии Белорус», Д.Н. Курбанова «Дар бораи капитали модарӣ (оилавӣ); таъмаҷӯӣ дар соҳаи мазкур», Е.В. Сазонникова «Функсияи фарҳангии давлати Россия», Д.З. Данчеева «Кафолати ёрии ҳуқуқӣ ба камбизоатон: Россия, Хитой, Япония» ва ғайраҳо ба масъалаҳои танзими ҳуқукии муносибати иҷтимоӣ бахшида шуда, нақши аввалиндараҷаи давлатро инъикос кардаанд. Дар ин рисолаҳои илмӣ фикрҳои ҷолиб дар бораи танзими ҳуқукии як қатор мавзӯ ва масъалаҳои иҷтимоӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст, ки он барои ҳамаи давлатҳои пасошӯравӣ хос мебошанд²⁴⁷.

Бояд зикр намуд, ки мафҳуми «молияи иҷтимоӣ» бори нахуст дар рисолаи илмӣ А.Н. Шахаев «Социальные финансы в системе управление бюджетными расходами региона (Молияи иҷтимоӣ дар низоми идоракунии сарфи маблағҳои буҷети минтақа)» ба илми ҳуқуқшиносӣ дохил шуда, ба фикри муаллифи рисола бояд ба он тамоми маблағҳои иҷтимоӣ (кӯмакпулӣ, хайрияҳо, нафақа, варақаи корношоёмӣ ва ғайраҳо) дохил мешаванд²⁴⁸.

Бояд зикр намуд, ки молияи иҷтимоии ҳар як давлат бо назардошти тараққиёти иқтисодии он вобаста буда, дар байни давлатҳои ҷаҳон дар ин бобат фарқиятҳои калон дида мешавад. Масалан, агар фонди солонаи хайриявино мисол гирем он дар Россия ва ИМА мутаносибан ба 1,6 миллиард ва 295 миллиард доллари ИМА баробар мебошад. Чӣ тавре, ки мебинем дар ин бобат фарқияти калон мушоҳида мешавад²⁴⁹. Дар шароити имрӯзаи инкишофи ҷомеа масъалаи шарикӣ иҷтимоӣ низ ба мадди аввал мебарояд. Бастанӣ шартномаҳои ҳуқуқӣ дар байни кордиханда ва коркун, аз имтиёзҳо ва дигар имкониятҳо баҳравар гардонидани коркунон дар айни замон яке аз масъалаҳои муҳими рӯз ба ҳисоб меравад. Ин бесабаб нест, зеро дар давраи гузариш ба асосҳои нави сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа, пайдоиши шаклҳои нави моликият, алаҳхусус моликияти хусусӣ масъалаи собиқаи қарӣ ва минбаъд бо нафақа таъмин кардани кормандони корхона ва муассисаҳои хусусӣ ба яке аз масъалаҳои муҳими танзими ҳуқуқӣ мубаддал гаштааст.

Яке аз масъалаҳои дигари танзими ҳуқуқи шахрвандон ҳуқуқ ба манзил мебошад. Табиати иҷтимоӣ доштани ҳуқуқи шахрвандонро ба манзил қайд намуда, В.И. Литовский ибрози назар мекунад, ки дар як қатор давлатҳо (ИМА, Олмон, Фаронса, Канада, Италия, Ҷопон) конституцияи ин давлатҳо ин ҳуқуқи иҷтимоии шахрвандон ба эътибор гирифта нашудааст²⁵⁰.

Т.Я. Хабриева ва В.Е. Чиркин иброн намудаанд, ки танзими ҳуқукии як қатор ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ба монанди ҳуқуқ ба манзил кафолати конституционӣ дошта бошанд ҳам манзили конституционӣ онҳо ба душвориҳо ҳалалдор

²⁴⁷ Маводҳои мактаб-практикуми VI байналхалқии олимони ҷавон-ҳуқуқшиносон // Москва, 26-28.05.2011. – С.86-93

²⁴⁸ Шахаев А.Н. Социальные финансы в системе управления бюджетными расходами региона: Дис. ... канд. экон. наук. – Пермь, 2006. – С 32.

²⁴⁹ Рыжанкова А.Е. Социальные финансы в механизме обеспечения социальной функции государства. – М.: «Знания», 2011. – С.102.

²⁵⁰ Литовский В.И. О праве граждан на жилище. – М.: «Знамя», 2010. – С. 63.

мегардонанд²⁵¹. Ин чунин маъно дорад, ки он хусусияти деклоративӣ дошта, он бидуни имконияти иқтисодӣ эълон шудааст. Масалан, дар асоси барӯйхатгирии Вазорати инкишофи минтақавии Федератсияи Россия соли 2009 дар ин кишвар 428791 оилаҳо ба манзили истиқоматӣ ниёз доштанд²⁵². Ин ҳолат, яъне бо манзили зист таъмин кардани шаҳрвандон дар Тоҷикистон низ мушкилиҳои ба ин монанд хеле бисёранд.

Ҳамин тариқ, ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ, алаҳусус самти иҷтимоии он яке аз функцияҳои бартанзимдарорандаи давлат буда, он нақши аввалиндараҷа дорад. Инчунин, функцияи ҳуқуқӣ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши калон дошта, давлат бо тавассути функцияҳои дохилии худ онро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ амалӣ менамояд.

Бояд зикр намуд, ки ба танзими ҳуқуқӣ даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши махсуси мутақобилаи байни давлат ва ҳуқуқ низ назаррас мебошад. Зеро ин функцияҳо ки давлатро бо ҳуқуқ аҳамияти калон дорад, зеро ҷӣ тавре ки дар боло қайд кардем, функцияи давлат ва ҳуқуқ як вазиваро иҷро карда, ба ҳам монанди хеле наздик доранд.

А.В. Малко ба таври анъанавӣ масъалаи таносуби байни давлат ва ҳуқуқро ба ба ду равия ҷудо менамояд. Якум, муносибате, ки мутобиқи он афзалияти давлат нисбати ҳуқуқ эътироф карда шуда, ҳуқуқ маҳсули фаъолияти давлат дониста мешавад. Чунин андеша дар назарияи давлат ва ҳуқуқи шӯравӣ як замон паҳн гашта ба он афзалияти калон дода мешуд, ки мутобиқи он ҳуқуқ дар зери тобеияти давлат қарор дорад. Ин тобеиятро дар он мегардонанд, ки меъёрҳои ҳуқуқие, ки давлат муқаррар мекард, нақши якуминдараҷаи давлатро нисбати ҳуқуқ таъмин мекард. Дуюм, нисбати таносуби давлат ва ҳуқуқ арзи вучуд мекард, ин андешаи табиӣ-ҳуқуқӣ оид ба ин таносуб ба ҳисоб меравад, ки мутобиқи он давлат гӯё бо фаъолияти худ ҳуқуқиро маҳдуд карда бо ҳамин қонуниятҳои инкишофи ҳуқуқи табииро ҳалалдор менамояд. Мутобиқи ин андеша ба ҳуқуқ нисбати давлат афзалият дода мешуд²⁵³.

Боз оид ба ин масъала андешаи сеюм арзи вучуд мекунад, ки мутобиқи он давлат ва ҳуқуқ дар як вақт ба вучуд омада, онҳо бо ҳамроҳангӣ фаъолият бурда, қарибки як функцияро иҷро мекунанд. Ин ҷиҳат андешаи «аз давлат баромадани ҳуқуқ»-ро ботил намуда, аз ҳамдигар алоқаманд будани давлат ва ҳуқуқро эътироф мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки давлат бе ҳуқуқ ва ҳуқуқ бе давлат мавҷуд буда наметавонад.²⁵⁴

Дар ин ҷо ҷои аст, ки таъсири давлатро нисбати ҳуқуқ баён кунем, ки асоси онро сиёсати ҳуқуқии давлат ташкил мекунад. Сиёсати ҳуқуқии давлат бошад дар навбати худ хусусияти муносибатҳои ҷамъиятиро муайян карда, сатҳи иҷтимоияти онро мушаххас мегардонад, ки он дараҷаи ин иҷтимоиятро инъикос мекунад.

²⁵¹ Хабриева Т.Я. Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: «Юрид. лит.», 2005. – С. 169

²⁵² Федеральная целевая программа «Жилище» на 2011-2015 годы, утвержденная постановлением Правительства РФ от 17 декабря 2010, №1050/с 3. РФ, 2011, №5. стр.739

²⁵³ Малько А.В. Теория права и государства. М.: Юрист, 2000. – С. 263.

²⁵⁴ Радько Т.Н. Теория государства и права. – М., 2009. – С. 177.

Ҳамин тариқ, давлат дар ин чода чун муайянкунандаи омили тартиботи ҳуқуқӣ ва қувваи асосии татбиқкунандаи меъёрҳои ҳуқуқӣ баромад мекунад. Давлат аз болои ҳуқуқ парастирӣ карда, қувваи онро барои амалӣ гардонидани сиёсати давлатӣ истифода мебарад.

Вале, дар айни замон нақши давлатро дар муносибат ба ҳуқуқ ба дараҷаи мутлақ баҳогузорӣ кардан ҳам мумкин нест, зеро ҳуқуқ манфиатҳои табақаҳои гуногуни ҷомеа ро инъикос карда, бидуни баҳисобгирии ин манфиатҳо давлат вазифаи идоракунии ва салоҳиятҳои худро иҷро карда натавониста ҳатто онро аз даст доданиш мумкин аст.

Чи тавре ки сиёсатманди машҳури амрикоӣ Девид Метюз дар китоби худ «Сиёсат барои мардум» қайд менамояд, «Сиёсат – сарпарастии манфиатҳо мебошад»²⁵⁵. Аз ин рӯ, давлат ҳуқуқро ҳифз намуда, муносибатҳои ҳуқуқии дар ҷамъият ҳукмронро ба зери ҷимояи худ мегирад.

Маҷбуркунии давлатӣ, ки ба функсияи муҳофизатии давлат дохил мешавад, имконият медиҳад, ки ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон кафолат дода шуда, ҳангоми ба тинзими даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳатман ба инобат гирифта шавад. Худи ҳамин салоҳияти маҷбуркунии давлат ҳуқуқро ҳифз намуда, тартиботи ҷамъиятӣ ва барои амалӣ гаштани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон шароити қулай ва мусоидро таъмин менамояд. Давлат бо ин амалаш ба паҳншавии ҳуқуқ дар фазои иҷтимоӣ мусоидат намуда, иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятиро уҳдадор мекунад, ки аз рӯи талаботҳои ҳуқуқ амал карда, ба ҳуқуқвайронкунии роҳ надиҳанд²⁵⁶.

Бешубҳа, ба таври объективӣ давраи муайян, ҳудуди таъсиррасонии давлат ба ҳуқуқ вучуд дорад. Давлат метавонад ҳуқуқро бидуни таъиноти ҳақиқии он истифода барад. Меъёрҳои конститусионӣ, ки давлат онро муқаррар кардааст набояд вайрон карда шавад. Оид ба пешгирӣ намудани ин ҳолат давлат мақомоти махсуси ҳифзи ҳуқуқ (масалан, Суди конститусионӣ, мақомоти прокуратура ва ғайраҳо) таъсис дода, он бо доираи салоҳиятҳои ба худ хос таъмин карда шудааст.

Дар ба роҳ мондани танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши сиёсати ҳуқуқии давлат низ ба аҳаммияти калон доро мебошад. Тавассути сиёсати ҳуқуқӣ давлат дараҷаи шуур ва маданияти ҳуқуқии шаҳрвандон баланд бардошта шуда, шаҳрвандон ҳар чӣ бештар аз ҳуқуқу озодиҳои конституционии худ хабардор ва бархурдор гашта, дарки уҳдадорӣ ва масъулияти онҳо дар назди давлату ҷамъият боло меравад, ки он минбаъд барои ҳар чӣ бештар барпо кардани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ заминаҳои воқеӣ муҳайё ва заминаҳои устувор мегузорад. Давлат ҳуқуқро бо мақсаду воситаи идоракунии муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода бурда, лекин танҳо дар он ҳаҷме, ки ҳуқуқ ба он иҷозат медиҳад.

Дар айни замон ҳуқуқ дорои мустақилияти нисбӣ буда, қонунҳои дохилии инкишоф, мавриди амал, муҳлати амал ва хусусиятҳои татбиқшавӣ ва татбиқкунии дошта, чун воситаи ҷирирасони давлат хизмат мекунад ва ё баръакс

²⁵⁵ Метюз Д. Сиёсат барои мардум. – Ҳучанд, 1998. – С.39

²⁵⁶ Исмоилов Ш.М. Назарияи ҳуқуқ ва давлат: китоби дарсӣ барои донишҷӯён дар соҳаи ҳуқуқ ва иқтисодиёт. – Душанбе: Деваштич, 2008. – С. 65.

давлат дар як вақт чун воситаи ёрирасони ҳуқуқ баромад мекунад. Давлат ба ҳуқуқ махсусан дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ сабабҳои пайдоиши ҳуқуқ аз тарзи модди истеҳсолот хусусияти муносибатҳои иқтисодии ҷомеа, фарҳанг, анъанаҳои таърихӣ халқ алоқамандии зич дорад.

Дар адабиёти махсуси ҳуқуқӣ ба масъалаи таъсири ҳуқуқ ба давлат диққати лозимӣ дода нашудааст. Дар асл давлат ба ҳуқуқ ниёз дорад, аммо ҳуқуқ низ бидуни давлат вуҷуд дошта наметавонад. Тобеияти давлат аз ҳуқуқ бо ду ҷиҳат зоҳир мешавад:

- 1) дар ташкили давлат;
- 2) дар фаъолияти идораи давлат.

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки барои мавҷудияти худ давлат чун як ташкилоти махсуси ҷамъият ба ҳуқуқ ниёз дорад. Ҳуқуқ сохтори давлатӣ, муносибати мутақобилаи мақомоти давлатиро таъмин намуда, ба ҳар яки ин мақомотҳо салоҳиятҳои ба худ хоси онҳоро муқаррар карда, ин муносибатҳоро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба танзим медарорад.

Бо тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ шакли давлат, сохтори аппарати давлатӣ, салоҳиятҳои мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор муайян карда мешавад. Ғайр аз ин, бо тавассути меъёрҳои махсуси ҳуқуқӣ чораҳои пешгирӣ аз сӯистеъморӣ аз ҳокимияти давлатӣ муқаррар карда мешавад.

Дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ ба се шох: ҳокимияти қонунгузор (Маҷлиси Олӣ), ҳокимияти иҷроия (Президент, Ҳукумат) ва ҳокимияти судӣ (Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, суди ВМКБ, суди шаҳри Душанбе, судҳои шаҳру ноҳиявӣ ва вилоятӣ) дар асоси принципҳои боздорӣ ва мувозинат тақсим карда шудааст, ки он бо мақсади роҳ надодан ба сӯистеъморӣ ҳокимият мебошад. Ин шохҳои ҳокимият аз болои якдигар назорат бурда, бояд аз доираи салоҳиятҳои конституционӣ берун нараванд.

Тавассути ҳуқуқ ҷой, нақш ва функсияи давлатдорӣ дар бобати ташкили муносибатҳои онҳо бо мақомоти давлатӣ ва аҳоли муайян карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқ яке аз хосиятҳои муҳими давлат ба ҳисоб рафта дар ташкили давлатии ҷамъият нақши муҳим мебошад. В.И. Синюков оид ба усули идоракунии давлат ду назарияро пешниҳод менмояд, ки ин усули зӯрварӣ давлат иродаи худро ба болои ҷамъият бор карда, муносибатҳои ҷамъиятиро бо назардошти ин ирода ба танзим медарорад. Ин шакли ғайридемократиро тоталитаризм низ меноманд. Усули дигар – усули идораи иҷтимоӣ, ки бо танзими ҳуқуқӣ фаро гирифта, он манфиатҳои умумро ҳимоя намуда, ба давлати демократии ҳуқуқбунёд хос мебошад²⁵⁷.

Аз ин хотир, давлати демократии пешрафтаи муосир бидуни ҳуқуқ вазифаҳои худро иҷро карда наметавонад. Аз рӯи ин фаҳмиш, ҳуқуқ ягона танзимгари муносибатҳои иҷтимоии замони муосир низ мебошад, ки ғон идора, мақомот ҷои онро иваз карда наметавонад.

Ин хусусиятҳоро қайд намуда, нақши ҳуқуқро дар муносибат бо давлат, таъсири онро ба давлат чунин арзёбӣ кардан мумкин аст:

²⁵⁷ Синюков В.И. Функции права // Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – С. 86.

1. Ҳуқуқ ба давлат тавассути ҳамкорӣ бо аҳоли, бо шахсиятҳои алоҳида таъсир расонида метавонад. Мавҷуд набудани алоқаи ҳуқуқ бо давлат ва шахсият он дар охирон ба манфиати шахсият анҷом намеёбад, ки арзиши ҳуқуқро муайян мекунад.

2. Ҳуқуқ фаъолияти давлатро қонунӣ намуда, чораҳои давлатии маҷбуркунӣ ва муҳофизатиро таъмин мекунад. Фаъолияти давлатӣ бо кӯмаки ҳуқуқ ба дораи талаботи қатъиян ҳуқуқӣ дароварда шуда, шакли ҳуқуқӣ пайдо мекунад.

3. Тавассути ҳуқуқ сарҳади фаъолияти давлат муайян карда шуда, ҳудуди даҳолати он ба ҳаёти хусусии шахрвандон муқаррар карда мешавад.

4. Ҳуқуқ манфиатҳои ба худ хоси халқу миллатҳоро ҳимоя карда, бо ҳамин васила муносибати ҳокимиятро бо халқу миллатҳо муайян мекунад ва нисбати ҳуқуқи ақаллиятҳои миллий сиёсати миллии худро татбиқ менамояд.

5. Шакли ҳуқуқӣ барои амалу татбиқи назорати давлатӣ аз болои фаъолияти дастгоҳи давлатӣ мусоидат карда, бо ҳамин кафолати ҳуқуқии масъулияти давлатро дар назди аҳоли таъмин мекунад.

6. Ҳуқуқ (натанҳо он) воситаи асосии маҷбуркунии давлатро муайян карда, асосҳо, ҳудуд, шакл ва истифодаи ин маҷбуркуниро аз ҷиҳати қонунӣ асоснок менамояд.

Дар шароити инкишофи сохти давлати мутамаддин, ҳокимият, ки аз тарафи нуфуз ва эътибори ҳуқуқ маҳдуд карда шудааст, тарсида ба зӯрварӣ, ғазби ҳокимияти давлатӣ даст намеزанад. Ҳокимияте, ки бидуни ҳуқуқ амал мекунад, пойдор нест.

Консепсияи ҳуқумронии ҳуқуқ аз он бармеояд, ки ҳуқуқ барои манфиатҳои шахсият, ҷамъият фаъолияти давлатро маҳдуд мекунад ва он чун маҳдудкунандаи пурзӯри беадолатии давлатӣ баромад мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳуқуқ чун қуввае, ки қобилияти тобеъ кардани давлатро дошта, намегузорад, ки давлатро ба болои ҷамъият гузорад²⁵⁸.

Дар шароити имрӯза нақши муттаҳидкунандаи ҳуқуқ нисбати давлат рӯз то рӯз зиёд мешавад. Чи тавре ки ҳуқуқ талаботи объективӣ инкишофи ҷамъиятро дақиқ инъикос мекунад, дар ҳамин дараҷа бо давлат алоқамандии наздик пайдо мекунад. Давлате, ки бо ҳуқуқ алоқамандии ногузастанӣ дорад, он давлат худро озод ҳис намуда, таъиноти таърихӣ худро иҷро мекунад. Равандҳои зиддиятнок дар ҷомеа ва низомии сиёсии ҷомеа дар низомии «ҳуқуқ-давлат-қонунгузорӣ» инъикоси пурраи худро ёфтааст.

Ҳуқуқ, давлат ва қонунгузорӣ дар асл мустақилияти нисбӣ дошта, ин зухуротҳои унсурҳои инкишофи худро доро буда (зинаи аввали зиддият) дар ҳолатҳои муайян то ба дараҷаи антогонизми рӯйрост сабзида рӯйданашон аз эҳтимол дур нест.

Бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ дар натиҷаи зиддиятҳои ҳуқуқ ва давлат ба вуҷуд омада, боиси маташанниҷ гардидани ҳаёти ҷамъиятӣ мегарданд. Зиддияти ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари фалсафӣ дар он зоҳир мегардад, ки он муносибатҳои ҷамъиятиро бо тариқи идеалӣ инъикос карда наметавонад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳуқуқ бояд танҳо ҳолати тараққиёти кунунии иқтисодӣ, иҷтимоию сиёсии замонро инъикос кунад, на ин ки ҳолати ҳаёлии онро инъикос кунад. Зиддияти давлат ба мустақилияти нисбии он нисбати ҷамъият, ба синфҳои ҳукмрон, ба ҳизбҳои сиёсӣ ва инчунин дар муносибати мақомотҳои мухталифи давлатӣ нисбати яқдигар ифода меёбад. Зиддияти

²⁵⁸ Венгеров А.Б. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов. М., 2004. – С. 26.

қонунгузорӣ дар он зоҳир мегардад, ки он дар намудҳои гуногун ба вучуд меояд: зиддият байни санадҳои кӯҳна ва нави ҳуқуқӣ, байни қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ, меъёрҳои соҳаҳои гуногуни ҳуқуқӣ, байни мақомоти давлатӣ, байни санади мақомоти ҳокимияти марказӣ бо мақомоти маҳаллӣ ва ғайраҳо.²⁵⁹

Ҳамин тариқ, ин зиддиятҳои байни давлат, ҳуқуқ ва қонунгузорӣ барои ба пуррагӣ амалӣ шудани меъёрҳои ҳуқуқӣ ва функцияи ҳуқуқ таъсири манфӣ мерасонад ва вазифаи қонунгузор аз байн бурдани ин ихтилофҳо мебошад.

Ҷомеаи мутамаддин ва давлат дар тӯли инкишофи худ таҷрибаи бой пайдо карда, ин гуна ихтилофҳо ва воситаҳои бартараф кардани онро дарёфт кардаанд.

Бояд зикр намуд, ки дар ҳаёти ҳаррӯза функцияҳои ҳуқуқ нисбати якдигар ҷудогона амал накарда, онҳо бо якдигар алоқаи зич доранд. Низоми ҳуқуқӣ бо низоми функцияҳои он алоқаи ногусастанӣ дошта, бо назардошти ин ҳолат функцияҳои ҳуқуқро ба гурӯҳи алоҳида тақсим кардан мумкин аст, ки онҳо дар якҷоягӣ функцияи ҳуқуқро ташкил менамоянд:

- 1) функцияи умумиҳуқуқӣ, ки ба ҳамон соҳаҳои ҳуқуқ тааллуқ доранд;
- 2) функцияҳои байнисоҳавӣ, ки ба ду ва зиёда аз соҳаҳои ҳуқуқ тааллуқ доранд;
- 3) функцияҳои соҳавӣ, ки ба як соҳаи ҳуқуқ алоқаманд мебошанд;
- 4) институтҳои ҳуқуқӣ, ки ба институтҳои муайяни ҳуқуқӣ дахл доранд;
- 5) меъёрҳои ҳуқуқ, ки ба меъёрҳои муайяни ҳуқуқ алоқаманд мебошанд.

Функцияи умумиҳуқуқӣ наметавонад тамоми соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятиро дарбар гирад. Дар функцияи ҳуқуқ нақши якуминдараҷаро функцияи ба танзимдарорӣ ва функцияи муҳофизатии он ташкил менамояд.

Бояд қайд намуд, ки функцияи иҷтимоии давлат асосан ба ду қисм тақсим мешаванд:

- 1) функцияҳои асосӣ, ки ба он соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва тарбиявӣ дохил мешаванд;
- 2) функцияҳои ғайриасосӣ, ки ба он функцияҳои маҳдудкунанда, ҷубронкунанда, барқароркунанда ва аз он ҷумла ба ҳайси функцияи ғайриасосӣ функцияҳои экологӣ, иттилоотӣ ва ғайра дохил карда мешаванд.

Дар низоми функцияи ҳуқуқӣ чӣ тавре, ки қайд кардем нақши аввалиндараҷа ба функцияи батанзимдарории он ҷудо карда шудааст, ки масъалаи мазкур бо таври бояду шояд ҳалли худро наметабд, зеро сол ба сол муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба вучуд меоянд, ки онро ба танзим даровардан мушкilotҳои навро ба миён оварда, нақши функцияҳои ҳуқуқ торафт меафзояд.

Адабиёт:

1. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. – М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. – 290 с.
2. Венгеров А.Б. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов. М., 2004. – 429 с.
3. Захарова М.В, Понятийная и видовая характеристика правового обычая как регулятора общественных отношений // Научные труды МГЮА. 2004. – №4. – С. 32-39.

²⁵⁹ Зокиров З.Х., Восиев Д.С., Қаландаров Д.Ш. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Ашуриён», 2015. – С. 45.

4. Зокиров З.Х., Восиев Д.С., Қаландаров Д.Ш. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Ашуриён», 2015. – 232 с.
5. Исмоилов Ш.М. Назарияи ҳуқуқ ва давлат: китоби дарсӣ барои донишҷӯён дар соҳаи ҳуқуқ ва иқтисодиёт. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 // Захираи электронӣ: Адлия: Маҳзани муттамаркази иттилооти ҳуқуқӣ. Версияи 7.0. (санаи мурочиат: 06.12.2024).
7. Литовский В.И. О праве граждан на жилище. – М.: «Знамя», 2010. – 220 с.
8. Лукашева Е.А. Человек, право цивилизации: нормативно- ценностное измерение. – М.: «Норма», 2010. – 302 с.
9. Маводҳои мактаб-практикуми VI байналхалқии олимони ҷавон- ҳуқуқшиносон // Москва, 26-28.05.2011. – С.86-93.
10. Малько А.В. Теория права и государства. М.: Юрист, 2000. – 530 с.
11. Метюз Д. Сиёсат барои мардум. – Хучанд, 1998. – 193 с.
12. «Минбари халқ» аз 22.11.2012, №47
13. Нерсесян В.С. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. – М.: Норма – ИНФРА-М, 1999. – 259 с.
14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 23.04.2014. – Душанбе: «Шарқи озод», 2014.
15. Радько Т.Н. Теория государства и права. – М., 2009. – 630 с.
16. Рыжанкова А.Е. Социальные финансы в механизме обеспечения социальной функции государства. – М.: «Знания», 2011. – 290 с.
17. Синюков В.И. Функции права // Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – 480 с.
18. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: “Империял-Групп”, 2014. – 460 с.
19. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Империял-Групп, 2010. – 654 с.
20. Хабриева Т.Я. Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: «Юрид. лит.», 2005. – 330 с.
21. Шахматов А.Н. Социальные финансы в системе управления бюджетными расходами региона: Дис. ... канд. экон. наук. – Пермь, 2006. – 178 с.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргаишт: 25.03.2025

Ба чоп таъсия шуд: 28.03.2025

ҲАМКОРИИ САМАРАНОКИ МАҚОМОТИ ПРОКУРАТУРА БО ДИГАР МАҚОМОТИ ҲУҚУҚТАТБИҚКУНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ ҲУҚУҚТАТБИҚКУНӢ

Набизода Набӣ Мирзонаим,
Прокурори ноҳияи Муъминободи
вилояти Хатлон, Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон, Институти
фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба
номи А. Баҳоваддинов, унвонҷӯ

Аннотатсия. Амалӣ намудани вазифаҳои мақомоти прокуратура бе ҳамкорӣ бо дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, идоракунӣ ва ташкилоти ҷамъиятӣ ғайриимкон буда, он ҳамчун омили такмили фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ маҳсуб меёбад. Ҳамкории мақомоти прокуратура бо мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар самти ҳуқуқтатбиқкунӣ самти алоҳидаи фаъолияти мақомоти прокуратура буда, дар раванди он мубодилаи иттилоот, таҳкими фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ва иҷрои меъёрҳои қонун амалӣ гардонида мешавад. Дар мақолаи мазкур маҳз ҳамкории самараноки мақомоти прокуратура бо дигар мақомоти ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун омили такмили фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Калидвожа: ҳамкорӣ, прокуратура, Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, суд, милитсия, мақомоти ҳокимияти иҷроия, мақомоти амният, мақомоти ҳуқуқтатбиқунанда.

ЭФФЕКТИВНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ С ДРУГИМИ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ – КАК ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Набизода Наби Мирзонаим,
Прокурор района Муъминобод
Хатлонской области, Институт
философии, политологии и права имени
А. Баҳоваддинова, соискатель

Аннотация. Применение задач органов прокуратуры без взаимодействия с другими органами государственной власти, управления и общественных организаций невозможно и включает усовершенствование деятельности применения права. Взаимодействие органов прокуратуры с государственными органами и общественными организациями по направлению применения права является отдельной деятельностью органов прокуратуры и охватывает обмен информацией, укрепления деятельности применения права и исполнения правовых актов. В данной работе целенаправленно проанализирована, и рассмотрена задача

эффективного взаимодействия органов прокуратуры с другими правоприменительными органами.

Ключевые слова: взаимодействие, прокуратура, Республики Таджикистан, государственные органы, правоохранительные органы, суд, милиция, органы исполнительной власти, органов безопасности, правоприменительные органы.

EFFECTIVE COOPERATION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE WITH OTHER LAW ENFORCEMENT AGENCIES AS A FACTOR FOR IMPROVING LEGAL IMPLEMENTATION ACTIVITIES

Nabizoda Nabi Mirzonaim,
Prosecutor of Mu'minobod district of Khatlon Region, Institute of Philosophy, Political Science and Law named by A. Bahovaddinov, researcher

Abstract: The fulfillment of the duties of the prosecutor's office is impossible without cooperation with other state authorities, management bodies, and public organizations, which is considered a factor for improving law enforcement activities. The cooperation of the prosecutor's office with state and public bodies in the field of law enforcement is a distinct area of activity for the prosecutor's office, within which the exchange of information, strengthening of law enforcement activities, and the implementation of legal norms are carried out. This article analyzes and reviews the effective cooperation of the prosecutor's office with other law enforcement agencies as a factor for enhancing law enforcement activities.

Keywords: cooperation, prosecutor's office, Republic of Tajikistan, state bodies, law enforcement agencies, courts, police, executive authorities, security agencies, law enforcement bodies.

Дар зери мафҳуми «ҳамкорӣ» фаъолияти мақомоти гуногун, ки ҳадафу вазифаҳои муштарақ доранд, фаҳмида мешавад. Дар таҳқиқоти Г.М. Андреева, ҳамкорӣ ё ҳамкориҳои муштарақ маънои ҳамоҳангсозии қувваҳои алоҳидаи иштирокчиён (фармоиш, муттаҳидшавӣ, ҷамъбасти ин қувваҳо)-ро дорад. Хусусиятҳои ҳамкорӣ ёрии байниҳамдигарии иштирокчиён, таъсиррасонӣ, иштироки онҳо дар фаъолияти мутақобила мебошанд²⁶⁰. Қобили зикр аст, ки ҳамкорӣ вобаста аз доираи муносибатҳо метавонанд ҳадафҳои асосӣ, функционалӣ ва ёрирасон дошта бошанд. Онҳо аз рӯи мақоми ҳокимияти давлатӣ, ҷойгоҳ ва нақш дар давлат муайян карда мешаванд.

Фаъолияти ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ дар асарҳои Ф.М. Кобзаров, Ю.М. Козлов, Б.М. Лазарева, Б. Страшуна, В.Е. Чиркин, У. Ямпольский ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

²⁶⁰ Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для ВУЗов. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2014. – С. 106.

Ба андешаи Ф.М. Кобзарева, барои муайян намудани ҳамкорӣ ҳамчун намуди мустақил, алоҳида ё дигар соҳаи фаъолият асосҳои кофӣ вучуд надоранд. Ин назария чунин асоснок карда мешавад: 1. Ҳамкории байниидоравӣ аз ҷониби мақомоти прокуратура дар шаклҳои гуногун дар тамоми самтҳои фаъолият ба роҳ монда мешавад; 2. Дар раванди ҳамкорӣ иҷрои дурусти вазифа ва мақсадҳои фаъолияти мақомоти прокуратура таъмин мегардад²⁶¹.

Ҳамкорӣ байни мақомоти прокуратура ва мақомоти давлатию иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз унсурҳои муайян иборат буда, дар таҳқиқоти мазкур тавсифи алоҳидаи онҳо дода мешавад: 1. Мақсадҳои ҳамкорӣ; 2. Асоси ҳуқуқии ташкили ҳамкорӣ; 3. Шаклҳои асосии ҳамкорӣ; 4. Объект ва предмети ҳамкорӣ; 5. Давра ё марҳилаҳои ҳамкорӣ.

Ба андешаи В.З. Гушин, прокуратура, пеш аз ҳама “нақши мақомоти назораткунанда” дошта, аммо мақомоти идоракунӣ ва ҷамъиятӣ бошад “нақши назоратшаванда”-ро иҷро менамоянд. Ҳар як намуди ҳамкорӣ бо як мақсад “таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҷимояи ҳуқуқи шаҳрванд” ба роҳ монда мешавад²⁶². Мақсади механизми ҳамкории мутақобила баланд бардоштани самаранокии мақомоти прокуратура тавассути ба роҳ мондани фаъолияти ҷамоагшуда бо субъектҳои ваколатдор иборат буда, дар рафти вазифагузорӣ ва иҷрои он дар самти фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ амалӣ мегарданд.

Барои мақомоти прокуратура самти асосии фаъолияти он таъмини волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои қонунии ҷамъият ва давлат мебошад. Барои мақомоти ҳокимияти давлатӣ бошад, масъалаҳои қонуният, беҳатарӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ошкор ва бартараф намудани ҳуқуқвайронкуниҳо як ҷузъи фаъолияти онҳо буда, ба салоҳияти онҳо ҳалли бисёр масъалаҳои дигар низ дахл дорад. Ҳарчанд прокуратура дар муносибат бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ мақсадҳои умумӣ дошта бошад ҳам, оид ба масъалаҳои татбиқ ва ҳифзи ҳуқуқ робитаҳои мутақобиларо амалӣ намуда, ҳамкориро ба роҳ мемонад. Дар қатори мақомоти давлатӣ субъекти ҳамкориро мақомоти намоёндагӣ ва қонунгузор, ҳокимияти иҷроияи давлатӣ ва ҳифзи ҳуқуқ ташкил медиҳанд.

Вазифаҳои асосии ҳамкорӣ таъмини фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ, ягонагӣ ва таҳкими волоияти қонун мебошад, ки дар асоси он самаранокии фаъолияти мақомоти прокуратура баланд бардошта мешавад. Ҳамзамон, он ба ташаккул ва татбиқи ҳадафҳои функционалӣ – муттаҳид намудани кушиши мақомоти давлатӣ барои саривақт ва пурра татбиқ гардидани ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд дар ҷомеа, пешгирӣ ва ошкор намудани қонунвайронкуниҳо, муайян намудани шахсони гунаҳгор, ба ҷавобгарӣ кашидани онҳо равона гардидааст.

²⁶¹ Кобзарев Ф.М. Теоретико-правовые аспекты межведомственного взаимодействия органов прокуратуры и иных органов и организаций // Вестн. Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. – 2018. – № 2. – С. 58.

²⁶² Гушин В. З. Органы прокуратуры и общественные объединения. Формы взаимодействия / Формы и методы взаимодействия органов прокуратуры с общественными объединениями. Научная информация по вопросам борьбы с преступностью № 2, (161). М., 2003. — С. 55-56.

Зимни ҳамкорӣ метавон низ ҳадафи ёрирасон, саривақт ва фаврӣ гирифтани иттилоот, фароҳам овардани шароити зарурии ташкилӣ барои ҳалли масъалаҳои минбаъда номбар намуд.

Ҳамин тавр, мақсадҳои ҳамкорӣ бо вазифаҳои зерин амалӣ карда мешаванд: 1. Ба роҳ мондани мубодилаи иттилоотӣ байни мақомоти прокуратура ва дигар субъектҳои фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ; 2. Ба мувофиқа омадани қабули қарорҳои ҳуқуқӣ ва иштирок дар қабули онҳо; 3. Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои илмӣ (илмӣ-методӣ ва илмӣ-таҳлилӣ) ва таҷрибавӣ (назоратӣ, мушоҳида); 4. Ҷамъбасти муштараки маводҳо оид ба вайроншавии ҳуқуқҳо ва ё иттилооти дорои хусусияти ҳуқуқӣ; 5. Мурӯҷиати муштарак ба мақомоти давлатӣ барои такмили қонунгузорӣ ва фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ дар самти муайян.

Асосҳои ҳуқуқии ташкили ҳамкориҳои мақомоти прокуратура ва субъектҳои дигар бевосита дар муқаррароти қонун инъикос ёфтаанд ё аз салоҳият, хусусият, принципҳои ташкил ва фаъолияти қорӣ он бармеоянд.

Асоси ҳуқуқии ташкили ҳамкориҳои муносибатҳои байни прокуратура бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конститутисионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ифодаи худро ёфта, фаъолияти он бо принципҳои қонуният, шаффофият, маҷмӯӣ, низомнокӣ ва самаранокӣ ба роҳ монда мешавад.

Тибқи қонунгузорӣ шаклҳои ҳамкориҳои мақомоти прокуратура бо мақомоти давлатӣ муқаррар карда шудаанд. Масалан, Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар иҷлосияҳо, ҷаласаҳои якҷоя ва алоҳидаи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди конститутисионӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок намояд.

Шакли дигари ҳамкорӣ таҳия ва татбиқи нақша-чорабиниҳо оид ба самти фаъолияти муайян мебошад. Таҳияи чунин нақшаҳо пеш аз ҳама барои амалӣ гардонидани вазифаҳо, ки дар асоси санадҳои мақомоти болоӣ (асосан Президент, Парламент) қабул мешаванд, амалӣ мешаванд. Масалан, ҳамасола дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол мегардад, ки барои амалӣ гардонидани нуктаҳо ва вазифаҳои дар Паём ироагардида нақшаи чорабиниҳои алоҳида дар самтҳои гуногун таҳия мегарданд.

Ташкили гурӯҳҳои қорӣ оид ба баррасии вазъи ҳуқуқтатбиқкунӣ аз шаклҳои пурсамари ҳамкориҳои мақомоти прокуратура бо дигар мақомоти давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ ҷиҳати таҳияи Қонун “Дар бораи мақомоти прокуратура”, ки мақоми асосии ҳуқуқтатбиқкунанда ба ҳисоб мерафат, бо фармони Прокурори Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 3 июли соли 1991 гурӯҳи қорӣ таъсис дода шуд. Гурӯҳи қорӣ лоиҳаи қонуни мазкурро таҳия намуда, ба Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

пешниҳод намуд²⁶³. Бо мақсади амалӣ намудани самтҳои ҳамкорӣ ҳар сол дар асоси Нақша-чорабиниҳои якҷояи Вазорати қорҳои дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёати гурӯҳи қорӣ иборат аз қормандони ин ниҳод чорабиниҳои мақсаднок, рейдҳои муштарак ва амалиёту вохӯриҳо мегузаронанд. Ҳамчунин, аз соли 2013 ин қониб қормандони ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳҳои қорӣ дар назди Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Доир ба муайян намудани қурӯши ғайриқонунӣ заминҳои обӣ», «Барқардонидани маблағҳои қарзии қонкӣ аз қониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мусоидат намудан ба муътадил қардонидани фаъолияти низоми қонкӣ, солимқардонии вазъи молиявии қонқҳои саҳҳомӣ, таъмини пардохтпазирии қонқҳо ва саривақт барқардонидани пасандозҳои аҳоли» ва «Муомилоти ғайриқонунӣ бо асъори қорӣ» шомил буда, дар ин самтҳо ба натиҷаҳои назаррас ноил қардидаанд²⁶⁴.

Гурӯҳҳои қорӣ мақомоти машваратӣ аз ҳисоби қормандони салоҳиятнок, қонфуз ва ботақриба, ки қорони қониши қарурии қасбӣ мебошанд, ташиқ қарда мешаванд. Илова қар ин, онҳо метавонанд ба фаъолияти тамоми гурӯҳ аз қиҳати пешниҳоди иттилооти қарурӣ таъсири муқбӣ расонанд. Дар ин ҳолат қуръати дастрасӣ ба иттилооти қамъшуда, инчунин, сифати он дар қурати қумаки муҷаққисони дахлдор ва қалби воситаҳои техникӣ қарурӣ меафзояд.

Ю. Раҳмон қайд менамояд, ки роҳбарон ва қормандони раёсату шубҳои Прокуратураи генералӣ, Сарпрокуратураи қарбӣ, Қонишқадаи омӯзиши масъалаҳои қонунӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, қиноятқорӣ ва тақмили ихтисоси қормандони мақомоти прокуратура дар гурӯҳҳои қорӣ, ки мақомоти дахлдор қарои таҳияи қоҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъсис медиҳанд, бо супориши роҳбарияти Прокуратураи генералӣ иштирок намуда, аз рафти он муқтазам аҳборот пешниҳод менамоянд²⁶⁵. Қобили қикр аст, ки санадҳои гуногуни ҳуқуқтақбиққунии мақомоти прокуратура низ дар гурӯҳҳои қорӣ қаррасӣ қардида, бо ин васила тақмил дода мешаванд.

Ҳамин тавр, субъектҳои, ки мақомоти прокуратура бо онҳо ҳамқориро ба роҳ мемонад, ба гурӯҳҳои зер тақсим қарда мешаванд: Мақлиси Олӣ – Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; мақомоти судӣ; вазорату қумита ва идораҳои давлатӣ; мақомоти маҳаллии ҳоқимияти давлатии иҷроия; институтҳои қомеаи шаҳрқандӣ, ВАО, институтҳои илмӣ ва ғайра.

Айни замон ба масъалаҳои ҳамқорӣи байни прокуратура ва мақомоти олии ҳоқимияти давлатӣ қорҳои таҳқиқотӣ маҷуд мебошанд²⁶⁶.

²⁶³ Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 марта соли 2020, №АП-1365 // [Заҳираи электронӣ]: Речаи дастрас: “Адлия”. (Санаи муқоиа 8.11.2023)

²⁶⁴ Раҳимзода Р.Ҳ. Аҳамияти ҳамқорӣҳои муҷаққилаи мақомоти қорҳои дохилӣ бо мақомот прокуратура // Қонунӣ. – №1, 2017. – С. 20, 23.

²⁶⁵ Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Қитоби дарсӣ. – Ҳучанд: «Хуросон», 2019. – С. 367.

²⁶⁶ Ализода З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013; Диноршоев, А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан: монография. [Текст] / А.М. Диноршоев. – Душанбе 2007. – 200 с.; Исоев, М. Ш., Қаримов, Ф.Қ., Юсуфов, А. Назорати прокурорӣ

Ҳамкории мақомоти прокуратура ва парламент, аз ҷумла, татбиқи назорати прокурорӣ аз болои иҷроӣ қонунҳо, ки кафолати устувори ҳамаи низоми қонунгузорӣ мебошад, дар самти ҳуқуқэҷодкунӣ, дар раванди таҳия ва шиносӣ бо ҳисоботи солонаи Прокурори генералӣ оид ба ҳолати қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ва ғайра амалӣ карда мешаванд.

Прокуратура мақомоте мебошад, ки парламент бо онҳо ҳамкории мутақобила дорад. Парламент ва прокуратура, ҳамчун мақомоти низомофари ҳокимияти давлатӣ ҳамкории мутақобилаи ҳудро дар асоси принципи таҷзияи ҳокимият ба роҳ мемонанд. Аз таҳлили меъёрҳои Конститутсия ва қонунгузории амалкунанда бармеояд, ки чунин ҳамкорӣ дар се самти муҳим – самти назоратӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ ва ташкилӣ анҷом дода мешавад²⁶⁷.

Ба андешаи В.Ю. Шевченко, прокуратура дар ҷараёни фаъолияти худ ба монанди дигар мақомот бо мушкilotи воқеии татбиқи қонунҳо ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон дучор меояд. Аз ин рӯ, прокуратура дар бораи вазъи волеияти қонун дар кишвар, камбудӣ ва зиддиятҳои танзими ҳуқуқӣ бештар маълумот дорад. Прокуратура метавонад бо ҳулоса ва пешниҳоди худ ба тақмили тамоми низоми ҳуқуқии давлат таъсири мусбат расонад²⁶⁸. Гарчанде прокуратура ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ надошта бошад ҳам, метавонад ҳулоса ва пешниҳоди ҳудро бо парламент баррасӣ намуда, ҳисобот аз риояи дақиқ ва яхелаи иҷроӣ қонунҳо тақлифу пешниҳод манзур намояд. Вобаста ба ин бо ақидаи И.В. Велиев розӣ шудан мумкин аст, ки ин муқаррарот тобеъ будани прокуратура ба шояи қонунгузори ҳокимият муқаррар наменаояд²⁶⁹. Ба андешаи А.С. Жмакин «чунин намуди фаъолияти Прокурори генералӣ оид ба пешниҳод намудани маъруза метавонад ҳамчун хабардор қардан арзёбӣ гардад, на ҳамчун тобеият»²⁷⁰.

Тавре ки баъзе муаллифони қайд мекунанд, ҳулосаи прокурор хусусияти машваратӣ дорад. Прокурор ҳуқуқ надорад, ки амали санади меъёриро боздорад ё аз эътибори қонунӣ маҳрум созад. Аммо фаъолияти густурдаи мақомоти прокуратура метавонад дар маҷмӯъ ба қонунгузорӣ ва рафъи

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. [Матн] / – Душанбе: «Эҷод». 2005. – 728 с.; Кенжаев, С., Мирзоева, К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. [Текст] / С. Кенжаев, К. Мирзоева. – Душанбе, 1995. – 215 с.; Махмудов, И.Т. К вопросу о месте прокуратуры Республики Таджикистан в системе разделения властей [Текст] / И.Т. Махмудов // Правовая жизнь. – 2013. – №3. – С. 72-82.; Кахаров, А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00. 01 / Кахаров Абдурахим Абдулаходович. – Душанбе, 1999. – 194 с.; Исмоилзода С. А. Мавқеи конституционӣ-ҳуқуқии прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00. 02 / Исмоилзода Салоҳиддин Абдулазиз. – Душанбе, 2022. – 212 с.; Велиев И.В. Место прокуратуры в системе органов государственной власти Российской Федерации // Современное право. – 2005. – №10. – С. 32-33.

²⁶⁷ Исмоилзода С. А. Мавқеи конституционӣ-ҳуқуқии прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Д., 2022.

²⁶⁸ Шевченко В.Ю. Взаимодействие органов законодательной власти и прокуратуры Российской Федерации в сфере защиты прав и свобод человека // Вестник Саратовской государственной юридической академии. № 3 (116). 2017. – С. 66.

²⁶⁹ Велиев И.В. Место прокуратуры в системе органов государственной власти Российской Федерации // Современное право. – 2005. – №10. – С. 32-33.

²⁷⁰ Жмакин А.С. Место и роль прокуратуры в конституционной системе государственных органов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С.136-158.

ихтилофот дар танзими ҳуқуқӣ таъсири мусбӣ расонад²⁷¹. Ҳамаи таклифу пешниҳодҳо дар асоси таҳлили фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ва самараи он омода ва пешниҳод карда мешаванд.

Ҳамин тавр, ҳамкориҳои мақомоти прокуратура бо мақомоти қонунгузорӣ дар раванди татбиқи қонунҳо, пешниҳоди ҳулоса, иштирок дар ҷаласаҳо, ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи вазъи қонуни тартибот дар кишвар ва ғайра амалӣ карда мешавад.

Тибқи Конститутсияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ризоияти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод мекунад (моддаи 69)²⁷². Аз ин ҷо бармеояд, ки шахсони мансабдори мақомоти прокуратура дар амалигардонии вазифаҳои худ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул буда, ҳамзамон, таъину барканории онҳоро Сарвари давлат бо ризоияти Маҷлиси миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал мебарорад. Масъул будани Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи 94 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст. Бинобар ин, дар рафти фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ низ мақомоти прокуратура дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул ва ҳисоботдиҳанда мебошад. Ҳамкориҳои онҳо дар шакли пешниҳоди ахбороту ҳисобот оид ба ҳолати ҳуқуқтатбиқкунӣ зоҳир мегардад.

Тибқи моддаи 64 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст. Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллий, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад”²⁷³. Аз нишондоди мазкур маълум мегардад, ки прокуратура ҳамчун мақомоти давлатӣ дар самти ҳимояи қонунҳо ва иҷрои яхелаи онҳо бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳо ба роҳ мемонад.

Яке аз шаклҳои ҳамкорӣ амру супоришҳо вобаста ба амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба прокуратура амр ва дигар санадҳои махсусро қабул менамояд, ки асосан ба ҷоннок гардидани вазъи қонунӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ равона мегарданд. Чунончӣ, вобаста ба татбиқи ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд дар шароити пайдо шудани сирояти нави коронавирус амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки дар ҳаёти ситоди ҷумҳуриявӣ оид ба пурзӯр намудани чораҳои зиддиэпидемикӣ барои пешгирии интиқол ва пайдоиши сирояти нави коронавирус (COVID-19) Прокурори генералии

²⁷¹ Нарутто С.В. Экспертиза проектов актов представительных органов как направление правотворческой деятельности прокуратуры // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 10. – С. 38.

²⁷² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // [Захираи электронӣ]: Речаи дастрас: <https://mmk.tj/content/> (Санаи мурочиат: 5.11.2023).

²⁷³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // [Захираи электронӣ]: Речаи дастрас: <https://mmk.tj/content/> (Санаи мурочиат: 5.11.2023).

Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил гардида буд²⁷⁴. Ба ҳамин монанд санадҳои дигар низ қабул карда шудаанд.

Шакли дигари ҳамкорӣ, иштироки Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи кории назди Сарвари давлат мебошад. Доираи масъалаҳое, ки дар ин гуна ҷаласаҳо муҳокима мешаванд, васеъ буда, бо мушкилию вазифаҳое, ки мақомоти давлатӣ дар фаъолияти худ дучор меоянд, муайян карда мешавад. Ҳалли як қатор чунин масъалаҳо иштироки прокурорҳоро талаб менамояд.

Ҳамкори мутақобилаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти прокуратура дар самти ҳуқуқтатбиқкунӣ ба он асос меёбад, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кафили Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Чӣ тавре ки М.С. Сулаймозода (Сулаймонов) қайд мекунад: «Вазифаи Президенти ҚТ ҳамчун кафили Конститутсия ва қонунҳо маҷмӯи муайяни воситаю механизмҳои (ваколатҳои) дар бар мегирад, ки ба як хел будани татбиқи меъёрҳои Конститутсия, қонунҳо, санадҳои байналмилалӣ дар ҳудуди кишвар аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии онҳо равона гардидааст. Ба сифати воситаю механизмҳои амалисозии вазифаи мазкур ваколатҳои назоратии Президент ва ваколатҳо оид ба амалисозии масъулияти конститутсионӣ ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ амал мекунанд»²⁷⁵. Дар баробари ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани маъруза оид ба вазъияти риояи қонунҳо дар кишвар мақомоти прокуратура дар шахси Прокурори генералӣ ба Президент дар амалисозии функсияи конститутсионӣ ҳамчун кафили Конститутсия ва қонунҳо мусоидат мекунад. Президенти ҚТ ба фаъолияти функционалии мақомоти прокуратура даҳлат намекунад, лекин назорати умумиро амалӣ мегардонад²⁷⁶. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳамкори мақомоти прокуратура дар самти ҳуқуқтатбиқкунӣ бар пояи усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ равона шуда, прокуратура ба президент вобаста ба масъалаҳои татбиқи ҳуқуқ ва кафолати онҳо ёрӣ расонида, ба ин васила шакли назорати президент прокуратура роҳнамоӣ менамояд.

Дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳокимияти иҷроия – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷрои қонунҳо, дар ҳаёт татбиқ гардидани ҳуқуқҳои шаҳрвандон ва манфиатҳои давлат нақши калон дорад. Дар баробари вазифаи иҷро намудани нишондоди қонунҳо, мақомоти ҳокимияти давлатии иҷроия дигар вазифаҳоро низ иҷро менамоянд. Дар раванди мувофиқакунии ҳамкори прокуратура бо ҳукумат амалӣ мегардад.

Назорати прокурорӣ айнаи ҳол доираи васеи мақомоти иҷроия: вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва мақомоти иҷроияи дигари маҳаллии ҳокимияти давлатиро фаро мегирад. Вазифаи назорати прокуратура таъмини мувофиқати

²⁷⁴ Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 март соли 2020, №АП-1365 // [Захираи электронӣ]: Речаи дастрас: “Адлия”. (Санаи мурочиат 8.11.2023)

²⁷⁵ Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – С. 60-89.

²⁷⁶ Исмоилзода С. А. Мавқеи конститутсионӣ-ҳуқуқии прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Д, 2022.

санадҳои қабулнамудаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо, Конститутсия, қонунҳо, инчунин риояи дақиқи онҳо мебошад. Бо ёрии чораҳои таъсиррасонии прокурорӣ прокуратура диққати шахсони мансабдори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро ба камбудиву норасоии дар фаъолиятҳои роҳдода, ки боиси иҷро накардан ё нодуруст фаҳмидани талаботи қонунгузорӣ мегарданд ва асоси интизоми давлатиро ташкил мекунанд, ҷалб менамояд. Эътирозу пешниҳод ва қарорҳои прокуратура ба роҳбарони мақомоти идораи давлатӣ имкон медиҳанд, ки камбудию норасоии дар қариб онҳо ошкоршуда бартараф карда шаванд, самарани идоракунӣ афзун гардонда шавад. Ҷузъи муҳимми қариб прокуратура оид ба назорат – таъмини риояи талаботи қонунгузорӣ оид ба баррасии мувофиқати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошад²⁷⁷.

Мақомоти судӣ вобаста ба самтҳои гуногун бо мақомоти прокуратура ҳамкорӣ менамояд, ки яке аз самтҳои муҳимро ҳуқуқтаъбиқкунӣ ташкил медиҳад.

Прокуратура бо суд ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳамкориро ба роҳ мемонад. Ҳамкориҳои байни прокуратура ва суд дар асоси «васеъ намудани амалияи фаъолият», ки аз як тараф, аҳамияти ҷамъиятӣ дорад ва аз тарафи дигар, аз прокурорҳо омодагии ҷиддиву бодикқатонаро талаб мекунад²⁷⁸.

Дар самти ҳуқуқтаъбиқкунӣ ҳамкориҳои мақомоти прокуратура бо мақомоти судӣ аз масъалаҳои назариявӣ ва амалияи ҳуқуқшиносӣ ба ҳисоб меравад. Иштироки прокурор дар ҷаласаҳои судӣ яке аз қафолатҳои таъмин намудани қонуният дар рафти фаъолияти ҳуқуқтаъбиқкунии мақомоти судӣ ба ҳисоб меравад. Мақомоти прокуратура бо ҳамаи зинаҳои судӣ, аз ҷумла, Суди конститусионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, судҳои ҳарбӣ, судҳои шаҳру ноҳияҳо ҳамкориҳои мутақобила дорад. Чуноне, ки С.А. Исмоилзода қайд менамояд, нақши прокуратура дар ҳамкорӣ бо мақомоти судӣ дар доираи мувофиқати судии ҷиноятӣ бо мусоидат намудан ба суд барои қабул намудани ҳукми қонунӣ, асоснок ва одилона ва умуман, амалисозии адолати судии ғаврӣ ва боадолат, ташаббус нишон додан дар муттаҳидсозии кӯшишҳо оид ба таҳияи тартиби истифодаи дуруст ва яхелаи меъёри ҳуқуқ, ташаккулдиҳии амалияи устувори ҳуқуқтаъбиқкунанда зоҳир меёбад²⁷⁹.

Амалияи ҳуқуқтаъбиқкунии прокурорӣ, судӣ, тафтишотӣ ва дигар мақомот мунтазам ҷамъбаст карда мешавад. Вазифаи асосӣ дар асоси маводи ибтидоӣ ба даст овардани маълумоти мукаммал, ки барои қабули қарорҳои мувофиқшуда асос шуда метавонад.

Вазифаҳои умумие, ки дар назди прокуратура ва суди конститусионӣ истодаанд, ҳифзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳо мебошанд.

²⁷⁷ Исмоилзода С. А. Мавқеи конститусионӣ-ҳуқуқии прокуратура дар низомии мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Д, 2022. – С. 141-143.

²⁷⁸ Прокуратура Российской Федерации (Концепция развития на переходный период). — М., 1994. — С. 59.

²⁷⁹ Исмоилзода С. А. Мавқеи конститусионӣ-ҳуқуқии прокуратура дар низомии мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Д, 2022. – С. 160.

Ҳамчунин, муайян ва рафъи санадҳои ҳуқуқие, ки ба Конститутсия ва қонунҳо мувофиқат намекунанд, вазифаи умумии онҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳамкории мақомоти прокуратура бо Суди конституционӣ аз он иборат аст, ки дархостҳо барои рафъи камбудии дар натиҷаи назорати қонунҳо ба Конститусия ва натиҷаи санҷиши риояи санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ ба амал омада, пешниҳод мегардад. Ҳамкории прокуратура бо мақомоти судӣ ва адлия дар чунин шаклҳо амалӣ мегардад:

- иттилоотонӣ оид ба масъалаҳои ба ҳамкорӣ алоқаманд;
- истифодаи маълумоти омории судӣ ва маводҳои амалияи судӣ;
- таҳияи пешниҳодҳои якҷоя оид ба қарорҳои лоиҳаи қонунҳо;
- гузаронидани семинару конференсияҳои якҷоя, иштироки мутахассисон дар қор оид ба баланд бардоштани сатҳи тахассуси кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;
- муҳокимаи пешниҳод оид ба қарорҳо, мақтубҳои якҷояи иттилоотӣ, роҳнамо ва ҳулосаҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ²⁸⁰.

Дар мавриди самти яқум бояд қайд, ки ба манбаҳои иттилооте, ки аз ҷониби прокуратура фиристода мешаванд, ҳисоботи таҳлилӣ, мақтубҳои иттилоотӣ ва баррасиҳо, фармону дастурҳо, ҳулосаҳо, тавсияҳои методӣ, қарорҳои коллегияҳо ва ҷаласаҳои байниидоравӣ, қарорҳои ҷаласаҳои ҷамоҳангсоз, ки роҳбарияти Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокуратураҳои шаҳру ноҳияҳо ба имзо мерасонанд²⁸¹.

Ҳамзамон, ҳамкории муштарак мақомоти прокуратура ва суд ба таъмини волоияти қонун ва пешгирии вайронкунии қонунҳо, татбиқи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд мусоидат мекунад.

Манбаҳои иттилооте, ки аз ҷониби прокуратура фиристода мешаванд, ҳисоботи таҳлилӣ, мақтубҳои иттилоотӣ, фармону дастурҳо, ҳулосаҳо, тавсияҳои методӣ, қарорҳои коллегияҳо ва ҷаласаҳои байниидоравӣ, қарорҳои ҷаласаҳои ҷамоҳангсоз, ки роҳбарияти Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокуратураҳои шаҳру ноҳияҳо ба имзо мерасонанд²⁸².

Амалияи ҳуқуқтатбиқкунии прокурорӣ, судӣ, тафтишотӣ ва дигар мақомотҳо мунтазам ҷамъбаст карда мешавад. Вазифаи асосӣ ба даст овардани маълумоти мукамал, ки барои қабули қарорҳои мувофиқшуда асос шуда метавонад, иборат мебошад.

Дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ фаъолияти якҷояи машваратӣ оид ба самтҳои алоҳида амал намуда, имкон медиҳад, ки ҳолати қонуният ва таҳкими он, баргараф кардани камбудии, сабабу омилҳои он, пешниҳоди тақлифҳои дақиқ ба роҳбарони маъмурӣ ва дигар сохторҳои салоҳиятдор татбиқ гарданд²⁸³.

Ҳамин тавр, тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти прокуратура бо иштироки худ дар баррасии парвандаҳои гуногун ба татбиқи

²⁸⁰ Настольная книга прокурора. Коллектив авторов. — М.: НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, изд. «Щит-М», 2002. — С. 797.

²⁸¹ Семенов А.С. Взаимодействие прокуратуры с органами государственной власти и органами местного самоуправления в сфере обеспечения законности. Дисс. канд. юрид. наук. — М., 2015. — С. 99.

²⁸² Ҳамон ҷо. — С. 99.

²⁸³ Настольная книга прокурора. Коллектив авторов. — М.: НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, изд. «Щит-М», 2002. — С. 797.

ҳуқуқҳои мухталифи шаҳрвандон мусоидат менамояд. Масалан, тибқи Кодекси муҳофизати маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁸⁴ прокурор оид ба ҳифзи ҳуқуқи интиҳоботӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иштирок дар раёйпурсӣ); оид ба фарзандхондӣ; дар бораи бедарак ғойб эътироф намудани шаҳрванд ё фавтида эълон кардани шаҳрванд; оид ба маҷбуран фиристодани шаҳрванд ба экспертизаи судию равоншиносӣ; оид ба ғайриқобили амал эътироф намудани шаҳрванд ё маҳдуд сохтани қобилияти амали ӯ; оид ба дорои қобилияти пурраи амал эътироф намудани ноболиғ; дар бораи бесоҳиб эътироф намудани молу мулки манкул ё эътирофи ҳуқуқи моликияти коммуналӣ ба молу мулки ғайриманкули бесоҳиб; дар бораи бистарикунони маҷбурии шаҳрванд дар беморхонаи равонпизишкӣ ё тамдиди муҳлати бистарикунони маҷбурии шаҳрванде, ки мубталои бемории рӯҳӣ мебошад; маҳрум кардан аз ҳуқуқи падару модарӣ (мод. 70 Кодекси оилаи ҚТ); дар бораи маҳдуд намудани ҳуқуқи падару модарӣ (қ. 4 мод. 73 КО ҚТ); оид ба муқаррар намудани фарзандхондӣ кӯдак (қ. 1 мод. 126 КО ҚТ); оид ба бекор кардани фарзандхондӣ кӯдак (қ. 2 мод. 140 КО ҚТ). Инчунин, иштироки прокурор дар муҳофизати судӣ ҳангоми баррасии даъвои прокурор ҳатмӣ мебошад (мод. 42 қонуни конститутсионии мазкур).

Ҳамчунин, ҳамкориҳои мақомоти прокуратура дар шакли ҳамоҳангсозии фаъолият бо мақомоти қорҳои дохилӣ, амният, андоз, гумрук ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқро оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар қонун муқаррар гардидааст²⁸⁵. Инчунин, прокурор, муовини яқум ва муовинони ӯ, бо супориши онҳо прокурорҳои дигар ҳуқуқ доранд дар баррасии пешниҳод ва эътирозҳои худ ба мақомоти маҳаллии намоёндагӣ ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, қорхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликиятшон, иштирок намоёнд.

Тибқи банди 18 моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия»²⁸⁶ қорманди милитсия ҳуқуқ дорад ҳангоми пешгирии бевоситаи ҷиноят, таъқиби шахси дар содир намудани ҷиноят гумонбар ва вазъиятҳои фавқулоддаи ба бехатарии ҷамъиятӣ таҳдидунонда ба хонаҳои истиқоматӣ, ҳудуд ва бинои қорхона, муассиса, ташкилот, қитъаҳои замини шахсонӣ алоҳида (ба истиснои намоёндагии дипломатӣ, муассисаи консулгарӣ ва намоёндагии ташкилотҳои байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аккредитатсияшуда) дохил шавад ва қорабиниҳои оперативӣ-тафтишотӣ

²⁸⁴ Комментарий гражданского процессуального кодекса Республики Таджикистан (постатейный) \ Под ред., М. З. Рахимова. – Душанбе, 2012. – С. 83.

²⁸⁵ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратури Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2005, №7, мод.398; с.2006, №3, мод.141; с.2007, №5, мод.350, №7, мод.652; с.2008, №12, с.1, мод.981; с.2009, №5, мод.314; с.2011, №3, мод.150, №6, мод.428; с.2012, №8, мод.810; с.2013, №7, мод.497, мод.498, №12, мод.876; с.2014, №3, мод.139, №12, мод.820; с.2016, №3, мод.125; с.2017, №5, с.1, мод.267; с.2019, №6, мод.308; Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 декабри соли 2020, №1725.

²⁸⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, № 41 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №5, мод. 352; с. 2006, №3, мод. 148; с. 2007, №7, мод. 663; с. 2008, №6, мод. 450; с. 2009, № 12, мод. 820; с. 2011, № 3, мод. 156; № 6, мод. 438, № 12, мод. 835; с. 2012, № 4, мод. 251; № 7, мод. 692; № 8, мод. 821, №12, к. 1, мод. 1023; с. 2013, №3, мод. 183, мод. 184, №12, мод. 884, мод. 885; с. 2014, №11, мод. 649; с. 2017, №7-9, мод. 569; Қонуни ҚТ аз 02.01.2018 с., №1481; аз 20.06.2019 с., №1614; аз 17.12.2020 с., №1736.

гузаронад. Бо тартиби муқарраргардидаи қонун дар муддати 24 соат дар бораи ворид шудан ба манзил, биноҳои корхона, муассиса, ташкилот, қитъаи замини шахсони алоҳида бидуни иҷозати соҳибони онҳо ба прокурор хабар диҳад.

Дар баробари ин, мақомоти прокуратура ҳамкориро дар самти татбиқи ҳуқуқҳои ҳамаи шаҳрвандон ва шаҳрвандони хориҷӣ дар соҳаҳои гуногун ба роҳ мемонанд. Масалан, дар самти муҳоҷират, танзими масъалаҳои будубоши гурезаҳо ва шахсоне, ки паноҳгоҳ меҷӯянд, мукотиботи Хадамоти шиносномавию бақайдгирии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016 бо мақомоти прокуратура 31 ададро ташкил додааст, ки онҳо равона шудаанд ба²⁸⁷: пешниҳоди маълумотномаҳо оид ба тасдиқи шаҳрвандӣ; маълумотҳо оид ба вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ; бақайдгирии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд; шахсони гуреза ва паноҳҷӯянда; гирифтани шиносномаҳои дохилӣ ва хориҷӣ.

Амнияти давлату ҷомеа муҳимтарин омили таъмину татбиқи ҳуқуқи инсон мебошад. Дар самти мусоидат ба ин ҳадафа мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориро бо мақомоти прокуратура низ ба роҳ мемонад. Дар шароити муосир ба татбиқи нагардидани ҳуқуқҳои шаҳрвандон падидаҳои терроризму ифротгароӣ, ҷиноятҳои киберӣ, гардиши маводи муҳаддир ва дигар ҷиноятҳои ҳалал мерасонанд.

Чуноне, ки С. Ятимов менависад, имрӯз, заминаи ҳуқуқи фаъолияти муштарак мақомоти амнияти миллии ва прокуратура дар самти мубориза бар зидди терроризму экстремизм, ҷинояткориҳои муташаккили байналмилалӣ ва фаромарзӣ, аз қабili қочоқи маводи муҳаддир, аслиҳа, одамрабӣ, ҳимояи тамомияти арзии кишвар, ҳифзи дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ ва манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам аст. Дар ин росто, саҳми ду мақомотро дар таҳияи лоиҳаи қонунҳо ва санадҳои меъёрии мансуб ба масъалаҳои амнияти давлатӣ, аз ҷумла «Консепсияи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният», «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм», «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» ва ғайра қайд кардан бамаврид аст. Санадҳои мазкур танзими ҳуқуқи муборизаро бо ин зухуроти хатарноки ҷаҳони муосир таҳким бахшиданд²⁸⁸. Бешубҳа пешгирии падидаҳои номатлуби ҷомеа маҳз дар ҳамоҳангӣ ва ҳамкориҳои мақомоти амният ва прокуратура амалӣ карда мешаванд, ки бо ин васила метавон ба татбиқи ҳама гуна ҳуқуқҳои шаҳрвандон мусоидат намуд.

Аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф гардидани санадҳои меъёрии байналмилалӣ вобаста ба коррупсия, дар қонунгузориҳои кишвар ҷорӣ намудан ва дар амал татбиқ намудани талаботи он баҳри ҳамкориҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо

²⁸⁷ Раҳимзода Р.Ҳ. Аҳамияти ҳамкорихоии мутақобилаи мақомоти корҳои дохилӣ бо мақомот прокуратура // Қонуният. – №1, 2017. – С. 24.

²⁸⁸ Ятимов С.С. Ҳамкориҳои мақомоти амният ва прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи таъмини ҳифзи дастовардҳои истиқлолияти миллии. ҚОНУНИЯТ / № 1 -2017. – С. 25-27.

коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти прокуратура дар самти мубориза бо коррупсия заминаи мустаҳками ҳуқуқӣ гузошт. Аз ҷумла, тибқи талаботи қисми 1-и моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба коррупсия» мақомоти прокуратура яке аз мақомоти муборизабаранда бар зидди коррупсия эътироф гардидааст²⁸⁹.

Дар раванди мубориза ба коррупсия мақомоти прокуратура метавонад, ки ба ҷоннок намудани фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ноил гардад. Ҳамкориҳои мақомоти прокуратура бо Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли гузаронидани мониторинги омории вазъи мубориза бар зидди коррупсия, назорати иҷроӣ қонунҳо дар мақомоти назоратии давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, таҳқиқи тафтиши пешакии парвандаҳои ҷиноятӣ, пешбурди мубориза бо омилҳои коррупсионӣ ва ғайра амалӣ карда мешавад.

Ҳамкориҳои мақомоти прокуратура дар самти ҳуқуқтатбиқкунӣ ва иҷроӣ қонун бо Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон низ ба роҳ монда шуда, асосан мақомоти прокуратура иттилоотро бо Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар бораи натиҷаҳои назорати риоя ва татбиқи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва ҷораҳои ҳимояи онҳо мубодила мекунад. Ҳамзамон, Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон ба Прокуратураи генералӣ дар хусуси ҳолати татбиқи ҳуқуқи инсон ва санадҳои ғайриқонунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки бар асоси шикоятҳои шаҳрвандон ба суд фиристода шудааст, ҳамчунин вайроншавии ҳуқуқҳо ва беамалии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдор иттилоъ медиҳад.

Аз нуктаҳои баррасишуда бармеояд, ки чунин шаклҳои ҳамкориҳои прокуратура ва вазорату идораҳо муайян карда шаванд:

- мубодилаи мутақобилаи иттилоот дар робита ба татбиқ шудани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- ташкили гурӯҳҳои корӣ дар робита ба ҷоннок намудани амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар раванди фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ;
- фаро гирифтани мутахассисони мақомоти давлатӣ дар ташаккули фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ;

Бо назардошти гуфтаҳои боло тарафҳо шаклҳои зерини ҳамкориро истифода мебаранд: иштироки доимӣ дар таҳия ва татбиқи барномаҳои маҷмуии муштарақ; гузаронидани ҷорабиниҳои муштарақ, аз ҷумла тафтиши иҷроӣ қонунгузории соҳаи маориф; мубодилаи иттилоот (мубодилаи таҷриба дар рушди таҷрибаи ҳифзи ҳуқуқҳои таълимӣ); ёрии методӣ, машваратӣ, ташкилӣ; гузарондани маҷлисҳои якҷоя, конференсияҳои илмӣ амалӣ, семинарҳо бо намоишҳо, мизи мудаввар оид ба масъалаҳои мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқӣ; мубодилаи маълумот дар бораи вайрон кардани ҳуқуқҳои шаҳрвандон дар

²⁸⁹ Султонзода С.С. Ҳамкориҳои мутақобила омили асосии паст намудани сатҳи коррупсия // Қонуният. № 1 -2017. – С. 29-34.

соҳаи таҳсилоти олий; ба вучуд овардан ва ба роҳ мондани алоқаҳои кории байни прокурорҳо ва намояндагони мактабҳои олий ва ғайра²⁹⁰.

Мазмуни асосии фаъолияти прокуратура таъмини волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои қонунии ҷамъият ва давлат ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, прокуратура дар муносибат бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳарчанд мақсадҳои муштарак дошта бошад ҳам, ҳамчун мақомоти ҳамоҳангсоз баромад намекунад ва дар шакли ҳамкорӣ бо онҳо оид ба масъалаҳои татбиқи ҳуқуқ амалҳои ҳамоҳангшударо ба амал мебарорад. Роҳбарон ва намояндагони мақомоти худидораи маҳаллӣ метавонанд ба маҷлисиҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷалб шуда, иштирок ва масъалаҳоро муҳокима кунанд. Чунин ҳамкорӣ пеш аз ҳама бо коркард ва татбиқи барномаҳои маҷмуии маҳаллӣ мебошад. Дар ин ҷо, прокуратура нақши ташкилкунандаи коркарди қарорҳои якҷоя ва низоми назорат барои татбиқи онҳоро иҷро мекунад. Прокуратура на танҳо иштироки худро дар коркарди он таъмин менамояд, балки мустақилона қарори қабулшударо иҷро менамояд²⁹¹.

Бо дарназардошти он, ки қисми асосии фаъолияти прокуратура дар вилоятҳо ва дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо мутамарказ шудааст, ҳамкориҳои мақомоти прокуратура ва мақомоти давлатӣ, пеш аз ҳама мақомоти намояндагии (қонунгузорӣ) ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ тааллуқ доранд.

Бинобар ин, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар доираи салоҳияти худ мустақилона масъалаҳои аҳаммияти маҳаллиро ҳал намуда, дар баробари ин дар раванди фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ, риояи ҳуқуку озодиҳои шаҳрвандон, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, пешгирии ҷинояту ҳуқуқвайронкуниҳо ба мақомоти прокуратура мусоидат мекунад.

Таъмини қонуният, ба роҳ мондани фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, иҷрои қонунҳо, санадҳои мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, ҳифзи ҳуқуку озодиҳои шаҳрванд ваколатҳое мебошанд, ки пеш аз ҳама дар доираи ваколати мақомоти прокуратура ва ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ ба роҳ монда мешаванд.

Дар баъзе мавридҳо фаъолияти мақомоти прокуратура бо роҳи гирифтани маълумот оид ба масъалаҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ, баҳо додан ба корҳои иҷрокардашуда таъмин мегардад.

Дар ҳолатҳои дигар ҳангоми баррасии пешниҳод ва эътирози прокурор дар маҷлиси мақомоти дахлдор дар шакли иштироки бевоситаи прокурор инъикос меёбад. Чунин иштирок ҳуқуқи прокурорро барои суҳанронӣ дар маҷлис, таҳлили ҳуқуқвайронкуниҳо, дастгирӣ кардани санадҳои ҷавобии пешниҳодкардаи ӯ ва додани тавзеҳоти иловагии моҳияти қонуни вайроншударо пешбинӣ мекунад.

²⁹⁰ Балдин А.К. Взаимодействие органов прокуратуры с высшими учебными заведениями как условие повышения эффективности прокурорского надзора за исполнением законодательства об образовании // Мнение ученых. Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского (Павловский филиал). Нижегород, 2019. – С. 92.

²⁹¹ Ергашев, Евгений Рашидович. Организация работы городской (районной) прокуратуры. Автореферат канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2003. – С. 96-97.

Дар мавриди табодули мутақобилаи маълумот бояд гуфт, ки кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ба прокурорҳо натиҷа ва маводи тафтиши идоравӣ ва ғайриидоравӣ, маълумоти оморӣ ва маълумоти мақомоти хифзи ҳуқуқ; маводи парвандаҳои ҷиноятӣ ва шаҳрвандӣ; санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои онҳоро ирсол менамоянд²⁹².

Барои фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниро самаранок ба роҳ мондан, прокуратура вазъи ташкилию ҳуқуқии мақомоти давлатиро ба назар гирифта, муносибатҳоро бо онҳо тавре ба роҳ мемонад, ки гирифтани маълумоти пурратарро дар бораи вайроншавии қонунҳо ва ҳолатҳое, ки ба вайрон кардани қонун мусоидат мекунад, таъмин намояд; таҳлили чораҳое, ки ба ошкор кардан ва бартараф намудани вайронкунии қонун нигаронида шудаанд ва самарани чораҳои ҷавоби прокурорро ба вайронкунии ошкоршудаи қонунҳо талаб кунад.

Барои баҳодихии ҳолати ҳамкорӣ бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар соҳаи ҳуқуқтатбиқкунӣ ба прокурорҳо зарур аст, ки санадҳои воқуниш; шаклҳои идоравии ҳисоботи оморӣ; ҳуҷҷатҳои дахлдор (нақшаҳо, маълумотномаҳо, маводҳо, мактубҳои иттилоотӣ, қарорҳои ҷаласаҳои байниидоравӣ, қарорҳои ҷаласаҳои ҷамоҳангсозӣ); натиҷаҳои анкетаҳо, мусоҳибаҳо, пурсишҳо; омилҳое, ки ба самаранокии фаъолияти муштарак таъсир мерасонанд, омӯзанд.

Ҳамин тавр, шаклҳои асосии ҳамкориҳои прокуратура ва созмонҳои ғайриҳуқуматии ҳуқуқи инсон аз инҳо иборатанд: иштироки доимӣ дар фаъолияти таҳия ва татбиқи барномаҳо; гузаронидани чорабиниҳои муштарак; мубодилаи иттилоот; ёрии методӣ, машваратӣ, ташкилӣ.

Қонунгузор ба мақомоти прокуратура вазифаҳои назорати риояи Конститутсия ва иҷрои қонунҳо, инчунин, уҳдадориҳои хифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро гузошта, барои иҷрои онҳо ваколатҳои дахлдор медиҳад. Мақомоти прокуратура аз воситаҳои муайян барои татбиқи ҳуқуқ истифода мекунад, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ воситаҳои ҳуқуқӣ ҳамчун шаклҳои амалисозии ваколатҳои прокурор, амали ҳуқуқии прокурор ва чораҳои мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳо фаҳмида мешаванд.

Ҳамкориҳои прокуратура бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ як ҷузъи фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии прокуратура мебошад, ки дар моҳият ва самтҳои мустакили фаъолияти прокуратура инъикос меёбад.

Хулоса, таҳлили ҳамкориҳои мақомоти прокуратура бо дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ дар самти ҳуқуқтатбиқкунӣ бо чунин нуктаҳо ҷамъбаст мешавад:

Якум, дар раванди ҳамкориҳои байни мақомоти прокуратура ва дигар субъектҳои ҳуқуқтатбиқкунанда масъалаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, методӣ, моддию техникӣ, иттилоотӣ ва ғайра ба миён меоянд, ки таҳияи қарорҳои баробар ва мувофиқро талаб мекунад.

²⁹² Семенов А.С. Взаимодействие прокуратуры с органами государственной власти и органами местного самоуправления в сфере обеспечения законности. Дисс. канд. юрид. наук. – М., 2015. – С. 99.

Дуюм, механизми ҳамкориҳои мақомоти прокуратура бо дигар мақомоти ҳуқуқтатбиқкунӣ унсурҳои зеринро дар бар мегирад: мақсади механизми ҳамкорӣ (баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии прокуратура), марҳилаҳои механизми ҳамкорӣ (аз тарафи дохилӣ ва берунӣ, муҳофизатӣ, функционалӣ ва ғ.), асосҳои ҳуқуқӣ ва воситаҳои ҳамкорӣ (меъёрҳо, муносибатҳо ва санадҳо ҳуқуқӣ).

Сеюм, мақомоти прокуратура бояд тамоми воситаҳоро (имкониятҳоро) дар ихтиёри худ истифода баранд, то самаранокии ҳамкорӣ бо кормандони дигар мақомоти давлатӣ, бешубҳа, ба таҳкими волоияти қонун ва баланд бардоштани сатҳи ҳуқуқтатбиқкунӣ дар кишвар мусоидат намояд.

Чорум, дар марҳилаи муайяни амалисозии ҳамкориҳои муштарак байни прокуратура ва дигар мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда вобаста ба инкишофи муносибатҳо тарафҳо дар бораи тақмили минбаъдаи онҳо чораҳои зарурӣ андешида шаванд.

Панҷум, ҳамкориҳои мутақобила имкон медиҳад, ки манзараи объективии вазъи ҷинойткорӣ ва волоияти қонун дар кишвар ташаққул дода шавад, назорати самаранокро аз болои иҷроии қонунҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти прокурорӣ таъмин намояд, қонунвайронкуниҳо пешгирӣ гардад, тавассути чораҳои ҷавобии прокурорӣ ва ғайра вазифаҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ амалӣ карда шавад.

Адабиёт:

1. Ализода З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013; Диноршоев, А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан: монография. [Текст] / А.М. Диноршоев. – Душанбе 2007. – 200 с.; Исоев, М. Ш., Каримов, Ф.К., Юсуфов, А. Назорати прокурорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. [Матн] / – Душанбе: «Эҷод». 2005. – 728 с.; Кенжаев, С., Мирзоева, К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. [Текст] / С. Кенжаев, К. Мирзоева. – Душанбе, 1995. – 215 с.; Махмудов, И.Т. К вопросу о месте прокуратуры Республики Таджикистан в системе разделения властей [Текст] / И.Т. Махмудов // Правовая жизнь. – 2013. – №3. – С. 72-82.; Кахаров, А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00. 01 / Кахаров Абдурахим Абдулахадович. – Душанбе, 1999. – 194 с.; Исмоилзода С. А. Мавқеи конститутсионӣ-ҳуқуқии прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00. 02 / Исмоилзода Салоҳиддин Абдулазиз. – Душанбе, 2022. – 212 с.; Велиев И.В. Место прокуратуры в системе органов государственной власти Российской Федерации // Современное право. – 2005. – №10. – С. 32-33.

2. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 март соли 2020, №АП-1365 // [Захираи электронӣ]: Рӯзи дастрас: “Адлия”. (Санаи муҳри 8.11.2023)

3. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для ВУЗов. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2014. – С. 106.
4. Ахбороти Шўрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 1992.
5. Балдин А.К. Взаимодействие органов прокуратуры с высшими учебными заведениями как условие повышения эффективности прокурорского надзора за исполнением законодательства об образовании // Мнение ученых. Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского (Павловский филиал). Нижегород, 2019. С. 90-93. – С. 92.
6. Велиев И.В. Место прокуратуры в системе органов государственной власти Российской Федерации // Современное право. – 2005. – №10. – С. 32-33.
7. Гущин В. 3. Органы прокуратуры и общественные объединения. Формы взаимодействия / Формы и методы взаимодействия органов прокуратуры с общественными объединениями. Научная информация по вопросам борьбы с преступностью № 2, (161). М., 2003. — С. 55 — 56.
8. Ергашев, Евгений Рашидович. Организация работы городской (районной) прокуратуры. Автореферат канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2003. – С. 96-97.
9. Жмакин А.С. Место и роль прокуратуры в конституционной системе государственных органов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С.136-158.
10. Исмоилзода С. А. Мавқеи конститутсионӣ-ҳукукии прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Д, 2022.
11. Кобзарев Ф.М. Теоретико-правовые аспекты межведомственного взаимодействия органов прокуратуры и иных органов и организаций // Вестн. Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. – 2018. – № 2. – С. 58.
12. Комментарий гражданского процессуального кодекса Республики Таджикистан (постатейный) \ Под. ред., М. З. Рахимова. – Душанбе, 2012. – С. 83.
13. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // [Захираи электронӣ]: Речаи дастрас: <https://mmk.tj/content/> (Санаи муроҷиат: 5.11.2023).
14. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратури Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2005, №7, мод.398; с.2006, №3, мод.141; с.2007, №5, мод.350, №7, мод.652; с.2008, №12, s.1, мод.981; с.2009, №5, мод.314; с.2011, №3, мод.150, №6, мод.428; с.2012, №8, мод.810; с.2013, №7, мод.497, мод.498, №12, мод.876; с.2014, №3, мод.139, №12, мод.820; с.2016, №3, мод.125; с.2017, №5, s.1, мод.267; с.2019, №6, мод.308; Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 декабри соли 2020, №1725.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, № 41 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №5, мод. 352; с. 2006, №3, мод. 148; с. 2007, №7, мод. 663; с. 2008, №6, мод. 450; с. 2009, № 12, мод. 820; с. 2011, № 3, мод. 156; № 6, мод. 438, № 12, мод. 835; с. 2012, № 4, мод. 251; № 7, мод. 692; № 8, мод. 821, №12, қ. 1, мод. 1023; с. 2013, №3, мод. 183, мод. 184, №12, мод. 884, мод. 885; с. 2014, №11, мод. 649; с. 2017, №7-9,

мод. 569; Қонуни ҚТ аз 02.01.2018 с., №1481; аз 20.06.2019 с., №1614; аз 17.12.2020 с., №1736.

16. Нарутто С.В. Экспертиза проектов актов представительных органов как направление правотворческой деятельности прокуратуры // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 10. – С. 38.

17. Настольная книга прокурора. Коллектив авторов. — М.: НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, изд. «Щит-М», 2002. — С. 797.

18. Прокуратура Российской Федерации (Концепция развития на переходный период). — М., 1994. — С. 59.

19. Раҳимзода Р.Ҳ. Аҳамияти ҳамкориҳои мутақобилаи мақомоти қорҳои дохилӣ бо мақомот прокуратура // Қонуният. – №1, 2017. – С. 20, 23.

20. Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Хуҷанд: «Хуросон», 2019. – С. 367.

21. Семенов А.С. Взаимодействие прокуратуры с органами государственной власти и органами местного самоуправления в сфере обеспечения законности. Дисс. канд. юрид. наук. – М., 2015. – С. 99.

22. Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – С. 60-89.

23. Султонзода С.С. Ҳамкории мутақобила омили асосии паст намудани сатҳи коррупсия // Қонуният. № 1 -2017. – С. 29-34

24. Шевченко В.Ю. Взаимодействие органов законодательной власти и прокуратуры Российской Федерации в сфере защиты прав и свобод человека // Вестник Саратовской государственной юридической академии · № 3 (116) · 2017. – С. 66

25. Ятимов С.С. Ҳамкории мақомоти амният ва прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи таъминии ҳифзи дастовардҳои истиқлолияти миллӣ. ҚОНУНИЯТ / № 1 -2017. – С. 25-27.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

МАФҲУМИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ ВА ФУНСИЯИ БАРҚАРОРСОЗИИ ОН

Бахтиёри Мирзоалӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, докторанти
Ph.D-и кафедраи назария ва таърихи
давлат ва ҳуқуқи
Тел.: (+992) 909999458
Email: bakhtiyoraliyev9797@mail.ru

Фишурда: Дар доираи мақолаи мазкур муаллиф кушиш кардааст масъалаҳои ба мафҳум, моҳият ва нишонаҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро дар пайвастагӣ ба функсияи барқарорсозии он мавриди баррасӣ қарор дода бошад. Зеро, ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз категорияҳои асосӣ, мураккаб ва баҳсталаби илми ҳуқуқшиносӣ ба ҳисоб рафта, атрофи он миёни олимону муҳаққиқон гуногунандешӣ ҷой дорад. Дар баробари ин функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ гуногун ва мураккаб мебошад, ки дар илм атрофи он андешаҳои гуногуну ҷолиб пешниҳод шудаанд. Яке аз чунин функсияи ҷавобгарии ҳуқуқиро барқарорсозии ҳуқуқ ва манфиатҳои вайроншуда ташкил медиҳад. Таъсиррасонии ҳуқуқии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар функсияи барқарорсозии он дар барқарор намудани ҳуқуқ ва манфиати поймолшуда, ки метавонад хусусияти молӣ ва ё ғайримолумулкӣ ё шахсӣ дошта бошанд, ифода меёбад. Новобаста аз пешниҳод гардидани андешаҳои гуногун атрофи ин арзишҳои ҳуқуқӣ таҳқиқи онро анҷомёфта гуфтан мушкул мебошад. Аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ мафҳум, моҳият, сохтор, намудҳо, функсия ва низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври мухталиф шарҳ дода шудаанд. Набудани ягонагӣ дар ақидаҳо на танҳо дар назарияи давлат ва ҳуқуқ, балки дар илмҳои соҳавии ҳуқуқшиносӣ низ мушоҳида карда мешавад. Навиштани мақолаи мазкур низ як кӯшише аз ҷониби муаллиф дар баррасӣ, муҳокима ва андешарониҳо дар атрофи мавзӯи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва масъалаҳои ба он алоқаманд ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Ҷавобгарӣ, ҳуқуқвайронкунӣ, функсияи ҷавобгарӣ, ҷазо, кирдори зиддихуқуқӣ, оқибатҳои ногувор, объекти ҳуқуқвайронкунӣ, барқарорсозӣ, субъекти ҳуқуқвайронкунӣ, ҳуқуқу манфиатҳо, зарари моддӣ, зарари маънавӣ, ҷавобгарии иҷтимоӣ.

ПОНЯТИЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ЕЕ ВОСТАНОВИТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ

Бахтиёри Мирзоали,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
докторант Ph.D. кафедры теории и

истории государства и права
Тел.: (+992) 909999458
Email: bakhtiyoraliiev9797@mail.ru

Аннотация: В рамках данной статьи автор попытался обсудить вопросы понятия, сущности и признаков юридической ответственности в связи с ее восстановительной функцией. Поскольку юридическая ответственность рассматривается как одна из основных, сложных и противоречивых категории юриспруденции, вокруг нее существуют различные мнения среди ученых и исследователей. В то же время функции юридической ответственности также разработаны и сложны, в науке предложены разнообразные и интересные мнения. Одной из такой функции юридической ответственности является восстановление нарушенных прав и интересов. Правовое воздействие юридической ответственности выражается в ее восстановительной функции при восстановлении нарушенных прав и интересов, которые могут носить материальный, нематериальный или личный характер.

Несмотря на высказанные различные мнения вокруг этих правовых ценностей, трудно сказать, что исследование данной проблемы завершено. Понятие, сущность, структура, виды, функции и система юридической ответственности по-разному объяснялись отечественными и зарубежными учеными.

Написание данной статьи также является попыткой автора рассмотреть, обсудить и осмыслить тему юридической ответственности и вопросов, связанных с ней.

Ключевые слова: Ответственность, правонарушение, функции юридической ответственности, наказания, противоправные деяние, неприятные последствия, объект правонарушения, восстановление, субъект правонарушения, права и интересы, материальный ущерб, моральный ущерб, социальная ответственность.

THE CONCEPT OF LEGAL LIABILITY AND ITS RESTORATIVE FUNCTION

Bakhtiyori Mirzoali,
Tajik national university, law faculty,
doctor Ph.D. department theory and
history of the state and.
Tel.: (+992)909999458
Email: bakhtiyoraliiev9797@mail.ru

Abstract: Within the framework of this article, the author tried to discuss the issues of the concept, essence and signs of legal liability in connection with its restorative function. Since legal responsibility is considered as one of the main, complex and controversial categories of jurisprudence, there are different opinions around it among scientists and researchers. At the same time, the

functions of legal responsibility are also developed and complex, and various and interesting opinions have been proposed in science. One of such functions of legal responsibility is the restoration of violated rights and interests. The legal impact of legal liability is expressed in the restorative function in restoring violated rights and interests, which may be material, intangible or personal in nature.

Despite the various opinions expressed around these legal values, it is difficult to say that the study of this problem has been completed. The concept, essence, structure, tapes, functions and system of legal liability were explained differently by domestic and foreign scientists.

Writing this article is also an attempt by the author to consider, discuss and comprehend the topic of legal liability and issues related to it.

Keywords: Responsibility, offense, functions of legal, responsibility, punishment, illegal act, unpleasant consequences, object of the offense, restoration, subject of the offense, rights and interests, material damage, moral damage, social responsibility.

Чавобгарӣ (дар мазмуни васеи иҷтимоияш) гуфта, зарурияти воқеии чавобгарии шахси барои вайрон кардани меъёрҳои дар ҷамъият муқарраргардидаро меноманд, ки дар татбиқ кардани оқибатҳои номувофиқ нисбати ӯ ифода меёбад (сарзаниш, танбеҳ, ҷарима, аз озоди маҳрум намудан, ҳукми қатл ва м.и.). Намудҳои гуногуни чавобгарии иҷтимоӣ вучуд доранд: чавобгарии сиёсӣ, маънавӣ, корпоративӣ, оилавӣ, динӣ, ҳуқуқӣ ва ғ. Вале дар низоми чавобгарии иҷтимоӣ маҳкеми махсусро чавобгарии ҳуқуқӣ ишғол менамояд²⁹³.

Чавобгарии ҳуқуқӣ – яке аз категорияҳои мураккаб ва баҳсталаби илми ҳуқуқшиносӣ буда, яке аз функсияи асосии чавобгарии ҳуқуқиро барқарорсозии ҳуқуқ ва манфиатҳои вайроншуда ташкил медиҳад. Таъсиррасонии ҳуқуқии чавобгарии ҳуқуқӣ дар функсияи барқарорсозии он дар барқарор намудани ҳуқуқ ва манфиати поймолшуда, ки метавонад хусусияти молӣ ва ё ғайримолумулкӣ ё шахсӣ дошта бошанд, ифода меёбад. Новобаста аз пешниҳод гардидани андешаҳои гуногуни илмӣ атрофи ин арзишҳои ҳуқуқӣ таҳқиқи онро анҷомёфта гуфтан мушкил мебошад. Аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ мафҳум, моҳият, сохтор, намудҳо ва низоми чавобгарии ҳуқуқӣ ба таври мухталиф шарҳ дода шудаанд. Набудани ягонагӣ дар ақидаҳо на танҳо дар назарияи давлат ва ҳуқуқ, балки дар илмҳои соҳавии ҳуқуқшиносӣ низ мушоҳида карда мешавад. Мавриди зикр аст, ки дар илмҳои соҳавии ҳуқуқшиносӣ, нисбат ба назарияи давлат ва ҳуқуқ, дар дарки чавобгарии ҳуқуқӣ мафҳум ва самтҳои зиёдтар вучуд дорад. Инро бо мушаххасоти илми назарияи давлат ва ҳуқуқ қомилан шарҳ додан мумкин аст, ки аз қисматҳои мухталиф ибтидо меёбад ва танҳо қонуниятҳои нисбатан умумии падидаҳои давлатию ҳуқуқиро муайян мекунад.

²⁹³ Азиззода У.А., Рачабзода С.А. Чавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун навъи чавобгарии иҷтимоӣ. Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. 2021. – № 4(24). – С. 15-16.

Дар доираи назарияи ҳуқуқ ду самти комилан муҳолифро дар дарки ҷавобгарии ҳуқуқиро ҷудо кардан мумкин аст. Дар аввал муҳаққиқон ҷавобгарии ҳуқуқиро бевосита бо омили ҳуқуқии ҳуқуқвайронкунӣ алоқаманд карда, хусусиятҳои манфии онро зикр мекунанд²⁹⁴. Дуюм ҷавобгарӣ аз нуқтаи назари васеи иҷтимоӣ ва фалсафӣ таҳқиқ карда шуда, дар он на танҳо ҷавобгарии ҳуқуқии манфӣ, балки мусбӣ низ ҷудо карда мешавад. Ҳамзамон қайд мегардад, ки ҷавобгарӣ дар дарки воқеии он дар рафтори оянда, ҳозира ва гузаштаи субъект ҷой дошта метавонад²⁹⁵. Дар дарки мусбӣ ва манфии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, мафҳум ва нишонаҳои он ягонафикрӣ ҷой надорад.

Чун таҳқиқи масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ одатан аз мавқеи манфии ҷавобгарии ҳуқуқӣ оғоз гашта, андешаи ҷавобгарии мусбӣ то андозае ҷонибдорони худро надоранд. Аз ин ҷост, ки аксарияти муҳаққиқон ҷавобгариро танҳо асос барои ҳуқуқвайронкунии манфӣ ва дорои хусусияти давлатию маҷбурӣ, ғайрифавол, субъективӣ меноманд. Истилоҳи «субъективӣ» бошад дар ин маҷмӯъ ба ҳуди субъекти ҳуқуқвайронкунанда ва нишонаҳои гуноҳи ӯ нигаронида шудааст, ки дар он на хусусияти ҷавобгарӣ, балки хусусиятҳои хоси субъекти ҳуқуқвайронкунанда зикр мегардад. Онро ғайрифавол номидан мумкин нест, зеро бар души ҳуқуқвайронкунанда ҷавобгарие гузошта мешавад, ки дар иҷрои амалҳои фавол анҷом меёбад.

В.А. Тархов ҳуди мазмуни ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳамчун додани ҳисобот дар назди ҷомеа шарҳ додааст. Б.Т. Базылев бошад, ҷавобгарии ҳуқуқиро дучори маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ шудан меҳисобад, ки дар натиҷаи вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ ба миён меоянд²⁹⁶. Ба андешаи Г.А. Прокопович дар муқарароти ҳуқуқии ҳуқуқвайрокунанда ҷавобгарии дучор гаштан ба оқибатҳои номатлуби хусусияти шахсӣ ё молумулкидоштаи дар натиҷаи содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ ба миён омада асосианд, ки бо тасвиби меъёрҳои вайронкардашуда муайн карда мешаванд²⁹⁷. Олимони дигар ҷавобгариро ҳамчун уҳдадорӣ маҷбуран

²⁹⁴Ниг.: Байтин М.И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков). - Саратов: СГАП, 2001. - С. 181; Малеев Н.С. Юридическая ответственность и справедливость. - М., 1992. - С. 19; Его же. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. - М., 1985. - С. 131; Самощенко И.С., Фарушкин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. - М., 1971. - С. 43; Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. - М.: МГУ, 1981. - С. 33; Грызунова Е.В. Правонарушение и юридическая ответственность в их соотношении: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. - Саратов, 2002. - С. 17 и др.

²⁹⁵Ниг.: Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1991-2001 гг.): Очерки теории и практики. - М.: Городец-Издат, 2001; Хачатуров Р.Л., Ягутян Р.Г. Юридическая ответственность. - Тольятти: Акцент, 1994; Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. - Саратов, 1973; Базылев Б.Т. Сущность позитивной юридической ответственности // Правоведение. - 1979. - № 4; Его же. Юридическая ответственность. - Красноярск: Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1985; Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. - Саратов, 1996. - С. 232; Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. - М.: Наука, 1986; Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. 2-е изд. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004; Мироненко М.Б. Принципы юридической ответственности - Тольятти: Изд-во ВУиТ, 2001; Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. - Казань: Изд-во Казан. гос. ун-та, 1987; Сенякин И.Н. Специализация и унификация российского законодательства: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук. - Саратов, 1993 и др.

²⁹⁶Базылев Б.Т. Указ. соч. - С. 19.

²⁹⁷Прокопович Г.А. Юридическая ответственность в российском праве (теоретический аспект): Автореф. дис.... канд. юрид. наук. - М., 2003. - С. 12.

ичрокардае баррасӣ мекунад, ки дар муносибатҳои ҳукукии мушаххасан роҳи ҳимоявӣ амалӣ карда мешавад²⁹⁸.

Муқаррароти асосии концепсияи «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ - ҷавобгарӣ» чунин аст: якум, асоси ҷавобгарӣ далели ҳукукии ҳуқуқвайронкуниҳо мебошад; дуюм, моҳияти ин ҷавобгарӣ дар дучор гаштани ҳуқуқвайронкунанда ба оқибатҳое мебошад, ки меъёрҳои вайронкардашуда пешбинӣ намудаанд; сеюм, ҷавобгарии ҳуқуқӣ махсусияти муносибатҳои хоси ҳукукии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад.

Илова бар ин ғояи «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ - ухдадорӣ» барои муайян намудани хусусияти барқарорсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ муҳим аст. Масалан, дар ухдадорие, ки бояд нисбати ҳуқуқвайронкунанда татбиқ карда шавад, на танҳо намунаи оқибатҳои номатлуби дар оянда дучор шудан, балки намунаи содир намудани он амалҳое ифода ёфтааст, ки баҳри барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятии вайроншуда равона карда шудаанд. Баъзан ин худ ба худ ба амал меояд, зеро маҳдудиятҳое, ки ҳуқуқвайронкунанда ба онҳо дучор мегардад, ба барқароршавии муносибатҳои ҷамъиятӣ оварда мерасонад. Аз ин лиҳоз вобаста ба мафҳуми ҷойдоштаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмуни ухдадорӣ бояд тасҳеҳ карда шавад. Онро ҳамчун ухдадории дучор шудан ба маҳдудиятҳои ҳукукии ҳуқуқвайронкунанда, ки дар тасвиби меъёрҳои вайроншуда пешбинӣ шудаанд ва содир намудани амалҳое, ки баҳри бартараф кардани зарар ва барқарор кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ равона карда шудаанд, бояд тавсиф дод.

Дар баробари гуфтаҳои боло ғуруҳи дигари олимони ҷавобгарии ҳуқуқиро баҳои умумӣ дода, онро ҳамчун шакли хоси муносибатҳои ҳуқуқӣ меноманд²⁹⁹. Чунончӣ, И.Н. Сенякин чунин қайд менамояд: «... ҷавобгарии ҳуқуқие, ки аз ҳуқуқвайронкунӣ бармеояд, муносибатҳои ҷамъиятии бо меъёрҳои ҳуқуқ танзимшавандаи байни давлат (дар симои мақомоти махсус) ва ҳуқуқвайронкунанда мебошад, ки ба он ухдадории аз сар гузаронидани маҳрумиятҳои муайян ва оқибатҳои номатлуб барои содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ гузошта мешавад»³⁰⁰. С.Л. Кондратьева ва Ж.И. Овсепян низ ҷавобгарии ҳуқуқиро муносибати модди рушдбандаи тавассути шакли мурофиавӣ зоҳиршаванда мешуморанд»³⁰¹.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун муносибатҳои хоси ҳукукии байни субъектҳои ҳуқуқ, ки барои дучор шудан ба оқибатҳои номатлуби ҳуқуқвайронкунӣ бо асосҳои барои соҳаи ҳуқуқшиносӣ хос ухдадорӣҳои

²⁹⁸ Поляков А.В. Общая теория права. - СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. - С. 835; Ивахненко С.Н. Юридическая ответственность в современном российском праве: проблемы правопонимания: Дис.... канд. юрид. наук. - Ставрополь, 2005. - С. 9.

²⁹⁹ Ниг.: Булатов А.С. Юридическая ответственность (общетеоретические проблемы): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Л., 1985. - С. 12; Галаган И.А. Методологические проблемы общей теории юридической ответственности по советскому праву // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: Межвуз. сб. науч. тр. - Воронеж, 1989. - С. 12; Сенякин И.Н. Юридическая ответственность. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. - М.: Юрист, 1997. - С. 543; Кондратьева С.Л. Юридическая ответственность: соотношение норм материального и процессуального права: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. - М., 1998. - С. 9.

³⁰⁰ Сенякин И.Н. Юридическая ответственность. Теория государства и права. - С. 543.

³⁰¹ Кондратьева С.Л. Юридическая ответственность: соотношение норм материального и процессуального права: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. - М., 1998. - С. 9.

мутақобила доранд, ки аз чораҳои ҷазо ё ҳуқуқбарқарорсозӣ иборат мебошанд. Дар муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз ҳуқуқвайронкунӣ бармеояд, ухдадории оқибатҳои номатлуб бар души яке аз ҷонибҳо – ҳуқуқвайронкунанда гузошта мешавад, на ба зимаи мақомоти салоҳиятдор. Мақоми ҳуқуқии мақомоти салоҳиятдор дар чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ бо ҳуқуқи ба ҷавобгарӣ кашидан ва ухдадор намудан барои риояи низоми қонуният дар раванди ба ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ кашидан ифода меёбад. Дар баробари ин ҷавобгариҳои мусбӣ низ мавҷуд аст, ки тибқи он ҷавобгарӣ на дар аз сар гузаронидани оқибатҳои номатлуб, балки тибқи рафтори ғайрихуш дар иҷро намудани талаботҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ ифода меёбад.

Консепсияи «Ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ – муносибатҳои ҳуқуқӣ» фарогири фаҳмиши ҷавобгариҳои мусбӣ ва ҳам ҷавобгариҳои манфӣ мебошад. Ҷавобгариҳои манфӣ чун муносибатҳои ҳуқуқӣ аз ҳуқуқвайронкунӣ бармеояд, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар гардидааст. Мазмуни муносибатҳои ҳуқуқиро ҳуқуқ ва ухдадориҳои субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд.

Агар ҷавобгариҳои ҳуқуқиро дар фаҳмиши классикӣ дида бароем, пас ҳамчун он ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқӣ баррасӣ гардида, бешак дарбаргирандаи муносибатҳои ҳуқуқии мувофиқавӣ ва иҷроия мебошанд. Агар ҷавобгариҳои ҳуқуқиро ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқии фарогири танҳо ухдадориҳои ҳуқуқӣ донем, онгоҳ ҳуди муносибатҳои ҳуқуқӣ «мухтасар» гашта, бо дарки муқаррариҳои категорияи мазкур мувофиқат намекунад. Дар ин маврид, бо андешаи Д.А. Липинский розӣ шудан мумкин аст, ки «... ҷавобгарӣ нисбати ҳуқуқвайронкунӣ - хусусияти муносибатҳои ҳуқуқие, ки чунин нуктаҳо дар бар мегирад: ухдадории ҳуқуқвайронкунанда; ухдадории мақомоти салоҳиятдор доир ба истифодаи ҷазоҳои тибқи меъёрҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ нисбати ҳуқуқвайронкунанда пешбинишуда; воқеан дучор шудан ба оқибатҳои номатлуб»³⁰². Ухдадорӣ ва татбиқи ухдадории мазкур на танҳо ба азсаргузаронии маҳдудиятҳои ҳуқуқ оварда мерасонад, балки мақсади барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятиро низ доро мебошад.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳуми муносибатҳои ҳуқуқӣ бо ду тарз баён гардидааст. Дар мавриди аввал муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳамчун муносибатҳои ҷамъиятӣ баррасӣ мегардад, ки тибқи меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда мешавад. Тибқи мафҳуми дуюм бошад муносибатҳои ҳуқуқӣ намунаи муайяни алоқаи байниҳамдигариҳои ду ё зиёда субъектҳо дар асоси ҳуқуқи ухдадориҳои тарафайн фаҳмида мешавад. Дар ҳарду маврид ҳам ҷавобгариҳои ҳуқуқиро чун муносибатҳои ҳуқуқӣ баррасӣ кардан мумкин аст, чун амали ашхоси масъул баҳри барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ равона гардидааст ва амали ашхоси ваколатдори давлатӣ бошад, баҳри маҷбур намудани шахси ҳуқуқвайронкунанда барои иҷро кардани масъулияти муайян ва барқарор кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ равона карда шудааст.

Вобаста ба гуфтаҳои боло мафҳуми «Ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ –

³⁰²Д.А. Липинский Указ соч.– С.55.

муносибатҳои ҳуқуқӣ» ва «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ – уҳдадорӣ», ки бо ҳам наздикӣ доранд бояд қайд намоем. Муносибатҳои барқарорсозӣ ҳамчун шакли хоси муносибатҳои ҳуқуқӣ доништа мешаванд. Дар ҳолати ба миён омадани ҷавобгарии ҳуқуқӣ – муносибатҳои ҳуқуқӣ уҳдадориҳо ва муносибатҳои барқарорсозӣ якҷоя мешаванд, муносибатҳои ҳуқуқии уҳдадориҳо на танҳо баҳри ҷазо додани ҳуқуқвайронкунанда, балки баҳри барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ равона карда шудааст.

Дар назарияи давлат ва ҳуқуқ шакли дигари мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷой дорад, ки он ҳамчун аксуламали ҷомеа ба ҳуқуқвайронкунӣ ва баҳо додани амали содиршуда шарҳ дода мешавад. Ин аксуламал метавонад дар муҳокимаҳои ҷамъиятӣ ва то маҳкум намудан дар асоси ҳукми суд ифода ёбад³⁰³. Маҳкумкунӣ дар санади татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ифода ёфта, ҳам ҳуди ҳуқуқвайронкунанда ва ҳам амали аз ҷониби ӯ содиршударо маҳкум месозад. Маҳкумкунӣ нишонаи муҳими ҷавобгарии ҳуқуқӣ буда, на танҳо ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ва маъмурӣ, балки ба дигар намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ паҳн мегардад.

Аз ҷониби О.Э. Лейст мафҳуми меъёрии ҷавобгарии ҳуқуқӣ пешниҳод гардидааст, ки тибқи он ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад³⁰⁴. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷораи маҷбурсозии давлатиест, ки дар ҳолати содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ ва баҳо додани натиҷаи дар он ҷойдошта фаҳмида мешавад. Мафҳуми мазкурро меъёрӣ меноманд, зеро асоси онро меъёри ҳуқуқ, ҷазо (ҳамчун унсури сохтори меъёри ҳуқуқ) ташкил медиҳад³⁰⁵.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ танҳо ҷазо ё татбиқи ҷазоро ифода намекунад, зеро мумкин аст бе татбиқи ҷазо ва муҷозот он амалӣ карда шавад. Аммо муҷозот ва татбиқи ҷазо ҳамеша дар ҷавобгарӣ асос меёбанд ва бе он ҷой дошта наметавонанд. Аз ҳамин сабаб мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ, назар ба мафҳуми ҷазо ва татбиқи ҷазо, васеътар аст³⁰⁶.

Қисми дигари муҳаққиқон ҷавобгарии ҳуқуқиро бо ҷораҳои маҷбурсозии давлатӣ алоқаманд медонанд. Андешаи мазкурро Б.Н. Габричидзе ва А.Г. Чернявский ҷонибдорӣ менамоянд. Ба андешаи онҳо «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ – ин шакли хоси маҷбурсозии давлатист, ки аз дучор намудани субъекти ҳуқуқ ба оқибатҳои номатлуби тибқи ҷазоҳои меъёрҳои вайронкардашуда пешбинишуда таркиб ёфта, дар шакли муносибатҳои ҳуқуқии ҳимоявӣ амалӣ гардонида мешавад»³⁰⁷. Вале мафҳуми зикршуда бо фаҳмиши ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун татбиқи ҷазо аз ҷиҳати мазмун наздикӣ дорад. Зеро ҷораҳои маҷбурсозии давлатӣ дар ҷораҳои

³⁰³ Лившиц Р.З. Теория права. - М., 1994. - С. 147.

³⁰⁴ Ниг.: Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. - М.: МГУ, 1981; Он же. Сущность права. - М.: Зерцало, 2002.

³⁰⁵ Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. - С. 102-103.

³⁰⁶ Ниг.: Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. - С. 45; Общая теория права / Под ред. А.С. Пиголкина. - М., 1996. - С. 319; Спиридонов Л.И. Теория государства и права. - М., 1995. - С. 302; Габричидзе Б.Н., Чернявский А.Г. Юридическая ответственность. - М.: Альфа-М, 2005. - С. 429;

³⁰⁷ См.: Общая теория права / Под ред. А.С. Пиголкина. - М., 1996. - С. 319; Спиридонов Л.И. Теория государства и права. - М., 1995. - С. 302; Габричидзе Б.Н., Чернявский А.Г. Юридическая ответственность. - М.: Альфа-М, 2005. - С. 429.

муқаррарнамудаи меъёрҳои ҳуқуқ ифода ёбанд, пас татбиқи чораҳои маҷбурсозии давлатӣ бошад, моҳиятан татбиқи ҷазо мебошад. Аммо дар фаҳмиши ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун маҷбурсозии давлатӣ нисбатан васеъ буда, дар он на танҳо чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, балки бо чораҳои дигар низ дохил мешаванд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳисоб намеёбанд. Бахусус чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз дигар чораҳои маҷбурсозии давлатӣ барои дуруст муқаррар намудани васоити ҳуқуқӣ, ки барои чораҳои барқарорсозӣ истифода бурда мешаванд, хеле дуруст чудо карда шудааст. Дар ин асос маҳдуд кардани функсияи барқарорсозии чораҳои ҳимоя аз функсияи барқарорсозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва аз падидаи нисбатан васеътар – функсияи барқарорсозии ҳуқуқ муҳим аст.

Мувофиқи ақидаи И. Буризода, ҷазо дар ҳуқуқи мусулмонӣ воситаи пешгирии ҷиноят доништа мешуд ва ин хусусият боиси татбиқи оммавӣ ва ё ошкорои он гардид, ки то ба дигарон нишонаи ибрат бошад³⁰⁸. Ш.А. Ишанов мақсади асосии татбиқи ҷазоро дар ҳуқуқи исломӣ, аввалан, подош барои кирдор ва дуом, ҳамчун чораи пешгирикунанда меҳисобад, ки бо мақсади пешгирии содиршавии ҷунин кирдор дар оянда, чи аз тарафи ҷинояткор ва чи аз тарафи аъзоёни дигари ҷамъият татбиқ карда мешавад³⁰⁹. Ин нуқтаи назарро У.А. Азиззода низ дастгирӣ менамояд³¹⁰.

Ҳар яке аз ин мафҳумҳои зикргардида яке аз нишонаҳои муҳими ҷавобгарии ҳуқуқиро ифода мекунад. Аз ҷумла, ҷавобгарии ҳуқуқӣ пас аз содир намудани ҳуқуқвайронкунии ҳуқуқвайронкунанда дар шакли уҳдадорӣ ба вучуд меояд. Дар баробари ин он аз оқибатҳои номатлубе иборат аст, ки тибқи чораи барои вайрон намудани нишондодҳои меъёрҳои вайронкардашуда пешбинӣ шудааст. Гузашта аз ин ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз маҷмуи амалҳои иборат аст, ки баҳри барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятии вайроншуда ва ё ҳуқуқи манфиатҳои поймолшуда равона карда шуда, аз ҳамин лаҳза миёни ҳуқуқвайронкунанда ва давлат дар симои мақомоти салоҳиятдор муносибатҳои ҳуқуқӣ ба миён меояд ва ғайра.

Агар асоси ҳулосаи қонунии рушди муносибатҳои ҳуқуқӣ маҳкумкунӣ ва эълони далели татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ бошад, пас дар ин давра муносибатҳои ҳуқуқӣ ба анҷом намерасанд. Дар асоси он рушди минбаъдаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва дучор кардани гунаҳкор ба маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ва иҷро намудани амалҳои, ки баҳри барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ равона карда шудаанд, ба миён меояд.

В.Н. Протасов фаҳмиши ҷавобгарии ҳуқуқии перспективиро (позитивиро) эътироф мекунад, аммо тарафдори ҷавобгарии ҳуқуқии ретроспективӣ (манфӣ) мебошад. Ӯ мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқиро ҷунин

³⁰⁸ Буриев И.Б. Действия мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII - начало XX вв.). Душанбе, - С. 155.

³⁰⁹ Ишанова Ш.А. Нормы шариата и их применение казийскими судами в Средней Азии до 1924 г.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Ташкент, 1992. - С.18.

³¹⁰ Азиззода У.А. Мақсади ҷазо, хусусиятҳои таъйин кардан ва иҷрои он мувофиқи ҳуқуқи мусулмонӣ дар қаламрави Тоҷикистони тоинкилобӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ дар мавзӯи: «Рушди илмҳои ҳуқуқ дар даврони Тоҷикистони соҳибистиклол», баҳшида ба 80-солагии академик Тоҳиров Фозил Тоҳирович // Маҷалаи академии ҳуқуқ. № 3 (31). 2019. - С. 14-22.

шарҳ медиҳад: «Чавобгарии ҳуқуқӣ, аз як тараф, навъи чавобгарии иҷтимоӣ мебошад, ки дар асоси меъёрҳои муқаррарнамудаи давлат ба вучуд меояд ва аз ҷониби дигар, татбиқи он ҳамчун чораи маҷбуркунии ҳуқуқӣ вазъи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии шахсро иваз мекунад. Ба ақидаи ӯ, асоси чавобгарии ҳуқуқӣ кирдори зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳгорунаи шахс мебошад. Чун бе мавҷудияти гуноҳ чавобгарии ҳуқуқӣ низ вучуд дошта наметавонад»³¹¹.

Ба ақидаи Н.С. Малеин моҳияти чавобгарии ҳуқуқиро аз рӯи 3 хусусият дарк кардан мумкин аст: 1) пеш овардани оқибатҳои манфӣ ва ногувор ба ҳуқуқвайронкунанда; 2) маҳкум кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ; 3) хусусияти маҷбуркунии давлатӣ доштани он. Моҳияти чавобгарии ҳуқуқиро чораи чавобгарӣ – ҷазо барои кирдори зиддиҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Чавобгарие, ки дорои чунин хусусият нест, чавобгарии ҳуқуқӣ эътироф карда намешавад³¹². Чунин нишона ва хусусиятҳои чавобгарии ҳуқуқӣ дар «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ» низ дарҷ гардидаанд³¹³.

Р.Ш. Сотиволдиев қайд мекунад, ки истилоҳи “маҷбуркунии давлатӣ” ба маънои мазмун ва моҳияти ҳуқуқии чораҳои маҷбуркунии давлатӣ фаҳмида мешавад ва бинобар рушди давлатҳои демократию ҳуқуқбунёд, истилоҳи мазкурро “маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ” иваз мекунад³¹⁴. Ба ин ақида розӣ шудан мувофиқи мақсад аст, зеро чораҳои маҷбуркунии ҳуқуқии давлатӣ дар заминаи вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқ ба вучуд меоянд.

Хулоса аз мафҳумҳои дар боло зикргардида нишонаҳои зерини чавобгарии ҳуқуқиро пешниҳод намудан мумкин аст: 1) он аз маҷбурсозии давлатӣ иборат мебошад; 2) уҳдадориест, ки аз далели ҳуқуқии ҳуқуқвайронкунӣ ба миён омада, мазмуни онро дучор кардан ба маҳдудияҳои ҳуқуқӣ ва содир намудани амалҳое, ки баҳри барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятӣ равона карда шудаанд ташкил медиҳад; 3) мавҷудият ва рушди чавобгарии ҳуқуқӣ танҳо дар доираи муносибатҳои ҳуқуқии ҷимоявии чавобгарӣ ба вучуд меоянд; 4) он аз амалҳои маҳдудкунӣ ва манъсозӣ иборат мебошад; 5) татбиқи чораест, ки воқеан дучор гардидани ҳуқуқвайронкунандаро ба оқибатҳои номатлуби аз далели ҳуқуқии ҳуқуқвайронкунӣ бамиёномада ифода мекунад; 6) бо далелҳои воқеӣ ва расмӣ асос меёбад; 7) дар шакли қатъиян муайяни мурофиавӣ татбиқ карда мешавад; 8) расман муайян карда шудааст.

Адабиёт:

1. Азиззода У.А. Мақсади ҷазо, хусусиятҳои таъйин кардан ва иҷрои он мувофиқи ҳуқуқи мусулмонӣ дар қаламрави Тоҷикистони тоинкилобӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ дар мавзӯи: «Рушди илмҳои ҳуқуқ дар даврони Тоҷикистони соҳибистиклол», бахшида ба 80-солагии академик Тоҳиров Фозил Тоҳирович // Маҷалаи академии ҳуқуқ. – № 3

³¹¹ Протасов В.Н. Теория права и государства, проблемы теории права и государства, вопросы и ответы. М., 1992. - С. 67-68

³¹² Малеин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. М., 1968. - С. 19

³¹³ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқ, профессор, узви вобастаи АИ ҚТ Маҳмудов М.А. – Душанбе, 2004. – С. 531.

³¹⁴ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Кит. дарсӣ. Душанбе, 2014. - С. 619-620.

(31). 2019. – С. 14-22.

2. Азиззода У.А., Раҷабзода С.А. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамаҷун нави ҷавобгарии иҷтимоӣ. Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. 2021. – № 4(24). – С. 13-24.

3. Базылев Б.Т. Сущность позитивной юридической ответственности // Правоведение. – 1979. – № 4. – С. 40-46.

4. Байтин М.И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков). - Саратов: СГАП, 2001. – 416 с.

5. Булатов А.С. Юридическая ответственность (общетеоретические проблемы): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 1985. – 194 с.

6. Буриев И.Б. Действия мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII - начало XX вв.). Душанбе, - 204 с.

7. Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1991-2001 гг.): Очерки теории и практики. – М.: Городец-Издат, 2001. – 508 с.

8. Габричидзе Б.Н., Чернявский А.Г. Юридическая ответственность. – М.: Альфа-М, 2005. – 685 с.

9. Галаган И.А. Методологические проблемы общей теории юридической ответственности по советскому праву // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: Межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж, 1989. – 252 с.

10. Грызунова Е.В. Правонарушение и юридическая ответственность в их соотношении: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – 246 с.

11. Ивахненко С.Н. Юридическая ответственность в современном российском праве: проблемы правопонимания: Дис.... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2005. – 198 с.

12. Ишанова Ш.А. Нормы шариата и их применение казийскими судами в Средней Азии до 1924 г.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ташкент, 1992. – 21 с.

13. Кондратьева С.Л. Юридическая ответственность: соотношение норм материального и процессуального права: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – М., 1998. – 24 с.

14. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. – М.: Наука, 1986. – 448 с.

15. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. – М.: МГУ, 1981. 238 с.

16. Лейст О.Э. Сущность права. – М.: Зерцало, 2002. – 288 с.

17. Лившиц Р.З. Теория права. – М., 1994. – 176 с.

18. Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. 2-е изд. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 409 с.

19. Малеин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. – М., 1968. – 208 с.

20. Малеин Н.С. Юридическая ответственность и справедливость. – М., 1992. – 204 с.

21. Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М., 1985. – 193 с.

22. Мироненко М.Б. Принципы юридической ответственности – Толь-

ятти: Изд-во ВУиТ, 2001. – 239 с.

23. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. – Саратов, 1996. – 196 с.

24. Общая теория права / Под ред. А.С. Пиголкина. – М., 1996. – 436 с.

25. Поляков А.В. Общая теория права. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. – 869 с.

26. Прокопович Г.А. Юридическая ответственность в российском праве (теоретический аспект): Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 212 с.

27. Протасов В.Н. Теория права и государства, проблемы теории права и государства, вопросы и ответы. М., 1992. – 202 с.

28. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М., 1971. – 240 с.

29. Сенякин И.Н. Специализация и унификация российского законодательства: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук. – Саратов, 1993. – 32 с.

30. Сенякин И.Н. Юридическая ответственность. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 543 с.

31. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Кит. дарсӣ. Душанбе, 2014. – 720 с.

32. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. – М., 1995. – 395 с.

33. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов, 1973. – 456 с.

34. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқ, профессор, узви вобастаи АИ ҶТ Маҳмудов М.А. – Душанбе, 2004. – 834 с.

35. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. – Казань: Изд-во Казан, гос. ун-та, 1987. – 336 с.

36. Хачатуров Р.Л., Ягутян Р.Г. Юридическая ответственность. – Тольятти: Акцент, 1994. – 200 с.

37. Юридическая ответственность. – Красноярск: Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1985. – 120 с.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ШУУРИ ҲУҚУҚӢ ВА ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚӢ ҲАМЧУН УНСУРҲОИ МАРКАЗИИ МУҚОВИМАТ БА КОРРУПСИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимов Равшан Лақаевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи назария ва таърихи давлат ва
ҳуқуқ
Тел: (+992) 888999688.
Email: hojiravshan1972@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ;
таърихи таълимот оид ба ҳуқуқ ва давлат.

Фишурда. Дар мақолаи мазкур шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамчун унсурҳои марказии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, андешаҳои олимони ватанию хориҷиро таҳлил намуда, мавқеи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқиро дар низоми унсурҳои муқовимат ба коррупсия муҳим арзёбӣ намудаанд.

Зимни таҳқиқоти худ муаллиф хулосабарорӣ намудааст, ки коррупсия як зухуроти манфии ҷомеа буда, тамоми самтҳои иқтисодиёт, ҳаёти иҷтимоӣ, амнияти миллии ва низоми муътадили идоракунии давлатиро ҳалалдор мекунад. Аз ин рӯ, мубориза бо коррупсия бояд бетаъхир ва муназзам сурат гирад. Яке аз омилҳои асосии муқовимат ба коррупсия баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ, аз ҷумла фарҳанги зиддикоррупсионӣ мебошад. Аз ин рӯ, агар шахс шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии баланд дошта бошад, ҷиноятҳои коррупсионӣ камтар мешавад. Ҳамзамон, дар натиҷаи таҳқиқот сабабҳои пайдоиши коррупсия ва роҳҳои муқовимат ба он зери таъсири шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ муайян ва пешниҳод шудаанд.

Муаллиф қайд намудааст, ки дар шароити муосир муборизаи устувори зидди коррупсия бидуни ҷалби тамоми қишрҳои ҷомеа, бахусус дар сатҳи созмонҳое, ки ҳавфи коррупсионӣ бештар ба назар мерасад, ғайриимкон аст. Дар ин росто, дарки моҳияти фарҳанги зиддикоррупсионӣ, вазифаҳо ва воситаҳои ташаққули он аҳаммияти хоса дорад. Дар пешгирӣ ва муқовимат бо амалҳои коррупсионӣ бояд натавонӣ чораҳои ҳуқуқӣ, балки аз усулҳои гуногуни хусусияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маърифатӣ тарбиявӣ ва психологӣ ба таври васеъ истифода бурда, дар мадди аввал сабабу шароитҳои дар боло зикршуда бартараф карда шаванд ва сатҳи масъулият ва маърифатнокии шахрвандон баланд бардошта шавад.

Калидвожаҳо: коррупсия, шуури ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, унсури марказӣ, муқовимат ба коррупсия, сабабҳои пайдоиш, психологияи ҳуқуқӣ, функцияҳои фарҳанги ҳуқуқӣ, танзими фикрронӣ.

ПРАВОСОЗНАНИЕ И ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА КАК ЦЕНТРАЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Рахимов Равшан Лакаевич,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
соискатель кафедры теории и истории
государства и права
Тел: (+992) 888999688.
Email: hojiravshan1972@gmail.com

Научная специальность: 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве.

Аннотация. В данной статье анализируются и рассматриваются правосознание и правовая культура как центральные элементы противодействия коррупции в Республике Таджикистан. Автор проанализировал мнения отечественных и зарубежных ученых и оценил значение правосознания и правовой культуры в системе элементов противодействия коррупции.

В ходе своего исследования автор пришел к выводу, что коррупция является негативным явлением в обществе, подрывающим всю экономику, национальную безопасность и препятствующим развитию государства. Поэтому борьба с коррупцией должна осуществляться оперативно и системно. Одним из основных факторов противодействия коррупции является повышение правовой культуры, в том числе антикоррупционной. Поэтому, если у человека высокий уровень правосознания и правовой культуры, коррупционные преступления будут встречаться реже. Вместе с тем, в результате исследования выявлены и предложены причины возникновения коррупции и пути борьбы с ней под влиянием правового сознания и правовой культуры.

Автор отмечает, что в современных условиях устойчивая борьба с коррупцией невозможна без вовлечения всех слоев общества, особенно на уровне организаций, где риск коррупции наиболее очевиден. В этой связи особое значение приобретает понимание сущности антикоррупционной культуры, ее задач и средств ее формирования. В предупреждении и борьбе с коррупционными проявлениями необходимо широко использовать не только правовые меры, но и различные психологические методы, прежде всего, направленные на устранение указанных выше причин и условий, а также на повышение уровня ответственности и сознательности граждан.

Ключевые слова: коррупция, правовое сознание, правовая культура, центральный элемент, противодействие коррупции, причины возникновения, юридическая психология, функции правовой культуры, регуляция мышления.

LEGAL CONSCIOUSNESS AND LEGAL CULTURE AS CENTRAL ELEMENTS OF COUNTERING CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Rahimov Ravshan Laqaevich,
Tajik National University, Faculty of
Law, researcher of the department of
theory and history of state and law
Тел: (+992) 888999688.
Email: hojiravshan1972@gmail.com

Scientific specialty: 12 00 01 – The theory and history of law and state;
history of the doctrines of law and state

Annotation. This article analyzes and examines legal awareness and legal culture as central elements of combating corruption in the Republic of Tajikistan. The author analyzed the opinions of domestic and foreign scientists and assessed the importance of legal awareness and legal culture in the system of elements of combating corruption.

In the course of his research, the author came to the conclusion that corruption is a negative phenomenon in society, undermining the entire economy, national security and hindering the development of the state. Therefore, the fight against corruption should be carried out promptly and systematically. One of the main factors in combating corruption is increasing the legal culture, including anti-corruption. Therefore, if a person has a high level of legal awareness and legal culture, corruption crimes will occur less frequently. At the same time, as a result of the study, the causes of corruption and ways to combat it under the influence of legal awareness and legal culture were identified and proposed.

The author notes that in modern conditions, a sustainable fight against corruption is impossible without the involvement of all segments of society, especially at the level of organizations, where the risk of corruption is most obvious. In this regard, understanding the essence of anti-corruption culture, its objectives and means of its formation is of particular importance. In preventing and combating corruption, it is necessary to widely use not only legal measures, but also various psychological methods, primarily aimed at eliminating the above-mentioned causes and conditions, as well as increasing the level of responsibility and consciousness of citizens.

Key words: corruption, legal consciousness, legal culture, central element, counteraction to corruption, causes of occurrence, legal psychology, functions of legal culture, regulation of thinking.

Дар муқовимат ба коррупсия механизм, истифодаи роҳу воситаҳо ва институтҳои гуногуни мусоид зарур аст. Аз ҷумла, нақши шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ дар муқовимат ба амалҳои коррупсионӣ хеле калон арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, таҳқиқу баррасии масъалаи мазкур мубрам ба ҳисоб меравад. Аҳаммияти тадқиқоти мазкур дар зарурати таҳия ва татбиқи механизмҳо ва воситаҳои муассир мебошад, ки ба ташаккули фарҳанги зиддикоррупсионӣ дар ташкилот мусоидат мекунад. Дар шароити муосир муборизаи устувори зидди коррупсия бидуни ҷалби тамоми қишрҳои ҷамъиятӣ, бахусус дар сатҳи созмонҳои, ки хавфи коррупсионӣ бештар ба назар мерасад, ғайриимкон аст. Дар ин росто, дарки моҳияти фарҳанги зиддикоррупсионӣ, вазифаҳо ва воситаҳои ташаккули он аҳаммияти хоса дорад.

«Коррупсия яке аз падидаҳои номатлуби ҷомеа ба ҳисоб рафта, атрофи он дар сарчашмаҳои илмӣ андешаҳои гуногун вучуд дорад. Пеш аз ҳама ҳаминро бояд дар хотир дошт, ки амалҳои коррупсионӣ шояд аз ҷониби шахсони зиёд содир карда нашаванд, вале паёмадҳо ва оқибатҳои манфии ӯ ба аксарияти аҳоли ва самтҳои гуногуни давлату ҷомеа таъсири худро мерасонад»³¹⁵. Аз ин ҷост, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои музами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ изҳор намудаанд, ки «Коррупсия яке аз хатарҳои асосии ҷомеа буда, ба пешрафти соҳаҳои муҳталифи ҳаёти давлату ҷамъият халали ҷиддӣ ворид месозад». Бинобар ин, масъалаи омӯзиши падидаи мазкур дорои аҳаммияти баланди илмию амалӣ мебошад.

Мушкilotи мубориза бо коррупсия дар тӯли чанд даҳсолаҳо аҳаммияти худро гум накардааст. Ба ин мавзӯ на танҳо олимону мутахассисони соҳаи ҳуқуқ, балки аз ҷониби олимони соҳаҳои ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, фалсафа ва ғ. таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, вале ба назари мо, кофӣ нест. «Масъалаҳои мубориза бо коррупсия тавассути ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии аҳоли самаранок мебошад»³¹⁶. Дар ин хусус муҳаққиқи дигар Елаев М.И. чунин қайд мекунад: «Яке аз механизмҳои самаранокӣ мубориза бо коррупсия ташаккули фарҳанги зиддикоррупсионӣ мебошад, ки маҷмуи арзишҳо, меъёрҳо ва стандартҳои рафторест, ки ба пешгирии коррупсия ҳам дар сатҳи фардӣ ва ҳам дар сатҳи институтсионалӣ нигаронида шудааст»³¹⁷. Маълум аст, ки бе баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ, тарбияи ҳар як шаҳрванд дар эҳтироми қонун, бе ташаккули маҳорати фаъолони истифода

³¹⁵ Сафарова З.Р., Бобохонов Ф.А. Таҳлили психологӣ амалҳои коррупсионӣ // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.facebook.com/100084027533778/posts/pfbid0jt5jeiWjfA4N85DyvtHUKjRnsWd6DJvnKEMg3iFwriAdAFHwKkeeo4FCWDPeSfzBl/?app=fbl> (санаи мурочиат: 15.12.2024)

³¹⁶ Телегина Е.Г. Правосознание и правовая культура как инструмент противодействия коррупции / Е.Г. Телегина // *Juvenis Scientia*. – 2017. – № 6. – С. 38.

³¹⁷ Елаев М.И. Понятие антикоррупционной культуры и инструменты по ее формированию в организации // *Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН*. – 2024. – Т. 26. – №5. – С. 207.

бурдани меъёрҳои қонун дар ҳаёти ҳаррӯза мушкилоти иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоиро самаранок ҳал кардан мумкин нест.

Жусупбекова М.К қайд менамояд, ки: «Баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли ва ташаккули шуури ҳуқуқӣ ҷузъҳои муҳими бунёди давлати соҳибистиқлол, демократӣ ва ҳуқуқбунёд, дар баробари ин ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ, ки ба ҳама гуна зухуроти коррупсия тоқатнопазир аст, маҳсуб меёбад»³¹⁸. Аз ин ва дигар андешаҳои боло бармеояд, ки фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ ду падидаи муҳим дар баланд бардоштани маърифати зиддикоррупсионӣ ба ҳисоб рафта, самаранокӣ муқовимат ба коррупсияро меафзоянд.

Шуури ҳуқуқӣ дар баланд бардоштани маърифати зиддикоррупсионӣ нақши бағоят бузург дошта, маҳз тавассути он ба фарҳанги ҳуқуқӣ таъсир расонида мешавад. Бинобар ин, ба миён гузоштани баъзе андешаҳо ва таҳлилҳоро дар ин масъала зарур меҳисобем. Муҳаққиқи ватанӣ Т.Қ. Қодирзода чунин қайд мекунад: «Шуури ҳуқуқӣ як ниҳоди мураккаб ва гуногунҷабҳаест, ки дар чорроҳаи равоншиносӣ ва назарияи ҳуқуқ ба вучуд омадааст, ки на танҳо бо воқеиятҳои ҳуқуқие, ки дар ҷараёни қонунгузории мақомоти дахлдори давлатӣ ташаккул меебанд, балки аксуламали гурӯҳҳои шахсоне, ки ҳангоми убури манфиатҳои онҳо бо меъёрҳои ҳуқуқ ба амал меоянд»³¹⁹. Аз мазмуни андешаи мазкур бармеояд, шуури ҳуқуқӣ бо илми равоншиносӣ робитаи зиёд дорад. Зеро равоншиносӣ як ҷузъи муҳимми шуури ҳуқуқиро ташкил медиҳад. Шуур худ падидаи омӯзишии равоншиносӣ ба ҳисоб меравад.

Старинов Г.П. ба ин назар аст: «Ҳангоми тафсири мафҳуми «шуури ҳуқуқӣ» маълум мегардад, ки он дорои чунин ҷузъҳо ба монанди донишҳои ҳуқуқӣ, арзишҳои ҳуқуқӣ ва муносибатҳо мебошад. Дар робита ба мушкилоти пешгирии коррупсия на шуури ҳуқуқиро дар маҷмӯъ, балки ҷузъи он, яъне шуури ҳуқуқии зидди коррупсияро баррасӣ кардан лозим аст»³²⁰. Р.С. Байниёзов бошад чунин қайд менамояд: «Шуури ҳуқуқӣ, ки дар ҷомеа мақоми фарҳангии худро дорад, омили воқеии тағйир додани воқеияти ҳуқуқӣ мебошад. Таъсири мусбат ё манфии онро ба соҳаи ҳуқуқи ҷомеа, аҳаммияти бунёдии он дар низоми ҳуқуқии кишвар наметавон кам кард. Шуури ҳуқуқӣ омили мусбати рушди маънавию фарҳангӣ ва равонии он мебошад. Аммо на ҳар як ҳисси адолат ба ин гуна ҳислатҳо ҷавоб медиҳад. Аксар вақт ба ӯ эҳсосоти нигилистӣ нисбат ба ғоя ва ҳисси ҳуқуқ хос аст, ки раванди таъсири ҳуқуқиро ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мушкил мекунад»³²¹. Маҳз тавассути шуури ҳуқуқӣ таъсири рафтори субъект ба

³¹⁸ Жусупбекова М.К. Повышение правовой культуры граждан как один из факторов противодействия коррупции // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – №3. – С. 354.

³¹⁹ Қодирзода Т.Қ. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун шарт ба баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 4 (40). – С. 39.

³²⁰ Старинов Г.П. К вопросу формирования антикоррупционного правосознания россиян / Г.П. Старинов, И.В. Цевелева // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. – 2020. – № 8(48). – С. 68.

³²¹ Байниёзов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России: дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов, 2006. – С. 3.

муносибатҳои ҷамъияти муайян карда мешавад. Тавассути шуури ҳуқуқӣ шахс дарк мекунад, ки рафтори зиддикоррупсионӣ амалӣ манфӣ буда, оқибатҳои номусоидро ба вучуд меоварад. Бинобар ин, ҷиҳати дарки он, ки шахс ба амали мазкур даст мезанад ва ё аз он худдорӣ мекунад, маҳз шуури ҳуқуқӣ ёрӣ мерасонад.

Ҳангоми ташаккули шуури баланди ҳуқуқии шахрвандон дар шароити рушди ҷомеаи иттилоотӣ, инчунин ба равони шахс, ҳамчун шахсе, ки дараҷаи эҳтиёҷоти худро дар ҳаёт дорад, диққат додан муҳим аст. Аксар вақт бояд эътироф кард, ки шахс омода аст ба қоидаҳои муайяни ҳаёт (аз ҷумла меъёрҳои қонунгузорӣ) мутобиқ шавад, агар барои рушди он шароити муайяни зарурӣ фароҳам оварда шавад. Дар ин ҷо низоми баҳисобгирии манфиатҳои давлат ва ҷомеа ба назар гирифта мешавад. Ноил шудан ба тавозун дар ин кор имкон медиҳад, ки арзишҳои ҳуқуқ дар байни ҷомеа самараноктар тарғиб карда шаванд, ҳуқуқ ва тамоми низоми қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун ҳавасмандгардонӣ барои таъмини зиндагии шоиста ва шукуфон ба шахрвандон шарҳ дода шавад. Дар айнӣ замон, фарқ кардани мафҳумҳои «шароит» ва «ҳавасмандгардонӣ» хеле муҳим аст, зеро дар ҷомеа ҳамеша фаҳмиши бисёрҷонибаи калимаҳои пурмазмун мавҷуд аст³²².

Оид ба шуури ҳуқуқӣ Т.Қ. Қодирзода чунин андешарони намудааст: «Шуури ҳуқуқӣ як шакли муайяни шуури ҷамъиятӣ мебошад, ки аз як тараф ба қонунҳои муайяне, ки барои ҳама намудҳои шуури ҷамъиятӣ маъмуланд, тобеъ аст ва аз тарафи дигар дорои хусусиятҳои муайяне мебошад, ки имкон медиҳад, он аз дигар шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ҷудо карда шавад»³²³. Дар ин хусус Р.М. Раҷабзода чунин зикр намудааст: «Шуури ҳуқуқӣ яке аз унсурҳои таркибии фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад, ки он дар илми назариявӣ ҳуқуқӣ бо ҷанбаҳои мазмун ва арзёбӣ қабул мегардад»³²⁴. Шуури ҳуқуқӣ ба рафтори одамон дар баробари меъёрҳои ҳуқуқ, дар баробари онҳо ва баъзан бархилофи онҳо таъсир мерасонад. Ҳама чиз аз он вобаста аст, ки меъёри мавҷуда аз ҷониби шуури ҳуқуқӣ то чӣ андоза тасдиқ карда мешавад ва то чӣ андоза он муносибатҳои ҷамъиятиро пурра танзим мекунад. Аз ин рӯ, дар бораи таъсири танзимкунандаи шуури ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ сухан рондан мумкин аст, агар холигии қонун вучуд дошта бошад ё худ қонун ба роҳбарияти гирандагони меъёрҳо дар ҳалли масъалаҳои алоҳида иҷозат диҳад. Амали маъмулии шуури ҳуқуқӣ, бархилофи меъёр, ҳолати фарсудашавии меъёр дар шуури пешрафтаи ҳуқуқӣ ё баръакс, ақибмонии шуури ҳуқуқӣ ҳангоми муқовимат ба меъёри нав ва прогрессивӣ

³²² Қодирзода Т.Қ. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун шартӣ баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 4 (40). – С. 30-31.

³²³ Қодирзода Т.Қ. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун шартӣ баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 4 (40). – С. 37.

³²⁴ Раҷабзода Р.М. Мафҳум ва мазмуни фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2020. – №2 (34). – С. 75.

мебошад³²⁵. Бо назардошти андешаҳои боло мазмун ва моҳияти шуури ҳуқуқӣ дақиқу равшан мегардад, ки он рафтори шахсро дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода мекунад. Аммо, шуури ҳуқуқиро дар робита бо шуури зиддикоррупсионӣ бояд таҳлил намуд. Дар ин хусус, андешаи М.В. Шедӣ қобили қабул мебошад, ки чунин қайд намудааст: «Шуури ҳуқуқии зиддикоррупсиониро ҳамчун ҷузъи шуури ҳуқуқӣ меҳисобад, ки ба он вазифаҳои мушаххас, аз ҷумла муқовимат ба содир намудани кирдорҳои коррупсионӣ, дарк ва арзёбии рафтори коррупсионӣ, иштирок дар ташаккули сиёсати зиддикоррупсионии давлат хос мебошад»³²⁶. Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили андешаҳои боло мафҳуми шуури ҳуқуқии зиддикоррупсиониро чунин қайд кардан мумкин аст: Шуури ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ як ҷузъи шуури ҳуқуқӣ буда, баҳри дарк ва баҳогузори намудан ба амалҳои коррупсионӣ равона шуда, дар натиҷаи он, дар тафаккури шахс механизми баланди муқовимат ба коррупсия ташаккул дода мешавад.

Бо назардошти мафҳуми шуури ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ, муаллифон ба он назаранд, ки он як ҷузъи шуури ҳуқуқӣ буда, низоми ақидаҳоро дар бораи коррупсия ҳамчун падидаи манфии иҷтимоӣ ҳуқуқии ҷомеа, маҷмӯи эҳсосот, баҳоҳо, ки муносибатро нисбат ба рафтори воқеии коррупсионӣ баён намуда, дар амалияи ҳуқуқии худ ҳамчун асос барои роҳ надодан ба чунин рафтор хизмат мекунад³²⁷. Азбаски сохтори шуури ҳуқуқӣ ду ҷузъи асосӣ (донишӣ ва арзёбӣ) дорад, аз ин рӯ, ташаккули он бояд дар ду самт: таълими ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ сурат гирад. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ташаккули шуури ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ дар равандҳои таълиму тарбия низ бояд амалӣ карда шавад. Омӯзиши ҳуқуқӣ оид ба мубориза бо коррупсия ва таблиғоти зиддикоррупсионӣ ду раванди ба ҳам алоқаманд буда, моҳияти онҳо ба насли наврас интиқол додани дониш дар бораи коррупсия, чораҳо ва усулҳои мубориза бо он, инчунин хусусиятҳои ташаккули шахсият, идеологияи ва қонунгузори зиддикоррупсионӣ мебошад.

Раванди ташаккули шуури ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ ҷузъи ҷудонашавандаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқии зиддикоррупсионии ҷомеа мебошад. Мафҳуми «фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа» дар илм аз чанд ҷиҳат баррасӣ мешавад. Аз ҷумла, фарҳанги ҳуқуқии ҷомеаро метавон маҷмуи донишҳо, ақидаҳо ва ғайриини субъекти ҷомеаро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти он дар заминаи танзими ҳуқуқӣ донист. Фарҳанги ҳуқуқиро ҳамчун ҷузъи фарҳанги умумии ҷомеа метавон ҳисоб кард, ки ҳолати ғоявию ҳуқуқии

³²⁵ Кодирзода Т.К. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун шарт баъд бардоштани шуури ҳуқуқӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 4 (40). – С. 37.

³²⁶ Шедий М.В. Формирование антикоррупционного правосознания как основного элемента антикоррупционного образования гражданского общества / М.В. Шедий // Вестник Университета. – 2014. – № 3. – С. 286-290.

³²⁷ Старинов Г.П. Криминологическая политика государства в сфере обеспечения безопасности предпринимательства / Г.П. Старинов, И.В. Цевелева // Учёные записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. Науки о человеке, обществе и культуре. – 2018. – № III-2 (35). – С. 76-80.

онро дар давраи мушаххаси таърихӣ инъикос менамояд. Муҳаққиқон аз қабилӣ В.И. Каминская ва А.Р. Ратинов фарҳанги ҳуқуқиро ҳамчун системаи ҷузъҳои муайяни таркибӣ медонанд, ки бо хусусияти намунавӣ хос буда, дар ҳоле ки онҳо ба соҳаи ҳуқуқ дахлдоранд ва дар шуур, рафтор ва ғайри ин одамон ва тамоми ҷомеа инъикос меёбанд³²⁸. Р.М. Раҷабзода, чунин таърифи фарҳанги ҳуқуқиро бештар мувофиқи мақсад меҳисобад: «Фарҳанги ҳуқуқӣ қисми таркибии фарҳанги мутамаддин мебошад, ки муносибати воқеии аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муҳимми шахсият; одати устувор нисбат ба рафтори қонунӣ; муносибат нисбат ба ҳуқуқ, зӯҳуроти дигари ҳуқуқӣ; дарки аҳаммияти иҷтимоии ҳуқуқ ва тартиботи ҳуқуқӣ; эътироф ва муносибати эътиромона нисбат ба давлат ва шахрвандро муайян мекунад»³²⁹. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ равандаи мураккаб ва тулониест, ки ба тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷамъияти таъсир мерасонад. Воситаҳои ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ табиғӣ қонун, ташаккули донишҳои ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон тавсияи амалия ва волияти қонунӣ мебошанд. Дар раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон намунаи рафтори ҳуқуқии роҳбарон, шахсони мансабдори дастгоҳҳои давлатӣ, ки дар ғайри ин қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ ҷалб гардидаанд таъсири калон дорад.

«Фарҳанги ҳуқуқӣ «маҷмӯи арзишҳои ҳуқуқие мебошад, ки инсоният таҳия намудааст, ва он рушди пешрафтаи ҳуқуқии ҷомеаро инъикос мекунад». Аз ин рӯ табиғӣ ин арзишҳо аз ташаккули фарҳанги ҳуқуқии шахс, аз ҷумла дар доираи стратегияи ягона ҷудонопазир аст. Беҳуда нест, ки ҳуқуқшиносон, масалан Н.Я. Соколов, фарҳанги ҳуқуқиро ҳамчун: «... ченаки рушд ва истифодаи арзишҳои ҳуқуқии ҷамъкардаи инсоният, ки бо тартиби пай дар пай аз насл ба насл интиқол дода мешавад» мефаҳманд³³⁰. Фарҳанги зиддикоррупсионӣ бояд як ҷузъи фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа дониста шавад. Дар мақолаи мазкур муаллифон фарҳанги зиддикоррупсиониро ҳамчун ҷузъи фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа, аз ҷумла дониш дар бораи коррупсия ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, арзёбии арзишӣ ва муносибатҳо оид ба номатлуб будани ин падида барои ҷомеа, ки дар соҳаи мубориза бо коррупсия амалӣ карда мешаванд, дарк мекунанд. Э.М. Иброҳимова, А.Р. Хамдеев фарҳанги зиддикоррупсионии шахсро ҳамчун «...системаи муносибатҳо ва қобилиятҳои арзишманд, ки ба амалисозии ғайри ин ҳуқуқии шахс дар доираи мубориза бо коррупсия нигаронида шудааст, муайян мекунанд»³³¹. Ташаккули фарҳанги зиддикоррупсионӣ дар ҷомеа бидуни мавҷудияти мафкураи ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ дар он – маҷмӯи ақидаҳои, ки дар ҷомеа ҳукмфармо буда, моҳияти манфии

³²⁸ Каминская, В. И. Правосознание как элемент правовой культуры / В. И. Каминская, А. Р. Ратинов // Правовая культура и вопросы правового воспитания. – М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1974. – С. 39-67.

³²⁹ Раҷабзода Р.М. Мафҳум ва мазмуни фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2020. – №2 (34). – С. 74.

³³⁰ Соколов Н.Я. О понятии правовой культуры // Lex Russica (Научные труды МГЮА). – 2004. – № 2. – С. 394.

³³¹ Хамдеев А.Р. Педагогическое обеспечение формирования антикоррупционной культуры студентов: моногр. / А.Р. Хамдеев, Е.М. Ибрагимова. – М.: Проспект, 2020. – С. 68.

коррупсияро ифода мекунанд, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд, ғайриимкон аст³³². Муаллифон донишро дар бораи таъсири манфии коррупсия ба тамоми соҳаҳои ҷомеа ҳамчун унсурҳои сохтори фарҳанги зиддикоррупсионии шахс таъкид мекунанд; мавқеи дохилии шахсе, ки ба зухуроти коррупсия ғаёлона мубориза мебарад ва барои аз байн бурдани ин падида кушиш менамояд.

Таҳлили адабиёти густурдаи ватанӣ ва хориҷӣ нишон медиҳад, ки фарҳанги ҳуқуқӣ хеле суст омӯхта шудааст. Маҳз бо тағйироти кулӣ дар фарҳанги ҳуқуқӣ роҳи баромадан аз бӯҳрон оғоз мешавад, ки ба раванди гузаштан аз як низоми иҷтимоӣ ба низоми дигар хос аст³³³. В.Н. Карташов оиди фарҳанги ҳуқуқӣ қайд менамояд, ки: «Фарҳанги ҳуқуқӣ маҷмӯи тамоми арзишҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар ҳаёти ҳуқуқии шахсон, гурӯҳҳо, синфҳо, табақаҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва умуман ҷомеа қабати истехсолӣ ва мусбатро ташкил медиҳанд»³³⁴. Ҳамин тариқ, мафҳуми арзиш ҷанбаи муҳими фарҳанги ҳуқуқиро ифода мекунад.

Сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ дар кишвар нишондиҳандаи рушди ҷомеа, шартҳои ташаққули волоияти қонун мебошад. Яке аз сабабҳои паҳн шудани нигилизми ҳуқуқӣ паст будани фарҳанги умумии ҷомеа ва ҳам паст будани фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад. Оқибати ин раванд мавҷуд набудани яке аз заминаҳои муҳим барои ғаёлияти воқеии волоияти қонун мегардад. Фарҳанги ҳуқуқӣ барои таъмини зиндагии шоистаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти рӯзафзун пайдо намуда, онро ҳамчун омили рушди иҷтимоӣ муайян намудан мумкин аст³³⁵. Яке аз ҷузъҳои фарҳанги ҳуқуқӣ ин маърифати ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Профессор Р.Ш. Шарофзода маърифати ҳуқуқиро ба таври мазкур баён намудаан: «Маърифати ҳуқуқӣ маҷмӯи мафҳумҳо, ақидаҳо, арзишҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар ҷараёни ғаёлияти муташаккилонаи мақомоти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳои таҳсилотӣ, илмӣ, фарҳангӣ, тарбиявӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, доираи васеи шаҳрвандон (падару модар, муаллимон, устодон, ҳуқуқшиносон, равоншиносон ва ғайра) ташаққул ёфта, ба дарку эҳсоси оқилонаи падидаҳои ҳаёти давлатию ҳуқуқӣ, амалӣ намудани ҳуқуқу озодиҳо, иштироки ғаёлона дар ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ (интиҳобот, раъйпурсӣ ва ғайра) мусоидат мекунад»³³⁶.

Ҳамин тавр, фарҳанги ҳуқуқӣ ин навъҳои таърихан муқарраршуда, нисбатан мустақили фарҳанги маънавӣ ва моддӣ мебошад, ки маҷмӯи арзишҳои ҳуқуқӣ буда, ҳолати сифатии низоми ҳуқуқро (дараҷаи

³³² Старинов Г.П. К вопросу формирования антикоррупционного правосознания россиян / Г.П. Старинов, И.В. Цевелева // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. – 2020. – № 8(48). – С. 69.

³³³ Карташов В.Н. Правовая культура: понятие, структуры, функции: монография / В.Н. Карташов, М.Г. Баумова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2008. – С. 10.

³³⁴ Карташов В.Н. Правовая культура: понятие, структуры, функции: монография / В.Н. Карташов, М.Г. Баумова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2008. – С. 21.

³³⁵ Алиев Ф.Ш. Дурноми рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.Ш. Алиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 2(36). – С. 302.

³³⁶ Шарофзода Р.Ш. Мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ / Р.Ш. Шарофзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2024. – № 1(33). – С. 22.

мукаммал ва самаранокии ҳуқуқ, шуури ҳуқуқӣ ва амалияи ҳуқуқӣ) сатҳи инкишофи ҳуқуқии шахс (ақида, эътиқод, дониш, муносибат, қобилият, малака, амал ва ғайра) инъикос менамояд, муоширати ҳуқуқӣ, танзим ва назоратшавандаи муносибатҳои иҷтимоӣ, қонуният ва тартиботро таъмин намуда, ба ташаккули ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият, шахсон, коллективҳои онҳо, ташкилотҳо, тамоми аҳоли тадриҷан таъсир мерасонад. Фарҳанги ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ ин маҷмуи ақидаҳо, тафаккур ва шуури ҳуқуқӣ мебошад, ки муносибати шахсро ба рафтори коррупсионӣ, содир кардани он ва худоррию муқовимат нишон додан ба он ифода мекунад.

Бо таҳлили андешаҳо мафҳуми моҳияти шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқиро каме равшан намудем, акнун раванди таъсири онро дар муқовимат ба амалҳои коррупсионӣ дида мебароем. Атрофи масъалаи мазкур дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Баъзе муаллифон ҳатто манбаи асосии коррупсияро шуур ва рафтори коррупсионии шахрвандон меноманд, зеро зухуроти берунии коррупсия деформатсияи арзишҳо, нигилизми ҳуқуқӣ ва рафтори доимии ғайриқонунии одамонро инъикос мекунад³³⁷. Бегона шудан аз қонун ва дағалона вайрон кардани принсипи меёрҳои он боиси кам баҳо дода шудани манфиатҳои ҷамъиятӣ ва бартарияти мақсадҳои ғаразнок, бартарии устувори муносибатҳои ғайрирасмӣ мегардад.

Хусусиятҳои асосии шахсият, ки интиҳоби шахсро байни муносибатҳои ҳуқуқӣ ва коррупсионӣ муайян мекунанд, сатҳи маърифати ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ ва аз ин рӯ, ғайриқонунии ҳуқуқӣ мебошад³³⁸. Таъсиси системаи ягонаи таълими ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ бо ҷалби васеи институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ ба ин раванд имкон медиҳад, ки ба сатҳи коррупсия дар кишвар таъсири мусбӣ расонад (талабот нест - пешниҳод нест), инчунин боварии аҳолиро ба мақомотҳои давлатӣ зиёд мекунад.

Муҳақиқон Ибрагимова Е.М., Хамдеев А.Р. доир ба фарҳанги зиддикоррупсионӣ чунин қайд менамоянд: «... фарҳанги зиддикоррупсионӣ доираи васеи мафҳумҳо ва падидаҳои марбут ба мубориза бо коррупсияро дар бар мегирад. Пеш аз ҳама, ин як системаи арзишҳо ва меёрҳоест, ки дар байни шахрвандон ва ташкилотҳо рақбути устувори коррупсияро ташкил медиҳанд. Унсури муҳими фарҳанги зиддикоррупсионӣ фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад, ки дониш ва риояи қонунҳо ва меёрҳои зиддикоррупсиониро дар бар мегирад»³³⁹. Дар адабиёти илмӣ оид ба роҳи равишҳои баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ

³³⁷ Едкова Т.А., Иванюк О.А., Тихомиров Ю.А. Участие институтов гражданского общества в борьбе с коррупцией: научно-практическое пособие / отв. ред. Ю. А. Тихомиров. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ООО «ПОЛИГРАФ-Плюс», 2013. – С. 22.

³³⁸ Анастасия В.Щ. О причинах коррупционного правосознания как одного из основных источников коррупции и способах противодействия ей // Алтайский юридический вестник. – 2023. – № 4 (44). – С. 45.

³³⁹ Ибрагимова Е.М., Хамдеев А.Р. Сущность понятия антикоррупционная культура и ее функции // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. – С. 219.

андешаҳои гуногун пешниҳод шудаанд. Як гурӯҳи олимон чунин роҳҳои маъмулии ташаккули шуури баланди ҳуқуқиро нишон додаанд:

- ташаккули муносибат ба ҳуқуқ ҳамчун арзиши ҷомеа, давлат ва шахс;

- маълумоти пурра ва объективӣ оид ба қонун ва дарки амиқи меъёрҳои ҳуқуқ, вазифа ва уҳдадориҳо;

- дастгирӣ ва ташвиқи намунаҳои рафтори қонунӣ;

- безътиноии татбиқи ҷазо барои ҳуқуқвайронкуниҳо;

- воқуниши ҷамъиятии ниҳодҳои ҷомеа ба ақидаҳо ва амалҳои фасодкоронаи аъзои онҳо;

- танқиди оммавии падидаҳои коррупсионӣ;

- татбиқи мунтазами чораҳои зиддикоррупсионӣ, дар қонунгузорӣ муқаррар намудани онҳо;

- дар фаъолияти амалӣ татбиқи принципи «мувофиқи қонун амал кардан ғоидаовар аст, на ҳилофи он»³⁴⁰. Роҳҳои мазкур ба андешаи мо на он қадар самаранок ба назар мерасанд. Зеро дар онҳо бештар ба қонун таъя карда шудааст. Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли ва ё маърифати зиддикоррупсионӣ аз баланд будани мазмуни қонунгузорӣ вобаста намебошад.

Бояд таъakkур дод, ки дар мубориза бар зидди коррупсия иштирокчиҳои асосӣ ҷомеа мебошад, аз ин рӯ, ҳар як узви ҷомеа, ҳар як шахрванди кишвар бояд нисбат ба коррупсия тоқатнопазир бошад, дар асоси адолат зиндагӣ кунад ва ғуруҳташаванда набошад ва ҳамзамон фарҳанги зиддикоррупсионӣ дошта бошад³⁴¹. Тавре ки В.В. Астанин қайд кардааст: «Асоси муайян кардани самаранокии ҳамкориҳои ҷамъиятӣ ва давлат дар соҳаи мубориза бо коррупсия техникаи методӣ мебошад, ки дар формулаи «роҳҳои дуҷониба» инъикос ёфтааст»³⁴². Хулоса, таъкид карданро муҳим меҳисобем, ки коррупсия на танҳо мушкили шикасти дохилии механизми идоракунии давлатӣ аз ҷониби унсурҳои коррупсионӣ, балки мушкилоти тамоми ҷомеа, арзишҳо ва фарҳанги он мебошад. Мо чунин мешуморем, ки самти умедбахши мубориза бар зидди коррупсия дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеа ташаккули як низоми тадбирҳои мебошад, ки ба тарбияи ҳуқуқӣ ва ахлоқии ҷомеа, баланд бардоштани саводнокии ҳуқуқии аҳоли ва дар маҷмуъ, маданият ва шуури ҳуқуқӣ нигаронида шудаанд. Дар асоси қонун бунёд кардани ҳаёти худ бояд барои ҳар як шахрванд бонуфуз ва судманд гардад ва мувофиқан фаъолияти қонунӣ яке

³⁴⁰ Едкова Т.А., Иванюк О.А., Тихомиров Ю.А. Участие институтов гражданского общества в борьбе с коррупцией: научно-практическое пособие / отв. ред. Ю. А. Тихомиров. М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ООО «ПОЛИГРАФ-ПЛЮС», 2013. – С. 25.

³⁴¹ Жусупбекова М.К. Повышение правовой культуры граждан как один из факторов противодействия коррупции //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – №3. – С. 354.

³⁴² Астанин В. В. Об эффективных механизмах взаимодействия государства с гражданским обществом в сфере противодействия коррупции // Административное и муниципальное право. – 2011. – № 4 (40). – С. 6.

аз арзишҳои бунёдии ҷомеаи мо гардад. Дар навбати худ, давлатро зарур аст, ки таҳаммулпазирии «сифр» нисбат ба зухуроти коррупсияро дар сохторҳо ва шахсони мансабдори худ ҷорӣ намояд, вокуниши муносиб, муассир ва саривақтиро ба иттилоот дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ аз ҷониби аҳли ҷомеа ташкил намояд ва таъмини ҳимояи шахсонро, ки дар бораи коррупсия хабар медиҳанд амалӣ созад.

Бояд тазакур дод, ки ин кор кифоя нест, аз ин рӯ, корҳои баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ бояд пайваста ва муназзам сурат гирад. Бо назардошти он, ки ҷавонон ояндаи мост, мо бояд онҳоро ҳамчун шахсияти дорои шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги баланди ҳуқуқӣ тарбия намоем. Бинобар ин, чунин корҳо бояд аз кӯдакию наврасӣ оғоз карда шавад. Дар тафаккури кӯдакон аз хурдӣ бояд гуфта чӣ «бад» ва чӣ «хуб» будан ҷой дода шавад. Минбаъд ин таълими муттасили ҳуқуқӣ бояд дар мактабҳои ибтидоӣ, миёна ва олӣ тавассути омӯзиши фанҳои ҳуқуқӣ сурат гирад. Тавре дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд мегардад: «... дар мактабҳо фанни махсус оид ба ҳуқуқ вучуд дорад, ки дар таркиби он падидаҳои ҳуқуқӣ омӯхта мешаванд. Албатта, бояд гуфт, ки ин соатҳо барои ташаккули шуури ҳуқуқии ҳаматарафа кифоя нестанд»³⁴³. Корҳои фаҳмонидадиҳӣ бо мардуми дур аз илму дониш, махсусан дар маҳалҳо бисёр саривақтӣ мебошад.

«Яке аз ҷузъҳои шуури ҳуқуқӣ ин психологияи ҳуқуқӣ мебошад, ки дар баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ нақши калонро иҷро мекунад. Психологияи ҳуқуқӣ, маҷмуи ҳиссиёт, эҳсосоти ҳуқуқӣ мебошад. Психологияи ҳуқуқӣ дар ҷараёни эҳсоси ҳуқуқ ва падидаҳои ҳуқуқӣ ташаккул меёбад. Омилҳои психологӣ, аз қабилӣ ҳисси масъулияти шахрвандӣ, эҳсоси аҳамияти қонун, зарурати эҳтирому риояи он, эҳсоси тарс аз таъқиби қонун, аз ҷумла худдорӣ аз ҷиноят бо дарки татбиқи ҷазо ва ба монанди инҳо, ба шуури ҳуқуқӣ таъсири калон мерасонанд. Як қатор амалҳои инсон дар ҳолати ҳаяҷони руҳӣ содир мешаванд. Ҳисси ҳуқуқии шахрвандон аз ҳам фарқ дорад, масалан эҳсоси ҳуқуқии ҳуқуқшиносон баландтар мебошад, чунки онҳо аз мазмуни қонунҳо, оқибатҳои ҳалалдор гаштани онҳо бештар воқифанд»³⁴⁴. Бо ин назардошт, аз нигоҳи психологияи ҳуқуқӣ таҳлилу баррасӣ намудани масъалаи муқовимат ба коррупсия хеле муҳим мебошад. Зеро решаи ҳар як рафтор маҷмуи ҳиссиёту эмотсияҳо буда, асоси инҳо бошад тафаккур ба ҳиисоб меравад. Пас, агар тафаккури аҳоли дар муносибат ба коррупсия иваз карда шавад, он гоҳ тамоми рафторҳои коррупсионӣ низ иваз мегарданд.

Сафарова З.Р. ва Бобохонов Ф.А. қайд мекунанд, ки аксарияти таҳқиқотҳои илмие, ки ба масъалаи коррупсия нигаронида шудаанд бештар усулҳои ҷазодихӣ ҳуқуқиро ифода мекунанд. Аз ҷумла, вазнинтар кардани ҷазо, мусодираи молу мулк ва ғайра. Аммо, чи тавре ки амалияи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, на ҳама вақт усулҳои мазкур самарабахш мебошанд. Масалан, дар

³⁴³Жусупбекова М.К. Повышение правовой культуры граждан как один из факторов противодействия коррупции //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – №3. – С. 355.

³⁴⁴ Пирова Г.С. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун заминаи болоравии фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ / Г.С. Пирова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2024. – № 1(33). – С. 119.

тамоми кишварҳои ҷаҳон санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёд оид ба муқовимат бо амалҳои коррупсионӣ қабул шудаанд, вале дар хусуси хоҳиш ёфтани коррупсия ҳануз суҳан кардан душвор мебошад. Дар адабиёти илмӣ муосир натиҷаҳои таҳқиқоти табиати ташаккули коррупсия аз нигоҳи иқтисод, сиёсат ва ҳуқуқ инъикос ёфтаанд, вале хусусиятҳои психологӣ ташаккули рафтори коррупсионӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд³⁴⁵. Мо ба ақидаи мазкур розӣ буда, таҳлилу баррасӣ масъалаи муқовимат ба коррупсияро аз нигоҳи психологӣ хеле муҳим арзёбӣ менамоем. Ба андешаи мо, самаранокии механизмҳои муқовимат ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ фарҳанги ҳуқуқӣ маҳз аз омилҳои психологӣ вобаста мебошанд.

Идеяи коррупсия дар ҷомеа ҳамчун ногузир ва мағлубнашаванда ва аксар вақт як амри табиист, ки дар тӯли даҳсолаҳо ташаккул ёфтааст. Дар натиҷа дар шуури шахрвандон чун категорияе, ки дар натиҷаи рад ва ҳамзамон қабули воқеияти коррупсия ба миён омада, ахлоқи дугона ташаккул ёфтааст. Аз ин рӯ, муносибати аҳоли ба проблемаи коррупсия бо деформатсияи шуури ҳуқуқӣ тавсиф мешавад, ки дар навбати худ яке аз омилҳои асосии коррупсия мебошад. Ба ин як қатор асотирҳо, ки дар атрофи ин падидаи манфии ҷамъиятӣ инкишоф ёфтаанд, мусоидат мекунанд³⁴⁶. Як қатор унсурҳои психологӣ, ба мисли муносибати манфӣ ба ҳуқуқ ва падидаҳои ҳуқуқӣ, безҳтиромӣ кардани қонун, сарфи назар кардани манфиатҳои давлат ва ҷомеа ва ба мадди аввал гузоштани манфиатҳои ғаразноки шахсӣ баҳри гирифтани ғайриқонунии муфти, дидаву доништа роҳ додан ба оқибатҳои амалии зиддиқонунӣ ва монанди инҳо, заминаи кирдори зиддиҳуқуқӣ шуда метавонанд. Унсурҳои, ки шуури ҷинояткоронаро ташаккул медиҳанд, боиси ҷиноят мешаванд³⁴⁷.

Хусусиятҳои асосии психологӣ, ки шахсро ба коррупсия моил месозад, инҳоянд:

Вайроншавии эмпатия – шахсоне, ки ба амалҳои коррупсионӣ даст мезананд, наметавонанд худро ба ҷои шахси дигар гузоранд ё бифаҳманд, ки амали онҳо чӣ гуна метавонад ба неқӯаҳволии одамони дигар таъсир расонад.

Худмарказӣ – одамон нисбат ба шахси худро аз нисбат ба одамони дигар авлабият медиҳанд.

Манипулятсия – шахсоне, ки ба коррупсия даст мезананд майл доранд, ки тасаввуроти одамони дигарро бо мақсадҳои ғаразноки худ таҳриф кунанд, рафтори одамони дигарро назорат кунанд, ҳадафҳои аслии худро дар паси «коррупсия» қобили эътимод пӯшонанд. Ин ҳислатро «макиавеллизм» меноманд. Яъне, манипулятсияи ҳисобшуда, дудилагӣ, маккорӣ дар якҷоягӣ бо безътиной ба ахлоқ. Макиавеллиён барои ноил шудан ба ҳадафҳои шахсӣ усулҳои манипулятсия, истисморкунонда ва пинҳонкорро истифода мекунанд ва

³⁴⁵ Сафарова З.Р., Бобохонов Ф.А. Таҳлили психологӣ амалҳои коррупсионӣ // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.facebook.com/100084027533778/posts/pfbid0jt5jeiWjfA4N85DyvthUKjRnsWd6DJvnKEMg3iFwriAdAFHwKkeo4FCWDPeSfzBl/?app=fbl> (санаи муроҷиат: 15.12.2024)

³⁴⁶ Телегина Е.Г. Правосознание и правовая культура как инструмент противодействия коррупции / Е.Г. Телегина // *Juvenis Scientia*. – 2017. – № 6. – С. 38.

³⁴⁷ Пирова Г.С. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун заминаи болоравии фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ / Г.С. Пирова // *Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон*. – 2024. – № 1 (33). – С. 119.

ҳангоми дучор шудан бо дурнамои ғоида интиҳоби ғайриахлоқӣ мекунад. Макиавеллиён танҳо вақте пора мегиранд, ки ғоидаи ҳадди аксар бо ҷазои камтарин вучуд дошта бошад, танҳо вақте ки хатари дастгир шудан кам ё тамоман вучуд надорад.

Ҳуқуқи подош – шахсоне, ки ба коррупсия даст мезананд самимона мӯътақид мекунад, ки онҳо нисбат ба дигар ашхос сазовори подош ва қонё гардонидани эҳтиёҷоти худ буда, сазовори муносибати махсус мебошанд ва риояи талаботи қонун, меёрҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои ахлоқӣ барои онҳо ҳатмӣ нест. Онҳо худро одамони махсус ва истисноӣ меҳисобанд, ки ба таври ҳақиқӣ ба он чизе, ки барои худ меҷӯханд, ҳақ доранд.

Рафтори импулсивӣ (беихтиёрона) – надоштани қобилияти ба таъхир андохтани мукофоти дилхоҳ, майл ба хатарҳо ва ҳаяҷонҳо, нотавонӣ дар омӯзиш аз хатогиҳои худ ва дигарон. Одамони дорои импулсивии баланд ба коррупсия майл доранд. Табиати ноустувори зиддиҷимой ва бепарвоии психопатия ба осонӣ онҳоро ба рафтори коррупсионӣ оварда мерасонад.

Бартариат – ин ниёзи қавӣ ба қудрат бар одамони дигар аст.

Нарсиссизм – пешгӯии бозғаймӣ порахӯрест, ки итминон дорад, ки ба даст намеафтад. Нарсиссизм ҳамчун худхоӣи оптимистӣ дар якҷоягӣ бо худмарказӣ, ҳисси бартарӣ, ҳуқуқ ба истисноӣ, ботил ва ҳисси бузургӣ муайян карда мешавад. Нарсиссистҳо аксар вақт аз ҳисоби манфиатҳои дигарон ғоидаи фаврӣ меҷӯянд. Нарсиссистҳо вақте ки қудрат доранд, бераҳм ва зараррасон ҳастанд.

Боварӣ ба комёбӣ – ин интизории беақлонаи комёбист, ки хушбинии ғайривоқеиро афзоиш дода, ба интизориҳо таъсир мерасонад. Боварӣ ба комёбӣ рафтори ғайриқонуниро тағйир медиҳад, зеро он барои пешгирӣ аз ҷазои сазовор барои ҷиноятҳо умед мебахшад. Одамоне, ки сатҳи баланди нуқсонҳои психопатикӣ доранд, дар бораи дарки хатар ниятҳои ғаразнок доранд ё ҳатто хатарҳои ошкорро сарфи назар карда, ба комёбӣ умед мебаранд.

Сабабҳои маъмултарини коррупсия инҳоянд:

- ҷуброни зарари пешбиниамудаи шахси дастзананда ба коррупсия вобаста ба хизмати ӯ;
- эҳсоси ноустуворӣ;
- музди меҳнати кам, ки ба таҳассус ва масъулияти корманд мувофиқат намекунад;
- беадолатӣ дар пешбарии хизматӣ;
- танзимои нодуруст ва манфии фикрронӣ.

Яке аз сабабҳои асосии афзоиши коррупсия ба андешаи мо танзимои нодурусти фикрронӣ мебошад. Бисёр маълумоте мавҷуданд, ки паҳн кардани онҳо ба шунавандагон таъсироти мухталиф мерасонад. Масалан, барои калонсолон дар бораи коррупсия паҳн намудани маълумоти зиёд оқибатҳои хавфноки онро дар шуури одамон ҷой мегардонад. Аммо, шунидани масъалаҳои гуногуни марбут ба коррупсия тавачҷуҳи наврасонро меафзояд ва онҳо нисбат ба

ин мафҳум тафаккури нодуруст менамоянд³⁴⁸. Дар хусуси масъалаи мазкур аз ҷониби Ф.А. Бобохонов³⁴⁹ якчанд таҳқиқоти ҷузъи анҷом дода шуда, баъзе мақолаю асарҳо низ ба ҷоп расидаанд.

Ҳангоми таҳлили равандҳои решақан кардани афкор дар бораи коррупсия дар кишвар дар зехни шахрвандон, мо як қатор асотирҳоро муайян кардем, ки ба вучуд ва таҳкими муносибатҳои коррупсионӣ мусоидат мекунанд³⁵⁰. Баъзе андешаҳои манфӣ дар тафаккури мардум ҷой шуда, ба асотирҳо табдил ёфта, ба афзоиши коррупсия мусоидат карда истодаанд. Яке аз асотирҳои маъмул ин аст, ки «коррупсия ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги миллий аст ва таърихан ба низоми ҳукумати кишвар хос аст». «Таърихи воқеии, идеализатсияшуда ва мифологии давлат аз он шаҳодат медиҳад, ки коррупсия дар баробари дигар бемориҳои иҷтимоӣ (дуздӣ, майзадагӣ, қонуншиканӣ ва ғ.), камбизоатӣ ва беҳуқуқи аксарияти аҳоли ҳамеша паҳн шудааст»³⁵¹. «Таҳлили иҷтимоию таърихии заминаҳои ин падида нишон медиҳад, ки паҳн ва тақвияти ин асотир дар шуури шахрвандон боиси як қатор оқибатҳои манфӣ мегардад. Масалан, он боиси паҳншавии зухуроти аз ҳад зиёди коррупсия мегардад, ки ворид шудан ба муносибатҳои коррупсионӣ на аз ҷониби манфиатҳои шахсӣ ё корпоративӣ, балки танҳо бо ақидаи он, ки коррупсия як падидаи ногузир аст, чунон ки дар ҷомеа пазируфта мешавад ва баъзан дарк карда мешавад, ки дар ҳалли ягон масъала алтернатива надоранд»³⁵². Мавҷудияти асотир дар бораи он, ки коррупсия ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги миллий ва таърихан ба системаи идоракунии давлат хос аст, комилан асоснок мебошад. Дарачаи шуури ҳуқуқии аҳоли, ки тайи чандсад сол ташаккул ёфтааст, на танҳо вазъи институтсионализатсияи институтҳои коррупсиониро инъикос мекард, балки бинобар тамоюлҳои мавҷудаи «зиёдати» ба муносибатҳои коррупсионӣ хусусияти шаклҳои қобили қабулро додааст. Дарки ногузирии чунин муносибатҳо ва ҳамзамон мубориза бо коррупсия боиси ташаккули стандартҳои дугона дар шуури ҳуқуқии шахрвандон гардидааст.

³⁴⁸ Сафарова З.Р., Бобохонов Ф.А. Таҳлили психологгии амалҳои коррупсионӣ // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.facebook.com/100084027533778/posts/pfbid0jt5jeiWjfA4N85DyvthUKjRnsWd6DJvnKEMg3iFwriAdAFHwKkeo4FCWDPeSfzBl/?app=fbl> (санай мурочиат: 15.12.2024)

³⁴⁹ Бобохонов Ф.А. Таъсири қувваи фикр ва сухан дар фаъолияти кормандони муассисаҳо: монография. – Душанбе: «Ашуриён», 2024. – 208 с.; Бобохонов Ф.А. Танзими ҳуқуқии масъалаҳои психологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи илмӣ-назариявии «Ахбори ДДХБСТ». – 2024. – № 2 (99). – С. 26-31; Бобохонов Ф.А. Баъзе ҷанбаҳои ҳолати равонии кормандон дар заминаи таъсири қувваи фикр ва сухан / Ф.А. Бобохонов, З.Ҳ. Камолова // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – № 3 (15). – С. 145-152; Бобохонов Ф.А. Мафҳум ва моҳияти қувваи фикр ва сухан / Ф.А. Бобохонов, З.Ҳ. Камолова // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – № 4 (16). – С. 114-126.

³⁵⁰ Телегина Е.Г. Правосознание и правовая культура как инструмент противодействия коррупции / Е.Г. Телегина // *Juvenis Scientia*. – 2017. – № 6. – С. 38.

³⁵¹ Гилинский Я.И. Коррупция: теория и российская реальность // Глобализация, девиантность, социальный контроль. – СПб., 2009. – С. 39.

³⁵² Телегина Е.Г. Правосознание и правовая культура как инструмент противодействия коррупции / Е.Г. Телегина // *Juvenis Scientia*. – 2017. – № 6. – С. 39.

Адабиёт:

1. Алиев, Ф.Ш. Дурнамои рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.Ш. Алиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 2(36). – С. 301-306.
2. Анастасия, В.Щ. О причинах коррупционного правосознания как одного из основных источников коррупции и способах противодействия [Текст] / В.Щ. Анастасия // Алтайский юридический вестник. – 2023. – № 4 (44). – С. 43-48.
3. Астанин, В.В. Об эффективных механизмах взаимодействия государства с гражданским обществом в сфере противодействия коррупции [Текст] / В.В. Астанин // Административное и муниципальное право. – 2011. – № 4 (40). – С. 5-8.
4. Байниязов, Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов, 2006. – 349 с.
5. Бобохонов, Ф.А. Баъзе ҷанбаҳои ҳолати равонии кормандон дар заминаи таъсири қувваи фикр ва суҳан [Матн] / Ф.А. Бобохонов, З.Ҳ. Камолова // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – № 3 (15). – С. 145-152.
6. Бобохонов Ф.А. Таъсири қувваи фикр ва суҳан дар фаъолияти кормандони муассисаҳо [Матн] / Ф.А. Бобохонов: монография. – Душанбе: «Ашӯриён», 2024. – 208 с.
7. Бобохонов, Ф.А. Мафҳум ва моҳияти қувваи фикр ва суҳан [Матн] / Ф.А. Бобохонов, З.Ҳ. Камолова // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – № 4 (16). – С. 114-126.
8. Бобохонов, Ф.А. Танзими ҳуқуқии масъалаҳои психологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Аҳбори ДДҲБСТ». – 2024. – № 2 (99). – С. 26-31.
9. Гилинский, Я.И. Коррупция: теория и российская реальность [Текст] / Я.И. Гилинский // Глобализация, девиантность, социальный контроль. – СПб., 2009. – С. 39.
10. Едкова, Т.А., Иванюк, О.А., Тихомиров, Ю.А. Участие институтов гражданского общества в борьбе с коррупцией: научно-практическое пособие [Текст] / отв. ред. Ю. А. Тихомиров. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ООО «ПОЛИГРАФ-ПЛЮС», 2013. – С. 25.
11. Елаев, М.И. Понятие антикоррупционной культуры и инструменты по ее формированию в организации [Текст] / М.И. Елаев // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. – 2024. – Т. 26. – №5. – С. 206-213.
12. Ибрагимова, Е.М., Хамдеев, А.Р. Сущность понятия антикоррупционная культура и ее функции [Текст] / Е.М. Ибрагимова, А.Р. Хамдеев // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. – С. 219.
13. Каминская, В.И. Правосознание как элемент правовой культуры [Текст] / В.И. Каминская, А.Р. Ратинов // Правовая культура и вопросы правового воспитания. – М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1974. – С. 39-67.

14. Карташов, В.Н. Правовая культура: понятие, структуры, функции: монография [Текст] / В.Н. Карташов, М.Г. Баумова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2008. – 200 с.
15. Қодирзода, Т.Қ. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун шартӣ баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 4 (40). – С. 30-42.
16. Пирова, Г.С. Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун заминаи болоравии фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ [Матн] / Г.С. Пирова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2024. – № 1(33). – С. 110-126.
17. Раҷабзода, Р.М. Мафҳум ва мазмуни фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ [Текст] / Р.М. Раҷабзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2020. – №2 (34). – С. 73-76.
18. Сафарова З.Р., Бобохонов Ф.А. Таҳлили психологии амалҳои коррупсионӣ.
19. Соколов, Н.Я. О понятии правовой культуры [Текст] / Н.Я. Соколов // Lex Russica (Научные труды МГЮА). – 2004. – № 2. – С. 394.
20. Старинов, Г.П. К вопросу формирования антикоррупционного правосознания россиян [Текст] / Г.П. Старинов, И.В. Цевелева // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. – 2020. – № 8(48). – С. 67-72.
21. Старинов, Г.П. Криминологическая политика государства в сфере обеспечения безопасности предпринимательства [Текст] / Г.П. Старинов, И.В. Цевелева // Учёные записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. Науки о человеке, обществе и культуре. – 2018. – № III-2 (35). – С. 76-80.
22. Телегина, Е.Г. Правосознание и правовая культура как инструмент противодействия коррупции [Текст] / Е.Г. Телегина // Juvenis Scientia. – 2017. – № 6. – С. 38-41.
23. Хамдеев, А.Р. Педагогическое обеспечение формирования антикоррупционной культуры студентов: моногр. [Текст] / А.Р. Хамдеев, Е.М. Ибрагимова. – М.: Проспект, 2020. – 136 с.
24. Шарофзода, Р.Ш. Мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ [Матн] / Р.Ш. Шарофзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2024. – № 1(33). – С. 7-30. – С. 22.
25. Шедий, М.В. Формирование антикоррупционного правосознания как основного элемента антикоррупционного образования гражданского общества [Текст] / М.В. Шедий // Вестник Университета. – 2014. – № 3. – С. 286-290.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ВЛАСТИ И САМОУПРАВЛЕНИЯ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

**ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО
ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Имомов Ашурбой,

Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
профессор кафедры конституционного
и административного права, к.ю.н.

Тел.: +992 918 61 40 36

Неъматова Мохсафар,

Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
ассистент кафедры конституционного и
административного права

Тел.: +992 901 04 40 55

Научная специальность: 12.00.02 – Конституционное право;
конституционный судебное процессуальное право; правовое регулирование
местной власти

Рецензент: Диноршох А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В настоящей статье внесены ясность в вопросы возникновения в Таджикистане конституционно-правового института гражданство и её развитие в связи с образованием и развитием государственности на современном этапе. Институт гражданство в Таджикистане возникло и распространилось в период нахождения республики в составе СССР. Однако, в полном смысле она стала официальной с периода образования таджикской государственности в составе СССР и принятие Конституции 1924 года. В последующем на этой основе гражданство Таджикистана в тесной связи с общесоюзным гражданством получило развитие и укрепление. С объявлением государственного суверенитета начался новый этап в развитии гражданства. На современном этапе гражданство Таджикистана развивается на базе Декларации о государственном суверенитете, Конституции 1994 года, конституционного закона и нормативно-правовых актов регламентирующие вопросы гражданства. Законодательство Республики Таджикистан о гражданстве постоянно развивается и совершенствуется.

Ключевые слова: общесоюзное советское гражданство, гражданство советского периода развития Таджикистана, развитие советского законодательство о гражданстве, государственный суверенитет и новый этап в развитии гражданства, дальнейшее совершенствование законодательства о гражданстве.

РАВАНДИ ИНКИШОФИ ПАДИДАИ ҲУҚУҚИИ КОНСТИТУТСИОНИИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Имомов Ашурбой,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори
кафедраи ҳуқуқи конститутсионӣ ва
ҳуқуқи маъмурӣ, н.и.х.

Тел.: +992 918 61 40 36

Неъматова Моҳсафар,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи конститутсионӣ ва
маъмурӣ

Тел.: +992 901 04 40 55

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конститутсионӣ, ҳуқуқи муҳофизати
судии конститутсионӣ, танзими ҳуқуқи ҳокимияти маҳаллӣ

Муқарриз: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур ба масъалаҳои Тоҷикистон раванди инкишоби падидаи ҳуқуқи конститутсионии шаҳр-вандии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар алоқамандӣ бо ташкилҳои давлатдорӣ ва рушди он то давраи муосир равшанӣ андохта шудааст. Институтҳои шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон аз давраи зерӣ таъсири ҳокимияти шуравӣ қарор гирифтани ҳудудӣ ҷумҳурӣ паҳн гаштааст. Аммо бо мазмунӣ комил он баъди дар ҳайати ИҶШС ташкил гардидани давлатдорӣ тоҷик ва қабули Конститутсияи иттифоқии соли 1924 расмӣ гардида буд. Минбаъд дар ҳамин замина падидаи шаҳрвандии Тоҷикистон дар пайванди бо шаҳрвандии иттифоқӣ устувор ва ривоч ёфтааст. Бо соҳиб-ихтиёрии комили давлатӣ соҳиб шудани Тоҷикистон дар рушди шаҳр-вандӣ давраи нав оғоз ёфт. Ҳоло шаҳрвандии Тоҷикистон дар заминаи Эъломияи соҳибихтиёрии давлатӣ, Конститутсияи соли 1994, қонуни конститутсионӣ ва чандин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими масъалаҳои шаҳрвандӣ ривоч ёфта истодааст. Бо вучуди ин, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шаҳрвандӣ торафт мукамал шуда истодааст.

Калидвожаҳо: шаҳрвандии иттифоқии шуравӣ, шаҳрвандии давраи шуравии Тоҷикистон, рушди қонунгузории шуравӣ дар бораи шаҳрвандӣ, соҳибхитӣрии давлатӣ ва шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташаккулёбӣ ва рушди қонунгузорӣ дар бораи шаҳрвандӣ.

DYNAMICS OF DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL INSTITUTION OF CITIZENSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Imomov Ashurboy,

Tajik National University, Faculty of
Law, Professor of the Department of
Constitutional and Administrative Law

Phone: +992 918 61 40 36

Nematova Mohsafari,

Tajik National University, Faculty of
Law, Assistant of the Department of
Constitutional and Administrative Law

Phone: +992 901 04 40 55

Scientific specialty: 12.00.02 – constitutional law; constitutional judicial
procedural law; legal regulation of local authorities

Reviewer: Dinorshoh A.M., Doctor of Law, Professor

Abstract: this article clarifies the issues of the emergence of the constitutional and legal institution of citizenship in Tajikistan and its development in connection with the formation and development of statehood at the present stage. The institution of citizenship in Tajikistan arose and spread during the period when the republic was part of the USSR. However, in the full sense, it became official from the period of the formation of Tajik statehood within the USSR and the adoption of the Constitution of 1924. Subsequently, on this basis, the citizenship of Tajikistan, in close connection with the all-Union citizenship, was developed and strengthened. With the declaration of State sovereignty, a new stage in the development of citizenship began. At the present stage, the citizenship of Tajikistan is developing on the basis of the Declaration of State Sovereignty, the Constitution of 1994, the constitutional law and regulatory legal acts regulating citizenship issues. The legislation of the Republic of Tajikistan on citizenship is constantly developing and improving.

Keywords: all-Union Soviet citizenship, citizenship of the Soviet period of Tajikistan's development, development of Soviet legislation on citizenship, state sovereignty and a new stage in the development of citizenship, further improvement of legislation on citizenship.

Начальный этап возникновения конституционно-правового
института гражданства Таджикистана непосредственно связано с

образованием таджикской советской социалистической государственности и выбора республиканской формы правления. Политико-правовой институт гражданства, порождение республиканской формы правления. При монархических формах государственного правления отсутствует институт гражданства, человек при такой форме государственного правления находится под данью монарха - короля, шаха, эмира, хана, султана и т. д. Правовому статусу человека при классической монархической форме государственного правления свойственно его нахождение под данью монарха. Это означает нахождение человека вне защиты закона, его полное подчинение монарху и его окружению, отсутствие равноправия между людьми перед законом и судом, подразделения людей в зависимости от их социального и имущественного положения, от сословий и чинов, происхождения и т. д.

Монархическая форма правления исторически сложилась ещё в древности и постепенно утратил свои гуманные предназначения, обретая все более изощренные формы тирании и насилия. Отдельные попытки перехода к республиканской форме правления в древнем Риме и Афин сопровождаемой ожесточенной борьбой прогрессивных слоев общества с насилием господствующих элит и эксплуататоров заканчивался установлением республиканской формы правления. Однако, они просуществовали незначительное время и бывшие тираны и их сподвижники восстанавливали свое господство и жестоко карали республиканцев. И лишь по истечении тысячи лет, в 18-19 вв. народные массы созрели для свержения монархического строя и установления народовластия. Передовые европейские страны, такие как Франция, Польша, в результате ожесточенной борьбы и победы над монархией перешли к республиканскому режиму и построили свойственные им конституционный строй. С тех пор в мире идет переход к республике и демократическому строю, постепенно формируется идея конституционализма и парламентаризма. Эти обстоятельства имеют непосредственную связь с формированием политико-правового института гражданства в странах с республиканской формой правления.

Переход к республике в каждой стране в эпоху Возрождения и в последующем происходил по-разному, как насильственной, так и без насилия, революционным путем и мирным, кардинально и компромиссной. Учредительным актом новейшего времени внесшая ясность по вопросу об уничтожении монархической формы правления, переходе к республиканской форме правления, отмены понятия подданство и учреждение института гражданства стала Декларация прав человека и гражданина 1791 года во Франции. В настоящее время существующие отдельные монархии серьёзно трансформировались, в них прижились атрибуты демократического строя и на этой основе коренное население страны именуются гражданами (например, Англия, Испания, Марокко, Норвегия и др.), а в некоторых по-прежнему называются подданными (например, Швеция)

Установление республиканской формы правления в Таджикистане на заре приобретения своей национальной государственности происходило в неразрывной связи с революционным переходом царской России к республиканской форме правления. Самодержавный строй России был самым неприяженным и непримиримым к идее народоправства и всеми силами подавлял всякой формы стремления к созданию республиканской формы правления. Отдельные попытки к формированию атрибутов народоправства, такие как попытки установления выборности органов государственной власти, переход к конституционному строю, признание и претворения принципа разделение властей и создание парламента встречался с штыком. Мирный переход к республиканской форме правления и конституционный путь развития российским царизмом исключалось. Это обстоятельство прогрессивные силы общества наталкивало к крайним насильственным мерам, вплоть до свержения царского строя и физической расправы с царской семьей. Октябрьская социалистическая революция 1917 года в России был самым кровопролитным и бескомпромиссным вооруженным переходом к республиканской форме правления. Правда, в первые годы после распада СССР и приобретение независимости бывшими советскими республиками, некоторые далекие от истории, сущности и государственные формы правления – люди с пафосом отстаивали идею о восстановлении монархического строя в России. Однако, здравый смысл не дал людям обмануться и поддержать эти сумасбродные измышления.

С победой Октябрьской социалистической революции советская власть приступила к формированию законодательства о советском гражданстве и разработки ее основных принципов. Первым таким важным актом стал декрет «Об уничтожении сословий и гражданских чинов», утвержденным ВЦИК 23 (10) ноября 1917 года. Она аннулировала, ранее действовавшие в России правовые нормы, основанные на привилегии и неравенстве людей, отменила все прежние титулы, сословия и все гражданские чины. Настоящий декрет установил, что «Всякие звания (дворянина, купца, мещанина, крестьянина и пр. титулы – княжеские, графские и пр.) и наименования гражданских чинов (тайные, статские и проч. советники) уничтожаются и устанавливаются одно общее для всего населения России звание - гражданина Российской республики»³⁵³. Это событие явился прорывом в бескомпромиссной борьбе новой советской власти со старым самодержавием и торжества прогрессивных идей о свободе и равенстве, о законности (революционной, социалистической), разделение властей (по советскому типу), конституционализма и советского типа парламентаризма. Правда, эти благородные идеи постепенно сходились и соблюдение их демократической сущности превратились в лозунги, отход от реального их соблюдения стал привычным явлением, вот в чём, наверное, следует искать причину без сожаления расставания с некоторыми из них.

³⁵³ СУ РСФСР 1917 г. № 3, ст.81.

Вопросы гражданства регулировались законодательством каждой советской республики³⁵⁴. С образованием Союза ССР и принятием Конституции СССР 1924 года, формировался общесоюзное гражданство и вопросы установления общих основ законодательства о союзном гражданстве и иностранцев, проживающих на территории СССР, было отнесено к ведению Союза ССР. Статья 7 настоящей Конституции ввела для граждан всех советских республик единое союзное гражданство. По мере развития союзного государства регулирование вопросы гражданства претерпевала совершенствования и в этих целях были приняты Положения о гражданстве Союза ССР 1930 и 1931 годов. Настоящими подзаконными актами регулировался все основные вопросы союзного гражданства.

Созданная в 1924 году Таджикская автономная государственность автоматически, без возможности выбора каких либо иных форм, была присовокуплена к республиканской форме правления. История благоприятствовала Таджикистану к такому исходу приобретения своей государственной формы правления и ее развития. Вот уже на протяжении более сто лет Таджикистан неуклонно развивается по пути республиканской формы государственного правления и после распада союзного государства на шестьдесят седьмой год (1991 г.) своего развития достиг полной государственной независимости и соответственно гражданство республики стал его неотъемлемым суверенным атрибутом.

Учредительные документы об образовании Союза ССР положили начало союзного законодательства о формировании советского гражданства. По идеологическим мотивам на первом этапе становления и развития советского государства правовой статус человека регламентировался преимущественно исходя из его классовой принадлежности, поэтому советские конституции и юридические нормы оперировали понятиями рабочие, крестьяне, солдаты, трудящихся, лица и лишь, изредка в связи с основными обязанностями упоминался граждане.

Конституция Таджикской АССР 1929 года и Конституция Таджикской ССР 1931 года не содержали нормы о гражданстве республики, только лишь в связи с определением субъектов активного и пассивного избирательного права употреблялся категория гражданина. Конституция СССР 1936 года установил, что к ведению Союза ССР в лице его высших органов государственной власти и органов государственного управления подлежат: «ц) законодательство о союзном гражданстве; законодательство о правах иностранцев» (ст.14)». Статья 21 провозгласила, что для граждан СССР устанавливается единое союзное гражданство. Каждый гражданин союзной республики является гражданином СССР.

Новый этап в развитии института советского гражданства начался с принятием Конституции ССР 1936 года и конституции союзных республик 1937 годов, которые положили начало регулирование вопроса о

³⁵⁴ Так, в этот период были приняты декрет ВЦИК от 1 апреля 1918 г. «О приобретении прав Российского гражданства» (СУ РСФСР 1918 г. № 31, ст.404); декрет СНК РСФСР от 22 августа 1921 г. «О принятии иностранцев в российское гражданство» (СУ РСФСР 1921 г. № 62, ст.437); декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 15 декабря 1921 г. «О лишении прав гражданства некоторых категории лиц, находящихся за границей» (СУ РСФСР 1922 г. № 1, ст. 11).

гражданстве законом, а не подзаконными актами. Так, первым законом «О гражданстве СССР» от 19 августа 1938 года, были регламентированы порядок приобретения и лишения гражданства, различные основания ее приобретения, выхода и утраты, восстановление в гражданстве и другие³⁵⁵. Закон установил, что выход из советского гражданства разрешается только Президиумом Верховного Совета СССР. Гражданство СССР предоставляется как Президиумом Верховного Совета СССР так и Президиумом Верховного Совета союзной республики. Так, например, статья 28 предусмотрел, что Президиум Верховного Совета Таджикской ССР предоставляет право гражданства Таджикской ССР. Настоящая норма в Законе «О гражданстве СССР» 1938 года интерпретирована, что Президиум Верховного Совета союзной республики принимает заявления о приеме в гражданство у тех лиц, которые уже определили свое постоянное место жительства территории настоящей республики, а также заявления лиц который желает поселиться на территории этой республики.

Конституция Таджикской ССР 1937 года к ведению Таджикской ССР в лице ее высших органов государственной власти и органов государственного управления отнес полномочие «ц) предоставление прав гражданства Таджикской ССР» (ст.15). Предоставление право гражданства Таджикской ССР статья 28 отнес к полномочию Президиума Верховного Совета Таджикской ССР.

В Конституции СССР 1936 года и Конституции Таджикской ССР 1937 года впервые отдельную главу (соответственно 10 и 9) посвятили регламентации основных прав и обязанностей граждан. Анализ настоящих норм свидетельствуют об ослаблении классово-идеологической нагрузки при определении статус человека. Хотя ещё в известной мере сохранялся опора на классовые и социальные различия человека, и государство провозглашался как социалистическое государство рабочих и крестьян и вся власть принадлежал трудящимся, однако в отличие от прежнего настоящие конституции больше опирались на категории народ и гражданина.

Последующий этап развития советского гражданства связаны с принятием Конституции СССР 1977 года и конституции союзных республик 1978 года. С принятием настоящих конституций институт гражданство получил новый импульс развития³⁵⁶. Впервые в них специальный раздел второй и две главы регламентировали вопросы гражданства, равноправие граждан, основные права, свободы и обязанности граждан СССР и граждан союзных республик. Согласно их основание и порядок приобретения и утраты советского гражданства определялся Законом о гражданстве СССР. Настоящие конституции

³⁵⁵ См.: Ведомости Верховного Совета СССР. 1938. № 11.

³⁵⁶ См.: Государственное право СССР. Под ред. проф. С.С.Кравчука. Изд. «Юридическая литература». – М.: 1967. –С. 174-186; Советское государственное право. Под ред. проф. А.И.Лепешкина. «Юридическая литература». –М.: 1971. –С. 227-246; Курс Советского государственного права. Под ред. Б.В.Щетинина и А.Н.Горшенева. Изд. «Высшая школа». –М.: 1971. –С.194-202; Советское государственное право. Под ред. проф. С.С.Кравчука. Изд «Юрид. литература». –М.: 1975. –С.160-168; Советское государственное право. Изд. «Высшая школа». –М.: 1978. –С.149-160; Советское государственное право. Изд. второе. Под ред. редак. проф. С. С.Кравчука. Изд. «Юрид. литература» –М.: 1985. –С. 152-163.

впервые на высоком юридическом уровне определили понятие советского гражданства и сферы их распространения. В последующем ряд вопросов касающиеся гражданство детей были регламентированы в Основах законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье и в соответствующих им кодексах.

В соответствии с Конституцией СССР 1977 года 1 декабря 1978 года Верховный Совет принял закон «О гражданстве СССР» и с 1 июля 1979 ввел его в действие. Настоящий закон помимо других вопросов связанные с гражданством кодифицировал рассредоточенные по многим актам правовые нормы о гражданстве и устранил пробелы, выявившиеся в ходе применения прежнего законодательства о гражданстве. Вместе с тем при возникновении новых вопросов связанных с гражданством, советскими органами издавались акты регламентирующие вопросы гражданства в конкретной сфере. Президиумы Верховных Советов принимали указы о порядке приема в гражданство республики. Вопросы лишения советского гражданства по-прежнему оставался в ведении Президиума Верховного Совета СССР.

Под влиянием международных правовых актов по вопросам гражданства и активизации деятельности авторитетных международных организаций по правам человека, Союз ССР был вынужден пересмотреть ряд законодательных норм и воспринять их гуманистические идеи. В связи с этим накануне своего распада Верховный Совет СССР 23 мая 1990 года принял закон «О гражданстве СССР», который по ряду вопросов, такие как по основание приобретения и лишению гражданства, право на изменение лицом своего гражданства и по статусу лиц без гражданства внес новые правила. Однако судьба настоящего закона была предрешена и с прекращением советского государства она перестала действовать. Вместе с тем, союзные советские республики в соответствии новым союзным законом о гражданстве разработали и в 1990 г. (в РСФСР), в 1991 г. в других республиках самостоятельно приняли свои первый закон о гражданстве.

В Таджикской ССР первый закон республики о гражданстве был принят 28 июня 1991 года и в соответствии с ним были приняты необходимые подзаконные акты. Настоящий закон в переходный период к государственной независимости отразил некоторую самостоятельность республик в разрешении вопросов гражданства. Однако ее нормы имели двойственный характер, отражающие его пребывание в составе СССР и в то же время определенную самостоятельность республики несколько расширивший полномочии соответствующих органов власти по решению вопросов гражданства³⁵⁷. С приобретением Таджикистаном

³⁵⁷ Необходимо отметить, что составители закона о гражданстве Таджикской ССР 1991 г. и депутаты Верховного Совета двенадцатого созыва при принятии ее на таджикском языке не до конца осмыслили ее сущности, содержания и предназначения. Это прежде всего проявился в ее название как закон о подданстве («Қонун дар бораи табаияти ҶШС Тоҷикистон»), а в русском тексте гласила как «Закон о гражданстве Таджикской ССР» т. е. соответствовал содержанию и сущности закона. О связи института гражданства с республиканской формы правления и понятии подданства с монархическим государственным строем и их противоположности мы выше отметили.

государственной независимости настоящий закон потерял свою основу и предназначения.

В других независимых бывших советских республиках обновления новой системы законодательства, в том числе по вопросу гражданства занял недолгое время. А в Республике Таджикистан в связи с усложнением общественно-политического кризиса, начавшийся с связи с известными апрельскими событиями 1990 года и по другим мотивам перманентно продолжившиеся до 1997 года и затяжкой с принятием новой Конституции республики обновление законодательства шел медленно. В этот период возникающие вопросы гражданства Республики Таджикистан, с учетом новых реальностей разрешались в соответствии с законом 1991 г.

На основе Конституции РТ 1994 года, Верховный Совет принял 4 ноября 1995 года конституционный Закон «О гражданстве Республики Таджикистан» которая определила гражданство как устойчивая правовая связь человека с государством, выражающаяся в совокупности их взаимных прав, обязанностей и ответственности, основанная на признании и уважении достоинства, основных прав и свобод человека. В полном соответствии с Конституцией РТ 1994 года гражданином республики определил лицо, которое на день принятия Конституции является гражданином РТ. Вместе с тем, учитывая недостаточную полноту настоящей нормы, указал, что «или приобрело гражданство РТ в соответствии с настоящим конституционным Законом». А, закон регламентировал вопросы приобретения гражданства и по иным основаниям, т.е. расширил предмет своего регулирования.

Настоящий конституционный Закон РТ определил задачу обеспечить осуществление норм и принципов международного права и норм Конституции РТ, относящихся к вопросу гражданства и права человека³⁵⁸. В отличие от предыдущего закона, в ней не только внесено ясность по вопросам понятии и принципов гражданства, но и регулированы вопросы двойного гражданства, сохранения гражданства РТ, защита и покровительства гражданина РТ находящихся за пределами республики, недопустимость выдачи гражданина РТ другому государству, сохранение гражданства РТ при заключении и расторжении брака, сокращение лиц без гражданства, о почетном гражданстве, правовое положение граждан других государств и лиц без гражданства, процедура применения международных договоров. Для приобретения гражданства РТ установил 6 основание (статья 15): это порядок определения гражданство детей при различном гражданстве родителей (статья 17); сокращении без гражданства и порядок приобретения гражданства РТ детьми лиц без гражданства (статьи 9 и 18); гражданство детей, родители которых неизвестны (статья 19). При установлении правил в порядке регистрации учел опыт перехода от общесоюзного единого гражданства к самостоятельному гражданству республики и определил 6 обстоятельства для получения гражданство РТ в упрощенном порядке (статья 21), предусмотрел 7 обстоятельств, облегчающих прием в гражданство РТ (статья 23), 4 основания для отказа

³⁵⁸ Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. 1995. № 21 (1202). Ст.243.

в приеме в гражданство РТ (статья 24), установил 2 основание и порядок восстановления в гражданстве РТ (статья 25) и порядок выбора гражданства при изменении границы РТ (оптации) (статья 26). Также закон подробно регламентировал основания прекращения гражданства (статья 27), выход из гражданства (статья 28), утрата гражданства (статья 29) и порядок отмены решения о приеме в гражданство РТ (статья 30).

Кроме перечисленных вопросов гражданства конституционный Закон о гражданстве РТ от 1995 года регламентировал гражданство детей и гражданство родителей, опекунов и попечителей, гражданство недееспособных лиц (глава 4), установил перечень государственных органов ведающие делами о гражданстве РТ и их полномочия (глава 5), регулировал порядок производство по делам о гражданстве РТ (глава 6), порядок исполнения решений по делам о гражданстве РТ (глава 7), обжалование решений по вопросам гражданства РТ (глава 8) и условия применения межгосударственных договоров (глава 9). В своем постановлении о порядке введения в действие настоящего Закона Маджлиси Оли поручил Правительству РТ обеспечить проведение подзаконных актов, изданных органами исполнительной власти РТ в соответствии с настоящим конституционным законом. В соответствии с настоящим указанием были в 1995-2014 годов изданы целый ряд нормативно-правовых актов регламентировавшие различные вопросы реализации ее норм³⁵⁹.

Конституционный Закон о гражданстве РТ от 1995 года, действовал около двадцати лет и за этот период все вопросы, касающиеся гражданство РТ регулировались в соответствии с ее нормами и нормативно-правовыми актами изданные в соответствии с ней. Вместе с тем, за этот период в силу множества причин, возникли глобальные проблемы касающиеся вопросы гражданства и без гражданства. Прежде всего, в связи все возрастающей тенденцией в мире миграции, войны, насильственные изменения границ, передачу территории, административные препоны и дискриминации, различие в правовой регламентации статуса лица, не имеющие гражданства и.т.д. Настоящие вопросы, так или иначе, касаются статуса лица, на территории РТ и за ее пределами. При этом нельзя упустить из виду, что по многим причинам, больше всего социальным проблемам подвержены граждане РТ, которые законными и незаконными путями пребывают за пределы страны. Отношения к ним в стране пребывания зависят то множества факторов. В этих условиях большое значение придается правовому разрешению проблемы, согласованному регулированию между властями страны, откуда пребывают мигранты и страной принимающие их, соблюдение рекомендации международных организаций под эгидой ООН и неправительственных правозащитных организаций. При этом, важное значение придается уровню общей грамотности пребывающего мигранта, профессиональной

³⁵⁹ См.: Имомов А. Вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ. –Д.: 2013. С.29-30.

подготовленности, знание языка страны пребывания, соблюдении законов и уважительного отношения к национальным традициям.

С учетом непрекращающийся потока трудовых мигрантов из Таджикистана в зарубежные страны, выезд дипломированных специалистов по грин-карте, выезд в некоторые страны на сезонные сельхоз работы и другие обстоятельства пересмотр действующих законодательных актов по гражданстве становится актуальной задачей.

А также в связи с необходимостью дальнейшего совершенствования законодательства о гражданстве Маджлиси Оли 8 августа 2015 года № 1208 принял конституционный закон «О гражданстве Республики Таджикистан»³⁶⁰. В ней в законодательной практике, по отдельным наиболее важным вопросам гражданства дан разъяснение основные понятия, используемые в настоящем конституционном законе. В них отражены нормы, которые появились вследствие, нового осмысления норм и положений действующего конституционного Закона. Так, в статье 1 разъяснены следующие основные понятия: гражданин РТ; гражданство РТ; иностранный гражданин; лицо без гражданства; двойное гражданство; ребенок; проживание; постоянное проживание и вид на жительство. Согласно статье 1 настоящего Закона гражданином РТ признан лицо, которое на день принятия Конституции РТ являлся гражданином РТ, или в соответствии с законодательством РТ и международными договорами Таджикистана приобрело гражданство Республики Таджикистан.

Как известно, Конституция РТ 1994 года гражданином республики считал только лицо, которое к дню своего принятия имел звание гражданина РТ. Вопрос об основаниях последующего приобретения гражданства республики оставил без ответа. Одному из авторов настоящей статьи достаточно давно было обращено внимание к этому конституционному пробелу, однако, ещё долгое время он оставался подвешенным³⁶¹. И случилось парадокс, не ожидая конституционного разрешения проблемы об основаниях приобретения гражданства, новый конституционный закон восполнил понятие гражданства РТ. Это видимо предопределило дополнение статьи 15 при изменении и дополнении Конституции на референдуме состоявшееся 22 мая 2016 года, то есть почти через одного года после регламентации настоящего вопроса в конституционном Законе 2015 года.

В числе основные понятия, используемые в настоящем конституционном законе заслуживает внимание разъяснение понятия «вид на жительство». Впервые в законодательной практике РТ на уровне конституционного Закона понятие «вид на жительство» разъяснено как документ, удостоверяющий личность иностранного гражданина или лица без гражданства на территории РТ, подтверждающий получение им разрешения на постоянное проживание в Таджикистане.

³⁶⁰ Ахбори Маджлиси Олии Республики Таджикистан. 2015, № 7-9, ст. 696.

³⁶¹ См.: Имомов А. Конституция ва инкишофи падидаи шахрвандӣ //Актуальные проблемы развития права, государства и подготовки юридических кадров высокой квалификации в РТ. –Д.: 2011. – С. 103-123.

Настоящий конституционный Закон подтвердил международных правовых актов, признанных Таджикистаном касающиеся вопросы гражданства и применения международных договоров при решении вопросов гражданства РТ. При этом установил следующие принципы, на которых основывается гражданство Республики Таджикистан: право каждого лица на гражданство; равноправие граждан, несвязанное с основаниями приобретения гражданства; содействие предотвращению без гражданства; сохранение гражданство Республики Таджикистан, независимо от места проживания, заключения и расторжения брака. Кроме того, установил порядок приобретения двойного гражданства, порядок предоставления звания почетного гражданина РТ, защита и покровительство гражданина РТ, находящегося за пределами РТ.

Вопросы, приобретения гражданства РТ настоящим Законом регламентировано в связи с определением его следующих оснований: по рождению; в результате приема в гражданство; в результате восстановления в гражданстве; путем выбора гражданства РТ (оптации), при изменении государственной границы РТ (статья 12). Особенно подробно регламентировано сложный вопрос определения гражданство ребенка при различии гражданство родителей, в зависимости от места рождения, гражданство ребенка лиц без гражданства (статья 13). Наряду с тремя общими условиями приема в гражданство РТ (статья 15), подробно установлено порядок приема в гражданство РТ в упрощенном порядке. В том числе Президент РТ может рассматривать вопрос о приеме в гражданство РТ иностранного гражданина и лиц без гражданства, без соблюдения условий, предусмотренных в статье 15 настоящего конституционного Закона.

Главное отличие конституционного Закона о гражданстве РТ 2015 года заключается в том, что в ней отражены новые подходы к решению проблем регулирования вопросы гражданства республики исходя из укрепления и развития суверенитета и независимости РТ, из возросшего авторитета и международной значимости инициатив республики по решению глобальных проблем предотвращения климатической опасности, защиты международной безопасности, усиления борьбы с проявлениями терроризма и сепаратизма, гегемония крупных держав в международных и в межгосударственных отношениях. Все отмеченные обстоятельства непосредственно связаны с усилением и возрастающего авторитета главы государства, Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента РТ уважаемого Эмомали Рахмона, который уже тридцать три года достойно возглавляет республику и приумножает ее авторитет в мире.

Наряду с подробной регламентации важнейших вопросов гражданства РТ, конституционный Закон предоставляет Президенту республики осуществлять и иные полномочия по вопросам гражданства РТ, издавать указы по решению вопросов гражданства. Осуществление этих полномочий имеет целью совершенствования порядок разрешения вопросов гражданства.

Дальнейшее совершенствование регулирования вопросы гражданства имеет связь с определением статуса иностранных граждан и лиц без гражданства, пребывающих в РТ. Специального закона по регулировании вопросов правового статуса иностранных граждан пребывающих в РТ до приобретения государственной независимости не были приняты и они преимущественно регулировались нормами подзаконных актов, принимаемыми компетентными государственными органами. Впервые закон от 1 февраля 1996 № 230 «О правовом положении иностранных граждан в Республике Таджикистан» определил статус иностранных граждан, пребывающих в республике, их права и обязанности на территории Таджикистана, а также статус лиц без гражданства. Настоящий Закон с небольшими дополнениями и изменениями ещё действует.

Вместе с тем, не все многочисленные вопросы, касающиеся правовое положение граждан иностранных государств, пребывающих в РТ регулированы в настоящем законе, с учетом этого Правительством РТ приняты ряд постановлений и другие акты. Так, например, Правила пребывания иностранных граждан в РТ, утверждено Постановлением Правительства РТ от 15 мая 1999 года № 218; Правила выдачи разрешения на работу иностранным гражданам и лицам без гражданства, которые осуществляют трудовую деятельность в РТ, утвержденное Постановлением Правительства РТ от 31 октября 2008 года № 529; Постановление Правительства РТ «Об утверждении образцов бланков вида на жительство для иностранных граждан, лиц без гражданства и удостоверений лиц без гражданства, постоянно проживающих на территории РТ» от 27 февраля 2010 года № 91; «Правила о порядке оформления и выдачи виз РТ иностранным гражданам и лицам без гражданства, утвержденное Постановлением Правительства РТ от 27 февраля 2009 года № 122 и другие.

Кроме этого, отдельные вопросы гражданства РТ, иностранных граждан и лиц без гражданства регламентированы Законом РТ «О документах, удостоверяющих личность» от 26 июля 2014 года № 1097; Закон РТ «Об обращениях граждан» от 14 декабря 1996 года № 343 и ряд других законов и соответствующих приложений к ним³⁶².

Современный этап определения правового статуса гражданство Республики Таджикистан, осложнено рядом проблем, разрешения которых зависят не только от усилий компетентных органов государственной власти РТ. Речь идет о таких проблемах как состояние соблюдения Договора РТ с РФ о двойном гражданстве, заявление нового Президента США о непризнание гражданства лиц, приобретшие ее в силу рождения, согласно принципу почвы, на территории Соединенных Штатов. Если заявление господина Трампа приобретет силу закона, автоматически основание гражданства множества детей, родившиеся от мигрантов, бывших граждан РТ, на территории США становиться не легитимным, что создает много проблем и личных драм. А, в отношении

³⁶² См.: Законодательство, регулирующее вопросы доступа к гражданству. УВКБ ООН, МОО «Право и процветание». На русском и таджикском языке. –С. 230 и 198.

граждан РТ уже достаточно долго проживающие и работающие в Российской Федерации, их детей, родившихся там и приобретшие гражданство России создается опасность, по субъективной воли руководство РФ, лишения их российского гражданства. Лишения гражданства России сопровождается депортацией на историческую родину в РТ. Особенно после вооруженного вторжения России на Украину и надолго завязавшиеся боевые столкновения с множеством человеческих жертв, положение трудовых мигрантов в России стала зависимым от их отношения к участию в этой войне. А, добровольное или по призыву участие в этой войне это ставка на жизнь, что для трудовых мигрантов не особенно желательно и привлекательно. Поэтому участвовавшие случаи лишения гражданства России в отношении таджикских мигрантов с двойным гражданством это гуманитарная проблема с со сложными последствиями.

Договор о двойном гражданстве РТ с Российской Федерации (1955 года) хотя временно имела положительное значение, однако по истечении времени она подтвердила предупреждение международных организаций о ее нежелательности и возможные негативные последствия. В настоящее время настоящий договор уже не работает, однако для определения статуса лиц, с двойным гражданством, как основание приобретения гражданства соответствующих сторон, как в настоящее время, так и в будущем имеет важное юридическое значение.

Таким образом, проблемы развития законодательство РТ о гражданстве сопряжено с рядом обстоятельств связанные с совершенствованием ее норм и положений, а также с влиянием нормы международного права, межгосударственных договоров и соглашений. Исходя из этих обстоятельств, вопросы дальнейшего совершенствования законодательство РТ о гражданстве является предметом особого внимания законодательных органов республики.

Литература:

1. Ахбори Маджлиси Олии Республики Таджикистан. 2015, – №7-9, –696 с.
2. Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. 1995. № 21 (1202). Ст.243.
3. Ведомости Верховного Совета СССР. 1938. № 11.
4. Государственное право СССР. Под ред. проф. С.С.Кравчука. Изд. «Юридическая литература». –М.: 1967. -С. 174-186;
5. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О лишении прав гражданства некоторых категории лиц, находящихся за границей» (СУ РСФСР 1922 г. № 1, ст. 11) , от 15 декабря 1921 г.
6. Декрет ВЦИК. «О приобретении прав Российского гражданства» (СУ РСФСР 1918 г. № 31, ст.404) от 1 апреля 1918 г.;
7. Декрет СНК РСФСР «О принятии иностранцев в российское гражданство» (СУ РСФСР 1921 г. № 62, ст.437) от 22 августа 1921 г. ;

8. Законодательство, регулирующие вопросы доступа к гражданству. УВКБ ООН, МОО «Право и процветание». На русском и таджикском языке. –С. 230

9. Имомов А. Вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ. –Душанбе: 2013. – С.29-30.

10. Имомов А. Конституция ва инкишофи падидаи шаҳрвандӣ // Актуальные проблемы развития права, государства и подготовки юридических кадров высокой квалификации в РТ. –Д.: 2011. – С. 103-123.

11. Курс Советского государственного права. Под ред. Б.В. Щетинина и А.Н. Горшенева. Изд. «Высшая школа». _М.: 1971. –С.194-202;

12. Советское государственное право. Изд. «Высшая школа». –М.: 1978. –С.149-160;

13. Советское государственное право. Изд. второе. Под ред. редак. проф. С. С.Кравчука. Изд. «Юрид. литература». –М.: 1985. –С. 152-163.

14. Советское государственное право. Под ред. проф. А.И. Лепешкина. «Юридичес. литература». –М.: 1971. – С. 227-246;

15. Советское государственное право. Под ред. проф. С.С. Кравчука. Изд «Юрид. литература». –М.: 1975. – С.160-168.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ТАНЗИМИ КОНСТИТУТСИОНӢ-ТАШКИЛИИ ФАӢОЛИЯТИ ҲОКИМИЯТИ ҚОНУНГУЗОР ДАР ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Зоир Чурахон Мачидзода,

Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинов, мудири шуъбаи ҳуқуқи
давлатӣ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Тел.: (+992) 985-03-85-85

Email: zoirov2009@mail.ru

Давлатова Манзура Мирзоназаровна,

Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинов, магистранти курси 2-
юми шуъбаи ҳуқуқи давлатӣ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур андешаҳороҷеъ ба тартиби ташкили парлумони доимоамалкунанда ва касбӣ дар таҳкими давлатдорӣ миллии тоҷикон гардидааст. Ба ҳамин тариқ, пайдоиши парлумони воқеӣ дар Тоҷикистон натиҷаи амалӣ гаштани майлу рағбати нерӯҳои солими ҷомеа барои ноил гаштан ба сатҳи лоиқӣ давлатдорӣ муосир, барпо кардани заминаи устувори давлатдорӣ миллӣ, таъмини усули волоияти қонун ва посдорӣ ҳуқуқ, муайян кардани ҷойи муносиби парлумон дар низомии идораи давлат мебошад. Вобаста ба ин омилҳо равшанӣ андохтан ба ҷой ва нақши парлумон дар низомии таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, муайян кардани таносуби ҳокимияти қонунгузорӣ бо шохаҳои ҳокимияти иҷроия ва судӣ мақсади асосии таҳқиқот дониста, дар қисми хулосавии мақола якчанд нуқтаи назари хешро баён намудем.

Калидвожаҳо: Конститутсия, Қонуни конститутиони «Дар бораи Маҷлиси Олӣ», Қонуни конститутионӣ «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олӣ, Дастури ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ, Дастури Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ, Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ, Қонуни Конститутиони «Дар бораи вазъи ҳуқуқии аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олӣ»

ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

Зоир Джурахон Маджидзода,
Национальная академия наук
Таджикистана, Институты философии,
политологии и права имени А.
Баховаддинова, заведующий отделом
государственного права, доктор
юридических наук, профессор
Тел.: (+992) 985-03-85-85
Email: zoirov2009@mail.ru

Давлатова Манзура Мирзоназаровна,
Национальная академия наук
Таджикистана, Институты философии,
политологии и права имени А.
Баховаддинова, магистрант 2-го курса
отдела государственного права

Аннотация: В данной статье автор высказывается о порядке создания постоянно действующего профессионального парламента, сыгравшего весьма важную роль в укреплении национальной государственности таджиков. Таким образом, возникновение в Таджикистане настоящего парламента является результатом реализации стремления и энтузиазма здоровых сил общества достичь соответствующего уровня современной государственности, создать прочный фундамент национальной государственности, обеспечить верховенство закона и защиту прав, определить соответствующее место парламента в системе государственного управления. В связи с этим основной целью исследования стало выяснение места и роли парламента в системе разделения государственной власти, определение соотношения законодательной власти с исполнительной и судебной ветвями власти. В заключительной части статьи мы высказали несколько точек зрения.

Ключевые слова: Конституция, Конституционный закон «О Маджлиси Оли», Конституционный закон «О выборах в Маджлиси Оли», Инструкция по проведению совместных заседаний Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли, Инструкция Маджлиси милли Маджлиси Оли, Поручения Маджлиси намояндагони Маджлиси Оли, Конституционный закон «О правовом статусе членов Маджлиси милли и депутатов Маджлиси намояндагони Маджлиси Оли».

CONSTITUTIONAL AND ORGANISATIONAL REGULATION OF THE ACTIVITY OF THE LEGISLATIVE POWER IN PUBLIC ADMINISTRATION

Zoir Jurakhon Majidzoda,

National Academy of Sciences of
Tajikistan, Institute of Philosophy,
Political Science and Law named by A.
Bakhovaddinov, Head of the Department
of State Law, Doctor of Law, Professor

Tel.: (+992) 985-03-85-85

Email: zoirov2009@mail.ru

Davlatova Manzura Mirzonazarovna,

National Academy of Sciences of
Tajikistan, Institute of Philosophy,
Political Science and Law named by A.
Bakhovaddinov, Second-year Master's
student of the Department of State Law

Annotation: This article examines the establishment of a permanent and professional parliament, which has played a very important role in strengthening the national statehood of Tajiks, and the author offers his thoughts on this issue. Thus, the emergence of a real parliament in Tajikistan is the result of the realisation of the aspiration and enthusiasm of the healthy forces of society to achieve the appropriate level of modern statehood, to create a solid foundation of national statehood, to ensure the rule of law and protection of rights, to determine the appropriate place of parliament in the system of state governance. In this regard, the main purpose of the study was to find out the place and role of parliament in the system of division of state power, to determine the correlation between the parliamentary system and the system of state governance. In the final part of the article we have expressed several points of view.

Keywords: Constitution, Constitutional Law “On Majlisi Oli”, Constitutional Law “On Elections to Majlisi Oli”, Instruction on holding joint sessions of Majlisi Milli and Majlisi Namoyandagon Majlisi Oli, Instructions of Majlisi Milli Majlisi Oli, Instructions of Majlisi Namoyandagoni Majlisi Oli, Constitutional Law “On Legal Status of Members of Majlisi Milli and Deputies of Majlisi Namoyandagon Majlisi Oli”.

Мақомоти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конституцияҳои ба вучуд омада, инкишоф ёфтааст. Давраҳои ташаккули мақомоти қонунгузор гуногун буда, дар давраи гузариш қарор доштани Тоҷикистон ташкил медиҳад. Вобаста ба ин заминаҳои асосии ташаккули мақомоти қонунгузоро ба се давраи калон ҷудо намудан мумкин аст:

– *давраи аввали* ташаккулёбии мақомоти намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул гардидани Конститутсияи соли 1929 ҶМШС Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки он то соли 1931 амал кард. Конститутсияи соли 1929 бори аввал дар таърихи Тоҷикистон низоми мақомоти намояндагӣ ва қонунгузорро муқаррар намуд. Дар асоси моддаи 21 Конститутсияи мазкур мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузорро анҷумани Шурои умумиточикон ташкил меод. Шурои умумиточикон дар ҳудуди ҶМШС Тоҷикистон ҳокимияти оӣ буда, намояндагони ВМКБ, вилоятҳо, ноҳияҳо ва шаҳрҳо, ки дар анҷумани Шуроҳо интихоб карда мешуданд, таъсис меёфт.

– *давраи дуюми* ташаккулёбии мақомоти намояндагӣ ва қонунгузори Тоҷикистон ба таъсис ёфтани ҶШС Тоҷикистон ва қабули Конститутсияи соли 1931 рост меояд, ки ин давра то ба даст оварда шудани истиқлолияти давлатӣ, яъне то соли 1991 идома ёфта, тағйироти куллиро аз сар гузаронидааст. Гарчанде, дар ин давра дигаргуниҳои зиёде ба вуҷуд омада буд, лекин он натавонист дар таҷрибаи мақомоти намояндагӣ ва қонунгузории Тоҷикистон дигаргуниҳои назаррасеро ворид намояд³⁶³.

– *давраи сеюми* ташаккулёбии мақомоти намояндагӣ ва қонунгузори Тоҷикистон давраи соҳибхитории Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад, ки дар ин давра ҳокимияти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дигаргуниҳо ва ислоҳоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид, тағйири мазмун намуда, роҳ ба сӯи ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ гирифт. Ин давра дар ташаккулёбии мақомоти намояндагӣ ва қонунгузор давраи тамоман нав буда, гузариши мақомоти намояндагиро аз ҷомеаи Шуроҳо ба ҷомеаи либерал-демократӣ таъмин намуд.

2. Мутобиқи талаботи моддаи 48 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Оӣ – парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузори ҶТ мебошад, ки он аз ду Маҷлис – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст³⁶⁴. Аз ин рӯ, Маҷлиси Оӣ дорои ҳокимияти оӣ ва мақомоти ягонаи қонунгузорӣ буда, онро дар шакли ҳудуде, ки Конститутсия, қонунҳои конституционӣ ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, ба амал мебарорад.

Дар асоси гуфтаҳои боло ҳақи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ба амал баровардани ҳокимияти худ мақомоти намояндагии интихобӣ - парламентаро таъсис медиҳад, ки мазмун ва моҳияти асосии ғайрияти онро қабули қонунҳои ташкил медиҳад, ки онҳо барои ба манфиати тамоми интихобкунандагон ҳал карда шудани масоили мавҷуда равона карда шудааст. Аз ин ҷо аст, ки таъиноти асосии парламентаро ба ҳам пайваست намудани волияти ҳокимияти ҳалқ ва ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад.

Маҳз парламент ном гирифтани мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузории ҳокимияти давлатӣ вазифаи асосии он - намояндагии манфиати ҳалқро ба вуҷуд меорад, ки бо воситаи он ҳалқ намояндагии ҳудро

³⁶³ Ализода, З. Становление института парламента в республике Таджикистан: проблемы теории и практики Душанбе: ТНУ, 2011. – С. 45-49.

³⁶⁴ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2003.

ба амал мебарорад. Ин гуфтаҳо маънои онро надорад, ки мо дар ин ҷо хусусияти намояндагии мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузории ҳокимияти давлатиро мавриди муҳокима қарор медиҳам. Аз ин ҷо он чиз қобили қабул аст, ки мақомоти олии намояндагии ҳокимияти давлатӣ инчунин вазифаи дигари муҳим - вазифаи қонунгузорию низ иҷро менамояд, ки ин маънои ба таври истисноӣ аз тарафи он қабул карда шудани санади меъёрии ҳуқуқиро дорад. Аз тарафи парламент қабул кагардидани санади меъёрии ҳуқуқӣ (қонун) ҳадди охири ваколати мақомоти ҳокимияти қонунгузор набуда, ҳамчунин он ваколати назоратиро низ ба амал мебарорад, ки моҳияти асосии ваколати назоратии мақомоти ҳокимияти қонунгузоро таҳти назорат қарор додани ғайолияти тамоми сохторҳои ташкил медиҳад, ки онҳо салоҳияти худро аз мақомоти ҳокимияти қонунгузор гирифтаанд. Мутобиқи ин гуфтаҳо хусусиятҳои зерини парламентаро ошкор намудан мумкин аст, ки онро ҳамчун мақомоти қонунгузор хусусиятноқ менамоянд: а) он танҳо дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ арзӣ ҳастӣ карда метавонад; б) мақомоти доимоамалкунанда ва касбӣ ба шумор меравад; в) ба он тартиботи ҳоси парламентӣ тааллуқ дорад³⁶⁵.

Мавқеи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ҳокимияти қонунгузор дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон»³⁶⁶ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад, ки мутобиқ ба талаботи қисми 4, моддаи 48 Конститутсия тартиби ташкил ва ғайолияти Маҷлиси Олиро қонуни конституционӣ танзим менамояд, ки дар заминаи ғайолияти Маҷлиси Олӣ усули бисёрҳизбӣ вогузор карда шудааст (дар ин ҷо асосан Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ дар назар дошта шудааст). Гуфтаҳои мазкур ишора ба он менамоянд, ки парламент ҳамчун унсури асосии демократияи намояндагӣ ба таври демократӣ интиҳоб шуда эътироф намегардад, ба шарте, ки агар дар он муборизаи ҳизбҳои сиёсӣ ва рақибии сиёсии онҳо барои соҳиб шудан ба мандатҳои вакилӣ дар парламент мушоҳида карда нашавад.

Тибқи муқаррароти қисми 3, моддаи 48 Конститутсия ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳлати ваколати панҷсола муқаррар карда шудааст, ки муҳлати мазкури ваколат аз нуқтаи назари намояндагони илми ҳуқуқи конституционӣ қобили қабул буда, дар шароити Тоҷикистон боиси дастгирӣ, ки ин бо омилҳои зерин асосноқ карда мешавад: *аввало*, муҳлати мазкур ба парламент имкон медиҳад дар муддати муайян ба таври мӯътадил ғайолият намояд, ки муқаррар карда шудани муҳлати аз ин зиёд ба ғайолияти парламент бе таъсир монда наметавонад. Зеро муқаррар карда шудани муҳлати нисбатан бештар ба касодии ғайолияти парламент асос мегардад, муҳлати аз ин камтар бошад ба он сабаб мегардад, ки ҳизбҳои сиёсӣ ба ҷои машғул шудан ба ғайолияти қонунгузорӣ ба тарғибу

³⁶⁵ З.Ҷ. Мачидзода, А.Г. Холиқзода, Р.С. Одиназода. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе, «Меҳрона- 2017». 2019. – С.31-34.

³⁶⁶ Конституционное право Республики Казахстан // под редакцией Ащевулова А.Т. - Алматы, 2001. – С. 248.

ташвиқоти сиёсӣ машғул шаванд; *сониян*, муҳлати панҷсола ба вакилон имкон медиҳад таҷрибаи дуруст андӯхта, онро дар муддати нисбатан дуру дароз истифода намоянд; *солисан*, муҳлати панҷсола барои мутобиқ гардидани Маҷлиси Олӣ ба дигаргуниҳои куллии дар ҷомеа ба вучудоянда заминаи муосид фароҳам меорад

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди гузаронидани ислоҳоти конституционии 26 сентябри соли 1999 парламенти дупалатадор таъсис дода шуд. Аксари олимон ба он ақидаанд, ки парламенти дупалатадор ҳамчун қоида ҳоси давлатҳои федеративӣ буда, дар онҳо давлатҳо яке аз палатаҳо (одатан палатаи поёӣ) аз тарафи халқ бевосита интиҳоб карда шуда манфиати халқро дар маҷмӯи ифода месозад; палатаи дуюм бошад (одатан палатаи болоӣ) манфиати минтақаҳо, субъектони федератсияро ифода намуда аз тарафи онҳо таъсис дода мешавад³⁶⁷. Дар баробари ин ҳуди онҳо эътироф ба он мекунанд, ки дар шароити ҳозира раванди паҳншавии васеи парламентҳои дупалатадор, аз ҷумла дар давлатҳои унитарӣ низ дида мешавад. Аз ин бармеояд, ки ақидаи танҳо ҳоси давлатҳои федеративӣ будани парламенти дупалатадор ақидаи нисбӣ мебошад. Вобаста ба ин дар аксарияти давлатҳои тараққикарда парламенти дупалатадор нисбати парламенти якпалатадор бартарият дорад, ки фаъолияти он боз ҳам мутташаккил ва касбӣ гашта, ҳаёти ҷомеа ва давлат муътадил мегардад, ки дар фарқият аз парламенти якпалатадор парламенти дупалатадор дорои ҷиҳатҳои зерини мусбӣ мебошад: а) ҷамъият дар ҳаҷми пурра намояндагӣ мегардад; б) одатан ба номзадҳои палатаи болоӣ, нисбати вакилони палатаи поёӣ талаботи бештар пешниҳод мегардад, Аз ин рӯ, бештар вақт ба палатаи болоӣ одамони ботаҷриба, соҳибэҳтиром ва калонсол интиҳоб мешаванд; в) муҳлати ваколати палатаи болоӣ дарозтар буда, қисм-қисм барқарор карда мешавад, ки ин барои бо тезӣ иваз шудани раванди сиёсӣ монеъ мегардад; г) палатаи болоӣ санадҳои палатаи поёиро назорат намуда, барои мавқеи радикалиро интиҳоб намудани палатаи поёӣ имкон намедиҳад; д) одатан палатаи болоӣ пароканда карда намешавад ва дар ҳолати пароканда шудани палатаи поёӣ фаъолияти худро идома медиҳад. Дар ин ҷо муқаррароти моддаи 63 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷолиби диққат менамояд, ки он дар фаъолияти парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ҳокимияти қонунгузор паҳлӯҳои дигари норавшанро ба вучуд меорад. Мутобиқи муқаррароти моддаи мазкур Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон метавонанд пеш аз мӯҳлат дар ҷаласаҳои якҷояи худ бо тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон ихтиёран пароканда шаванд. Таҳлили моддаи мазкур ва қонуни конституционӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» нишон дод, ки на дар Конститутсия ва на дар қонуни конституционӣ асосҳои пароканда шудани Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешбинӣ карда нашудааст (ба истиснои бе ягон асос, ихтиёран пароканда шудан). Дар натиҷаи таҳлили мантиқии муқаррароти моддаи 63 Конститутсия ва қонуни конституционӣ ба ҳуло-

³⁶⁷ Степанова И.М Парламентское право России // под редакцией. - М., 2000. – С. 67-69

сае омадан мумкин аст, ки палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон наметавонанд дар алоҳидагӣ, новобаста аз ҳамдигар пароканда шаванд.

Талаботи мазкури Конститутсия ва қонуни конституционӣ фаъолияти Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро маҳдуд намуда, Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагонро дар вобастагии ҳамдигарӣ қарор медиҳад. Зеро нақшаи ихтиёран пароканда шудани Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, ки дар Конститутсия ва қонуни конституционӣ мустаҳкам карда шудааст, дорои як қатор муаммоҳо мебошад. *Аввал*, Маҷлиси намояндагон мутобиқи муқаррароти Конститутсия ва қонуни конституционӣ дар асоси низоми бисёрхизбӣ таъсис дода мешавад. Бинобар ин эҳтимол аст, ки Маҷлиси намояндагон аксар вақт ба майдони бӯҳрони сиёсӣ, ки асоси онро бархӯрди манфиатҳои ҳизбҳои сиёсӣ ташкил медиҳад, табдил ёбад. Дар ин маврид фаъолияти муътадили қонунгузорӣ зери хатар гузошта шуда, дар навбати аввал манфиатҳои сиёсии тарафҳои муқобил гузошта мешавад, ки ин ба натиҷаи фаъолияти парламент ва давлат бе таъсир монда наметавонад³⁶⁸.

Вобаста ба ин дар баъзе ҳолатҳо роҳи асосии баромадан аз бӯҳрони сиёсӣ пароканда карда шудани парламент ба шумор меравад. Лекин барои пароканда карда шудани парламент бошад тарафдории аз се ду ҳиссаи шумораи умумии аъзо ва вакили Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон талаб карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки бе тарафдории аз се ду ҳиссаи тарафи дигар пароканда шудани палатаи дигар аз эҳтимол ниҳоят дур аст. *Сониян*, дар як вақт пароканда карда шудани палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҳу ноҳақ барои боз дошта шудани фаъолияти қонунгузорӣ оварда мерасонад, ки ин боиси оқибатҳои номатлуби сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гашта метавонад.

Дар асоси гуфтаҳои боло аз нуқтаи назари мо он чиз қобили қабул аст, ки ҳар яке аз палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи пароканда карда шудани худро ба таври мустақилона, новобаста аз палатаи дигар мавриди баррасӣ қарор диҳад. Лекин дар ин ҷо муқаррароти моддаҳои 57, 58, 59 қонуни конституционӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро аз мадди назар дур кардан лозим нест, ки онҳо ҳуқуқи қабул намудани қонунро танҳо ба Маҷлиси намояндагон додаанд. Маҷлиси миллӣ бошад қонунҳои қабулнамудаи Маҷлиси намояндагонро танҳо ҷонибдорӣ менамояду ҳалос, ки ин масъала ҳангоми пароканда шудани палатаи поёнӣ аҳамияти назаррас дорад.

Ҳамин тавр, дар низоми асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти ҳокимияти қонунгузор мавқеи асосиро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонуни конституционӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Дастури ҷаласи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дастури Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амсоли инҳо

³⁶⁸ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республики Таджикистан. - Д., 2007. - С. 59-62.

мавқеи муҳимро ишғол менамоянд, ки дар онҳо вазъи ҳуқуқии ҳокимияти қонунгузор мустаҳкам карда шуда, тартиби ташкил ва фаъолияти онҳо пешбинӣ карда шудааст.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2003
2. Конституционное право Республики Казахстан // под редакцией Ащеулова А.Т. - Алматы, 2001. - С. 248
3. Қонуни конститусионӣ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19-уми апрели соли 2000 // АМО ҶТ, соли 2000, № 4, мод.108; соли 2004, № 5, мод.351; соли 2007, №5, мод.351; соли 2008, №10, мод.796.
4. Ализода, З. Становление института парламента в республике Таджикистан: проблемы теории и практики Душанбе: ТНУ, 2011. — 264 с.
5. Безуглов А.А., Солдатов С.А. Конституционное право России. - М., 2003. - С. 546
6. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республики Таджикистан. - Д., 2007. - С. 124
7. З.Ҷ. Маҷидзода, А.Г. Холиқзода., Р.С. Одиназода. Права человека и конституционне- правовое развитие Таджикистана. – Душанбе, «Меҳрона- 2017» . 2019. – 279 с.
8. Степанова И.М Парламентское право России // под редакцией. - М., 2000. - С. 33.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025
Аз тақриз баргашт: 25.03.2025
Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ИНТИХОБОТ ХУСУСИЯТИ ҲАТМИИ ДЕМОКРАТИЯ

Гадоев Бурхониддин Саймуддинович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессори кафедраи ҳуқуқ
конститутсионӣ ва маъмурий
Тел.: 917-75-63-20;
Email: burhonidin@mail.ru.

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – Ҳуқуқи конститутсионӣ, ҳуқуқи мурофиаи судии конститутсионӣ, танзими ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллӣ

Муқарриз: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Ташаккули падидаҳои интихоботи демократӣ дар мамлакати мо ба монанди рушди ҳамагуна равандҳои таърихӣ, айнан дар шароити дар як вақт кашфиёти сохторҳои нави ташкили ҳокимият ва расмиқунонии падидаҳои иштироки сиёсии шаҳрвандон ва дар дараҷаи давлатӣ ба амалбарории он татбиқ шуда истодааст. Арзиши олий будани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 эътироф ва таҳким ёфтааст. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Дар Тоҷикистон халқ баёнгарии соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Ҳамчунин асосҳои зарурии меъёрии ҳуқуқӣ барои иштироки фаъоли созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди ҳифзи ҳуқуқҳои интихоботӣ ташкил ёфта, соҳибони ин ҳуқуқҳо бо воситаҳои ҳуқуқии худмуҳофизатӣ таъмин гардидаанд. Дар мақолаи мазкур муаллиф бо истифода аз адабиёти пурғановати ҳуқуқӣ арзишҳои демократии интихоботро дар марҳилаи ҳозира мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: Демократия, интихобот, Конститутсия, мақомоти давлатӣ, парлумон, демократияи намоёндагӣ, раъйпурсӣ, ислоҳоти конститутсионӣ.

ВЫБОРЫ – ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ АТТРИБУТ ДЕМОКРАТИИ

Гадоев Бурхониддин Саймуддинович,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доктор юридических наук, профессор
кафедры конституционного и
административного права
Тел.: 917-75-63-20
Email: burhonidin@mail.ru.

Научная специальность: 12.00.02 – Конституционное право; конституционный судебное процессуальное право; правовое регулирование местной власти

Рецензент: Диноршох А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Формирование института демократических выборов в нашей стране, как и развитие всех исторических процессов, происходит в контексте одновременного открытия новых структур управления и формализации института политического участия граждан и его реализации на государственном уровне. Высшая ценность человека, его права и свободы признаны и закреплены в Конституции Республики Таджикистан 1994 года. Государство признает, соблюдает и защищает права и свободы человека и гражданина. В Таджикистане люди являются выражением суверенитета и источником государственной власти, которую они осуществляют напрямую или через своих представителей. Также была создана необходимая правовая база для активного участия организаций гражданского общества в процессе защиты избирательного права граждан, и обладателем этих прав были предоставлены правовые средства самообороны. В этой статье автор исследует демократические ценности выборов на современном этапе, используя богатую юридическую литературу.

Ключевые слова: Демократия, выборы, Конституция, государственный орган, парламент, представительная демократия, референдум, конституционная реформа.

ELECTIONS ARE A MANDATORY ATTRIBUTE OF DEMOCRACY

Gadoev Burhoniddin Saymuddinovich,
Tajik National University, Faculty of Law,
Doctor of Law, Professor of the Department
of Constitutional and Administrative Law
Phone: 917-75-63-20,
e-mail: burhonidin@mail.ru.

Scientific specialty: 12.00.02 – Constitutional law; constitutional judicial procedural law; legal regulation of local authorities

Reviewer: Dinorshok A.M., Doctor of Law, Professor

Annotation: The formation of the institution of democratic elections in our country, as well as the development of all historical processes, takes place in the context of the simultaneous opening of new governance structures and the formalization of the institution of political participation of citizens and its implementation at the state level. The highest value of a person, his rights and freedoms are recognized and enshrined in the 1994 Constitution of the Republic of Tajikistan. The state recognizes, observes and protects the rights and freedoms of man and citizen. In Tajikistan, people are an expression of sovereignty and a

source of state power, which they exercise directly or through their representatives. The necessary legal framework was also created for the active participation of civil society organizations in the process of protecting citizens' suffrage, and legal means of self-defense were provided by the holder of these rights. In this article, the author explores the democratic values of elections at the present stage, using rich legal literature.

Keywords: Democracy, elections, the Constitution, the public authority, the parliament, representative democracy, the referendum, constitutional reform.

Арзиши олі будани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 эътироф ва таҳким ёфтааст. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Дар Тоҷикистон ҳалқ баёнғари соҳибхитёрӣ ва сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Ҳамчунин асосҳои зарурии меъёрии ҳуқуқӣ барои иштироки ғайри созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди ҳифзи ҳуқуқи шахсият таъкил ёфта, соҳибони ин ҳуқуқҳо бо воситаҳои ҳуқуқи худмуҳофизатӣ таъмин гардидаанд.

Моҳияти амиқи иҷтимоӣ ва аҳамияти сиёсии ҷамъиятҳои аслан демократӣ маҳз дар он ифода меёбад, ки иродаи мустақили сиёсии шахсиятро дар таҷрибаи ҷамъиятӣ-сиёсӣ тавассути татбиқи намудани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва уҳдадориҳои асосӣ инъикос менамоянд.

Тайи солҳое, ки пас аз қабули нахустин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сипарӣ гардиданд, ғояҳои конститутсионӣ дар меъёрҳои қонунгузориҳои соҳавӣ хеле тақвият ёфтанд ва дорои қобилияти ҳаётӣ будани ҳудро собит намуданд. Дар натиҷа, сохти комилан пурра ва муназзами татбиқи ҳуқуқҳо, озодиҳо ва уҳдадориҳои конститутсионӣ ба шакл дароварда шуд, ки он аз ҷузъиёти зерин иборат аст:

- 1) моҳият ва шартҳои татбиқи ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳо;
- 2) субъектҳои татбиқи ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳо;
- 3) қафолатҳои татбиқи ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳо;
- 4) ҳифзи ҳуқуқи ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳо;
- 5) воситаҳои ғайрионаи амалӣ гардонидани ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳо;
- 6) Марҳилаи муҳофизати дар амал татбиқи намудани ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳо.

Ҳуқуқҳои дахлнопазири ҳалқи Тоҷикистон – ин ҳуқуқ ба ҳокимият мебошад, ки дар Конститутсия пешбинӣ гардида, иштироки бевоситаи шаҳрвандонро дар идоракунии қорҳои давлатӣ тавассути мақомоти ҳокимияти давлатӣ қафолат медиҳад. Инчунин дар Тоҷикистон давлат таъкили худидоракунии маҳаллиро қафолат медиҳад.

Интиҳобот дар Ҷумҳурии муосири Тоҷикистон як унсур зарурии демократия буда мафҳуми он гуногунҷабҳа мебошад³⁶⁹. Яқум, интиҳобот дар баробари раъйпурсӣ мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

³⁶⁹ Имомов А.И. Конституционное право РТ. (на тадж.яз.). – Душанбе, 2012. – С. 310.

(Моддаи 6)³⁷⁰ ифодаи олиии бевоситаи ҳокимияти халқ, як шакли амалӣ кардани демократия дар кишвар мебошад, ки халқ иродаи сиёсии худро мустақиман изҳор мекунанд. Дуюм, интиҳобот механизми татбиқи ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандон барои интиҳоб ва интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти маҳаллӣ мебошад (моддаи 27)³⁷¹. Сеюм, интиҳобот воситаи қонунигардонии ҳокимияти давлатӣ ва таҷдиди сиёсии он мебошад. Тавассути интиҳобот, халқ ба намоёндагони интиҳобшудаи худ ҳуқуқи амалӣ намудани ҳокимияти давлатиро барои давраи муайян (одатан чаҳор ё панҷ сол) месупоранд. Чорум, интиҳобот тарз ва расмиёти ташаққули демократии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ мебошад.

Интиҳобот ва демократия, гарчанде онҳо ба ҳам вобастагӣ доранд, аммо мазмуни гуногун доранд. Таҷрибаи таърихӣ мисолҳои зиёди истифодаи интиҳоботро дар ҳолатҳои медонад, ки ба таҷдид ва интиқоли қудрат пас аз овоздиҳӣ рабт надоранд. Интиҳоботи демократӣ, озод, кушода ва рақобатпазир натиҷаи таҳаввулотӣ дарозмуддати падидаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд. Дар шароити муносири гузариш ба низомии демократияи сиёсӣ, ки барои онҳо изҳори иродаи шаҳрвандон шартӣ қонунии ҳокимият, пайдарҳамӣ ва муттасилии фаъолияти мақомоти интиҳобшудаи давлатӣ мебошад, эҳтимолияти гузариши мустақиман ба рушд ва риояи бечунучароии принципҳои сиёсӣ ҳуқуқии ташкил ва гузаронидани интиҳобот, рушди малакаҳои иштироки демократии шаҳрвандон дар ҷараёни интиҳобот ва дарки аҳамияти иҷтимоии маъракаҳои даврии интиҳобот вобаста аст³⁷².

Истилоҳи "Ҳуқуқи интиҳоботӣ" бо ду маъно истифода мешавад: объективӣ ва субъективӣ. Ҳуқуқи объективӣ маҷмӯи меъёрҳои (қоидаҳои) ҳуқуқие мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятии вобаста ба ташкили мақомоти намоёндагии ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ ва шахсони мансабдори интиҳобшударо ба вучуд меоранд³⁷³. Бояд қайд кард, ки доираи муносибатҳои танзимкунандаи меъёрҳои қонунгузории интиҳобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон торафт васеъ шуда истодааст. Агар дар давраи Шуравӣ дар таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои интиҳоботӣ ташкили танҳо мақомоти намоёндагии ҳокимияти давлатиро танзим мекард, пас пас аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994, интиҳобот воситаи асосии ташкили мақомоти намоёндагии худидоракунии маҳаллӣ ва инчунин роҳбари давлат мебошад.

Ҳуқуқи субъективии ҳуқуқи интиҳобот маънои кафолати давлатро барои иштироки шаҳрванд дар интиҳобот ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дорад. Ин асосан ҳуқуқи овоздиҳии фаъол - ҳуқуқи овоздиҳӣ ва ҳуқуқи ғайрифавол - ҳуқуқи интиҳоб шуданро дар бар

³⁷⁰ Конституция (Основной Закон) Республики Таджикистан. – Душанбе, 2003. – 83с.

³⁷¹ Конституция (Основной Закон) Республики Таджикистан. – Душанбе, 2003. – 83с.

³⁷² Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебник для вузов. Отв. Редактор- доктор юридических наук А. В. Иванченко. – М.: 1999. – С. 11.

³⁷³ Имомов А.И. Конституционное право РТ. (на тадж.яз.). – Душанбе, 2012. – С. 310.

мегирад. Аммо, ҳуқуқҳои субъективии интиҳоботи шаҳрвандон бо ҳуқуқҳои ғаёол ва ғайриғаёол дар интиҳобот маҳдуд нестанд. Онҳо хеле васеътар мебошанд. Ҳуқуқҳои субъективии интиҳоботи шаҳрвандон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инҳо иборатанд: ҳуқуқи иштирок дар пешбарии номзад ба вакилӣ; ҳуқуқи иштирок дар маъракаи пешазинтиҳоботӣ ҳам барои дастгирӣ ва ҳам муқобили номзадҳои мушаххас; ҳуқуқи шахси боваринок будани вакил, нозир, узви комиссияи интиҳобот ва ғайра.

Нуқтаи назари анъанавии интиҳобот ба сифати расмиёти расмӣ ташкили мақомоти давлатӣ дар ҳолатҳои маҳдуд ва нопурра нест, ки интиҳобот ба як ниҳоди демократия, роҳи амалӣ кардани шахсияти сиёсии шаҳрвандон, заминаи конституционии низоми давлатӣ табдил ёбад. Интиҳобот, пеш аз ҳама, иродаи ба ҳар як интиҳобкунанда дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯъ иродаи баёнгардида барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ мебошад.

Ташаққули падидаҳои демократияи интиҳобӣ дар мамлакати мо аз рӯи сценарияи рушди ҳаргуна раванди таърихӣ, яъне дар шароити ҷустуҷӯи мувозӣ барои сохтори нави ташкили қудрат ва ба расмӣ даровардани падидаҳои иштироки сиёсии шаҳрвандон дар татбиқи он дар сатҳи давлатӣ сурат гирифтаст. Хусусияти марҳилаи кунунӣ дар марҳилаи гузариши он қарор дорад, вақте ки ниҳодҳои кӯҳна таъсири худро ба таҳия ва қабули қарорҳои калидӣ нигоҳ медоранд ва муассисаҳои нав ҳанӯз сифатҳои зарурӣ барои таъсир расонидан ба сиёсати ояндаи рушд ва танзими онро надоранд. Ин маънои онро дорад, ки дар низом ва равандҳои ғаёолияти ҳокимият ҳамзамон интиқолгарони муқобили тамоюлҳои иҷтимоӣ - модернизатсия ва барқарорсозӣ ва технологияҳои идоракунии иҷтимоӣ мавҷуданд, ки дар бӯҳронҳо ва низоъҳои институтсионалии доимӣ зоҳир мешаванд. Ҳалли қазияи мазкур танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар байни нерӯҳои пешбарандаи ҷомеаи сиёсӣ ва гурӯҳҳо мусолиҳа ба даст ояд, ки ин дар навбати худ роҳҳои мувофиқати манфиатҳо ва мавқеъҳоро ифода мекунад. Бо эҳоди як сохтори ҳуқуқии ҷамъиятӣ барои ҳамкорӣ ҷомеа ва давлат, ки метавонад як шартӣ ғаёолият ва мавҷудияти муштараки онҳо гардад, нобоварӣ ва бегонагии тарафайнро бартараф кардан мумкин аст. Падидаҳои демократияи бевосита ва намояндагӣ чунин сохторе мебошанд, ки ба туфайли он ҳокимият ва шаҳрвандон бо риояи шароити мустақилият, таҷдид ва танзими худ дар речаи муколамаи доимӣ ва назорати мутақобила зиндагӣ мекунанд.

Аммо, муносибатҳои байни ҷамъият ва давлат, ҳукумат ва шаҳрванд дар шароити шакли демократии ташкили онҳо идеалӣ нестанд. Назорати сиёсии шаҳрвандӣ ба ғаёолияти мақомоти давлатӣ як қатор хусусиятҳои зиддиятнок дорад. Демократия ба пайдоиши қудрати ҷамъшудаи гурӯҳҳо ва манфиатҳои иҷтимоӣ оварда мерасонад. Мушкилие, ки тамоюлҳои манфии рушдро ба бор меорад, бӯҳронҳо ва ҳатто заъфҳои интиҳоботиро ба вучуд меорад. Шаклҳои номатлуби демократия, ба монанди демократияи ҷудогона, потенциали харобиоварро ҳамчун давлати

тоталитарӣ ё бюрократӣ доранд. Аз ин рӯ, зарурати ғаврии ҳамачонибаи ин падидаи иҷтимоӣ таърихӣ, дарки моҳияти сиёсии он, ошкор кардани мундариҷаи ҳуқуқӣ ва кафолати камтарин хароҷоти иҷтимоӣ дар шароити гузариш ба низоми иштироки масъулияти шаҳрвандон ва намоёндагони интиҳобшудаи онҳо дар сохторҳо ва раёндҳои ҳокимият мебошад.

Интиҳобот муҳимтарин ниҳод барои ташкил ва ғавлияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар ҷомеаҳои муосири сиёсӣ мебошад. Онҳо соҳаи нав ва соҳаи ғавлияти касбиро ташкил медиҳанд. Дар илми муосир, зухуроти қудрат дар маҷмӯъ ва қудрати интиҳобӣ аз ҷониби намоёндагони касбҳои гуногун ва пеш аз ҳама ҳуқуқшиносон, таърихшиносон, сиёсатшиносон ва сиёсатмадорон асоснок карда шудааст.

Консепсияи муосири демократияи интиҳоботӣ ва қонунгузориҳои интиҳобот ҳамчун як низоми институтҳои ҳуқуқии давлатӣ, ки ба иродаи сиёсии шаҳрвандон асос ёфтаанд ва иштироки онҳоро дар раёнди интиҳобот танзим мекунанд, аз ғояҳои қаблан таҳияшуда фарқ мекунад. Ҳуқуқи нави интиҳобот як соҳаи муҳим дар миқёс ва таъсири амали ҳуқуқӣ, қоидаҳо ва расмиёте мебошад, ки таҷдиди сиёсӣ ва интиқоли қудратро аз рӯи натиҷаҳои интиҳоботи мунтазам баргузоршуда таъмин менамояд.

Дар илми ҳуқуқи конституционӣ зери мафҳуми интиҳобот чун «тартиби ташкили мақомоти давлатӣ ё ваколатдории шахси мансабдор, ки бо роҳи овоздиҳии шахсони ваколатдор амалӣ карда мешавад, ба шарте, ки якҷанд номзад барои ҳар як ваколатнома (мандат) иваз карда шаванд» фаҳмида мешавад³⁷⁴.

Интиҳоботи алтернативӣ аз дигар усулҳои ташаккули ҳаёти шахсии мақомоти давлатӣ фарқ мекунад. Дар баробари ин, тарзҳои гуногуни бо ҷунин равишҳо чун таъин, мерос ва пур кардани мансабҳои гуногун аз рӯи вазифа ва қуръа маълуманд.

Бояд қайд кард, ки ислоҳоти конституционии соли 1999 хусусияти мувофиқаткунандаи Конституцияи соли 1994-ро тақвият дода, баъзе мушкилоти рушди иҷтимоӣ сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар сатҳи олии ҳуқуқӣ ҳал намуд. Инҳо демократикунории қоидаҳо ва муқаррароти муайяни интиҳоботро дар бар мегиранд: ба ғавлияти низоми бисёрҳизбӣ иҷозат медиҳанд: аз ҷумла ҳизбҳои сиёсӣ, ташкили парлумони касбии доимӣ ва ғайра. Дар натиҷаи ислоҳоти конституционӣ қонунҳои нави интиҳобот қабул карда шуданд, ки дар асоси он интиҳоботи ҳаёти нави Маҷлиси Олӣ – Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси маҳаллии вакилони халқ баргузор гардид, интиҳобот дар низоми бисёрҳизбӣ баргузор гардид. Намоёндагони ҳизбҳои сиёсӣ дар парлумон соҳиби ҷой гардиданд.

Гуфтан мумкин аст, ки пас аз ба охир расидани маъракаи сиёсии солҳои 1999-2000, гузаронидани раёйпурсӣ ва интиҳобот, як қатор ҷиҳатҳои мусбӣ дар рушди иҷтимоӣ сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

³⁷⁴ Алебастрова И.А. Конституционное право зарубежных стран. – М., 2001. – С. 158.

амал омад. Аз ҷумла, интиҳобот дар заминаи бисёрҳизбӣ баргузор шуд, парлумони доимӣ таъсис ёфт, интиҳобот асосан дар асоси алтернативӣ баргузор шуд ва иҷрои Созишномаи умумӣ оид ба истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ асосан ба анҷом расид.

Интиҳобот роҳи қадимтарини ба шахсият додани ваколати ҳокимӣ мебошад. Нигоҳ доштан ва истифодаи васеи онҳо дар давлатҳои демократӣ аз он иборат аст, ки онҳо як қатор вазифаҳои иҷтимоиро иҷро мекунанд, ки муҳимтарини онҳо инҳоянд:

1. Ин воситаи муҳимми таъмини қонуниятӣ ҳокимият, яъне эътирофи он аз ҷониби аҳоли, омодагӣ ба иҷрои ихтиёрии он мебошад.

2. Ин мизони ҳаёти сиёсӣ, нишондиҳандаи таносуби қувваҳо ва манфиатҳои мухталиф дар ҷомеа.

3. Ин воситаи интиҳоби пешвоёни сиёсӣ аст, ки ба шаҳрвандон имкони вогузор кардани функцияҳои идоракуниро ба одамоне фароҳам меорад, ки ба назари онҳо сазовори эътимод ва сифатҳои мувофиқ мебошанд.

4. Ин унсuri муҳимми роҳхали таъмини соҳибихтиёрии халқ ва низомии демократии сиёсӣ мебошад, ки ба туфайли он салоҳияти мақомоти муҳимтарини давлатӣ сарчашмаи иродаи халқ мебошанд.

Интиҳобот шакли қонунишудаи изҳори иродаи мустақими халқ аст, ки зухуроти демократияро ифода менамояд. Тавассути интиҳобот шаҳрвандон ба ташаккули мақомоти давлатӣ таъсир расонида ҳуқуқи асосии сиёсии худ - иштирок дар идораи корҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро амалӣ мекунанд. Агар мақомоти давлатӣ дар заминаи интиҳоботи бовиҷдонона (ғайриқалобона), шаффоф ва одилона, бо иштироки ҳуди шаҳрвандон ташаккул дода нашаванд, ҷомеаи шаҳрвандии дар асоси ғуноғунандешиву манфиатҳои шаҳрвандон бунёдёфта итоати ихтиёрии шаҳрвандон ба қонунро таъмин карда наметавонад ва эҳтимол аз тарқишҳои шадиди иҷтимоӣ ва бархӯрдҳои хунин канораҷӯӣ карда наметавонад. Интиҳоботи демократӣ муқобилмаъноӣ (антиподи) ҷанги шаҳрвандӣ ва ҳалли зӯронаи масъалаи ҳокимият мебошад.

Аз ҷониби худ интиҳобот бевосита сохти сиёсии давлатро инъикос менамояд ва ба он таъсир мерасонад. Тамоми раванди ташкил, тартиби гузаронидани интиҳобот ва муайяннамоии натиҷаҳои он бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, яъне ҳизбҳои сиёсӣ робитаи зич дорад. Интиҳобот аз рӯи тарзи гузаронидан дар асоси низомии духизбӣ ва бисёрҳизбӣ фарқ мекунанд. Интиҳобот ба шаҳрвандон имконият медиҳад, ки мазмуни аслии барномаҳои ҳизбҳои сиёсиро, ки барои ҳокимият дар давлат мубориза мебаранд, муайян намоянд. Танҳо интиҳобот иродаи аксарияти мардумро, ки дар асоси он ҳокимияти демократӣ ташаккул додан мумкин аст, муайян мекунад. Ҳизбҳои сиёсӣ ба ташаккулёбии ин аксарият мусоидат мекунанд.

Низомии интиҳоботӣ ва ҳуқуқи интиҳоботӣ заминаҳои зарурии татбиқи ҳокимияти халқӣ – принципи бунёдии давлатдорӣ Тоҷикистон мебошанд. Конститутсияи ҚТ принципҳои бунёдгузореро дар бар мегирад, ки ба раванди ташкил ва гузаронидани интиҳобот дахл дошта, қувваи олии ҳуқуқӣ доранд ва дар тамоми қаламрави кишвар татбиқ карда мешаванд.

Дар Конституция формулаи ҳукуки муносибати мутақобилаи байни демократия ҳамчун шакли сиёсии ташкили ҳокимияти халқӣ ва интиҳобот ҳамчун ниҳоде, ки яке аз воситаҳои иштироки мустақими шаҳрвандонро дар идораи корҳои давлат ва ҷамъият таъмин менамояд, дарҷ гардидааст, ин муқаррарот ба асосҳои сохти конституционӣ ва ҳукуку озодиҳои сиёсии шаҳрвандон, қобилияти ҳукуки давлатии ҷомеа мансуб дониста шудаанд, ки тибқи онҳо дар ҚТ манбаи ягонаи ҳокимият халқ мебошад, ки ҳокимияти худро бевосита, инчунин тавассути мақомоти ҳокимияти давлатӣ амалӣ мекунад. Тавсифи конституционии ниҳодҳои раёйпурсӣ ва интиҳобот чун ифодаи олитарину бевоситаи ҳокимияти халқ тавсифи бунёдгузор мебошад.

Бояд гуфт, ки мафҳуми демократияи интиҳоботӣ ва қонунгузориҳои интиҳоботии муосир ҳамчун низомии ниҳодҳои ҳукуқӣ-конституционӣ, ки ба изҳори иродаи сиёсии шаҳрвандон асос ёфтаву иштироки онҳоро дар маъракаи интиҳоботӣ танзим мекунад, аз тасаввуроти илмӣ қаблан таҳияшуда фарқ доранд. Ҳукуки интиҳоботии муосир соҳаи аз ҷиҳати фарогирӣ ва таъсирбахшияш васеи қоидаҳо, амалҳо ва расмиёте мебошад, ки таҷдиди сиёсӣ ва интиқоли ҳокимиятро дар натиҷаи интиҳоботи давра ба давра баргузоршаванда таъмин менамоянд. Ҳукуки интиҳоботӣ ин маҷмуи меъёрҳои ҳукукиест, ки имкониятҳои ҳама ширкаткунандагони муносибатҳои ҳокимиятро оид ба интиҳоби Президенти ҚТ, мақомоти намоёндагии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳудудораи маҳаллӣ ба мақсади қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ қонунан мустақкам менамояд. Маҳз интиҳобот шакли олии демократияи бевосита ва нишондиҳандаи идораи демократии давлат, аломат ё маҳаки муайянкунандаи татбиқи низомии тартиботи демократӣ дар кишвар, шаклҳои ифодаи соҳибхитияри халқ мебошад.

Адабиёт:

1. Алебастрова И.А. Конституционное право зарубежных стран. – М., 2001. – 656 с.
2. Имомов А.И. Конституционное право РТ. (на тадж.яз.). – Душанбе, 2012. – 496 с.
3. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебник для вузов. Отв. Редактор- доктор юридических наук А. В. Иванченко. – М.: 1999. – 856 с.
4. Конституция (Основной Закон) Республики Таджикистан. – Душанбе, 2003. – 83с.
5. Представительная демократия и электорально-правовая культура / Под общ. ред. Ю.А. Веденеева и В.В. Смирнова. – М.: Весь Мир, 1997. – с. 271.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба ҷоп тавсия шуд: 28.03.2025

**ҲУҚУҚИ МАДАНИЙ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) –
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

**ПУБЛИЧНЫЕ И ЧАСТНЫЕ ТОРГИ: ОБЩНОСТЬ И
ОСОБЕННОСТИ**

Кабутов Эрадж Давлатович,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры предпринимательского
и коммерческого права, кандидат
юридических наук
Тел.: (+992) 900-87-59-59
Email: kabutzoda86@mail.ru

Научная специальность: 12.00.03 – Гражданское право,
предпринимательское право; семейное право; международное частное
право

Аннотация: Вопрос о понятии и сущности публичной и частной торговли, торговля для общественного и личного блага, а также их соотношение являются предметом теоретического и практического внимания.

В юридической литературе было и всё ещё есть мнение о том, что вопросы организации и проведения торгов в публичных интересах, являются предметом регулирования не гражданского, а публичного права.

В настоящей статье на основе анализа высказанных в юридической литературе точек зрения, а также норм и положений гражданского и гражданско-процессуального кодексов Республики Таджикистан, автор присоединяется к мнению тех авторов, которые считают отношения, связанные с торгами, проводимыми в публичных интересах, предметом гражданского, а не гражданско-процессуального права.

В статье также подвергнуты тщательному анализу такие понятия, как публичные и частные интересы, публичные и частные торги, публично-правовые и гражданско-правовые договоры и т.д.

Ключевые слова: частные интересы, публичные интересы, частные торги, публичные торги, публично-правовые договоры, ненормативные публично-правовые договоры, гражданско-правовой договор, предмет публичных торгов, публичные закупки, публичный конкурс, конкурсы-торги.

САВДОИ УМУМ ВА САВДОИ ХУСУСӢ: УМУМИЯТ ВА ВИЖАГИҲО

Кабутов Эрач Давламатович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорат,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 900-87-59-59
Email: kabutzoda86@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи
оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Фишурда: Масъалаи мафҳум ва моҳияти савдои умум ва савдои
хусусӣ, савдо ба манфиати умум ва ба манфиати шахсӣ, инчунин таносуби
онҳо мавриди таваҷҷуҳи назариявӣ ва амалӣ қарор дорад.

Дар масъалаҳои ҳуқуқӣ андешае ҷой дошт ва ҳоло ҳам ҷой дорад, ки
тибқи он масъалаҳои ташкил ва баргузори савдо на мавзуи ҳуқуқи
маданӣ, балки мавзуи танзими ҳуқуқи оммавӣ мебошанд.

Дар мақолаи мазкур дар асоси таҳлили фикру андешаҳои дар
адабиёти ҳуқуқӣ ифодаёфта, инчунин меъёру муқаррароти кодексҳои
маданӣ ва мурофиавии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба
андешаи он муаллифоне ҳамроҳ мешавад, ки муносибатҳои марбут ба
савдоро, ки ба манфиати оммавӣ анҷом дода мешаванд, мавзуи ҳуқуқи
мурофиавии маданӣ не, балки мавзуи ҳуқуқи маданӣ мешуморанд.

Инчунин, дар мақола мафҳум ва моҳияти ибораҳои манфиатҳои
оммавӣ ва хусусӣ, савдои оммавӣ ва хусусӣ, шартномаҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ
ва шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ таҳлили ҳамаҷонибаи худро ёфтаанд.

Калидвожаҳо: манфиатҳои хусусӣ, манфиатҳои оммавӣ, савдои
оммавӣ, савдои хусусӣ, шартномаҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ, шартномаҳои
оммавӣ-ҳуқуқии ғайримеъёрӣ, шартномаи маданӣ-ҳуқуқӣ, мавзуи савдои
оммавӣ, хариди оммавӣ, озмун-савдо.

PUBLIC AND PRIVATE TENDERS: COMMONALITIES AND PECULIARITIES

Kabutov Eraj Davlamatovich,
Tajik National University, Faculty of
Law, Associate Professor of the
Department of Business and Commercial
Law, Candidate of Legal Sciences
Phone: (+992) 900-87-59-59
Email: kabutzoda86@mail.ru

Scientific speciality: 12.00.03 – Civil law, business law; family law; private

Abstract: The question of the concept and essence of public and private trade, trade for public and private benefit, and their correlation is the subject of theoretical and practical attention.

In the juridical literature there was and still is an opinion that the issues of organising and conducting tenders in the public interest are the subject of regulation of public law rather than civil law.

In this article, based on the analysis of the points of view expressed in the juridical literature, as well as the norms and provisions of the Civil and Civil Procedure Codes of the Republic of Tajikistan, the author joins the opinion of those authors who consider the relations related to the bidding conducted in the public interest to be the subject of civil law rather than civil procedure law.

The article also scrutinises concepts such as public and private interests, public and private bidding, public law and civil law contracts, etc.

Keywords: private interests, public interests, private bidding, public tenders, public-law contracts, non-normative public-law contracts, civil-law contract, subject of public tenders, public procurement, public tender, competitive bidding.

Большую дискуссию вызывает в юридической литературе вопрос критерий деления торгов на торги, проводимые в публичных интересах и торги, проводимые в частном интересе. Категория публичного интереса прямо не раскрывается в законодательстве. Доктрина также не выработала единого подхода к определению этого понятия.

Итак, чтобы исключить понимание публичного интереса как категорию только публичного права, представляется необходимым обратиться к уяснению основных подходов к делению права на частное и публичное. Говоря о частном праве, мы часто подразумеваем необходимость его размежевания с публичным правом. В литературе чаще всего приводятся попытки такого разграничения через материальный критерий (по содержанию регулируемых отношений и характеру интересов), через формальный признак (по способам правового воздействия на отношения), по другим юридическим признакам, таким как «положение субъектов правоотношений, распределение инициативы в защите нарушенного права, характер правовых норм, наличие или отсутствие возможности распоряжения субъективным правом его носителем и т.п.». Более того, в тех случаях, когда государства выполняет публичные задачи, оно может использовать частноправовые отношения и формы, если публичное право прямо не запрещает подобные действия.

В этой связке если подходить к торгам, организованных в публичных интересах через призму материальный признак, то можно отнести сферу организации таких торгов к предмету регулирования публичного права (например, административного, бюджетного). Однако, как писал И.А. Покровский, «разве не интересы государства как целого преследует государственное управление, заключая контракт о поставке провианта или обмундирования для армии, защищающей отечество? И, тем не менее, такой

контракт, бесспорно, принадлежит к области права частного, а не публичного»³⁷⁵. Речь при этом не идет об отождествлении имущественных отношений с предметом гражданского права, от чего предостерегали ведущие советские и российские цивилисты С.С. Алексеев, С.Н. Братусь, В.Ф. Яковлев и др. Что же касается содержания отношений, в которых задействован публичный собственник, то «так как хозяйственные связи государственных организаций по обмену имуществом и услугами имеют товарно-денежный характер, то и они регулируются гражданским правом»³⁷⁶.

А.О. Рыбалов утверждает, что «большинством участников гражданского оборота признается, что сам по себе факт нахождения в публичной собственности, не означает, что распоряжение им должно осуществляться в «системе координат» публичного права»³⁷⁷.

Отстаивая принадлежность отношений по поставкам для госнужд гражданскому праву, Л.И. Шевченко подчеркнула, что еще русские юристы А. Красик и Б.И. Элькин отмечали тот факт, что «более полу столетия Положение о казенных подрядах и поставках жило в нашем праве под одной общей обложкой с законами гражданскими»³⁷⁸.

Примечательным является то, что сторонники признания публично-правовых договоров и административных договоров в праве также призывают отграничивать ненормативные публично-правовые договоры от гражданско-правовых договоров. Так, А.В. Мадьярова видит отличия в том, что, во-первых, «публично-правовой ненормативный договор посвящен вопросам организации и осуществления публичной власти, реализации публичных прав и обязанностей, а гражданско-правовой - регулированию гражданских прав и обязанностей», во-вторых, «отношения между сторонами по публично-правовому договору полностью или частично основаны на административном (властном) подчинении, а в отношениях по гражданско-правовому договору стороны действуют на началах равенства, имущественной самостоятельности и автономии воли»³⁷⁹.

В.Ф. Яковлев, кроме прочего показал, что попытки обосновать систему права с позиций только его предмета невозможно, что в качестве основного юридического критерия для разграничения отраслей права и выявления его системы должен использоваться метод права. Как будет показано ниже, торги, организуемые в публичных интересах, зачастую реализуются на основе обязывающих норм права, путем возложения на стороны (чаще на сторону, предоставляющую публичного собственника) обязанностей к определенному поведению: так, например, государственный заказчик при закупке определенных видов продукции обязан проводить аукционы, концедент (публичный собственник) для заключения концессионного соглашения

³⁷⁵ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – М., 1998. – С. 37.

³⁷⁶ Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. - 2-е изд., доп. – М.: Статут, 2006. – С.48

³⁷⁷ Рыбалов А.О. О некоторых вопросах аренды публичного имущества. // Договор в публичном праве: сборник науч. ст. / под ред. Е.В.Гриценко, Е.Г.Бабелюк. – М.: Волтере Клувер, 2009. – С. 94.

³⁷⁸ Цит. по: Шевченко Л.И. Регулирование отношений поставки: теория и практика. – Спб.: Юрид. центр Пресс. 2002. – С.191.

³⁷⁹ Мадьярова А.В. Виды публично-правовых договоров в муниципальном праве// Договор в публичном праве: сборник науч. ст. / под ред. Е.В.Гриценко, Е.Г.Бабелюк. – М.: Волтере Клувер, 2009. – С. 61.

обязан провести конкурс. Однако, во-первых, не всякая такая обязанность обеспечена мерой государственного принуждения или хотя бы мерами государственного и общественного воздействия, во-вторых организаторы торгов в публичных интересах имеют и свободу в реализации своих полномочий, для чего им предоставлены и субъективные права, например, право определить условия торгов и условия договоров, которые будут заключены по итогам торгов, право отказываться от проведения торгов и изменять их условия и т.д.

В литературе отмечается, что «сочетание форм воздействия (на отношения в процессе регулирования), удельный вес каждой из них в разных отраслях права совершенно различны, в чем и находит свое выражение специфика отраслевых методов регулирования общественных отношений». На простой вопрос о том, чего больше у организатора торгов в публичных интересах - прав или обязанностей, можно отвечать только в контексте каждого вида таких торгов и временного отрезка времени, подчиненного действующим в этот период правовым нормам.

Все же полагаем, что на настоящий момент преждевременно говорить о том, что торги в публичных интересах стали институтом публичного (административного) права³⁸⁰. Субъективные права, устанавливаемые правом для удовлетворения имущественных интересов (пусть даже публичных имущественных интересов) лежат в плоскости гражданского права³⁸¹. Эти права включают в себе возможности лиц, представляющих публичного собственника, осуществлять правомочия владения, пользования, распоряжения в отношении публичного имущества на основе собственного усмотрения (пусть даже и ограниченного рамками специального закона), либо возможности требовать «активного поведения от других лиц, посредством которого управомоченный субъект удовлетворяет ту или иную имущественную потребность»³⁸². Иначе говоря, это предусмотренное законом мера возможного поведения субъекта права, включающая как возможность самостоятельно совершать определенные действия, так и возможность требовать определенных действий от других лиц.

В соответствии с изложенным, полагаем возможным исходить из того, что в тех случаях, когда торги организуются в публичных целях, они не становятся институтом публичного права, а регулируются гражданским правом. Наличие публично-правового элемента в этих гражданско-правовых отношениях лишь добавляет некоторые особенности в правовом регулировании и защите этих отношений.

Учитывая принципиальную возможность публичных интересов в сфере гражданско-правовых отношений, вернемся к раскрытию понятия публичного интереса.

³⁸⁰ Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. – 2-е изд., доп. – М.: Статут, 2006. – С. 93.

³⁸¹ Тихомиров А.С. Институт государственного и муниципального заказа в административном праве. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2009, Кудилинский М.Н. Государственный контракт: проблемы правоприменения // Договор в публичном праве: сборник науч. ст. / под ред. Е.В.Гриценко, Е.Г.Бабелюк. – М.: Волтер Клувер, 2009.

³⁸² Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. - 2-е изд., доп. – М.: Статут, 2006. – С. 94.

В литературе высказано мнение, что публичные интересы в строгом смысле слова – это общие интересы, своего рода усреднение личных, групповых интересов. Это общественные интересы, без удовлетворения которых невозможно, с одной стороны, реализовать интересы частные, с другой – обеспечить целостность, устойчивость и нормальное развитие организаций, государств, наций, социальных слоев, наконец, общества в целом³⁸³.

Ю.А. Тихомиров определил публичный интерес как «признанный государством и обеспеченный правом интерес социальной общности, удовлетворение которого служит гарантией ее существования и развития». С этим определением следует согласиться. Действительно, публичный интерес – это не только интерес государства или иного публично-правового образования, как субъекта права³⁸⁴.

В контексте излагаемого интересной представляется позиция А.А. Мережки. По его мнению, частное и публичное право находятся в диалектическом взаимодействии, поняв суть которого, можно понять смысл права в целом³⁸⁵. Это говорит о том, что логически частное право неизбежно предполагает публичное право, то есть одно не может существовать без другого.

Очевидно, что при этом публичные интересы не сводятся только к интересам неопределенного круга лиц, но и не отождествляются с государственными интересами или интересами органов местного самоуправления. Как отмечается в литературе, «если судебным актом нарушаются интересы государства, не обязательно нарушаются и публичные интересы. Категория «публичные интересы» не обязательно должна присутствовать во всех спорах с участием государства (юридических лиц с участием государства). Во всех вышеуказанных категориях дел наличие нарушений судебным актом публичных интересов зависит от обстоятельств дела и нарушенных норм. ...Вышесказанное по поводу публичных интересов позволило сделать вывод о том, что категория «публичные интересы» является, скорее, социальной категорией»³⁸⁶.

В то же время нельзя не согласиться и с взглядом на содержание публичного интереса, изложенным М.В. Карасевой, о том, что «бюджет – это объект публичного интереса»³⁸⁷. При этом, конечно, не имеется ввиду, что бюджет есть единственный объект публичного интереса, но понятно, что так называемый «публичный собственник» существует для того чтобы публичная собственность использовалась в интересах общества и государства.

И все же вернемся к необходимости разграничения торгов, проводимых в публичных интересах и торгов, организуемых в частных интересах.

³⁸³ Косарепо Н.Н. Категория «интерес» в системе публичного и частного права // Знание. Понимание. Умение. 2007. №3 – С. 157.

³⁸⁴ Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: БЕК, 1995. – С.55.

³⁸⁵ См.: Мережка А.А. Договор в частном праве. – Киев, Юстиниан, 2003. – С. 8.

³⁸⁶ Афанасьев Д.В. Нарушение публичных интересов как основание для изменения или отмены судебного акта в порядке надзора// Законодательство и экономика, 2006, № 1/1 ИПС «ГАРАНТ-Платформа F1 ЭКСПЕРТ»

³⁸⁷ Карасева М.В. Новое в бюджетном законодательстве и бюджетно-правовая теория// Законодательство и экономика, 2007, № 9// ИПС «ГАРАНТ - Платформа F1 ЭКСПЕРТ»

Поскольку предметом торгов может быть только вещь, имущественное право или право на заключение договора, постольку торги, организуемые в интересах общества и государства есть реализация публичного интереса в договорных отношениях по поводу какого-либо имущества. Не сами торги, а договоры, заключаемые по итогам таких торгов, направлены на удовлетворение публичных интересов. Причем в случае проведения торгов эти интересы должны иметь конкретное «имущественное» содержание.

Таким образом, представляется, что к категории торгов, проводимых в публичном интересе, следует по крайней мере отнести все торги, по итогам которых заключаются договоры, затрагивающие в той или иной степени объекты, находящиеся в собственности публично-правовых образований (бюджеты всех уровней, движимое и недвижимое имущество, недра и другие природные ресурсы), в том числе торги на закупку продукции для государственных и местных нужд, приватизационные торги, торги на право пользования природными ресурсами, торги на право заключения договоров пользования государственным и местным имуществом и др.

К торгам, проводимым в публичном интересе также следует отнести и торги в рамках исполнительного производства. Как пишет Л.А. Новоселова, «продажа имущества при обращении на него взыскания в судебном порядке относится к особым случаям продажи, когда реализация производится уполномоченными органами помимо воли его собственника. Вмешательство публичной власти в эти отношения вызвано необходимостью реализации функции государства по обеспечению исполнения судебных решений»³⁸⁸. М.И. Брагинский и В.В. Витрянский отмечали, что «торги, призванные обеспечить заключение договора на оптимальных условиях, и прежде всего в отношении цены, защищают тем самым интересы того, кто прибегнул к торгам. Однако в получении самой высокой цены могут быть заинтересованы при определенных условиях и третьи лица. Прежде всего, это кредиторы должника. В роли такого третьего лица - кредитора или иного заинтересованного лица - может выступать также государство. Тем самым наряду с частным возможен и публичный интерес к торгам»³⁸⁹.

В настоящему времени в Республике Таджикистан законодательному регулированию подвержена в основном область публичных закупок.

Такой же подход характерен и для большинства стран,³⁹⁰ а также международного регулирования (например, Типовой закон ЮНСИТРАЛ о публичных закупках).

Типичным примером торгов, проводимых в публичном интересе, могут считаться торги на закупку продукции для государственных нужд. Торгов, не относящихся к торгам, проводимым в публичном интересе, отнесем к торгам, проводимым в частном интересе. Частный интерес, противопоставленный публичному интересу, удовлетворяется путем реализации субъективных гражданских прав отдельных граждан и юридических лиц, вне прямого

³⁸⁸ Новоселова Л.А. Публичные торги в рамках исполнительного производства. – М.: Статут, 2006. – С. 4.

³⁸⁹ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: общие положения: Изд. 2-е, испр. – М.: Статут, 1999. – С. 221.

³⁹⁰ Подробнее см.: Публичные закупки в зарубежных странах: динамика правового регулирования: монография / отв. ред. О. А. Беляева, В. А. Вайпан, К. В. Кичик. – М.: Юстицинформ, 2017.

влияния на то государства.

Отдельно стоит выделить торги, проведение которых обусловлено сочетанием частного и публичного интереса – прежде всего это торги, проводимые госкорпорациями и естественными монополиями. Например, что касается закупок этих субъектов, то они, как правило, не подчиняются правилам, установленным для размещения заказов для государственных и местных нужд, кроме тех случаев, когда естественные монополии закупают финансовые услуги (открытие и ведение банковских счетов юридических лиц, осуществление расчетов по этим счетам, предоставление кредита, инкассация денежных средств, векселей, платежных и расчетных документов и кассовое обслуживание юридических лиц, выдача банковских гарантий, услуги на рынке ценных бумаг, услуги по договору лизинга, страхование имущества, личное страхование, в том числе медицинское страхование, негосударственное пенсионное страхование, страхование ответственности.) В перечисленных случаях субъекты естественных монополий обязаны проводить торги в порядке, предусмотренном законом. Тем не менее у специалистов не вызывает сомнений необходимость упорядочения любых закупок, осуществляемых предприятиями, находящимися преимущественно в государственной собственности или с участием государственного капитала, источником получения дохода которых является продажа услуг, имеющих важное значение для всего общества и всей экономики³⁹¹.

Для дальнейшего уяснения содержания понятия торгов, организуемых в публичных интересах, стоит отграничить это явление от публичного договора и публичного конкурса. Публичным договором признается договор, заключенный коммерческой организацией и устанавливающий ее обязанности по продаже товаров, выполнению работ или оказанию услуг, которые такая организация по характеру своей деятельности должна осуществлять в отношении каждого, кто к ней обратится (розничная торговля, перевозка транспортом общего пользования, услуги связи, энергоснабжение, медицинское, гостиничное обслуживание и т.п.). Очевидно, что не всякие торги могут быть квалифицированы как публичный договор хотя бы потому что, организатором торгов не всегда выступает коммерческая организация. Более того, организатор торгов не обязан продавать товар (выполнять работы, оказывать услуги) каждому, кто к нему обратился. Организатор лишь обязан принять заявки на участие в открытых торгах от каждого, кто их подал. Приглашение к участию в открытых торгах суть публичная оферта. Таким образом торги, организованные в публичных интересах и публичный договор – это два различных правовых явления.

Торги, проводимые в публичном интересе несмотря на терминологическую схожесть нельзя смешивать с публичными конкурсами. ГК РФ описывает конкурс, как форму торгов и одновременно как способ заключения договора. Конкурс есть процедура, которая сама по себе не приводит к тому изменению или установлению гражданских прав и

³⁹¹ Суходольский Г.А. Государственное управление размещением заказов в регулируемых организациях в России // Государственные и муниципальные закупки – 2009. Сборник докладов IV Всероссийской практической конференции-семинара. – М.: Юриспруденция, 2010. – С. 398.

обязанностей, к которому стремились стороны, а лишь становится предварительным этапом, подготовкой будущего договора.

Обязательным признаком публичного конкурса является то, что он должен быть направлен на достижение каких-либо общественных целей³⁹². Общественно полезные цели подразумевают достижение полезного эффекта в социальной, культурной, образовательной, научной сферах, причем этот эффект должен быть не личным (узколокальным), а именно общественным, то есть охватывать группу лиц. Е.А. Суханов подчеркивает, что не только «признание наилучшим, но и организация конкурса и вся совокупность действий, совершенных отозвавшимися лицами с целью достижения обусловленного результата, должны быть подчинены решению гуманитарных или научно-технических задач, имеющих общественное значение»³⁹³. В качестве возможных предметов публичного конкурса ГК РФ прямо называет создание произведений науки, литературы или искусства.

Публичный конкурс по мнению авторов, нельзя отнести к разновидности торгов³⁹⁴.

Обозначим общие признаки обеих конструкций.

1. Прежде всего, усматривается общность в терминологии, используемой законодателем при описании торгов и публичных конкурсов. Конкурс - частный случай и, наряду с аукционом, одна из форм торгов

2. В обоих случаях присутствует признак состязательности - в конкурсах- торгах выбираются наилучшие условия для организатора, в публичном конкурсе – лучшее выполнение работы или достижение иных результатов.

3. И конкурс-торги, и публичный конкурс проводятся, как правило, открыто (публично) – предложение адресовано неопределенному кругу лиц. Принять участие в конкурсе может любое лицо. Извещение (приглашение к участию) публикуется в печати или иных средствах массовой информации. При этом и конкурс-торги, и публичный конкурс могут быть закрытыми, т.е., когда предложение адресуется определенным лицам.

4. Объявление о публичном конкурсе и извещение о проведении конкурса-торгов должно содержать определенный набор обязательно указываемых условий проведения состязания (место, срок и порядок представления заявок, другие условия).

5. И конкурсы-торги, и публичные конкурсы могут предусматривать заключение договора с победителем по итогам торгов. Интересно, что если публичный конкурс предусматривает обязательство организатора в последующем заключить договор с победителем, ГК устанавливает для таких случаев приоритет норм, регулирующих порядок заключения договоров. Соответственно признается необходимым применение к публичному

³⁹² Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юридическая литература, 1975. – С.783; Рахмилович В.А. Советское гражданское право/ Под ред. В.А. Рясенцева. –М., 1965. – С. 320.

³⁹³ Гражданское право. Т.2. Полутон II/ Под ред. Е.А.Суханова. – М., 2000. – С. 347.

³⁹⁴ Например, Петров И.С. считает, что «к порядку проведения аукциона и коммерческого конкурса при приватизации государственного или муниципального имущества ближе всего стоят нормы права главы 57 ГК» (См. Петров И.С. Правовые аспекты организации и проведения приватизационных торгов //Законодательство и экономика. 2001. № 12 (212). С. 61.)

конкурсу правил главы 27 ГК РТ только в случаях, если ст.ст. 513-515 ГК РТ не предусматривают иное. Например, если публичный конкурс объявлен таким образом, что по его условиям с победителем будет заключен договор, должен обязательно применяться ч.2 ст.514 ГК РТ, который в частности предусматривает, что извещение о проведении торгов должно быть опубликовано организатором за тридцать дней до их проведения. Между тем глава 27 ГК РТ подобных условий не содержит.

Наряду с учетом перечисленных общих признаков, надо учесть и отличия, которые в своей совокупности дают право отрицать принадлежность публичного конкурса к торгам.

1. Публичность торгов и открытость публичных конкурсов следует понимать по-разному. Как справедливо замечает М.И. Брагинский «Если усмотреть смысл публичности в «обращении к публике», то самое указание в этой статье на публичность конкурсов можно было бы поставить под сомнение, учитывая значение публичности как родового признака любого вида конкурсов. Однако подобное сомнение нельзя считать обоснованным. Дело в том, что один и тот же термин «публичность» имеет неодинаковое значение. В частности, кроме «обращения к публике» можно воспользоваться другим его смыслом, который выражается в том, что «публичность» означает «для общества устроенный»³⁹⁵. Действительно, главным признаком публичного конкурса является общественно-полезная цель, в то время как конкурс-торги имеет своей целью достижение экономического эффекта, и не обязательно для общества в целом, а для участника и организатора торгов.

2. Различно встречное представление, обещаемое организатором конкурса-торгов и публичного конкурса. В первом случае победитель либо получает право на заключение договора с организатором торгов, либо, если предметом торгов было имущество, сразу приобретает это имущество, подписав протокол о результатах торгов, имеющий силу договора. Во втором же случае победитель получает денежное вознаграждение или иную награду. Причем очевидно, что вознаграждение – это не цена по договору, не стоимость созданного произведения. Хотя налоговое право относит вознаграждение к доходам, облагаемым подоходным налогом, тем не менее, нельзя говорить о вознаграждении только в экономическом смысле, оно необязательно эквивалентно стоимости созданного произведения, выполненной работы или достигнутого результата, основное значение как правило имеет нематериальная составляющая победы в публичном конкурсе.

3. Законодатель по-разному подходит к самой возможности и к правилам изменения условий конкурсов, а также к отмене (отказу от проведения) конкурсов. Так, для публичных конкурсов изменение условий допускается в течение первой половины установленного: для представления работ срока, а для конкурсов-торгов такая возможность вообще не предусмотрена. Отменить публичный конкурс организатор может в том же порядке, что и изменить условия, при этом организатор должен будет возместить расходы, понесенные любым лицом, которое выполнило предусмотренную в объявлении работу до того, как ему стало известно об

³⁹⁵ Брагинский М.И. Конкурс. – М.: Статут, 2005. – С. 55.

изменении условий публичного конкурса или его отмене. А вот отказаться от проведения конкурса-торгов организатор- может не позднее: чем за тридцать дней до дня окончания подачи заявок на участие в конкурсе, и никакого возмещения затрат тех лиц, которые готовились принять участие в конкурсе, организатор осуществить не обязан, кроме случая, когда он нарушит указанный тридцатидневный срок и откажется от проведения конкурса позднее, например, за двадцать дней. При этом возмещению подлежит только реальный ущерб.

4. При проведении конкурсов-торгов, исполнение основного обязательства, ради которого проводятся такие торги (например, передача реализуемого имущества, выполнение подрядных работ для государственных нужд) происходит после проведения торгов, по итогам проведения торгов. Поэтому при подготовке к участию в торгах, участники, как правило, никаких существенных расходов не производят. А при подготовке к участию в публичном конкурсе участники такого конкурса и выполняют ту самую работу (или существенную часть работы), которую представят на конкурс (например, создают литературное произведение, художественную фотографию, обобщают опыт по уже произведенному благоустройству города, создают архитектурный проект и т.д.). Естественно, участники публичного конкурса должны быть более защищены от действий организатора по отмене конкурса или изменению его условий, чем участники конкурса-торгов.

5. Следует отметить, что при проведении конкурсов-торгов конкурсная комиссия оценивает предлагаемые условия будущего договора, а при проведении публичного конкурса она оценивает уже достигнутый результат работ. Этим объясняется тот факт, что объявление о проведении публичного конкурса обязательно должно содержать критерии и порядок оценки результатов работ и иных достижений, а также существо задания, в то время как для конкурса-торгов указание таких условий, по общему правилу, необязательно и встречается только для отдельных торгов, регулируемых специальным законодательством.

Учитывая все указанные различия, следует согласиться с мнением о том, что публичный конкурс не есть конкурс как разновидность торгов, а представляет собой самостоятельное обязательство, справедливо выделенное Гражданским кодексом в отдельную главу. Применение судами норм о публичном конкурсе в тех случаях, когда проводятся конкурсы-торги представляется некорректным.

Таким образом, обобщая различные подходы авторов, мы предлагаем под понятием «торг» понимать процедуру, состоящую из несколько последовательно совершаемых организатором и участниками имущественного оборота взаимосвязанных действий и являющийся предпосылкой для этого, реализуемый путем заключение юридической сделки вступать в договорные отношения на оптимальных условиях для сторон.

Литература:

1. Афанасьев Д. В. Нарушение публичных интересов как основание для изменения или отмены судебного акта в порядке надзора// Законодательство и экономика, 2006, № 1/1 ИПС «ГАРАНТ-Платформа F1 ЭКСПЕРТ»
2. Брагинский М.И. Конкурс. – М.: Статут, 2005. – С. 55
3. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: общие положения: Изд. 2-е, испр. – М.: Статут, 1999. – С. 221.
4. Гражданское право. Т.2. Полутом II/ Под ред. Е.А.Суханова. – М., 2000. – С. 347.
5. Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юридическая литература, 1975. – С.783; Рахмилович В.А. Советское гражданское право/ Под ред. В.А. Рясенцева. –М., 1965. – С. 320.
6. Карасева М.В. Новое в бюджетном законодательстве и бюджетно-правовая теория// Законодательство и экономика, 2007, № 9// ИПС «ГАРАНТ-Платформа F1 ЭКСПЕРТ.
7. Косарепо Н.Н. Категория «интерес» в системе публичного и частного права // Знание. Понимание. Умение. 2007. №3 – С. 157.
8. Мадьярова А.В. Виды публично-правовых договоров в муниципальном праве// Договор в публичном праве: сборник науч. ст. / под ред. Е.В.Гриценко, Е.Г.Бабелюк. – М.: Волтере Клувер, 2009. – С. 61.
9. Мережко А.А. Договор в частном праве. – Киев, Юстиниан, 2003. – С. 8.
10. Новоселова Л.А. Публичные торги в рамках исполнительного производства. – М.: Статут, 2006. – С. 4.
11. Петров И.С. Правовые аспекты организации и проведения приватизационных торгов //Законодательство и экономика. 2001. № 12 (212). С. 61.)
12. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – М., 1998. – С. 37.
13. Публичные закупки в зарубежных странах: динамика правового регулирования: моногра-фия / отв. ред. О. А. Беляева, В. А. Вайпан, К. В. Кичик. – М.: Юстицинформ, 2017.
14. Рыболов А. О. О некоторых вопросах аренды публичного имущества. // Договор в публичном праве: сборник науч. ст. / под ред. Е.В. Гриценко, Е.Г. Бабелюк. – М.: Волтере Клувер, 2009. – С. 94.
15. Сухадольскгт Г.А. Государственное управление размещением заказов в регулируемых организациях в России // Государственные и муниципальные закупки – 2009. Сборник докладов IV Всероссийской практической конференции-семинара. – М.: Юриспруденция, 2010. – С. 398.
16. Тихомиров А.С. Институт государственного и муниципального заказа в административном праве. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2009, Кудилинский М.Н. Государственный контракт: проблемы правоприменения // Договор в публичном праве: сборник науч. ст. / под ред. Е.В. Гриценко, Е.Г. Бабелюк. – М.: Волтер Клувер, 2009.

17. Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: БЕК, 1995. – С.55.
18. Шевченко Л.И. Регулирование отношений поставки: теория и практика. – Спб.: Юрид. центр Пресс. 2002. – С.191.
19. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. - 2-е изд., доп. – М.: Статут, 2006. – С. 94.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИИ МАДАНИИ ТАРАФҲОИ ШАРТНОМАИ ХАРИДУ ФУРӯШИ МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТӢ

Каримзода Шараф,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: +992 981082525

Email: Sharaf-b-k@mail.ru

Ҷураев Азимҷон Шокирҷонович,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи маданӣ

Тел.: +992 988157373

Email: Azimjon_95@bk.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, ҷавобгарии тарафҳо дар шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ бо дарназардошти қонунгузори маданияи ҚТ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон иброз менамоянд, ки ҷавобгарӣ ба унвони яке аз падидаҳои аслии ҳуқуқи маданӣ ривочи муътадилу устувори муносибатҳои молумулкиро таъмин намуда, ба василаи он манфиатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии ҳамаи субъектҳои ҳуқуқи маданӣ мавриди ҳимоя қарор мегиранд. Дар ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи шартномавӣ маншаи ҷавобгарӣ вучуди шартнома мебошад ва шахс дар асари иҷро накардани уҳдадорӣ ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ, ки аз шартнома ба вучуд омадааст, ҷавобгари воқеӣ пиндошта мешавад. Дар ин бора метавон гуфт, ки дар натиҷаи иҷро накардани уҳдадорие, ки аз шартнома пайдо шудааст, шахсе, ки ба аҳди худ вафо намекунад ва бад ин васила боиси зиёни ҳампаймонаш мешавад, бояд аз уҳдаи зиёне, ки ба бор овардааст, барояд. Барои исботи ҷавобгарии шартномавӣ вучуди шартнома амри зарурӣ мебошад ва мавҷудияти робитаи шартномавӣ миёни ҷавобгару даъвогар яке аз унсурҳои муҳими ҷавобгарии шартномавӣ ба шумор меравад. Робитаи сабабӣ байни зиён ва иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ шартҳои дигари ба вучуд омадани ҷавобгарии шартномавӣ мебошад. Дар ҳақиқат, робитаи сабабӣ муҳим арзёбӣ мешавад, зеро маҳз бо вучуди он метавон муайян намуд, ки зиён дар натиҷаи иҷро нагардидани уҳдадорӣ ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ ба бор омадааст.

Мувофиқи қонунгузори ҚТ тарафҳо барои вайрон кардани шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ ҷавобгар мебошанд. Ба сифати чораҳои ҷавобгарии шартномавӣ дар аксари маврид ҷуброни зиён ва ноустуворона баромад мекунанд.

Муаллифон масъалаҳое, ки боиси ба вучуд омадани ҷавобгарии тарафҳо дар шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ мегарданд, баррасӣ намудаанд.

Калидвожаҳо: ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ, ҷавобгари шартномавӣ, тарафҳои шартнома, иҷрои накардани уҳдадорӣ, ҳуқуқваронкунӣ, маҷбуркунии давлатӣ, гуноҳ, робитаи сабабӣ, ҷуброни зиён, ноустуворона.

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СТОРОН ДОГОВОРА КУПЛИ-ПРОДАЖИ ЖИЛОГО ПОМЕЩЕНИЯ

Каримзода Шараф,

кандидат юридических наук

Тел.: +992 981082525

Email: Sharaf-b-k@mail.ru

Джураев Азимджон Шокирджонович,

Таджикский национальный университет,
юридический факультет, ассистент
кафедры гражданского права

Тел.: +992 988157373

Email: Azimjon_95@bk.ru

Аннотация: В статье анализируются понятие и сущность гражданско-правовой ответственности, ответственность сторон в договоре купли-продажи жилого помещения с учетом гражданского законодательства Республики Таджикистан. Авторы утверждают, что ответственность, как одно из основных явлений гражданского права, обеспечивает устойчивое и стабильное развитие имущественных отношений, тем самым защищая имущественные и личные неимущественные интересы всех субъектов гражданского права. При договорной гражданско-правовой ответственности источником ответственности является наличие договора, а лицо считается лично ответственным за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства, вытекающего из договора. В этой связи можно сказать, что в результате неисполнения обязательства, вытекающего из договора, лицо, не исполнившее свое обещание и тем самым причинившее ущерб своему партнеру, должно нести ответственность за причиненный им ущерб. Для доказательства договорной ответственности необходимо наличие договора, а наличие договорных отношений между ответчиком и истцом является одним из существенных элементов договорной ответственности. Другим условием возникновения договорной ответственности является причинно-следственная связь между ущербом и неисполнением договорных обязательств. Действительно, причинно-следственная связь считается важной, поскольку именно с ее помощью можно определить, что ущерб был причинен неисполнением обязательства или ненадлежащим исполнением обязательства.

За нарушение договора купли-продажи жилого помещения стороны несут ответственность в соответствии с действующим законодательством Республики Таджикистан. В большинстве случаев средствами правовой

защиты от договорной ответственности являются возмещение ущерба и неустойка.

Авторами рассмотрены вопросы, влекущие возникновение ответственности сторон в договоре купли-продажи жилого помещения.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, договорная ответственность, стороны договора, нарушение обязательства, правонарушение, государственное принуждение, вина, причинно-следственная связь, возмещение вреда, неустойка.

CIVIL LIABILITY OF THE PARTIES TO THE AGREEMENT FOR THE PURCHASE AND SALE OF RESIDENTIAL PREMISES

Karimzoda Sharaf,
candidate of legal sciences
Тел.: +992 981082525
Email: Sharaf-b-k@mail.ru

Juraev Azimjon Shokirjonovich,
Tajik National University, Faculty of
Law, Assistant Department of the Civil
Law
Тел.: +992 988157373
Email: Azimjon_95@bk.ru

Annotation: The article analyzes the concept and essence of civil liability, the liability of the parties in the contract of sale of residential premises taking into account the civil legislation of the Republic of Tajikistan. The authors argue that liability, as one of the main phenomena of civil law, ensures sustainable and stable development of property relations, thereby protecting the property and personal non-property interests of all subjects of civil law. In contractual civil liability, the source of liability is the existence of a contract, and a person is considered personally liable for failure to fulfill or improper fulfillment of an obligation arising from a contract. In this regard, it can be said that as a result of failure to fulfill an obligation arising from a contract, a person who has failed to fulfill his promise and thereby caused damage to his partner must be liable for the damage caused by him. To prove contractual liability, the existence of a contract is necessary, and the existence of contractual relations between the defendant and the plaintiff is one of the essential elements of contractual liability. Another condition for the emergence of contractual liability is the causal relationship between the damage and the failure to fulfill contractual obligations. Indeed, the cause-and-effect relationship is considered important, since it is with its help that it is possible to determine that the damage was caused by the failure to fulfill the obligation or improper fulfillment of the obligation.

For violation of the contract of sale of residential premises, the parties are liable in accordance with the current legislation of the Republic of Tajikistan. In

most cases, the means of legal protection from contractual liability are "compensation for damages" and "penalty".

The authors examined the issues that entail the emergence of liability of the parties in the contract of sale of residential premises.

Keywords: civil liability, contractual liability, parties to a contract, breach of obligation, offense, state coercion, guilt, causal relationship, compensation for damage, penalty.

Пешрафти фанну фановарӣ, рушди соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятиву давлатӣ, муомилоти молӣ ва дар заминаи онҳо мураккабгардии муносибатҳои ҷамъиятӣ, бархӯрди манфиатҳо ва афзоиши ҳуқуқвайронкуниҳо сабабгори мубрамии падидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар миёни мавзӯҳои ҳуқуқӣ гардида, дар натиҷа назарияҳои зиёду мухталиф дар ин ҳавза пайдо шудааст.

Ҷавобгарӣ яке аз падидаҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки зимни таъмини қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ ва устувории муомилоти маданӣ ба таври густурда дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ истифода мегардад. В.А. Ойгензихт дуруст қайд менамояд, ки “ҷавобгарӣ яке аз категорияҳои муҳимтарин мебошад, ки бидуни он ташкили ҷамъиятро тасаввур кардан ғайриимкон аст”³⁹⁶.

Истилоҳи “ҷавобгарӣ” гуногунмаъно буда, дар ҷанбаҳои мухталиф, аз ҷумла иҷтимоӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мавриди истифода қарор мегирад. Маъмулан, дар илми ҳуқуқ масоили марбут ба мафҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ таваҷҷуҳи вижаи донишмандону пажӯҳишгаронро ба худ ҷалб намудааст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳумҳои зиёду мухталифи ҷавобгарии ҳуқуқӣ вучуд дорад, ки дар баъзе маврид рӯйкардҳои гуногунро барои дарки моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба бор меоранд. Ин норавшании мафҳумӣ мучиби бурузи ихтилофи назарияҳои ҷиддӣ дар мавриди оқибати ҷавобгарӣ дар низоми ҳуқуқӣ мегардад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои зерин дар робита ба мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ мунъакис шудаанд.

Мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ» чунин рӯнамоӣ шудааст: «Ҷавобгарии ҳуқуқӣ - татбиқи чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ ба шахси гунаҳгор барои содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ мебошад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо меъёрҳои ҳуқуқ (дар санксияҳои меъёрҳо) пешбинӣ мешавад. Асоси ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳуқуқвайронкунӣ аст. Агар ҳуқуқвайронкунӣ набошад, пас ҷавобгарӣ ҳам нест»³⁹⁷.

Э.С. Насриддинзода низ чунин нуқтаи назари шабеҳро қайд менамояд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин зарурати шахс ба гирифтӣ шудан ба чораҳои маҷбурияти давлатӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳои содиркарда мебошад³⁹⁸.

³⁹⁶ Ойгензихт В.А. Избранные труды. – Душанбе: Типография ТНУ, 2019. – С. 259.

³⁹⁷ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ: нашри чорум // Зери таҳрири академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқшиносӣ, профессор Маҳмудзода М.А. ва номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Саизода И.Ҳ. – Душанбе: Мехроҷ-граф, 2022. – С. 618.

³⁹⁸ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи ҳуқуқ ва давлат (Воситаи таълимӣ). – Душанбе: Мехрона-2017, 2019. – С.149.

Дар зимн, олимони дигар ҷавобгарию ҳукукиро ҳамчун оқибати ҳукуквайронкуноӣ тавзеҳ медиҳанд. Масалан, Р.Ш. Шарофзода андеша дорад, ки ҷавобгарию ҳукукӣ як намуди ҷавобгарию иҷтимоӣ мебошад, ки барои ҳукуквайронкуноӣ ва бо истифодаи чораҳои ҷавобгарию ҳукукӣ аз ҷониби субъектони босалоҳият татбиқ мешавад³⁹⁹. Р.О. Халфина дар робита ба ин масъала дидгоҳи дигар дошта, ишора менамояд, ки “ҷавобгарию ҳукукӣ танҳо шомили оқибатҳои ҳукукваронкуноӣ буда, дар зуҳури уҳдадориҳои нав ё дар тағйири уҳдадорихое, ки аз муносибати ҳукукии мавҷуда бармеоянд, ифода меёбад. Ин тағйирот ҳамчун уҳдадориҳои нав бояд бо оқибатҳои манфии хос барои ҳукуквайронкунонда ҳамроҳ бошад”⁴⁰⁰.

Аз нигоҳи М.З. Раҳимзода ҷавобгарӣ барои амал (рафтор)-е татбиқ карда мешавад, ки боиси ҳукуквайронкуноӣ гардида, дар намуди оқибати чунин ҳукуквайронкуноӣ ба миён меояд⁴⁰¹.

Дар натиҷаи таҳлилу омӯзиши мафҳумҳои ғавқуззикр ва адабиёти ҳукукӣ⁴⁰² ба чунин натиҷа омадан мумкин аст, ки ҷавобгарию ҳукукӣ яке аз намудҳои ҷавобгарию иҷтимоӣ буда, асоси онро ҳукуквайронкуноӣ ташкил менамояд ва бо маҷбуркунии давлатӣ таъмин гардида, дар натиҷа уҳдадориҳои шахсро барои ҷавобгӯӣ дар назди қонун ба вучуд меорад. Ба андешаи мо, мафҳуми баёншудаи ҷавобгарию ҳукукӣ метавонад ҳам дар қолаби ҳукукии маданӣ ва ҳам дар қолаби дигар соҳаҳои ҳукук мавриди истифода қарор гирад.

Ҷавобгарию ҳукукии маданӣ бахше аз масоили ҳукукии маданӣ мебошад, ки дар он зиёни воридшуда ба дигаре пардохта мешавад. Дар низоми ҳукукии Тоҷикистон бо вучуди тавсеа ва ривоҷи ин истилоҳ ба назар мерасад, ки мафҳумҳои гуногуни ҷавобгарию ҳукукии маданӣ вучуд дошта, то ба ҳол мафҳуми умумипазируфта мавҷуд нест.

Бо дурустӣ Ҳ.Н. Ҳиматов андешаро менамояд, ки ҷавобгарию ҳукукии маданӣ яке аз падидаҳои серпахлу ва мураккаби ҳукукии маданӣ буда, таваҷҷуҳи муҳаққиқони зиёд ба ин мавзӯ исботи ин ғуфтаҳо мебошад⁴⁰³.

Ҳамзамон ҷавобгарию ҳукукии маданӣ дорои як қатор вижагӣҳо дар қиёс бо дигар намудҳои ҷавобгарию ҳукукӣ мебошад. Е.А. Суханов зикр менамояд, ки нахуст ҷавобгарию ҳукукии маданӣ дорои хусусияти молумулкӣ ва дар бештари мавридҳо хусусияти пулӣ мебошад⁴⁰⁴. М.И.

³⁹⁹ Ниг.: Шарофзода Р.Ш. (Сотиволдиев Р.Ш.) Назарияи давлат ва ҳукук: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2023. – С. 596.

⁴⁰⁰ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юридическая литература, 1974. – С. 320.

⁴⁰¹ Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳукуки соҳибқорию Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: Дониш, 2019. – С.504.

⁴⁰² Ниг.: Тағайназаров Ш.Т., Бабаджанов И.Х., Бадалов Ш.К., Бабаджанов Дж.Б. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности. – Душанбе: Эр-граф, 2010. - С.6-54; Бадалов Ш.К. Правовые проблемы гражданско-правовой ответственности за экологический вред. – Душанбе: Ёл, 2011. - С.62-74 ва ғайра.

⁴⁰³ Ниг.: Химатов Х.К. Гражданско-правовое ответственность: понятие, виды и развитие в гражданском законодательстве.// Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан. – Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 86.

⁴⁰⁴ Гражданское право: учебник: в 4 т. / отв. ред. Е.А. Суханов. - 2-е изд перераб. и доп. - Общая часть. – М.: Статут, 2019. – С. 520.

Брагинский ва В.В. Витрянский нишонаҳои зерини ҷавобгарии ҳуқуқии маданиро нишон додаанд:

- 1) хусусияти молумулкӣ;
- 2) ҷавобгарии як иштирокдори муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар назди иштирокдори дигар;
- 3) мувофиқати доираи ҷавобгарӣ ба андозаи зарари расонидашуда, зиён (баробар будани талофӣ, ҷуброн);
- 4) татбиқ намудани чораҳои баробари ҷавобгарӣ нисбат ба иштирокдорони мухталифи гардиши молумулкӣ барои як навъи ҳуқуқвайронкунӣ⁴⁰⁵.

Ҳамзамон дар адабиёти ҳуқуқӣ аз ҷониби олимону донишварон мафҳумҳои дигар низ изҳор шудаанд, ки паҳлуҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқиро инъикос менамоянд.

Ба назари Е.А. Суханов “ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ тарзи ҷимояи ҳуқуқҳои маданӣ ва манфиатҳои қонунии зарардида мебошад, ки татбиқи он оқибатҳои номатлуби иловагиро барои ҳуқуқвайронкунанда ба дунбол дорад”⁴⁰⁶.

Ба андешаи Д.Г. Мирзомурадзода “ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ ин чораи ҷавобгарии ҳуқуқие мебошад, ки ба зиммаи ҳуқуқвайронкунанда ухдадорӣ иловагии молумулкиро мегузорад”⁴⁰⁷.

Аз андешаҳои болозикр ба чунин натиҷа расидан муҷоз аст, ки ҷавобгарӣ ба унвони яке аз падидаҳои аслии ҳуқуқи маданӣ ривочи муътадилу устувори муносибатҳои молумулкиро таъмин намуда, ба василаи он манфиатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии ҳамаи субъектҳои ҳуқуқи маданӣ мавриди ҷимоя қарор мегирад ва ба ин васила ба зиммаи ҳуқуқвайронкунанда ухдадорӣ иловагиро ба вуҷуд меорад.

А.В. Борисенко ибраз менамояд, ки “ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ дар сурати мавҷудияти шартҳо (ҳолатҳо)-и муайяне ба вуҷуд меояд, ки ҳуқуқвайронкунии маданиро ташкил мекунад: 1) хусусияти ғайриқонунии рафтори шахсе, ки ҷавобгарӣ ба зиммаи ӯ гузошта шудааст; 2) мавҷудияти зарар; 3) робитаи сабабӣ байни рафтори ғайриқонунӣ ва зарари расонидашуда; 4) гуноҳи ҳуқуқвайронкунанда”⁴⁰⁸.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ намудҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқии маданиро тасниф намудаанд, вале бар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ду гурӯҳ ҷудо намудани он мумкин аст: ҷавобгарии ҳуқуқии мадании шартномавӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқии мадании ғайришартномавӣ⁴⁰⁹. Ҷудо намудани ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ ба

⁴⁰⁵ Ниг.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. 2-е изд. – М.: Статут, 2005. – С. 607-611.

⁴⁰⁶ Гражданское право: учебник: в 4 т. / отв. ред. Е. А. Суханов. -2-е изд перераб. и доп. - Общая часть. – Москва: Статут, 2019. – С. 519.

⁴⁰⁷ Ниг.: Мирзомурадзода Д. Г. Масъалаҳои танзими ҳуқуқи мадании хизматрасонии муздноки байторӣ дар қонунгузории ҷумҳурии тоҷикистон. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2024. с.146

⁴⁰⁸ Ниг.: Борисенко А.В. Купля-продажа жилой недвижимости /современные правовые проблемы/: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2002. С.156.

⁴⁰⁹ Баъзе муаллифон дар натиҷаи таҳлили қонунгузории маданӣ се намуди ҷавобгарӣ – умумӣ, шартномавӣ ва ғайришартномавиро фарқ гузоштаанд (ниг.: Тагайназаров Ш.Т., Бабаджанов И.Х., Бадалов Ш.К., Бабаджанов Дж.Б. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности. – Душанбе: Эр-граф, 2010. - С.33). Дар асл ҷавобгарии “умумӣ” ба техникаи ҳуқуқии

шартномавӣ ва ғайришартномавӣ таърихи тулонӣ дошта, ҳанӯз аз ҳуқуқи римӣ ба мо ошноӣ (“ҳар уҳдадорӣ ё аз шартнома, ё аз ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд меояд”⁴¹⁰).

Ҷавобгарии маданӣ на танҳо дар натиҷаи вайрон гардидани уҳдадориҳои шартномавӣ, балки дигар ҳуқуқвайронкуниҳои маданӣ, аз қабилӣ расонидани зиён ва ғайра низ ба вучуд меояд.

Ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ метавонад шартномавӣ ва ё хориҷ аз шартнома бошад. Ҷавобгарии шартномавӣ аз муносибатҳои ҳуқуқие пайдо мешавад, ки байни қарздор ва кредитор вучуд дорад. Ҷавобгарии ғайришартномавӣ бошад ба ҳеч ягон уҳдадории шахси мушаххас вобаста набуда, балки вобаста бар воқеияти содир намудани кирдоре мебошад, ки боиси поймол гардидани ҳуқуқҳои мутлақ шудааст. Бинобар ин, ҷавобгарии ғайришартномавӣ метавонад дар баробари ҳар шахс ба вучуд биояд, дар ҳоле ки ҷавобгарии шартномавӣ дар баробари яке аз тарафҳои шартнома ба вучуд меояд.

Бар хилофи ҷавобгарии ғайришартномавӣ, ки барои ба вучуд омадани он шартномае лозим нест, яке аз шартҳои ба вучуд омадани ҷавобгарии шартномавӣ вучуди шартнома мебошад. Тахти ҷавобгарии шартномавӣ, маъмулан, ҷавобгарие фаҳмида мешавад, ки дар ҳолати иҷро накардан ва иҷрои номатлуби уҳдадории шартномавӣ ба вучуд меояд⁴¹¹.

Дар КМ ҚТ ҷавобгарии шартномавӣ чунин муқаррар шудааст: “Қарздоре, ки уҳдадориро вайрон кардааст, бояд ба кредитор зиёни дар натиҷаи вайрон кардани уҳдадорӣ расондари пардохт намояд” (қ.1 м. 453). Дар ҷавобгарии маданияи шартномавӣ маншаи ҷавобгарӣ вучуди шартнома мебошад ва шахс дар асари иҷро накардани уҳдадорӣ ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ, ки аз шартнома ба вучуд омадааст, ҷавобгари воқеӣ пиндошта мешавад. Дар ин бора метавон гуфт, ки дар натиҷаи иҷро накардани уҳдадориё, ки аз шартнома пайдо шудааст, шахсе, ки ба аҳди худ вафо намекунад ва бад ин васила боиси зиёни ҳампаймонаш мешавад, бояд аз уҳдаи зиёне, ки ба бор овардааст, барояд.

Барои исботи ҷавобгарии шартномавӣ вучуди шартнома амри зарурӣ мебошад ва мавҷудияти робитаи шартномавӣ миёни ҷавобгару даъвогар яке аз унсурҳои муҳими ҷавобгарии шартномавӣ ба шумор меравад.

Робитаи сабабӣ байни зиён ва иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ шартҳои дигари ба вучуд омадани ҷавобгарии шартномавӣ мебошад. Дар ҳақиқат, робитаи сабабӣ муҳим арзёбӣ мешавад, зеро маҳз бо вучуди он метавон муайян намуд, ки зиён дар натиҷаи иҷро накардани уҳдадорӣ ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ ба бор омадааст. Масалан, агар дар шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ фурӯшанда манзили истиқоматиро ба таври номатлуб ба харидор супорад

таҷассуми меъёрҳои мансуб ба ҷавобгарии шартномавӣ ва ғайришартномавӣ робита дошта, ба ҳеч ваҷҳ намуди мустақили ҷавобгарӣ буда наметавонад.

⁴¹⁰ Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М., 1997. – С. 98.

⁴¹¹ Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т.1. – 6-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – С. 485.

ва зараре дар ин бобат ба харидор бирасад, ин дар натиҷа ҷавобгарии шартномавӣ мебошад.

Ҷавобгарӣ таҳти уҳдадориҳои шартномавӣ дар сурати иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ эҷод мешавад, ки ин масъала дар қ.1 м. 462 КМ ҚТ ба таври зайл пешбинӣ шудааст: “Шахсе, ки уҳдадориро иҷро накардааст ё онро номатлуб иҷро кардааст, ҳангоми мавҷуд будани гуноҳ (қасд ё беэҳтиётӣ), ба ғайр аз ҳолатҳое, ки қонун ё шартнома асосҳои дигари ҷавобгариро пешбинӣ намудааст, ҷавобгар мебошад”⁴¹².

Дар зимн, дар меъёрҳои қонунгузории маданӣ мавқеи гуноҳ ҳамчун шарт ё асоси ҷавобгарии ҳукукии маданӣ ифода ёфтааст.

Ҷавобгарии ҳукукии маданӣ ҳамчун як шакли маҷбуркунии давлатӣ дорои принципҳои асосии худ мебошад. Масалан, принципи умумии ҷавобгарии ҳукукии маданӣ, бешубҳа, принципи гунаҳкорӣ мебошад, ки оғози ҷавобгарӣ танҳо дар сурате ба вучуд меояд, ки агар ба яке аз иштирокдорони муносибатҳои ҳукукӣ зиён расонида шавад. Дар ҳукуки маданӣ баръакси ҳукуки ҷиноятӣ дар сурати вайрон гардидани уҳдадорӣ фарзия (эҳтимолият)-и гунаҳкорӣ амал менамояд, яъне ҳуқуқвайронкунанда гунаҳкор ҳисобида мешавад, то замоне ки ҳилофи он исбот нашавад. Бо назаргирии қ.3 м. 462 КМ ҚТ исботи бегуноҳӣ ба зиммаи шахсе гузошта мешавад, ки уҳдадориро вайрон кардааст.

Мавриди зикр аст, ки гуноҳ ва ҷавобгарӣ бо ҳам дар алоқамандии бевосита қарор доранд. Гуноҳ дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ гуногун фаҳмида мешавад. Дар ҳукуки маданӣ гуноҳ шартӣ ҷавобгарӣ дар қиболи ҳуқуқваронкунии маданӣ мебошад: иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ ё дигар уҳдадориҳо, анҷом додани аҳдҳои ғайриқонунӣ, расонидани зиёни молумулкӣ ва ғайра⁴¹³. Гуноҳ низ ба сифати яке аз асосҳои ҷавобгарии ҳукукии маданӣ буда, он ба сифати аз тарафи субъекти матлуб чорачӯӣ накардан баҳри ба миён наомадани оқибатҳои ногувори ҳуқуқвайронкунии худ эътироф карда мешавад⁴¹⁴. Дар қонунгузории маданӣ мафҳуми гуноҳ тавассути муқаррар намудани номгӯи омилҳое, ки ҳангоми он шахс бегуноҳ эътироф мегардад, сурат гирифтааст⁴¹⁵.

Муқаррароти баррасишуда вобаста ба масъалаҳои умумии ҷавобгарӣ, аз ҷумла ҷавобгарии ҳукукии маданӣ, ба шартномаи хариду фурӯш (-и манзили истиқоматӣ) низ муносибат доранд.

Тарафҳои шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ бо созиши худ метавонанд андозаи ҷавобгариро муайян намоянд. Тарафҳо ҳангоми бастанӣ шартнома метавонанд эҳтимолияти вайрон гардидани уҳдадориро дар назар гиранд ва дар асоси шартҳои баробар бо дарназардошти

⁴¹² Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2022. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj> (санаи мурочиат: 27.01.2024).

⁴¹³ Ниг.: Волкова Е. А., Барашян Л.Р. К вопросу определения вины в гражданском праве // Молодой ученый, 2015. – №12. – С. 583.

⁴¹⁴ Ҳукуки граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум (нашри дуюм) / Мухаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – С. 442.

⁴¹⁵ Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум).- Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С. 869.

манфиатҳои хеш муайян намоянд, ки дар ҳоли иҷро нагардидани уҳдадорӣ ё вайрон гардидани уҳдадорӣ кадом оқибатҳои ҳуқуқиро метавонанд дар амал татбиқ намояд. Ин гуфтаҳои қ.1 м. 483 КМ ҚТ таъид намуда, озод будани шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро дар бастанӣ шартнома пешбинӣ менамояд. Яъне тарафҳои шартнома дар фароянди бастанӣ шартнома бо азму иродаи хеш заминаи ҳуқуқии андозаи ҷавобгарию метавонанд муайян намуда, имкони дар амал татбиқ шудани онро дар назар бигиранд.

Мувофиқи қонунгузори ҚТ тарафҳо барои вайрон кардани шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ ҷавобгар мебошанд. Ба сифати чораҳои ҷавобгарию шартномавӣ дар аксари маворид ҷаброни зиён ва ноустуворона баромад мекунад.

Дар баробари ин, ҳуқуқвайронкунӣ дар шартномаи хариду фурӯши манзили истиқоматӣ дар ҳолати иҷро нагардидани талаботи қонунгузорӣ ва уҳдадориҳои шартномавӣ дар намудҳои зерин бо чораҳои муайяни маҷбуркунии ҳуқуқии маданӣ (аз ҷумла ҷавобгарӣ) ифода меёбад:

1. Дар ҳолатҳое, ки харидор бо вайрон кардани қонунгузорӣ ё шартномаи хариду фурӯш молро қабул намекунад ё қабули онро рад менамояд, фурӯшанда ҳуқуқ дорад аз харидор қабули молро талаб кунад ё аз иҷрои шартнома даст кашад (қ.2 м. 552 КМ ҚТ). Чораи ҷавобгарию ҳуқуқии маданӣ ин ба таври ҳатмӣ водор намудани харидор барои қабул намудани манзили истиқоматӣ мебошад.

2. Аз ҷониби харидор вайрон намудани муҳлати пардохти нархи манзили истиқоматӣ. Агар харидор сари вақт барои моли тибқи шартномаи хариду фурӯш супоридашуда маблағ пардохт накунад, фурӯшанда ҳуқуқ дорад бо салоҳдиди худ пардохт барои мол ва пардохти ғоизҳои мутобиқи моддаи 456 КМ талаб намояд (қ.3 м. 554 КМ ҚТ).

3. Радди харидор аз қабули манзили истиқоматӣ ва пардохти нархи он. Агар харидор ҳилофи шартномаи хариду фурӯш аз қабули мол ва пардохти он даст кашад, фурӯшанда ҳуқуқ дорад бо салоҳдиди худ пардохт барои молро талаб кунад ё аз иҷрои шартнома даст кашад (қ.4 м. 554 КМ ҚТ).

4. Вайрон кардани шарт шартнома оид ба пешбардохт аз ҷониби харидор. Дар ҳолати уҳдадориҳои пешбиниамудаи шартномаи хариду фурӯшро дар хусуси пешпардохт барои мол иҷро накардани харидор қоидаҳои пешбиниамудаи моддаи 379 КМ татбиқ карда мешаванд (қ.2 м. 555 КМ ҚТ). Дар ҳолати аз тарафи уҳдадор пешниҳод нагардидани иҷрои уҳдадорӣ тибқи шартнома ё мавҷуд будани ҳолате, ки ошкоро аз иҷро нашудани он дар муҳлати муайян гувоҳӣ медиҳад, тарафи иҷрои мутақобилаи уҳдадорию базиммадошта ҳуқуқ дорад иҷрои уҳдадорию худро боздорад ё аз иҷрои он даст кашад ва ҷаброни зиёно талаб намояд (қ.2 м. 379 КМ ҚТ).

5. Пардохт нагардидани арзиши манзили истиқоматӣ аз ҷониби харидор, ки бо қарз фурӯхта шудааст. Дар ҳолате, ки агар харидор молро гирифта, уҳдадорию вобаста ба пардохти он иҷро накунад, фурӯшанда ҳуқуқ дорад пардохт барои мол ё баргардондани молҳои пардохтнашударо талаб намояд. Агар дар шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида

бошад, ҳангоми дар муҳлати муайянгардида аз ҷониби харидор иҷро накардани уҳдадориҳо оид ба пардохт барои моли супоридашуда, аз рӯзе, ки мол мебоист пардохт карда шавад, то рӯзи пардохти он аз ҷониби харидор ба маблағи муҳлаташ гузаронидашуда мутобиқи моддаи 456 КМ бояд фоиз пардохт карда шавад (қ.қ. 3, 4 м. 556 КМ ҚТ).

6. Иҷро накардани пардохти навбатӣ ҳангоми фурӯши манзили истиқоматӣ ба қарз бо шарт пардохти давра ба давра. Шартномаи хариду фурӯши мол ба қарз бо шарт пардохти давра ба давра, агар дар он ҳамзамон бо шартҳои дигари муҳимми шартномаи хариду фурӯш нархи мол, тартиб, муҳлат ва андозаи пардохт зикр гардида бошанд, басташуда эътироф мегардад (м.557 КМ ҚТ).

7. Саркашӣ аз имзои санади супоридан оид ба манзили истиқоматӣ. Супоридани молу мулки ғайриманкул аз ҷониби фурӯшанда ва қабули он аз ҷониби харидор тибқи санади супоридан бо имзои тарафҳо ё дигар ҳуҷҷат оид ба супоридан анҷом дода мешавад (қ 1. М. 612 КМ ҚТ). Дар ҳолатҳои, ки харидор бо вайрон кардани қонунгузорӣ ё шартномаи хариду фурӯш молро қабул намекунад ё қабули онро рад менамояд, фурӯшанда ҳуқуқ дорад аз харидор қабули молро талаб кунад ё аз иҷрои шартнома даст кашад.

8. Иҷро накардани уҳдадориҳои супоридани манзили истиқоматӣ аз ҷониби фурӯшанда. Агар фурӯшанда ба харидор додани моли фурӯхтаашро рад намояд, харидор ҳуқуқ дорад аз иҷрои шартномаи хариду фурӯш даст кашад. Ҳангоми аз супоридани ашёи хоса даст кашидани фурӯшанда, харидор ҳуқуқ дорад нисбат ба фурӯшанда талаботи пешбиниамудаи моддаи 459 КМ-ро пешниҳод кунад (м. 531 КМ ҚТ). Дар м. 459 КМ ҚТ чораи ҳуқуқи маданӣ бо маҷбуркунии супоридани молу мулки ғайриманкул чунин пешбинӣ шудааст: “Дар сурати иҷро накардани уҳдадорӣ оид ба додани ашёи хоса ба моликият, пешбурди хоҷагӣ, идоракунии оперативӣ ё истифодаи музднок ба кредитор, кредитор ҳуқуқ дорад дар асоси шартҳои пешбиниамудаи уҳдадорӣ аз қарздор гирифтани чунин ашё ва ба кредитор додани онро талаб намояд. Агар ашё аллакай ба шахси сеюме дода шуда бошанд, ки ҳуқуқи моликият, пешбурди хоҷагӣ ё идоракунии оперативиро дорад, ин ҳуқуқ аз байн меравад. Агар ашё ҳанӯз дода нашуда бошанд, он кредиторе бартарӣ дорад, ки ба манфиати он уҳдадорӣ пештар ба миён омадааст ва агар муайян намудани ин ғайриимкон бошад, ҳамоне бартарӣ дорад, ки барвақттар даъво пешниҳод кардааст. Кредитор ҳуқуқ дорад ба ивази талаби додани ашёе, ки мавзуи уҳдадорӣ мебошад, ҷуброни зиёро талаб намояд”.

9. Аз ҷониби фурӯшанда насупоридани ашёи мансуби манзили истиқоматӣ ва ҳуҷҷатҳои мутааллиқи он ба харидор. Агар фурӯшанда ба харидор ашёи мансуб ё ҳуҷҷатҳои марбути молро насупорад ё супоридани онҳоро, ки бояд мутобиқи қонунгузорӣ ё шартнома (қисми 2 моддаи 524 КМ) анҷом диҳад, рад намояд, харидор ҳуқуқ дорад барои супоридани онҳо муҳлати оқилона муқаррар намояд. Дар ҳолате, ки ашёи мансуб ё ҳуҷҷатҳои марбути мол дар муҳлати муқарраршуда аз ҷониби фурӯшанда супорида нашаванд, агар дар шартнома тартиби дигар пешбинӣ нашуда

бошад, харидор ҳуқуқ дорад аз қабули мол даст кашад (м. 532 КМ ҚТ). Чораи ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ дар ин масъала ҷуброни зиён ба шумор меравад (м.14 КМ ҚТ).

10. Супоридани манзили истиқоматии дорои ҳуқуқи моликияти шахси сеюм. Фурӯшанда уҳдадор аст ба харидор моли аз ҳама гуна ҳуқуқи шахси сеюм озодро, ба истиснои ҳолате, ки харидор розӣ шудааст моли дорои гаронии ҳуқуқи шахси сеюмро қабул кунад, супорад. Аз ҷониби фурӯшанда иҷро накардани чунин уҳдадорӣ, ба истиснои ҳолатҳои исботи он, ки харидор дар мавриди ҳуқуқҳои шахси сеюм медонист ва ё мебоист донед, ба харидор ҳуқуқ медиҳад, ки паст кардани арзиши хариди мол ё бекор кардани шартномаи хариду фурӯш ва ҷуброни зиёнро талаб намояд (қ.1 м. 529 КМ ҚТ).

11. Гирифтани манзили истиқоматӣ аз харидор бо асосҳое, ки то иҷрои шартнома ба вучуд омадаанд. Ҳангоми аз ҷониби шахси сеюм гирифтани мол аз харидор бо асосҳое, ки то иҷрои шартномаи хариду фурӯш ба миён омадаанд, ба истиснои ҳолатҳое, ки харидор оид ба мавҷуд будани чунин ҳолатҳо медонист ва ё мебоист донед, фурӯшанда уҳдадор аст зиёни ба харидор расондашударо ҷуброн намояд (қ.1 м.530 КМ ҚТ). Чораи ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ дар ин масъала ҷуброни зиён ба шумор меравад (м.14 КМ ҚТ).

12. Аз ҷониби фурӯшанда додани манзили истиқоматии дорои сифати номатлуб ба харидор. Чораи ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ дар ин масъала бевосита дар қ.1 м. 543 КМ ҚТ муқаррар шудааст: ба андозаи муносиб нархи харидро паст кунад; дар муҳлатҳои оқилона норасоии молро ройгон бартараф созад; хароҷоти вобаста ба рафъи норасоии молро ҷуброн намояд.

13. Аз ҷониби фурӯшанда додани манзили истиқоматӣ бо дарназардошти ба таври ҷиддӣ вайрон намудани талабот нисбат ба сифати мол ба харидор. Дар ҳолати ба таври ҷиддӣ вайрон кардани талабот нисбат ба сифати мол (ошкор намудани норасоии рафънопазир, норасоӣ, ки бе хароҷоти номутаносиб ё масрафи вақт бартараф кардани онҳо ғайриимкон аст ё чандин маротиба ошкор гардидаст ё баъди бартараф намудан боз такрор меёбад ва дигар норасоии монанд) харидор ҳуқуқ дорад тибқи салоҳиди худ аз иҷрои шартномаи хариду фурӯш даст кашад ва баргардондани маблағи барои харидории мол пардохтаро талаб намояд (қ.2 м.543 КМ ҚТ).

14. Фурӯшанда маблағи пешпардохтро гирифта, вале дар муҳлати муқарраршуда манзили истиқоматиро ба харидор насупорад. Мувофиқи қ.қ. 3, 4 м.555 КМ ҚТ дар ҳолатҳое, ки агар фурӯшанда маблағи пешпардохтро гирифта, уҳдадории худро вобаста ба супоридани мол (моддаи 525 КМ) анҷом надиҳад, харидор ҳуқуқ дорад супоридани молҳои арзишашон пардохтшуда ё баргардондани пешпардохти барои молҳои аз ҷониби фурӯшанда супориданашударо бо ҳисоб кардани фоиз аз рӯзе, ки мебоист супоридани мол сурат гирад, то рӯзи супоридани мол ба харидор ё ба ӯ баргардондани пешпардохтро талаб кунад. Дар шартнома уҳдадории

фурӯшанда оид ба пардохти фоиз ба маблағи пешпардохт аз лаҳзаи аз харидор гирифтани ин маблағ мумкин аст пешбинӣ карда шавад.

15. Аз ҷониби фурӯшанда пешниҳод нагардидани манзили истиқоматие, ки бо қарз фурӯхта шудааст. Дар ҳолати аз ҷониби фурӯшанда иҷро нагардидани уҳдадорӣ супоридани мол қоидаҳои пешбининамудаи моддаи 379 КМ татбиқ мешаванд (қ.2 м.556 КМ ҚТ). Тибқи қ.2 м 379 КМ ҚТ дар ҳолати аз тарафи уҳдадор пешниҳод нагардидани иҷрои уҳдадорӣ тибқи шартнома ё мавҷуд будани ҳолате, ки ошкоро аз иҷро нашудани он дар муҳлати муайян гувоҳӣ медиҳад, тарафи иҷрои мутақобилаи уҳдадориро базиммадошта ҳуқуқ дорад иҷрои уҳдадорӣ худро боздорад ё аз иҷрои он даст кашад ва ҷуброни зиёро талаб намояд.

16. Саркашӣ намудан аз имзои санади супоридани манзили истиқоматӣ аз ҷониби фурӯшанда. Ин имал ҳамчун дасткашӣ аз иҷрои шартнома пазируфта мешавад. Супоридани молу мулки ғайриманқул аз ҷониби фурӯшанда ва қабули он аз ҷониби харидор тибқи санади супоридан бо имзои тарафҳо ё дигар ҳуччат оид ба супоридан анҷом дода мешавад (қ1. М. 612 КМ ҚТ).

Ҳамин тавр, ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ яке аз намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ буда, асоси онро ҳуқуқвайронкунӣ ташкил менамояд ва бо маҷбуркунии давлатӣ таъмин гардида, дар натиҷа уҳдадориҳои шахсро барои ҷавобгӯӣ дар назди қонун ба вучуд меорад. Барои исботи ҷавобгарии шартномавӣ вучуди шартнома амри зарурӣ мебошад ва мавҷудияти робитаи шартномавӣ миёни ҷавобгару даъвогар яке аз унсурҳои муҳимми ҷавобгарии шартномавӣ ба шумор меравад. Ба баёни дигар, ҷавобгарии шартномавӣ ин аз уҳдадорие иборат мебошад, ки дар натиҷаи иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро кардани шартҳои шартнома барои тарафҳо ба вучуд омадааст. Дар ҷавобгарии ҳуқуқии маданияи шартномавӣ маншаи ҷавобгарӣ вучуди шартнома мебошад ва шахс дар асари иҷро накардани уҳдадорӣ ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ, ки аз шартнома ба вучуд омадааст, ҷавобгари воқеӣ пиндошта мешавад. Дар ин бора метавон гуфт, ки дар натиҷаи иҷро накардани уҳдадорие, ки аз шартнома пайдо шудааст, шахсе, ки ба аҳди худ вафо намекунад ва бад ин васила боиси зиёни ҳампаймонаш мешавад, бояд аз уҳдаи зиёне, ки ба бор овардааст, барояд. Уҳдадорие, ки дар шартнома вайрон гардидааст, уҳдадорӣ асосӣ номида мешавад ва уҳдадорие, ки бо сабаби вайрон намудани шартнома бар уҳдаи қарздор қарор мегирад, уҳдадорӣ дуюмин ё фаръӣ ном дорад. Масалан, вақте шахсе, ки бар асоси шартнома уҳдадорӣ худро иҷро накунад, ҷавобгар шинохта мешавад, илова бар ин ки уҳдадориро бар асоси шартнома иҷро намояд, ҳамчунин уҳдадор мебошад, зиёне, ки дар асари иҷро накардан ва ё ба таври номатлуб иҷро кардани уҳдадориҳо ба тарафи муқобил ворид кардааст, ҷуброн кунад, ки худ ин уҳдадорӣ дигар аст, ки ба он уҳдадори фаръӣ ё иловагӣ мегӯянд.

Адабиёт:

1. Борисенко А.В. Купля-продажа жилой недвижимости /современные правовые проблемы/: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2002. 195 с.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. 2-е изд. – М.: Статут, 2005. – С. 607-611.
3. Бадалов Ш.К. Правовые проблемы гражданско-правовой ответственности за экологический вред. – Душанбе: Ёл, 2011. 198 с.
4. Волкова Е. А., Барашян Л.Р. К вопросу определения вины в гражданском праве // Молодой ученый, 2015. – №12. – С. 583-586.
5. Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т.1. - 6-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 776 с.
6. Гражданское право: учебни к: в 4 т. / отв. ред. Е.А. Суханов. - 2-е изд перераб. и доп. - Общая часть. – М.: Статут, 2019. – 576 с.
7. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2022. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj> (санаи мурочиат: 27.01.2024).
8. Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум).- Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 1000 с.
9. Мирзомуродзода Д. Г. Масъалаҳои танзими ҳуқуқи маданияи хизматрасонии муздноки байторӣ дар қонунгузории ҷумҳурии тоҷикистон. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – душанбе, 2024. – 205 с.
10. Насриддинзода Э.С. Назарияи ҳуқуқ ва давлат (Воситаи таълимӣ). – Душанбе: Меҳрона-2017, 2019. – 204 с.
11. Ойгензихт В.А. Избранные труды. – Душанбе: Типография ТНУ, 2019. – С. 259. 740 стр.
12. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М., 1997. – 608 с.
13. Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: Дониш, 2019. – 638 с.
14. Тағайназаров Ш.Т., Бабаджанов И.Х., Бадалов Ш.К., Бабаджанов Дж.Б. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 452 с.
15. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ: нашри чорум // Зери таҳрири академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқшиносӣ, профессор Маҳмудзода М.А. ва номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Саизода И.Ҳ. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2022. – 682 с.
16. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юридическая литература, 1974. – 351 с.
17. Химатов Х.К. Гражданско-правовое ответственность: понятие, виды и развитие в гражданском законодательстве.// Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан. – Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 86.
18. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум (нашри дуюм) / Муҳаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ,

профессор Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – 448 с.

19. Шарофзода Р.Ш. (Сотиволдиев Р.Ш.) Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2023. – 688 с.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ВАЗЪИ МАДАНИ-МУРОФИАВИИ ШАХСИ ВОҶЕИИ ХОРИҶӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Одинаев Убайдулло Саймахмудович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ.
Тел.: (+992) 981022020.
Email: odinaev_0220@mail.ru

Фишурда: Мақолаи мазкур ба вазъи ҳуқукии иштирокчиёни муносибатҳои мурофиавии маданӣ, хусусиятҳои танзимнамоии муносибатҳои хусусӣ бо иштироки онҳо ва хусусиятҳои ин танзимнамоӣ бахшида шудааст. Дар он муаллиф дар асоси таҳлили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалқунӣ дар ҳуқуқи моддӣ ва мурофиаи маданияи шахсони воқеъиро мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: қонуни шахсӣ, шахси воқеӣ, ҳуқуқи татбиқшаванда, қобилияти ҳуқуқдорӣ, қобилияти амалқунӣ, шахрванди хориҷӣ, ҳуқуқи мурофиавӣ, муносибатҳои хусусӣ.

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ИНОСТРАННОГО ГРАЖДАНИНА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Одинаев Убайдулло Саймахмудович,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
ассистент кафедры международного
права
Тел.: (+992) 981022020.
Email: odinaev_0220@mail.ru

Аннотация: Данная статья посвящена правовому положению участников гражданских процессуальных отношений, особенностям регулирования частных отношений с их участием, характеристике этого регулирования. В ней автор на основе анализа законодательства Республики Таджикистан рассмотрел вопрос дееспособности и практики в материальном праве и гражданском судопроизводстве физических лиц.

Ключевые слова: личный закон, физическое лицо, применимое право, правоспособность, дееспособность, иностранный гражданин, процессуальное право, частные отношения.

CIVIL AND LEGAL STATUS OF A FOREIGN CITIZEN IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Odinaev Ubaydullo Saymahmudovich,
Tajik national university, law faculty,
assistant department of international law
Тел.: (+992) 981022020.
Email: odinaev_0220@mail.ru

Summary: This article is devoted to the legal status of participants in civil procedural relations, the peculiarities of regulation of private relations with their participation, and the characteristics of this regulation. In it, the author, based on an analysis of the legislation of the Republic of Tajikistan, examined the issue of legal capacity and practice in substantive law and civil proceedings of individuals.

Keywords: personal law, individual, applicable law, legal capacity, legal capacity, foreign citizen, procedural law, private relations.

Раванди густаришѐбии муносибатҳои байналмилалӣ ва дар ин замина инкишофѐбии муносибатҳои хусусӣ, ки дар миёни он муносибатҳо бо унсури хориҷӣ кам нестанд, зарурати танзими муносибатҳои нав ба миёномадари тақозо менамояд.

Сарфи назар аз он, ки роҷеъ ба масълаи қобилияти маданӣ-мурофиавӣ шахсони воқеӣ тадқиқотҳои илмӣ мухталиф ба анҷом расонида шуда бошанд ҳам, вале мутаасифона то ба ҳол дар байни олимони оид ба масъалаи ҷавҳари назари ягона вучуд надорад.

Шахсони воқеӣ яке аз иштирокчиёни асосии муносибатҳои байналмилалӣ-хусусӣ ба ҳисоб рафта, дар муносибатҳои мурофиавӣ-маданӣ низ иштироки ҷаъл менамоянд. Онҳо ҳамчун иштирокчиёни асосии муносибатҳои хусусӣ бо унсури хориҷӣ буда, ҳамчун гардишдиҳандагонии асоси муносибатҳои хусусии байналмилалӣ мебошанд.

Тибқи моддаи 17 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти мафуми шахси воқеӣ шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрванди хориҷӣ, инчунин шахси бешахрванд ҷаъмида мешавад. Муқаррароти ҳамин Кодекс, агар дар қонунгузорӣ ё санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, нисбати ҳамаи шахсони воқеӣ татбиқ мегарданд.

Дар ин замина қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ ба сифати унсури асосии қобилияти соҳибҳуқуқи шахс мебошад. Ин категорияҳо муқарраркунандаи ҳаҷми ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо мебошад, ки шахсон дар муносибатҳои молумулкӣ истифода бурда метавонанд⁴¹⁶.

⁴¹⁶ Ниг.: Тафсири Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми сеюм. /Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимов М.З. -Душанбе, 2013. С. 202

Мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ шахсони воқеӣ тибқи муқаррароти қонунгузорӣ маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон фарогири чунин ҳуқуқҳо мебошад: ҳуқуқи моликият ба ашё; ҳуқуқи мерос гирифтани ва васият; ҳуқуқи шахрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарқи ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он; ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти манъ намудаи қонун; ҳуқуқи мустақилона ё якҷоя бо дигар шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ таъсис додани шахси ҳуқуқӣ; ҳуқуқи анҷом додани ҳама гуна аҳдҳо, ки хилофи қонунгузорӣ намебошад ва иштирок дар ӯҳдадорихо; ҳуқуқи муаллифӣ асарҳои илмӣ, бадеӣ, санъат, ихтироъ, дигар натиҷаҳои қонуни ҳифзшавандаи фаъолияти зеҳнӣ; ҳуқуқи талаби ҷуброни зиёни моддӣ ва маънавӣ; дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсӣ.

Бояд гуфт, ки қонунгузорӣ мурофиавии маданӣ субъектҳои мурофиаи маданӣ ба се навъ тақсим намудааст: а) суд; б) шахсони иштирокчиӣ парвандаи маданӣ; в) шахсони ба адолати суди ёрирасон⁴¹⁷.

Дар ин асно, шахсони воқеӣ ҳамчун яке аз иштирокчиёни парвандаи маданӣ махсуб меёбад, ки дар мурофиаи маданӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ худ ва ё шахсони дигарро ҳимоя мекунад.

Тибқи таҳлили меъёри моддаи 38 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти ҳуқуқдорӣ мурофиавии маданӣ ҳамчун қобилият ҷиҳати доштани ҳуқуқҳо ва ӯҳдадорихои мурофиаи маданӣ на танҳо ба тарафҳо, балки нисбат ба дигар шахсони иштирокчиёни парвандаи маданӣ паҳн мешавад. Аммо шахс барои мавқеи субъекти мурофиаи маданӣ соҳиб шудан, ғайр аз қобилияти доштани ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои субъективӣ маданӣ (қобилияти ҳуқуқдорӣ мурофиавии маданӣ), бояд қобилияти бо амалҳои худ ба даст овардани ҳуқуқҳои субъективӣ мурофиаи маданӣ ва иҷро намудани ӯҳдадорихои субъективӣ мурофиаи маданӣ дошта бошад. Тибқи мазмуни қисми 1 моддаи 39 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти амали мурофиаи маданӣ ин қобилияти бо қонун пешбиниамудаи шахс ҷиҳати бо амалҳои худ амалӣ намудани ҳуқуқҳои субъективӣ мурофиаи маданӣ, иҷро намудани ӯҳдадорихои субъективӣ мурофиаи маданӣ мебошад. Илова бар ин, муқаррароти қисми 2 моддаи 39 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамохангии Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки яъне васеъ гардидани қобилияти амал дар ҳуқуқи моддӣ боиси васеъ гардидани қобилияти амали мурофиаи маданӣ гардидааст. Аммо дар мавриди ноболиғи ақди никоҳбаста ё эмансипатсияшуда қисми 2 моддаи 39 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки онҳо танҳо дорои ду унсури қобилияти амали мурофиавӣ маданӣ дорад, ки моҳиятан нодуруст аст. Бо чунин назардошт, пешниҳод менамоем, ки бо мақсади бартараф намудани норасоӣҳо дар қ. 2 моддаи 39 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди калимаи “иҷро кунад” ибораи “ҳамчунин пешбурди парвандаро ба намоянда супорад” илова карда шавад.

⁴¹⁷ Ниг. Тафсири Кодекси мурофиаи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, “ЭР-граф», 2013. С. 65.

Шахсони воқеӣ ҳамон вақт ҳамчун субъекти мурофияи маданӣ эътироф гардида метавонанд, ки агар қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии мурофиявии маданиро дошта бошанд.

Ба ақидаи С.Н. Федулова мурофияи маданӣ ҳамчун воситаи ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои субъекти муносибатҳои моддӣ ба ҳисоб меравад⁴¹⁸. Аз ин нуқтаи назар ба ҳулоса омадан мукин аст, ки субъекте, ки ба суд бобати вайрон шудан ё мавриди баҳс қарор гирифтани ҳуқуқи манфиатҳои худ муроҷиата намуда, барқарор (ҷуброн) намудани ҳуқуқҳояшро талаб менамояд, пеш аз ҳама субъекти муносибатҳои ҳуқуқи моддӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳаққиқ Е. Сахнова⁴¹⁹ қайд менамояд, ки категорияҳои “тарафҳо”, “даъвогар”, “ҷавобгар” тавлидшудаи анъанаи чандинасраи мурофияи маданӣ ҳастанд. Чунон ки бе даъвогар ҷавобгар нест, бе тарафҳо мурофия нест — ин аксиомаи мурофияи сивилистӣ аст. Новобаста аз анъана ва тадқиқоти чандинасра, мафҳуми ягонаи “тарафҳо” ба монанди мафҳуми “даъво” қоркарда карда нашудааст, ки ба ақидаи мо таъсиррасонии омилҳои таърихӣ ва тавзеҳдиҳии гуногуни илмӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ боиси он гардидаанд.

Зимнан, талаботи моддаҳои 38 ва 39 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи қобилияти ҳуқуқдории мурофиявӣ ва қобилияти амалкунии мурофиявӣ баҳшида шудаанд. Мутобиқи талаботи моддаи 38 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти ҳуқуқдории мурофиявии маданӣ ва ба зимма гирифтани ӯҳдадорихои мурофиявии тараф (қобилияти ҳуқуқдории мурофиявии маданӣ) нисбат ба ҳамаи шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, ки мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳифзи судии ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунӣ ҳуқуқ доранд, дар асоси баробар эътироф мегардад.

Аммо, тавре, ки дар боло ишора намудем, қонунгузории мурофиявии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми қобилияти ҳуқуқдории мурофиявӣ-маданиро шарҳу тавзеҳ намедихад. Дар адабиётҳои ҳуқуқии ватанӣ қобилияти ҳуқуқдории мурофиявии маданӣ ин қобилияти бо қонун пешбинишудаи шахс оид ба доштани ҳуқуқҳо ва ӯҳдадорихои субъективии мурофиявии маданӣ мебошад.⁴²⁰

Моддаи 39 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, пешбинӣ менамояд, ки қобилияти бо амали худ анҷом додани ҳуқуқи мурофиявӣ, иҷрои ӯҳдадорихои мурофиявӣ ва супоридани пешбурди парванда ба намоянда (қобилияти амали мурофиявии гражданин) дар ҳаҷми пурра ба шахрвандоне, ки ба синни ҳаждаҳсолагӣ расидаанд, марбут мебошад. Дар ин ҷода қонунгузории мурофиявии маданӣ бо меъёрҳои моддӣ ҳамоҳанг мебошад. Зеро тибқи қ.1 моддаи 22 КМ Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти шахси возеҳ барои бо амалҳои худ ба даст овардан ва амалисозии ҳуқуқҳои

⁴¹⁸ Ниг. С. Н. Федулова. Гражданская процессуальная правоспособность и дееспособность. Вестник СВФУ, 2-014, том 11, № 6

⁴¹⁹ Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса / Т.В. Сахнова. – 2-е изд., переработанное и доп. – М.: Статут, 2014. – с. 220-221

⁴²⁰ Ниг. Тафсири кодекси мурофиявии гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе: “ЭР-граф”, 2013. Саҳ. 70

маданӣ, барои худ ба миён овардани уҳдадориҳо ва иҷро намудани он (қобилияти амалкунии маданӣ) дар ҳаҷми пурра бо фаро расидани балоғат, яъне ҳангоми расидан ба синни ҳаждаҳ ба вучуд меояд.

Ҳамзамон масъалаи қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии мурофиавии маданияи шахсони хориҷӣ дар фасли панҷуми КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки “Истеҳсолоти парванда бо иштироки шахсони хориҷӣ” ном дорад, пешбинӣ шудааст.

Қобилияти ҳуқуқдории мурофиавии маданӣ аз нигоҳи қонунгузории маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун категорияи алоҳида баҳо дода нашудааст. Баръакс аз нигоҳи қонунгузории мурофиавии маданӣ категорияи қобилияти ҳуқуқдории мурофиавии маданӣ ҳамчун бароянда аз муносибатҳои моддӣ баҳо дода мешавад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ қайд карда мешавад, ки қобилияти ҳуқуқдории мурофиавӣ-маданӣ дар як вақт бо қобилияти ҳуқуқдорӣ дар ҳуқуқӣ моддӣ пайдо мегардад⁴²¹.

Ҳамин тариқ ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки қобилияти ҳуқуқдории мурофиавии маданӣ ин қобилияти субъект, ки дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи мурофиавии маданӣ доштан ҳуқуқҳои мурофиавии маданӣ ва уҳдадориҳои мурофиавии маданӣ мебошад.

Қобилияти амалкунии мурофиавии маданӣ ин қобилияти субъект дар асоси меъёри ҳуқуқи мурофиавии маданӣ бо ҳаракатҳои худ амалӣ намудани ҳуқуқҳои мурофиавии маданӣ, иҷро намудани уҳдадориҳои мурофиавии маданӣ ва супориш додан ба намоянда барои пешбурди он дар суд мебошад.

Қобилияти ҳуқуқдории маданӣ ин қобилияти доштани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои маданӣ мебошад. Аз ин бар меояд, ки қобилияти ҳуқуқдорӣ ин маънои субъекти ин ҳуқуқ ва уҳдадориҳо будан, имконияти доштани тамоми ҳуқуқ ва уҳдадориҳо, ки қонун пешбинӣ намудааст ё манъ накардааст. Танҳо дар сурати мавҷуд будани қобилияти ҳуқуқдорӣ имконияти ба вучуд омадани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мушаххас имконпазир мегардад. Он заминаи асосии зарурии ба вучуд омадан ва минбаъд амалӣ шудани онҳо аст⁴²².

Бояд дар назар дошт, ки қобилияти ҳуқуқдории маданӣ ва қобилияти ҳуқуқдории маданӣ –мурофиавӣ категорияи ягона набуда, аз мафҳумҳои ҳамшабеҳи ҳуқуқи моддӣ фарқ дорад. Лозим ба таъкид аст, ки тибқи моддаи 388 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии мурофиавии маданияи шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд мутобиқи қонуни шахсии онҳо муайян карда мешавад. Дар ин асно, қонуни шахсии шахрванди хориҷӣ ҳуқуқи давлате ба ҳисоб меравад, ки ӯ шахрванди он мебошад. Агар шахрванд ҳамзамон

⁴²¹ Ниг. Гражданский процесс./И.В. Решетникова, В.В. Ярков-7е изд., перераб.-М.: Норма: ИНФА-М, - 2016-304с.

⁴²² Ниг. Российское гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. I: Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / Отв. ред. Е.А. Суханов. – 2-е изд., стереотип. – М.: Статут, 2011. – сах. 134.

бо доштани шаҳрвандии давлати хориҷӣ шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, қонуни шахсии ӯ қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Агар шаҳрванд шаҳрванди якчанд давлати хориҷӣ бошад, қонуни шахсии ӯ қонуни давлате ба ҳисоб меравад, ки шаҳрванд дар он маҳалли истиқомат дорад.

Қобилияти ҳуқуқдорӣ маданӣ агар ин қобилияти доштани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои маданӣ бошад, пас қобилияти ҳуқуқдорӣ маданӣ-мурофиавӣ ин қобилияти субъект ба ҳифзи судӣ мебошад. Дар адабиёти хориҷӣ ин нуқтаи назар аз ҷониби олимони дигар низ дастгирӣ ёфтааст⁴²³.

Қобилияти амалкунии мурофиавии маданӣ аз қобилияти шахс оид ба шахсан иштирок намудан дар истехсолоти судии маданӣ (мурофиаи маданӣ) ё супоридани ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои худ ба намоянда иборат мебошад. Қобилияти амалкунии мурофиавии маданӣ бо қонунгузорӣ нисбатан дақиқтар танзим карда шуда, аз қобилияти амалкунии маданӣ бо як қатор хусусиятҳои хоси худ фарқ менамояд. Ин хусусиятҳо дар он дида мешавад, ки амаликунии ҳуқуқ ба оғози мурофиа ва амалӣ намудани ҳуқуқҳои мурофиавӣ бо амалӣ намудани ҳуқуқ ба даъво амалӣ карда мешавад. Ҳамзамон баъзе шароитҳои мавҷуд мебошанд, ки барои амалӣ намудани ҳуқуқ ба пешниҳоди даъво менеагӣ пешбинӣ менамоянд. Масалан, меъёри моддӣ пешбинӣ менамояд, ки бекор карда шудани ақди никоҳ бо ташаббуси шавҳар дар сурате, ки дар ҳолати ҳомилдорӣ ё аз таваллуд мӯҳлати якуним сол нагузаштааст (талаботи қисми якуми моддаи 17 ҚО Ҷумҳурии Тоҷикистон), қонун карда намешавад. Бо дарназардошти он, ки амалӣ кардани ҳуқуқ ба бекор кардани ақди никоҳ бо роҳи пешниҳод намудани даъво, яъне ҳуқуқи мурофиавӣ анҷом дода мешавад, аз лиҳои мурофиавӣ низ бекор кардани ақди никоҳ ғайримкон мегардад. Ҳолати ба ин монандро риояи тартиби то судии ҳали баҳс мисол овардан мумкин аст. Ҳамзамон, хусусияти дигари қобилияти амалкунии мурофиавии маданӣ дар дуоумдараҷагии он, яъне дар вобастагии он аз ҳуқуқи моддӣ дида мешавад. Аммо дар ин ҳам ҳолатҳои истисноӣ дида мешавад. Масалан ғайри қобили амал эътироф карда шудани шахс дар асоси санади судӣ анҷом дода мешавад, аммо шахси ғайриқобили амал эътирофшуда санадии судиро дар ин ҳусус мавриди шикоят қарор дода метавонад. Ё шахси ғайриқобили амал эътирофкардашуда метавонад мустақилона ё тавассути намояндааш ба суд бобати қобили амал эътироф карда шудани муроҷиат намояд. Ҳамин тариқ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки шахс ҳатто дар ҳолати мақоми “ғайри қобили амал” доштан низ ба анҷом додани амалҳои мурофиавии муайянро дорад, новобаста аз он, ки дар муносибатҳои ҳуқуқи моддӣ ӯ ҳамчун субъект амалҳои муайянро аҷном дода наметавонад.

Қобилияти ҳуқуқдорӣ мурофиавӣ-маданӣ сарчашмаи конститусионӣ дорад. Тибқи конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ҳифзи судӣ дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баробарии ҳама дар назди қонун новобаста аз ҳама гуна ҳолат аз Конститутсия сарчашма гирифта минбаъда дар дигар санадҳои меъёрий ҳуқуқӣ мустаҳкам мегардад. Моддаи 17 Конститусияи

⁴²³ Ниг. С. Н. Федулова. Гражданская процессуальная правоспособность и дееспособность. Вестник СВФУ, 2-014, том 11, № 6

Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, нажод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро қафолат медиҳад. Минбаъд моддаи 19 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки ҳар кас қафолати ҳифзи судӣ дорад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва беғараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд.

Вобаста ба қобилияти ҳуқуқдорӣ шаҳрвандон хориҷӣ моддаи 16 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои муқарраргардида истифода мебаранд ва баробари шаҳрванди Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун пешбинӣ намудааст. Бояд таъкид дод, ки меъри мазкур дар сарҳати дуҷониба моддаи 16 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъри нав бо мақсади мустаҳкам гардидани ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон, новобаста аз шаҳрвандии ӯ ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст. Дар сатҳи меъри конституционӣ ҷойгир намудани меъри мазкур аз пешниҳоди ҳуқуқҳои баробар ба шаҳрвандони хориҷӣ дар баробари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Зимнан ҳангоми баррасии парванда, дар баробари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони хориҷӣ аз ҳуқуқҳои мурофиавӣ истифода мебаранд ва ўҳдадорӣҳои мурофиавиро баробари шаҳрвандон ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро мекунанд. Шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқҳои шахсӣ, молумулкӣ, оилавӣ ва ғайрашон ба суд ё дигар мақомоти давлатӣ муроҷиат кунанд. Яъне вазъи ҳуқуқии шахсони хориҷӣ дар мурофиаи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси принципи речаи миллӣ муайян гардидааст, ки тибқи он шахсони хориҷӣ баробари шаҳрвандон ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқҳои вайроншуда ё баҳсталаб, озода ва манфиатҳои қонуниашон ба суд муроҷиат намоянд. Ҳангоми иштирок намуан дар мурофиаи маданӣ шахсони хориҷӣ ҳуқуқ доранд - аз ёрии ҳуқуқии аз тарафи давлат қафолатдодашуда дар асос ва бо тартиби пешбинишудаи қонун истифода баранд, бо маводи парванда шинос шаванд, аз он иқтибос ё нусха гиранд, оид ба рад намудан ариза пешниҳод кунанд, далелҳо оваранд ва дар таҳқиқи онҳо иштирок намоянд, ба дигар шахсони иштирокчиӣ парванда, шохидон, қарбонҳои судӣ ва мутахассисон саволҳо диҳанд, дар бораи талаб карда гирифтани далелҳо ба суд дархост пешниҳод намоянд, ба суд баёноти шифохӣ ва хаттӣ диҳанд, оид ба ҳамаи масъалаҳо, ки дар ҷараёни муҳокимаи судӣ ба миён меоянд, вазъҳои ҳуқуқӣ пешниҳод кунанд, муқобили дархост ва вазъҳои дигар шахсони иштирокчиӣ парванда норозигӣ баён намоянд, нисбат ба санадҳои судӣ шикоят пешниҳод намоянд, аз хизмати тарҷумон истифода баранд, қарбонҳои тавассути намояндаи пеш баранд, аз дигар ҳуқуқҳо, ки қонун ба ӯ додааст, истифода баранд, инчунин, ўҳдадорӣҳои мурофиавиашонро иҷро намоянд.

Ин собит месозад, ки иштироки шахсони воқеӣ дар мурофиаи маданӣ қарбонҳои ҳуқуқии хосро доро мебошад: яқум ба мақоми мурофиавӣ –маданияи шахсони воқеӣ алоқаманд аст. Дуҷониба қоидаҳоро дар бар мегирад, ки асосҳо ва тартиби

пешниходи даъвохоро нисбат ба давлати хориҷӣ ва насмояндагони дипломатии онро, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайбӣ менамоянд, муайян мекунам. Хусусияти сеюм доираи муносибатҳои байни давлатҳо вобаста ба амал баровардани ҳамкориҳои байналмилалӣ аз руи парвандаҳои маданиро дар бар мегирад. Хусусияти чорум бошад, фарогири қоидаҳо оида ба эътироф ва иҷро намудани санадҳои судҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад⁴²⁴.

Вобаста ба масъалаи қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии мурофиавӣ-маданӣ мо дар чунин ақида ҳастем, ки вақте, ки сухан дар бораи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии мурофиавӣ-маданӣ меравад, иштирокчӣ он дорои категорияи муайяни ҳуқуқ ва уҳдадориҳо ҳастанд, ки бевосита ё тавассути намояндагони худ амалӣ ва иҷро намоянд.

Адабиёт:

1. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми сеюм. / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимов М.З. -Душанбе, 2013. С. 202.
2. Федулова С.Н. Гражданская процессуальная правоспособность и дееспособность. Вестник СВФУ, 2-014, том 11, № 6.
3. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса / Т.В. Сахнова. – 2-е изд., переработанное и доп. – М.: Статут, 2014. – с. 220-221.
4. Гражданский процесс./И.В. Решетникова, В.В. Ярков-7е изд., перераб.-М.: Норма: ИНФА-М, -2016-304с.
5. Российское гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. I: Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / Отв. ред. Е.А. Суханов. – 2-е изд., стереотип. – М.: Статут, 2011. – с. 134.
6. Коршунов Н.М., Ю.Л. Мареев Гражданский процесс. Учебник. Под ред. Н.М. Коршунова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Эксмо, 2007. С. 699.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба ҷоп тавсия шуд: 28.03.2025

⁴²⁴ Ниг. Коршунов Н.М., Ю.Л. Мареев Гражданский процесс. Учебник. Под ред. Н.М. Коршунова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Эксмо, 2007. С. 699.

МАҒҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ ХОССИ МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИ ДАР ТАНЗИМИ ҲУҚУКИ МАДАНИ

Сангканова Тахмина Мартабшоевна,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва
тиҷоратӣ
Тел.: (+992) 900-87-59-59
Email: kabutzoda86@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи
оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои мағҳум ва аломатҳои минтақаи озоди иқтисодиро дар танзими ҳуқуқи маданӣ баррасӣ намудааст. Мағҳуми муқаррар намудани сарҳати 1 моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” – ро ҷонибдорӣ намуда, вай аломатҳои хосси минтақаи озоди иқтисодиро ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ муайян кардааст. Ба андешаи ӯ, ин минтақаҳо аз маҷмӯи ашёи ғайриманқул иборат буда, соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ он бо додани имтиёзҳо ва афзалиятҳо ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар ин минтақаҳо алоқаманд мебошад.

Калидвожаҳо: минтақаи озоди иқтисодӣ, соҳибкор, субъект, объект, қонун, низомнома, бақайдгирӣ, сертификат, танзими ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, қитъаи замин, муассис, ҳуҷҷатҳо, имтиёзҳо, афзалиятҳо, давлат, қонунгузор.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ СВОБОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗОНЫ В ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ

Сангканова Тахмина Мартабшоевна,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
сосискатель кафедры
предпринимательского и
коммерческого права
Тел.: (+992) 900-87-59-59
Email: kabutzoda86@mail.ru

Научная специальность: 12.00.03 – Гражданское право,
предпринимательское право; семейное право; международное частное
право

Аннотация: В данной статье автор рассматривает вопросы понятия и признаки свободной экономической зоны в гражданско-правовом регулировании. Поддерживая понятия этого явления, закрепленного в абзаце 1 статьи 1 Закона Республики Таджикистан «О свободных экономических зонах», она выделяет особые признаки свободных экономических зон как объекта гражданского права. По ее мнению, эти зоны представляют собой комплекс недвижимых вещей, владение, пользование и распоряжение которых связано с предоставлением льгот и преимуществ, субъектам предпринимательской деятельности в этих зонах.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, предприниматель, субъект, объект, закон, положение, регистрация, сертификат, гражданско-правовое регулирование, права, обязанности, земельный участок, учредитель, документы, льготы, преимущества, государство, законодатель.

THE CONCEPT AND FEATURES OF A FREE ECONOMIC ZONE IN CIVIL LAW REGULATION

Sangkanova Takhmina Martabshoevna,
Tajik national university, law faculty,
researcher of the department of business
and commercial law

Phone: (+992) 900-87-59-59

Email: kabutzoda86@mail.ru

Scientific speciality: 12.00.03 – Civil law, business law; family law; private international law

The summary: In this article, the author examines the issues of the concept and features of a free economic zone in civil law regulation. Supporting the concepts of this phenomenon, fixed in paragraph 1 of Article 1 of the Law of the Republic of Tajikistan "On free economic zones", she identifies special features of free economic zones as an object of civil law. In her opinion, these zones are a complex of immovable things, the possession, use and disposal of which is associated with the provision of benefits and advantages to business entities in these zones.

Key words: free economic zone, entrepreneur, entity, object, law, regulation, registration, certificate, civil law regulation, rights, obligations, land, founder, documents, benefits, advantages, state, legislator.

Дар танзими ҳуқуқи маданӣ “минтақаи озоди иқтисодӣ” объекти нисбатан нав аст. Дар гузашта, қисми дуёми моддаи 140 қисми якуми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30. 06 соли 1999, № 802, чизу чора, пул, қору хизмат, иттилоот ва дигар молумулкро номбар мекунад, вале “минтақаи озоди иқтисодӣ”-ро ба ном намегирад⁴²⁵. Шояд дар ҳамин

⁴²⁵ Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми якум, аз 30 июни соли 1999, № 802. Аз 1 июли соли 2023 аз эътибор соқит доништа шуд. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон

қисми моддаи қонун калимаҳои “амволи дигар” ин истилохро дар бар гирад? Дар замони ҳозира, дар қисми дуюми моддаи 136 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918, чунин ҳолати номуайян боқӣ мондааст⁴²⁶.

Барои гирифтани посух ба саволи гузошташуда, матни Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” – ро (аз 25. 03 соли 2011, № 700) истифода мекунем. Дар сархати якуми моддаи 1 он “минтақаи озоди иқтисодӣ” ҳамчун “қитъаи алоҳидаи (махдуди) ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳудуди аниқ муқарраркардашуда, ки дар он барои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ шароити имтиёзноки иқтисодӣ ва низоми махсуси ҳуқуқӣ муҳайё карда шудааст,” маънидод шудааст.⁴²⁷ Аз ин мафҳум бармеояд, ки минтақаи мазкур баъзе аломатҳои объекти танзими ҳуқуқи маданияро дорад. Яке аз чунин аломатҳо қитъаи алоҳида ва махсуси замин будани он мебошад. Масалан, минтақаи озоди иқтисодии “Данғара” дар ҳудуди ноҳияи Данғара дар масоҳати умумии 521 гектар замин, 2. 02 соли 2009 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Маъмурияти ин минтақа ҳамчун муассисаи давлатӣ заминистифодабарандаи яқумдараҷа буда, сарҳади ҳудуди он бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Яке аз аломатҳои дигари минтақаи озоди иқтисодӣ дар он мебошад, ки вай ном дорад. Дар танзими ҳуқуқи мадания гузоштани ном яке аз воситаҳои фардиқунонии субъектон ва объектони муомилоти молумулкӣ махсуб мешавад. Масалан номи муассиса ва корхонаҳои давлатӣ. Номи фирмавии ташкилотҳои тиҷоратӣ. Номи соҳибкори инфиродӣ. Номҳои мухталифи тухмӣ, растанӣ, доруворӣ ва ғайра. Масалан, номи тиҷоратии доруворӣ чунин воситаи фардиқунонии ашёи табобатие мебошад, ки барои интиҳоби дурусти истеъмолкунанда ва дигар харидор равона шудааст.

Дигар аломати минтақаи озоди иқтисодӣ дар он аст, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ шароити имтиёзноки иқтисодӣ ва низоми махсуси ҳуқуқӣ муҳайё карда шудааст. Ба андешаи мо дар ин маврид сухан дар бораи сифатҳои молии ин объекти ҳуқуқи мадания меравад, ки арзиши бозории онро дар муомилоти молумулкӣ муайян мекунад. Ба андешаи С.И. Бахтин таъсиси минтақаи озоди иқтисодӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ яке аз воситаҳои самараноки ҳавасмандгардонии

«Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.02.2024).

⁴²⁶ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2023 мавриди амал гардид. // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024).

⁴²⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700. // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.09.2024).

фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар муқаррар намудани имтиёзҳои гуногун аз ҷониби давлат ифода меёбад⁴²⁸.

Барои истифодаи объектҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ инфрасохтори минтақаи озои иқтисодӣ аҳамиятнок мебошад. Масалан, вақте ки соҳибкор меҳодад, ки заводи доруворӣ созад ва ба истеҳсоли доруворӣ машғул шавад, пеш аз ҳама ба девори муҳофизатӣ, бино, иншоот, объектҳои муҳандисӣ ва техникаи минтақаи озои иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист, логистика ва ҳамлу нақли бор ва дигар унсурҳои фаъолият диққат медиҳад.

Баъдан низоми махсуси ҳуқуқӣ аз аҳамият ҳолӣ нест. Дар асоси сархати дуҷуми моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” низоми он чунин муайян шудааст: “маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие, ки тартиби фаъолият кардан, шартҳои махсуси андозбандӣ ва муомилоти асбобӣ, гумрукӣ, муносибатҳои меҳнатӣ ва ғайраро дар ҳудуди минтақаи озои иқтисодӣ муқаррар менамоянд”⁴²⁹.

Барои сифати минтақаи озои иқтисодӣ тартиби бақайдгирии соҳибкоре, ки дар он ҷо меҳодад фаъолият намояд, аҳамият дорад. Қисми якуми моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” тартиби бақайдгирии чунин шахсонро бевосита танзим накардааст. Ин чизро ба Низомномаи минтақаи озои иқтисодӣ ҳавола кардааст. Барои мисол, дастрас карда мешавад Низомномаи минтақаи озои иқтисодии “Данғара.” Аз банди 4 он бармеояд, ки чунин бақайдгирӣ аз ҷониби маъмурияти минтақаи озои иқтисодии “Данғара” анҷом дода мешавад ва ба довталаб Сертификат дода мешавад. Сертификат ҳуҷҷати бақайдгирии довталаб ба сифати субъекти минтақаи озои иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, барои дар ҳудуди минтақаи озои иқтисодии “Данғара” пешбурди фаъолият, истифодаи имтиёзҳои низомҳои махсуси пешбиниамудаи Низомномаи минтақаи озои иқтисодии “Данғара” иҷозат медиҳад.

Ҳамзамон дар қисми 4 моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” чунин муқаррар кардааст: “Маъмурияти минтақаи озои иқтисодӣ ба субъектҳои бақайдгирифташудаи минтақаи озои иқтисодӣ тасдиқномаи субъекти минтақаи озои иқтисодиро месупорад. Намунаи тасдиқнома аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба минтақаҳои озои иқтисодӣ тасдиқ карда мешавад.”⁴³⁰

⁴²⁸Ниг.: Бахтин С. И. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах России и оффшорных зонах: автореф. дис.....канд. юрид. наук: 12. 00. 03. – М., 2006. – С. 17.

⁴²⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.09.2024).

⁴³⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.09.2024).

Қонуни болозикр соли 2011 қабул шудааст ва номи ҳуҷҷати таъсисии субъекти минтақаи озои иқтисодиро тағйир додааст. Вале минтақаи озои иқтисодии “Данғара” соли 2009 бо Қарори Ҳукумат аз 2. 02 соли 2009 таъсис додашуда⁴³¹, Низомномаи он бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Низомномаи минтақаи озои иқтисодии “Данғара”” аз 20. 01 соли 2010, № 1545, тасдиқ шудааст. Бинобар ин, санадҳои зерқонунии болозикр бояд ба қонуни соҳавӣ мутобиқ гардонида шаванд.

Ҳамин тавр, минтақаи озои иқтисодӣ дар ҳеҷ маврид субъекти ҳуқуқи маданӣ намебошад. Ба андешаи мо, аз таърифи он бармеояд, ки минтақаи мазкур маҷмӯи ашёи ғайриманкул буда, дар он аломатҳои муқаррар намудаи қисми якуми моддаи 138 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд дорад⁴³². Ба сифати чунин объект баромад намудан маънои қитъаи замин, девори муҳофизатӣ, бино, иншоот, объектҳои техникӣ, муҳандисӣ, қитъаи пайвандгари роҳи оҳан, дигар роҳҳо ва неъматҳои моддӣ ба замин алоқамандро меноманд, ки соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ онҳо бо ҷаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаи озои иқтисодӣ алоқаманд мебошад. Амалӣ намудани вақолатҳои зикршуда ба ирода ва хоҳиши маъмурияти минтақаи озои иқтисодӣ вобастагӣ дорад. Самаранокӣ ва баландшудани арзиши бозорӣ ин объект низ салоҳиятнокии ин маъмуриятро тақозо менамояд, гарчанде субъекти ҳуқуқи моликият намебошад. Субъекти ҳуқуқи моликият ба минтақаи озои иқтисодӣ тибқи қонунгузорӣ кишвар, давлат боқӣ мемонад.

Танҳо маъмурияти ин минтақа ҳамчун муассисаи давлатӣ шахси ҳуқуқӣ ғайритиҷоратӣ буда, барои расидан ба ҳалафҳои минтақа метавонад ба ҷаъолияти даромад машғул шавад. Вале чунин даромад набояд ҳамчун даромади соҳибкор маънидод гардад, чунки ба муассиси минтақаи озои иқтисодӣ як қисми он дода намешавад. Ин даромад дар ҳисоби даромадҳои махсус буда, дар низоми ҳазинадорӣ Вазорати молияи ҷумҳурӣ ба ҳисоб гирифта, истифодаи мақсадноки он доимо назорат карда мешавад.

Адабиёт:

1. Бахтин С. И. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах России и оффшорных зонах: автореф. дис.....канд. юрид. наук: 12. 00. 03. – М., 2006. – 27с.

2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми якум, аз 30 июни соли 1999, № 802. Аз 1 июли соли 2023 аз эътибор соқит доништа шуд. //

⁴³¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси минтақаи озои иқтисодии “Ишқошим” ва “Данғара” аз 2. 02 соли 2009, № 74. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.09.2024).

⁴³² Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2023 мавриди амал гардид. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.09.2024).

Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2024).

3. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2023 мавриди амал гардид. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.09.2024).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” аз 25. 03 соли 2011, № 700. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.09.2024).

5. Низомнома “Дар бораи Низомномаи минтақаи озоди иқтисодии “Данғара” . Бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20. 01 соли 2010, № 1545 тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.09.2024).

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси минтақаи озоди иқтисодии “Ишқошим” ва “Данғара” аз 2. 02 соли 2009, № 74. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.09.2024).

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ДОГОВОР КАК ИНДИВИДУАЛЬНОЕ СРЕДСТВО ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ АРЕНДЫ (ЛИЗИНГА) НЕДВИЖИМОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Назирзода Нигора Назир,
Таджикский национальный университет, юридический факультет,
докторант «доктора PhD» 2-го курса
кафедры предпринимательское права и
коммерческое права
Тел.: 988-03-01-57
Email: nigoranazir@gmail.com

Научная специальность: 12.00.03 – Гражданское право;
предпринимательское право; семейное право; международное частное право

Аннотация: В статье рассматривается договор финансовой аренды (лизинга) недвижимости как индивидуальное средство правового регулирования в Республике Таджикистан. Также анализируются правовые аспекты заключения, исполнения и прекращения договора лизинга недвижимости, его роль в обеспечении стабильности имущественного оборота, а также особенности нормативно-правового регулирования данной сферы. Особое внимание уделяется специфике договорных отношений между лизингодателем и лизингополучателем, распределению прав и обязанностей сторон, а также применению норм гражданского и финансового законодательства Таджикистан.

Ключевые слова: договор лизинга, финансовая аренда, недвижимость, лизинг недвижимости, правовое регулирование, Республика Таджикистан, гражданское право, имущественные отношения.

ШАРТНОМА ҲАМЧУН ВОСИТАИ ИНФИРОДИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ИҶОРАИ МОЛИЯВИИ (ЛИЗИНГ) АМВОЛИ ҒАЙРИМАНҚУЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назирзода Нигора Назир,
Донишгоҳи Милли Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, Докторанти
доктори PhD курси 2-юми кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорат
Тел: 988-03-01-57
Email: nigoranazir@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи
оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Аннотатсия. Дар мақола шартномаи иҷораи молиявии (лизинг) амволи ғайриманқул ҳамчун воситаи инфиродии танзими ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, ҷанбаҳои ҳуқуқии бастан, иҷро ва қатъ кардани шартномаи иҷораи молу мулки ғайриманқул, нақши он дар таъмини устувории гардиши амвол, инчунин хусусиятҳои танзими ҳуқуқии ин соҳа таҳлил карда шудааст. Ба хусусиятҳои муносибатҳои шартномавии байни иҷорадеҳ ва иҷорагир, тақсимои ҳуқуқу уҳдадорихи тарафҳо, инчунин татбиқи меъёрҳои қонунгузорию маданӣ ва молиявии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус дода мешавад.

Калидвожаҳо: шартномаи лизинг, иҷораи молиявӣ, молу мулки ғайриманқул, лизинги молу мулки ғайриманқул, танзими ҳуқуқӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқи маданӣ, муносибатҳои амволӣ.

THE CONTRACT AS AN INDIVIDUAL MEANS OF LEGAL REGULATION OF FINANCIAL LEASE (LEASING) REAL ESTATE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nazirzoda Nigora Nazir,

Tajik National University, Faculty of Law,
Doctoral student "PhD" 2nd year
Department business law and Commercial law

Tel.: 988-03-01-57

Email: nigoranazir@gmail.com

Annotation: The article examines the real estate financial rent (leasing) agreement as an individual means of legal regulation in the Republic of Tajikistan. It also analyzes the legal aspects of concluding, executing and terminating the real estate leasing agreement, its role in ensuring the stability of property turnover, as well as the features of the legal regulation of this area. Particular attention is paid to the specifics of contractual relations between the lessor and the lessee, the distribution of rights and obligations of the parties, as well as the application of the norms of civil and financial legislation of Tajikistan.

Keywords: leasing agreement, financial rent, real estate, real estate leasing, legal regulation, Republic of Tajikistan, civil law, property relations.

Финансовая аренда (лизинг) недвижимости является важным инструментом в современных экономических отношениях. Она позволяет эффективно использовать имущество, обеспечивать финансирование для бизнеса и минимизировать риски. Ключевым элементом таких сделок является договор, выступающий в роли индивидуального средства правового регулирования, определяющего права, обязанности и ответственность сторон.

К сделкам, связанным с недвижимым имуществом, законодательство традиционно предъявляет более строгие требования по сравнению с

операциями, касающимися движимого имущества. Это обусловлено высокой значимостью и сложностью правового регулирования в данной сфере. Не является исключением и договор лизинга недвижимого имущества, ключевой особенностью которого является обязательная государственная регистрация прав, возникающих в рамках такого договора.

Однако недостаточное нормативное регулирование лизинга недвижимости представляет собой значительное препятствие для активного развития этой формы инвестиционной деятельности. Анализ мировой практики демонстрирует, что такая ситуация негативно сказывается на готовности потенциальных инвесторов вкладывать средства. Интересно отметить, что подобные проблемы характерны не только для государств, находящихся на этапе освоения лизинговых операций, таких как Республика Таджикистан, но и для стран, где лизинг уже получил широкое распространение и зарекомендовал себя как эффективный инструмент экономического развития.

Неопределенность в регулировании лизинга недвижимости приводит к правовым и финансовым рискам, что, в свою очередь, сдерживает развитие рынка и ограничивает доступность этого инструмента для бизнеса. Для преодоления этих препятствий необходимо совершенствование законодательства, направленное на создание более четких и прозрачных правил, гарантирующих надежность и предсказуемость таких сделок. Это позволит не только стимулировать приток инвестиций, но и укрепить доверие участников рынка, обеспечивая более устойчивое развитие экономических процессов.

Хотя в законодательстве существует легальное определение лизинга, в научной и профессиональной литературе регулярно поднимается вопрос о выделении дополнительных характеристик этого понятия. В частности, исследователь И. А. Сахарова, основываясь на закрепленных в правовых актах определениях, предлагает рассматривать лизинг как «комплекс отношений, связанных с приобретением имущества и его последующей передачей во временное владение и пользование, реализуемый посредством договора лизинга и договора купли-продажи».

Данное определение акцентирует внимание на двойственной природе лизинговых отношений. С одной стороны, они включают в себя элементы классической аренды, предусматривающей временное пользование имуществом. С другой стороны, важной составляющей лизинга является предварительное приобретение имущества лизингодателем, что отличает его от стандартных арендных отношений.

Кроме того, можно отметить, что определение, предложенное И. А. Сахаровой, подчеркивает договорную основу лизинга. Участники лизинговых отношений действуют в рамках двух взаимосвязанных договоров: один из них регулирует покупку имущества, а другой – его передачу лизингополучателю. Такой подход позволяет более четко обозначить структуру лизинга и его ключевые элементы, способствуя лучшему пониманию этой правовой категории⁴³³.

⁴³³ Сахарова И.В. Правоотношения, возникающие из договоров лизинга и купли-продажи объекта лизинга : Автореф. дис. ... канд. юр. наук. 2010. – С. 18.

Тем не менее, данное определение оставляет пространство для дальнейших дискуссий, например, о границах взаимодействия сторон, особенностях регулирования рисков и ответственности, а также об экономической и юридической природе лизинга в контексте современной рыночной экономики.

Лизинговая деятельность, согласно её точке зрения, представляет собой форму инвестиционной деятельности, при которой осуществляется приобретение имущества с последующей передачей его в временное владение и использование другой стороне на условиях, оговорённых в договоре лизинга⁴³⁴. Это определение подчёркивает ключевую роль лизинга как инструмента финансирования, позволяющего сторонам эффективно распределять риски и расходы, связанные с владением имуществом.

Важно отметить, что такой подход способствует модернизации оборудования, повышению конкурентоспособности предприятий и снижению начальных затрат для арендатора. Лизинг охватывает широкий спектр имущества – от недвижимости и автомобилей до сложного производственного оборудования. При этом соглашение регулирует не только временное использование имущества, но и условия его возможного выкупа или возврата, что делает лизинговую деятельность гибким и востребованным инструментом в бизнесе.

А. А. Иванов, анализируя взаимосвязь между понятиями лизинговой деятельности, лизинга и договора лизинга, отмечает, что законодатель изначально подразумевал их разную степень охвата и детализации. Лизинговая деятельность, как наиболее широкое понятие, охватывает весь комплекс операций, связанных с предоставлением имущества в лизинг, включая правовое, экономическое и организационное регулирование. Сам термин «лизинг» занимает промежуточное положение, фокусируясь на специфике правоотношений, возникающих между участниками сделки. Наиболее узким является понятие договора лизинга, которое отражает конкретный юридический инструмент, фиксирующий права и обязанности сторон в рамках определенной сделки⁴³⁵.

А.А. Иванов подчеркивает, что такая градация понятий необходима для упрощения правоприменительной практики и создания четкой структуры регулирования. Это разделение позволяет однозначно определить сферу применения каждого термина, избежать путаницы в правовом поле и эффективно урегулировать споры, связанные с лизингом. По мнению А.А. Иванова, представление о лизинге как исключительно инвестиционной деятельности не соответствует действительности. Лизинг имеет более широкий социальный характер, чем просто инвестиции, поскольку инвестиционная составляющая присуща только лизингодателю. Вместе с тем лизинг оказывает положительное влияние на всех участников процесса: продавец получает

⁴³⁴ Сахарова И.В. Правоотношения, возникающие из договоров лизинга и купли-продажи объекта лизинга : Автореф. дис. ... канд. юр. наук. 2010. – С. 20.

⁴³⁵ Иванов А. А. Договор финансовой аренды (лизинга) : учебно-практическое пособие. – М., 2001. – С. 10.

возможность расширить сбыт своей продукции, а лизингополучатель удовлетворяет свои потребности во владении и пользовании предметом лизинга⁴³⁶.

В этой связи А.Д. Гафуров предлагает рассматривать лизинг как многоаспектную деятельность, включающую не только заключение и исполнение договора лизинга, но и все сопутствующие договоры, предусмотренные законодательством. Он выделяет важность подготовки к заключению таких договоров, а также учета публично-правового регулирования, бухгалтерского учета и налогообложения отношений, возникающих в рамках лизинговых операций⁴³⁷. Такое определение содержится в Законе Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)» от 2003 года, № 9, что подчеркивает его правовую основу и значение для комплексного регулирования лизинговой деятельности.

Опираясь на понятие, данное А. А. Ивановым, можно отметить, что лизинг является совокупностью экономических и правовых отношений, возникающих в связи с реализацией договора лизинга. Таким образом, содержанием группы правовых отношений в лизинге являются:

- права и обязанности участников договора лизинга;
- право собственности на предмет лизинга;
- обеспечение прав лизингодателя;
- уступка прав по договору лизинга третьим лицам и залог предмета лизинга;
- переход права собственности на предмет лизинга и т.д.

Вторая группа – экономические отношения в лизинге – включает в себя:

- лизинговые платежи;
- платежи и взаиморасчеты по договору лизинга;
- формирование финансовых результатов деятельности лизингодателя и лизингополучателя;
- предупреждение, ограничение и пресечение монополистической деятельности и недобросовестной конкуренции и т.д.⁴³⁸.

Следует подчеркнуть, что трактовка понятий «лизинг», «договор лизинга» и «лизинговые отношения» во многом определяется различными теоретическими подходами к их правовой природе и месту в системе гражданско-правовых договоров. Эти понятия тесно связаны с методологией исследования лизинга, различиями в национальных правовых системах и историческими особенностями формирования данной правовой конструкции. Вопрос о классификации договора лизинга и его правовой сущности требует детального анализа, который будет представлен в данном исследовании.

В научной литературе до сих пор не выработано четкого и однозначного определения понятия договора лизинга в сфере недвижимости. Многие

⁴³⁶ Иванов А. А. Договор финансовой аренды (лизинга) : учебно- практическое пособие / А. А. Иванов. – М.: Проспект, 2001. – С. 11.

⁴³⁷ Гафуров А. Д. «Правовое регулирование дисциплины пасчетов в условиях рыночной экономики». Автореф., дис, на соиск., уч., степени канд., юрид., наук. – Душанбе, 2004. – С. 10.

⁴³⁸ Иванов А. А. Договор финансовой аренды (лизинга) : учебно- практическое пособие / А. А. Иванов. – М.: Проспект, 2001. – С. 32.

исследователи, анализируя особенности лизинговых отношений, связанных с объектами недвижимости, предпочитают обходить вопрос разработки специального определения. Этот пробел в теоретической базе создает трудности для практической деятельности, так как отсутствуют единые подходы к интерпретации ключевых элементов договора, таких как предмет лизинга, права и обязанности сторон, а также порядок их реализации. Разработка специализированного определения и унификация терминологии в этой области могли бы способствовать повышению правовой определенности и упрощению применения норм, регулирующих лизинг недвижимости.

С учетом особенностей проводимого исследования, важно дать точное определение понятию договора лизинга в контексте недвижимости. Это необходимо по нескольким причинам. Во-первых, в таких отношениях существуют специфические субъекты, такие как лизингодатель и лизингополучатель, чьи права и обязанности отличаются от традиционных договорных отношений в других областях. Лизингодатель, предоставляя имущество в аренду, сохраняет за собой право собственности на недвижимость, а лизингополучатель, в свою очередь, получает возможность использовать объект на условиях долгосрочной аренды с опцией выкупа по завершении срока действия договора. Это важное различие делает договор лизинга в сфере недвижимости уникальным, требующим отдельного правового регулирования и понимания, чтобы эффективно управлять такими сделками.

Договор лизинга в сфере недвижимости представляет собой правовую форму аренды, при которой арендодатель (лизингодатель) передает арендатору (лизингополучателю) право на длительное использование объекта недвижимости с возможностью последующего выкупа этого объекта по окончании срока действия договора. Лизинг недвижимости часто используется в целях удовлетворения потребностей бизнеса или личных нужд без необходимости полной оплаты стоимости объекта сразу⁴³⁹.

Научные подходы к определению лизинга в сфере недвижимости варьируются в зависимости от правовой и экономической теории.

В.А. Шабашев в основном опираясь на экономический подход, отмечает, что лизинг рассматривается как форма финансирования, при которой лизингодатель предоставляет недвижимость для использования в обмен на регулярные платежи, которые могут включать как компенсацию за использование объекта, так и амортизацию стоимости. Согласно данному подходу, лизинг является альтернативой традиционным способам приобретения недвижимости, например, через ипотечные кредиты⁴⁴⁰.

А.Е. Прудникова рассматривая юридический подход относительно лизинга недвижимости, пишет что он трактуется как специальная форма договора аренды с характерными особенностями, такими как возможность последующего выкупа имущества, а также определенные права и обязанности

⁴³⁹ Гаюров Ш.К. Финансовое право Республики Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе: «Сино», 2005. – С. 128.

⁴⁴⁰ Шабашев В. А. Лизинг: основы теории и практики : учеб. пособие / В. А. Шабашев, Е. А. Федулова, А. В. Кошкин; под ред. проф. Г. П. Подшиваленко. – 2-е изд. – М.: КНОРУС, 2005. – С. 73.

сторон, которые могут варьироваться в зависимости от типа лизинга (финансовый или операционный). В отличие от обычной аренды, лизинг включает элементы передачи экономической выгоды и риска, связанных с использованием объекта недвижимости⁴⁴¹.

Смешанный подход – в рамках этого подхода лизинг недвижимости воспринимается как комплексный правовой инструмент, включающий элементы как аренды, так и продажи, что позволяет сочетать долгосрочное пользование объектом с возможностью его выкупа в будущем. Этот подход акцентирует внимание на том, что договор лизинга представляет собой гибкую модель, способную адаптироваться к различным экономическим условиям и потребностям сторон⁴⁴².

Таким образом, лизинг недвижимости может рассматриваться как специфическая правовая форма аренды, которая совмещает элементы аренды и продажи, предлагая сторонам гибкость в вопросах использования и приобретения имущества. В то же время, с точки зрения исследователей, различия в подходах к лизингу в разных странах и правовых системах, а также специфики объекта недвижимости, создают дополнительные сложности в правовом регулировании этой области.

При определении места договора лизинга в системе договоров, регулирующих отношения в сфере недвижимого имущества, важно основываться на положениях, предусмотренных Гражданским кодексом Республики Таджикистан. Это объясняется тем, что именно гражданское законодательство формирует фундаментальные принципы и структуру правового регулирования в данной области.

Особенностью законодательства в сфере недвижимости является то, что оно, воздействуя на отдельные договорные отношения, не создаёт уникальных договорных конструкций, которые бы выходили за рамки существующих в гражданском праве. Вместо этого, законодательство адаптирует общие принципы и нормы гражданского права к специфике регулирования операций с недвижимостью.

Для более полного понимания гражданско-правовых договоров, связанных с недвижимым имуществом, необходимо учитывать комплекс критериев. Система договоров представляет собой сложную структуру, включающую множество элементов, таких как типы, виды и разновидности договоров. Каждый из этих элементов, обладая общими чертами, присущими гражданско-правовым договорам, одновременно имеет свои уникальные особенности. Эти особенности обусловлены спецификой предмета договора, его целями, условиями исполнения и другими факторами, которые требуют особого правового регулирования. Таким образом, несмотря на общие принципы, лежащие в основе гражданского права, каждый вид договора нуждается в индивидуальном подходе к его правовой регламентации, что

⁴⁴¹ Прудникова А. Е. Договор лизинга в системе договора аренды // Политемат. сетевой электрон. науч. журн. Кубанского гос. аграрного ун-та, 2014. – С. 8.

⁴⁴² Газман В. Д. Лизинг. Теория, практика, комментарии / В. Д. Газман. – М.: Правовая культура, 1997. – С. 190-211.

позволяет учитывать специфику возникающих правоотношений и обеспечивать их эффективное регулирование⁴⁴³.

Предмет договора представляет собой материальный или нематериальный объект, вокруг которого формируются гражданско-правовые отношения. Характеристика данного объекта во многом определяет особенности правового регулирования заключаемого соглашения. В зависимости от специфики предмета договора законодатель может устанавливать особые нормы и требования, направленные на обеспечение правовой определенности и защиты интересов сторон.

Так, в Гражданском кодексе Республики Таджикистан предусмотрена специальная регламентация обязательств, возникающих в связи с определенными видами объектов, например недвижимым имуществом. Это обусловлено особыми свойствами недвижимости, такими как устойчивость местоположения, государственная регистрация прав и высокая экономическая ценность. В связи с этим сделки с недвижимостью требуют соблюдения дополнительных правовых процедур, включая письменную форму договора, нотариальное удостоверение или государственную регистрацию.

Согласно статье 138 Гражданского кодекса Республики Таджикистан к недвижимости относятся: земельный участок, здания (жилые, нежилые), сооружения и объекты незавершенного строительства, многолетние насаждения и иное имущество, прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно⁴⁴⁴. Признак недвижимости играет ключевую роль в классификации договоров, позволяя разделить их на две основные категории: соглашения, связанные с недвижимым имуществом, и договоры, касающиеся иных объектов. Этот критерий служит основой для выработки единых правовых норм, регулирующих правоотношения в сфере недвижимости.

В связи с этим Гражданский кодекс Республики Таджикистан содержит унифицированные правовые положения, применимые ко всем договорам, затрагивающим недвижимость, независимо от их конкретной цели, возмездного или безвозмездного характера и иных особенностей. Такой подход обеспечивает целостность и последовательность правового регулирования, устраняя возможные противоречия и обеспечивая предсказуемость правоприменительной практики в данной сфере.

Ю.В. Романец предлагает классифицировать договоры с недвижимостью на основе единого критерия – целевой направленности, и разработать универсальные правовые нормы, учитывающие особенности недвижимого имущества в рамках конкретной направленности, независимо от других характеристик⁴⁴⁵. В рамках данной классификации договоры разделяются на группы, включая:

- соглашения, связанные с возмездной передачей права собственности (купля-продажа, мена, рента);

⁴⁴³ Комиссарова Е.Г. Единство и дифференциация в системе гражданско-правовых договоров // СПС КонсультантПлюс, 2019. – С. 54.

⁴⁴⁴ Гражданский кодекс Республики Таджикистанот 24 декабря 2022 года, №1918 // Электронный ресурс: Адлия: Централизованнй банк правовой банк информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.11.2024).

⁴⁴⁵ Романец Ю.В. Система договоров в гражданском праве России: монография. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, Инфра-М, 2013. – С. 291.

- договоры, предусматривающие безвозмездную передачу недвижимости (например, дарение).

Такой подход позволяет объединить в отдельные категории сделки со схожей социально-экономической функцией, сохранив при этом гибкость регулирования за счёт учёта специфики недвижимости.

В рамках научной дискуссии заслуживает внимания альтернативная классификация договоров в сфере недвижимости, предложенная Е.Б. Козловой. Автор дифференцирует соглашения, регулирующие сделки с недвижимым имуществом, на четыре категории в зависимости от целевой направленности их правовых последствий:

- договоры, ориентированные на создание объектов недвижимости – к ним относятся инвестиционные договоры, договоры строительного подряда, долевого участия в строительстве, соглашения о развитии застроенных территорий и концессионные договоры;

- договоры, связанные с управлением недвижимым имуществом (например, доверительное управление);

- договоры, направленные на возникновение ограниченных вещных прав (сервитуты, ипотека, право пожизненного проживания);

- договоры, опосредующие отчуждение недвижимого имущества (купля-продажа, дарение, мена, рента)⁴⁴⁶.

Данная систематизация, в отличие от традиционных подходов, акцентирует функциональную специфику договоров, отражая их роль в динамике правоотношений – от формирования объекта до его перехода к новым правообладателям.

Стоит отметить, что система гражданских договоров находится в постоянном развитии, что приводит к появлению новых их видов. Каждый новый договор отличается не только уникальными, не предусмотренными Гражданским кодексом Республики Таджикистан, характеристиками, но и признаками, уже имеющими правовое регулирование. При этом договоры, связанные с недвижимостью, занимают значимое место в системе договорных отношений страны из-за специфики их предмета – недвижимого имущества. Корректное понимание системного признака, лежащего в основе классификации договоров, является ключевым для определения круга правоотношений, подпадающих под действие соответствующего правового института⁴⁴⁷.

Согласно В.В. Витрянскому, предметом всякого договора являются действия обязанных сторон⁴⁴⁸. Поэтому, если рассматривать договор лизинга недвижимости как правоотношение, то а его предмет должны быть включены два рода действий: во-первых, действия лизингополучателя по принятию имущества в лизинг, обеспечению его сохранности и использованию в соответствии с назначением, выплате платежей и возвращению по окончании срока лизинга (либо приобретению его в собственность);

⁴⁴⁶ Козлова Е.Б. Система договоров, направленных на создание объектов недвижимости. – М.: КОНТРАКТ, 2013. – С. 87.

⁴⁴⁷ Налоговое право. Учебник // Под редакцией доктора юридических наук, профессора Ш. М. Исмоилова. – Душанбе: Издательство Кануният, 2003. – С. 145.

⁴⁴⁸ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Договоры о передаче имущества. Кн. 2. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – 4-е изд., стереотипное. – М.: Статут, 2002. – С. 34.

во-вторых, действия лизингодателя по заключению договора купли-продажи лизингового имущества с продавцом в соответствии с указаниями лизингополучателя и уведомлению продавца о приобретении имущества для передачи его в лизинг.

Что же касается договора лизинга, то в статье 4 Закона Республики Таджикистан от «О финансовой аренде (лизинге)» от 22 апреля 2003 года установлено, что предметом лизинга могут быть любые, непотребляемые вещи, в том числе предприятия и другие имущественные комплексы, здания, сооружения, оборудования, транспортные средства и другое движимое и недвижимое имущество, которым можно пользоваться для предпринимательской деятельности. Предметом лизинга не могут быть земельные участки и другие природные объекты, а также имущество, свободный оборот которого ограничен или запрещён, или для которого установлен особый порядок обращения⁴⁴⁹.

Отличительной чертой лизинга недвижимости является его объект — земельные участки, здания, сооружения и другие объекты, прочно связанные с землёй (статья 120 Гражданского кодекса Республики Таджикистан)⁴⁵⁰. Как отмечает М. Саидов, «лизинг недвижимости сочетает элементы аренды и кредитования, что требует комплексного подхода к его регулированию»⁴⁵¹. Договор лизинга недвижимости имеет ряд специфических особенностей, отличающих его от других форм аренды: срок лизинга недвижимости, как правило, составляет от нескольких лет до нескольких десятилетий, что связано с высокой стоимостью и длительным сроком службы объектов недвижимости. Договор лизинга недвижимости требует государственной регистрации, поскольку предметом договора является недвижимое имущество. По окончании срока лизинга лизингополучатель может приобрести имущество в собственность по остаточной стоимости, что отличает лизинг от традиционной аренды.

В отличие от традиционной аренды (статья 582 Гражданского кодекса Республики Таджикистан), лизинг предполагает участие трёх сторон: лизингодателя, лизингополучателя и продавца имущества. Кроме того, лизингодатель приобретает объект специально для передачи его в аренду, что подчеркивает инвестиционный характер сделки⁴⁵². Российский исследователь А. Иванов указывает, что «лизинговая модель позволяет малым предприятиям получать доступ к дорогостоящим активам без крупных первоначальных вложений»⁴⁵³, что актуально и для Таджикистана.

Согласно статье 586 Гражданского кодекса Республики Таджикистан, договор лизинга должен содержать:

- описание объекта недвижимости;

⁴⁴⁹ Закон Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)» от 22 апреля 2003 года, №9 // Электронный ресурс: Адлия: Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.05.2024).

⁴⁵⁰ Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года, №1918 // Электронный ресурс: Адлия: Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.11.2024).

⁴⁵¹ Саидов М. Договор финансовой аренды (лизинга) : конспект лекций для бакалавриата. – Душанбе: «Дониш», 2018. – С. 45.

⁴⁵² Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года, №1918 // Электронный ресурс: Адлия: Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.11.2024).

⁴⁵³ Иванов А. А. Договор финансовой аренды (лизинга) в новых условиях // Правоведение. – М., 2020. – № 2. – С. 112.

- размер и порядок лизинговых платежей;
- срок действия договора;
- условия выкупа имущества (если предусмотрено)⁴⁵⁴.

Важным аспектом является регистрация договора лизинга недвижимости в Едином государственном реестре прав на недвижимость (ст. 13 Закона РТ «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество»)⁴⁵⁵. Также М. Саидов подчёркивает, что «отсутствие регистрации делает договор незаключённым, что создаёт риски для лизингополучателя»⁴⁵⁶.

В договоре лизинга недвижимости права и обязанности сторон распределяются следующим образом: арендодатель (лизингодатель) сохраняет право собственности на объект, но передает право владения и пользования арендатору (лизингополучателю), который обязуется выплачивать регулярные платежи и соблюдать условия эксплуатации имущества. Такое распределение основано на сочетании экономических, юридических и управленческих принципов, направленных на баланс интересов сторон, минимизацию рисков и обеспечение долгосрочной устойчивости соглашения.

Согласно исследованиям в области договорного права, структура лизинга недвижимости отражает принцип «эффективного распределения рисков»⁴⁵⁷. Арендодатель, оставаясь собственником, принимает на себя риски, связанные с моральным износом объекта и рыночными колебаниями его стоимости, тогда как арендатор несет ответственность за операционные риски, включая поддержание функциональности имущества. Такой подход согласуется с теорией «неполных контрактов», где стороны делегируют контроль над активами тому участнику, чьи действия наиболее критичны для их эффективного использования⁴⁵⁸.

Таким образом, в договоре лизинга недвижимости права и обязанности сторон распределяются следующим образом:

Лизингодатель обязан:

- 1) Приобрести указанное лизингополучателем имущество у выбранного им продавца.
- 2) Предоставить имущество лизингополучателю в состоянии, соответствующем условиям договора и назначению имущества.
- 3) Не вмешиваться в хозяйственную деятельность лизингополучателя, связанную с использованием предмета лизинга.

Лизингополучатель обязан:

- 1) Своевременно и в полном объеме вносить лизинговые платежи.
- 2) Поддерживать имущество в исправном состоянии, проводить необходимый текущий ремонт и нести расходы на содержание имущества, если иное не предусмотрено договором.

⁴⁵⁴ Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года, №1918 // Электронный ресурс: Адлия: Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.11.2024).

⁴⁵⁵ Закон Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)» от 22 апреля 2003 года, №9 // Электронный ресурс: Адлия: Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.05.2024).

⁴⁵⁶ Саидов М. Договор финансовой аренды (лизинга) : конспект лекций для бакалавриата. – Душанбе: «Дониш», 2018. – С. 78.

⁴⁵⁷ Ben-Shahar, O. (2006). Contracts: Efficiency, Fairness, and Allocation of Risk.

⁴⁵⁸ Бутенина Т. Лизинг недвижимости: спорные вопросы // Лизинг ревю. – 2005. – № 4. – С. 24.

3) Использовать имущество в соответствии с его назначением и условиями договора.

4) Возвратить имущество лизингодателю по окончании срока договора, если право собственности не переходит к лизингополучателю⁴⁵⁹.

Распределение прав и обязанностей в лизинге недвижимости отражает компромисс между защитой интересов собственника и стимулированием арендатора к рациональному использованию актива. Как отмечает С.А. Громов, оптимальная структура договора достигается через комбинацию императивных норм (обеспечивающих минимальные гарантии) и диспозитивных правил, допускающих адаптацию к рыночным условиям⁴⁶⁰.

Как отмечает М.Д. Селезнев, лизинг недвижимости имеет ряд преимуществ по сравнению с прямой покупкой или традиционной арендой. По его утверждению, лизинг недвижимости имеет следующие преимущества: снижение первоначальных затрат: лизингополучатель получает возможность использовать дорогостоящее имущество без необходимости единовременной выплаты полной стоимости; договор лизинга может быть адаптирован под специфические потребности сторон, включая условия платежей, сроки и опции выкупа; в некоторых случаях лизинговые платежи могут относиться на себестоимость продукции или услуг, снижая налогооблагаемую базу⁴⁶¹. Тем самым А.В. Егоров указывает на следующие недостатки лизинга недвижимости: суммарные лизинговые платежи могут превышать стоимость прямой покупки имущества; лизингополучатель обязан соблюдать условия договора, что может ограничивать его в определенных действиях с имуществом; ответственность за сохранность имущества, как правило, лежит на лизингополучателе⁴⁶².

Таким образом, договор лизинга недвижимости отличается не только особенностями субъекта и предмета, но и специфическим содержанием, определяемым нормативными актами и обусловленным льготными условиями предоставления лизингового имущества. Следует отметить, что в настоящее время существует достаточное количество нормативных актов, регулирующих агролизинговые отношения с государственным участием, что позволяет провести их систематизацию. На современном этапе развития рынка лизинга недвижимости говорить об устоявшихся деловых практиках преждевременно ввиду новизны этого сегмента и недостаточной нормативной проработанности. Это вынуждает участников сделок обращаться к традиционным деловым обычаям, применяемым в операциях с недвижимостью, однако их использование допустимо лишь при условии совместимости с правовой спецификой финансовой аренды.

Такая ситуация отражает переходный характер отрасли: отсутствие специализированных регламентов временно компенсируется общепринятыми подходами, которые, тем не менее, требуют критической оценки. Например, стороны

⁴⁵⁹ Арсентьева Е. В. Договор лизинга в современном гражданском праве России и зарубежных стран : Дис. ... канд. юрид. наук / Е. В. Арсентьева – Чебоксары, 2003. – С. 97.

⁴⁶⁰ Громов С. А. Коренной поворот в практике применения законодательства о лизинговой деятельности // Вестник ВАС РФ. – 2011. – № 11. – С. 83.

⁴⁶¹ Селезнев М.Д. Правовые проблемы лизинга недвижимого имущества // Вопросы гуманитарных наук. – № 4. – 2007. – С. 58.

⁴⁶² Егоров А. В. Лизинг: аренда или финансирование? // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. – 2012. – № 3. – С. 43.

могут руководствоваться сложившимися стандартами оценки имущества или правилами due diligence, адаптируя их к лизинговой модели. Однако ключевым ограничением остаётся необходимость соблюдения уникальной природы лизинга, сочетающей элементы инвестирования, аренды и обеспечения обязательств.

Подобный симбиоз создаёт правовые коллизии, разрешение которых невозможно без дальнейшей институционализации отрасли – разработки отраслевых стандартов, судебной практики и законодательных поправок, учитывающих особенности недвижимости как объекта лизинга.

Литературы:

1. Сахарова И.В. Правоотношения, возникающие из договоров лизинга и купли-продажи объекта лизинга : Автореф. дис. ... канд. юр. наук. 2010. – С.29.
2. Иванов А.А. Договор финансовой аренды (лизинга) : учебно-практическое пособие. – М., 2001. – 240 с.
3. Иванов А.А. Договор финансовой аренды (лизинга) : учебно-практическое пособие / А. А. Иванов. – М.: Проспект, 2001. – 64 с.
4. Гафуров А.Д. «Правовое регулирование дисциплины пасчетов в условиях рыночной экономики». Автореф., дис, на соиск., уч., степепени канд., юрид., наук. – Душанбе, 2004. – 23 с.
5. Гаюров Ш.К. Финансовое право Республики Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе: «Сино», 2005. – 216 с.
6. Шабашев В.А. Лизинг: основы теории и практики : учеб. пособие / В. А. Шабашев, Е. А. Федулова, А. В. Кошкин; под ред. проф. Г. П. Подшиваленко. – 2-е изд. – М.: КНОРУС, 2005. – 184 с.
7. Прудникова А.Е. Договор лизинга в системе договора аренды // Политемат. сетевой электрон. науч. журн. Кубанского гос. аграрного ун-та, 2014. – С. 1-11.
8. Газман В.Д. Лизинг: Теория, практика, комментарии / В. Д. Газман. – М.: Правовая культура, 1997. – 416 с.
9. Комиссарова Е.Г. Единство и дифференциация в системе гражданско-правовых договоров // СПС КонсультантПлюс, 2019. – 90 с.
10. Гражданский кодекс Республики Таджикистанот 24 декабря 2022 года, №1918 // Электронный ресурс: Адлия: Централизованный банк правовой банк информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.11.2024).
11. Романец Ю.В. Система договоров в гражданском праве России: монография. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, Инфра-М, 2013. – 496 с.
12. Козлова Е.Б. Система договоров, направленных на создание объектов недвижимости. – М.: КОНТРАКТ, 2013. – 368 с.
13. Налоговое право. Учебник // Под редакцией доктора юридических наук, профессора Ш. М. Исмоилова. – Душанбе: Издательство Кануният, 2003. – 298 с.
14. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Договоры о передаче имущества. Кн. 2. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – 4-е изд., стереотипное. – М.: Статут, 2002. – 780 с.
15. Закон Республики Таджикистан «О финансовой аренде (лизинге)» от 22 апреля 2003 года, №9 // Электронный ресурс: Адлия: Централизованный банк

правовой банк информации Республики Таджикистан. Версия 7.0. (Дата обращения: 06.05.2024).

16. Саидов М. Договор финансовой аренды (лизинга) : конспект лекций для бакалавриата. – Душанбе: «Дониш», 2018. – С. 245.

17. Иванов А.А. Договор финансовой аренды (лизинга) в новых условиях // Правоведение. – М., 2020. – № 2. – С. 110-117.

18. Ben-Shahar, O. (2006). Contracts: Efficiency, Fairness, and Allocation of Risk.

19. Бутенина Т. Лизинг недвижимости: спорные вопросы // Лизинг ревю. – 2005. – № 4. – С. 20-29.

20. Арсентьева Е. В. Договор лизинга в современном гражданском праве России и зарубежных стран : Дис. ... канд. юрид. наук / Е. В. Арсентьева – Чебоксары, 2003. – 245 с.

21. Громов С.А. Коренной поворот в практике применения законодательства о лизинговой деятельности // Вестник ВАС РФ. – 2011. – № 11. – С. 80-85.

22. Селезнев М.Д. Правовые проблемы лизинга недвижимого имущества // Вопросы гуманитарных наук. – № 4. – 2007. – С. 53-61.

23. Егоров А.В. Лизинг: аренда или финансирование? // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. – 2012. – № 3. – С. 36-60.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕДОСТАТКИ ТОВАРОВ, РАБОТ И УСЛУГ. ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Кабирова Сурайё Бадаргаевна,
Российско-Таджикский (Славянский)
университет, аспирант 2-го курса
Тел.: 555-50-08-57
Email: suray.kabirov@mail.ru

Рецензент: Кодиров Ш.К. кандидат юридических наук

Аннотация: Представленная статья посвящена вопросу защиты прав потребителей импортируемых товаров в условиях масштабного изменения принципа внешнеэкономического сотрудничества в условиях глобальных геополитических изменений. Вся новейшая история Российской Федерации, во времена политических перемен и экономических курсов, утвержденных в 1991 году, новых парадигм развития рынка Независимого государства, представляла собой культурный коллапс различных отношений.

Сегодняшний инцидент с высокой степенью неопределенности наглядно показывает степень незначительности упомянутых проблем, и в результате прежней реакции не было видно, теперь политическая конкуренция и условия ведения бизнеса России находились с территории их стран. Под прикрытием неприятия традиционных ценностей российского общества страны Запада представляют крайне бессмысленную внешнеторговую повестку дня - экономические реформы, которые зачастую вынуждали национальную торговлю прекращать любые торгово-экономические связи без российских партнеров. В таких условиях рынок как живой социальный организм был направлен на удовлетворение потребностей потребителей со всего мира за счет параллельного импорта. С учетом складывающейся ситуации возникает необходимость правового анализа, правовых последствий для иностранных производителей в результате внедрения на российский рынок некачественной продукции в условиях экономических ограничений на поставку ее в страну-эксперта. Исходя из основных принципов деликтной ответственности за причинение вреда вследствие недостатков товаров, работ и услуг, производитель соответствующего товара независимо от условий торговли и характера товара должен выступать субъектом ответственности перед людьми, которые понес ущерб в результате потребления произведенного им товара.

Ключевые слова: обязательства, ответственность, санкция, импорт, потребитель, производитель, политика, товар, работа, услуга.

ЧАВОБГАРӢ БАРОИ КАМБУДИИ МОЛ, КОР ВА ХИЗМАТРАСОНӢ. ТАҶРИБАИ ИСТИФОДА ВА ТАРАҚҚИӢТИ ТАМЕЛӢҲОИ ЗАМОНАВӢ

Кабирова Сурайё Бадарғаевна,
Донишгоҳи (Славянии) Россия ва
Тоҷикистон, аспиранти курси 2-юм
Тел.: 555-50-08-57
Email: suray.kabirov@mail.ru

Муқарриз: Кодиров Ш.К. номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Фишурда: Мақолаи пешниҳодшуда ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагони молҳои воридотӣ дар шароити тағйири миқёси васеъ дар принсипи ҳамкориҳои иқтисодии хориҷӣ дар шароити дигаргуниҳои геополитикии ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Тамоми таърихи муносири Федератсияи Русия, дар давраи дигаргуниҳои сиёсӣ ва сиёсати иқтисодӣ, ки соли 1991 тасдиқ карда шуд, парадигмаҳои нави рушди бозори Давлати соҳибистиклол, таназзули фарҳангии муносибатҳои гуногунро ифода мекарданд.

Ҳолати имрӯза бо дараҷаи баланди номуайянии дараҷаи ночиз будани мушкilotи зикршударо равшан нишон медиҳад ва дар натиҷаи вокуниши қаблӣ ба назар намерасид, ҳоло рақобати сиёсӣ ва шароити тиҷоратии Русия аз қаламрави кишварҳояшон буд. Кишварҳои ғарбӣ зери ниқоби рад кардани арзишҳои суннатии ҷомеаи Россия як барномаи бениҳоят бемаънии тиҷорати хориҷӣ - ислоҳоти иқтисодӣ пешниҳод мекунанд, ки аксар вақт тиҷорати миллиро маҷбур мекунанд, ки ҳама гуна робитаҳои тиҷоратиро иқтисодиро бидуни шарикони Россия қатъ кунанд. Дар чунин шароит бозор ҳамчун организми зиндаи иҷтимоӣ ба қонеъ гардондани талаботи истеъмолкунандагони тамоми ҷаҳон тавассути воридоти параллелӣ нигаронида шуда буд. Бо дарназардошти вазъи кунунӣ, зарурати таҳлили ҳуқуқии оқибатҳои ҳуқуқӣ барои истеҳсолкунандагони хориҷӣ дар натиҷаи ворид намудани маҳсулоти пастсифат ба бозори Русия дар шароити маҳдудиятҳои иқтисодӣ дар расонидани онҳо ба кишвари коршинос ба миён меояд. Дар асоси принсипҳои асосии ҷавобгарии шиканча барои расонидани зарар аз сабаби камбудии мол, кор ва хизматрасонӣ истеҳсолкунандаи моли дахлдор, сарфи назар аз шартҳои савдо ва хусусияти мол, бояд дар назди шахсоне, ки дар натиҷаи истеъмоли моли истеҳсолкардааш зарар дидаанд, субъекти ҷавобгарӣ қарор гирад.

Калидвожаҳо: уҳдадорӣ, масъулият, санксия, воридот, истеъмолкунанда, истеҳсолкунанда, сиёсат, мол, кор, хизматрасонӣ.

LIABILITY FOR DEFECTS OF GOODS, WORKS AND SERVICES. PRACTICE OF APPLICATION AND CURRENT TRENDS OF DEVELOPMENT

Kabirova Surayo Badargaevna,
Russian-Tajik (Slavic) University
2nd year graduate student
Tel: 555-50-08-57
E-mail: suray.kabirov@mail.ru

Reviewer: Qodirov SH.K. candidate of jurisprudence

Annotation: The presented article is devoted to the issue of protection of consumer rights of imported goods in the conditions of large-scale change of the principle of foreign economic cooperation in the conditions of global geopolitical changes. The entire recent history of the Russian Federation, in times of political changes and economic courses approved in 1991, new paradigms of market development of the Independent State, was a cultural collapse of various relations.

Today's highly uncertain incident illustrates the degree of insignificance of the mentioned problems, and as a result of the previous reaction was not seen, now the political competition and business conditions of Russia were from the territory of their countries. Under the guise of rejecting the traditional values of Russian society, Western countries present an extremely senseless foreign trade agenda - economic reforms that have often forced national commerce to cut off any trade and economic ties without Russian partners. In such conditions, the market as a living social organism was aimed at meeting the needs of consumers from all over the world through parallel imports. Taking into account the emerging situation there is a need for legal analysis, legal consequences for foreign manufacturers as a result of the introduction of low-quality products into Russian market under the conditions of economic restrictions on its supply to the export country. Based on the basic principles of tort liability for causing harm as a result of defects in goods, works and services, the manufacturer of the relevant goods, regardless of the terms of trade and the nature of the goods, should be the subject of liability to people who have suffered damage as a result of the consumption of goods produced by him.

Key words: obligations, liability, sanction, import, consumer, producer, policy, product, work, service.

В современных условиях и масштабных экономических переменах на Западе и на фоне параллельного импорта, сложившиеся меры по защите прав российских потребителей неизбежно требуют увеличения адаптации к новым проблемам торговой политики страны. Среди ряда правовых вопросов, требующих анализа, существует вопрос о защите потребителей импортируемых товаров из России, а также выход западной продукции на российский рынок. В статье проведен анализ института деликтной ответственности за вред, причиненный недостатками товаров, работ и услуг.

Согласно статье 1095 ГК РФ и статье 1221 ГК Таджикистана «Основания возмещения вреда, причиненного вследствие недостатков товаров, работ и услуг»

1. Вред, причиненный жизни, здоровью или имуществу физического лица, либо имуществу юридического лица в связи с конструктивными, рецептурными или иными недостатками товаров (работ, услуг), а также вследствие распространения недостоверной или недостаточной информации о товаре (работах, услугах) подлежит возмещению продавцом или изготовителем (исполнителем), независимо от их вины и от того, состоял ли потерпевший с ними в договорных отношениях или не состоял.

2. Настоящее правило применяется лишь в случаях приобретения товара в потребительских целях.

Таким образом, потребление, являясь формой удовлетворения потребностей физического лица-потребителя, обязывает предпринимателей независимо от вида правоотношений с потребителем возмещать причиненный им ущерб. Этот подход популярен в международной практике и закрепился в правовых системах как континентальных, так и англосаксонских стран. Следует также подчеркнуть, что на уровне утверждения европейского частного права индивидуальный подход оснований и субъектов ответственности по делу не изменился.

Впервые в 1961 году президент США Джон Кеннеди в послании представителям Конгресса изложил свою позицию о необходимости защиты интересов потребителей как одного из основных направлений государственной политики Соединённых Штатов Америки. Вследствии этого было объявлено обеспечить безопасность защиты интересов потребителей. По этой причине в законодательстве США стартовала кампания по разработке основных принципов оценки наличия или отсутствия права потребителя и подачи иска в суд на компанию о возмещении ущерба. Рост промышленного производства в США в XX веке стал началом нового этапа в истории прав потребителей в США, что неизбежно привлекло внимание стран европейского континента.

Так, 25 июля 1985 г. в рамках европейской инициативы была принята Директива № 85/374 о сближении законодательства государств-членов, связанного с ответственностью за производство дефектной продукции.

В 1986 году Европарламент принял Единый европейский акт (Single European Act), в рамках которого все инициативы в области защиты прав потребителей обсуждались как элементы европейской стратегии по созданию единого внутреннего рынка.

Учитывая вышеизложенное, представляется, что параллельный импорт как форма внешнеэкономического импорта, действующая в условиях односторонних ограничений, является новой для российской экономики. Российская экономика из-за отсутствия знаний рыночных отношений и опыта работы с представителями западных компаний была знакома с экономикой постсоветского периода.

На первый взгляд вопросы деликтной ответственности за вред, причиненный потребителю, не связаны с поступлением товара на российский

рынок. Однако это не так. По крайней мере, это было принято за научный анализ оснований возникновения рассматриваемого правонарушения в контексте решения вопроса о поступлении товаров потребителям Российской Федерации.

Концепция параллельного импорта юридически не закреплена как в российском, так и в международном законодательстве. При этом оценку последствий его воздействия на глобальные рынки проводят не только ученые-теоретики, но и эксперты крупных сетевых объединений, зачастую продающихся рядом с ними, т.е. экономическая интеграция, такая как Европейский Союз и Всемирная торговая организация.

Таким образом, в Европейском Союзе параллельный импорт означает продажу товаров, которые являются такими же или по существу похожими на товары, продаваемые через официальные распределительные сети производителей или оригинальных поставщиков, но за пределами Всемирной торговой организации такая деятельность - продажа фирменных товаров по более низкой цене с согласия владельца права на бренд в стране регистрации и ввоз этого товара без его согласия на территорию третьих стран, где владелец права на бренд использует судебную защиту своих прав и продает свои товары по более высокой цене, что признается параллельным импортом. В науке существуют и другие интерпретации рассматриваемого понятия. С учетом приведенных определений основное юридическое значение данного явления раскрывается в параллельном ввозе товаров лицом, обладающим зарегистрированным правом на торговую марку, на территорию страны-импортера вследствие ввоза товаров без согласия владельца.

В этом открытом преступлении с точки зрения закона кроется огромный социально-экономическое нарушение, которое заставило экспертное сообщество несколько раз обсудить данный вид деятельности. В целом в рамках Евросоюза Еврокомиссия на разных этапах развития единого рынка оценивала допустимость параллельного импорта различных видов товаров, особенно товаров фармацевтической промышленности, на предмет соответствия критериям. В договоре о создании Европейского Союза, в котором он заключил, это неприемлемо из-за несовместимости параллельного импорта с целями единого рынка⁴⁶³.

Однако состояние мирового рынка товаров и услуг в условиях тотальной политической диктатуры правительств и Еврокомиссии вынуждает бизнес-сообщество России и соседних стран вернуться к альтернативному (параллельному) каналу поставок, поэтому возникает вопрос о влиянии параллельного импорта на защиту прав потребителей этих товаров и услуг.

Спорным является вопрос о признании права потребителя обращаться к правообладателю-производителю товара с требованием о возмещении ущерба,

⁴⁶³См.: Информационное письмо Комиссии ЕС (1982г.) в отношении параллельного импорта лекарственных препаратов, интеллектуальная собственность на которые защищена, и которые допущены к обороту в частности регулирования условий и ограниченный параллельного импорта лекарственных препаратов в рамках единого товарного рынка ЕС.

причиненного нежелательным товаром, приобретенным у неофициального дистрибьютора.

Российское законодательство в главе 59 ГК РФ и таджикское законодательство в главе 63 ГК РТ не дают однозначного ответа на этот вопрос. Согласно части первой статьи 1095 ГК РФ и 1221 ГК РТ «Основания возмещения вреда, причиненного вследствие недостатков товаров, работ и услуг»

1. Вред, причиненный жизни, здоровью или имуществу физического лица, либо имуществу юридического лица в связи с конструктивными, рецептурными или иными недостатками товаров (работ, услуг), а также вследствие распространения недостоверной или недостаточной информации о товаре (работах, услугах) подлежит возмещению продавцом или изготовителем (исполнителем), независимо от их вины и от того, состоял ли потерпевший с ними в договорных отношениях или не состоял.

2. Настоящее правило применяется лишь в случаях приобретения товара в потребительских целях.

Согласно статье 1098 ГК РФ и статье 1224 ГК РТ «Основания освобождения от ответственности за вред, причиненный в связи с недостатками товаров, работ и услуг»: продавец или изготовитель товара, исполнитель работ (услуг) освобождаются от ответственности только в случаях, если докажут, что вред нанесен вследствие непреодолимой силы или нарушения потребителем правил пользования или хранения товара.

Нет оснований оценивать спрос внутреннего рынка на иностранные санкционные товары как форс-мажорную ситуацию, а только вопрос о возможности безусловного признания обязанности по возмещению ущерба, причиненного российскому потребителю иностранным покупателем товаров, находящихся на территории Российской Федерации и Республики Таджикистан через канал параллельного ввоза, устанавливается судьей.

Таким образом, по мнению автора, возможны три основных и оценочных подхода в поведении зарубежного производителя в свете обозначенных проблем.

Во-первых, возможность признания иностранного производителя или экспортера в третьи страны, с территории которых товары или услуги в дальнейшем ввозятся на территорию Российской Федерации или Республики Таджикистан, ответственностью перед российским потребителем независимо от вины, без учета иных обстоятельств влияет на желание иностранного производителя поставлять товар на российский рынок.

Второй подход требует учитывать политическую природу односторонних ограничений на ввоз отдельных товаров на территорию Российской Федерации или Республики Таджикистан, а также пару вынужденных отказов иностранных производителей поставлять свои товары в Россию в рамках давления местных властей при отсутствии официальных экономических барьеров. В таких условиях можно признать право российского предпринимателя на поиск «пассивных» способов насыщения национального рынка политически мотивированными товарами, запрещенными к ввозу, и, соответственно,

характер солидарной или субсидиарной ответственности иностранного производителя и российского поставщика перед отечественными производителями.

Третий подход, при котором иностранный импортер является гражданином или по другим субъективным причинам не желает поставлять свой товар на российский рынок, однако российский бизнес, заинтересованный в товарах иностранного производителя посредством одновременного импорта, предусматривает его импорт в Россию. В этом случае безволие производителя необходимо оценивать как фактор, влияющий на возможные последствия дефектов его товара.

Прежде чем перейти к оценке каждого подхода, следует отметить, что воля к причинению вреда как основание ответственности не рассматривается учеными как элемент состава гражданского правонарушения по понятным причинам. Завещание – это категория договорного права. Без воли невозможно вести переговоры. Пытка является преступлением по определению, поэтому значение воли теряет свое юридическое значение, уступая место вредному отношению к совершенному преступлению и его последствиям, т. е. вине.

Однако, как отмечает профессор О.С. Иоффе⁴⁶⁴, в гражданском праве степень вины не имеет значения для квалификации правонарушения и размера ответственности. Халатность по своим объективным проявлениям является результатом несоблюдения требований бдительности и осторожности, предъявляемых к данному виду деятельности и субъекту. Российский учёный-правовед Суханов Е.А.⁴⁶⁵, в свою очередь, обратил особое внимание на существенный характер ответственности в гражданском праве на ее компенсационную функцию, исключаящую важное значение субъективного отношения потерпевшего к своему поведению.

Законодательство Европейского Союза и Соединенных Штатов Америки выработало свои подходы к оценке вины правонарушителя. В мировом опыте теория строгой ответственности – то, что в российском праве называется невиновной ответственностью, является основной.

В Европейском Союзе этот подход был закреплён в Директиве Европейского Совета 85/374/ЕЕС от 25 июля 1985 г. «Об унификации законов, нормативных актов и административных положений государств-членов, касающихся ответственности за нежелательную продукцию» (далее – Директива). Согласно статье 4 Директивы, пострадавшее лицо должно доказать наличие повреждения, неисправности и причинную связь между неисправностью и ущербом. Согласно статье 7 Директив, Производитель не несет ответственности по действующей Директиве, если докажет:

- а) что он не пустил продукцию в обращение;
- б) что с учетом конкретных обстоятельств существует вероятность того, что затрагиваемое нарушение не существовало на момент ввода продукции в обращение, либо это нарушение произошло позднее;

⁴⁶⁴О.С. Иоффе Обязательства по возмещению вреда. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1951. - 108 с. - 15000 экз.

⁴⁶⁵Гражданское право: Учебник. В 4-х томах /Отв. ред. Е.А. Суханов. - 3-е изд. - М., 2004-2006.

в) что товар не производился им для продажи и не распространялся в хозяйственных целях, а также не производился и не распространялся в процессе его предпринимательской деятельности;

г) что неисправность является результатом соответствия продукции обязательным требованиям, установленным государственными органами;

д) что состояние научно-технических знаний на момент ввода продукции в обращение не позволяло обнаружить повреждение;

е) в случае производителя компонентов, если неисправность вызвана конструкцией продукта, в который встроен компонент, и инструкциями, данными ему производителем этого продукта.

Анализ указанных положений дает основание считать, что производитель освобождается от ответственности только в том случае, если повреждение его товара является результатом независимых от него обстоятельств. Согласно статье 7 Директивы, такие ситуации могут быть предсказуемыми, но во всех случаях непредвиденными. Именно неожиданность исключает ответственность производителя. Законы Англии и США, как юрисдикций, стоявших у истоков данного вида правонарушений, выработали особые подходы в процессе анализа сложных экономических форм и значения товаров для деятельности общества с целью оценки предотвращения ущерба в результате потребления товаров и услуг. Думаю, что их уместно оценивать для объективного анализа ответственности производителей при поставке своих товаров наряду с основным импортом.

Начнем с концепции, которую условно можно назвать «концепцией относительности». Согласно параграфу 7 Кодекса деликтного права США (далее Кодекс), отпускаемые по рецепту лекарства и медицинские изделия не признаются безопасными из-за конструктивного дефекта, если очевидный риск превышает причинения вреда виду товара и установлен их предполагаемый терапевтический эффект, что подтверждено испытанием на безопасность, и эти сведения исключают введение этих товаров пациентам. В англо-американском праве этот подход получил название «проверка полезности риска».

Проблема соотношения выгоды и вреда как критерия оценки вины причинения ущерба российской юридической науке не знакома. Разумеется, такой подход в законодательстве США к категориям товаров, выпускаемых на рынок, решает проблему насилия в отношении здоровья, что не позволяет проводить сравнения по всем категориям товаров. Но в то же время это достойно внимания в контексте признания законодательством того, что производитель выпустил вредный продукт. Такой подход выходит за рамки невинной ответственности. Упаковка признает вину производителя, но освобождает его от ответственности исходя из соотношения пользы и вреда. Такое отношение не считает вину, а признает ее. Основанием освобождения производителя от ответственности является «весовое соотношение», т.е. соотношения спасенных и пострадавших пациентов.

Еще одним концептуальным вопросом при оценке действий производителей вредной продукции стал вопрос момента выявления опасных качеств продукции. Суть вопроса в том, когда рынок сможет понять, что тот

или иной товар небезопасен. То есть позволял ли уровень развития науки и техники оценить вероятность причинения вреда. Этот вопрос вышел на первый план в опыте суда США по делам об асбесте и в деле об использовании медицинского препарата дикломицина. В данном случае наука и юридическая практика вновь сталкиваются с уникальным методом теории деликтной ответственности. Предполагаем, что этот подход можно назвать «теорией непроизвольного риска». Как известно, бизнес-риск всегда связан с неожиданными последствиями потерь, однако вероятность их возникновения можно узнать и оценить. В рассмотренных ранее свертках зарубежной судебной практики данный риск причинения вреда здоровью пациентов не был предусмотрен и, соответственно, ставился в основу деликтной ответственности.

Учитывая вышеизложенное, следует сделать следующий вывод. Вина как фактор, влияющий на оценку поведения производителя товара, причиняющего вред потребителю, теряет свое юридическое значение. Даже должное внимание и осторожность, проявленные правонарушителем, не позволившие предотвратить ущерб, не являются основанием для освобождения производителей некачественного товара от ответственности. Современный уровень правовой защиты потребителей в странах Западной Европы и США исходит из принципа компенсации коммерческого риска. В этом суть понятия строгой ответственности.

В то же время следует подчеркнуть, что вопрос невиновной ответственности уже давно критически оценивается российской цивилизацией. Таким образом, определяя значение вины ответственности за вред, причиненный источником повышенного риска, ученые разработали концепцию «двух начал» гражданско-правовой ответственности. Смысл данного понятия состоит в том, что гражданское законодательство устанавливает ответственность причинителя вреда за его вину за причинение вреда, прежде всего, источнику повышенного риска, и в то же время признает вину обязательным условием нанесения вреда, как гражданскую ответственность за виновность в совершении всех других видов пыток. Исследователь А.А. Тебряев⁴⁶⁶ отметил, что К.К. Яичков⁴⁶⁷ последовательно отстаивал идею двух лиц, отмечая, что ответственность возможна как за вину, так и без вины. Оба эти принципа ответственности отражены в законе. Поэтому нет никаких оснований считать вину одной из главных, определяющих первопричин по сравнению с другими причинами (отсюда и название теории). Следовательно, вина ответственного лица является лишь дополнительным условием ответственности за причинение вреда виновному. Профессор О.В. Красавчиков⁴⁶⁸ счел такое отношение неприемлемым. Он определяет «невиновную» ответственность как самостоятельный вид деликтной ответственности, который не должен использоваться в качестве альтернативы виновной ответственности.

⁴⁶⁶Тебряев А.А. Вина причинителя вреда в деликтных обязательствах //Юрист.-2002.-№3.- С. 27-31.

⁴⁶⁷Яичков К.К. Обязательства из причинения вреда. -М., 1939.

⁴⁶⁸4. Красавчиков О.А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. -М.: Юридическая литература. -1966.-200с.

Другие авторы используют категорию риска, если закон возмещает ущерб потерпевшему независимо от вины виновного. Этот подход в науке получил название «исключительного начала виновного» и «теории вины и опасности». Ответственность всегда является результатом нарушения закона, то есть противоправного поведения виновного. Что касается иных отношений, упомянутых в законе о возмещении вреда и названных законодателем ответственностью, то в этих случаях правильнее было бы говорить об обязанности возместить ущерб или уплатить штраф, а не об ответственности. Учитывая вышеизложенное, необходимо выделить своеобразную общность в подходах правового регулирования рассматриваемого вида ответственности в России, Таджикистане и за рубежом, называемую юрисдикцией Запада. Не вдаваясь в теоретические рассуждения о допустимости ответственности без вины как вида юридической ответственности вообще и гражданско-правовой ответственности в частности, хотелось бы подчеркнуть, что вопрос об ответственности без вины в истинном смысле указанного правового явления является открытым, т.е. ответственность за риск. Все концептуальные подходы, выработанные в судебной практике Англии и США, основаны на принципе создания цепочки юридических лиц, которые благодаря прямому отношению к процессу свободного обращения товаров приобретают статус перевозчика коммерческого риска о возмещении ущерба потребителю своих товаров, работ и услуг.

Таким образом, в результате анализа разработанной и широко используемой правовой теории международной торговли и практики применения принципа строгой ответственности (производителя и продавца некачественных товаров, работ и услуг) констатируются экономические препятствия на пути прямого ввоза товаров в Российскую Федерацию или Республику Таджикистан, и не должен рассматриваться и признаваться как основанием для освобождения от ответственности перед потребителем. При этом ввоз импортных товаров на рынок России и Таджикистана с целью преодоления политических препятствий экономического характера не является вопросом наличия у потребителя права защищать его или нет. Система рисков, основанная на типе чувствительной ответственности, должна включать политические риски для экспортера.

Также утверждаем, что прямое желание производителя запретить перемещение товара на территорию соответствующего государства не может быть основанием для освобождения его от ответственности. Причиной такой позиции является отсутствие причинно-следственной связи между запретом и качеством закрытого по его воле рынка для его продукции. Противники этой позиции могут апеллировать то, что если бы запрет производителя не был нарушен, вред можно было бы избежать. Но в этом случае предметом анализа должны стать причины его возникновения. Если потребитель или импортер совершил недопустимые манипуляции с товаром и был нарушен порядок его потребления, то в этом случае можно говорить о том, что производитель не несет ответственности за нарушение явных требований третьих лиц к конкретному товару. При правильном потреблении товара причиной ущерба

является недостача товара вследствие рецептурных, технологических, химических или иных видов дефектов, за которые несет полную ответственность производитель. Тот факт, что соответствующие дефекты возникли на территории, запрещенной для ввоза указанных товаров, не должен признаваться основанием для освобождения от ответственности производителя.

Литература:

1. Борзова М. Регулирование параллельного импорта лекарственных препаратов:зарубежный опыт// Ремедиум.-2015.-№5. -С.6-16.
2. Гражданское право: Учебник. В 4-х томах /Отв. ред. Е.А. Суханов. - 3-е изд. - М., 2004-2006.
3. О.С. Иоффе Обязательства по возмещению вреда. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1951. - 108 с. - 15000 экз.
4. Красавчиков О.А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. -М.: Юридическая литература. -1966.-200с.
5. Малеин Н.С. Вина – необходимое условие имущественной ответственности // Советское государство и право. – 1971. - №2. – С.28-35.
6. Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве.-Киев: Изд-воКиевского государственного университета, 1955.-308с.
7. Тебряев А.А. Вина причинителя вреда в деликтных обязательствах //Юрист.-2002.-№3.- С. 27-31.
8. Яичков К.К. Обязательства из причинения вреда.-М., 1939.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

**ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ
ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И
КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УГОЛОВНО-
ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА**

Шарипов Мухаммаджон Раджабович,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
докторант PhD кафедры уголовного
права и противодействие коррупции
Тел.: (+992) 928 700 108
Email: sharipov.m.r1@gmail.com

Научная специальность: 12.00.08 – Уголовное право и
криминология; уголовно-исполнительное право
Научный руководитель: Сафарзода А.И. – доктор юридических наук,
профессор

Аннотация: Настоящая статья посвящена анализу теоретико-методологических основ уголовно-правового регулирования использования искусственного интеллекта (ИИ). В работе исследуются современные доктринальные подходы к определению правовой природы ИИ, поднимаются проблемы, связанные с идентификацией субъекта уголовной ответственности при совершении деяний с участием ИИ-систем, а также формулируются методологические ориентиры для совершенствования уголовного законодательства в условиях стремительного развития цифровых технологий. Особое внимание уделено вопросам автономности ИИ, трансформации общественных отношений под влиянием интеллектуальных систем и необходимости институциональной адаптации уголовно-правовых механизмов к новым технологическим вызовам.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Уголовное право, уголовная ответственность, преступления с использованием ИИ, проблемы квалификации, правоприменение, субъект ответственности.

**АСОСҶОИ НАЗАРИЯӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ
ҶИНОЯТИИ ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢ**

Шарипов Муҳаммадҷон Раҷабович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, докторанти

PhD-и кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
муқовимат бо коррупсия
Тел.: (+992) 928 700 108
Email: sharipov.m.r1@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷрои
ҷазои ҷиноятӣ

Роҳбари илмӣ: Сафарзода А.И. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Мақола ба таҳлили асосҳои назариявӣ ва методологии танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ истифодаи зеҳни сунъӣ (ЗС) дар ҳуқуқи ҷиноятӣ бахшида шудааст. Дар мақола усулҳои муосири доктриналӣ ҷиҳати муайян намудани табиати ҳуқуқии зеҳни сунъӣ баррасӣ мегарданд, масъалаҳои марбут ба муайянсозии субъекти масъулияти ҷиноятӣ дар ҳолатҳои содир шудани кирдор бо иштироки системаҳои зеҳни сунъӣ мавриди таҳлил қарор дода мешаванд. Ҳамзамон, самтҳои методологии тақмил додани қонунгузориҳои ҷиноятӣ дар шароити рушди босуръати технологияҳои рақамӣ пешниҳод мегарданд. Аҳамияти махсус ба масъалаҳои марбут ба худмухтории зеҳни сунъӣ, тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ таҳти таъсири системаҳои зеҳнии муосир ва зарурати мутобиқсозии институтсионалии механизмҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба даъватҳои нави технологӣ равона шудааст.

Калидвожаҳо: Зеҳни сунъӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ, ҷиноятҳо бо истифодаи зеҳни сунъӣ, мушкилоти таҳассус, татбиқи қонун, субъекти масъулият.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF CRIMINAL LAW REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE

Sharipov Muhammadjon Rajabovich,
Tajik National University, Faculty of
Law, PhD student of the Department of
Criminal law and anti-corruption studies
Phone: (+992) 928 700 108
Email: sharipov.m.r1@gmail.com

**Scientific Specialty: 12.00.08 – Criminal law and criminology; penal enforcement
law**

Supervisor: Safarzoda A. I. - Doctor of Law Sciences, professor

Annotation: This article is devoted to the investigation of the theoretical and methodological foundations of criminal law regulation concerning the use of artificial intelligence (AI). The author analyzes contemporary approaches to understanding the legal nature of AI, examines issues related to determining the subject of liability, and proposes methodological principles for developing

criminal law norms in this field. Special attention is paid to the issues of AI autonomy, its impact on social relations, and the necessity of adapting criminal law to new technological realities.

Keywords: Artificial intelligence, criminal law, criminal liability, crimes involving AI, qualification issues, law enforcement, subject of liability.

Искусственный интеллект в последние десятилетия перешёл от теоретических разработок к практическому применению в самых разных сферах жизни. Это порождает необходимость правового осмысления его природы, поскольку традиционные правовые категории, разработанные для регулирования деятельности человека или юридических лиц, не всегда адекватно отражают особенности алгоритмов, систем машинного обучения и автономных устройств.

Искусственный интеллект – это способность интеллектуальных систем выполнять творческие функции, обычно присущие человеку. Искусственным интеллектом обладают интеллектуальные системы – технические и программные комплексы, способные решать творческие задачи, принадлежащие к конкретной предметной области, знания о которой хранятся в памяти данной интеллектуальной системы.⁴⁶⁹ В литературе термин «искусственный интеллект» нередко сокращается до аббревиатуры ИИ или на английском языке – AI (сокращение от Artificial Intelligence).

Искусственный интеллект (ИИ) в современном правовом дискурсе рассматривается как особый объект, чья правовая природа определяется его техническими характеристиками и ролью в обществе. На сегодняшний день ИИ не обладает правосубъектностью, то есть он не может самостоятельно иметь права и обязанности, поскольку не обладает волей и сознанием, характерными для человека. Все права, обязанности и ответственность за действия систем ИИ возлагаются на их создателей, владельцев или операторов, на сколько это может быть правильным, ученые правоведы разделяются на группы по вопросу о правах, обязанностях и ответственности за действия систем ИИ, которые возлагаются на их создателей, владельцев или операторов. Одни считают, что такой подход обеспечивает ясность и возможность правового регулирования, защищая интересы общества от потенциальных угроз. Другие же сомневаются в его эффективности, указывая на сложности определения ответственности в случае автономных систем, способных к самообучению и принятию решений без человеческого вмешательства. Таким образом, ИИ рассматривается скорее, как инструмент или техническое средство, аналогично программному обеспечению или иным видам техники.

С точки зрения права, интеллектуальные разработки, лежащие в основе алгоритмов ИИ, охраняются нормами законодательства об авторском праве. Это подчеркивает двойственную природу ИИ: с одной

⁴⁶⁹ Гааза-Рапопорт М.Г., Поспелов Д.А. Толковый словарь по искусственному интеллекту. М.: Радио и связь. 1992. 256 с.

стороны, это высокотехнологический продукт, а с другой – результат интеллектуальной деятельности. Вопрос ответственности за действия систем ИИ становится особенно актуальным, когда речь идет об автономных системах, где сложность установления причинно-следственной связи между ошибками ИИ и действиями человека создает правовые проблемы. В таких случаях традиционные механизмы ответственности могут оказаться неадекватными, что вызывает необходимость разработки новых подходов, таких как система ответственности, основанная на оценке рисков. Этот подход может включать меры страхования ответственности и специальные гарантии для пользователей и пострадавших.

Развитие ИИ ставит перед правовыми системами ряд новых задач. В первую очередь, необходимо обеспечение прозрачности алгоритмов, поскольку многие современные системы работают по принципу «черного ящика», где сложно понять логику принятия решений. Прозрачность важна для того, чтобы можно было привлечь к ответственности разработчиков или операторов в случае возникновения вреда. Кроме того, проблема конфиденциальности и защиты персональных данных становится особенно актуальной, так как ИИ оперирует огромными объемами информации, что требует строгого соблюдения законодательства, регулирующего обработку данных.

Международное сообщество и юристы работают над созданием нормативных актов, способных адекватно регулировать использование ИИ. В рамках этих инициатив разрабатываются этические рекомендации, направленные на обеспечение недопустимости дискриминации и соблюдения принципов справедливости. Этические нормы, такие как необходимость объяснимости решений, принятых ИИ, и обеспечение подотчетности за их использование, должны интегрироваться в законодательство. В то же время, учитывая динамичность развития технологий, правовые нормы должны быть гибкими и адаптивными, чтобы своевременно реагировать на новые вызовы.

Таким образом, правовая природа искусственного интеллекта определяется его статусом как инструмента, созданного человеком, что влечет за собой необходимость возлагать ответственность за его действия на человека – разработчика, владельца или оператора. При этом растущая автономность ИИ требует разработки новых парадигм правового регулирования, включающих как технические, так и этические аспекты. Комплексный междисциплинарный подход, объединяющий знания из области права, технологий и этики, является ключевым для формирования эффективной правовой системы, способной адекватно регулировать быстро развивающуюся сферу искусственного интеллекта.

Теоретические основы уголовно-правового регулирования искусственного интеллекта представляют собой комплекс концептуальных вопросов, касающихся применения уголовного законодательства в отношении деяний, совершенных с использованием или посредством ИИ. В данной области наблюдается необходимость пересмотра традиционных понятий уголовной ответственности, поскольку технологии ИИ

порождают новые формы общественно опасного поведения, зачастую отличающиеся от привычных преступлений. Активное развитие автономных устройств и искусственного интеллекта обуславливает необходимость постановки вопроса об их надлежащем правовом регулировании. Как верно отмечают В. В. Архипов и В. Б. Наумов, системные исследования в области регламентации общественных отношений в сфере робототехники практически отсутствуют, поэтому необходима разработка основ законодательства в данной области.⁴⁷⁰

Одним из ключевых вопросов является определение круга субъектов уголовной ответственности. Современное уголовное право ориентировано на деяния, совершенные человеком, однако ИИ как автономная система не обладает сознанием, волей или моральной ответственностью. Это приводит к тому, что ответственность за преступные действия, осуществленные с помощью ИИ, в первую очередь возлагается на физическое или юридическое лицо, которое стоит за созданием, эксплуатацией или контролем над системой. Важно разработать теоретические подходы, позволяющие установить связь между действиями ИИ и ответственностью людей, управляющих его функционированием.

Другой аспект теоретического анализа касается проблематики квалификации преступлений. При использовании ИИ для совершения преступных деяний возникают вопросы о том, можно ли применять традиционные статьи уголовного законодательства или требуется формирование специальных норм. Традиционные элементы состава преступления, такие как умысел или неосторожность, могут быть трудноотличимы при участии сложных алгоритмов, работающих по принципу самообучения. Таким образом, теоретическая база должна учитывать специфику работы ИИ и устанавливать критерии, позволяющие адекватно квалифицировать действия, в которых он принимал участие.

Особое внимание уделяется проблеме доказательственной базы. В случае преступлений с использованием ИИ часто возникает проблема «черного ящика», когда алгоритмы действуют непредсказуемо, а их внутренние механизмы сложно проследить и объяснить. Это создает препятствия для доказательства умысла или неосторожности, а также для идентификации лиц, ответственных за разработку или внедрение алгоритмов. Теоретические исследования в данной области направлены на поиск методов и принципов интерпретации цифровых доказательств, что позволит более точно установить виновность участников преступной деятельности.

Еще одной важной проблемой является соотношение уголовно-правовых норм с нормами административного и гражданского права. Вопросы, связанные с применением ИИ, могут иметь междисциплинарный характер, что требует интеграции различных подходов для создания гармоничной системы правового регулирования. Теоретическая основа

⁴⁷⁰ Архипов, Владислав В., Виктор Б. Наумов. 2017. «Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике». Труды СПИИРАН 6 (55): 46–62.

уголовно-правового регулирования ИИ должна предусматривать возможность применения комплексных мер ответственности, которые включают как уголовные, так и административные санкции, а также гражданские компенсационные меры.

Кроме того, значимым является вопрос международного сотрудничества в области уголовного преследования преступлений, связанных с ИИ. Транснациональный характер многих киберпреступлений требует выработки единых стандартов и принципов, позволяющих эффективно противодействовать злоупотреблениям в сфере высоких технологий. Теоретические исследования способствуют выработке общих подходов, которые могут быть реализованы на национальном уровне с учетом международных правовых тенденций.

Таким образом, теоретические основы уголовно-правового регулирования ИИ включают в себя анализ субъектов уголовной ответственности, вопросы квалификации преступлений, доказательственную проблему, а также необходимость междисциплинарного и международного подхода к регулированию. Эти основы закладывают фундамент для разработки адекватных уголовно-правовых механизмов, способных обеспечить эффективное противодействие преступлениям, связанным с использованием искусственного интеллекта, при этом защищая права граждан и способствуя развитию технологий в безопасном и регулируемом правовом пространстве.

Уголовно-правовое регулирование использования ИИ требует разработки новых теоретических подходов, учитывающих специфику технологий. Основные теоретические аспекты включают:

- **Принцип вины.** В традиционном уголовном праве ответственность наступает только при наличии вины. Однако в случае с ИИ возникает вопрос: можно ли говорить о вине автономной системы? Для решения этой проблемы предлагается ввести понятие "функциональной вины", которая будет определяться на основе анализа алгоритмов и данных, использованных ИИ.

- **Принцип справедливости.** Уголовное право должно обеспечивать справедливое наказание за преступления, совершенные с использованием ИИ. Это требует учета степени автономности ИИ и его влияния на общественные отношения.

- **Принцип правовой определенности.** Нормы уголовного права должны быть четкими и понятными, чтобы исключить возможность произвольного толкования. Это особенно важно в контексте использования ИИ, где технологии могут быть сложными для понимания.

Методологические подходы к регулированию искусственного интеллекта представляют собой совокупность концептуальных и практических стратегий, направленных на создание эффективной правовой базы, учитывающей специфику технологических процессов и вызовы цифровой эпохи. Одним из ключевых аспектов является необходимость интеграции междисциплинарных знаний, что позволяет объединить

юридические, технические, этические и социальные компоненты. Такой подход способствует формированию комплексной системы регулирования, в которой правовые нормы будут не только ограничивать негативные последствия применения ИИ, но и стимулировать развитие инноваций.

Другой важный методологический подход – основание регулирования на принципе управления рисками. Этот подход предполагает идентификацию и оценку потенциальных угроз, связанных с использованием ИИ, с последующим принятием мер по их минимизации. Управление рисками может включать разработку стандартов безопасности, обязательное проведение сертификации систем ИИ и внедрение механизмов контроля за соблюдением установленных норм. Таким образом, законодатели и регуляторы смогут своевременно реагировать на появление новых угроз и адаптировать правовые рамки под изменяющиеся реалии.

Не менее значимым является принцип гибкости и адаптивности законодательства. В условиях стремительного технологического прогресса статичные нормы часто оказываются неэффективными, поэтому предлагается создавать нормативные акты, способные эволюционировать вместе с развитием технологий. Адаптивное регулирование подразумевает регулярное пересмотрение и корректировку правовых норм, а также внедрение экспериментальных режимов, позволяющих опробовать новые механизмы регулирования в контролируемой среде.

Еще один методологический подход заключается в обеспечении прозрачности процессов, связанных с функционированием систем ИИ. Прозрачность алгоритмов и возможность их аудита становятся основой для правовой ответственности и доверия со стороны общества. Для этого предлагается внедрять требования к объяснимости решений ИИ, а также разрабатывать механизмы контроля за алгоритмической дискриминацией и нарушением прав граждан.

Методологическая база регулирования ИИ также предполагает создание международных стандартов и сотрудничество между государствами. Транснациональный характер цифровых технологий требует выработки общих принципов, которые будут способствовать гармонизации национальных законодательств и обеспечивать единый подход к решению глобальных проблем, связанных с безопасностью и правами человека. Международное сотрудничество позволяет обмениваться опытом, внедрять лучшие практики и создавать эффективные инструменты противодействия преступлениям и злоупотреблениям в сфере ИИ.

Таким образом, методологические подходы к регулированию искусственного интеллекта включают междисциплинарность, управление рисками, гибкость законодательства, обеспечение прозрачности и международное сотрудничество. Совокупность этих стратегий создает основу для разработки нормативно-правовых актов, способных адекватно реагировать на вызовы цифровой эпохи, стимулировать технологическое развитие и одновременно защищать права и интересы граждан.

Для разработки эффективных уголовно-правовых норм в сфере использования ИИ необходимо использовать современные методологические подходы. К ним относятся:

- Системный подход. Уголовно-правовое регулирование ИИ должно рассматриваться как часть общей системы правового регулирования технологий. Это требует учета взаимодействия уголовного права с другими отраслями права, такими как гражданское, административное и международное.

- Междисциплинарный подход. Исследование проблем, связанных с использованием ИИ, требует привлечения знаний из различных областей, включая информатику, философию, социологию и экономику.

- Прогностический подход. Уголовное право должно быть ориентировано на предупреждение преступлений, связанных с использованием ИИ. Это требует разработки механизмов прогнозирования рисков и предотвращения потенциальных угроз.

Проблемы уголовно-правового регулирования искусственного интеллекта обусловлены рядом фундаментальных вопросов, возникающих при попытке применить традиционные правовые механизмы к новым технологическим реалиям. Одной из основных проблем является определение круга субъектов уголовной ответственности. Традиционное уголовное право ориентировано на действия человека, обладающего сознанием и волей, что создаёт сложность в случаях, когда преступное деяние совершается с использованием ИИ. Вопрос о том, кто именно несёт ответственность – разработчик, оператор, владелец или иное лицо, управляющее системой – остаётся открытым, что требует пересмотра и корректировки существующих норм.

Еще одной проблемой является квалификация преступлений, связанных с использованием ИИ. Структура состава преступления включает элементы умысла или неосторожности, а также причинно-следственную связь между деянием и вредом. Когда алгоритмы ИИ принимают решения на основе самообучения, становится трудно установить прямую связь между намерением конкретного человека и результатом, вызванным действиями системы. Это усложняет процесс доказывания состава преступления и порождает необходимость разработки новых подходов к квалификации деяний, связанных с применением автономных систем.

Особое внимание вызывает проблема доказательственной базы. Многочисленные алгоритмы, работающие по принципу «черного ящика», затрудняют анализ причин и механизмов принятия решений. Отсутствие прозрачности в работе систем ИИ затрудняет сбор доказательств и может стать препятствием для объективного расследования преступлений. В этом контексте становится актуальной разработка методик и стандартов, позволяющих проводить экспертную оценку работы алгоритмов и устанавливать ответственность за их действия.

Кроме того, уголовно-правовое регулирование ИИ сталкивается с проблемой транснациональности. Преступления с использованием

цифровых технологий часто имеют межгосударственный характер, что требует координации усилий на международном уровне. Различия в национальных законодательствах и отсутствие единых стандартов усложняют процесс уголовного преследования и сотрудничества между странами, что в свою очередь влияет на эффективность борьбы с преступлениями в сфере ИИ.

Не менее важным аспектом является необходимость балансировки между стимулированием технологических инноваций и защитой прав граждан. С одной стороны, ужесточение уголовно-правовых норм может создать неблагоприятные условия для развития технологий, а с другой – слабое регулирование способно привести к росту преступности, связанной с ИИ. Таким образом, правовая система должна находить компромисс, позволяющий обеспечить адекватную защиту общества без излишнего ограничения инновационного потенциала.

В совокупности, проблемы уголовно-правового регулирования искусственного интеллекта связаны с определением субъектов ответственности, сложностями квалификации преступлений, недостатками доказательственной базы, транснациональным характером киберпреступлений и необходимостью сбалансированного подхода к инновациям и безопасности. Эти вызовы требуют как пересмотра существующих нормативных актов, так и разработки новых методологических основ, способных адекватно реагировать на динамично развивающуюся сферу технологий.

Совершенствование уголовно-правового регулирования искусственного интеллекта требует комплексного подхода, включающего как совершенствование законодательства, так и развитие практических инструментов его применения. Во-первых, необходимо уточнить понятия и категории уголовного законодательства с учетом специфики ИИ. Это включает формирование четких определений, касающихся использования и применения систем искусственного интеллекта, а также разработку новых критериев квалификации преступлений, в которых ИИ играет ключевую роль. Такие меры позволят точнее определить ответственность лиц, управляющих или разрабатывающих алгоритмы, и помогут избежать ситуаций, когда традиционные нормы оказываются неприменимыми к новым формам деяний.

Во-вторых, совершенствование уголовно-правового регулирования должно опираться на развитие механизмов доказательства и экспертизы. Разработка методик для анализа работы «черного ящика» алгоритмов, внедрение стандартов аудита и сертификации программных систем позволит повысить объективность и точность уголовного расследования в случаях с участием ИИ. Это особенно актуально для квалификации преступлений, где необходимо установить прямую причинно-следственную связь между действиями системы и наступившими последствиями.

В-третьих, совершенствование законодательства требует создания гибкой нормативной базы, способной адаптироваться к быстрому развитию технологий. Это может выражаться в регулярном пересмотре

уголовно-правовых норм, а также в введении специальных режимов регулирования для высокорисковых технологий. Такой адаптивный подход позволит своевременно учитывать новые вызовы и обеспечивать баланс между защитой общественных интересов и стимулированием инноваций.

Кроме того, важно развивать международное сотрудничество и гармонизацию уголовного законодательства в сфере ИИ. Транснациональный характер многих преступлений, связанных с использованием цифровых технологий, требует создания единых стандартов и обмена опытом между странами. Сотрудничество на международном уровне позволит вырабатывать общие рекомендации и стандарты, что значительно повысит эффективность противодействия преступной деятельности с применением ИИ.

Наконец, совершенствование уголовно-правового регулирования искусственного интеллекта должно учитывать необходимость балансировки интересов общества и развития технологического сектора. С одной стороны, ужесточение ответственности за преступления с использованием ИИ необходимо для защиты граждан и предотвращения возможных злоупотреблений. С другой стороны, чрезмерное регулирование может затруднить развитие инноваций и негативно сказаться на технологическом прогрессе. Поэтому законодательные изменения должны быть направлены на достижение компромисса, позволяющего обеспечить безопасность и защиту прав граждан без излишнего ограничения возможностей для научных исследований и коммерческого развития новых технологий.

Таким образом, пути совершенствования уголовно-правового регулирования искусственного интеллекта предполагают:

- Уточнение правовых категорий и критериев квалификации преступлений с учетом особенностей ИИ;
- Развитие методов доказательства и экспертной оценки работы алгоритмов;
- Создание гибкой и адаптивной нормативной базы, способной реагировать на технологические изменения;
- Развитие международного сотрудничества и гармонизации законодательства;
- Балансировку мер уголовной ответственности и стимулирования инноваций.

Реализация этих направлений позволит выстроить эффективную систему уголовно-правового регулирования, адекватно отражающую специфику использования искусственного интеллекта и обеспечивающую защиту прав граждан в условиях стремительного технологического прогресса.

Теоретико-методологические основы уголовно-правового регулирования использования искусственного интеллекта требуют глубокого анализа и адаптации существующих правовых норм к новым технологическим реалиям. Разработка эффективных механизмов регулирования ИИ должна основываться на принципах вины,

справедливости и правовой определенности, а также учитывать специфику технологий и их влияние на общественные отношения. Только так можно обеспечить защиту общества от новых угроз, связанных с использованием ИИ, и сохранить баланс между технологическим прогрессом и правовой безопасностью.

Литература:

1. Гаазе-Рапопорт М.Г., Поспелов Д.А. Толковый словарь по искусственному интеллекту. М.: Радио и связь. 1992. 256 с.
2. Архипов, Владислав В., Виктор Б. Наумов. 2017. «Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике». Труды СПИИРАН 6 (55): 46–62.
3. Иванов А.А. Уголовная ответственность за преступления в сфере искусственного интеллекта // Журнал российского права. 2022. № 5.
4. Smith J. Artificial Intelligence and Criminal Liability // International Journal of Law and Technology. 2021. Vol. 12.
5. Петров В.В. Правовые аспекты использования искусственного интеллекта. М.: Юрист, 2023.
6. European Commission. White Paper on Artificial Intelligence: A European approach to excellence and trust. Brussels, 2020.
7. Calo, R. Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap // University of Chicago Law Review. 2017. Vol. 85.
8. European Parliament. Resolution on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). Brussels, 2017.
9. Hildebrandt, M. Law for Computer Scientists and Other Folk. Oxford: Oxford University Press, 2020.
10. UNESCO. Ethics of Artificial Intelligence. Paris, 2021.
11. Zarsky, T.Z. The Trouble with Algorithmic Decisions: An Analytic Road Map to Examine Efficiency and Fairness in Automated and Opaque Decision Making // Science, Technology, & Human Values. 2016. Vol. 41.
12. Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. М.: Норма, 2021.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

МУОМИЛОТИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МАВОДИ НАШЪАОВАР ҲАМЧУН ПАДИДАИ ХАТАРНОКИ ЧОМЕАИ МУОСИР

Рачабова Фотима Шовалиевна,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, унвонҷӯи
кафедраи криминалистика ва ФЭС
Тел: 000057674
Email: rajabovaf648@gmail.com

Фишурда: Муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ҳамчун ҷинойати сатҳи байналмилалӣ тамоми кишварҳои ҷаҳонро ба ташвиш овардааст. Аз ин рӯ, ҷомеаи ҷаҳонӣ алайҳи он муборизаи беамон мебарад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали Истиқлол мавқеи худро нисбат ба муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар муайян намуд ва дар сафи пеши мубориза бо ин падидаи хатарнок қарор гирифт. Дар мақолаи мазкур муаллиф вобаста ба таъсири манфии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар, ки бахшҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаро фаро мегирад, андешаронӣ кардааст. Ҳамзамон, нақши Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бо ин падидаи номатлуб нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар, воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ, прекурсорҳо, ҳаммонанди маводи нашъаовар, Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

НЕЗАКОННЫЙ ОБОРОТ НАРКОТИКОВ КАК ОПАСНОЕ ЯВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Раджабова Фотима Шовалиевна,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
соискатель кафедры криминалистика и
СЭД
Тел: 000057674
Email: rajabovaf648@gmail.com

Аннотация: Незаконный оборот наркотиков как международное преступление вызывает обеспокоенность во всех странах мира. В связи с этим международное сообщество ведет активную борьбу против этого явления. Республика Таджикистан с первых лет своей независимости определила свою позицию относительно незаконного оборота наркотиков и приняла участие в международной борьбе с этой угрозой. В статье автор анализирует негативные последствия незаконного оборота наркотиков, который затрагивает различные сферы общественной жизни. Также рассматривается роль Агентства по контролю за наркотиками при

Президенте Республики Таджикистан в борьбе с этим вредоносным явлением.

Ключевые слова: незаконный оборот наркотиков, наркотических средства, психотропных вещества, прекурсоры, аналоги наркотиков, Агентство по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан.

ILLEGAL DRUG TRAFFICKING AS A DANGEROUS PHENOMENON IN MODERN SOCIETY

Rajabova Fotima Shovalievna,
Tajik national university,
Faculty of Law, reasearcher of the
department Criminalistics and forensic-
expert activity
Тел: 000057674
Email: rajabovaf648@gmail.com

Annotation: Illegal drug trafficking, as an international crime, is a global concern. In this context, the international community is actively engaged in combating this phenomenon. Since the early years of its independence, the Republic of Tajikistan has defined its position on drug trafficking and has actively participated in the international fight against this threat. This article examines the negative consequences of drug trafficking, which impacts various sectors of public life. Additionally, it explores the role of the Drug Control Agency under the President of the Republic of Tajikistan in addressing this harmful phenomenon.

Keywords: illicit drug trafficking, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors, drug analogues, Drug Control Agency under the President of the Republic of Tajikistan.

Дар раванди таҳқиқи маводи нашъаовар ва дарки амиқи он ҳамчун зухуроти номатлуби ҷомеаи муосир зарур мешуморем, ки ба фарқияти байни мафҳумҳои “маводи нашъаовар” ва “моддаҳои психоактивӣ” равшанӣ андозем. Тибқи мафҳуме, ки Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ пешкаш намудааст, зери мафҳуми моддаҳои психоактивӣ – ин моддаҳои фаҳмида мешаванд, ки ҳангоми истеъмол ба раванди рӯҳи таъсир мерасонанд. Ҳамин тариқ, моддаҳои психоактивӣ ҳар гуна модда ё воситаҳои мебошанд, ки ҳангоми истеъмоли онҳо қобилияти дарк, тафаккур, андешаронӣ ва ҳолати рӯҳии инсон тағйир меёбад. Ба моддаҳои психоактивӣ кофеин, никотин, ноотропҳо, амфетаминҳо, спирти этилӣ, дорувориҳои хобовар ва седативӣ, дигар депрессантҳо ва ғ. мисол шуда метавонанд. Маводи нашъаовар бошад, гурӯҳи махсуси моддаҳои психоактивӣ мебошанд, ки вобастагии ҷисмонӣ ва равониро ба вучуд оварда, таъсири манфӣ ба саломатии инсоният мерасонанд ва дар аксари

давлатҳо истифодаи онҳо ғайриқонунӣ ҳисобида мешавад. Фарқияти асосии ин ду мафҳумро чунин арзёбӣ кардан мумкин аст:

- Ҳамаи маводи нашъаоварро метавон моддаҳои психоактивӣ гуфт, аммо на ҳамаи моддаҳои психоактивӣ маводи нашъаовар ҳисобида мешаванд;

- Баъзе моддаҳои психоактивӣ ба монанди воситаҳои мадхушгардонӣ (наркоз), дорувориҳои хобовар ва седативӣ, антидепрессантҳо ва оромкунандаҳои дигар барои табобати бемориҳо истифода мешаванд, дар ҳоле ки маводи нашъаовар аксар вақт бо мақсадҳои ғайритабии ва ғайриқонунӣ истифода мешавад;

- Маводи нашъаовар вобастагӣ ва таъсири манфии шадидтар дорад.

Таҳқиқи маводи нашъаовар яке аз масъалаҳои муҳим ва мураккаб арзёбӣ мегардад, ки дар соҳаҳои гуногуни илмӣ, ба монанди равоншиносӣ, тиб, ҷомеашиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, кимиё, этика ва фалсафа мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар психология маводи нашъаовар ба таҳқиқи таъсири онҳо ба системаи асаб, рафтор ва вобастагии инсон ба он нигаронида мешавад. Психологҳо дар ин раванд таъсири маводи нашъаоварро ба ҳолати маърифатӣ ва эҳсосӣ, инчунин ба вобастагии маънавӣ ё ҷисмонӣ меомӯзанд. Карл Харт ва Чарлз Куинси ду маллифи машҳури амрикоӣ дар соҳаи психология дар раванди таҳқиқотҳои илмӣ ва навиштани китобашон “*Drugs, Society and Human Behavior*” мафҳуми маводи нашъаоварро чунин шарҳ додаанд: “маводи нашъаовар ба он моддаҳое ишорат мекунад, ки бо таъсири худ метавонанд ба системаи марказии асаб, ҳолати маърифатӣ, эҳсосии инсон таъсир расонида, рафтори онро тағйир диҳанд”⁴⁷¹.

Ҳанӯз аз замонҳои қадим маводи нашъаовар ба монанди афюн, ҳашиш, атропин, кокаин ва ғайра дар тиб барои табобати бемориҳои гуногун ва рафъи дард истифода мешуд. Афюн бо мақсадҳои тиббӣ аз ҷониби римиҳо ва юнониҳо васеъ истифода мешуд. Бо шарофати корҳои илмии табибони Шарқ, афюн тадриҷан дар тибби Аврупо низ роҳ ёфт. Духтури шинохтаи асримиёнагии Аврупо Параселс чунин гуфтааст: “Ман намехостам бидуни афюн духтур шавам”. Яке аз аввалин табибоне, ки афюнро барои таскини дард истифода бурдааст ва беморони худро аз азияти дарди шадид раҳой бахшидааст, Томас Сиднехам мебошад, ки соли 1680 навишта буд: “Дар байни доруворӣҳое, ки Худованди қодиру тавоно ба одамон эҳдо намуд, пуртаъсиртар ва умумитар аз афюн нест”. Айни замон истифодаи қонунии маводи нашъаовар дар тибби муосир иҷозат дода шудааст. Аммо истифодаи нодуруст ва ғайриқонунии онҳо метавонад боиси хатар ва бемориҳои гуногун гардад.

Ҷомеашиносон бошанд, вобаста ба таъсири маводи нашъаовар ба ҷамъият ва рафтори иҷтимоии инсон ба таҳқиқи таъсири маводи нашъаовар ба беҳатарии иҷтимоии ҷомеа, пешгирии ҷинояткорӣ бо

⁴⁷¹ Харт К. ва Квинси Ч. (2018). Маводи нашъаовар, ҷомеа ва рафтори инсон (нашр 14). McGraw – Hill Education. Манбаи дастрасӣ: Google Scholar. (санаи мурочиат:13.03.2025)

усулҳои гуногун ва муҳофизати ҳуқуқи инсон машғул мебошанд. Кимиё сохт ва хусусиятҳои химиявии моддаҳоро, ки метавонанд, таъсири психоактивӣ дошта бошанд, меомӯзад.

Дар этика ва фалсафа маводи нашъаовар ба таҳқиқи таъсири ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии он ба афрод ва ҷомеа, инчунин масъалаҳои марбут ба ҳуқуқи шахс ва беҳбудии иҷтимоии онҳо бахшида шудааст.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ маводи нашъаовар ҳамчун моддаҳое, ки муомилоти ғайриқонунии онҳо ба амнияти миллии кишвар хатар ба бор оварда сарчашмаи маблағгузории терроризм, экстремизм ва коста гардидани вазъи саломатии инсон мебошад, фаҳмида мешавад.

Мафҳуми маводи нашъаоварро ба маънои васеъ метавон чунин шарҳ дод: “Маводи нашъаовар ин моддаҳо ё воситаҳое, мебошанд, ки дар Конвенсияҳои дахлдор ё Рӯйхати миллий бо тартиби муқарраргардида ҷойгир карда шуда, истифодаи онҳо ба системаи асаби инсон таъсир мерасонад ва боиси тағйир ёфтани ҳолати рӯҳию равонӣ ва ҷисмонии шахс мегардад”. Моддаҳои мазкур метавонанд табиӣ ё сунъӣ бошанд ва аксар вақт бо мақсадҳои тиббӣ истифода шаванд, аммо истифодаи нодуруст ва ғайриқонунии онҳо метавонад ба саломатии инсоният ва амнияти миллии кишвар хатари ҷиддӣ ба бор оварад. Ҳамзамон он метавонад ба афзоиши ҷинояткорӣ ва ноустувории иҷтимоӣ мусоидат кунад⁴⁷².

Тазаккур бояд дод, ки маводи нашъаовар танҳо он моддаҳое мебошанд, ки дар рӯйхати махсуси байналмилалӣ ва миллий оварда шудаанд. Дар ин ҷо рӯйхати махсуси байналмилалӣ Конвенсияҳои дахлдорро дар самти назорати маводи нашъаовар дар назар дорем, ки поёнтар ба онҳо ишора хоҳем кард. Конвенсияҳои мазкур ба кишварҳо тавсия медиҳанд, ки механизми назорати баъзе маводи нашъаовари саҳттаъсирро дуруст ба роҳ монанд. Конвенсияҳо рӯйхати моддаҳоеро фаро гирифтаанд, ки зери назорати махсус қарор доранд ва онҳо метавонанд, дар ҳолатҳои гуногун такмил ёбанд. Дар асоси рӯйхати ин Конвенсияҳо Тоҷикистон Рӯйхати Миллии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳоро дар соли 2000 тасдиқ намуд.

Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ се фаҳмиши асосӣ дар самти маводи нашъаовар мавҷуд аст: “воситаҳои нашъадор”, “моддаҳои психотропӣ” ва “прекурсорҳо”. Танҳо он моддаҳо ва воситаҳое, ки дар рӯйхати Конвенсияи ягонаи СММ оид ба воситаҳои нашъадор (соли 1961) дохил карда шудаанд, ба маводи нашъаовар мансуб дониста мешаванд. Моддаҳои психотропӣ бошанд, моддаҳо ва воситаҳоеро меноманд, ки дар рӯйхати Конвенсияи СММ дар бораи моддаҳои психотропӣ (соли 1971) дохил шудаанд. Прекурсорҳо моддаҳое мебошанд, ки дар рӯйхати Конвенсияи СММ дар бораи мубориза бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ (соли 1988) дохил шудаанд.

Маводи нашъаовар, ки ҳамчун воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо маъруфанд, таъсири ҷиддӣ ба саломатии шахс

⁴⁷² Манбаи дастрасӣ: <https://narcott.com/narkomaniya/posledstviya/socialnye> (санаи мурочиат: 10.03.025).

ва вазъи ҷомеа доранд. Истифодаи онҳо метавонад ба вобастагии равонӣ ва ҷисмонӣ, инчунин ба мушкилоти саломатӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ оварда расонад. Истеъмоли маводи нашъаовар метавонад ба вайроншавии муносибатҳои оилавӣ, аз даст додани ҷойи кор, мушкилоти молиявӣ ва афзоиши ҷинояткорӣ дар ҷомеа сабаб гардад. Инчунин, он метавонад ба афзоиши бемориҳои сироятӣ, аз қабили ВИЧ/СПИД ва гепатитҳо, оварда расонад⁴⁷³.

Гари Фишер ва Томас Харрисон олимони маъруфи амрикоӣ, ки дар соҳаи маводи нашъаовар таҳқиқотҳои зиёде анҷом додаанд, вобаста ба таъсири маводи нашъаовар ба ҷомеа ва саломатии инсоният, қайд кардаанд, ки таъсири маводи нашъаовар ба ҳолати маърифатӣ ва эҳсосӣ ва дар ин робита кӯмакҳо барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоии пайваستا дар ҷомеа бояд мавриди таваҷҷӯҳ қарор гиранд. Онҳо ба ташкили сиёсати оқилона ва тадбирҳои таъсирбахш барои пешгирии истифодаи маводи нашъаовар ва коҳиш додани таъсири манфии онҳо таъкид мекунанд⁴⁷⁴.

Воқеан ҳам, муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ҳамчун падидаи хатарноки ҷомеаи муосир арзёбӣ мегардад, зеро хатари он бо шиддат паҳн гашта истодааст. Аз ин ҷост, ки назорати доимӣ ва самараноки риояи қоидаҳои муомилоти қонунии маводи нашъаовар ҷузъи муҳими маҷмӯи чорабиниҳои махсуб ёфтааст, ки бо мақсади пешгирии воридшавии онҳо ба муомилоти ғайриқонунӣ равона гардидааст. Дар қонунгузории кишварамон мафҳуми муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар дар шакли кушода чунин пешбинӣ шудааст: муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо – фаъолияти вобаста ба киштукори растаниҳои нашъадор, таҳия, истеҳсол, тайёр кардан, қоркард, нигахдошт, интиқол, фиристонидан, додан, фурӯш, тақсимот, соҳиб шудан, истифода, воридот, содирот ва нобуд кардани воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо, ки бар хилофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад, фаҳмида мешавад⁴⁷⁵. Аз мафҳуми мазкур бармеояд, ки маводи нашъаовар дарбаргирандаи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо мебошад.

Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар боби 22 – юми худ ҷиноятҳо ба муқобили саломатии аҳолиро пешбинӣ кардааст. Боби мазкур фарогири моддаҳои 200 то 210 мебошад. Аз онҳо моддаҳои 200 то 206 (1) ба муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар рабт дорад. Моҳи апрели соли 2021 дар қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз дар боби мазкур тағйирот ворид гардид, ки тибқи он мафҳуми “ҳаммонанди

⁴⁷³Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/narkotiki-v-sovremennom-mire-vliyanie-na-cheloveka-obschestvo> (санаи мурочиат: 10.03.025).

⁴⁷⁴Hart, C. (2013). School counselors, social workers, therapists and counselors. Pearson Education. Манбаи дастрасӣ: Google Scholar. (санаи мурочиат: 13.03.2025)

⁴⁷⁵Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо” (аз 10 декабри соли 1999, таҳти 873) // Сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Захираи электронӣ). – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.03.2025).

(аналоги) маводи нашъаовар” ба моддаҳои дахлдор зам гардид⁴⁷⁶. Ҳамин тариқ, моддаи 200 КҶ ҚТ муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ ё ҳаммонанди (аналоги) онҳо бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан, номгузорӣ гардид. Зери мафҳуми ҳаммонанди (аналоги) маводи нашъаовар – маводе, ки дар конвенсияҳои байналмилалии дахлдор ҳамчун воситаи нашъадор ё моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо гурӯҳбандӣ нашуда, ба Рӯйхати миллӣ дохил нагардидааст ва сохтори химиявӣ хусусиятҳои ба сохтори химиявӣ ва хусусияти маводи нашъаовар, ки таъсири психоактивӣ дорад, монанд мебошад, фаҳмида мешавад⁴⁷⁷. Ногуфта намонад, ки масъалаи истехсоли ғайриқонунии прекурсорҳоро моддаи 202 (1) КҶ ҚТ дарҷ карда, нисбати он ҷавобгариро муқаррар кардааст⁴⁷⁸.

Дар замони муосир истехсоли воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва ҳаммонанди онҳо ба сатҳи нави рушд расидааст, ки ин раванд дорои сабабҳои объективӣ ва субъективӣ хеш мебошад, ба монанди ҳиссаи маводи нашъаовари синтетикӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст; тақмили сатҳи техникии истехсоли маводи нашъаовар; тақвияти пинҳонкорӣ истехсол ва фурӯши моддаҳои психотропии манъшуда; афзоиши истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ бо мақсади фурӯши маводи нашъаовар⁴⁷⁹.

Муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар дар ҷомеаи муосир ба яке аз зухуротҳои номатлуб табдил ёфтааст. Падидаи мазкур ҳамчун сарчашмаи маблағгузори терроризми байналмилалӣ эътироф гашта, бо истифодаи ин маблағҳо созмонҳои террористӣ рӯз то рӯз тавонистаанд вазъи ҷаҳонро ноором гардонанд. Таҳдиди муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаоварро метавон қариб дар ҳама бахшҳои фаъолияти ҷамъиятӣ хусусан, амнияти миллӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар мушоҳида намуд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳамаҷуз дар гушаҳои гуногуни олам созмонҳои террористӣ даст ба амалҳои мудҳиш мезананд, ки дар он маблағҳои аз муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ба даст овардашуда истифода мешаванд.

Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатии аҳоли яке аз ҳуқуқҳои бунёдии шахс маҳсуб меёбад, ки онро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади волои ҳуқуқӣ қафолат дода, дар баробари ин давлатро уҳдадор месозад, ки

⁴⁷⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” (истифода аз матн) аз 20 апрели соли 2021.

⁴⁷⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо” (аз 10 декабри соли 1999, таҳти 873) // Сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Захираи электронӣ). – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.03.2025).

⁴⁷⁸ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (Захираи электронӣ). – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.03.2025).

⁴⁷⁹ Власов В.А. Незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ и их аналогов как одна из важнейших и актуальных проблем обеспечения национальной безопасности России // Порталы илм. – 2023. – Дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/nezakonnyy-oborot-narkoticheskikh-sredstv-i-psihotropnyh>.

барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ тадбирҳо андешад⁴⁸⁰.

Хатари маводи нашъаовар, ки аксаран боиси коста гардидани вазъи саломатии аҳоли мебошад, рӯзҳои охир зиёдтар ба ҷашм мерасад. Воқеан нашъамандӣ аз зумраи он падидаи номатлубе мебошад, ки ҳамарӯза ҷавонони солимро фиреби ҳаваси лаҳзаинаи хеш намуда ба ин васила ба гирдобии беморӣ дучор менамояд. Кишварҳои минтақа ва ҷаҳон ҷиҳати тарғиби ҳаёти солим, пешгирии нашъамандӣ ва дигар зухуроти номатлуб пайваستا тадбирҳои зарурӣ андешида, дар ин самт таҳияи Барномаву Стратегияҳои соҳавиро роҳандозӣ менамоянд.

Аз ин ҷост, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масоили коҳиши таҳдидҳои нашъамандӣ ва ҷалб нагардидани ҷавонон ба ин зухуроти номатлуби аср “Стратегияи миллӣ оид ба назорати маводи нашъаовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030” – ро тасдиқ намудааст, ки санади мазкур бо мақсади таъмини амнияти давлату ҷамъият ва солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шудааст. Дар доираи Стратегияи мазкур ҷиҳати тарғиби ҳаёти солим ва пешгири нашъамандӣ, вазорату идораҳои кишвар тадбирҳои заруриву саривақтиро роҳандозӣ менамоянд.

Стратегия фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, вазорату идораҳои дахлдор ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар самти муқовимат бо муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо, ҳаммонанди (аналоги) воситаҳои нашъадор, назорати муомилоти қонунии онҳо, пешгирии нашъамандӣ ва табобату офиятбахшии беморони нашъамандро ҳамоҳанг месозад. Ҳадафи асосии он таъмини амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҳдидҳои маводи нашъаовар ва оқибатҳои зиёновари он, инчунин тақвияти муқовимат бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар, ки яке аз сарчашмаҳои маблағгузори терроризми байналмилалӣ ба ҳисоб меравад, иборат мебошад⁴⁸¹.

Мушкилоти муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва мубориза алайҳи он аз замони соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омада буд.

Таъсисёбии Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1999, як падидаи нав дар ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоӣ кишварамон маҳсуб меёфт, ки ба пешгирии нашъамандӣ, назорати муомилоти қонунии маводи нашъаовар ва муборизаи беамон бар зидди муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар мусоидат намуд.

Агентӣ тули 26 соли фаъолият ба як мақомоти пуриқтидор ва тавоноӣ ҳифзи ҳуқуқ табдил ёфааст, ки дар мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар, пешгирии нашъамандӣ, тақвиятбахшии ҳамкорихоӣ

⁴⁸⁰ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (истифода аз матн) (бо тағйироти иловашудаи охири аз 22 майи соли 2016). – Душанде: Ирфон, 2016.- 64 с.

481 Стратегияи миллии оид ба назорати маводи нашъаовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2023 (истифода аз матн).

байналмилалӣ ва умуман амалигардонии сиёсати зиддинашъаоваротии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда мегузорад.

Доир ба ин масъала ҳанӯз аз замонҳои аввали истиқлоли давлатӣ Пешвои муаззами миллатамон ҷомеаи ҷаҳониرو аз оқибатҳои хатарноки он ҳушдор дода, таъкид намуда буданд, ки доир ба пешгирии ин вабои аср ҷораҳои қатъи андешида шавад. Муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар имрӯз ба яке аз мушкилоти ниҳоят ҷиддие табдил ёфтааст, ки ба пояҳои иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа ва саломатии башарият таҳдид менамояд. Илова бар ин, гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар барои анҷом додани ҷиноятҳо, баҳусус, ҷиноятҳои фаромиллӣ ва густариши терроризму ифротгароӣ заминаи мусоид эҷод мекунад, ки боиси нигаронӣ ва изтиробии сокинони сайёра гардидааст⁴⁸².

Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишварро месазад, ки дар якҷоягӣ бо созмонҳо ва ташкилоти дахлдор баҳри аз байн бурдани муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ҷораандешӣ намоянд. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, зарур аст, ки ҳамкориҳои байниидоравӣ тақвият ёбанд, барномаҳои муштаракӣ пешгирӣ ва мубориза татбиқ гарданд, инчунин назорат ва мониторинги доимии сарҳадот ва минтақаҳои осебпазир пурзӯр карда шавад. Маҳз талоши мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар ва дигар сохторҳои қудратии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки дар соли 2024 аз ҷониби онҳо 839 ҷиноят ва 571 ҳолати ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ марбут ба маводи нашъаовар ба қайд гирифта шуд⁴⁸³.

Илова бар ин, баргузориҳои маърақаҳои иттилоотӣ ва фаҳмондадихӣ миёни аҳоли, махсусан ҷавонон, нақши муҳим дорад, зеро огоҳсозии ҷомеа метавонад як василаи муассири пешгирии нашъамандӣ ва ҷиноятҳои вобаста ба маводи нашъаовар гардад. Муносибати муташаккилона ва ҳамоҳангшудаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва созмонҳои байналмилалӣ барои коҳиш додани муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва паст кардани таъсири манфии он дар ҷомеа хеле муҳим аст.

Танҳо бо истифодаи ҷораҳои таъсирбахши мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар ва тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ метавон ба коҳиш додани хатари муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва таъсири манфии он ба ҷомеа ноил гардид.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (истифода аз матн) (бо тағйироти иловашудаи охири аз 22 майи соли 2016). – Душанде: Ирфон, 2016.- 64 с.
2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (Захираи электронӣ). – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 10.03.2025).

⁴⁸² Маҷаллаи 20 – солагии Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 (истифода аз матн).

⁴⁸³ Шарҳи вазъи маводи нашъаовар дар соли 2024 (истифода аз матн)

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон” (истифода аз матн) аз 20 апрели соли 2021.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо” (аз 10 декабри соли 1999, таҳти 873) // Сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Захираи электронӣ). – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 10.03.2025).

5. Стратегияи миллии оид ба назорати маводи нашъаовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2023 (истифода аз матн).

6. Маҷаллаи 20 – солагии Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 (истифода аз матн).

7. Власов В.А. Незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ и их аналогов как одна из важнейших и актуальных проблем обеспечения национальной безопасности России // Портал илм. – 2023. – Дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/nezakonnyy-oborot-narkoticheskikh-sredstv-i-psihotropnyh>.

8. Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/narkotiki-v-sovremennom-mire-vliyanie-na-cheloveka-obschestvo> (санаи муроҷиат: 10.03.2025).

9. Манбаи дастрасӣ: <https://narcoff.com/narkomaniya/posledstviya/socialnye> (санаи муроҷиат: 10.03.2025).

10. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). World Drug Report. – Vienna: UNODC, 2024. – 208 p.

11. Ҳарт К. ва Квинси Ч. (2018). Маводи нашъаовар, ҷомеа ва рафтори инсон (нашр 14). McGraw – Hill Education. Манбаи дастрасӣ: Google Scholar. (санаи муроҷиат: 13.03.2025)

12. Hart, C. (2013). School counselors, social workers, therapists and counselors. Pearson Education. Манбаи дастрасӣ: Google Scholar. (санаи муроҷиат: 13.03.2025)

13. Шарҳи вазъи маводи нашъаовар дар соли 2024 (истифода аз матн)

14. Global Commission on Drug Policy. War on Drugs: A Failed Experiment. – Geneva: GCDP, 2011. – 74 p.

15. Gootenberg, P. Drug Wars in the Americas: The Politics of Narcotics. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2008. – 352 p.

16. Kopel, D. B. The Economics of Drug Trafficking. – London: Routledge, 2003. – 198 p.

17. Гуляев В. В. Наркотики и наркобизнес в современной России. – М.: Юрист, 2005. – 432 с.

18. Ливен К. Международная безопасность и наркоторговля. – М.: Международные отношения, 2007. – 289 с.

19. Агентство по контролю за наркотиками США (DEA). Global Drug Threat Assessment. – Washington: DEA, 2020. – 150 p.

20. Головкин А. С. Правовая борьба с наркопреступностью. – М.: Проспект, 2010. – 256 с.
21. Н.А. Должанская, С.В. Полубинская, Б.П.Целинский, В.Е. Пелипас, Л.С., Левинсон. Правовое регулирование в сфере оказания наркологической помощи, профилактики ВИЧ/СПИД, противодействия незаконному обороту наркотиков: международный опыт. Москва, 2002
22. Лисецкий К.С., Литянина Е.В. «Психология невовисимости» Учебное пособие по курсу «Профилактика аддиктивного поведения». Самарский госуниверситет, «Универс-групп», 2003
23. М.И.Рожков, М.А. Ковальчук. Профилактика наркомании у подростков. Москва, “Владос”, 2024.
24. Н.А. Бохан, А.Л. Катков, Ю.А. Россинский. Ранняя профилактика и реабилитация больных опийной наркоманией. Павлодар, 2005.
25. Программа “снижение спрса на наркотики”. Сборник примеров передового опыта DDRP. Международный Альянс Открытого Общества, 2007.
26. Пособие для участников молодёжных программ по профилактике злоупотребления наркотиками.
27. Пособие для участников молодёжных программ по профилактике злоупотребления наркотиками. Рекомендации по разработке и совершенствованию программ. UNODC, 2002.
28. Дэвид Д. Уилсон, Е. Виноградова. “Реализация потенциала молодёжи Таджикистана для позивного развития семьи и местного сообщества. Подход сопровождаемого жизнеобеспечения” DDRP – Альтернативы, 2006.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

МАФҲУМИ ҚИНОЯТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ҳомидов Ҷонибек,

Донишгоҳи Давлатии ш. Бохтари ба
номи Н. Хусрав, факултети сиёсат ва
идракунии давлатӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқ ва идоракунии
давлатии

Email: Homidovjonibek580@gmail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – Ҳуқуқи қиноятӣ ва криминология, ҳуқуқи иҷроӣ
ҷазои қиноятӣ

Фишурда: Қиноятҳои байналмилалӣ ин вайрон кардани қонунҳо, ки берун аз қаламрави як кишвар содир шудаанд ва оқибатҳо ҷе хусусияти байналмилалӣ доранд. Қиноятҳои байналмилалӣ аксар вақт ҳамкориҳои созмонҳои байналмилалӣ ва мақомоти гуногуни ҳифзи ҳуқуқро барои мубориза бо онҳо ва ба ҷавобгарӣ кашидани қинояткорон талаб мекунанд. Қиноятҳои байналмилалӣ амалҳои ғайриқонунӣ мебошанд, ки манфиатҳои давлатҳоро ва меъерҳо ва принсипҳои муқарраршудаи ҳуқуқи байналмилалиро вайрон мекунанд. Илова бар ин, чунин қиноятҳо ба сулҳ ва амнияти тамоми инсоният таҳдид мекунанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи байналмилалии қиноятӣ, суди байналмилалии қиноятӣ, қиноятҳои бюайналмилалӣ.

ПОНЯТИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Ҳомидов Джонибек,

Бохтарский государственный
университет им. Н. Хусрав, факультет
политики и государственного
управления, ассистент кафедры права и
государственного управления

Email: Homidovjonibek580@gmail.ru

Аннотация: Международное преступление — это нарушение законов или норм, совершенное за пределами территории одной страны и имеющее международные последствия или характер. Международные преступления часто требуют сотрудничества международных организаций и различных правоохранительных агентств для борьбы с ними и привлечения преступников к ответственности. Международные преступления представляют собой незаконные акты, которые нарушают интересы государств и нарушают установленные нормы и принципы международного права. Кроме того, такие преступления угрожают миру и безопасности всего человечества, а также подрывают основы международного правопорядка.

Ключевые слова: международное право, международное уголовное право, ммеждународный уголовный суд, международные преступления.

THE CONCEPT OF INTERNATIONAL CRIMES

Homidov Jonibek,

Bokhtar State University named after N. Khusrav, Faculty of Politics and Public Administration, Assistant Department of Law and Public Administration

Email: Homidovjonibek580@gmail.ru

Annotation: An international crime is a violation of laws or regulations committed outside the territory of one country and having international consequences or character. International crimes often require the cooperation of international organizations and various law enforcement agencies to combat them and bring criminals to justice. International crimes are illegal acts that violate the interests of States and violate established norms and principles of international law. In addition, such crimes threaten the peace and security of all mankind, as well as undermine the foundations of the international legal order.

Keywords: international law, international criminal law, international criminal court, international crimes.

Чинояткориӣ байналмилалӣ падидаи манфии иҷтимоист, ки ба рушди ҷомеи инсонӣ зарар мерасонад, ба тартиботи байналмилалӣ ва ҳамчунин ба амнияти миллии давлатҳо хатар эҷод мекунад. Чинояткориӣ байналмилалӣ иборат аз чиноятҳои байналмилалиест, ки ба сулҳ дар ҷаҳон ва амнияти давлатҳо таҳдид мекунанд. Ба ин радиф ҳамчунин чиноятҳое дохил мешаванд, ки моҳиятан тибқи созишномаҳои байналмилалӣ ба таври умум чиноят дониста мешаванд ва воридсозӣ ва татбиқи ҳатмиро дар қонунгузориҳои давлатҳои аъзо талаб мекунанд.

Мубориза бо чиноятҳои байналмилалӣ аз тамоми давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ кӯшишу иқдоми муштарақро талаб мекунад. Тасвиб ва татбиқи созишномаҳои байналмилалӣ, тақвияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, табодули таҷриба ва иттилоот, омӯзиш ва тақмили ихтисоси мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дар баробари ин ҳамкориҳои байналмилалӣ дар тафтиш ва пешгирии чиноятҳо аз ҷумлаи чунин иқдомҳо махсуб мешаванд.

Ба ғайр аз ин дар мубориза бо чинояткориӣ байналмилалӣ чораҳои профилактикӣ ба мисли корҳои иттилоотӣ бо ҷомеа, рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои маориф, фарҳанг ва варзиш, инчунин фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисод ва бехсозии муҳити иҷтимоӣ, ки хатарҳои чинояткориро коҳиш медиҳанд, нақши муҳим доранд.

Айни замон рӯйхати чиноятҳои байналмилалӣ ва чиноятҳои дорои хусусияти байналмилалӣ мунтазам бештар мешавад, шаклҳои чинояткориӣ нав ва то кунун номаълум ба вучуд оварда мешаванд, воқиъаҳои

содиркунии ҷиноятҳо ва касбияти ҷинояткорон дар кори худ тағйиру такмил ёфта, тарзу воситаҳои нави пинҳонкунии амалҳои ҷиноятӣ пайдо мешаванд.

Зарурати таҳияи таърифи ягона ва дақиқи ҷиноятҳои байналмилалӣ ва ҷиноятҳои дорои хусусияти байналмилалӣ, таснифи барои ҳама қобили қабули ҷиноятҳои номбурда, баланд бардоштани самаранокии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи танзими ҳукукии кирдорҳои баррасишаванда, ҳамчунин ошкорсозии ғаврии тарзу воситаҳои нави содиркунии ҷиноятҳо дар ҳукуки байналмилалӣ аз далелҳои мубрам будани мавзуи таҳқиқшаванда мебошанд.

Ҳукувайронкунии байналмилалӣ падидаи ҳукукии мураккаб мебошад. Ҳукуқвайронкунии байналмилалӣ гуфта кирдори субъекти ҳукуки байналмилалӣ фаҳмида мешавад, ки аломатҳои таркиби ҳукуқвайронкунии байналмилалиро дорад. Яке аз намудҳои ҳукуқвайронкунии байналмилалӣ ҷинояти байналмилалӣ аст. Ҷинояти байналмилалӣ иборат аз кирдоре мебошад, ки меъёрҳо ва стандартҳои байналмилалиро нақз мекунад, аз ҷумла генотсид (наслкушӣ), ҷиноятҳо алайҳи инсоният, ҷиноятҳои ҳарбӣ, терроризм ба ҷунин кирдорҳо дохил мешаванд. Ин гуна ҷиноятҳо метавонанд ҳам аз ҷониби ашхоси алоҳида ва ҳам аз ҷониби гурӯҳҳои муташаккил содир шаванд, ки таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба худ ҷалб мекунанд. Ҷинояти байналмилалӣ асосан дар додгоҳҳои байналмилалӣ муҳокима мешаванд, ки Додгоҳи байналмилалӣ ҷиноятӣ дар Гаага аз ҷумлаи онҳост. Ин гуна ҷиноятҳо ҳамчунин метавонанд сабаби ҷорикунии таҳримҳо ё татбиқи дигар чораҳои таъсиррасони сатҳи байналмилалӣ шаванд.

Дар давраи то инқилоби Октябр амалҳои зерин ба ҷинояти байналмилалӣ дохил мешуданд: талошҳои як давлат барои тобеъ кардани давлати дигар ва ҳокимиятро дар тамоми дунё дар ихтиёр гирифтани, ҳамла ба эълони ҷанг ё ба сабаби ҷиддӣ ва баҳонаи асоснок, риоя накардани аҳдномаҳои байналхалқӣ⁴⁸⁴.

Мафҳуми ҷинояти байналмилалӣ дар ҳукуки байналмилалӣ ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Ҷунин ҳолат пеш аз ҳама ба вучуд надоштани санади ягонаи қонунишудае вобаста аст, ки дар он мафҳуми ҷинояти байналмилалӣ, аломатҳо, таркиб ва дигар хусусиятҳои он ба таври пурра ва дақиқ дарҷ шуда бошанд. Мафҳуми болозикрро танҳо дар заминаи таҳлили маҷмуи андешаҳои донишмандони соҳаи ҳукуки байналмилалӣ, амалияи байналмилалӣ ва ҳамчунин муқаррароти конвенсияҳо ва дигар санадҳои байналмилалӣ мушаххас кардан мумкин аст. Дар амалия ҷиноятҳои байналмилалӣ вақте дар ҷаҳорҷӯби баррасиҳои қонунӣ додгоҳҳои ҷиноятӣ байналмилалӣ ё судҳои ҳар давлат қарор мегиранд, ки агар аз ҷониби давлатҳои мавриди назар тасвиб шуда бошанд. Бо вучуди ин назарҳои гуногун миёни давлатҳо дар бораи ҳодисаҳои мушаххасро

⁴⁸⁴ Международное уголовное право / под общ. ред. В.Н. Кудрявцева. - М.: Наука, 1999. - С. 50.

чинояти байналмилалӣ доништан ё надоништан амалияи умумии пешгирӣ ва чазо додан барои онҳоро душвор месозад.

Дар амалияи ҳуқуқи байналмилалӣ кӯшишҳои таҳия, тадвин ва татбиқ (кодификатсия)-и чиноятҳои байналмилалӣ сурат гирифтаанд. Аз ҷумла, аз ҷониби Комиссияи ҳуқуқи байналмилалии СММ соли 1970 Лоихаи кодекси чиноятҳои алайҳи сулҳ ва амният, инчунин тартиби ба ҷавобгарӣ кашидани ашхоси онҳоро содиркарда таҳия шудааст. Аммо Кодекси мазкур дар амал татбиқ нашуд ва ҳамзамон чиноятҳои байналмилалӣ низ аз муқаррароти қонунӣ берун монданд.

Худи мафҳуми чинояти байналмилалӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ дарҷ нашудааст, ба ҳамин сабаб таърифи он мавриди таваҷҷуҳи ҳуқуқшиносони соҳаи байналхалқӣ қарор гирифтааст.

Масалан, Д.Б. Левин зери мафҳуми чинояти байналмилалӣ кирдорҳои дар назар дорад, ки озодии мардуми ҷаҳон ё манфиатҳои тамоми инсоният, инчунин решаҳои асосии муошарати байналмилалӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои ҳама давлатҳо таҳдид мекунад⁴⁸⁵. Чунин таъриф дуруст аст, воқеан чиноятҳои байналмилалӣ кирдорҳои ҷиддие ҳастанд, ки метавонанд барои сулҳу амният паёмадҳои хеле ноғуворе биёранд. Онҳо аз намудҳои чиноятҳои иборатанд, ки натавонанд ба давлатҳои муайян, балки ба тамоми ҷомеаи байналмилалӣ зарар мерасонанд.

Чунин чиноятҳо асосҳои субот ва тартиботи байналмилалиро вайрон карда, барои сулҳу амният хатар эҷод мекунад. Аз ин рӯ, мубориза бо чиноятҳои байналмилалӣ аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти ҷомеаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки иқдоми пайваста ва муштараки давлатҳоро барои пешгирии ин чиноятҳо ва чазо додани гунаҳкорон талаб мекунад.

П.С. Ромашкин чиноятҳои байналмилалиро чун суиқасд ба асосҳои муносибатҳои байналхалқӣ таъриф додааст⁴⁸⁶. Ӯ таъкид мекунад, ки чиноятҳои байналмилалӣ ба вайрон кардани асосҳои муносибатҳои байналмилалӣ равона шудаанд. Онҳо танҳо иборат аз чиноятҳо муқобили давлатҳои алоҳида нест, балки кирдорҳои ҳам фаро мегирад, ки бевосита принципҳои ҳамкорӣ ва равобити мутақобилаи ҷомеаи ҷаҳониро аз байн мебаранд.

Ин гуна суиқасд метавонад иборат аз ҳамла ба ниҳоду созмонҳои байналмилалӣ, нақзи ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин амалҳои бошад, ки миёни давлатҳо робитаҳои муташанниҷ ё ихтилоф ба вучуд меоранд. Ғайр аз ин, он метавонад иборат аз чиноятҳои иқтисодие чун коррупсия, дар сатҳи байналмилалӣ қонунӣ кардани пулҳои ғайриқонунӣ бадастоварда бошад, ки ҳаққоният ва самаранокии робитаҳои байналмилалии иқтисодиро аз байн мебаранд. Чунин таъриф муҳим будани ҳифзи асосҳои тартиботи ҳуқуқии байналмилалӣ ва ҳамкорихоро барои таъмини сулҳу субот дар ҷомеаи ҷаҳонӣ собит мекунад.

⁴⁸⁵Левин Д.Б. Ответственность государств в современном международном праве. - М., 1966. - С. 56.

⁴⁸⁶Ромашкин П.С. К вопросу о понятии и источниках международного уголовного права // Советское государство и право. - 1948. - № 3. - С. 28.

А.Н. Трайнин ин нуктаҳои назарро дар мафҳуми ягонае ҷо карда, онро «ҷинойтҳо алайҳи башарият» номидааст ва зери ин мафҳум «суиқасд ба асосҳои зиндагӣ ва рушди афзояндаи халқҳо»-ро дар назар гирифтааст⁴⁸⁷. Ин донишманд дар таҳқиқот ва таълифоти худ концепсияи «ҷинойтҳо муқобили башарият»-ро пешниҳод кардааст, ки андешаҳои мухталифро дар бораи ҷинойтҳои байналмилалӣ муттаҳид месозад. Зери ин мафҳум ӯ кирдорҳои дар назар дорад, ки натаҳо ба манфиатҳои давлатҳои алоҳида таҳдид менамоянд, балки барои зиндагӣ ва рушди афзояндаи тамоми инсоният суиқасд мекунад. Ин кирдорҳо танҳо ҳамла ба сулҳу амниятро дар бар намегиранд, балки иборат аз кирдорҳои низ мебошанд, ки барои мушкilotи сатҳи ҷаҳонӣ шароит фароҳам месозанд, аз ҷумла факр, нобаробарӣ, ҳодисаҳои экологӣ ва нақзи ҳуқуқи инсон. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки ҷинойти байналмилалӣ аз дидгоҳи нисбатан васеътар баррасӣ шавад ва таъсири он ба тамоми инсоният низ ба назар гирифта шавад. Трайнин зарурати ҳамкориҳои байналмилалӣ ва иқдоми ҷамоаҳои бешуморро барои мубориза бо чунин ҷинойтҳо таъкид мекунад, зеро пайомадҳои ин гуна амалҳо метавонанд барои тартиботи ҷаҳонӣ ва осудагии тамоми инсоният харобиовар бошанд.

Яке аз мушкilotи асосии таърифи ҷинойтҳои байналмилалӣ набудани мафҳуми ягона ва дар умум қабулшудаи чунин ҷинойтҳо мебошад. Дар заминаи он ҷи дар боло гуфта шуд, метавон ибраз дошт, ки ҳамаи мафҳумҳо ҳамон як мазмуну моҳиятро ифода мекунад, вале ягон мафҳум аз миёни онҳо комил нест. Барои ҳалли ин масъала муаллифони адабиёти илмӣ ва таълимиро лозим аст пеш аз ҳама якҷоя мафҳуми ҷинойти байналмилалиро таҳия кунанд, ки мавриди истифодаи ҳамаи донишмандон қарор гирад. Масалан, дар пайи таҳлили мафҳумҳои пешниҳодшуда таърифи зеринро додан мумкин аст.

Ҷинойти байналмилалӣ – кирдори зиддихуқуқии вазнинест, ки ба асосҳои мавҷудияти давлатҳо суиқасд карда, принципҳои умумии ҳуқуқи байналмилалиро нақз ва ба сулҳу амнӣ ҷаҳонӣ таҳдид мекунад.

Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ СММ изҳор доштааст, ки ҷинойтҳои байналмилалӣ амали дорои хатари ҷиддӣ ва назаррас буда, миқёси васеъ ва оммавию фаро мегирад ё ҷунон заминаи нақшавӣ ё низомдоре мебошад, ки дар натиҷаи он барои сулҳу амнӣ байналмилалӣ хатар эҷод мекунад⁴⁸⁸.

Бояд ёдовар шуд, ки дар зинаи меёрӣ ва назариявӣ вобаста ба масъалаи истилоҳоти истифодашаванда яқсонӣ дида намешавад. Аз ҷумла, чунин истилоҳот мушоҳида мешаванд: «ҷинойтҳои байналмилалӣ»; «ҷинойтҳо муқобили сулҳ ва амнӣ башарият»; «ҷинойтҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ»; «ҷинойтҳо, ки нигаронии ҷиддии ҷомеаи ҷаҳониро ба бор

⁴⁸⁷ Трайнин А.Н. Избранные труды / сост., вступ. ст.: Н.Ф. Кузнецова. - СПб: Юрид. центр Пресс, 2004.

⁴⁸⁸ Доклад Комиссии международного права о работе ее 48-й сессии, 6 мая - 26 июля 1996 г. Нью-Йорк, 1996. - С. 43 (Док.ООН: А/51/10).

меоранд»; «чиноятҳои марбут ба ҳукуки байналмилалӣ»; «чиноятҳо муқобили ҳукуки байналмилалӣ»⁴⁸⁹.

Чиноятҳои байналмилалӣ барои тамоми ҷаҳон чун нақзкунандаи принципҳо ва меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ хатарнок ба ҳисоб мераванд. Ин гуна чиноятҳо муносибатҳои марбут ба сулҳу амнияти инсоният суиқасд карда, барои робитаҳои муътадили миёни давлатҳо новобаста аз шароити иҷтимоӣ-сиёсии онҳо хатари ҷиддӣ эҷод мекунанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ ва таълимӣ имкон дод, ки аломатҳои зерини чиноятҳои байналмилалӣ ҷудо карда шаванд.

1. Кирдори содиршаванда бояд муносибатҳои ҷамъиятии нисбатан муҳим (амният дар ҷаҳон, шароити мавҷудияти ҷомеаи ҷаҳонӣ ва башарият)-ро зери хатар гузорад ё ба ин муносибатҳо зарар расонад.

2. Чиноят байналмилалӣ дониста намешавад, агар он дар санадҳои ҳуқуқӣ, махсусан дар манбаъҳои ҳукуки байналмилалӣ зикр нашуда бошад.

3. Хусусиятҳои гунаҳкорӣ дар моддаи 30 Асосномаи Рим (статут) дарҷ шудааст, ки тибқи он барои гунаҳкор доништан бояд нияти содиркунии чиноят вучуд дошта бошад ва амал бошуурона содир шавад. Дар асоси ҳамин модда «шахс нисбат ба кирдор вақте ният дошта метавонад, ки ҳамин шахс бихоҳад ин кирдорро содир кунад; дар муносибат ба пайомад ё натиҷа ин шахс бихоҳад чунин пайомадро расонад ё бидонад, ки чунин натиҷа дар ҳолати муқаррарӣ ҷараён доштани ҳодиса ба бор хоҳад омад»⁴⁹⁰. Ҳамчунин барои муайян кардани гунаҳкориҳои шахс ӯ бояд кирдори мазкурро қасдан содир кунад, ки тибқи моддаи 30 Асосномаи Рим ҳамчун «дарк кардани ҳолати мавҷуд ё фаҳмидани ин ки пайомади он дар ҳоли ба таври муқаррарӣ ҷараён доштани ҳодиса» ифода меёбад.

Таркиби чинояти байналмилалӣ маҷмуи аломатҳои объективӣ ва субъективии дар меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ муқарраршудаеро дар бар мегирад, ки кирдорро чиноятӣ шарҳ медиҳанд ва иборатанд: аз объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ⁴⁹¹.

Унсuri муҳими таркиби чиноят дар қонунгузориҳои дохилии кишварҳо объект мебошад. Ба андешаи мо, ин муқаррарот ба ҳукуки байналмилалӣ низ, ки дар он объект муҳимтарин унсuri таркиби чиноят аст ва бе он дар бораи вучуд доштани ҳуқуқвайронкунӣ сухан гуфтан дуруст нест, қобили истифода аст. Ҳамин тариқ, объекти чиноятҳои байналмилалӣ сулҳ ва амнияти байналмилалӣ, инчунин манфиатҳои тамоми башарият мебошад.

Дар сатҳи назариявӣ мушкилоте вучуд доранд, ки ба таърифи объекти чиноятҳои байналмилалӣ марбутанд. Масалан, ба ақидаи олимони мухталиф объекти чунин чиноятҳо метавонад доираи номуайяни объектҳои суиқасд бошад. Ба андешаи Е.А. Коровин «шумораи манфиатҳои тибқи

⁴⁸⁹ Трикоз Е.Н. Формирование концептуальной модели преступлений против мира и безопасности человечества // Государство и право. - 2007. - № 8. - С. 97-104.

⁴⁹⁰ Римский Статут Международного уголовного суда: г. Рим 17 июля 1998 г. // Дипломатический вестник. - 2000. - № 10.

⁴⁹¹ Кадырова Н.Н. Проблема определения понятие «преступление» и состава преступления в международном уголовном праве // Вестник Челябинского государственного университета. - 2013. - №11 (302). - С. 72-77.

санадҳои ҳукукии байналмилалӣ хифзшаванда ба кадом миқдоре, ки бирасад, кирдорҳои зиддихукукии байналмилалӣ низ ҳамон андоза хоҳад буд»⁴⁹². Мавқеъгирии Л. Оппенгейм низ чунин аст, ки мегӯяд: «ҷиноятҳои байналмилалӣ нисбат ба объектҳои мухталифе содир мешаванд, ки шумор кардани онҳо аз имкон берун аст»⁴⁹³.

Дар баробари таърифҳо қаблан зикршудаи объекти ҷиноятҳои байналмилалӣ дар адабиёти соҳавӣ ишораҳои дақиқтаре дар бораи объекти чунин кирдорҳо мушоҳида мешавад. Дар ин маврид андешаҳои донишмандони гуногунро зикр мекунем.

И.И. Капес чунин мешуморад, ки объекти ҷиноятҳои байналмилалӣ робитаи миёни давлатҳо дар шароити ҳамзистии osoишта аст⁴⁹⁴. Ў аз назари робитаи байна давлатҳо дар шароити osoишта ба масъала назар кардааст ва чунин мешуморад, ки объекти ҷиноятҳои байналмилалӣ маҳз ин робитаҳо мебошанд. Чунин муносибат асосан нақзи он қоидаву принципҳои ҳукуки байналмилалиро, ки ҳамкориҳои миёни давлатҳоро дар шароити osoишта танзим мекунанд, дар маркази диққат қарор медиҳад. Нақзи чунин қоидаҳо метавонанд иборат аз таҷовуз ё тааррузи як давлат нисбат ба истиқлол ва тамомияти арзии давлати дигар бошанд, ки сулҳу тартиботи байналмилалиро вайрон мекунанд. Ба ғайр аз ин, ин гуна ҷиноятҳо метавонанд ҳамлаву таҷовузҳои байнидавлатиеро ба мисли ҳамлаҳои киберӣ, ҳакерӣ, иқдомоти ҳарбӣ ва пуштибонии терроризм бо ҳадафи ноамн ва ҳароб кардани муносибатҳо ва тартиботи байналмилалиро низ дар бар гиранд. Ин гуна дидгоҳ нисбат ба мафҳуми ҷиноятҳои байналмилалӣ таваҷҷуҳро ба зарурати риояи меъёрҳо ва созишномаҳои байналмилалие равона мекунад, ки барои хифзи сулҳу субот миёни давлатҳо тасвиб шудаанд.

А.Н. Трайнин объекти ҷиноятҳои мазкур гуфта асосҳои мавҷудият ва рушди босуботи халқро дар назар дорад⁴⁹⁵. Ў дар таҳқиқоти худ таъкид мекунад, ки объекти ҷиноятҳои байналмилалӣ асосҳои мавҷудият ва рушди босуботи халқҳо мебошад. Ин маънои онро дорад, ки чунин ҷиноятҳо натаҳо ба поймол кардани манфиатҳои давлатҳои алоҳида, балки алайҳи ҳуқуқҳо ва ниёзҳои асоси мардумон низ равона шудаанд. Он ҳамчунин метавонад ҷиноятҳои экологиро низ фаро гирад, ки ба муҳити зист ва саломатии мардум зарар мерасонанд. Трайнин ёдовар мешавад, ки чунин ҷиноятҳо метавонанд барои рушди миллатҳо ва суботи байналмилалӣ дар умум пайомадҳои ногувори ҷиддӣ дошта бошанд ва барои пешгирии онҳо натаҳо иқдомот дар сатҳи давлатҳои ҷудогона, балки талошҳо дар сатҳи байналмилалӣ талаб мешавад.

Ба андешаи Ю.С. Ромашев, ҷиноятҳои байналмилалӣ ба мавҷудияти давлат ё миллат суиқасд мекунанд⁴⁹⁶. Ин муҳаққиқ дар асарҳои худ изҳор

⁴⁹² Коровин Е.А. Современное международное публичное право. М.; Л., 1926. С. 35. Цит. по: Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. - М., 1983. - С. 27-28.

⁴⁹³ Оппенгейм Л. Международное право. Т. I. Полутом I. М., 1948. - С. 316.

⁴⁹⁴ Карпец И.И. Преступления международного характера. - М., 1979. - С. 46.

⁴⁹⁵ Трайнин А.Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. - М., 1956. - С. 24.

⁴⁹⁶ Ромашев Ю.С. О классификации преступлений согласно международному праву // Российский

медорад, ки ҷинойтҳои байналмилалӣ ба мавҷудияти давлат ё миллат суиқасд мекунад. Чунин нуктаи назар таъкид бар он мекунад, ки ин гуна ҷинойтҳо натавонанд қонун ва тартиботи дохили давлатро вайрон мекунад, балки барои соҳибхитӣ ва истиклоли он дар арсаи байналмилалӣ пайомадҳои бисёр харобиовар доранд. Ин ҷинойтҳо метавонанд иборат аз амалҳои таҷовузокоронаи ҳарбӣ ва ҳамчунин қўшиши тағйир додани сохтори давлатӣ ба воситаи таъсири хориҷӣ ё ғасби мусаллаҳонаи ҳокимият бошанд. Чунин амалҳо ба барҳам задани истиклолияти давлат ва таҳдид ба соҳибхитӣ ва тамомияти арзии он равона шудаанд. Ҳамчун суиқасд ба мавҷудияти давлат ё миллат фаҳмидан ва қабул кардани ҷинойтҳои байналмилалӣ муҳим будани ҳифзи соҳибхитӣ ва истиклолияти ҳар давлатро дар ҷаҳонҷӯи тартиботи ҳуқуқӣ ва равобити байналмилалӣ собит мекунад.

Ю.А. Решетов объекти ҷинойтҳои байналмилалӣ гуфта уҳдадорихоро дар назар дорад, ки барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ аҳаммияти ниҳоят баланд доранд⁴⁹⁷. Ў дар таҳқиқоти худ объекти ҷинойтҳои байналмилалиро ҳамчун уҳдадорихое ҷудо мекунад, ки барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ хеле муҳиманд. Ин андеша баёнгари он аст, ки ҷинойтҳои байналмилалӣ натавонанд манфиатҳои давлатҳои мушаххасро ҳалалдор мекунад, балки меёру арзишҳои умумиро, ки барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ муҳим эътироф шудаанд, нақз менамоянд. Уҳдадорихои мазкур метавонанд муқаррароти созишномаҳои байналмилалӣ, аҳдномаҳо (конвенсияҳо), меёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳамчунин принципҳои бошанд, ки барои тартибот ва суботи байналмилалӣ асосӣ дониста мешаванд. Намунаҳои ҷинойтҳои байналмилалӣ, ки чунин уҳдадорихоро вайрон мекунад, метавонанд ҷинойтҳои ҷангӣ, наслкушӣ ва нақзи ҳуқуқи инсон бошанд, ки принципҳои бунёдии инсонӣ ва эҳтиром ба шаъну шарафи ҳар як инсонро барҳам мезананд. Аз тариқи уҳдадорихое, ки барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ муҳим мебошанд, назар кардан ба мафҳуми ҷинойтҳои байналмилалӣ баёнгари нақши муҳим доштани риояи меёрҳо ва қоидаҳои байналмилалӣ барои таъмини сулҳ, субот ва адолат дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад.

И.П. Блищенко и И.В. Фисенко ақида доранд, ки ба объекти кирдорҳои зикршуда сулҳу амният байналмилалӣ, ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ, инчунин уҳдадорихои марбут ба ҳифзи ҳуқуқи инсон ва муҳити зист дохил мешаванд⁴⁹⁸. Ба андешаи ин ду муаллиф объекти ҷинойтҳои байналмилалӣ иборат аз сулҳу амният байналмилалӣ, ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ ва уҳдадорихои марбут ба ҳифзи ҳуқуқи инсон ва муҳити зист мебошанд. Ин ба чунин маъност, ки ҷинойтҳои байналмилалӣ ба андешаи ду муҳаққиқи номбурда ба поймолкунии натавонанд манфиатҳои давлатҳои алоҳида, балки ба нақзи арзишҳо ва принципҳои фарогиртаре равона шудаанд, ки барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ аҳаммият доранд. Сулҳ

ежегодник международного права. - 2006. - С. 197.

⁴⁹⁷ Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. – М., 1983. – С. 23.

⁴⁹⁸ Блищенко И.П., Фисенко И.В. Международный уголовный суд. - М., 1998. - С. 25.

ва амнияти байналмилалӣ объектҳои калидӣ доништа мешаванд, зеро ҷинойтҳое, ки ба ин принципҳо таҳдид мекунанд, метавонанд барои суботу озоиш дар ҷаҳон пайомадҳои ногувори ҷиддие дошта бошанд. Ҳуқуқи мардум (миллатҳо) ба худмуайянкунӣ муҳим будани ҳифзи соҳибхотирӣ ва ҳаққи миллатҳоро барои муайян кардани мавқеи сиёсӣ ва рушд таҷассум мекунад. Уҳдадорӣҳои асосии марбут ба ҳифзи инсон ва муҳити зист баёнги зарурати риояи ҳуқуқи инсон ва рушди устувор барои ҳамзистии озоишта дар ҷаҳон мебошанд. Дар ҷунин ҷаҳорҷӯби густарда таъриф додани объекти ҷинойтҳои байналмилалӣ далели муносибати глобалӣ ба масъалаи мубориза бо ҷунин ҷинойтҳо ва зарурати роҳандозии иқдоми муштарак миёни давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ мебошад.

Ба андешаи мо, ҳама дидгоҳҳои дар боло зикршуда объективӣ ва комилкунандаи ҳамдигаранд. Аммо мавқеи шахсии мо вобаста ба масъала ин аст, ки объекти ҷинойтҳои байналмилалӣ сулҳу амнияти байналмилалӣ ва ҳамҷунин манфиатҳои тамоми инсоният ва дар умум кулли ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад.

Бо тақя ба гуфтаҳои боло ҳулоса кардан мумкин аст, ки новобаста ба гуногунии назарҳо дар мавриди таърифи ҷинойтҳои байналмилалӣ ва баҳсҳои донишмандон дар бораи объекти онҳо, ҷунин ҷинойтҳо принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалиро нақз карда, манфиатҳои ҳаётан муҳими тамоми ҷомеаи ҷаҳон ва ҳамҷунин амнияти натаҳҳо афроди ҷудогона, балки тамоми тартиботи байналмилалиро таҳдид мекунанд. Хусусияти асосии ҷинойтҳои байналмилалӣ, ки онҳоро аз дигар ҷинойтҳо фарқ мегузорад, эҳоди таҳдиди кулӣ барои тамоми инсоният аст. Дар пайи омӯзиши ҷинойтҳои байналмилалӣ, хусусиятҳои умумии онҳо, наваҳо дар ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳамҷунин танзими ҳуқуқии онҳо, метавон иброз дошт, ки ҷинойтҳои байналмилалӣ навае аз ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ мебошанд.

Ба андешаи мо, ҷинойтҳои байналмилалӣ амалҳои ғайриқонуние мебошанд, ки манфиатҳои давлатҳоро ҳалалдор карда, меъёрҳо ва принципҳои муқарраршудаи ҳуқуқи байналмилалиро нақз мекунанд. Ҳамҷунин, ин гуна ҷинойтҳо ба сулҳу амнияти тамоми инсоният таҳдид намуда, асосҳои тартиботи ҳуқуқии байналмилалиро вайрон мекунанд.

Адабиёт:

1. Блищенко И.П., Фисенко И.В. Международный уголовный суд. - М., 1998. - С. 25.
2. Доклад Комиссии международного права о работе ее 48-й сессии, 6 мая - 26 июля 1996 г. Нью-Йорк, 1996. - С. 43 (Док.ООН: А/51/10).
3. Кадырова Н.Н. Проблема определения понятие «преступление» и состава преступления в международном уголовном праве // Вестник Челябинского государственного университета. - 2013.- №11 (302). - С. 72-77.
4. Карпец И.И. Преступления международного характера. - М., 1979. - С. 46.

5. Коровин Е.А. Современное международное публичное право. М.; Л., 1926. С. 35. Цит. по: Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. - М., 1983. - С. 27-28.
6. Левин Д.Б. Ответственность государств в современном международном праве. - М., 1966. - С. 56.
7. Международное уголовное право / под общ. ред. В.Н. Кудрявцева. - М.: Наука, 1999. - С. 50.
8. Оппенгейм Л. Международное право. Т. I. Полутом 1. М., 1948. - С. 316.
9. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. - М., 1983.- С. 23.
10. Римский Статут Международного уголовного суда: г. Рим 17 июля 1998 г. // Дипломатический вестник. - 2000. - № 10.
11. Ромашев Ю.С. О классификации преступлений согласно международному праву // Российский ежегодник международного права. - 2006. - С. 197.
12. Ромашкин П.С. К вопросу о понятии и источниках международного уголовного права // Советское государство и право. - 1948. - № 3. - С. 28.
13. Трайнин А.Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. - М., 1956. - С. 24.
14. Трайнин А.Н. Избранные труды / сост., вступ. ст.: Н.Ф. Кузнецова. - СПб: Юрид. центр Пресс, 2004.
15. Трикоз Е.Н. Формирование концептуальной модели преступлений против мира и безопасности человечества // Государство и право. - 2007. - № 8. - С. 97-104.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

**БАЪЗЕ АЗ МУШКИЛОТИ МУАЙЯН АЛОМАТҲОИ ТАРАФИ
ОБЪЕКТИВИИ ҶИНОЯТИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОИДАҲОИ
ОИННОМАВИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ
ХИЗМАТЧИЁНИ ҲАРБӢ ДАР ҲОЛАТИ НАБУДАНИ ТОБЕИЯТИ
ХИЗМАТӢ ДАР БАЙНИ ОНҲО**

Юсуфзода Абдурашид Сангаҳмад,
Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинов, унвонҷӯ
Тел.: 555558261
Email: yusufzodaa@bk.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ
ҷазои ҷиноятӣ

Муқарриз: Сафарзода А.И., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Мақола ба таҳлили тарафи объективии ҷинояти вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, бахшида шудааст. Муаллиф аломатҳои калидии ин ҷиноятро таҳлил намуда, хусусиятҳои алоҳидаи аломатҳои тавсифдиҳандаи тарафи объективии ҷинояти мазкурро муайян намудааст. Диққати махус ба таҳлили чунин аломатҳо, ба монанди таҳқири мунтазам, паст задани шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари сабук ба саломатӣ, ки боиси бад шудани саломатӣ гардидааст ё дар ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ дода шудааст. Баён мешавад, ки аломатҳои тарафи объективии таркиби ҷинояти баррасишаванда дар қонун муқаррар карда шуда аз вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, ки дар таҳқири мунтазам, паст задани шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари сабук ба саломатӣ, ки боиси бад шудани саломатӣ гардидааст ё дар ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ зоҳир мегардад. Ба андешаи муаллиф, дар диспозитсияи қ. 1 м. 373 КҶ ҚТ пешбинӣ намудани калимаи «бо истифода аз зуроварӣ», инчунин ҳамчун аломати алтернативӣ таҳдиди воқеии зӯроварӣ мувофиқи мақсад мебошад. Ин барои таҳлили амиқ ва ҳамаҷонибаи ҷинояти мазкур ва таҳияи роҳҳои самараноки пешгирии онҳо зарур аст, махсусан дар ҳолатҳое, ки ҳар ду намуди зӯроварӣ хавфи асосиро барои содир намудани ин ҷиноят ташкил медиҳанд. Бар асоси таҳлил, муаллиф таклифҳои худро оид ба тақмили меъёрҳои ҳуқуқии марбут ба ин ҷиноят пешкаш мекунад.

Калидвожаҳо: хизматчиёни ҳарбӣ, қоидаҳои оинномавии муносибат, набудани тобеияти хизматӣ, бандубасти ҷиноят, аломатҳои объективии

чиноят, хизматии ҳарбӣ, ҷавобгарии чиноятӣ, кодекси чиноятӣ, таҳқири мунтазам, шиканҷа, расонидани зарар ба саломатӣ.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ НАРУШЕНИЕ УСТАВНЫХ ПРАВИЛ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ ПРИ ОТСУТСТВИИ МЕЖДУ НИМИ ОТНОШЕНИЙ ПОДЧИНЕННОСТИ

Юсуфзода Абдурашид Сангахмад,
Национальная академия наук
Таджикистана, Институт философии,
политологии и права имени А.
Баховаддинова, соискатель.
Тел.: 555558261
Email: yusufzodaa@bk.ru

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право

Рецензент: Сафарзода А.И., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Статья посвящена исследованию объективной стороны преступления, связанного с нарушением уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии между ними отношений подчиненности. Автор анализирует ключевые признаки данного преступления, определяет особенности отдельных признаков, характеризующие объективную сторону данного преступления. Особое внимание уделяется анализу таких признаков, как систематическое издевательство, унижение чести и достоинства, истязание, причинение легкого вреда здоровью с расстройством здоровья или незаконное лишение свободы. Отмечается, что объективная сторона состава рассматриваемого преступления выражается в нарушении уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии подчиненности, что проявляется в систематическом издевательстве, унижении чести и достоинства, истязании, причинении легкого вреда здоровью с расстройством здоровья или незаконном лишении свободы. По мнению автора, в диспозиции ч. 1 ст. 373 Уголовного кодекса Республики Таджикистан целесообразно предусматривать признак «с применением насилия», а также как альтернативный признак — реальную угрозу насилием. Это необходимо для более глубокого и всестороннего анализа преступлений и разработки эффективных методов их предупреждения, особенно в случаях, когда оба вида насилия представляют собой основную угрозу совершению преступления. На основе проведенного анализа автор предлагает рекомендации по совершенствованию правовых норм, регулирующих данное преступление.

Ключевые слова: военнослужащие, уставные правила взаимоотношений, отсутствие служебного подчинения, уголовно-правовая

квалификация, объективные признаки преступления, военная служба, уголовная ответственность, уголовный кодекс, систематическое издевательство, истязании, причинении вреда здоровью.

**SOME PROBLEMS OF DETERMINING THE OBJECTIVE SIDE OF THE
CRIME VIOLATION OF STATUTORY RULES OF RELATIONS BETWEEN
MILITARY PERSONNEL IN THE ABSENCE OF SUBORDINATION
RELATIONS BETWEEN THEM**

Yusufzoda Abdurashid Sangahmad,
Institute of Philosophy, Political Science and
Law named after A. Bahovaddinov of the
National Academy of Sciences of Tajikistan,
applicant.

Phone: 555558261

Email: yusufzodaa@bk.ru

Scientific specialty: 12.00.08 – Criminal law and criminology; penal enforcement law

Reviewer: Safarzoda A.I., Doctor of Law, Professor

Annotation: The article is devoted to the study of the objective side of the crime related to the violation of the statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination between them. The author analyzes the key features of this crime, determines the features of individual features that characterize the objective side of this crime. Particular attention is paid to the analysis of such features as systematic bullying, humiliation of honor and dignity, torture, causing minor harm to health with a health disorder or illegal deprivation of liberty. It is noted that the objective side of the crime in question is expressed in the violation of the statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination, which is manifested in systematic bullying, humiliation of honor and dignity, torture, causing minor harm to health with a health disorder or illegal deprivation of liberty. According to the author, in the disposition of Part 1 of Article 373 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, it is advisable to provide for the feature "with the use of violence", as well as an alternative feature - a real threat of violence. This is necessary for a more in-depth and comprehensive analysis of crimes and the development of effective methods for their prevention, especially in cases where both types of violence represent the main threat to committing a crime. Based on the analysis, the author offers recommendations for improving the legal norms governing this crime.

Key words: military personnel, statutory rules of relationships, lack of official subordination, criminal-legal qualification, objective elements of a crime, military service, criminal liability, criminal code, systematic abuse, torture, causing harm to health.

Тарафи объективии таркиби ҷинойт маҷмуи аломатҳои муқаррарнамудаи қонуни ҷинойтӣ мебошад, ки ҷанбаи берунии таҷовузо тавсиф мекунанд⁴⁹⁹.

Хусусиятҳои (аломатҳои) берунии кирдори ҷинойтӣ дар қонун қисман инъикос ёфтаанд. Ҳамзамон тавсифи дақиқи он шартӣ муҳими риояи волоияти қонун дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад, зеро ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидани шахс ҳамеша бо муқаррар намудани кирдори мушаххаси барои ҷамъият хавфнок дар кирдори ӯ алоқаманд аст, ки дар қонун, аз ҷумла м. 373 КҶ ҚТ муайян карда шудааст.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ фикру ақидаҳои зиёди баъзан якхела ва баъзан ба ҳам зид дар бораи тарафи объективии ҷинойти мавриди назар мавҷуд мебошад. Баъзе муаллифон аломатҳои тарафи объективии таркиби ҷинойти зикршударо тавсиф намуда, қайд мекунанд, ки он дар лату кӯб, содир намудани зӯроварии дигар зоҳир мешавад⁵⁰⁰; дуом дар навъҳои гуногуни зуроварии баъзе хизматчиёни ҳарбиро нисбат ба дигарон, паст задани шаъну шарафи онҳо, сӯиистифода аз онҳо мефаҳманд⁵⁰¹; сеюм вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбӣ, ки бо истифодаи ин ё он зуроварӣ аз ҷониби як хизматчии ҳарбӣ нисбат ба дигараш содир шудааст⁵⁰² (вайрон кардани ин қоидаҳо бе истифодаи зӯроварӣ, аз ҷумла, таҳқири лафзӣ ё безӯроварӣ) кирдор, таркиби ин ҷинойтро ташкил намедиҳад); чорум – ин кирдорест, ки дар навъҳои гуногуни зуроварӣ, таҳқир, паст задани шаъну шараф ифода ёфтааст⁵⁰³; панҷум – баён мешавад, ки ин ҷинойт мумкин аст дар суҳанҳо ё кирдорҳои дорои характери зӯроварӣ ва ё бо зуроварӣ алоқаманд набуда ифода ёбад, ки дар натиҷаи он тартиби риояи одоби ҳарбӣ вайрон шуда, шаъну шарафӣ хизматчии ҳарбӣ паст гардад⁵⁰⁴; шашум — қайд мешавад, тарафи объективии ин ҷинойт мумкин аст аз латукуби хизматчии ҳарбӣ ё истифодаи зӯроварии дигар бо мақсади маҷбур кардани ӯ ба пурра ё қисман иҷро намудани вазифаҳои муайяне, ки ба уҳдаи шахси гунаҳгор гузошта шудааст, ё иҷрои супоришҳои хусусияти шахсӣ ё ҳама гуна кирдори ғайриқонунӣ, инчунин бо мақсади паст задани шаъну шарафи

⁴⁹⁹ Ҳуқуқи ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019.- С.134-135.

⁵⁰⁰ Новокшенов Д.В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика преступлений против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений: дисс...канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2007. С.46.

⁵⁰¹ Ахметшин Х. М. Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений / Х. М. Ахметшин // Преступления против военной службы: Учебник для вузов / Под ред. к. ю. н., заслуженного юриста РФ, председателя Военной коллегии Верховного Суда РФ Н. А. Петухова. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2002. –С. 35

⁵⁰² Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А. Г. Горного. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 45.

⁵⁰³Сызранцев В. Г. Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / В. Г. Сызранцев. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. –С. 45.

⁵⁰⁴Борьба с преступлениями против порядка подчиненности и воинской чести в вооруженных силах СССР. Некоторые уголовно-правовые и криминологические вопросы: Учебное пособие / Прокопович Е.В. - М., 1976. – С.65.

шахсии ҷабрдида⁵⁰⁵; ҳаштум- ишора мешавад, ки кирдор аз зӯроварӣ нисбат ба ҷабрдида, масхара кардани ӯ, муносибати бераҳмона нисбат ба ӯ, ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ, маҷбуран истифода намудани ӯ ба манфиати шахсӣ, ки дар натиҷаи маҷбуркунӣ, тамаъҷӯӣ, кашида гирифтани лавозимоти ҳарбӣ содир шудааст⁵⁰⁶.

Тарафи объективии таркиби ҷинояти таҳқиқшаванда мувофиқи диспозитсияи қ. 1 м. 373 КҶ ҚТ аз «Вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, ки дар таҳқири мунтазам, паст задани шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари сабук ба саломатӣ, ки боиси бад шудани саломатӣ гардидааст ё дар ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ зоҳир мегардад» иборат аст.

Мутобиқи Қарори Пленуми Суди олии ҚТ №8 аз 31 августи соли 2007 Дар бораи таҷрибаи аз тарафи судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста ба вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо (бо тағйири иловаҳое, ки бо қарорҳои Пленум аз 23 ноябри соли 2012 №35, 18 ноябри соли 2013, №14 ва 14 июни соли 2018, № 31 ворид карда шудаанд) ин ҷиноят ба муқобили қоидаҳои муқаррарнамудаи оинномаҳои ҳарбӣ оид ба муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, ки дар таҳқири мунтазам, паст задани шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари ҷисмонӣ ба саломатӣ ва дигар ҳаракатҳо, ки моддаи 373 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ мекунад, равона карда шудааст⁵⁰⁷.

Ҳамин тавр аломатҳои тарафи объективии таркиби ҷинояти баррасишаванда дар қонун муқаррар карда шуда аз вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, ки дар таҳқири мунтазам, паст задани шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари сабук ба саломатӣ, ки боиси бад шудани саломатӣ гардидааст ё дар ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ зоҳир мегардад.

Тарафи объективии ҷинояти вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо хусусияти бланкетӣ дорад. Бинобар ин, барои муайян кардани мазмуни онҳо ба ҳуҷҷатҳои меъёрии дорои хусусияти ҷиноятӣ муроҷиат кардан лозим аст, ки онҳо ҳам бо қонунҳои амалкунанда ва ҳам бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ифода карда шудаанд.

⁵⁰⁵ Командиру о военно - уголовном законодательстве: / Под общей ред. А. Г. Горного. - М.: Воениздат, 1985. - С.43.

⁵⁰⁶ Уголовное право Республики Беларусь. Особенная часть // под общ. ред. А. И. Лукашова. – Мн. : Тесей, 2001. – С. 753.

⁵⁰⁷ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2002-2019). – Душанбе, 2019. – С. 123.

Қонунгузор барои ифодасозии тарафи объективии ҷиноят кирдорҳои зеринро нишон додааст:

- а) таҳқири мунтазам,
- б) паст задани шаъну эътибор,
- в) шиканча,
- г) расонидани зарари сабук ба саломатӣ
- д) ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ.

Аломатҳои тарафи объективии ҷинояти баррасишавандаро муайян намуда, ба мавҷудияти се шартҳои муҳимтарини содир намудани ин ҷиноят, ки дар диспозитсияи нишон дода шудаанд, аҳамият додан зарур аст:

- 1) кирдорҳо бояд дар рафти иҷроии уҳдадорӣҳои ҳарбии ҷабрдида содир карда шаванд;
- 2) кирдорҳо бояд вобаста ба иҷроии уҳдадорӣҳои хизмати ҳарбии ҷабрдида содир карда шаванд;
- 3) кирдорҳо бояд ба фаъолияти қонунии ҷабрдида оид ба иҷроии вазифаҳои хизмати ҳарбӣ монеа шаванд.

Мафҳуми «иҷроии уҳдадорӣҳо дар хизмати ҳарбӣ» маънои аз ҷониби хизматчиҳои ҳарбӣ дар доираи ваколатҳояш иҷро намудани супориши хизмати бо фармони гирифташуда, оинномаҳои ҳарбӣ ё дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайянгардида мебошад. Хизматчиёни ҳарбӣ ҳангоми иҷроии фармон ё вазифаҳои хизматӣ, иштирок дар амалиёт ё машқҳои ҳарбӣ, иҷроии вазифаҳо дар задухӯрдҳои мусаллаҳона, иҷроии вазифаи ҷангӣ, иҷроии вазифаҳои посбонӣ ё ҳаррӯза, дар қаламрави ҳарбӣ будан, дар вақти навбатдорӣ, рафтан ба ҷойи хизмати ҳарбӣ ва бозгашт, дар сафари хизматӣ ё табобат будан, иштирок дар рафъи оқибатҳои офатҳои табиӣ, кумак ба мақомоти корҳои дохилӣ ё дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф ва шаъну шарафи шахс⁵⁰⁸ вазифаҳои хизмати ҳарбиро иҷро мекунанд.

Албатта тамоми кирдорҳоеро, ки содир намудани онҳо тарафи объективии ин ҷиноятҳоро ташкил медиҳад, қонунгузор номбар намекунад, балки танҳо бо нишон додани онҳое маҳдуд мешавад, ки ин кирдорҳо қоидаҳои оиномавии муносибатҳои байни хизматчиёни ҳарбиро дар ҳолати мавҷуд набудани муносибатҳои тобеият вайрон мекунанд ва бояд бо лату кӯб ё содир кардани зӯроварии дигар алоқаманд бошанд.

Дар моддаи мазкур пешбинӣ нагардидани истилоҳи «бо роҳи зӯроварӣ», ки дар бештари ҳолатҳо ин ҷиноят маҳз бо ҳамин роҳ содир мегардад ба амалияи ҳуқуқтадбиқнамоӣ душвории зиёдро ба вуҷуд меорад. Зӯроварӣ дар намудҳои гуногуни таъсири ҷисмонӣ ба ҷабрдида, ки лату кӯб намебошанд, он ҳамчун зарбаҳои такрорӣ дар як вақт расонидашуда ба як ҷабрдида фаҳмида мешавад ва бо расонидани зарари ҷисмонӣ алоқаманд нест: торсақӣ задан, тела додан, печонидани дасту по, фишурдани узвҳои таносул, бастан ё дигар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ,

⁵⁰⁸ Сызранцев В.Г. Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / В. Г. Сызранцев. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. - С. 42-43.

зӯроварии ҷинсӣ, инчунин таҳдиди истифодаи навъҳои гуногуни зӯроварии ҷисмонӣ бо мақсади иҷрои талабот ба ҷабрдида барои иҷрои вазифаҳои муайяни хизмати ҳарбӣ барои шахси гунаҳкор, хизматрасонии шахсӣ ва ғайра зоҳир мегардад.

Ба андешаи мо, дар диспозитсияи қ. 1 м. 373 КҶ ҚТ пешбинӣ намудани калимаи «бо истифода аз зуроварӣ», инчунин ҳамчун аломати алтернативӣ таҳдиди воқеии зӯроварӣ мувофиқи мақсад мебошад. Зуроварӣ дар ҳама гуна зухуроти он, бояд ҳамчун кирдоре эътироф карда шавад, ки дараҷаи баланди хавфи ҷамъиятиро ифода мекунад ва мутобиқи ин модда ҳамчун поймол кардани манфиатҳои хизмати ҳарбӣ, ки бо қонуни ҷиноятӣ ҳифз шудааст, бандубаст карда мешавад. Ин хулоса аз таҳлили диспозитсияи модда бармеояд.

Аломати аввали тавсифдиҳандаи таркиби ҷинояти м.373 КҶ ҚТ ин «таҳқири мунтазам» ба ҳисоб меравад.

Зери мафҳуми “**таҳқири мунтазами хизматчиӣ ҳарбӣ**», яъне беадабона бо алфози қабех паст задани шаъну шараф ва эътибори шахси дигар, намудҳои гуногуни он (таҳқир), маҷбур кардани ҷабрдида барои иҷрои ҳаракатҳое, ки шаъну шараф ва эътибори ўро паст мезананд (мисли ба замин ҳаму ростшавӣ, иҷро кардани дигар машқҳои ҷисмонӣ ва ҳар гуна фармонҳои ғайриқонунӣ), ба ҷо овардани хизмати сарбозони қаблан ба хизмат даъватшуда, ба ҷои онҳо иҷро намудани ин ё он уҳдадорӣ хизмати ҳарбӣ ва амсоли онҳо ки ду ва ё зиёда маротиба содир шудааст, фаҳмида мешавад.

Ҳамчунин, таҳқири мунтазам ва паст задани шаъну эътибор дар маҷбур сохтани ҷабрдида барои содир намудани ягон ҳаракати ошкоро берун аз ҳадди муносибатҳои оинномавии байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ ва ба меъёрҳои ахлоқ номувофиқ (шустушӯи сару либос, рӯбучини ҷои хоби гунаҳгор, иваз намудани сару либос) низ ифода ёфта метавонад. Инчунин, зери мафҳуми таҳқир содир намудани ҳар гуна ҳаракатҳое, ки барои ба ҷабрдида расонидани дарди ҷисмонӣ ва шиканҷа сабаб мешавад, фаҳмида мешавад. Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки паст задани шаъну эътибор, таҳқир ва дигар ҳаракатҳое, ки аз ҷониби гунаҳгор содир мешаванд шахсияти ўро аз ҷиҳати манфӣ ифода менамоянд” (б.5. Қарори Пленуми Суди олии ҚТ №8 аз 31 августи соли 2007 «Дар бораи таҷрибаи аз тарафи судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста ба вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо”) ⁵⁰⁹.

Зери мафҳуми таҳқир дар инчунин дар адабиётҳо баён мешавад, ки бояд ҳаракатҳои фаъоли гунаҳгорро фаҳмид, ки дар натиҷаи он ба ҷабрдида дарди махсуси ҷисмонӣ расонида мешавад (ба бадани шахс ҳалондани предметҳои тез, таъсиррасонии гармӣ, бо ҷубдаст латукуб

⁵⁰⁹ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2002-2019). – Душанбе, 2019. – С. 123.

кардан ва ғайра), инчунин ба ҷабрдида латуқуби мунтазам расонидан фаҳмида шавад⁵¹⁰.

Ҳаракати дигари тавсифдиҳандаи тарафи объективии ҷинояти м.373 КҶ ҚТ ин паст задани шаъну эътибори хизматчиӣ ҷарбӣ ба ҳисоб меравад. Аломати мазкур дар Қарори Пленуми Суди олии ҚТ №8 аз 31 августи соли 2007 «Дар бораи таҷрибаи аз тарафи судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста ба вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байнихамдигарии хизматчиёни ҷарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизмати дар байни онҳо» чунин тавзеҳ дода шудааст: “Паст задани шаъну эътибор ҳамчун яке аз шаклҳои вайрон намудани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байнихамдигарӣ аз рӯи аломатҳои объективии худ ба таҳқир монанд мебошад (моддаи 372 КҶ ҚТ). Тафовут дар тарафи субъективӣ, дар самти қасд ҷой дорад. Ҳангоми таҳқир кӯшиши паст задани шаъну эътибори ҷабрдида мақсади ниҳии ҳаракатҳои зиддиҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми чунин ҳаракатҳо ба ҷабрдида пешниҳод намудани ин ё он талаботҳо, бо маҷбур намудан ба вайрон намудани ўҳдадорихои хизмати ҷарбӣ ва ғайра алоқаманд нестанд. Ҳангоми паст задани шаъну эътибори ҷабрдида бошад, он чун воситаи (усули) ноил шудан ба мақсадҳои дигар, аз ҷумла, таъмин намудани худ бо шароити осони хизмат, пайдо кардани бартарӣ дар байни хизматчиёни ҷарбӣ, зеро итлоати худ даровардани ҳамхизмати худ ва ғайраҳо ба ҳисоб меравад” (б.5).

Дар хусуси мушкилотҳои ҳуқуқтатбиқнамоӣ вобаста ба муайян намудани аломатҳои тарафи объективии таркиби ҷиноят бошад, хусусияти баҳодиҳии дараҷаи паст задани шаъну шарафи ҷабрдида душвориҳои калон ба миён меорад. Ин аз он сабаб аст, ки дар сатҳи қонунгузорӣ маводи тавсиявие, ки барои дуруст арзёбӣ кардани хусусияти дараҷаи паст задани шаъну шарафи ҷабрдида имкон диҳанд, вучуд надорад⁵¹¹.

Барои рафъи камбудихои мавҷудаи ҳуқуқӣ дар сатҳи қонунгузорӣ масъалаи таҳияи тавсияҳои амалӣ, ки имкон медиҳад дараҷаи таҳқири шаъну шарафи ҷабрдида барои бандубасти дуруст, аз ҷумла барои ҷинояти дар м. 373 пешбинӣ гардида зарур мебошад. Илова бар ин, зарур аст, ки мафҳуми ҳуқуқии истилоҳи «таҳқир» дар асоси хусусиятҳои хоси ин мафҳум таҳия карда шавад.

Ба сифати аломати дигари тавсифдиҳандаи м.373 КҶ ҚТ қонунгузор ҳаракатро дар намуи “шиканча” номбар намудааст.

Мутобиқи моддаи 1 Конвенсияи СММ зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф аз 10 декабри соли 1984, зеро мафҳуми шиканча ҳама гуна амале, ки ба воситаи он ба ягон шахс қасдан ё бо дигар сабаби ба таъбири

⁵¹⁰Уголовный кодекс Украины. Комментарий: под ред. Ю. А. Кармазина и Э. Л. Стрельцова. – Харьков: ООО «Одиссей», 2001. - С.179.

⁵¹¹ Луптаков А.В. Актуальные проблемы квалификации преступлений против военной службы / А.В. Луптаков // Отечественная юриспруденция. – 2018. - № 4.- С. 39.

дорои ҳама гуна хислат асосёфта дарду азоби сахт ё азоби ҷисмонӣ ё маънавӣ расонда мешавад, фаҳмида мешавад.

Шиканча ҳамчун ҷинояти мустақил дар м.143¹ КҶ ҚТ чунин муайян шудааст: “Қасдан расонидани азобу уқубати ҷисмонӣ ва (ё) рӯҳӣ, ки аз ҷониби шахсе, ки таҳқиқ ё тафтишоти пешакӣ мегузаронад ё шахси мансабдори дигар ё бо таҳрики онҳо ё розигии хомӯшонаи онҳо ё бо огоҳӣ доштани онҳо аз ҷониби шахси дигар, бо мақсади аз шахси таҳти шиканча қарордошта ё шахси сеюм гирифтани маълумот ё иқроршавӣ ё ҷазо додани ӯ барои ҳаракате, ки ки ӯ ё шахси сеюм содир намудааст ё дар содир намудани он гумонбар шудааст, инчунин тарсонидан ё маҷбур кардани ӯ ё шахси сеюм ё бо сабаби дигаре, ки ба ҳар гуна таъбиз (дискриминатсия) асос ёфтааст, содир шудааст”.

Ҳамчунин мутобиқи Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2012 №1 “Дар бораи татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузори ҷиноятӣ ва муҳофизатии ҷиноятӣ оид ба мубориза бар зидди шиканча” “Вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо, сӯиистеъмоли ҳокимият ё мақоми хизматӣ, аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ ё хизматӣ баромадан, инчунин бефаъолиятии ҳокимият дар сурати набудани мақсад, ки дар моддаи 143¹ КҶ нишон дода шудааст, мутобикан бо моддаҳои 373 ва 391 КҶ банду баст карда, бо моддаи 143¹ КҶ банду бастии иловагиро талаб намекунад” (б.6) ⁵¹².

Ин ҷо бояд зикр намуд, ки дар вариантҳои тоҷикӣ ва русии м. 373 КҶ ҚТ аломати мазкур бо мазмуни гуногун ифода ёфтааст. Дар варианти тоҷикии м.373 КҶ ҚТ қонунгузор ибораи “шиканча”-ро истифода намудааст. Дар варианти русӣ бошад ибораи “истязанин” истифода шудааст, ки тарҷумаи он «азобу уқубат» мебошад (масалан, м.117 КҶ ҚТ).

Ба андешаи мо истифода шудани ибораи “азобу уқубат” дар диспозитсияи м.373 КҶ ҚТ бештар асоснок ба ҳисоб мерафт, зеро шиканча гарчанде бо азобу уқубат алоқаманд бошад ҳам, аммо одатан субъекти он шахсе, ки таҳқиқ ё тафтишоти пешакӣ мегузаронад ё шахси мансабдори дигар баромад менамояд.

Бинобар ин пешниҳод менамоем, ки дар диспозитсияи қ.1 м.373 КҶ ҚТ ибораи “шиканча” ба ибораи “азобу уқубат” иваз карда шавад.

Ғайриқонунӣ маҳрум сохтани шахс аз озодӣ дар ҳама маврид ҷой дорад, агар оиди гашту гузор дар макон, интиҳоби ҷойи зист, муомила бо одамон, ба мисли бо роҳи зӯрӣ нигоҳ доштани ҷабрдида дар дохили бино, имконияти ҷабрдида маҳдуд карда шуда бошад.

Инчунин бояд қайд намуд, ки тибқи Қарори Пленуми Суди олии ҚТ ҳуди вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо метавонад дар навъҳои гуногуни зӯроварӣ зоҳир

⁵¹² Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2002-2019). – Душанбе, 2019. – С. 135.

шавад. Ин ҷиноят бо роҳи истифодаи зӯроварии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ва ё ҳар ду дар як вақт, инчунин бо роҳи фиреб амалӣ мегардад. Зӯроварии рӯҳӣ, яъне, таҳдиди истифодаи зӯроварии ҷисмонӣ нисбати ҷабрдида, барои пахш намудани иродаи ҷабрдида ва муқобилияти ӯ истифода бурда мешавад. Масалан, дар шакли хизматрасонӣ ба хизматчиёни ҳарбии давраи қаблии даъват, иҷрои вазифаҳои муайяни хизмати ҳарбӣ барои дигар хизматчиёни ҳарбӣ, мусодираи либоси низомӣ, ғизо, ва сарватҳои моддӣ ва ғайра. Тамоми ин кирдорҳо, чун қоида намудҳои истифодаи зӯроварӣ мебошанд, ки метавонанд бо лату кӯб, шиканча, маҳдуд кардани озодӣ тавсиф карда шаванд. Аммо меъёри баррасишаванда чунин аломати тарафи объективии ин ҷиноятро, яъне бо роҳи зӯроварӣ содир намудан онро дар бар намегирад. Ғайр аз он, таҳдиди истифодаи он, инчунин дар заминаи ин модда ба мафҳуми зӯроварӣ баробар карда намешавад.

Вайрон намудани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ бо ҳаракатҳои аз ҷабрдида кашида гирифтани маводи озуқа, сару либос ва дигар ашёи арзишнок алоқаманд мебошад. Агар дар ин ҳолат аз ҷабрдида предметҳое, ки моликияти шахсии ӯ ба ҳисоб мераванд, кашида гирифта шаванд, он гоҳ кирдори гунаҳгор ба ғайр аз моддаи 373 КҶ боз мутобиқи дигар моддаҳои КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгариҳо барои ҷиноятҳои ба муқобили моликият (мисол, ғоратгарӣ, тамаҷӯи моддаҳои 248, 250 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон) пешбинӣ менамоянд, бандубаст карда мешавад. Истифодаи зӯроварӣ ё таҳдиди истифодаи он ҳангоми кашида гирифтани предметҳои алоҳидаи маводи озуқа, сару либоси ба хизматчиёни ҳарбӣ додашуда, ҳамчун яке аз тарзҳои вайрон намудани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбиро моддаи 373 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, тарафи объективии м. 373 КҶ ҚТ дар вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо ки дар а) таҳқири мунтазам, б) паст задани шаъну эътибор, в) азобу уқубат, г) расонидани дигар зарар ба саломатӣ; д) ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ ифода мегардад. Бояд қайд намуд, ки дар намуди имрӯзааш тарафи объективии м. 373 КҶ ҚТ пурра ба талабот ҷавобгӯ нест ва дорои камбудииҳо мебошад, ки берун аз чорҷӯбаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мондааст ва дар амалия хавфи ба ҷамъият дошташон аз муқаррароти диспозитсияи м. 373 КҶ ҚТ бештар мебошад.

Адабиёт:

1. Ахметшин Х. М. Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений / Х. М. Ахметшин // Преступления против военной службы: Учебник для вузов / Под ред. к. ю. н., заслуженного юриста РФ, председателя Военной коллегии Верховного Суда РФ Н. А. Петухова. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2002. – 208 с.

2. Борьба с преступлениями против порядка подчиненности и воинской чести в вооруженных силах СССР. Некоторые уголовно-правовые и криминологические вопросы: Учебное пособие / Прокопович Е.В. - М., 1976.- 106 с.
3. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А. Г. Горного. – М.: Юрид. лит., 1986. – 160 с.
4. Командиру о военно - уголовном законодательстве: / Под общей ред. А. Г. Горного. - М.: Воениздатство, 1985. – 208 с.
5. Луптаков А.В. Актуальные проблемы квалификации преступлений против военной службы / А.В. Луптаков // Отечественная юриспруденция. – 2018. - № 4.- С.38-43.
6. Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2002-2019) [Матн]. – Душанбе, 2019. – 680 с.
7. Новокшенов Д.В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика преступлений против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений: дисс...канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2007. – 211 с.
8. Сызранцев В. Г. Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / В. Г. Сызранцев. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 304 с.
9. Уголовное право Республики Беларусь. Особенная часть // под общ. ред. А. И. Лукашова. – Мн.: Тесей, 2001. – 808 с.
10. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: под ред. Ю. А. Кармазина и Э. Л. Стрельцова. – Харьков: ООО «Одиссей», 2001.- 960 с.
11. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.ҳ., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.ҳ., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019.- 431с.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025
Аз тақриз баргашт: 25.03.2025
Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

МАСЪАЛҲОИ ФАРҚ КАРДАНИ РЕТСИДИВИ ҶИНОЯТ АЗ ДИГАР ШАКЛҲОИ СЕРШУМОРАГИИ ҶИНОЯТҲО

Сафарзода Носир Нодирҷон,

Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.
Баҳоваддинов, аспирант

Фишурда: Дар мақола мафҳум ва аломатҳои сершуморагии ҷиноятҳо баррасӣ гардида, фарқияти ретсидив аз дигар шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо ва масъалаҳои фарқгузори намудани онҳо мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф баён менамояд, ки дар бисёр ҳолатҳо ретсидиви ҷиноят махсусан бо такрори ҷиноят омезиш меёбад, ки ин бар хилофи принципи адолат мебошад, зеро дар ин ҳолат ҳисобкунии дукаратаи доғи судӣ ба назар мерасад (такрорӣ, ҳамчун ҳолати вазнинкунандаи таркиби ҷиноят ва таъини ҷазо бо назардошти ретсидив). Муаллиф барои бартарф намудани чунин муҳолифатҳо ва такмил додани шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо ҳулосаҳои худро пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: ретсидиви ҷиноят, сершуморагии ҷиноятҳо, кодекси ҷиноятӣ, такрори ҷиноят, принципи адолат, таъини ҷазо, маҷмуи ҷиноят, ҷинояти қасдона, доғи судӣ, ҳолати вазнинкунанда, ҷавобгарии ҷиноятӣ.

ВОПРОСЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ РЕЦИДИВА ОТ ДРУГИХ ФОРМ МНОЖЕСТВЕННОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Сафарзода Носир Надирджон,

Национальная академия наук
Таджикистана, Института философии,
политологии и права им. А.
Бахаваддинов, аспирант

Аннотация: В статье рассматриваются понятие и признаки множественности преступлений. Анализируются отличия рецидива от иных форм множественности преступлений и проблемы их разграничения. Автор констатирует, что во некоторых случаях рецидив преступления особенно сочетается с повторностью преступления, что противоречит принципу справедливости, поскольку в этом случае имеет место двойной учет судимости (повторность какотягчающее обстоятельство состава преступления и назначения наказания с учетом рецидива). Автором делаются выводы с целью устранения подобных противоречий и совершенствования форм множественности преступлений.

Ключевые слова: рецидив преступлений, множественность преступлений, Уголовный кодекс, повторность преступлений, принцип справедливости, назначение наказания, совокупность преступлений,

умышленное преступление, умышленное преступление, отягчающее обстоятельство, уголовная ответственность.

ISSUES OF DISTINGUISHING RECIDIVISM FROM OTHER FORMS OF MULTIPLICITY OF CRIMES

Safarzoda Nosir Nodirjon,
National Academy of Sciences of
Tajikistan, Institute of Philosophy,
Political Science and Law named by A.
Bahovaddinov, Postgraduate Student

Annotation: The article discusses the concept and signs of multiplicity of crimes. The differences between recidivism and other forms of multiplicity of crimes and the problems of their delimitation are analyzed. The author states that in some cases, recidivism is especially combined with repetition of the crime, which contradicts the principle of justice, since in this case there is a double counting of criminal records (repetition as an aggravating circumstance of the crime and sentencing taking into account the recidivism). The author draws conclusions in order to eliminate such contradictions and improve the forms of multiplicity of crimes.

Key words: recidivism of crimes, multiplicity of crimes, Criminal Code, repetition of crimes, principle of justice, sentencing, totality of crimes, intentional crime, intentional crime, aggravating circumstance, criminal liability.

Ретсидиви ҷиноят дар баробари такрори ҷиноят ва маҷмуи ҷиноят яке аз шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо ба ҳисоб меравад.

«Сершуморагии ҷиноятҳо, – қайд мекунад В.Н. Кудрявцев бо он хосанд, ки ҳама кирдори содиркардаи як шахсро аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ ба якчанд кирдори мустақили ҷиноятӣ тақсим кардан мумкин аст»⁵¹³. В.И Пинчук чунин мешуморад, ки сершумории ҷиноятҳо аз ҷониби як шахс содир кардани ду ва ё зиёда ҷиноятҳое мебошанд, ки ҳар яке дар алоҳидагӣ як ҷинояти мустақил мебошанд⁵¹⁴.

Сершуморагии ҷиноятҳо ба андешаи Р.Х. Раҳимзода ин аз ҷониби як шахс содир намудани ду ё зиёда ҷиноятҳое, ки ҳар кадоми онҳо тамоми аломатҳои ду ё зиёда таркиби ҷиноятро доро мебошанд.

Сершуморагии ҷиноятҳо дорои чунин аломатҳо аст:

1. Як шахс якчанд кирдорҳои ба ҷамъият хавфнокро содир мекунад. Чунин шахс бояд мукаллаф бошад, ба синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ расида бошад, яъне ба аломатҳои субъекти ҷиноят ҷавобгӯ бошад;
2. Кирдорҳое, ки аз ҷониби шахс содир карда мешаванд, бояд тибқи КҶ ҚТ ҷиноят эътироф шуда бошанд;

⁵¹³ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. - М., 1999. - С. 242.

⁵¹⁴ Пинчук В.И. Множественность преступлений: Учебное пособие. - СПб, 1999. - С. 3.

3. Ҳар як кирдори содиршуда бояд аломатҳои ҷинояти мустақилро дар бар гирад;

4. Ҷинояте, ки ба сершумории ҷиноятҳо дохил мешавад, бояд эътибори ҳуқуқии ҷиноятии худро гум накарда бошад⁵¹⁵.

Муаллифони дигар низ содир намудани зиёда аз як ҷиноятро аз ҷониби як шахс ҳамчун аломати зарурии сершумории ҷиноятҳо нишон медиҳанд⁵¹⁶.

Аз ин таърифҳо маълум мешавад, ки мафҳумҳои ретсидив ва сершумории ҷиноят ба ҳам наздиканд, зеро ҳарду ҳолатҳои аз ҷониби як шахс содир кардани якчанд ҷиноятро фаро мегиранд. Аммо азбаски мафҳуми ретсидиви ҷиноят метавонад танҳо ҷиноятҳои аз ҳам ҷудогонаи як давраи муайяни вақтро дар бар гирад, мафҳуми сершуморагӣ нисбат ба мафҳуми ретсидив васеътар аст (ретсидиви ҷиноят яке аз шаклҳои зуҳури сершуморагии ҷиноятҳо мебошад).

Сарфи назар аз он, ки ниҳоди сершуморагӣ дар қонуни ҷорӣ ҷиноятӣ рушди мусбат пайдо кард, он аз баъзе камбудӣҳо, ки тавассути муқоисаи гуногунии сершумории ҷиноятҳо бо ҳамдигар ва бо дигар меъёрҳои ҚЧ ошкор карда мешаванд, ҳолӣ нест.

Дар баробари ретсидиви ҷиноят, ҚЧ ҚТ ба шаклҳои дигари сершумории ҷиноятҳо ба монанди такрори ҷиноят ва маҷмӯи ҷиноят ишора мекунад. Дар ин ҷо мо дар мавриди ретсидиви ҷиноят ҳамчун яке аз шаклҳои сершумории ҷиноятҳо истода ва аз дигар шаклҳои сершуморагии ҷиноят бо ҷӣ хусусиятҳо фарқ доштаниро баррасӣ мекунем.

Кодекси ҷиноятии соли 1998 бори аввал нисбати сершуморагии ҷиноятҳо мақоми институти мустақили ҳуқуқи ҷиноятро мустақам намуд.

Бори аввал дар ин кодекс мафҳумҳои такрори ҷиноят, маҷмӯъ ва ретсидиви ҷиноят пайдо шуданд.

Ҳангоми муқоисаи таърифҳои гуногуни ретсидиви ҷиноят як аломати умумиро пайдо кардан мумкин аст: мафҳуми ҳуқуқи ҷиноятии ретсидив бо мавҷудияти доғи судӣ, яъне пеш аз ҳама, бо баровардани ҳукми суд барои як ё якчанд ҷинояти қаблан содиршуда алоқаманд аст. Аз ин рӯ, ретсидив, аз нуқтаи назари қонуни ҷиноятӣ, танҳо вақте содир мешавад, ки ҷинояти нав пас аз баровардани ҳукми қаблӣ анҷом шуда бошад. Танҳо чунин намуди сершумории ҷиноятҳо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ретсидивро ташкил медиҳад ва имкон медиҳад, ки ин категория аз мафҳуми маҷмуи ҷиноятҳо ва такрори ҷиноят ҷудо карда шавад. Монандии такрори ҷиноят, маҷмӯъ ва ретсидиви ҷиноят дар он аст, ки дар ҳар кадоми ин ҳолатҳо сухан дар

⁵¹⁵ Ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ/ Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. Душанбе, 2019. – С.299.

⁵¹⁶ Малков В.П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву: дисс...д-ра юрид. наук. – Казань, 1974. – С.12-13; Коротких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дисс...канд.юрид.наук. – Владивосток, 2016. – С. 49.

бораи якчанд ҷиноятҳое меравад, ки як шахс дар замонҳои гуногун содир кардааст (ба истиснои маҷмуи идеалӣ- қ. 2 м. 20 КҶ ҚТ). Аммо бо назардошти нишонаҳои дигар тақрори ҷиноят, маҷмӯъ ва ретсидиви ҷиноят ба таври назаррас фарқ мекунад ва дар айни ҳол фарқи байни маҷмӯъ ва ретсидиви ҷиноят назар ба фарқи тақрори ҷиноят ва ретсидиви ҷиноят равшантар аст.

Ретсидив аз маҷмӯи ҷиноятҳо бо мушаххасоти зеринаш фарқ мекунад. Якум, танҳо ҷиноятҳои қасдона, ки дар замонҳои мухталиф содир шудаанд, метавонанд ретсидив доништа шаванд, вале маҷмӯи ҷиноятҳо ҳам аз ҳисоби ҷиноятҳои қасдан ва ҳам дар ҳолати безҳаётӣ содиршуда новобаста аз пайдарпаии онҳо ба вучуд меояд. Дувум, яке аз нишонаҳои муҳими ретсидив дар он аст, ки шахс ҳангоми содир намудани ҷинояти нав барои ҷинояти қаблан анҷом додааш доғи судӣ дорад. Маҷмӯи ҷиноятҳо, баръакс, мутобиқи қ.1 м.20 КҶ ҚТ “содир кардани ду ё зиёда аз он кирдори ҷиноятӣ дар моддаҳои гуногун ё қисмҳои мухталифи ҳамон моддаҳои Қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинигардида, ки шахс барои ҳеҷ кадоми он маҳкум нашудааст, эътироф мешавад”. Саввум, маҷмуи ҷиноятҳо танҳо як оқибати ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дорад - м. 67 КҶ ҚТ тартиби махсуси таъини ҷазоро ба ҷинояткор муқаррар мекунад. Аммо дар мавриди ретсидив чунин оқибатҳо зиёданд. Масалан, 1) ҳолате ба ҳисоб меравад, ки барои муайян намудани колонияи ислоҳӣ ба маҳкумшуда ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъсир мерасонад (б.б.”г”, ”д” қ.5 м.58 КҶ ҚТ);

2) ҳолати вазнинкунандаи ҷазо ҳисоб мешавад (б.”а” қ.1 м.62 КҶ ҚТ);

3) асоси таъини ҷазо аз руи қоидаҳои м.66 КҶ ҚТ мегардад⁵¹⁷.

Моддаи 19 КҶ ҚТ мафҳуми зерини тақрори ҷиноятҳоро дар бар мегирад:

1) Тақрори ҷиноят кирдоре эътироф мешавад, ки шахс дар вақти гуногун ду ё зиёда ҷинояти дар ҳамон як модда ё қисми моддаи ҳамин Кодекс пешбинишударо содир намудааст.

2) Содир кардани ду ва ё зиёда аз он ҷинояти дар моддаҳои мухталифи ҳамин Кодекс пешбинигардидаро танҳо дар ҳолатҳое тақрори ҷиноят ҳисобидан мумкин аст, ки агар он дар Қисми махсуси ҳамин Кодекс зикр гардида бошад.

Аз ин таъриф бармеояд, ки барои эътироф кардани тақрори ҷиноятҳо мавҷуд будани ҷиноятҳои монанд ё якхела шарт аст.

Дар асоси таърифи додашуда зерин мафҳуми ҷиноятҳои монанд ҷиноятҳое фаҳмида мешаванд, ки дар ҳамон як моддаи КҶ ҚТ (таркиби ҷиноят бе ҳолатҳои вазнинкунанда) ё қисми моддаи КҶ ҚТ (таркиби ҷиноят бо ҳолатҳои вазнинкунанда) пешбинӣ шудаанд. Чунин ҷиноятҳо аз руи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ ба ҳам рост меоянд. Масалан, ду бор содир кардани дуздӣ, тақрори ҷиноят ҳисобида шуда, ҳар ду аз руи дар қ.2 м. 244 КҶ ҚТ банду баст карда мешавад.

⁵¹⁷ Становский М.Н. Назначение наказания. – СПб, Санкт-Петербург, 1999. – С.305.

Қинойтхое, ки ба объектҳои якхела равона шуда, бо ҳамон як шакли гуноҳ содир шудаанд, қинойтҳои якхела доништа мешаванд. Онҳо аз тарафи объективӣ фарқ мекунанд. Бо вучуди ин, ба ҷуз аз қинойтхое, ки дар моддаҳои дахлдори қисми махсуси КҚ ҚТ қайд карда шудаанд, дигар қинойтҳои якхела такрори қинойт ҳисобида намешаванд. Масалан, мувофиқи эзоҳи 3 ба м. 244 КҚ ҚТ: таҳти мафҳуми такроран (такрорӣ) дар моддаҳои 244-251, 254 ва 257 ҳамин Кодекс қинойте дар назар дошта шудааст, ки агар қабл аз он як ё якчанд қинойти пешбиниамудаи ҳамин моддаҳо, ҳамчунин дар моддаҳои 186, 194, 199, 202 ҳамин Кодекс пешбинишуда, содир шуда бошад.

Мутобиқи қ.3 м.19 КҚ ҚТ “қинойт такрорӣ эътироф намешавад, агар шахс барои қинойти қаблан содирнамудааш мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун аз ҷавобгарии қинойтӣ озод шуда буд ё доғи судӣ барои ин қинойтҳо барҳам хӯрда ё бардошта шудааст”.

Ю.И. Битко дар мавриди нишонаҳои асосии такрори қинойт сухан карда, се намуни онҳоро аз ҳам ҷудо мекунад. Намуди якум бо он хос аст, ки шахс дар вақтҳои алоҳида ду ва ё зиёда қинойтҳои дар як модда ё қисми модда пешбинишударо бе он ки ба ҳеҷ яке аз онҳо маҳкум шуда бошад содир мекунад. Ин намуни такрориро метавонанд, танҳо қинойтҳои монанд ташкил диҳад, ки қоидаи дар қ.4 м. 19 КҚ ҚТ овардашуда танҳо ба ҷунин ҳолатҳо дахл дорад⁵¹⁸: дар мавриде, ки такрори қинойтро ҳамин Кодекс ба сифати ҳолатхое пешбинӣ менамояд, ки барои он ҷазои нисбатан сахтарро пешбинӣ кардааст, қинойти аз тарафи шахс содиргардида мутобиқи қисми дахлдори моддаи ҳамин Кодекс, ки ҷазоро барои такрори қинойт пешбинӣ менамояд, банду баст карда мешавад. Ҳамин тариқ, дар асоси надоштани доғи судӣ барои қинойти аввал, ин намуни такрорӣ аз ретсидиви қинойт фарқ мекунад.

Намуни дигари такрорӣ содир намудани якчанд қинойтро дар бар мегирад, ки дар моддаҳои гуногуни Қисми махсуси КҚ пешбинӣ шудаанд.

Якум, такрорӣ ҳамчун ҳолати вазнинкунанда дар баъзе қинойтҳо ба муқобили шахсият пешбинӣ шудааст. Масалан, расонидани зарари миёна ба саломатӣ аз ҷониби шахси қаблан содирнамудани қинойти қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ё одамкушии пешбиниамудаи м.м.104 ва 110 КҚ (б. "ж" қ. 2 м. 111 КҚ); таҷовуз ба номус аз ҷониби шахсе, ки қаблан қинойти пешбиниамудаи м.139 КҚ ҚТ-ро содир кардааст (б. "а", қ.2 м. 138 КҚ) ва ғайра. Дар ин ҳолат такрори қинойтро ду ва ё зиёда қинойтҳои қасдона содиркардаи пай дар пай, ки шахс барои ҳеҷ кадоми онҳо маҳкум нашудааст, ташкил медиҳанд. Ин ҷо сухан дар бораи такрори махсуси қинойтҳои якхела меравад. Гузашта аз ин, якхелагии онҳо дар баъзе ҳолатҳо дар асоси монандии объекти таҷовуз муқаррар карда мешавад (б. "ж" қ. 2 м. 111 КҚ дар ҳолатҳои дигар - дар асоси монандии ангеа (б. "а", қ. 2, м. 138 КҚ).

⁵¹⁸ Ниг.: Бытко Ю.И. Рецидив преступлений по новому УК РФ // Правоведение. 1997. № 1. – С. 24.

Дувум, ҳолатҳои тақрорӣ , инчунин метавонанд дар мавридҳои ҷой дошта бошанд, ки ҷиноятҳои якум ва дувум аз рӯйи беэҳтиётӣ содир шудаанд, ё якум аз рӯйи беэҳтиётиву дувум қасдан ва ё баръакс ба вучуд доштани доғи судӣ барои ҷинояти аввал анҷом дода шуда бошанд. Ин омезиши ҷиноятҳо на маҷмӯи ҷиноятҳо ҳисобида мешавад ва на ретсидиви ҷиноят, зеро ки дар мавриди аввал доғи судӣ вучуд дорад, дар мавриди дигарӣ яке аз ҷиноятҳо аз беэҳтиётӣ содир шудааст. Ин намуди тақрорӣ дар ягон моддаи Қисми махсуси КҶ ҳамчун ҳолати вазнинкунанда нишон дода нашудааст. Аз ин рӯ, он метавонад ҳамчун ҳолати вазнинкунанда ба назар гирифта шавад.

Саввум, ба тақрорӣ, инчунин ҳолатҳои тақроран содир намудани ҷиноятро бо шакли дилхоҳи гуноҳ , аз ҷониби шахси дар синни ноболиғи доғи судӣ доштаро дохил намудан мумкин аст, зеро мутобиқи қ.4 м.21 КҶ ҚТ ҳангоми эътирофи ретсидиви ҷиноят доғи судӣ барои ҷинояте, ки шахс то синни ҳаҷдаҳсолагӣ содир намудааст, ба назар гирифта намешавад.

Мавҷудияти доғи судӣ барои яке аз ҷиноятҳо маҷмӯи ҷиноятҳо ва синну соли ноболиғи ҷинояткор ретсидивро истисно мекунад. Ин омезиши ҷиноятҳо метавонад ҳамчун як ҳолати вазнинкунандаи баъзе таркибҳо ва ҳолати вазнинкунандаи ҷазо баромад наояд. Масалан, ҷинояткор бори аввал ғайриқонунӣ ҳай карда бурдани автомобилро дар синни 16-солагӣ содир мекунад ва бори дуюм ҳамон ҷиноятро бо доғи судӣ дар синни 19-солагӣ. Дар ин ҳолат, ҷинояти тақрорӣ бояд тибқи б. "а" қ. 2 м. 252 КҶ дар асоси аломати тақрорӣ банду баст карда шавад. Азбаски ин ҳолати тақрори ҷиноят ретсидив нест, қоидаҳои қ. 2 м. 66 КҶ ҚТ ҳангоми таъини ҷазо ба назар гирифта намешаванд. Ҳамзамон чунин омезиши ҷиноятҳо судро вазифадор менамояд, ки нисбат ба ҷинояткори калонсол қоидаҳои қ. 2 м. 66 КҶ ҚТ дар бораи андозаи ҳадди ақали имконпазири ҷазо ба назар гирад, зеро дар ин ҳолат тақрорӣ ҳамчун аломати банду басткунанда ҳамзамон ретсидив доништа мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳлили КҶ ҚТ, метавон чор шартро ҷудо намуд, ки ҳангоми онҳо тақрорӣ ҷиноят ҳамзамон ҳамчун ретсидив баҳо дода мешавад. Якум, дар вақти содир шудани ҷинояти аввал ҷинояткор бояд ба балоғат расида бошад. Шартӣ дувум қасдона содир кардани ҳар ду ҷиноят аст. Шартӣ савум ин аст, ки бояд доғи судӣ барои ҷинояти қаблӣ бекор ё бардошта нашуда бошад. Чорум, ин намуди тақрорӣ дар дар моддаи қисми махсуси КҶ ҳамчун ҳолати вазнинкунандаи ҷиноят номбар шудааст.

Чунин ба назар мерасад, ки ин равиши қонунгузор бар хилофи принципи адолат мебошад, зеро дар ин ҳолат ҳисобкунии дукаратаи доғи судӣ ба назар мерасад (тақрорӣ, ҳамчун ҳолати вазнинкунандаи таркиби ҷиноят ва таъини ҷазо бо назардошти ретсидив)⁵¹⁹.

⁵¹⁹ Коротких Н.Н. Рецидив как вид множественности преступлений в российском уголовном праве: дисс... канд. юрид. наук. Владивосток, 2001. - С.56.

Ғайр аз ин, дар чунин тақсимои сершуморагӣ ба намудҳо, рақобати онҳо аён аст. Аён аст, ки ретсидив дар ҳолати такрорӣ, масалан, вақте ки таҷовуз ба номус аз ҷониби шахсе содир карда шавад, ки барои ҳамин ҷиноят доғи судӣ дорад, мумкин аст ҷой дошта бошад.. Ин то кучо асоснок аст? Чунки дар ин ҳолат, мо бо ду аломати вазнинкунанда рӯ ба рӯ мешавем: такрорӣ ва ретсидиви махсус, ки бешубҳа, хатари иҷтимоии шахси содиркунандаи ин ҷиноятҳоро меафзояд. Ҳамин тариқ, такрорӣ ҷиноятҳо ретсидиви махсуси онҳоро дар фуру мебарад. Бо чунин ҳалли масъала розӣ шудан имконнопазир аст, зеро дар ин ҳолатҳо оқибатҳои ҳуқуқӣ ҳам нисбати шахси қаблан маҳкумшуда ва ҳам онҳое, ки пештар доғи судӣ надоштаанд, яксон хоҳад буд. В.И.Ткаченко ҳам ба ноқомии чунин тарҳи масъала диққат додааст⁵²⁰.

Эҳтимол, дар як вақт пурра истифода бурдани ҳам ҳолати вазнинкунандаи таркиби ҷиноят дар намуди такрорӣ ва ҳам қоидаи таъини ҷазо ҳангоми ретсидив мумкин набошад, аммо омезиши муайяни байниҳамдигарии онҳо имконпазир аст.

Масалан, А.В. Василевский пешниҳод менамояд, ки дар чунин ҳолатҳо ҳадди ақали ҷазо барои таркиби ҷиноят бо ҳолатҳои вазнинкунанда дар сурати ретсидиви махсус тибқи қоидаҳои қ. 2 м. 68 КҶ ФР (қ.2 м.66 КҶ ҚТ) муайян гардида, аммо ҷазо мувофиқи санксияи қ. 1 моддаи чунин ҷиноят муайян карда шаванд⁵²¹. Шояд ин вазъ дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии шахси гунаҳгорро пурратар ба назар мегирад.

Дар адабиёт нуктаи назари дигар ҳам дар бобати ин масъала баён шудааст. Чунонки муаллифони яке аз китобҳои дарсӣ Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ менависанд: «Мувофиқи м.м.158, 159, 162, 163, 221, 226 КҶ такрорӣ ва ретсидив ҳамчун аломатҳои мустақил ва нобаробари ҷинояти дахлдор эътироф карда мешаванд. Аммо дар м.63 бошад ҳамчун ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо доништа мешаванд. Ин аст, ки такрорӣ дар асоси меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ва м. 63 КҶ, такрориеро дар назар дорад, ки бо маҳкушавӣ робита надорад»⁵²².

Ин хулоса ҳилофи қ. 3 м. 19 КҶ ҚТ мебошад. Аз муқаррароти ин меъёр аслан барнамеояд, ки такрорӣ маънои танҳо ҳолатҳои аз ҷониби шахси қаблан маҳкумшуда содир кардани ҷиноятро дорад ва ба ин маъно, м. 19 м. 21 КҶ ҚТ такрор мекунад. Қисми 3 м.19 КҶ ҚТ танҳо ба он ишора месозад, ки такрори ҷиноят ҳам дар мавриди ҷой доштани доғи судӣ ва ҳам бе мавҷуд будани он ҷой дошта метавонад.

Аз ин рӯ, ба мафҳуми такрорӣ ислоҳ даровардан лозим меояд. Ин пешниҳодро баъзе муаллифон борҳо изҳор кардаанд. Масалан, В.Ф. Шевченко пешниҳод мекунад, ки танҳо ҳолатҳои такроран содир кардани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки доғи судӣ надорад, такрорӣ эътироф карда шаванд. Мавҷудияти доғи судии қаблии шахсе, ки такроран ҷиноят содир кардааст, бояд ҳамчун ҳолати

⁵²⁰ Ниг.: Ткаченко В.И. Множественность преступлений //Уголовное право Российской Федерации: Общ. ч./ Под ред. Б.В. Здравомыслова. - М., 1999. -С. 276.

⁵²¹ Ниг.: Василевский А.В. О дифференциации ответственности и наказания при множественности преступлений// Юридическая техника и проблемы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе. - Ярославль, 1999. - С. 76.

⁵²² Уголовное право Российской Федерации: Общ. часть. / Под ред. Б.В.Здравомыслова. - С. 276.

мустақили вазнинкунанда баррасӣ карда шавад⁵²³. В.П. Малков ва Х.А. Тимершин пешниҳод мекунанд, ки такроран содир шудани ду ва ё зиёда ҷиноятҳои дар ҳамон моддаи қонуни ҷиноятӣ пешбинишударо, ки барои ҳеҷ кадоми онҳо шахс маҳкум карда нашудааст, такрорӣ эътироф шаванд⁵²⁴. Ба андешаи мо, содир шудани ду ва ё зиёда ҷиноятҳои монанд, яъне ҷиноятҳои дар як модда ё қисми модда пешбинишударо бояд такрорӣ ҳисобид. Агар такрори ҷиноятҳои монанд бо мавҷудияти доғи судии қаблӣ алоқаманд бошад, он гоҳ чунин далел бояд ба сифати ҳолати вазнинкунандаи ҷазо, бе назардошти қоидаҳои таъини ҷазо ҳангоми ретсидив ба ҳисоб гирифта шавад, инчунин танҳо дар ҳолате, ки агар такрорӣ ба сифати ҳолати вазнинкунандаи таркиби ҷиноят пешбинӣ нашуда бошад.

Чунин тафсири такрорӣ дар ниҳоят имкон фароҳам меорад, ки ҳар се шакли сершумории ҷиноятҳоро аз якдигар қомилан возеҳ ва бечунучаро фарқ кунанд.

Таҳиягарони Кодекси ҷиноятӣ Амсилави барои давлатҳо-иштирокчиёни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил⁵²⁵, ки онҳоро профессор Б.В. Волженкин дастгирӣ менамояд⁵²⁶, пешниҳод карданд, ки аз истифодаи такрорӣ ва доғи судӣ ҳамчун ҳолати вазнинкунанда дар моддаҳои Қисми махсус бо ба маҷмӯи ҷиноятҳо дохил намудани ҷиноятҳои монанд ва якхела даст кашид.

Албатта, нишон додани доғи судӣ, такрори ҷиноят ҳамчун ҳолати вазнинкунадаи таркиби ҷиноятҳои мушаххас дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ принсипи адолатро ҳалалдор месозад, яъне доғи судӣ ҳамчун ҷавобгарии дубораи шахс барои ҷинояти қаблан содирнамудааш, ки аллакай нисбати он ҷазо дода шудааст, баррасӣ мегардад.

Ҳамин тавр:

1. Ретсидиви ҳамчун яке аз намудҳои сершумории ҷиноятҳо бо дигар намудҳои он зич алоқаманд аст ва дар баъзе ҳолатҳо рақобати онҳо мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, таърифи возеҳи онҳо барои фарқ кардани ретсидив аз дигар намудҳои сершумории ҷиноятҳо зарур аст.

2. Аз ҳам ҷудо сохтани ретсидив ва маҷмӯъ ҳамчун намудҳои сершуморӣ ба як критерия асос ёфтааст: далели қаблан маҳкумшудан (маҳкум шудааст - ретсидив, маҳкум нашудааст – маҷмӯи ҷиноятҳо). Асоси муайян кардани такрорӣ критерияи дигар - монанд ё якхелагии ҷиноятҳо мебошад. Дар ин ҳолат мафҳумҳои такрорӣ ва маҷмӯъ, аз як тараф ва такрорӣ ва ретсидив аз тарафи дигар, якдигарро такрор мекунанд.

3. Ретсидив аз такрорӣ бо моҳияти иҷтимоии худ фарқ мекунад, зеро ин шакли хавфноктари кирдори ҷиноятӣ мебошад. Бархурди ин мафҳумҳо ҳангоми содир кардани ҷиноятҳои монанд ё кирдорҳои дар қонуни ҷиноятӣ махсус пешбинишуда мушоҳида карда мешавад.

⁵²³ Ниг.: Шевченко В.Ф. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика рецидивной преступности (на материалах Санкт-Петербурга): дис...канд. юрид. наук. СПб., 1998. -С. 23.

⁵²⁴ Ниг.: Малков В.П., Тимершин Х.А. Множественность преступлений: Учебное пособие. Уфа, 1995.- С. 51.

⁵²⁵ Ниг.: Правоведение. 1996. № 1.

⁵²⁶ Ниг.: Волженкин Б.В. Принцип справедливости и проблемы множественности преступлений по УК РФ // Законность. 1998. - № 12. - С. 5.

4. Барои рафъи бархӯрд байни такрорӣ ва ретсидиви ҷиноятҳо, тағйир додани мафҳуми такрорӣ зарур ба назар мерасад. Содир кардани ду ва ё зиёда ҷиноятҳои ҳаммонанд, яъне ҷиноятҳои пешбиниамудаи як модда ё қисми модда, дар сурати надоштани доғи судӣ барои яке аз онҳо, бояд такрорӣ ҳисобида шаванд.

Адабиёт:

1. Бытко Ю.И. Рецидив преступлений по новому УК РФ // Правоведение. 1997. № 1.- С. 23-27.
2. Василевский А.В. О дифференциации ответственности и наказания при множественности преступлений// Юридическая техника и проблемы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе. - Ярославль, 1999. - С. 75-77.
3. Волженкин Б.В. Принцип справедливости и проблемы множественности преступлений по УК РФ // Законность. 1998. - № 12. - С. 2- 5.
4. Коротких Н.Н. Рецидив как вид множественности преступлений в российском уголовном праве: дисс...канд.юрид.наук. Владивосток, 2001.-209 с.
5. Коротких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дисс...канд.юрид.наук. Владивосток, 2016.- 406 с.
6. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. - М., 1999. – 301 с.
7. Малков В.П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву: дисс...д-ра юрид. наук. Казань, 1974. – 370 с.
8. Малков В.П., Тимершин Х.А. Множественность преступлений: Учебное пособие. Уфа, 1995. - 75 с.
9. Пинчук В.И. Множественность преступлений: Учебное пособие. - СПб, 1999. – 32 с.
10. Правоведение. 1996. № 1.
11. Становский М.Н. Назначение наказания.-СПб, Санкт-Петербург, 1999. -480 с.
12. Уголовное право Российской Федерации: Общ. часть. / Под ред. Б.В. Здравомыслова. - М., 1999. -479 с.
13. Ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ/ Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. Душанбе, 2019. – 550 с.
14. Шевченко В.Ф. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика рецидивной преступности (на материалах Санкт-Петербурга): дис...канд. юрид. наук. СПб., 1998. -161 с.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ҲУҚУҚИ МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)

АСОСҶОИ КОНСТИТУТСИОНИИ НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Махмудов Изатулло Тешаевич,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, мудири
кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Тел.: (+992) 935-04-43-52
Email: 1978_mahmudov@mail.ru

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур асосҳои конститусионии назорати прокурорӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки прокуратура аз рӯи ваколатҳои конститусионии худ дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, баҳусус мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавқеи хоссаеро ишғол менамояд. Шаҳодати он, ин дар боби алоҳидаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (боби нухум, моддаҳои 93-97) мустаҳкам намудани ҳолати ҳуқуқии прокуратура аст.

Таҳлили меъёрҳои Конститутсия дар бораи мавқеъ, функцияҳо ва ҷойи он дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ бозгӯи онанд, ки мақомоти прокуратура дар низоми давлатӣ мавқеи хосса дошта ба ягон шохаи ҳокимияти давлатӣ мансуб набуда, бо онҳо ҳамкориҳои зичро амалӣ менамояд. Прокуратура ҳамчун мақомоти мустақили давлатӣ дар сохтори давлатии Тоҷикистон мавқеи хосса ва шоистаро касб намуда, дар масири 33-соли Истиқлоли давлатӣ дар ҳамохангӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар самти таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи мустақилият ва соҳибхитӣ кишвар, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пешгириву ошкоркунии ҳуқуқвайронкуниҳо ва мубориза бо ҷинояткорӣ ба нафъи пешрафти Тоҷикистон соҳибистиклол хизматҳои арзанда ва назаррасро анҷом дода истодааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон; Истиқлолияти давлатӣ; Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; назорати прокурорӣ; асосҳои конститусионии назорати прокурорӣ; функцияҳои мақомоти прокуратура; давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд; маърифати ҳуқуқӣ.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Махмудов Изатулло Тешаевич,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,

заведующий кафедрой судебного права
и прокурорского надзора, кандидат
юридических наук, доцент
Тел.: (+992) 935-04-43-52
Email: 1978_mahmudov@mail.ru

Аннотация: В данной статье анализируются конституционные основы прокурорского надзора. Автор подчеркивает, что прокуратура в силу своих конституционных полномочий занимает особое положение в системе органов государственной власти, особенно правоохранительных органов. Его свидетельством является закрепление правового статуса прокуратуры в отдельной главе Конституции Республики Таджикистан (глава девятая, статьи 93-97).

Анализ норм Конституции о положении, функциях и месте органов прокуратуры в системе государственной власти указывает на то, что органы прокуратуры, занимающие особое положение в системе государственной власти, не принадлежат ни к какой ветви государственной власти и осуществляют с ними тесное сотрудничество. Прокуратура как независимый государственный орган занимает особое и достойное место в государственном устройстве Таджикистана и на протяжении 33-лет государственной независимости активно сотрудничает с государственными органами власти и другими правоохранительными органами в сфере обеспечения верховенства закона, укрепления законности и правопорядка, защиты независимости и суверенитета страны, права и свободы человека и гражданина, предупреждение и выявление правонарушений и борьба с преступностью на благо развития Таджикистана оказывает ценные и значительные услуги.

Ключевые слова: Республика Таджикистан; Государственная независимость; Конституция Республики Таджикистан; прокурорский надзор; конституционные основы прокурорского надзора; функции органов прокуратуры; правовое и демократическое государство; правовое просвещение.

CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF PROSECUTORIAL SUPERVISION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Makhmudov Izatullo Teshaeovich,
Tajik National University, law faculty,
Head of the Department of judicial law
and prosecutor's supervision, Candidate
of Juridical Sciences, Associate Professor
Phone: (+992) 935-04-43-52
Email: 1978_mahmudov@mail.ru

Annotation: This article analyzes the constitutional foundations of prosecutorial supervision. The author emphasizes that the Prosecutor's Office, by virtue of its constitutional powers, occupies a special position in the system of

public authorities, especially law enforcement agencies. His testimony is the consolidation of the legal status of the Prosecutor's Office in a separate chapter of the Constitution of the Republic of Tajikistan (chapter nine, articles 93-97).

An analysis of the constitutional provisions on the position, functions and place of the prosecutor's office in the system of State power indicates that the prosecutor's offices, which occupy a special position in the system of State power, do not belong to any branch of government and cooperate closely with them. The Prosecutor's Office, as an independent state body, occupies a special and worthy place in the State structure of Tajikistan and, over the 33 years of state independence, has been actively cooperating with state authorities and other law enforcement agencies in the field of ensuring the rule of law, strengthening law and order, protecting the independence and sovereignty of the country, human and civil rights and freedoms, and preventing and detecting offenses. and the fight against crime for the benefit of Tajikistan's development provides valuable and significant services.

Keywords: Republic of Tajikistan; State independence; Constitution of the Republic of Tajikistan; prosecutorial supervision; constitutional foundations of prosecutorial supervision; functions of the prosecutor's office; rule of law and democratic state; legal education.

Ҳанӯз 30 сол муқаддам, санаи 6 ноябри соли 1994 мардуми тамаддунофару фарҳангсolor, заҳматқарину шарафманди тоҷик аввалин маротиба аз тариқи раъйпурсии умумихалқӣ барои муайян кардани сарнавишти худ ва комёб шудан ба саодату хушбахтӣ ба тарафдории Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон овоз доданд.

Дар пайвандӣ ба ҳамин масъала, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2023 соли 2024-ро ба гиromидошти ҷашни 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Соли маърифати ҳуқуқӣ” эълон карданд ва дар ин хусус фармони дахлдор ба имзо расониданд (аз 30 декабри соли 2023, № 668).

Аз ҷумла, вобаста ба аҳаммияти таърихӣ ин санади сарнавиштсоз ва ҳуҷҷати тақдирсоз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин зикр менамоянд: “Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи дастовардҳои бузурги мардуми Тоҷикистон буда, заминаи ҳуқуқии бунёдии давлати тозабунёд ва соҳибистиклоли тоҷикон, шакли ифодаи ҳуқуқии ормонҳои давлатдорӣ миллӣ, осори таърихӣ ва фарҳангии миллӣ мебошад. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибхитиёрӣ, истиклолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон, дахлнопазирии ҳудуди кишвар, моҳият ва вазифаҳои давлат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, забони давлатӣ, рамзҳои давлатӣ ва шакли давлатдорӣ Тоҷикистон, ҳадафҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, асосҳои

иктисодиву сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангии давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон эълон шудаанд”⁵²⁷.

Қабули Қонуни асосии кишвар боис гардид, ки дурнамои инкишофу пешрафти Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ, соҳибхитӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона муайян карда шавад. Қабули Қонуни асосии кишвар заминаҳои бозғатимоди ҳуқуқиву ташкилиро дар самти қабули қонунҳои нави ҷавобгӯ ба талаботи замон рӯйи кор овард. Зеро Конститутсияи кишвар дурнамои пешрафти Тоҷикистонро ҳамчун давлати демокративу ҳуқуқбунёд муайян карда, тамоми орзуву ормон ва ҳуввияти озодиҳоиву озодиандешии мардуми тоҷикро дар худ ифода намуда, барои пойдории ҳокимияти конституционӣ, таҳкими рукнҳои давлатдорӣ, ноил гардидан ба пешравиҳои бузурги сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ, ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ ва муҳайё намудани шароити арзандаи зиндагонии босаодати ҳар фард заминаи мусоидро фароҳам овард. Аввалин маротиба дар бобҳои алоҳидаи Конститутсия масъалаҳои марбут ба асосҳои сохтори конституционӣ, ҳамчунин ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд мустаҳкам гардида, кафолатҳои амалишавии онҳо низ муқаррар гардиданд. Ҳамзамон дар Конститутсия падидаву арзишҳои нав аз қабилӣ соҳибхитиёрии халқ, усули таҷзияи ҳокимият, пурраҳокимиятии халқ, бунёди давлати демокративу ҳуқуқбунёд, арзиши олий будани инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ, эътирофи шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, кафолати фаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, гуногунандешии сиёсӣ, афзалияти санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ ва ғайра мустаҳкам шуданд⁵²⁸.

Ҳар як давлат новобаста аз сохтори сиёсӣ ва шакли идоракунии худ низоми кафолатҳоеро муайян месозад, ки чиҳати таъмини қонуният, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон, манфиатҳои қонунӣ ҷомеаву давлат равона шудаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин низом мавқеи муҳимро мақомоти прокуратура бо роҳи амалӣ сохтани функцияи назорати прокурорӣ ишғол менамояд. Прокуратура аз рӯи ваколатҳои конституционӣ худ дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, бахусус мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавқеи хоссае дорад. Шаҳодати он, ин дар боби алоҳидаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (боби нухум, моддаҳои 93-97) мустаҳкам намудани ҳолати ҳуқуқии прокуратура аст. Аз ин рӯ, ба мақсад мувофиқ меҳисобем, ки дар ҳошияи таҷлили ҷашни 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли тафсири илмӣ асосҳои конституционӣ назорати прокурориро манзури хонандагон гардонем.

Ба мақсади таъмини волоияти қонун, ягонагӣ ва мустаҳкам намудани речаи қонуният, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ва инчунин манфиатҳои ҷомеаву давлат мақомоти прокуратура фаъолияти худро дар соҳаҳои алоҳидаи назоратӣ ба роҳ мемонад. Мустақилияти аз мақомоти

⁵²⁷ Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Шарқи Озод. 2009. – С. 7.

⁵²⁸ Маҳмудов И.Т. Заминаҳои ҳуқуқии таҳия, қабул ва тақмили Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар ҳошияи Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024) // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 9. – С. 257.

ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидорақунӣ, хизбҳои сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, нораво будани даҳолати прокурорҳо ба ҷаъолияти хоҷагӣ аз он муқарраротҳоеанд, ки ҳолати давлатӣ-ҳуқуқии прокуратура ва мавқеи махсуси онро дар низоми механизми мақомоти ҳокимияти давлатӣ муайян намудаанд. Бояд қайд намуд, ки прокуратура яке аз механизмҳои муҳими амалишавии ҳокимияти давлатӣ буда таъмини волоияти қонун, ягонагӣ ва мустаҳкам намудани қонуният, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиати ҷомеа ва давлатро таъмин менамояд. Тамоми шохаҳои ҳокимият дар маҷмӯъ ҳамчун ҳокимияти ягонаи давлатӣ барои нигоҳдорӣ ва пойдории қонуният, ки асосан аз ҷониби прокуратура таъмин мешавад, манфиатдор мебошанд. Бе таъмини речаи ягонаи қонуният дар кишвар ҳокимияти давлатӣ наметавонад самарабахш вазифаҳои худро иҷро намояд.

Дар шароити бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон таъмини речаи ягонаи қонуният ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд беш аз ҳар вақти дигар аҳамияти аввалиндараҷаро пайдо менамояд. Бояд изҳор дошт, ки дар қатори дигар механизмҳои миллӣ, нақши муҳимро дар ҷодаи таъмини низоми қонуният, волоияти қонун ва ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро дар кишвар мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро менамояд.

Аз ҷумла, дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «6» феввали соли 2018, №1005 ба имзо расидааст, ба маврид зикр мешавад, ки ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷиноятҳои фаромиллӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва иҷрои ҳадафҳои стратегии давлат – таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ ва раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, бе таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ ғайриимкон аст.

Мувофиқи моддаи 93 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳоро дар ҳудуди Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд. Дар моддаи тафсиршаванда мазмуну моҳияти таъиноти конституционӣ ва функцияи асосии мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон – назорати риоя ва иҷрои қонунҳо, инчунин аз ҷониби прокурорҳои ваколатдор дар ҳудуди Тоҷикистон ба амал баровардани он пешбинӣ шудааст.

Дар шароити қунии рушди давлатдорӣ ва эъмори давлати демокративу ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон назорати прокурорӣ дар баробари дигар механизмҳои ҳифзи ҳуқуқ ба яке аз фишангҳои муҳиму боэътимоди таъмини қонуният, василаи муассири таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳифзи соҳибхитиёрӣ ва дахлнопазирии ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфта дар таъмини фазои ҳуқуқии кишвар саҳми назаррас дорад. Бе таъмини речаи ягонаи қонуният дар кишвар ҳокимияти давлатӣ наметавонад самарабахш вазифаҳои худро иҷро намояд.

Табиист, ки дар шароити кунунии рушди давлатдорӣ нақши қонун дар танзими муносибатҳои муҳимми ҷамъиятӣ афзуда, риоя ва иҷрои бечунучаро ва бемайлони онҳо шартӣ зарурии таъмини шароити арзандаи зиндагонии сокинон ва пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат маҳсуб меёбад. Мувофиқи назари профессор Шарофзода Р.Ш. (Сотиволдиев Р.Ш.) қонуният маънои риоя ва иҷрои ҳатмӣ ва бемайлони қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонуниро дорад, ки бо мақсади таъмини волеияти қонун дар давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба сомон мерасад⁵²⁹. Қонун муҳимтарин муносибатҳои ҷамъиятиро, ки бо манфиатҳои умумидавлатӣ, умумиҷамъиятӣ алоқа доранд, танзим мекунад. Аз ин рӯ, бояд дар назар дошт, ки қонуният маҳз дар рафти риоя ва иҷрои қонунҳо таъмин мешавад. Қонуният танҳо дар ҳолате таъмин мешавад, ки агар ҳамаи мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор, хизматчиёни давлатӣ, шаҳрвандон ва иттиҳодияи ҷамъиятии онҳо қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонуниро риоя ва иҷро намоянд. Мувофиқи қисми 2 моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсури асосии механизми давлатӣ-ҳуқуқӣ дар масъалаи таъмини қонуният ба ҳисоб рафта дар аксарияти маврид ҳамоҳангсозии ҳалли ин вазифаи муҳимми умумидавлатӣ баромад мекунад. Маҳз тавассути амалисозии функсияи асосии конститутсионии хеш – назорати риоя ва иҷрои қонунҳо мақомоти прокуратураи Тоҷикистон дар ҳудуди кишвар волеияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ ва фазои ягонаи ҳуқуқиро таъмин месозад.

Дар моддаи тафсиршаванда ишора меравад, ки назорати риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳоро Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ татбиқ менамоянд.

Мувофиқи моддаи тафсиршаванда дар зери мафҳуми «*риояи қонун*» – чунин шакли амалисозии ҳуқуқ фаҳмида мешавад, ки дар рафти он субъект аз амалҳои бо қонун манъшуда даст мекашад, аз содир кардани кирдорҳои зиддихуқуқӣ, ки қонун онҳоро ғайриқобили қабул медонад, худдорӣ менамояд, маҳдудиятҳои бо қонун пешбнишуда ва талаботи ҳуқуқиро риоя мекунад⁵³⁰. Дар ҷараёни риояи қонун аслан меъёрҳои манъкунанда, ки содир кардани амалҳои зиддихуқуқиро аз ҷониби субъект манъ мекунанд, амалӣ мешавад. Риояи қонун аз субъект шакли ғайрифаволи амалро талаб мекунад, чунки худдорӣ аз амали манъшуда амали ғайрифавол мебошад. Ба ибораи дигар риояи қонун амали маъмулӣ, муқаррарӣ ва ҳамамузаи одамон мебошад. Чун қоида риояи қонун, яъне даст назадан ба қонуншиканӣ уҳдадорӣ конститутсионии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад,

⁵²⁹ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Душанбе: «Сино», 2018. 784 с. С. 693

⁵³⁰ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Душанбе: «Сино», 2018. 784 с. С. 640.

Дар зери мафхуми «*ичрои қонун*» – шакли фаъолонаи амалисозии ҳуқуқ фаҳмида мешавад, ки дар рафти он субъектон вазифаҳои конституционӣ, ӯҳдадорихои ҳуқуқӣ, функцияҳои хизматӣ, ваколатҳои ба зиммашон гузошташударо иҷро мекунанд⁵³¹. Иҷрои қонун дар худ амали фаъолонаи субъектони босалоҳиятро оид ба амалисозии муқаррароти қонун бо роҳи қабули санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ дар бар мегирад. Масалан шахсони мансабдор дар доираи ваколати худ бо мақсади таъмини иҷрои воқеии қонун фармон, фармоиш, қарор, ҳукм, ҳалнома ва дигар санадҳои татбиқи ҳуқуқро қабул мекунанд.

Иҷроиши қонунҳо асосан дар шакли амал ва санадҳои ҳуқуқӣ ифода меёбад. Маҳз дар амал (беамалӣ) ва санадҳои ҳуқуқӣ, ки оқибатҳои аҳамияти ҳуқуқидоштаро ба миён меоранд, ирода ва манфиати бо қонун пешбинишудаи мардум дар амал пиёда карда мешаванд. Тавассути онҳо бошад функцияи асосии қонунҳо ҳамчун тазимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ амалӣ карда мешаванд⁵³².

Дар рафти иҷрои қонун меъёрҳои вазифадоркунанда ё ӯҳдадоркунанда амалӣ мешавад. Риоя ва иҷрои қонунҳо ва санадҳои меъёрии зерқонунӣ бояд кори муқаррарӣ, маъмулии ҳамаи субъектҳои қонуният бошад. Ҳамзамон, қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ бояд бемайлон, мунтазам, доимо, ҳамарӯза, бо даркии масъулияти баланди шахрвандӣ ва иҷтимоӣ риоя ва иҷро карда шаванд.

Мувофиқи моддаи тафсиршаванда ҳудуди Тоҷикистонро фазои хушкӣ, обӣ, ҳавой, қабри замин дар қаламрави давлат ташкил медиҳанд. Ба ҳудуди давлат инчунин ҳудуди намоёндагӣҳои дипломатӣ дар хориҷи кишвар, ҳавопаймоҳо, ки дар фазои кишварҳои хориҷӣ парвоз мекунанд, киштиҳои баҳрии шинокунанда дар баҳри кушод, киштиҳои кайҳонӣ ва объектҳои дигари кайҳонӣ таҳти парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд. Аз ин рӯ, қонунҳо, ки эътибори ҳуқуқии умумиҷумҳуриявӣ доранд, дар тамоми ҳудуди давлат амал мекунанд.

Тавре аз мазмуни моддаи тафсиршаванда бармеояд, назорати прокурорӣ дар ҳудуди Тоҷикистон аз ҷониби Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколатҳои онҳо татбиқ карда мешавад. Чун қоида, ба ҳайси прокурорҳои тобеи Прокурори генералӣ роҳбарони аввали мақомоти прокуратура, прокурорҳое фаҳмида мешаванд, ки аз ҷониби Прокурори генералии мамлакат ба муҳлати панҷ сол ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда шуда, дар фаъолияти худ ба Прокурори генералӣ ҳисоботдиҳанда мебошанд. Дар амалия аслан онҳоро чун прокурорҳои конституционӣ низ ном мебаранд. Ба сифати прокурорҳои тобеи Прокурори генералӣ прокурорҳои зерин баромад мекунанд: прокурори Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, прокурорҳои вилоятҳо, прокурори шаҳри Душанбе, прокурорҳои нақлиёт, прокурорҳои

⁵³¹ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Душанбе: «Сино», 2018. 784 с. С. 641.

⁵³² Прокурорский надзор. Российская прокуратура в правовом демократическом государстве: Учебник / под ред. А.Я. Сухарева. – 2-е изд., прораб. и доп. – М: Норма, 2008. – 404 с. С. 174.

шаҳрҳо, ноҳияҳо ва прокурорҳои ҳарбии гарнизонҳо, прокурори назорати иҷроӣ қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷроӣ ҷазоӣ ҷиноятӣ.

Дар зери мафҳуми ваколати прокурор – маҷмӯи ҳуқуқ ва вазифаҳои дар қонун пешбинишудаи прокурор фаҳмида мешаванд, ки барои таъмин намудани қонуниятӣ ягона ва иҷроӣ яхелаи он истифода карда мешавад. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон», Кодексҳои муҳофизатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар оид ба мақомоти прокуратура ва фармону дастурҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҳар як самт ваколатҳои прокурорро муайян намудааст. Риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳо маънои онро доранд, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати ягона аз нуқтаи назари шакли сохти давлатӣ қонуният новобаста аз фарқиятҳои маҳаллӣ ва тафриқагӯзорӣ аз ҷониби тамоми субъектҳои яқсон, яхела, бечунучаро ва дақиқ иҷро карда шаванд.

Дар моддаи тафсиршаванда таъкид мешавад, ки мавзӯи назорати прокурориро риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳо ташкил медиҳанд. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз соли 2017 санадҳои меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон ба қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ ҷудо мешаванд. Қонунҳо намудҳои зерин доранд: қонунҳои дар раъйпурсӣ қабулшуда, қонуни конститусионӣ, кодекс, қонуни ҷорӣ. Аз мазмуни моддаи 93 Конститутсия бармеояд, ки дар он бевосита назорати риояи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мавзӯи назорати прокурорӣ пешбинӣ нашудааст. Бо вучуди ин саҳми мақомоти прокуратураи Тоҷикистон дар таъмини риояи меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муҳимтарин муносибатҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии ҷомеа ро танзим менамояд, назаррас аст. Қайд кардан ҷоиш аст, ки таъмини қонуниятӣ конститусионӣ ва волоияти меъёрҳои Конститутсия дар Тоҷикистон ин вазифаи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Саволе ба миён меояд, ки оё назорати риоя ва иҷроӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ ба мавзӯи назорати прокурорӣ дохил мешаванд? Дар адабиётҳои илмӣ ва ҳуқуқӣ дар хусуси мансубияти санадҳои зерқонунӣ ба мавзӯи назорати прокурорӣ андешаҳои гуногуни олимони ҷой доранд. Аз мазмуни Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» бармеояд, ки ба ҳайси санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ инҳо баромад мекунанд: дастур, низомнома, оиннома, қоида, дастурамал, тартиб, дастури техникӣ, қарор, фармоиш ва ғ. Бешубҳа, санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар таъмини иҷроӣ воқеии қонунҳо саҳми назаррас доранд. Дар онҳо ҷун қоида муқаррароти алоҳидаи қонунҳо мушаххас карда мешаванд, механизми иҷроӣ қонунҳо ифода меёбанд ва нисбат ба субъектҳои ҳуқуқатбиқкунанда талаботи муайян қорқард мешаванд. Донишманди санадҳои зерқонунӣ ва ба инобат гирифтани онҳо барои прокурорҳо дар фаъолияти прокурорӣ бешақ зарур аст. Ин санадҳо мутобиқи қонун қабул шуда, риоя ва иҷроии онро таъмин мекунанд. Аз ин хотир, қонуният маънои риоя ва иҷроӣ қонунҳо ва

санадҳои меъёрии ҳукукии зерқонуниро дорад. Вале бояд таъкид намуд, ки иҷрои санадҳои меъёрии ҳукукии зерқонунӣ ин мавзӯи фаъолияти дигар мақомот, аз ҷумла мақомоти назорати идоравӣ ва пеш аз ҳама мақомоти ҳокимияти иҷроия аст. Санадҳои меъёрии ҳукукии зерқонунӣ чун қоида нисбат ба қонунҳо қувваи камтари ҳукуқиро соҳибанд. Ба зиммаи прокурорҳо воғузур намудани назорати иҷрои санадҳои меъёрии ҳукукии зерқонунӣ маънои инкор намудани прокуратура ҳамчун мақомоти махсуси назоратӣ ва ба зимаи ӯ воғузур намудани функсияи ба он хос набударо ифода менамояд. Прокуратура ягона мақоми марказонидашудае мебошад, ки дар микёси мамлакат танҳо назорати иҷрои қонунҳоро ба амал мебарорад. Ҳолатҳое чой доранд, ки дар санадҳои меъёрии ҳукукии зерқонунӣ мазмуну моҳияти қонун таҳриф шуда, меъёрҳои иловагӣ чорӣ карда мешаванд, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ нашудаанд. Ҳамзамон, дар онҳо баъзан ба роҳбарони корхона, муассиса ва ташкилот ваколатҳои иловагӣ хилофи қонунгузорӣ пешниҳод мешаванд. Аз ин рӯ, прокуратура бо дарназардошти мақоми давлатӣ-ҳукукии худ набояд назорати иҷрои санадҳои меъёрии ҳукукии зерқонунӣ, балки назорати ба қонунҳо мутобиқат намудани санадҳои ҳукукии мазкурро ба амал барорад.

Ҳамзамон дар моддаи тафсиршаванда низ ишора ба санадҳои меъёри ҳукукии байналмилалӣ ҳамчун мавзӯи назорати прокурорӣ чой надорад. Вале бояд арз дошт, ки мувофиқи қисми 3 моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳукукии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳукукии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад. Бо дарназардошти ҷузъи низоми ҳукукии ҷумҳурӣ будани санадҳои ҳукукии байналмилалӣ эътирофшуда, ба низоми санадҳои меъёрии ҳукукии Тоҷикистон ворид шудани онҳо, қонуният риоя ва ва иҷрои меъёрҳо ва принципҳои ҳукуқи байналмилалӣ, муқаррароти созишномаҳои байналмилалӣ талаб мекунад. Аз мазмуни муқаррароти зикршуда чунин бар меояд, ки қувваи ҳукукии санадҳои байналмилалӣ моҳиятан ба қонунҳо баробар карда шуда, дар мавриди муҳолифати қонунҳо ба санадҳои меъёрии ҳукукии байналмилалӣ ба онҳо бартарият дода мешавад. Риоя ва иҷрои муқаррароти санадҳои ҳукукии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон вазифаи мақомоти давлатӣ ва субъектҳои дигари қонуният махсуб мешавад. Шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо ӯҳдадоранд ҳукуку озодиҳои инсонро, ки дар санадҳои ҳукукии байналмилалӣ эълон шудаанд, эҳтиром ва риоя намоянд. Прокурорҳо низ вазифадоранд санадҳои ҳукукии объектҳои назоратӣ ва шахсони мансабдори онҳоро аз нуқтаи назари мувофиқати онҳо ба муқаррароти санадҳои байналмилалӣ мавриди арзёбӣ қарор дода, зимни пешбурди фаъолияти худ бояд стандартҳои муқаррарнамудаи шартномаҳои байналхалқиро ба роҳбарӣ гиранд. Аз ин рӯ, риоя ва иҷрои санадҳои байналмилалӣ ба мавзӯи назорати прокурорӣ дохил мешавад.

Таҳлили қонунгузори амалкунандаи кишвар собит менамояд, ки дар баробари функсияи назорати риоя ва иҷрои қонунҳо мақомоти

прокуратураи Тоҷикистон ҳамчунин функцияҳои дигарро низ амалӣ менамояд. Чун қоида мафҳум ва низоми функцияҳои прокуратура дар қонунгузорӣ пешбинӣ нашудааст. Функцияҳои прокуратура гуфта чунин самтҳои асосии фаъолияти прокуратураро меноманд, ки моҳият ва таъиноти иҷтимоии прокуратураро ифода намуда, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баҳри ноил гаштан ба мақсади прокуратура ва амалишавии ваколатҳои прокурор ба амал бароварда шуда, ҳар кадом дорои мавзӯ, вазифа, ваколат ва воситаҳои ҳуқуқии ба худ хос мебошанд. Бо дарназардошти дастовардҳои муносири илми назорати прокурорӣ ва таҳлили қонунгузориҳои ҷорӣ метавон чунин функцияҳои мақомоти прокуратураро пешбинӣ кард: назорати риоя ва иҷрои қонунҳо; таъкиботи ҷиноятӣ; ҳамохангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо; иштирок дар қори тақмили тавзеҳи қонунҳо; иштирок дар суд; дастгирии айби давлатӣ дар суд; ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиату ҷомеаи давлат; ҳамкориҳои байналхалқӣ.

Назорати прокурорӣ нисбат ба доираи объектҳои муайяни зериназоратӣ амалӣ карда мешавад. Чун қоида, назорати прокурорӣ ҳамчун шакли фаъолияти давлатӣ беинтиҳо набуда, ҳудуди муайяни ҳудро дорад. Ҳудуди назорати прокурорӣ – ҳадди ниҳии фаъолияти прокурорҳоро дар объектҳои назоратӣ ифода карда, сарҳади назорати прокурориро муайян менамояд. Ҳудуди назорати прокурориро омилҳои зерин муайян мекунанд: мавҷудияти объектҳои назоратӣ; мавҷудияти қонунҳои муайян ва бархурдор будани прокурорҳо аз ваколатҳои муайян. Назорати прокурорӣ ба риоя ва иҷрои қонунҳо танҳо нисбат ба он объектҳои паҳн мешавад, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд. Ба сифати объектҳои назорати прокурорӣ вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, шахсони мансабдори онҳо баромад менамоянд. Санҷиши риояи қонунҳо аз рӯи аризаҳо ва дигар маълумотҳо дар бораи вайрон кардани қонуният, ки диққату эътибори бевоситаи прокурорро талаб менамояд, дар сурати зарурат бо ташаббуси прокурор гузаронида мешавад. Даҳолати прокурор ба фаъолияти хоҷагӣ ва иваз намудани вазифаи мақомоти тобеи идора ва мақомоти назорат манъ аст.

Таъиноти конститутсионии мақомоти прокуратураи Тоҷикистон ба амал баровардани назорати прокурорист. Назорати прокурорӣ ҳамчун функцияи асосии мақомоти прокуратура дар солҳои истиқлоли давлатӣ ба як фишанги муҳими таъмини қонуният ва фазои ягонаи ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон табдил ёфтааст. Маҳз дар ҳамин давра, заминаҳои бозғаймиди ҳуқуқӣ ва ташкилӣ барои рушди инкишофи фаъолияти мақомоти прокуратура фароҳам оварда шудаанд⁵³³.

⁵³³ Маҳмудов И.Т. Назорати прокурорӣ ҳамчун шакли муҳим ва мустақили фаъолияти давлатӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2018. № 11. С.181.

Назорати прокурорӣ ҳамчун шакли мустақили фаъолияти давлатӣ бо як қатор нишонаҳои худ аз дигар шаклҳои фаъолияти давлатӣ фарқ мекунад: 1) *назорати прокурорӣ аз номи давлат амалӣ мешавад*. Ин фаъолияти давлатиест, ки аз тарафи низоми ягона ва марказонидашудаи мақомоти прокуратура ба мақсади назорати иҷрои аниқ ва якхелаи қонунҳо дар қаламрави Тоҷикистон ба амал бароварда мешавад; 2) *назорати прокурорӣ аз ҷониби субъектони махсуси ба ин амал ваколатдоршуда – прокурорҳо ба амал бароварда мешавад*. Прокурорҳо ҳамчун намоёндаи ҳокимияти давлатӣ ваколатҳои худро дар доираи қонунгузори амалкунандаи кишвар амалӣ менамоянд; 3) *истисноӣ будани назорати прокурорӣ*. Назорати прокурорӣ ин фаъолияти расмӣ оммавӣ-ҳокимиятии аз ҷониби давлат муқарраршудае мебошад, ки дар асоси шаклу усулҳои бо қонун муайяншуда ба роҳ монда мешавад. Ин фаъолият аз дигар шаклҳои фаъолияти давлатӣ бо он фарқ мекунад, ки таъмини назорати иҷроии қонунҳо ваколати истисноии мақомоти прокуратура ба ҳисоб меравад. Фаъолияти баъзе мақомотҳои давлатӣ, ки хусусияти назоратиро доранд, танҳо ҷиҳати таъмини назорати он қонунҳое равона шудаанд, ки соҳаи алоҳидаи фаъолияти идоравиро танзим мекунанд. Ягон мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти назорати идоравӣ ва ғайриидоравӣ қудрату салоҳияти ба амал баровардани назорати прокурориро оид ба санҷиши иҷрои қонун дар Тоҷикистон надорад; 4) *назорати прокурорӣ доираи васеи таъсиррасонӣ дорад*. Назорати прокурорӣ ба доираи васеи объектҳои назоратӣ, аз ҷумла вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, инчунин шахсони мансабдор паҳн мешавад; 5) *надоштани ваколатҳои маъмурӣ аз ҷониби прокуророн*. Прокурорҳо ҳуқуқи даҳлат кардан ба фаъолияти дохилӣ-хоҷагии корхона, муассиса, ташкилотҳоро надоранд. Прокурорҳо ба мисли намоёндагони шохҳои ҳокимияти иҷроия ваколати бевосита бекор кардани қарорҳои ғайриқонунӣ ва ё очилан бартараф намудани қонуншиканиҳоро надоранд. Дар аксари мавридҳо ҳангоми ошкор намудани қонуншиканӣ прокурор шахсан онҳоро бартараф накарда, танҳо диққати мақомоти дахлдори давлатӣ ва шахсони мансабдорро, ки барои бартараф намудани ин қонуншиканиҳо масъуланд, ҷалб менамояд; 6) *назорати прокурорӣ бо роҳи гузаронидани санҷишҳои прокурори амалӣ карда мешавад*. Санҷишҳои прокурорӣ - маҷмӯи тадбирҳои аз ҷониби мақомоти прокуратура дар доираи ваколатҳои он амалишавандае мебошанд, ки ба арзёбии фаъолияти (амал, беамалӣ, қарори қабулнамудаи) объектҳо ва субъектҳои зериназоратӣ вобаста ба мутобикати онҳо ба Конститутсия ва қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудаанд. Санҷишҳои прокурорӣ воситаи асосии ҳуқуқӣ оид ба ошкор намудани қонуншиканӣ ва ҳолатҳои ба он мусоидаткунанда, муқаррар намудани шахсони гунаҳкор дар содир кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ ва муайян

намудани зарари расонидашуда ба ҳисоб меравад. Илм ва амалияи назорати прокурорӣ намудҳои зерини санҷишҳои прокурориро чудо менамояд: нақшавӣ - дар асоси нақшаҳои қорӣи прокуратура ё воҳиди сохтори дахлдори он дар муҳлатҳои муқарраршуда дар объектҳо ё соҳаҳои муайян гузаронида мешаванд; мақсаднок – вақте ки санҷиши прокурорӣ вобаста ба баррасии ариза ва ё шикояти мушаххас оид ба қонуншиканӣ ба роҳ монда мешавад; маҷмӯӣ – замоне ки дар як маврид ҳолати иҷроӣ як гурӯҳ қонунҳое мавриди санҷиш қарор дода мешаванд, ки муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро танзим мекунанд; мавзӯӣ – вақте ки ҳолати иҷроӣ қонуни мушаххас мавриди санҷиш қарор дода мешавад; муштарак – ба роҳ мондани санҷишҳои прокурорӣи муштарак аз ҷониби прокурорҳои ҳудудӣ якҷо бо прокурорҳои махсусгардонидашуда ё бо намоёндагони дигар мақомоти давлатӣ; назоратӣ (санҷишӣ) – бо мақсади муайян намудани ислоҳ шудан ё нашудани камбудии дар санҷишҳои аввалия ошкоршуда, иҷроӣ воқеии санадҳои эътиноии қаблан ирсолшуда ва то кадом андоза таъсир расонидани чораҳои таъсиррасонии прокурорӣ ба ҳолати беҳшавии вазъи қонуният дар объекти назоратӣ; тақрорӣ - ҳангоми нопурра будани натиҷаҳои он ё зарурати муайян намудани дигар ҳолатҳои қор; намунавӣ - аз ҷониби прокурорҳои соҳибтаҷриба ба роҳ мондани санҷишҳои прокурорӣ бо мақсади барҳурдор намудани кормандони ҷавон аз малакаву маҳорати касбӣ ва шаклу усулҳои пешқадам⁵³⁴.

Дар заминаи нишонаҳои болозикр чунин таърифи назорати прокурориро ҳамчун шакли мустақили фаъолияти давлатӣ пешниҳод менамоем: *“Назорати прокурорӣ - шакли махсуси фаъолияти аз номи давлат амалишавандаи шахсони мансабдори низоми ягона ва мутамарказии мақомоти прокуратура буда, ба мақсади таъмини риоя ва иҷроӣ якхелаи қонунҳо, ба қонунҳо мутобиқат намудани санадҳои ҳуқуқии шахсони мансабдор, таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҷимояи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд, манфиатҳои қонунии ҷомеа ва давлат бо роҳи ошкор намудан, бартараф намудан, огоҳонидани қонунишканӣ ва ба ҷавобгариӣ муқаррарнамудани қонунгузорӣ касбидани шахсони гунаҳкор бо истифода аз ваколат ва воситаҳои ҳуқуқии бо қонунпешбинишуда роҳандозӣ карда мешавад”*.

Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе ниҳоду сохторҳое мавҷуданд, ки фаъолияти онҳо низ ба назорати иҷроӣ қонунҳо равона шудааст. Дар баробари назорати прокурорӣ ҳамзамон падидаи назорати идоравӣ низ амал мекунанд, ки аз ҷониби як қатор сохторҳои гуногуни мақомоти ҳокимияти иҷроия ва идоракунии давлатӣ амалӣ карда мешавад. Онҳо низ то андозае ба назорати иҷроӣ қонунҳо дар соҳаҳои алоҳида масъул мебошанд. Масалан метавон дар ин ҷода мақомоти назорат дар соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли, хадамоти назорати давлатии санитарӣ эпидемиологӣ, хадамоти назорати давлатии фаъолияти фармасевтӣ, хадамоти назорати давлатии фаъолияти тиббӣ,

⁵³⁴ Маҳмудов И.Т. Назорати прокурорӣ ҳамчун шакли муҳим ва мустақили фаъолияти давлатӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2018. № 11. С.183-184.

мақомоти назорати истифода ва ҳифзи муҳити зист, мақомоти назорати истифода ва ҳифзи муҳити зист, мақомоти назорати бехатарии корҳо дар саноат ва соҳаи кӯҳкорӣ, мақомоти назорати энергетикӣ, мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия ва ғ. ном бурд, ки дар боби 9 - и Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июли соли 2013, № 975 тобеияти парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмуриӣ ва тартиби баррасии онҳо аз ҷониби ин сохторҳо пешбинӣ шудаанд. Вале фаъолияти онҳо пурра мазмунӣ фаъолияти назоратиро, ки мақомоти прокуратура анҷом медиҳад, фаро гирифта наметавонад. Зеро ба амал баровардани назорати иҷроӣ қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ин ваколати истисноии прокуратура аст.

Назорати прокурорӣ аз дигар шаклҳои фаъолияти мақомоти назорати идоравӣ бо чунин нишонаҳои худ фарқ мекунад: 1) мақомоти амалисозандаи назорати идоравӣ ба низомии шохҳои ҳокимияти иҷроия дохил мешаванд. Назорати прокурорӣ бошад аз ҷониби мақомоти мустақили давлатӣ - прокуратура, ки ба ягон шохҳои ҳокимияти давлатӣ мансуб нест, амалӣ карда мешавад; 2) назорати прокурорӣ нисбат ба мақомоти назорати идоравӣ ҳамеша аз берун амалӣ карда мешавад. Назорати идоравӣ бошад ҳамеша дар дохили низом амалӣ карда мешавад; 3) назорати идоравӣ на танҳо ба масъалаҳои риояи режими қонуният, инчунин ба мақсаднокии фаъолият низ татбиқ карда мешавад. Мақсади назорати прокурорӣ бошад, танҳо таъмини қонуният аст; 4) назорати прокурори дар фарқият аз мақомоти назорати идоравӣ бидуни даҳлат ба фаъолияти хоҷагӣ ва иваз намудани вазифаи мақомоти тобеи идора ва мақомоти назорат амалӣ карда мешавад. Назорати идоравӣ ба ҳокимияти иҷроия мансубият доранд, онҳо ба фаъолияти оперативӣ-хоҷагӣ даҳлат мекунанд, бо истифода аз ҳокимияти худ қонуншиканиҳои ошкоршударо бевосита бартарф мекунанд, инчунин ҷазои маъмуриӣ татбиқ менамоянд. Ба прокурорҳо бошад иҷроӣ чунин амалҳо хос набуда он хилофи моҳияти назорати прокурорист; 5) ба мақсади бартарф кардани қонуншиканиӣ ва татбиқи ҷазо нисбати шахсони гунаҳкор мақомоти назорати идоравӣ дорои ваколатҳои маъмуриӣ буда, ҳуқуқи мустақилона татбиқи ҷазои маъмуриро доранд. Барои назорати прокурори бошад чунин ваколатҳо хос набуду, прокурорҳо ҳуқуқи татбиқи ҷазоҳои маъмуриро надооранд; 6) назорати прокурорӣ дар ҳама ҳолат нисбат ба санҷиши ҳолатҳои мушаххаси фаъолияти сохторҳои зериназоратӣ паҳн гашта, ҳудуди назорати идоравӣ бошад бесарҳад аст; 7) фаъолияти мақомоти амалисозандаи назорати идоравӣ ба мавзӯи назорати прокурорӣ дохил шуда, ҳолати баракси он имконнопазир аст; 8) мақомоти амалисозандаи назорати идоравӣ ҳолатҳои қонуншиканиро бо истифода аз ҳокимияти худ бартараф карда метавонанд; 9) Ҳудуди назорати прокурорӣ дар муқоиса нисбат ба назорати идоравӣ васеътар аст, зеро он аз номи давлат амалӣ карда шуда фаъолияти тамоми сохторҳои назорати идоравиро ҳамроҳанг месозад⁵³⁵.

⁵³⁵ Махмудов И.Т. Прокурорский надзор за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности: проблемы теории, практики и законодательной регламентации. – Душанбе: «Ирфон», 2010. С.143-144.

Мазмуни моддаи 94 Конституция ба ҳамкориҳои Прокурори генералӣ ва мақомоти прокуратура бо дигар шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла мақоми қонунгузор ва иҷроия далолат менамояд.

Моҳияти масъалаи мазкур дар он ифода мегардад, ки прокуратура бо шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ҳамкориҳои судмандро амалӣ менамояд. Ҷой ва мавқеи мақомоти прокуратура дар он ифода меёбад, ки он ҳамчун унсури низоми боздорӣ ва мувозинат на танҳо шохаҳои алоҳидаи ҳокимиятро аз амалҳои ғайриқонунӣ ва беасос боз медорад, инчунин ҳамроҳангӣ ва ҳамкориҳои онҳоро ба мақсади таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд таъмин менамояд.

Ҳамкориҳои мақомоти прокуратура бо шохаи ҳокимияти қонунгузор дар он ифода мегардад, ки Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷлосияҳо, ҷаласаҳои якҷоя ва алоҳидаи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок карда метавонад. Аз ҷумла оид ба вазъи риояи қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ба Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот манзур менамояд ва метавонад дар ҷаласаи Маҷлиси намояндагон иштирок карда оид ба вазъи қонуният дар мамлакат гузориш пешниҳод намояд. Ба ин васила таваҷҷуҳи аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагонро дар хусуси зарурати тақмили қонунгузорӣ тавассути қабули қонунҳои нав ва ё ворид намудани тағйири иловаҳо ҷалб месозад. Гузашта аз ин мувофиқи муқаррароти банди 4 моддаи 56 Конституция Маҷлиси Миллӣ барои ба вазифа таъин кардан ва аз вазифа озод кардан Прокурори генералӣ ва муовинони ӯ ризоият медиҳад. Ҳамкориҳои мақомоти прокуратура инчунин бо мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин зимни роҳандозӣ намудани масъалаи ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани узви Маҷлиси Миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ифода меёбад. Дар асоси Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқи узви Маҷлиси Миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 23 июли соли 2001, № 221 нисбати узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон танҳо Прокурори генералии Тоҷикистон метавонад парвандаи ҷиноятӣ оғоз намояд. Масъалаи маҳрум намудани дахлнопазирии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон низ бо пешниҳоди Прокурори генералӣ аз ҷониби Маҷлиси дахлдор ҳал карда мешавад. Инчунин дохил шудан ба манзили истиқоматӣ ё устои қорӣ узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон, ба нақлиёти шахсӣ ё хизмати ӯ, дар он ҷо гузаронидани кофтуков, ёфта гирифтани, ғӯш кардани гуфтугӯи телефонӣ ва дигар сӯҳбатҳои ӯ, кофтукови шахсии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон, инчунин гирифтани мукотибот, молу мулк ва ҳуҷҷатҳои ӯ танҳо бо дархости Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷозати суди дахлдор фақат бо иртибот доштан ба парвандаи ҷиноятии оғозгардида нисбат ба узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон сурат гирифта метавонад.

Мувофиқи Конститутсия шакли идораи Ҷумҳурии Тоҷикистон президентӣ мебошад. Бо дарназардошти муҳимияти мансаби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми шоҳаи ҳокимияти олии давлатӣ боби 4-уми Конститутсия Президент ном дошта мувофиқи моддаи 64 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) ба ҳисоб меравад. Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдориву бардавомии давлат, мураббагии ҷаҳонияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад. Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳ аст, ки дар аксарияти кишварҳои бо шакли идоракунии президентӣ асосёфта механизмҳои гуногуни таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини волияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи манфиатҳои ҷомеаву давлат, мубориза бо ҷинояткорӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо созмон дода мешаванд, ки дар амалишавии ваколатҳои Сарвари давлат нақши муассир доранд. Дар ин ҷода бешак, таъсиси мақомоти прокуратура ва мансаби Прокурори генералӣ дар мамлакат аз василаҳо ва фишангҳои муҳими амалисозии ваколатҳои Президенти кишвар дар самти таъмини қонуният ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба шумор меравад. Дар асоси банди 9 моддаи 69-и Конститутсия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ризоияти Маҷлиси Миллӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод менамояд.

Мақомоти прокуратура ҳамзамон бо дигар мақомоти шоҳаи ҳокимияти иҷроия низ ҳамкориҳои судмандро анҷом медиҳад. Зимнан бояд таъкид намуд, ки аксарияти мақомоти амалисозандаи ҷаҳонияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ ба шоҳаи ҳокимияти иҷроия мансуб буда, табиист, ки ҷаҳонияти онҳо дар ин самт бо мақсади ба даст овардани вазифаҳои мурофиавӣ ҷиноятӣ дар ҳамкорӣ бо прокурор ва ё тахти назорати прокурорӣ амалӣ карда мешавад.

Воқеияти имрӯзаи қонунгузорию амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон собит месозад, ки прокуратура бо шоҳаи ҳокимияти судӣ дар самти таъмини адолати судӣ ва иҷтимоӣ дар кишвар ҳамкориҳои судмандро бо дарназардошти эҳтироми принсипи мустақилияти судҳо амалӣ менамояд. Яке аз самтҳои асосии ҷаҳонияти прокуратура ин иштирок дар суд аст. Прокурорҳо мувофиқи қонунгузорию мурофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти принсипи конституционии мувоҳисавӣ ва баробарии тарафҳо мавриди баррасии парвандаҳо дар суд иштирок намуда дар ба амал баровардани адолати судӣ, таъмини қонуният, ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои иштирокчиёни мурофиа мусоидат намуда, нисбати санадҳои ғайриқонунӣ ва беасоси судҳо эътироз меоранд. Ба ин васила прокурорҳо функсияи мурофиавии таъкиботи ҷиноятӣ, дастгирии айби давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манифатҳои инсон, ҷомеаву давлатро амалӣ месозанд.

Дар хусуси ҷой ва мавқеи прокуратура дар сохтори давлатӣ, инчунин мансубияти прокуратура ба ин ё он шоҳаи ҳокимияти давлатӣ андешаву назарҳои шоиста ва қобили мулоҳиза ҷой доранд.

Ба мавқеи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти давлатӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо кормадони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бахшида ба чашни 80 солагии мақомоти прокуратураи Тоҷикистон баҳои арзанда дода буданд: «Прокуратура яке аз сохторҳои муҳимтарини низоми давлатдорӣ буда, ба ягон шоҳаи ҳокимият таалуқ надорад ва иҷроии ҳатмии қонунҳоро аз ҷониби тамоми шоҳаҳои ҳокимият, корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳо ва шахрвандон назорат намуда, дар мамлакат фазои ягонаи ҳуқуқиро фароҳам меорад»⁵³⁶.

Профессор Раҳимзода М.З. (Раҳимов М.З.) дар пайвандӣ ба мавзӯи таҳқиқшаванда таъкид менамояд, ки дар шароити Тоҷикистон прокуратура ба ягон низоми ҳокимияти давлатӣ дохил нашуда, яке аз функсияҳои низоми худнигоҳдорӣ ва бароварвазнро бо роҳи татбиқ намудани чораҳои рафъсозандаи вайронкунии қонун фаъолияти ҳар яке аз шоҳаҳои ҳокимиятро дар доираи фазои конститутсионӣ таъмин менамояд. Мавсуф прокуратураро дар шароити имрӯз яке аз аввалин ва самараноктарин ташкилоти ҳифзкунандаи ҳуқуқ эътироф менамояд⁵³⁷.

Мувофиқи нуқтаи назари профессор Маҳмудзода М.А. мақомоти прокуратура ягона мақомоти давлатие мебошад, ки самти фаъолияти густурдаи он ба таъмини назорати иҷроии ҳақиқ ва яхелаи қонунҳо дар қаламрави кишвар равона гардидааст ва дар шароити муосир прокуратура ҳамчун низоми ягонаи марказонидашуда қудрату тавоноии дахлдорро бобати иҷроии ин функсияи муҳим дорост⁵³⁸.

Мувофиқи нуқтаи назари профессор Искандаров З.Ҳ. прокуратура дар масири таърих нахуст ҳамчун сохтори ҳокимияти иҷроия таъсис ёфта, бо мурури пешрафт ва тағйирёбии асосҳои конститутсионии давлат имрӯзҳо ба як мақомоти мустақили давлатӣ табдил ёфтааст⁵³⁹.

Дар китоби тозанашири ҳеш Прокурори генералии мамлакат Раҳмон Ю.А ба маврид таъкид менамояд, ки назорати прокурорӣ як шакли мустақили фаъолияти давлатие мебошад, ки аз ҷониби Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он бо мақсади ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, соҳибхитиёриву истиқлолияти давлатӣ, асосҳои сохтори демократии давлат ва ҷомеа тавассути таъмин намудани волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо роҳи санҷиши риояи ҳақиқ ва иҷроии яхелаи қонунҳо, новобаста аз таъсироту манфиатҳои маҳаллӣ ва идоравӣ тибқи қонун ба амал бароварда мешавад⁵⁴⁰.

⁵³⁶ Ниг.: Народная газета. № 1. 5 января 2005 г.

⁵³⁷ Раҳимов М.З. Инкишофи қонунгузорӣ оид ба прокуратура дар даврони истиқлолият // Қонуният (мачаллаи илмию амалӣ ва назариявии Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон). Душанбе, 2012. № 3. (нашри махсус). – С. 27.

⁵³⁸ Маҳмудзода М.А. Прокуратура сарчашмаи таъмини адолату қонуният аст // Қонуният. № 1-2017. – С. 11.

⁵³⁹ Искандаров З.Х. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность // Правовая жизнь (научно-информационный журнал). Душанбе, №4 (20). 2017. – С. 69-70.

⁵⁴⁰ Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 390 саҳ. С.8.

Профессор Мелкумов В.Г. ханӯз дар марҳилаи рушди илму амалияи назорати прокурорӣ дар даврони Шӯравӣ назорати олии прокурориро низ ҳамчун шакли мустақили фаъолияти давлатӣ эътироф намуда буд⁵⁴¹.

Ба ақидаи профессор А.М. Диноршоев, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мақомоти давлатие арзи ҳастӣ доранд, ки дар низоми шоҳаҳои ҳокимият мавқеи онҳо норавшан мондааст. Ба ин мақомотҳо ӯ прокуратура ва бонки миллиро шомил намудааст. Аз ин рӯ, дар асоси таҳлили қонунгузории амалкунанда ба хулосае омадааст, ки прокуратура ва бонки миллӣ ба шоҳаи ҳокимияти иҷроия мансуб мебошанд⁵⁴².

Ба андешаи олими давлатшиносии тоҷик А. Имомов прокуратура мувофиқи усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба шоҳаи ҳокимияти судӣ мансуб мебошад⁵⁴³.

Муҳаққиқи ҷавон Исмоилзода С.А. дар таҳқиқоти диссертсионии худ ба чунин хулосае омадааст, ки прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон институти мустақили давлативу ҳуқуқӣ ба ҳисоб рафта, низоми мутамаркази алоҳидаву мустақили мақомоти ҳокимияти давлатиро ташкил медиҳад. Он ба таври комил ба ягон шоҳаи ҳокимият давлатӣ шомил набуда, ба сифати мақомоти мустақили ҳокимияти давлатӣ баромад менамояд, ки метавонад миёни ҷамаи шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ низоми боздориро амалӣ созад⁵⁴⁴.

Таҳлили меъёрҳои Конститутсия дар бораи мавқеъ, функцияҳо ва ҷойи он дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ бозгӯи онанд, ки мақомоти прокуратура дар низоми давлатӣ мавқеи хосса дошта ба ягон шоҳаи ҳокимияти давлатӣ мансуб набуда, бо онҳо ҳамкориҳои зичро амалӣ менамояд.

Ҳамин тариқ, прокуратура ҳамчун мақомоти мустақили давлатӣ дар сохтори давлатии Тоҷикистон мавқеи хосса ва шоистаро касб намуда, дар масири 33-соли Истиқлоли давлатӣ дар ҳамоҳангӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар самти таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи мустақилият ва соҳибхитиярии кишвар, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пешгириву ошкоркунии ҳуқуқвайронкуниҳо ва мубориза бо ҷинояткорӣ ба нафъи пешрафти Тоҷикистони азиз хизматҳои арзанда ва назаррасро анҷом дода истодааст.

Адабиёт:

1. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Шарқи Озод. 2009. 520 саҳ.
2. Маҳмудов И.Т. Заминаҳои ҳуқуқии таҳия, қабул ва тақмили

⁵⁴¹ Мелкумов В.Г. Советская прокуратура и проблемы общего надзора. Автореферат на соиск. ... д.ю.н. Душанбе. 1971. – С. 8.

⁵⁴² Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Автореф. ... канд. юрид. наук. Душанбе, 2006. – С. 7-8.

⁵⁴³ Имомов А. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, «Матбуот». 2007. С. 425.

⁵⁴⁴ Исмоилзода С.А. Мавқеи конституционӣ-ҳуқуқии мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.02. Душанбе. 2020. С. 12.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар ҳошияи Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024) // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 9. С. 257.

3. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Душанбе: «Сино», 2018. – 784 с.

4. Прокурорский надзор. Российская прокуратура в правовом демократическом государстве: Учебник / под ред. А.Я. Сухарева. – 2-е изд., прораб. и доп. – М: Норма, 2008. – 404 с.

5. Маҳмудов И.Т. Назорати прокурорӣ ҳамчун шакли муҳим ва мустақили фаъолияти давлатӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2018. № 11. С.181.

6. Махмудов И.Т. Прокурорский надзор за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности: проблемы теории, практики и законодательной регламентации. – Душанбе: «Ирфон», 2010. – С. 143-144.

7. Народная газета. № 1. 5 января 2005 г.

8. Раҳимов М.З. Инкишофи қонунгузорӣ оид ба прокуратура дар даврони истиқлолият // Қонуният (мачаллаи илмию амалӣ ва назариявии Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон). Душанбе, 2012. № 3. (нашри махсус). – С. 27.

9. Маҳмудзода М.А. Прокуратура сарчашмаи таъмини адолату қонуният аст //Қонуният. 2017. № 1. – С.11.

10. Искандаров З.Х. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность // Правовая жизнь (научно-информационный журнал). Душанбе, 2017. №4 (20). – С. 69-70.

11. Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 390 сах.

12. Мелкумов В.Г. Советская прокуратура и проблемы общего надзора. Автореферат на соиск. ... д.ю.н. Душанбе. 1971. – С. 8.

13. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Автореф. ... канд. юрид. наук. Душанбе, 2006. С. 7–8.

14. Имомов А. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, «Матбуот». 2007. – С. 425.

15. Исмоилзода С.А. Мавқеи конститутсионӣ-ҳуқуқии мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.02. Душанбе. 2020. – С. 12.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ АДВОКАТӢ ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ: ЧАНБАҲОИ МИЛЛӢ ВА БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ғанизода Умед Ғанӣ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, ассистенти
кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ
Тел.: +992 985 24 7323
Email: ganizoda_u_g@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Искандаров З.Ҳ., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Маҳмудов И.Т., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Мақола ба таҳлили нақши фаъолияти адвокатӣ дар муурофияи ҷиноятӣ ҳамчун механизми асосии ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахс бахшида шудааст. Ба таҳлили асосҳои ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти адвокатҳо, инчунин нақши онҳо дар ҳимояи манфиатҳои гумонбарон, айбдоршавандагон ва ҷабрдидагон диққати махсус дода мешавад. Масъалаҳои мубрами марбут ба таъмини дастрасӣ ба кӯмаки ҳуқуқии касбӣ ва сифати он таҳқиқ карда мешаванд. Муаллиф самтҳои барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти адвокатӣ бо мақсади эҷоди эътимод ба низоми адлия ва таъмини баробарии тарафҳо дар муурофияи ҷиноятӣ пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: фаъолияти адвокатӣ, муурофияи ҷиноятӣ, ҳуқуқ ба ҳимоя, нақши адвокат, кӯмаки ҳуқуқӣ

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: НАЦИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ

Ғанизода Умед Ғани,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
ассистент кафедры судебного права и
прокурорского надзора
Тел.: +992 985 24 7323
Email: ganizoda_u_g@mail.ru

Научный руководитель: Искандаров З.Ҳ., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Маҳмудов И.Т., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Статья посвящена анализу роли адвокатской деятельности в уголовном процессе как ключевого механизма защиты прав и свобод личности. Особое внимание уделяется анализу правовых основ, регулирующих деятельность адвокатов, а также их роли в защите интересов подозреваемых, обвиняемых и потерпевших. Исследуются актуальные проблемы, связанные с обеспечением доступа к профессиональной юридической помощи и её качеством. Автор предлагает направления для повышения эффективности адвокатской деятельности с целью укрепления доверия к системе правосудия и обеспечения равенства сторон в уголовном процессе.

Ключевые слова: адвокатская деятельность, уголовный процесс, право на защиту, роль адвоката, юридическая помощь.

LEGAL REGULATION OF ADVOCACY IN CRIMINAL PROCEEDINGS: NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS

Ghanizoda Umed Ghani,

Tajik national University, faculty of law,
assistant of the Department judicial law
and prosecutorial supervision

Phone: +992 985 24 7323

Email: ghanizoda_u_g@mail.ru

Research supervisor: Iskandarov Z.H., Doctor of Law, Professor.

Reviewer: Mahmudov I.T., Candidate of Law, Associate Professor

Abstract: The article analyzes the role of advocacy in criminal proceedings as a key mechanism for protecting individual rights and freedoms. Special attention is paid to the analysis of the legal framework governing the activities of lawyers, as well as their role in protecting the interests of suspects, accused and victims. The current problems related to ensuring access to professional legal assistance and its quality are investigated. The author suggests ways to improve the effectiveness of advocacy in order to strengthen confidence in the justice system and ensure equality of the parties in criminal proceedings.

Keywords: advocacy, criminal proceedings, the right to defense, the role of a lawyer, legal assistance.

Адвокатура, как важнейший институт правовой системы, играет ключевую роль в обеспечении прав человека, особенно в контексте уголовного процесса. В условиях современного общества, где соблюдение прав и свобод личности становится приоритетом для большинства государств, адвокатура выступает в качестве защитника интересов граждан, обеспечивая их право на справедливый суд и надлежащую правовую помощь. Республика Таджикистан, как правовое государство, также стремится к укреплению института адвокатуры, понимая его значение для защиты прав человека и установления правопорядка.

Уголовный процесс, как одна из наиболее чувствительных сфер права, требует особого внимания к правам человека. Применение уголовного преследования должно происходить с соблюдением всех норм и стандартов, предусмотренных как внутренним, так и международным правом. Адвокатура, как независимый и самостоятельный институт, обеспечивает защиту прав обвиняемых и потерпевших, выступая в роли посредника между гражданами и государственными органами. Важность адвокатуры в уголовном процессе невозможно переоценить, так как она не только защищает права клиентов, но и способствует формированию правосознания общества, укреплению доверия к судебной системе.

Гарантии прав человека в уголовном процессе включают в себя множество аспектов, таких как право на защиту, право на справедливое судебное разбирательство, право на презумпцию невиновности и другие. Эти гарантии должны быть обеспечены на всех этапах уголовного производства — от стадии предварительного расследования до судебного разбирательства и исполнения наказания. Адвокатура, обладая необходимыми знаниями и опытом, играет решающую роль в реализации этих прав, обеспечивая доступ к правосудию для всех граждан, независимо от их социального статуса или финансовых возможностей.

Правовое государство невозможно без гарантии реализации права на защиту. В уголовном процессе эта гарантия обеспечивается адвокатурой как независимым институтом, уполномоченным защищать права и свободы личности. В условиях глобализации и интеграции международных стандартов в национальные правовые системы анализ правового регулирования адвокатской деятельности становится особенно актуальным.

Юридическую помощь на профессиональной основе. В современной науке большинство ученых, занимающихся исследованиями в области адвокатуры и адвокатской деятельности, сходятся во мнении, что адвокатской деятельностью является юридическая помощь, оказываемая на профессиональной основе физическим и юридическим лицам путем правового консультирования, организации защиты или представительства интересов в конституционном, гражданском, арбитражном, административном и уголовном судопроизводстве.⁵⁴⁵

Конституция Республики Таджикистан является основным источником права, который закрепляет ключевые положения, регулирующие деятельность адвокатуры, а также права граждан на защиту своих интересов. Особое значение в этой системе имеют статьи 19 и 92, которые закладывают правовые основы для обеспечения граждан квалифицированной юридической помощью и определяют статус адвокатуры как независимого института правового государства.

Статья 19 Конституции, даёт гарантию, что лицо вправе с момента задержания пользоваться услугами адвоката.⁵⁴⁶ Также данная норма

⁵⁴⁵ Смоленский М. Б. Адвокатская деятельность и адвокатура Российской Федерации. Серия «Высшее образование» — Ростов н/Д: «Феникс», 2004. — 256 с

⁵⁴⁶ Конституция Республики Таджикистан 1994 г. С изм. и. доп. 1999, 2003, 2016 г.

закрепляет принцип, согласно которому каждый имеет право на получение квалифицированной юридической помощи. Это положение является фундаментальным для построения эффективной правовой системы, так как оно предоставляет каждому человеку возможность защищать свои права и интересы посредством профессиональной юридической поддержки. Особенно важно это в рамках уголовного процесса, где защита прав подозреваемых и обвиняемых требует высокой степени профессионализма. Государство обязуется создать такие условия, чтобы юридическая помощь была доступной для всех категорий граждан, включая малоимущих. В этой связи действуют механизмы предоставления бесплатной юридической помощи, которые должны обеспечивать равные возможности в доступе к правосудию.

Статья 92 Конституции Республики Таджикистан играет важную роль в защите прав граждан, гарантируя предоставление юридической помощи на всех стадиях уголовного процесса. Юридическая помощь, гарантированная статьей 92, охватывает все стадии следствия и судебного разбирательства. На досудебной стадии это право обеспечивает подозреваемому или обвиняемому доступ к адвокату с самого момента задержания или возбуждения уголовного дела. Это соответствует международным стандартам, закрепленным в Международном пакте о гражданских и политических правах (статья 14), который требует обеспечения права на защиту с самого начала производства⁵⁴⁷. В рамках судебного разбирательства юридическая помощь позволяет обеспечить равноправие сторон и защитить интересы обвиняемого перед судом. Кроме того, помощь предоставляется и на стадии апелляционного или кассационного обжалования решений суда, что подтверждает важность защиты прав граждан на всех этапах процесса.

Особую значимость имеет положение статьи о том, что организация и порядок деятельности адвокатуры и других форм оказания юридической помощи должны регулироваться отдельным законом. Это свидетельствует о признании адвокатуры самостоятельным институтом, независимым от государственных органов. Независимость адвокатской деятельности играет ключевую роль в обеспечении справедливого правосудия, поскольку адвокаты должны свободно и беспристрастно представлять интересы своих клиентов. Закон РТ регулирует основные аспекты деятельности адвокатуры, включая порядок допуска к профессии, обеспечение профессиональной этики, независимость адвокатов и их защиту от возможного преследования в связи с профессиональной деятельностью.

Кроме того, статья 92 упоминает "другие формы оказания юридической помощи", что открывает возможности для внедрения современных форм предоставления таких услуг. Это может включать развитие государственных программ бесплатной юридической помощи, использование технологий для предоставления дистанционных консультаций, а также участие юридических клиник и других организаций

⁵⁴⁷ Международный пакт о гражданских и политических правах *Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Вступил в силу 23 марта 1976 года*

в защите прав граждан. Такое разнообразие форм позволяет охватить большее количество нуждающихся в юридической поддержке, включая уязвимые группы населения, такие как малообеспеченные граждане, женщины, дети и лица с ограниченными возможностями.

Для реализации вышеуказанных положений был принят Закон Республики Таджикистан "Об адвокатуре и адвокатской деятельности" (в редакции Закона РТ от 23.11.2015г. №1237, от 14.05.2016г. №1311, от 24.02.2017г. №1391, от 04.07.2020г. №1704, от 03.01.2024. №2023). Этот нормативный акт закрепляет основные принципы деятельности адвокатов, включая

- законность;
- независимость адвокатов и адвокатской деятельности;
- обеспечение качественной правовой помощи;
- равноправие адвокатов;
- невмешательство в адвокатскую деятельность;
- обязательность членства адвоката в Союзе адвокатов;
- уважение и защита адвокатом прав, свобод и интересов доверителя.

Закон также определяет порядок организации адвокатуры, регулирует вопросы лицензирования и дисциплинарной ответственности адвокатов.

В уголовном процессе адвокат выполняет роль защитника, который отстаивает права и интересы клиента, обеспечивая равенство сторон и справедливость судопроизводства. Согласно уголовному процессуальному кодексу, статья 49 «в качестве защитников допускаются адвокаты. По определению суда, постановлению судьи, прокурора, следователя и дознавателя в качестве защитника могут быть допущены в производстве по делу близкие родственники и законные представители задержанного, подозреваемого, обвиняемого и подсудимого. В части второй, указывается что защитник допускается к участию в уголовном деле с момента вынесения в отношении лица постановления о возбуждении уголовного дела, а также с момента фактического задержания подозреваемого».⁵⁴⁸

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан закрепляет права адвоката на всех стадиях процесса. Органы дознания, следствия, прокуратуры и суда обязаны в ходе дознания, судебного разбирательства обеспечить адвокатом лицо, в отношении которого возбуждено уголовное дело, как таковые органы обязаны предоставлять

⁵⁴⁸ Уголовно процессуальный кодекс от 21.07.2010г. №618 [Электронный ресурс: <https://ncz.tj/content/%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD>]. Дата обращения: 05.11.2024г.

возможность защиты обвиняемому и подсудимым, а также защищать их личные и имущественные права.⁵⁴⁹

Статья 53 Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан определяет права защитника в уголовном процессе, закрепляя широкий перечень полномочий, которые обеспечивают эффективную юридическую помощь подозреваемому или обвиняемому.⁵⁵⁰ Эта статья является важным инструментом для реализации права на защиту, закрепленного в Конституции и международных стандартах правосудия.

Согласно статье, защитник с момента допуска к делу имеет право знать, в чем подозревается или обвиняется лицо, чьи интересы он представляет. Это включает возможность ознакомиться с постановлением о возбуждении уголовного дела, решением о привлечении к уголовной ответственности, а также с обвинительным актом. Такое право гарантирует осведомленность защитника о сути обвинений, что является основой для разработки эффективной стратегии защиты.

Одним из ключевых положений статьи является право защитника беспрепятственно проводить беседы с подзащитным наедине, без ограничений по их количеству и продолжительности. Это условие создает необходимую конфиденциальность и обеспечивает доверительное взаимодействие между адвокатом и подзащитным. Данное право важно для подготовки защиты и недопущения давления на подзащитного со стороны следственных органов.

Защитник также вправе собирать и предоставлять доказательства, которые необходимы для защиты интересов клиента. Это включает возможность участия в следственных действиях, проводимых как по инициативе следователя, так и по ходатайству самого защитника. Присутствие адвоката на таких стадиях процесса помогает контролировать законность процедур, предотвращать нарушения прав подзащитного и укреплять позицию защиты.

Особое значение имеет право защитника знакомиться с материалами дела на различных стадиях процесса. Например, он имеет доступ к протоколам задержания, постановлениям о применении меры пресечения и другим документам, предъявленным подзащитному. После завершения дознания или предварительного следствия защитник вправе изучить все материалы дела, выписывать любые сведения, что позволяет выстраивать защиту на основе полного объема информации.

⁵⁴⁹ Махмудов Махкам, Худоев Бахтиёр. Мақомоти хифзи ҳуқуқи Тоҷикистон. - Душанбе: "ЭР-граф", 2008. - 320 сах.

⁵⁵⁰ Уголовно процессуальный кодекс от 21.07.2010г. №618 [Электронный ресурс: <https://ncz.tj/content/%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD>].
Дата обращения: 05.11.2024г.

Кроме того, защитник может заявлять ходатайства, отводы, обжаловать действия и решения следователей, прокуроров и судей, а также участвовать в рассмотрении этих жалоб. Это предоставляет ему возможности активно влиять на ход уголовного процесса и защищать интересы клиента в случае процессуальных нарушений.

На судебной стадии защитник имеет право участвовать в разбирательстве в суде первой инстанции, выступать в судебных прениях и подавать возражения на жалобы и протесты. Это включает право участвовать в кассационных или надзорных заседаниях суда, а также в пересмотре дела по вновь открывшимся обстоятельствам. Такое участие обеспечивает реализацию принципов состязательности и равенства сторон в судебном процессе.

Международные стандарты, регулирующие деятельность адвокатуры, играют важную роль в обеспечении независимости и безопасности адвокатов. К основным международным документам относятся:

1. **Основные принципы ООН о роли юристов (1990 г.).** Этот документ обязывает государства гарантировать адвокатам возможность свободно выполнять свои профессиональные обязанности без страха преследования, вмешательства или давления. В Принципах подчеркивается, что адвокат должен иметь доступ ко всем необходимым материалам и беспрепятственно общаться с клиентом.

2. **Гаванские принципы (1990 г.).** Эти принципы акцентируют внимание на важности соблюдения профессиональной этики, конфиденциальности и недопустимости вмешательства в деятельность адвокатов. Они также подчеркивают необходимость защиты адвокатов от угроз и репрессий.

3. **Рекомендации Совета Европы № R(2000)21.** Документ содержит меры по защите адвокатов, включая обеспечение их доступа к материалам дела, свободу общения с клиентами и защиту от необоснованных обвинений.

Эти документы формируют универсальные стандарты, которые могут быть адаптированы национальными законодательствами. Интеграция международных стандартов в национальное законодательство Республики Таджикистан способствует улучшению правового регулирования адвокатской деятельности. Например, Основные принципы ООН нашли отражение в законе "Об адвокатуре и адвокатской деятельности". Однако практика их реализации требует дальнейшего совершенствования. Одной из ключевых проблем является обеспечение независимости адвокатов. Международные нормы требуют создания условий для их безопасной деятельности на всех стадиях уголовного процесса.

В заключении хочется отметить, что адвокатская деятельность в уголовном процессе играет ключевую роль в защите прав и свобод личности, обеспечивая реализацию фундаментальных принципов правового государства. Как национальные, так и международные нормы акцентируют важность предоставления квалифицированной юридической помощи, гарантирующей справедливое судопроизводство и равноправие сторон.

В Республике Таджикистан законодательная база, включая Конституцию, Уголовно-процессуальный кодекс и закон "Об адвокатуре и адвокатской деятельности," создает прочные основы для деятельности адвокатуры, подчеркивая её независимость, профессионализм и доступность. Статьи 19 и 92 Конституции закрепляют гарантии права на защиту, что соответствует международным стандартам, таким как Основные принципы ООН о роли юристов и Гаванские принципы.

Однако реализация этих норм на практике требует дальнейшего совершенствования. Важнейшими направлениями развития остаются обеспечение реальной независимости адвокатов, доступ к профессиональной помощи для всех слоёв населения и интеграция современных технологий в предоставление юридических услуг.

Международные стандарты, адаптированные к национальному контексту, способны повысить эффективность адвокатской деятельности, что, в свою очередь, укрепит доверие граждан к судебной системе и институтам государства. В условиях глобализации и растущей взаимозависимости правовых систем роль адвокатуры как гаранта прав человека продолжает возрастать, подтверждая её значимость для укрепления принципов верховенства закона и правопорядка.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан 1994 г. С изм. и. доп. 1999, 2003, 2016 г.
2. Махмудов Маҳкам, Худоёров Бахтиёр. Мақомоти хифзи ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: "ЭР-граф", 2008. – 320 сах.
3. Международный пакт о гражданских и политических правах Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Вступил в силу 23 марта 1976 года
4. Смоленский М. Б. Адвокатская деятельность и адвокатура Российской Федерации. Серия «Высшее образование» — Ростов н/Д: «Феникс», 2004. — 256 с
5. Уголовно процессуальный кодекс от 21.07.2010г. №618 [Электронный ресурс:
<https://ncz.tj/content/%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD>]. Дата обращения: 05.11.2024г.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (ИХТИСОС:
12.00.10) – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)**

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА**

Кодиров Некруз Абдулмаджидович,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
заведующий кафедрой международного
права, кандидат юридических наук,
доцент
Тел.: (+992) 905808686.
Email: master.nek@mail.ru

Кодиркулов Хуршед Рахмонович,
Таджикский национальный
университет, юридический факультет,
доцент кафедры международного
права, кандидат юридических наук
Тел.: (+992) 917-16-40-92
E-mail: khurshed.inis@gmail.com

Аннотация: Данная статье посвящена вопросам совершенствования отдельных отраслей, институтов и норм при сохранении основополагающих принципов международного права. Речь идёт о направлениях, по которым может идти развитие международного права. В этой связи анализируются актуальные проблемы международного права как преступлений совершаемых в киберпространстве и создание современного и эффективного механизма сотрудничества в этой сфере, объективная необходимость разработки международно-правовых норм, регулирующих связанные с искусственным интеллектом, вопросы развития международно-правового регулирования защита окружающей среды, международный терроризм и права государства на самооборону, реформирование таких основных органов ООН, как Совет безопасности, повышения роли Генеральной Ассамблеи ООН.

Ключевые слова: международное право, мировой правопорядок, суверенитет государства, глобализация, международные отношения, защита окружающей среды, ООН, Устав ООН.

ВАЗЪИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Қодиров Некруз Абдулмачидович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, мудири
кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Тел.: (+992) 905808686.
Email: master.nek@mail.ru

Қодиркулов Хуршед Раҳмонович,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, дотсенти
кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
Тел.: (+992) 917-16-40-92.
Email: khurshed.inis@gmail.com

Фишурда: Мақола мазкур ба масъалаҳои тақмили баъзе соҳаву падидаҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳошияи нигоҳ доштани принципҳои бунёдии ҳуқуқи байналмилалӣ бахшида шудааст. Дикқати асосӣ ба он самтҳои меравад, ки аз рӯи онҳо рушди ҳуқуқи байналмилалӣ сурат мегирад. Дар ин чода суҳан чунин муамоҳои ҳуқуқи байналмилалии муосир ба монанди ҷинойтҳои, ки дар фазои киберӣ содир шудаанд ва механизми ҳамкории давлатҳо дар ин самт, зарурати коркарди меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ вобаста ба муносибатҳои, ки ба зехни сунъӣ рабт дорад, масъалаҳои марбут ба рушди танзими ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, терроризми байналмилалӣ ва ислоҳот дар чунин мақомоти асосии СММ, ба монанди Шурои амният, Маҷмаи умумӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалӣ, тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ, соҳибхитӣҳои давлат, глобализатсия, муносибатҳои байналмилалӣ, Оиномаи СММ, СММ.

CURRENT STATE AND PROSPECTS DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LAW

Qodirov Nekruz Abdumajidovich,
Tajik National University, Faculty of
Law, Head of the Department of
International Law, Candidate of Legal
Sciences, docent
Тел.: (+992) 905808686.
Email: master.nek@mail.ru

Qodirkulov Khurshed Rahmonovich,
Tajik national university, faculty of law,
Associate professor of the department of
international law, candidate of legal
sciences,
E-mail: khurshed.inis@gmail.com
Тел.: (+992) 917-16-40-92

Annotation: This article is dedicated to the improvement of certain industries, institutions and norms while preserving the fundamental principles of international law. It is about directions in which the development of international law can proceed. In this regard, the current problem of international law, such as crimes committed in cyberspace and the creation of a modern and effective mechanism of cooperation in this area, the objective need to develop international legal norms governing artificial intelligence, questions of the development of international legal regulation, environmental protection, international terrorism are analyzed. and the state's right to self-defense, reforming such key UN bodies as the Security Council, increasing the role of the UN General Assembly.

Key words: international law, world legal order, state sovereignty, globalization, international relations, environmental protection, UN, UN Charter.

Международное право развивается на протяжении всей истории человечества и этот закономерный процесс будет продолжаться. Это говорит о том, что международное право не стоит на месте. Разумеется, рассматривать этот процесс невозможно без понимания того, на какой основе будут развиваться отношения между государствами как основными, первичными субъектами международного права.

Любой мировой правопорядок равно или поздно испытывает воздействия двух посягающих на него тенденций: переопределение легитимности, либо значительные изменение в балансе сил. Первая тенденция возникает, когда международные договоренности изменяются коренным образом – от них отказываются те, на ком лежала задача их поддерживать и утверждать, или же их ниспровергает альтернативная концепция легитимности. Вторая причина кризиса мирового правопорядка возникает, когда он оказывается не в состоянии приспособиться к значительному изменению соотношению сил⁵⁵¹. В то же время в свете новых вызовов и угроз третьего тысячелетия перед международным правом стоит задача адаптироваться к новым реалиям.

После распада Советского Союза и прекращения биполярного мира начался процесс перехода к новой системе международных отношений, контуры которой еще крайне неопределённые. Развитие системы

⁵⁵¹ См.: Международное право: учебник./отв. ред. А.Н. Данельян, С.А. Егоров. -М.: Проспект, 2024. – С. 14

международных отношений и международного права не только не должно наносить ущерб действующим на протяжении многих лет основным принципам и общепризнанным нормам, но и призвано дополнительно укрепить их⁵⁵².

Представляется уместным указать, что в настоящее время взаимоотношения согласно Уставу ООН, осуществляются на основе юридического равенства, суверенитета государств, что означает, если сформулировать кратко, верховенство, высшую власть государства на его территории и независимость во внешних делах. Это – один из краеугольных камней международного права и международного правопорядка. Следует отметить, что согласно ст.11 Конституции РТ Таджикистан, проводя миролюбивую политику, уважает суверенитет и независимость других государств, определяет свою внешнюю политику на основе международных норм.

В то время глобализация, научно-технический прогресс, развитие более тесных отношений между государствами ведут к определенному ограничению суверенных прав государств. По мнению И.И. Лукашука глобализация открывает невиданные возможности для процветания человечества и вместе с тем таит в себе колоссальные опасности. Непонимание природы глобализации, стремление одних воспользоваться ее возможностями вопреки интересам других порождает массовые протесты⁵⁵³. Безусловно, в этом отношении глобализация охватывает также сферу культурной жизни. В этой связи Э.С. Насурдинов верно отмечает, что в условиях влияния глобализации на национальные правовые культуры необходимо в целях ее защиты от проникновения разрушающих ее национально-духовные устои чуждых элементов выделить критерии, позволяющие оценить самобытность правовой культуры⁵⁵⁴.

Между тем современный мир идет по пути регионализации, происходит смещение к сферам влияния. В этих условиях новая система международных отношений должна обеспечить политическое равновесия уже не столько между государствами, а между региональными объединениями государств. Исходя из этого можно сделать предположение о направлении развития международного права.

Развитие международного права в XXI в. пойдет по пути совершенствования некоторых его отрасли и норм при сохранении таких основополагающих принципов, как обязательство разрешать споры только мирным путем, добросовестное выполнения международных обязательств, защита прав и свобод человека, право народов определять свое политическое и общественное устройство. При этом основное внимание должно уделяться разработке мер, которые способствовали бы более эффективному применению норм на практике. В этом отношении просматриваются следующие направления, по которым может идти

⁵⁵² См.: Международное право: учебник/отв.ред.В.И.Кузнецов, Б.Р.Тузмухамиедов. -3-е изд., перераб.- М.:Норма:Инфра-М., 2010. – С. 20.

⁵⁵³ Лукашук И.И. «За международным правом будущее» // Международное публичное и частное право. №4(31). 2006. С. 6.

⁵⁵⁴ См.: Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография-М.: Норма, 2014. – С. 215.

развития международного права.

Следует отметить, что под воздействием прогресса в науке и технике, освоения человеком новых сфер деятельности и других объективных факторов будут создаваться новые нормы во многих отраслях международного права, а также появятся новые отрасли международного права.

Так, в современном мире существенно возросло количество преступлений, совершаемых в киберпространстве. Регулярно появляются новые виды вредоносного программного обеспечения, используемого для достижения незаконных целей. Кибербезопасность считается одной из актуальных тем современного международного права, крайне важно для обеспечения национальной безопасности государств. В связи с этим международное сообщество должен проявляет серьезную заинтересованность в разработке многосторонней правовой основы сотрудничества в области киберпространства.

Во многом не урегулированы нормами международного права является отношения, связанные с искусственным интеллектом, который уже сегодня включен в нашу повседневную жизнь. Дальнейшее расширение участие искусственного интеллекта в жизни людей может вызвать непредсказуемый последствия. Поэтому в целях минимизации риска наступления неблагоприятных последствий необходимо разработка международно-правовых норм, регулирующих данную сферу отношений.

Другая актуальная проблема современного международного права — это биобезопасность. К сожалению, единый подход к решению этих задач на международной арене пока так и не выработан, поскольку далеко не все государства заинтересованы в создании современного и эффективного механизма сотрудничества в сфере кибербиобезопасности, открыто выступая против разработки новых международно-правовых инструментов.

Еще одно направление развития международно-правового регулирования — защита окружающей среды в целях сохранения условий для жизни человечества. Данная проблема относится к числу глобальных, поскольку углубляющийся в результате воздействия человека на природу экологический кризис затрагивает интересы всех государств. В этой связи Основатель мира и национального единства – Лидер Нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон выступая на общих дебатах 76-сессии Генеральной Ассамблеи ООН (24.09.2021), в частности, отметил, что «на пути достижения Целей устойчивого развития в различных странах, в том числе и в Таджикистане, проблемы, связанные с изменением климата, также создают серьезное препятствие. Продвигая вопросы, связанные с водой и климатом, в Повестке дня мирового развития и представляя соответствующие резолюции Организации Объединенных Наций по этим вопросам, Таджикистан признается инициативной и ведущей страной и вносит свой ценный вклад в этот

процесс»⁵⁵⁵.

Дальнейшее развитие международного права охраны окружающей среды имеет не только юридическое, но и мировоззренческое значение, поскольку является важнейшим фактором сохранения биосферы и человеческой цивилизации.

Другой вопрос — это совершенствование норм, а главное, механизмов для поддержания мира и безопасности. Использование государствами вооруженной силы согласно Уставу ООН правомерно только для самообороны. Но сейчас возникают новые угрозы, и первая из них — терроризм. Нельзя не отметить, что именно в бедности и нищете кроются многие причины конфликты таких явлений, как международный терроризм. По существу международное сообщество уже признало, что терроризм создает угрозу миру, является тягчайшим международным преступлением независимо от того, кто, где и ради каких целей совершил террористический акт. Созданный Советом Безопасности ООН Контртеррористический комитет наращивает усилия, организуя борьбу с международным терроризмом. Но в этой области еще необходимо решить множество задач, в том числе определить, при каком террористическом нападении (его масштабы и т. п.) возникает право на самооборону, против кого могут быть предприняты в этом случае военные действия и т. п. Ведь не случайно в глобальной контртеррористической стратегии ООН, принятой Генеральной Ассамблеей ООН от 8 сентября 2006 г. терроризм оценивается как серьезная угроза международному миру и безопасности⁵⁵⁶.

Следующая это проблема международно-правового признания государств, которая приобрела особую актуальность после распада Союза ССР и Югославии. Как показывает практика принимая решения о признании новообразованных государств страны в большей степени руководствуются политическими интересами, чем какими-либо правовыми критериями. Соответственно, возникла необходимость в ближайшем будущем разработать общеобязательные нормы международного права относительно международно-правового признания.

В то же время одно из международных правовых проблем является неупорядоченное применение контрмер, о мерах предпринимаемых со стороны потерпевшего государства. Государства свободны в выборе контрмер. Их конкретные формы самые разнообразные: эмбарго, морские блокады и др. Возможные применения контрмер у различных государств не одинаковы. Однако на практике часто государства злоупотребляют контрмерами, используют их непропорционально. Суть в том, что неадекватное, непропорциональное применение контрмер само, в свою очередь, может превратиться в правонарушение⁵⁵⁷.

Вероятно, изменения затронут и ООН, в частности Совет Безопасности. Сегодня достаточно активно обсуждается вопрос о необходимости его

⁵⁵⁵ <https://mfa.tj/tg/main/view/8705/sukhanronii-prezidenti-jumhurii-tojikiston-dar-mubohisahoi-umumii-ijlosi-76-umi-majmai-umumii-sozmoni-milali-muttahid> URL.: www.president.tj [дата обращения: 24.06.2024]

⁵⁵⁶ См.: Рахмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы.-Душанбе, «Истиклол», 2019. С. 195.

⁵⁵⁷ См.: Шумилов В.М. Международное право: учебник.-М.: ТК Велби, 2007. С. 207.

реформирования. Например, сторонники реформы ООН в качестве аргумента приводят тот факт, что помимо площадки ООН осуществляются регулярные встречи глав государств на высшем уровне на других площадках: атлантических государств – на сессиях НАТО и в рамках Европейского союза, руководителей стран Азиатско-Тихоокеанского региона – на совещаниях АТЭС и на Восточноазиатских саммитах, глав развитых стран – в группах G7 или G8, лидеров ведущих экономических стран – в формате G20, а Совет Безопасности ООН по наиболее важным вопросам часто лишен единого мнения. Конечно, необходимо повысить эффективность деятельности Совета безопасности ООН. В данном случае речь идет о возможной расширении количество постоянных членов СБ при сохранении право вето, но не в ущерб активизации деятельности Совета для выполнения возложенных на него задач.

При этом необходимо также повысить роль Генеральной Ассамблеи ООН и региональных организаций в целях поддержании мира, как это предусмотрено в гл.VIII Устава ООН. Ряд предложений по этим вопросам уже разрабатывается в рамках ООН.

Соответственно в дальнейшем развитии в правовом и организационном плане нуждаются проводимые ООН операции по поддержанию мира. Перед войсками ООН ныне стоят задачи не только по разъединению противоборствующих сторон, контролю за соблюдением перемирия и выполнению других функций, которые обычно выполняли ранее, но и принуждению к миру. Особо следует указать о применении силовых мер для предотвращения вооруженных конфликтов (пред конфликтные операции), а также прекращения конфликтов и обеспечения нормальной жизни в стране.

Рассматривая это направление развития международного права, нельзя не остановиться на вопросе о защите его основополагающего принципа – запрещения применения вооруженной силы и угрозы ее применения. К сожалению, некоторые влиятельные государства прибегают к угрозе применения вооруженной силы и к ее применению и тем самым оправдывают свои действия, произвольно толкуя нормы международного права, а порой и искажая их ссылаясь на превентивную оборону. Кроме того, ныне вооруженные конфликты, отличаются особой жестокостью и колоссальными жертвами среди мирного населения. Дело в том, что противоправное применение вооруженной силы является нарушением основ мирового правопорядка, прав и интересов всего мирового сообщества, на что оно не может не реагировать. Поэтому все члены мирового сообщества, должны выступать в защиту принципа неприменения силы, его соблюдения. Как не парадоксально сегодня любой вооруженный конфликт так или иначе затрагивает интересы международного сообщества. Если человечество не научится жить в соответствии с нормами международного права, его ждут кровавые столкновения, тем более что военная техника, орудия уничтожения и разрушения стремительно развиваются.

Таким образом, сегодня мировое сообщество необходимо выработать

новую и более прочную архитектуру и природу международной безопасности, которая должно содержать превентивные меры дипломатии относительно применения военных действий.

Литература:

1. Международное право: учебник./отв. ред. А.Н. Данельян, С.А. Егоров. - М.: Проспект, 2024. -С. 14
2. Международное право: учебник/отв. ред. В.И. Кузнецов, Б.Р. Тузмухамиедов. -3-е изд., перераб.-М.:Норма: Инфра-М., 2010. С. 20.
3. Лукашук И.И.: «За международным правом будущее» // Международное публичное и частное право. №4(31). 2006. С. 6.
4. Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография. – М.: Норма, 2014. – С. 215.
5. <https://mfa.tj/tg/main/view/8705/sukhanronii-prezidenti-jumhurii-tojikiston-dar-mubohisahoi-umumii-ijlosi-76-umi-majmai-umumii-sozmoni-milali-muttahid>URL.: www.president.tj. [дата обращения: 24.06.2024]
6. Рахмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы.-Душанбе, «Истиклол», 2019. С. 195.
7. Шумилов В.М. Международное право: учебник.-М.:ТК Велби, 2007. С. 207.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

ҲУҚУҚ БА САЛОМАТӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ: ВАЗӢИ КУНУНӢ ВА МУШКИЛОТИ АМАЛИСОЗӢ

Сафарзода Некрӯз Файзӣ,

Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
факултети ҳуқуқшиносӣ, мудири
кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Тел.: (+992) 918559828

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Фишурда: Ҳуқуқ ба саломатӣ аз зумраи ҳуқуқҳои бунёдии инсон маҳсуб меёбад, ки тавассути қонунгузории миллӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мавриди танзим қарор гирифтааст. Мазмун ва моҳияти ҳуқуқи мазкур, ки дар санадҳои ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ танзим шудааст, на ҳамеша бо ҳам мутобиқ мебошанд. Яъне, ҳуқуқ ба саломатӣ дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ бо назардошти моҳияти универсалӣ (фарогир) доштани он танзим шуда, имконият намедихад, ки дар низоми ҳуқуқии миллӣ айнан татбиқ карда шавад. Бо ин назардошт, муаллиф дар мақолаи мазкур танзими ҳуқуқии ҳуқуқ ба саломатиро дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ таҳлил карда, дар натиҷа хулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои амалӣ манзур намудааст. Аз нигоҳи муаллиф, имрӯз замоне фаро расидааст то муқаррароти моддаи 12-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мавриди таҷдид қарор дода шавад. Дар ин санади байналмилалӣ бояд мафҳуми ягонаи ҳуқуқ ба саломатӣ ҷой дода шавад ва уҳдадории давлатҳо ҷиҳати дар амал татбиқ намудани ин ҳуқуқ ба таври амиқ пешбинӣ гардад. Аммо ҳангоми матраҳ намудани мафҳуми ягонаи ҳуқуқ ба саломатӣ ва муайян намудани уҳдадории давлат ҷиҳати амалӣ намудани ҳуқуқи мазкур бояд вазъи иқтисодӣ ва манфиати тамоми халқу миллатҳо ба инобат гирифта шавад.

Калидвожаҳо: Саломатӣ, ҳуқуқ ба саломатӣ, ҳуқуқ инсон, озодии инсон, ҳуқуқи байналмилалӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, мушкilotи амалисозии ҳуқуқ ба саломатӣ, кафолати ҳуқуқ ба саломатӣ.

ПРАВО НА ЗДОРОВЬЕ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Сафарзода Некруз Файзи,

Академия государственного
управления при Президенте Республики
Таджикистан, юридический факультет,
заведующий кафедрой международного
права, кандидат юридических наук,
доцент

Тел.: (+992) 918559828
E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Аннотация: Право на здоровье является одним из основных прав человека, регулируемых национальным законодательством и международно-правовыми документами. Содержание и сущность этого права, регламентированные в национальных и международных правовых актах, не всегда последовательны. То есть, право на здоровье регламентируется в международно-правовых актах с учетом его универсального (всеобъемлющего) характера, что не позволяет реализовать его именно в национальной правовой системе. С этой целью автором статьи был проведен анализ правового регулирования права на здоровье в международно-правовых актах и по результатам представлены научные выводы и практические рекомендации. С точки зрения автора, настало время пересмотреть положения статьи 12 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. Этот международный документ должен включать единое определение права на здоровье и четко определять обязательства государств по реализации этого права на практике. Однако при разработке единой концепции права на здоровье и определении обязанностей государства по реализации этого права необходимо учитывать экономическое положение и интересы всех народов и наций.

Ключевые слова: Здоровье, право на здоровье, права человека, свобода человека, международное право, международно-правовые акты, проблемы реализации права на здоровье, обеспечение права на здоровье.

THE RIGHT TO HEALTH IN INTERNATIONAL LAW: CURRENT STATE AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

Safarzoda Nekruz Fayzi,
Academy of Public Administration under
the President of the Republic of
Tajikistan, Faculty of Law, Head of the
Department of International Law,
Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor
Phone: (+992) 918559828
E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Annotation: The right to health is one of the fundamental human rights regulated by national legislation and international legal instruments. The content and essence of this right, regulated in national and international legal acts, are not always consistent. That is, the right to health is regulated in international legal acts taking into account its universal (comprehensive) nature, which does not allow it to be implemented in the national legal system. For this purpose, the author of the article analyzed the legal regulation of the right to health in

international legal acts and, based on the results, presented scientific conclusions and practical recommendations. From the author's point of view, the time has come to revise the provisions of Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. This international document should include a uniform definition of the right to health and clearly define the obligations of states to implement this right in practice. However, when developing a unified concept of the right to health and determining the responsibilities of the state to implement this right, it is necessary to take into account the economic situation and interests of all peoples and nations.

Key words: Health, right to health, human rights, human freedom, international law, international legal acts, problems of realizing the right to health, ensuring the right to health.

Аз замоне ки инсоният тафаккури волои гуманистиро соҳиб шуда, ба муносибатҳои васеи ҷамъиятӣ ворид гардид, зарурати танзим ва муқаррар намудани ҳуқуку манфиатҳои ӯ ба вучуд омад. Таърих башорат аз он медиҳад, ки ҳар як халқу миллат бо роҳу василаҳои гуногун воридшавии инсонро ба муносибатҳои ҷамъиятӣ танзим намуда, ба ӯ имконияти амалӣ намудани ҳадафҳои худро дар доираи арзишҳои инсонӣ фароҳам овардаанд. Дар марҳилаи кунунии рушди муносибатҳо, махсусан инкишоф ёфтани ҳамкориҳои байналмилалӣ бидуни муқаррар ва кафолат додани ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд имконияти расидан ба ҳадаф ва мақсадҳои олии инсонӣ ғайриимкон хоҳад буд. Маҳз бо дарназардошти гуфтаҳои ғавқуззикр ҷомеаи байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсонро тавассути санадҳои мухталиф пешбинӣ ва кафолат дода, ҳаммисл эътирофу татбиқнамоии онҳоро барои давлатҳои аъзо муҳим ва ҳатмӣ шуморидааст. Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ки ҳамчун ҳуқуқи иҷтимоии инсон дар доираи ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ эътироф гардидааст, моҳият ва кафолати худро аз санадҳои сатҳи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ гирифта, бо тарзу усулҳои гуногун тавзеҳ ёфтааст. Аммо, то кадом андоза ҳуқуқи мазкур кафолат дода шудааст ва оё муқаррароти меъёрии санадҳои байналмилалӣ имконияти пурра дар амал татбиқ намуданашон ҷой дорад ё на, тарафи дигари масъала мебошад.

Масъалаи ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ на танҳо дар давлатҳои алоҳида, балки дар сатҳи байналмилалӣ мубрамияти бештарро соҳиб гардида, зарурати боз ҳам бештар ва фаҳмотар матраҳ намудани моҳияти он ба вучуд омадааст. Мубрамияти амалигардии ин ҳуқуқ боис ба он гашт, ки соли 2002 Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқи инсон вазифаи нав – маърузачии махсусро ҷиҳати назорати амалигардонии ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ аз ҷониби давлатҳои узв таъсис дод. Аммо, саволе ба миён меояд, ки аз кай ва барои чӣ ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ дар сатҳи байналмилалӣ аҳаммият ва мубрамияти бештарро пайдо намуд. Ин гуна масъалагузорӣ намудан ҳеч гоҳ маънои онро ифода намесозад, ки ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ то замони эътироф шуданаш дар сатҳи ҷаҳонӣ аҳаммияте барои давлатҳои

алоҳида надошт*, балки шаҳодат аз он медиҳад, ки ҷомеаи байналмилалӣ дар ҳоли ғафлат ва бидуни дарки зарурати эътирофи ин ҳуқуқ дар баробари ҳуқуқ ба ҳаёт қарор дошт ва танҳо оғози муборизаҳои сатҳи ҷаҳонӣ (ҷангҳои якум ва дуҷуми ҷаҳон) боиси он гашт, ки онҳо аз ҳоби ғафлат берун оянд ва дарк намоянд, ки бидуни кафолат додани ҳуқуқи мазкур расидан ба ҳадафҳои стратегии сатҳи байналмилалӣ ва таъмин намудани сулҳи саросарӣ ғайриимкон аст.

Дар роҳи шинохт ва эътирофи ин ҳуқуқ то андозае нақш ва мавқеи Лигаи Миллатҳо* назаррас маънидод мегардад, зеро ин ташкилоти байналмилалӣ пас аз интиҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ташкил ёфт ва дар моддаи 23-и Оинномаи худ аз давлатҳои аъзо талаб намуд, ки барои коргарон шароити хуби меҳнатӣ фароҳам оварда, дар як маврид баҳри пешгирӣ ва мубориза бо бемориҳои сарзада ҷораҳои заруриро роҳандозӣ намоянд. Дар заминаи ин созмон соли 1920 Ташкилоти тандурустӣ таъсис ёфт, ки яке аз вазифаҳои он ҳифзи саломатӣ ва пешгирӣ намудани бемориҳои сироятӣ ба ҳисоб мерафт. Вале, маврид ба зикр аст, ки то замони қабул намудани Конститутсияи (Оинномаи) СУТ*, ҳуқуқ ба саломатӣ ҳамчун ҳуқуқи алоҳида эътироф нагардида буд. Оинномаи ташкилоти мазкур муқаррар менамояд, ки «соҳиб будан ба сатҳи олии саломатӣ яке аз ҳуқуқҳои асосии ҳар як инсон новобаста аз баромади миллӣ, динӣ, вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад»⁵⁵⁸.

Бо оғоз гардидани кори комиссияи махсус ҷиҳати омода ва ба тасвиб расонидани санади муҳим дар самти ҳуқуқи инсон – ЭУХБ, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ на ҳамчун ҳуқуқи алоҳида шинохта шуд, балки қисматҳои алоҳидаи он моҳияти худро дар моддаи 25-и ин санад пайдо намуданд. Аз ҷумла, пешбинӣ мегардад, ки «ҳар як инсон ба ҷунин сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла ба ҳӯрок, пӯшок, манзил, нигоҳубини тиббӣ ва таъминоти зарурии иҷтимоӣ, ки барои сиҳатию некуаҳволии худӣ ӯ ва оилааш зарур аст, ба таъминот дар ҳолатҳои бекорӣ, беморӣ, маъҷубӣ, бесаробон мондан, пиронсолӣ ё дигар ҳолатҳои маҳрумшавӣ аз воситаҳои зиндагӣ, ки бо сабабҳои новобаста аз ӯ ба вучуд меоянд, ҳуқуқ

«*» Мо доир ба аҳамият ва нишонаҳои ҳуқуқ ба саломатӣ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик дар зербоби аввали боби якуми рисола ибрази назар намудем, аммо месазад таъкид намуд, ки ин ҳуқуқ бори нахуст дар сатҳи конституционӣ моҳияти худро аз Конститутсияи Мексика дар соли 1917 пайдо намуд.

«*» Лигаи Миллатҳо яке аз нахустин ташкилотҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад, ки соли 1919 ташкил гардида, соли 1946 барҳам хӯрдааст. Он фаъолияти худро дар асоси Оинномаи Лигаи Миллатҳо ба роҳ монда буд, ки он дар конференсияи сулҳи Париж соли 1919 қабул шуда, соли 1920 ба қувваи қонунӣ даромадааст. Мақсади асосии ин ташкилот таъмини сулҳу амнияти байналмилалӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо, соли 1939 Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳон сар зад ва Лигаи Миллатҳо нуфузи худро аз даст, ки дар натиҷа, ҷойи онро ташкилоти байналмилалӣ бонуфузгар – Созмони Милалӣ Муттаҳид ишғол намуд.

«*» Конститутсияи (Оинномаи) Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ дар Конференсияи байналмилалӣ тандурустӣ, ки аз 19-уми июн то 22-юми июли соли 1946 дар шаҳри Нью-Йорк баргузор гардида буд, қабул гардида, 22-юми июли соли 1946 ба тасвиб расид ва 7-уми апрели соли 1948 ҳукми амал пайдо намуд. Минбаъд дар иҷлосияҳои Ассамблеяи байналмилалӣ тандурустӣ ба он 3-юми феввали соли 1977, 20-уми январӣ соли 1984, 11-юми июли соли 1994 ва 15-уми сентябри соли 2005 тағйиру иловаҳо ворид карда шуд.

⁵⁵⁸ Конститутсияи (Оинномаи) Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ аз 22-юми июли соли 1946. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/RU/constitution-ru.pdf?ua=1> (санаи мурочиат: 30.03.2020).

дорад»⁵⁵⁹. Вале, чунин шакли муқаррарнамоӣ ба гурӯҳе аз аъзои комиссия мақбул нашуда буд, аз ҷумла намоянда аз Ҷумҳурии Ҳиндустон аз он изҳори нигаронӣ намудааст, ки дар эълумия ҳуқуқ ба ёрии тиббӣ дарҷ ёфта, дар ҳамин замина зарур аст, ки истилоҳи «ҳуқуқ ба саломатӣ» истифода бурда шавад. Аммо, намояндаи ИҶШС доираи дарбаргирии ин истилохро номуайян маънидод намуда, доир ба истилоҳи «ҳуқуқ ба ёрии тиббӣ» иброз намудааст, ки он метавонад бо мурури замон ба таври васеъ маънидод карда шавад⁵⁶⁰. Дар ин санад ҳуқуқ ба ёрии тиббӣ пешбинӣ шудааст, ки он моҳияти пурраи ҳуқуқ ба саломатиро ифода наменамояд ва ҷузъи таркибии ҳуқуқ ба саломатӣ ба ҳисоб меравад. Ба ҳар сурат, меъёри мазкур дар шакли ниҳой ҳамон тавре дарҷ ёфт, ки мо манзур намудем, гарчанде то ин замон гунаҳои алоҳидаи моддаи мазкур пешниҳод гардида буданд.

Дар фарқият аз ЭУХБ, ки ҳуқуқ ба саломатиро ҳамчун ҳуқуқи алоҳида эътироф накардааст, ПБҲИИФ ба он ҳолати махсуси ҳуқуқӣ дода, онро ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои муҳимми инсон муаррифӣ намуд. Дар моддаи 12-и ПБҲИИФ чунин меъёр дарҷ ёфтааст: «Давлатҳои иштирокчиҳои ҳамин Паймон ҳуқуқи ҳар як инсонро ба сатҳи олии дастрасии саломатии ҷисмонӣ ва равонӣ эътироф мекунанд. Тадбирҳои, ки бояд аз тарафи давлатҳои иштирокчиҳои Паймон барои пурра амалӣ шудани ин ҳуқуқ андешида шаванд, ҷорабиниҳоеро дар бар мегиранд, ки барои инҳо заруранд:

а) таъмини камшавии кӯдакони ғавтида таваллудшуда ва ғавти кӯдакон ва инкишофи кӯдаки солим;

б) беҳтар намудани ҳамаи самтҳои гигиенаи муҳити беруна ва гигиенаи меҳнат дар саноат;

в) пешгирӣ ва табobati бемориҳои сирояткунанда, маҳаллӣ, касбӣ ва дигар бемориҳо ва мубориза бар зидди онҳо;

г) ташкили шароит, кумаки тиббӣ ва нигоҳубини тиббиро ҳангоми беморӣ ба ҳама таъмин наменамояд»⁵⁶¹.

Бо дарназардошти меъёри мазкур метавон моҳиятан сатҳ ва сифати амалигардонии ҳуқуқ ба саломатиро дар давлатҳои аъзои Паймон пешгӯӣ намуд, яъне ин давлатҳо вазифадор гардидаанд, ки ба шахс сатҳи олитарини саломатиро кафолат дода, дастрасии ӯро ба ёрии тиббӣ таъмин намоянд. Аз ин рӯ, давлат бояд қонунгузорӣ ва низоми соҳаи тандурустии худро тарзе роҳандозӣ намояд, ки уҳдадориҳои ба зимааш гузошташударо дар сатҳи зарурӣ иҷро намояд. Аммо, оё имконияти дар чунин сатҳ таъмин намудани ҳуқуқ ба саломатӣ дар тамоми давлатҳои аъзо ҷой дорад? Албатта, не. Зеро, дар заминаи муқаррароти мазкур ҳуқуқ ба саломатӣ дар шакли васеъ фаҳмида шуда, на танҳо ҳифз, балки

⁵⁵⁹ Эълумияи умумии ҳуқуқи башар аз 10-уми декабри соли 1948 // Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллий оид ба ҳуқуқи инсон / мураттибон: Ҷ. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе, 2018. – С. 10-11.

⁵⁶⁰ Ниг.: Тобес Б. Право на здоровье. Теория и практика. – М.: Устойчивый мир, 2001. – С. 435.

⁵⁶¹ Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16-уми декабри соли 1966. // Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллий оид ба ҳуқуқи инсон / мураттибон: Ҷ. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе, 2018. – С. 20.

чораҳои беҳдошт ва пешгирӣ аз омилҳои хатарнок ба саломатии инсонро фаро мегирад. Давлатҳои узв ҳеҷ гоҳ наметавонанд то шахсро ҳамеша солим нигоҳ доранд ва омилҳои хатарнок ба саломатии инсонро сари вақт пешгӯиву пешгирӣ намоянд, балки вобаста ба имконият ва иқтидори иқтисодии давлат ба таври барномавӣ дар амалӣ намудани ҳуқуқи мазкур чораандешӣ менамоянд. Дар тавзеҳоти № 14-и Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки дар он муқаррароти моддаи 12-и Паймон мавриди тавзеҳ қарор гирифтааст, пешбинӣ мегардад, ки ҳуқуқ ба саломатӣ маънои солим буданро ифода наменамояд⁵⁶². Яъне, аз ин бармеояд, ки давлатҳои аъзои Паймон вазифадор нестанд то шахсро ҳамеша солим нигоҳ доранд ва ба таври ҳамешагӣ солим нигоҳ доштани инсон низ ғайриимкон мебошад. Дар тавзеҳоти ишорашуда, ҳамзамон қайд мегардад, ки ҳуқуқ ба саломатӣ фарогирандаи ҳам озодӣ ва ҳам ҳуқуқҳои вобаста мебошад. Мазмунан, маънои онро ифода менамояд, ки шахс барои нигоҳубин ва ихтиёрдорӣ намудани тани худ озод аст ва касе ҳақ надорад ӯро бо роҳи маҷбурӣ мавриди озмоиши илмӣ ва тиббӣ қарор диҳад. Бо истифода аз ҳуқуқ бошад, шахс имконият пайдо менамояд то дар сурати аз даст додани вазъи саломатии тани худ аз ёрии тиббӣ истифода намуда, ба ин васила солимии тани худро барқарор намояд.

Инчунин, бояд қайд намуд, ки мушкilotи амалисозии ҳуқуқ ба саломатӣ ва рушди соҳаи тандурустӣ аз ҳамкории мутақобилаи давлат ва шахс, ҳамзамон ҷомеаи байналмилалӣ вобастагии зич дорад. Аммо, месазад таъкид намуд, ки озодии комил додан ба шахс ҷиҳати фармонравой аз болои саломатии худ дар баъзе маврид метавонад ба арзишҳои инсонӣ, фарҳанги башарӣ ва саломатии умум таъсири манфӣ низ дошта бошад. Масалан, ҳангоми таҳдид намудани бемориҳои сироятӣ, ба мисли вирусҳо набояд ба шахс озодии мутлақ дода шавад, балки баҳри таъмини солимии ҷомеа, миллат ва аҳли башар гунае аз ҳуқуқҳои ӯ маҳдуд карда шуда, таъбобати маҷбурии ӯ аз ҷониби давлат ба роҳ монда шавад. Зеро, дар сурати рӯи даст нагирифтани чунин тадбир, ҳатто имконият ҷой дорад то амнияти байналмилалӣ зери суол қарор гирад, ки инро метавон дар мисоли вируси «COVID-19» ё «коронавирус» мушоҳида намуд. Ин вирус соли 2019 дар шаҳри Ухани Ҷумҳурии мардумии Чин пайдо шуд ва то соли 2022 қариб тамоми давлатҳои башарро сироят намуда, миллионҳо нафарро ба ҳалокат расонид. Бо ҳамин мақсад, моддаи 55-и Оинномаи СММ пешбинӣ менамояд, ки ҳалли мушкilotи соҳаи тандурустӣ баҳри таъмини амнияти башар нигаронида шудааст⁵⁶³. Инчунин, Конститутсияи (Оинномаи) СҶТ муқаррар намудааст, ки «саломатии ҳамаи халқҳо роҳи асосии расидан

⁵⁶² Ниг.: Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. Тавзеҳоти тартиби умумии № 14: Ҳуқуқ ба сатҳи олитарини дастрасии саломатӣ (моддаи 12-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) аз 11-уми августи соли 2000. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.refworld.org.ru/docid/47ebcc3c2.html> (санаи мурочиат: 13.12.2019).

⁵⁶³ Ниг.: Оинномаи СММ аз 26-уми июни соли 1945. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-ix/index.html> (санаи мурочиат: 31.03.2020).

ба сулҳ ва амният маҳсуб меёбад»⁵⁶⁴. Дар ҳоле саломатии халқҳои ҷомеаи башарӣ роҳи асосии расидан ба сулҳ ва амнияти байналмилалӣ маҳсуб ёбад, пас имрӯз замоне фаро расидааст то муқаррароти санадҳои байналмилалӣ дар самти кафолат додани ҳуқуқ ба саломатӣ мавриди таҷдид қарор гирад ва ин таҷдиднамоӣ бояд манфиати тамоми халқу миллат ва сатҳи иқтисодиёти онҳоро фарогир бошад. Танҳо дар чунин сурат ҷомеаи байналмилалӣ метавонад моҳияти ҳуқуқ ба саломатиро дар сатҳи дахлдор инъикос намуда, роҳи дурусти амалисозии онро муҳайё созад. Бо дарназардошти гуфтаҳои Ҷавидҷон, чунин хулоса намудан мумкин аст, ки имрӯз муқаррароти моддаи 12-и ПБҲИИФ ниёз ба такмил дорад. Дар ин санади байналмилалӣ хусусияти универсалидошта, бояд мафҳуми ягонаи ҳуқуқ ба саломатӣ ҷой дода шавад ва уҳдадории давлатҳо ҷиҳати дар амал татбиқ намудани ин ҳуқуқ ба таври амиқ пешбинӣ гардад, аммо ҳангоми матраҳ намудани мафҳуми ягонаи ҳуқуқ ба саломатӣ ва муайян намудани уҳдадории давлат ҷиҳати амалӣ намудани ҳуқуқи мазкур бояд вазъи иқтисодӣ ва манфиати тамоми халқу миллатҳо ба инобат гирифта шавад. Зеро, кафолат додани ҳуқуқ ба саломатӣ дар сатҳи байналмилалӣ ҳоло маънои онро ифода наменамояд, ки ин ҳуқуқ дар амал татбиқ карда мешавад, балки он танҳо барои расман эътироф намудани ҳуқуқи ишорашуда хизмат менамояд. Яъне, имрӯз мақсади асосии ҷомеаи байналмилалӣ набояд танҳо дар шакли де-юре эътироф намудани ҳуқуқ ба саломатӣ бошад, балки дар шакли де-факто амалӣ гардидани ҳуқуқ ба саломатӣ бояд мақсад ва ҳадафи асосии ҷомеаи байналмилалӣ қарор гирад.

Агар, Оинномаи СУТ ва ПБҲИИФ ба ҳар кас ҳуқуқ ба саломатиро кафолат дода бошанд, пас баъзе аз санадҳои байналмилалӣ минтақавӣ (масалан, моддаи 11-и Хартияи аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон) ва давлатҳои алоҳида ин ҳуқуқро, махсусан ҳуқуқ ба ёрии тиббиро танҳо ба шаҳрвандони давлати худ кафолат медиҳанд. Аз ҷумла, моддаи 58-и Конститутсияи Харватия, моддаи 45-и Конститутсияи Беларусия, моддаи 34-и Конститутсияи Қирғизистон. Дар чунин шакл кафолат додан ва муносибат намудан бо ҳуқуқ ба саломатӣ моҳияти принципи инсондӯстиро зери суол қарор дода, мазмуни моҳияти меъёрҳои санадҳои байналмилалӣро, ки ҳуқуқ ба саломатиро ба ҳама новобаста аз мансубияти миллӣ, наҷодӣ, динӣ, мазҳабӣ, вазъи иҷтимоӣ, молу мулк ва ғ. кафолат додаанд, аз байн мебарад. Аз ин рӯ, ҷомеаи байналмилалӣ бояд роҳи ҳалли мушкилоти мазкурро муайян намуда, ҳуқуқ ба саломатиро ба ҳама бидуни ҳеҷ гуна тафриқагӯзорӣ кафолат диҳанд. Зеро, имрӯз давлатеро пайдо намудан мушкил аст, ки дар алоҳидагӣ фаъолият намояд ва модоме робитаҳои байнидавлатӣ вучуд доранд, пас аҳолии сайёра аз як минтақа ба минтақаи дигар сафар намуда, ҷаҳонбинӣ ва вазъи зиндагии худро дигаргун менамоянд, ки дар ҳолатҳои муайян муҳтоҷ ба ёрии тиббӣ мегарданд. Агар, давлати

⁵⁶⁴ Конститутсияи (Оинномаи) Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ аз 22-юми июли соли 1946. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/RU/constitution-ru.pdf?ua=1> (санаи мурочиат: 31.03.2020).

ҳузурдоштаи шахс ёри тиббиро танҳо ба шахрвандони худ кафолат дода бошад, пас чӣ гуна шахрванди давлати дигар ҳуқуқ ба саломатии худро дар минтакаи мазкур амалӣ хоҳад намуд, муаммоест, ки ҳалли худро талаб менамояд.

Дар ҳамин замина, месазад иброз намуд, ки аз рӯи таҳқиқоти мутахассисон аксарияти кормандони СУТ-ро шахсоне ташкил медиҳанд, ки дорои маълумоти тиббӣ буда, аз лиҳози ҳуқуқӣ наметавонанд масъалаҳои мавҷударо дар самти ҳуқуқ ба саломатӣ ҳаллу фасл намоянд. Бо ҳамин назардошт, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар соҳаи ҳифзи саломатии аҳоли дар миқёси дунё бо суръати бениҳоят суст инкишоф ёфта истодааст⁵⁶⁵. Мушкилоти мавҷуда дар самти риоя ва ҳифзи ҳуқуқ ба саломатӣ аз ташкилотҳои махсусгардонидашуда, алалхусус СУТ тақозо менамояд, ки ба онҳо таваччуҳи бештар зоҳир намуда, дар баробари ҳалли мушкилоти соҳаи тандурустӣ, инчунин аз лиҳози ҳуқуқӣ танзим намудани ҳуқуқҳои шахсро дар ин самт мавриди баррасӣ қарор дода, гуногунфаҳмии ҳуқуқ ба саломатӣ ва поймолшавии онро дар миқёси сайёра зерӣ омӯзиш қарор диҳад. Муваффақият дар ин самт вақте назаррас хоҳад буд, агар СУТ дар баробари мутахассисони соҳаи тиббӣ, инчунин шумораи кормандони масъалаҳои ҳуқуқиро бештар намуда, онҳоро баҳри ҳалли мушкилоти ҷойдошта роҳнамоӣ созад.

Дар таносуб аз санадҳои қаблан зикргардида Конвенсияи ИДМ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ истилоҳи «ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ»-ро истифода намудааст. Моддаи 15-и санади мазкур ҷиҳати амалӣ намудани ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ дар назди давлатҳои узв чунин вазифаҳоро вогузор менамояд:

а) то ҳадди имкон бартараф намудани омилҳое, ки ба саломатӣ таъсири манфӣ мерасонанд;

б) таъмин намудани хизматрасонии машваратӣ ва фароҳам овардани шароити таълимӣ баҳри таҳкими саломатӣ, инчунин баланд бардоштани уҳдадорӣ нисбат ба саломатии худ;

в) муҳайё намудани шароити санитарияи гигиенӣ, ки ҳадди имкон сар задани бемориҳои сироятиро пешгирӣ менамоянд⁵⁶⁶.

Моҳиятан чунин ба назар мерасад, ки дар Конвенсияи ИДМ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ кафолати ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ вобаста аз сатҳи иқтисодӣ давлатҳои аъзои созмон муайян карда шудааст. Зеро, дар он истилоҳи «ҳадди имкон»-и амалӣ намудани чораҳо барои беҳтар намудани вазъи саломатӣ ва пешгирӣ намудани бемориҳои сироятӣ мавриди истифода қарор гирифта, инчунин уҳдадорӣ шахрвандони давлатҳои аъзои созмонро баҳри нигоҳ доштани саломатии худ таъкид менамояд. Чунин навъ кафолатдихӣ ва масъулиятгузорӣ дар санадҳои дигари байналмилалӣ, ки ҳуқуқ ба саломатиро пешбинӣ намудаанд, ба мушоҳида намерасад. Инчунин, махсусияти ин конвенсия дар он зоҳир

⁵⁶⁵ Ниг.: Баргенев Д.Г. Право на охрану здоровья в международном праве. – СПб., 2006. – С. 41.

⁵⁶⁶ Ниг.: Конвенсияи ИДМ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ аз 26-уми майи соли 1995. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://constitution.garant.ru/act/right/megdunar/1119744/> (санаи мурочиат: 01.04.2020).

мегардад, ки чихати расидан ба ҳадафҳои зикршуда ҳамкории давлатро бо кишварҳои дигар, ҳамзамон ташкилотҳои хусусӣ пешбинӣ менамояд.

Маврид ба тазаккур аст, ки ҳуқуқ ба саломатӣ дар як қатор санадҳои дигари сатҳи байналмилалӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои субъектони махсуси ҳуқуқро муқаррар ва танзим менамоянд, пешбиниву кафолат дода шудааст. Аз ҷумла, Конвенсияи СММ оид ба манъи табъизи наҷодӣ аз соли 1965 (моддаи 5), Конвенсияи СММ оид ба манъи ҳама гуна шаклҳои табъиз нисбат ба занон аз соли 1979 (моддаҳои 11-12), Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак аз соли 1989 (моддаи 24), Конвенсияи СММ оид ба ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо аз соли 1990 (моддаи 28), Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи шахсони маъҷуб аз соли 2006 (моддаи 25) ва ғ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон чун қисми ҷудонопазири ҷомеаи башарӣ бештари санадҳои сатҳи байналмилалиро дар самти ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои инсон эътироф намуда, дар заминаи онҳо уҳдадорӣҳои муайянро ба зима гирифтааст. Аз ҷумла, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ аз 13-уми ноябри соли 1998, ПБҲИИФ аз 13-уми ноябри соли 1998, Конвенсия оид ба рафъи ҳамаи шаклҳои табъизи наҷодӣ аз 21-уми июли соли 1994, Конвенсия бар зидди шиканҷа ва дигар навъи ҷазо, муносибати ғайриинсонӣ ва пастзанандаи шаъну эътибор аз 21-уми июли соли 1994, Конвенсия оид ба рафъи ҳамаи шаклҳои табъиз нисбат ба занон аз 26-уми июни соли 1993, Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак аз 26-уми июни соли 1993, Конвенсия оид ба ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо аз 28-уми ноябри соли 2001 ва ғ.-ро тасдиқ намудааст. Ҳамон тавре қаблан зикр намудем, аксарияти санадҳои ғавқуззикр ҳуқуқ ба саломатиро муқаррар намуда, чихати амалӣ намудани он ба давлатҳои узв уҳдадорӣҳои муайянро воғузур намудаанд. Бо ҳамин назардошт, Тоҷикистон пайваста дар талоши он аст то бо роҳи василаҳои гуногун ҳуқуқи мазкурро дар амал татбиқ намояд.

Метавон хулоса намуд, ки имрӯз замоне фаро расидааст то муқаррароти моддаи 12-и ПБҲИИФ мавриди таҷдид қарор дода шавад. Дар ин санади байналмилалӣ хусусияти универсалидошта, бояд мафҳуми ягонаи ҳуқуқ ба саломатӣ ҷой дода шавад ва уҳдадорӣи давлатҳо чихати дар амал татбиқ намудани ин ҳуқуқ ба таври амиқ пешбинӣ гардад, аммо ҳангоми матраҳ намудани мафҳуми ягонаи ҳуқуқ ба саломатӣ ва муайян намудани уҳдадорӣи давлат чихати амалӣ намудани ҳуқуқи мазкур бояд вазъи иқтисодӣ ва манфиати тамоми халқу миллатҳо ба инобат гирифта шавад. Зеро, кафолат додани ҳуқуқ ба саломатӣ дар сатҳи байналмилалӣ ҳоло маънои онро ифода наменамояд, ки ин ҳуқуқ дар амал татбиқ карда мешавад, балки он танҳо барои расман эътироф намудани ҳуқуқи ишорашуда хизмат менамояд. Яъне, имрӯз мақсади асосии ҷомеаи байналмилалӣ набояд танҳо дар шакли «де-юре» эътироф намудани ҳуқуқ ба саломатӣ бошад, балки дар шакли «де-факто» амалӣ гардидани ҳуқуқ ба саломатӣ бояд мақсад ва ҳадафи асосии ҷомеаи байналмилалӣ қарор гирад.

Адабиёт:

1. Бартенев Д.Г. Право на охрану здоровья в международном праве. – СПб., 2006. – С. 41.
2. Конвенсияи ИДМ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ аз 26-уми майи соли 1995. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://constitution.garant.ru/act/right/megdunar/1119744/> (санаи муроҷиат: 01.04.2020).
3. Конститутсияи (Оинномаи) Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ аз 22-юми июли соли 1946. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/RU/constitution-ru.pdf?ua=1> (санаи муроҷиат: 30.03.2025).
4. Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. Тавзеҳоти тартиби умумии № 14: Ҳуқуқ ба сатҳи олитарини дастрасии саломатӣ (моддаи 12-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) аз 11-уми августи соли 2000. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.refworld.org.ru/docid/47ebcc3c2.html> (санаи муроҷиат: 13.12.2019).
5. Оинномаи СММ аз 26-уми июни соли 1945. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-ix/index.html> (санаи муроҷиат: 31.03.2020).
6. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16-уми декабри соли 1966. // Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллии оид ба ҳуқуқи инсон / мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе, 2018. – С. 20.
7. Тобес Б. Право на здоровье. Теория и практика. – М.: Устойчивый мир, 2001. – С. 435.
8. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10-уми декабри соли 1948 // Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллии оид ба ҳуқуқи инсон / мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе, 2018. – С. 10-11.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

**КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ СУДӢ-ЭКСПЕРТӢ;
ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ (ИХТИСОСИ ИЛМӢ:
12.00.12) — КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ; ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
(НАУЧНАЯ СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.12)**

**ТАВСИФИ КРИМИНАЛИСТИКИИ ҶИНОЯТҶО ДАР СОҶАИ
ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ**

Хайруллозода Нилуфар Хайрулло,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети
ҳуқуқшиносӣ, докторанти PhD кафедраи
криминалистика ва фаъолияти экспертизаи
судӣ

Ихтисоси илмӣ: 12.00.12 – Криминалистика; фаъолияти судӣ-
экспертӣ; фаъолияти оперативӣ-чустучӣ
Муқарриз: Назаров А.Қ., д.и.ҳ., профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масалаҳои тавсифи криминалистикии ҷиноятҷо дар соҷаи фаъолияти бонкӣ таҳқиқ карда шудааст. Мазмуни тавсифи криминалистикии ҷиноятҷое, ки дар соҷаи фаъолияти бонкӣ содир мешаванд, бояд унсурҳои мухталифи муҳим, ки онро низоми ягонаи нишонаҳои ҷиноят ташкил медиҳанд, дохил мешаванд.

Тавсифи криминалистикии ҷиноятҷое, ки дар соҷаи фаъолияти бонкӣ содир мешаванд, бо мушаххас кардани мавзӯҳои тавсифи умумии ҷиноятҷо, системаи тартибёфтаи маълумотро дарбар мегирад.

Калидвожаҳо: тавсифи криминалистикии ҷиноятҷо, соҷаи фаъолияти бонкӣ, унсурҳо, тарзи содир кардани ҷиноят, вазъияти тафтишӣ, тафтиши ҷиноят.

**КРИМИНАЛИСТИКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЯ В
БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ**

Хайруллозода Нилуфар Хайрулло
Таджикский национальный университет,
юридический факультет, докторант PhD
кафедры криминалистики и судебно-
экспертной деятельности

Научная специальность: 12.00.12 – Криминалистика; судебно-
экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность
Рецензент: Назаров А.Қ., д.ю.н., профессор

Аннотация: В данной статье исследуются вопросы криминалистической характеристики преступлений, совершаемых в банковской сфере. Содержание криминалистической характеристики преступлений, совершаемых в банковской сфере, должно включать различные важные элементы, которые образуют единую систему признаков преступления.

Криминалистическое описание преступлений, совершаемых в банковской сфере, включает определение общих признаков криминалистического описания преступлений и организованную систему данных.

Ключевые слова: криминалистическое описание преступлений, сфера банковской деятельности, элементы, способы совершения преступления, следственная ситуация, расследование преступлений.

CRIMINALISTIC CHARACTERIZATION OF CRIME IN THE BANKING SECTOR SPHERE

Khayrullozoda Nilufar Khayrullo,
Tajik National University, Faculty of
Law, Doctoral PhD of the department
Criminalistics and forensic-expert activity

Scientific specialty: 12.00.12 – Criminalistics; forensic-expert activity;
operative-search activity

Reviewer: Nazarov A.Q., d.l.s., professor

Abstract: This article studies the issues of criminalistic characterization of crimes committed in the banking sphere.

The content of criminalistic characteristic of crimes committed in the banking sphere should include various important elements that form a unified system of crime features. Criminalistic characteristic of crimes committed in the banking sphere includes the definition of general features of criminalistic description of crimes and organized system of data.

Key words: criminalistic characterization of crimes, banking sphere, elements, ways of committing a crime, investigative situation, crime investigation.

Тавсифи криминалистии ҷинойт, яке аз мавзӯи асосии илми криминалистии муосир мебошад ва дар адабиёти назариявӣ ва таълимӣ-методикӣ васеъ истифода мешавад. Он ҳам маънии назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад, ва як унсури муҳим ва сохтории илми криминалистика мебошад.

Ҳамчун мафҳум, он дар масъалаҳои умумии методикаи тафтиши намудҳои алоҳидаи ҷинойтҳо таҳия шудааст. Омӯзиш дар бораи тавсифи криминалистии ҷинойтҳо натиҷаи табиӣи равандии рушди илмҳои криминалистии ба шумор меравад. Чун профессор Белкин Р.С. дуруст

қайд кардааст, «Ҳанӯз пеш аз он ки ибораи «тавсифи криминалистӣ» аввалин маротиба истифода шавад, унсурҳои алоҳидаи он дар методикаҳои криминалистии хусусӣ ёдоварӣ шуданд ва аҳамияти онҳоро барои ташкили тафтишот таъкид карданд. Ба гурӯҳи чунин унсурҳо тарзҳои содир кардан ва пинҳон кардани ҷиноят, вазъияти содиршудани ҷиноят: ҷой, вақти он, шароитҳои дигар, маълумот дар бораи шахсияти гумонбаршуда ва хислати маълумоти ибтидоӣ дохил мешаванд»⁵⁶⁷.

Дар адабиёти криминалистӣ зикр шудааст, ки ибораи «тавсифи криминалистии ҷиноятҳо» аввалин маротиба аз ҷониби А.Н. Колесниченко пешниҳод шудааст. Муаллиф менависад, ки ба шумораи муҳимтарин принципҳо, ки барои ҳамаи методикаҳои асоси мебошанд, тавсифи умумии криминалистии ҷиноятҳо дохил мешавад ва баъдтар мегӯяд, ки «ҷиноятҳо тавсифи умумии криминалистии худро доранд».⁵⁶⁸ Аммо пеш аз ин, дар автореферати рисолаи номзодии худ, Сергей Л.А. кӯшиши муайян кардани таърифе барои тавсифи криминалистии ҷиноятро анҷом дода, унсурҳои таркибии онро чунин муайян кардааст:

- тарзи содир кардани ҷиноят;
- вазъияти содир кардани ҷиноят;
- шароитҳое, ки бо объектҳои зарардида, субъект ва ҷанбаҳои субъективии ҷиноятҳо марбут мебошанд;
- иртиботи ҷиноят бо дигар унсурҳои воқеияти объективӣ ва вобастагӣ байни ин шароитҳо⁵⁶⁹.

Дар давоми беш аз 50-солаи мавҷудияти таълимоти тавсифи криминалистии ҷиноятҳо, бисёре аз муаллифон таърифҳои гуногуни ин мафҳумро пешниҳод карданд. Таҳлили мафҳумҳое, ки онро аз манзари гуногун тавсиф мекунанд, нишон медиҳад, ки аксари муаллифон аз таъриф оғоз он мекунанд. Сергей Л.А. аввалин бор ин қисмати илми криминалистикаро ҳамчун «висоиятҳои ҷиноятҳо, ки барои криминалистика аҳамият доранд», муайян кардааст, яъне аҳамият барои амали тафтишии ҷиноятҳо. Бо вучуди фарқиятҳои матнӣ, ин таърифҳо дар маҷмӯъ, дуруст моҳияти аслии ин мафҳумро ифода мекунанд, ки гувоҳи он аст, ки ақидаҳо дар ин маврид асосан аллакай дар як ҳаҷми кофӣ устувор шудаанд. Дар ҳамин ҳол, дар байни баъзе муаллифон, ин таърифҳо тавсифи функционалӣ доранд, ки мундариҷа ва мақсади асосии тавсифи криминалистии ҷиноятҳоро нишон медиҳанд, ва дар дигарон, таърифҳо бо дохил кардани унсурҳои сохтории тавсифи криминалистии ҷиноятҳо бештар рушд кардаанд. Дар маҷмӯъ, дар адабиёт метавон якчанд равишҳои назаррасро дар муайян кардани моҳият ва системаҳои ин категорияи илмӣ мушоҳида кард.

⁵⁶⁷ Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. - М.: Юрист, 1997г., – С. 310-311.

⁵⁶⁸ Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – Киев, 1988. – С. 30.

⁵⁶⁹ Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ; автореферат на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук. – М. 1971г. – С. 24

Ҳамин тавр, гурӯҳи аввалии олимон диққатро ба аҳамияти иттилоотии ва нақши аломатҳои ҷудогона, унсурҳои тавсифи криминалистии ҷиноятҳо ва таҳияи методикаҳои хусусии тафтиши ҷиноятҳо равона мекунанд. Таърифҳои онҳо бештар кӯтоҳ ва муассир буда, ҳамчун нуқтаи оғоз барои таҳияи методикаҳои хусусии тафтиши ҷиноятҳо хизмат мекунанд. Ба гуфтаи А.Н. Басалаев ва В.А. Гуняев, он як системаи нишонаҳои моддӣ ва интеллектуалии ҷиноят мебошад.⁵⁷⁰

И.Ф. Герасимов ақида дорад, ки тавсифи криминалистии ҷиноят як маҷмӯи маълумот дар бораи аломатҳои умумӣ ва хос, шароитҳо ва ҳислатҳои хос барои намуди муайяни амалҳои ҷиноятӣ мебошад, ки барои ошкор кардани ҷиноятҳо аҳамияти ташкилӣ ва тактикӣ доранд⁵⁷¹.

А.Н. Колесниченко тавсифи криминалистии ҷиноятро ҳамчун «системаи маълумот дар бораи аломатҳои криминалистии аҳамиятноки ҷиноятҳо, ки муносибатҳои қонунии байни онҳоро инъикос мекунад ва барои сохтани ва санҷидани фарзияҳои тафтиши барои ҳал кардани вазифаҳои асосии таҳқиқот хизмат мекунад» равона карда шудааст⁵⁷². Аммо ҳатто дар ин ақида якчанд нодурустии назариявӣ, ки хос ба тарафдорони чунин ҳалли масъала аст, ба назар мерасад. Аввалан, муаллиф мушаххас намекунанд, ки онҳо чӣ маънӣ доранд. Дувум, маълум нест, ки дар бораи санҷидани кадом фарзияҳои тафтиши сухан меравад. Сеюм, дар хусуси ҳалли кадом «вазифаҳои асосии тафтишот» дар тавсифи криминалистии ҷиноятҳо метавон сухан гуфт. Чун мебинем, дар чунин муносибат ба моҳияти мафҳуми таҳлилшаванда, нодурустӣ ва аз даст рафтани ҷузъиёте, ки на танҳо тавсифи назариявӣ, балки методологӣ доранд, метавон ёфт.

Гурӯҳи дуҷуми ҳуқуқшиносон кӯшиш мекунанд, ки таърифи тавсифи криминалистии ҷиноятҳоро тавассути номбар кардани аломатҳо ва хосиятҳое, ки маҷмуи онро ташкил медиҳанд, ифшо кунанд⁵⁷³. Ин, ҳарчанд як равиши илман асоснок аст, аммо барои ҳал кардани масъала на он қадар самаранок аст.

Ҳамин тавр, С.И. Винокуров онро ҳамчун системаи таҳқиқшудаи илмӣ бо аломатҳои хос барои як намуди муайяни ҷиноят таъриф мекунад, ки имкон медиҳад механизми пайдоиши таърифҳои ҷиноятиро муайян карда вазифаҳои асосии тафтишотро дар бар гирад.⁵⁷⁴

Ба ақидаи В.В. Радаев тавсифи криминалистии ҷиноятҳоро як системаи маълумот дар бораи унсурҳои ҷиноят мефаҳмад, ки ҷиноятҳои

⁵⁷⁰ Басалаев А.Н., Гуняев В.А. Криминалистическая характеристика преступлений (общее понятие и практическое значение). - МЛ 1976г., с. 100.

⁵⁷¹ Герасимов И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования. В сборнике Методика расследования преступлений (общие положения). -М. 1976г., с.96.

⁵⁷² Криминалистическая методика расследования отдельных видов и групп преступлений: учеб. пособие / В. Д. Зеленский [и др.] – Краснодар: КубГАУ, 2013. – 355 с.

⁵⁷³ Винокуров С.И. Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методики расследования. М. : 1976. С. 101.

⁵⁷⁴ Винокуров С.И. Криминалистическая характеристика преступлений, ее содержание и роль в построении методики расследования. – М. 1976г., – С. 101.

категорияҳои муайян ва вазъиятҳои криминалистии ҷиноят, унсурҳо ва хусусиятҳои механизми пайдоиши пайҳои ҷиноятиро дар бар мегирад. Дар ин замина, зеро вазъияти содир шудани ҷиноят аломатҳои худӣ ҷиноят ва шароитҳое, ки дар онҳо ҷиноят содир мешавад, мефаҳмад, ва таъкид мекунад, ки ҳолатҳои содир шудани ҷиноятҳоро наметавон бо ҳолатҳои тафтишотӣ хато кард. Агар аввалӣ ба раванди содир кардани ҷиноят дахл дошта бошанд, дуҷумӣ ба раванди исбот кардани ҷиноят робита доранд⁵⁷⁵.

Дар охир, бо таваҷҷуҳ ба васеъшавии истифодаи назарияи моделсозӣ дар криминалистика, тавсифи криминалистии ҷиноятҳо бештар ҳамчун як системаи моделии маълумоти криминалистии аҳамиятноки тавсифӣ-статистикӣ, ки аломатҳои намудӣ, навъӣ ва гурӯҳӣ ҷиноятҳоро бо як ё таври дигар пайванд мекунад, ва ки имкон медиҳад, ки самаранокии тафтиши ҷиноятҳо таъмин шавад, фаҳмида мешавад.⁵⁷⁶ Ҳамин тавр, барои намуна, муаллифони баъзе адабиётҳо тавсифи криминалистии ҷиноятро «модели иттилоотӣ» ё «модели идеалӣ» меноманд:

-«модели иттилоотии аломатҳои типии як намуди (гурӯҳӣ) ҷиноятҳо...»⁵⁷⁷;

- «модели иттилоотии ҳодисаҳо барои намуди муайяни ҷиноятҳо, ки функсияҳои эвристикӣ, ташкилӣ-методикӣ ва арзёбиро иҷро мекунад».⁵⁷⁸;

-«модели идеалии аломатҳои типии муносибатҳо ва манбаъҳои маълумоти исботкунӣ».⁵⁷⁹.

Чӣ тавр ки ба назар мерасад, ин асосан, бо он вобаста аст, ки дар криминалистика таърифи мафҳуми «модел» назар ба информатика ё математика васеътар аст.⁵⁸⁰

Моделҳои криминалистӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: моделҳои моддӣ, ки объектро дар шакли моддӣ-иҷроишаванда такрор мекунанд, ва моделҳои мағзӣ, ки объект (падида) ро дар шуури инсон такрор мекунанд.

Тавсифи криминалистии ҷиноят дар илм метавонад ҳамчун модел пешниҳод шавад, вале танҳо дар самти назариявӣ (илмӣ), ҳамчун абстраксия, ки барои сохтани хусусиятҳои категорияҳои муайяни ҷиноятҳо ҳамчун роҳнамои хидмат мекард. В.А. Образцов дуруст таъкид кард, ки «ҳар яке аз чунин хусусиятҳо тавсиф ва шарҳ додани низоми комплекси аломатҳои криминалистӣ ва таҳқиқотии аҳамиятноки ин объект мебошад, инчунин робитаҳо ва муносибатҳои он, ки барои ҳалли илмӣ ва амалӣ кардани масъалаи ошкор кардани ҷиноятҳо муҳим мебошанд»⁵⁸¹.

⁵⁷⁵ Радаев В.В. Криминалистическая характеристика и ее использование в следственной практике. Волгоград., 1987. – С.24

⁵⁷⁶ Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступлений как составная часть общей криминалистической теории // Вестник Московского Университета, серия 11 Право, 2000, № 2, С.5.

⁵⁷⁷ Сальтевский М.В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы // Специальный курс криминалистики. Киев, 1987г. с.310; Образцов В.А. Учение о криминалистической характеристике преступлений // Криминалистика подред. В.А.Образцова. – М., 1998г. – С.31

⁵⁷⁸ Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений. – М., 1981г.

⁵⁷⁹ Бахин В.П., Гора И.В. «Контркримшальютика или новые задачи кримшальютики // Актуальш проблеми держави та права. Вип.5. Одесса, 1998г. – С.5

⁵⁸⁰ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 2004г. – С.860.

⁵⁸¹ Образцов В.А. Учение о криминалистической характеристике преступления. //Криминалистика. – М.,

Оид ба табиати тавсифи криминалистии ҷиноятҳо, профессор Белкин Р.С. таъкид кард, ки он «як мафҳуми абстраксии илмӣ мебошад ва маҳз дар ҳамин сифати он дар илми криминалистика мавҷуд аст. Инро ҳама муаллифон оид ба тавсифи криминалистии ҷиноятҳо бебаҳс қабул мекунанд».⁵⁸² Ҳамин тавр, профессор Джакишев Е.Г. онро ҳамчун «мафҳуми абстраксии илмӣ, ки имкон медиҳад фаъолияти ҷиноятии ҷинояткор ва ҳодисаи таҳқиқшавандаро дар маҷмӯъ моделсозӣ кунад», пешниҳод кардааст.⁵⁸³

Тавсифи криминалистии ҷиноятҳо мантиқӣ аст, ки ҳамчун «мафҳуми абстраксии илмӣ, натиҷаи таҳлили илмии маҷмӯи ҳамаи намудҳои фаъолиятҳои ҷиноятӣ, ки маълумот дар бораи роҳҳои содир кардани ҷиноятҳо, дар бораи афроди онҳо содиркунандаро дар бар мегирад...»⁵⁸⁴, баррасӣ намоем.

Мо ба нуқтаи назари олимони криминалистӣ, ки тавсифи криминалистии ҷиноятро ҳамчун категорияи илмӣ – маҷмуи аломатҳо ва хосиятҳои криминалистии аҳамиятноки пайвасташуда мебошад, ки намуди муайяни ҷиноятҳоро тавсиф мекунанд, ва маълумот дар бораи онҳо барои ошкорсозӣ, таҳқиқ ва пешгирии ҷиноятҳои ин намуди ҷиноятҳо муҳим аст, пайравӣ мекунем.⁵⁸⁵

Дар байни олимони криминалистӣ ихтилофи назар дар бораи нақш ва аҳамияти тавсифи криминалистии ҷиноятҳо дар методикаи таҳқиқи онҳо нест. Дар робита ба ин, профессор Герасимов И.Ф. таъкид мекунанд, ки тавсифи криминалистии ҷиноятҳо «як унсури муҳимми сохтори методикаи таҳқиқот мебошад, ки тавсияҳои методӣ ва дар ниҳоят, ба ошкорсозӣ, таҳқиқ ва пешгирии ҷиноятҳо мусоидат мекунанд» фаҳмида мешавад⁵⁸⁶.

Бо вучуди фаҳмиши нисбатан яксон дар бораи табиат ва моҳияти тавсифи криминалистии ҷиноятҳо аз ҷониби баъзе олимони криминалистӣ, дар охирҳо ин мавқеъҳо мавриди бознигарӣ қарор гирифтааст.

Барои баъзе муаллифон ақидаҳо вучуд доранд, ки моҳияти онҳо ба чунин масъалаҳо ишора мекунанд:

1. Тақаллуб кардани тавсифи криминалистии ҷиноят бо таҳлили криминалистӣ ё формулаи криминалистӣ, ки ба нест кардани тасаввуроти мавҷуда дар бораи табиат ва моҳияти тавсифи криминалистии ҷиноятҳо оварда мерасонад;

1995г. – С. 38-39.

⁵⁸² Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3-х томах. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. - М.: Юрист, 1997г., С.317.

⁵⁸³ Джакишев Е.Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики. Автореф. дисс...докт. юрид. наук. Алматы, 1994г., С. 17.

⁵⁸⁴ Криминалистика: Краткая энциклопедия / Авт.-сост. Р.С.Белкин. - М.: Большая Российская энциклопедия. 1993. - С.39.

⁵⁸⁵ Мозговых Г.А. Криминалистическая характеристика преступления. Алматы, 2000г.

Криминалистика: Учебник для ВУЗов. / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. - М.: Высш.шк., 1994г., – С.333.

2. Якҷоя кардани тавсифи криминалистӣ бо тавсифи ҳуқуқии ҷиноятӣ;

3. Таҳқиқи тавсифи криминалистии ҷиноятҳо ҳамчун як ҷузъи илмҳои криминалистика.

Ба назар мерасад, ки дар ҳамаи ҳолатҳо, дар ҳукмҳои олимони криминалистика омодагии рационалӣ вуҷуд дорад.

Бори аввали ин андеша дар тадқиқотҳои диссертационӣ олимони Қазоқистон К.И. Нуржаубоева ва К.М. Кучуков баён кардаанд.

Дар диссертацияи Нуржаубоевой К.И. мо бо тақаллуби тавсифи криминалистии ҷиноятҳо — таҳлили криминалистӣ, ки бо ин ҳолат ҳамчун «манбаи методикаи таҳқиқи ҷиноятҳо» пешниҳод шудааст, рӯбарӯ мешавем.⁵⁸⁷

Ба ин тартиб, муаллиф тавсифи криминалистии ҷиноятҳоро бо тафтиши криминалистӣ якҷо мекунад, ва дар асл, ӯ дар кори худ баъзе аз унсурҳои онро — объект, субъект ва тарзҳои содир кардани ҷиноятҳоро, ки онҳоро дар маҷмӯъ «формулаи криминалистӣ» меномад, пешниҳод мекунад.

Бо ин андешаҳо наметавон розӣ шуд, зеро дар фаҳмиши умумии пазируфташуда, методикаи криминалистии тафтиши ҷиноятҳо тавсияҳои илмӣ қонуноро дар бораи ошкорсозии намуди муайяни ҷиноят ва муайян кардани ҳамаи шароитҳои он, ки бояд исбот шаванд, нишон медиҳад. Манбаи ин тавсияҳо ҳамеша таҷрибаи ҷамъшудаи амалияи тафтишӣ буда, таҳлил ва умумият дар он имкон медиҳад, ки ин тавсияҳо тартиб дода шаванд. Таҳлил чунин ҳамеша танҳо як усули умумии дониш фаҳмида мешавад.⁵⁸⁸ Метод худ наметавонад манбаи методикаи таҳқиқи ҷиноятҳо бошад, балки, дар баробари дигар методҳо, танҳо воситаи шиносоии қонуниятҳои муайян мебошад. Фаҳмидани онҳо, ки маҳз имкон медиҳад, ки тавсияҳои илмӣ, ки ба амалия бахшида шудаанд, тартиб дода шаванд ва методикаи тафтиши ҷиноятҳоро муайян созанд.

Нуржаубоева К.И. таъкид мекунад, ки «унсурҳои тавсифи ҳуқуқии ҷиноят якҷанд ҷузъҳои тавсифи криминалистии ҷиноятро ташкил медиҳанд».⁵⁸⁹ Ба ҳамин мавқеъ Кулибаев Т.А. ва Таймерденов М.Т. низ истодаанд, ки тадқиқоти диссертационии онҳо, саҳми муайяне дар таҳияи тавсифи криминалистии гузоштааст. Ҳар дуи ин муаллифон ҳамчунин дар сохтори тавсифи криминалистии ҷиноятҳо «таркиби ҷиноят» -ро дохил мекунанд.⁵⁹⁰⁵⁹¹ Ҳамин тавр, онҳо дар ин назар танҳо

⁵⁸⁷ Нуржаубоева К.И. Криминалистический анализ действующих организованных преступных групп вымогателей как источник методики расследования преступлений. Дисс. на соиск. уч. степени канд.юр. наук. - Алматы, 1997г., С.37.

⁵⁸⁸ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М.: Изд-во БЕК, 1997г. С. 63.

⁵⁸⁹ Нуржаубоева К.И. Криминалистический анализ действующих организованных преступных групп вымогателей как источник методики расследования преступлений. Дисс...канд.юрид.наук. Алматы, 1999г., С.41.

⁵⁹⁰ Кулибаев Т.А. Расследование и предупреждение убийств, совершаемых путем найма преступников. Автореф.дисс...канд.юрид.наук. Алматы, 2000г., С.9.

⁵⁹¹ Таймерденов М.Т. Криминалистическая характеристика взяточничества и ее роль в поиске доказательственной информации / Под ред. Проф. Е.Г.Джакишева. - Алматы, 2000г., С.8.

нестанд, зеро як қатор муаллифони русиягӣ низ ба ҳамин мавқеъ пайравӣ мекунанд. Масалан, Н.А. Селиванов бар он аст, ки тавсифи криминалистии ҳар як ҷиноят бояд маълумот дар бораи таркиби ҷиноят дошта бошад, яъне иртиботи он ба объект, усул ва шароитҳои ҷиноят, паёмадҳо, тарафи объективии ҷиноят ва шахсияти ҷинояткор.⁵⁹²

Ин тасаввурот, ба назари мо, дуруст нестанд, зеро ҳар як тавсифи ҷиноят, ки аз нуқтаи назари соҳаи муайяни илмӣ дода мешавад, комилан мустақил аст нисбат ба дигар хусусиятҳои соҳавӣ танҳо омилҳои худро аз мавзӯи таҳқиқот инъикос мекунад. Ин андешаҳо ҳаҷми маълумот дар бораи як ё дигар намуди ҷиноятро маҳдуд мекунанд, ки ба кутоҳ кардани як қатор унсурҳои хеле муҳим оварда мерасонад, ки метавонанд аҳамияти амалӣ барои тавсифи криминалистии ҷиноят, махсусан вазъияти тафтишоти маъмулӣ, маълумот дар бораи усулҳои пинҳон кардани ҷиноят, механизми ҷангалсозӣ, вақт, макони содир кардани ҷиноят дошта бошанд.

Тавсифи криминалистии ҷиноятҳо бо тавсифи ҳуқуқии ҷиноят дар робитаи зич қарор доранд, вале ин ба ҳеҷ вачҳ асоснок карда намешавад, ки дар сохтори он мафҳуми ҷиноят ва таркиби он, ҳамчунин мавзӯи исботи дохил карда шавад, зеро ин категорияҳои илмӣ ва унсурҳои сохтории онҳо мавзӯи таҳқиқи соҳаҳои дигар илмҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошанд.

Белкин Р.С. дар бораи ин масъала бо ишораи бештар равшан баён кард, ки «аломатҳое, ки ҷиноятҳоро ба асоси унсурҳои дигар таркиби ҷиноят тасниф мекунанд, одатан дар усулҳои содир кардани ҷиноят ва пинҳон кардани он ё тавсифи истифодаи он инъикос ёфтаанд. Бинобар ин, дар тавсифи криминалистии ҷиноятҳо зарур нест, ки тасвир кардани тавсифи ҳуқуқи ҷиноятӣ шомил шавад».⁵⁹³

Дар мавриди сохтори тавсифи криминалистии ҷиноят, теъдоди унсурҳои он, миёни олимони криминалистӣ якдилии умумӣ нест. Вақте ки сохторро ташриф медиҳанд, муаллифон қисматҳои онро гуногун меноманд: баъзеҳо унсурҳо (Р.С. Белкин, А.Н. Васильев, С.П. Митричев ва дигарон), дигарон - аломатҳо (Н.А. Селиванов ва дигарон). Бисёре аз олимон дар тавсифи криминалистии ҷиноятҳо як феҳристи гуногуни унсурҳо бо теъдоди муайян дохил мекунанд.

Масалан, ба назари С.П. Митричев, сохтори тавсифи криминалистӣ аз се унсур иборат аст: 1) усули содир кардани ҷиноят; 2) нишонҳое, ки ҷинояткор дар ҷойи ҳодиса мегузорад; 3) шахсияти ҷинояткор⁵⁹⁴.

А.Н. Колесниченко пешниҳод мекунад, ки дар сохтори тавсифи криминалистии ҷиноят, тақсимои ин намуди ҷиноятҳоро ба навъҳо ва

⁵⁹³ Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. -М.: Юристъ, 1997. С. 86.

⁵⁹⁴ Митричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступлений. - М., 1973г., С.13-14.

гурӯҳҳо, вазъиятҳои намунавии тафтишотӣ ва равишҳои асосии таҳқиқот, роҳҳои имконпазири муайян кардани ҷинояткорон ва вазифаҳо барои баланд бардоштани самаранокии корҳои тафтишотиро дарбар гирад⁵⁹⁵.

И.М. Лузгин дар сохтори он маълумот дар бораи шохидони эҳтимолии асосӣ, хусусиятҳои шахсияти ҷабрдидаҳо ва шохидон, ки ба шаклгирии шаҳодатхояшон ва рафтор дар тафтишот таъсир мерасонанд, инчунин хусусият ва андозаи зарарро ворид мекунад⁵⁹⁶. Н.Ф. Герасимов маълумот дар бораи паҳншавӣ ва хатарнокии иҷтимоии ҷиноят ва вазъиятҳои типӣ, ки ба ташаккули вазъиятҳои тафтишотӣ таъсир мерасонанд, дохил мекунад.⁵⁹⁷

С.Г. Еремин чунин мепиндорад, ки ба унсурҳои тавсифи криминалистии ҷиноят чунин аломатҳо хос аст: 1) гурӯҳи ҷиноятии ташкилшуда; 2) шахсияти ҷинояткор; 3) олотҳои ҷинояткорӣ; 4) усули омодагӣ ва пинҳон кардани ҷиноят; 5) макон, вақт, вазъият, васоил ва роҳҳои содир кардани ҷиноят.⁵⁹⁸

Ба назари мо, тавсифи криминалистии ҷиноятҳое, ки дар соҳаи фаъолияти бонкӣ содир мешаванд, бо мушаххас кардани мавзӯҳои тавсифи умумии ҷиноятҳо, системаи тартибёфтаи маълумотро дарбар мегирад: дар бораи роҳҳои маъмултарин барои содир кардани онҳо; дар бораи вазъияти намунавӣ (макон, вақт ва шароити содир кардани ин ҷиноятҳо); дар бораи шахсияти ҷинояткор; натиҷаҳои содир кардани ҷиноят, ки бо ҳамдигар амал мекунанд ва таъсири ҳалкунанда ба ташаккули маълумоти далелӣ мегузоранд.

Масъалаи баҳсбарангез пешниҳодоти И.Ф. Герасимов ва А.Ф. Облаков дар бораи дохил кардани вазъиятҳои тафтишотӣ ба сохтори тавсифи криминалистии ҷиноят мебошад⁵⁹⁹. Дар бораи ин масъала, миёни олимони криминалистӣ ақидаи ягона мавҷуд нест. Ба таври мисол, А.Ф. Волынский, Т.В. Аверьянова ва И.Л. Александров онро ғайрирасмӣ ҳисоб карда зикр мекунанд, ки вазъиятҳои тафтишотии намунавиро ба сохтори тавсифи криминалистии ҷиноят дохил кунанд⁶⁰⁰. Дохил кардани вазъиятҳои тафтишотии намунави ба тавсифи криминалистики ҷиноят душвор аст, зеро онҳо (вазъиятҳо) бештар на намуди ҷиноятро, балки раванди тафтишотро дар як марҳалаи муайяни он, ҳатто агар онҳо дар нуқтаи умумӣ, типӣ ва муқаррарӣ бошанд, тавсиф мекунанд.

Ба назар мо, ин ақида на ҳама дурустии мазмун ва аҳамияти амалии криминалистии ҷиноятро, аҳамияти амалӣ ва имконпазирӣ истифодаи он

⁵⁹⁵ Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. - Харьков, 1976г., С.20-21.

⁵⁹⁶ Лузгин И.М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений. - М., 1984г., С.27-28.

⁵⁹⁷ Герасимов Н.Ф. Криминалистические характеристики преступлений. Методика расследования преступлений. - М., 1976г., С.94-95.

⁵⁹⁸ Еремин С.Г. Методика расследования хищений в рыбной промышленности. Дис.... на соиск. уч.степени канд. юрид. наук. - Волгоград, 1992г. С.44-45.

⁵⁹⁹ Герасимов Н.Ф. Криминалистические характеристики преступлений. - М., 1976г., С.94-95.

⁶⁰⁰ Криминалистика. Учебник. Под ред. проф. Волынского А. Ф. Волынский А. Ф., Аверьянова Т. В., Александрова И. Л. и др. М. Закон и право. ЮНИТИ-ДАНА. 1999г.

дар таҳқиқи намуди муайяни ғаёлияти ҷинояткорӣ нишон намедиҳад. Вазъияти тафтишотие, ки дар марҳалаи ибтидоӣ ба вуҷуд меояд, барои содир кардани ҳар як ҷиноят ба таври қатъӣ инфиродӣ аст ва ба хусусиятҳои шахсияти гумонбаршуда ва усули содир кардани ҷиноят алоқаманд мебошад. Ба таври вобаста ба усули содир кардани ҷиноят, вазъият низ метавонад хусусиятҳои намуди ҷиноятро, яъне, вазъияти тафтишотиро, ки бо ҳама элементи тавсифи криминалистии ҷиноят иртиботи доимӣ ва вобастагии мутақобил дорад, нишон диҳад. Ба ҳамин сабаб вазъият ба он чун намунавӣ ишора карда мешавад, зеро он барои намуди ҷиноят хос аст.

Бар ҳамин асос, ба назар мерасад, ки дар мазмуни тавсифи криминалистии ҷиноятҳое, ки дар соҳаи ғаёлияти бонкӣ содир мешаванд, бояд унсурҳои мухталифи муҳим, ки онро чун як системаи ягона ташкил медиҳанд, дохил шаванд. Мазмунан, ба таври ки таҳлили адабиёт ва таҷрибаи шахсии муаллиф нишон додааст, ба ҷиноятҳое, ки баррасӣ мешаванд, унсурҳои зерин дохил мешаванд:

- Шахсияти ҷинояткор ва нишонаҳои криминалистии муҳими ҷиноятӣ ва намудҳои гурӯҳҳои ҷиноятӣ;

- Мақсади ҷиноят;
- Маҳал, вақт ва шароити анҷоми ҷиноят;
- Тартиби анҷом ва рӯйпуш кардани ҷиноят;
- Оқибатҳои ҷиноят.

Адабиёт:

1. Басалаев А.Н., Гуняев В.А. Криминалистическая характеристика преступлений. - МЛ 976г., с. 100.

2. Бахин В.П., Гора И.В. «Контркримшальютика или новые задачи кримшальютики \\\ Актуальш проблеми держави та права. Вип.5. Одесса, 1998г. С.5

3. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М.: Изд-во БЕК, 1997г. С. 63.

4. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. -М.: Юристъ, 1997. С. 86.

5. Винокуров С.И. Криминалистическая характеристика преступлений, ее содержание и роль в построении методики расследования. - М. 1976г., с.101.

6. Герасимов И.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования. -М. 1976г., с.96.

7. Джакишев Е.Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики. Автореф. дисс...докт. юрид. наук. Алматы, 1994г., С. 17.

8. Еремин С.Г. Методика расследования хищений в рыбной промышленности. Дис.... на соиск. уч.степени канд. юрид. наук. - Волгоград, 1992г. С.44-45.

9. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. - Харьков, 1976г., С.20-21.
10. Криминалистика: Краткая энциклопедия / Авт.-сост. Р.С.Белкин. - М.: Большая Российская энциклопедия. 1993. - С.39.
11. Криминалистика: Учебник для ВУЗов. / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. - М.: Высш.шк., 1994г., С.333.
12. Криминалистическая методика расследования отдельных видов и групп преступлений: учеб. пособие / В. Д. Зеленский [и др.] – Краснодар: КубГАУ, 2013. – 355 с.
13. Кулибаев Т.А. Расследование и предупреждение убийств, совершаемых путем найма преступников. Автореф.дисс...канд.юрид.наук. Алматы, 2000г., С.9.
14. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений. М., 1981г.
15. Лузгин И.М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений. - М., 1984г., С.27-28.
16. Митричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступлений. - М., 1973г., С.13-14.
17. Мозговых Г.А. Криминалистическая характеристика преступления. Алматы, 2000г.
18. Нуржаубаева К.И. Криминалистический анализ действующих организованных преступных групп вымогателей как источник методики расследования преступлений. Дисс. на соиск. уч.степени канд.юр. наук. - Алматы, 1997г., С.37.
19. Образцов В.А. Учение о криминалистической характеристике преступлений \ Криминалистика подред. В.А.Образцова. М., 1998г. С.31
20. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 2004г. С.860.
21. Радаев В.В. Криминалистическая характеристика и ее использование в следственной практике. Волгоград., 1987.С.24
22. Сальтевский М.В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы \ Специальный курс криминалистики. Киев, 1987г. с.310;
23. Сергеев Л.А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ; автореферат на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук. М. 1971г.с.24
24. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Киев, 1988. С. 30.
25. Таймерденов М.Т. Криминалистическая характеристика взяточничества и ее роль в поиске доказательственной информации / Под ред. Проф. Е.Г.Джакишева. - Алматы, 2000г., С.8.
26. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступлений как составная часть общей криминалистической теории // Вестник Московского Университета, серия 11 Право, 2000, № 2, С.5.

Мақола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКСТРЕМИСТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА

Муслихиддинзода Муснуриддин,
Национальная академия наук Таджикистана,
Институт философии, политологии и права
имени А. Баховаддинова, соискатель.

Научная специальность: 12.00.08 – Уголовное право и криминология;
уголовно-исполнительное право

Рецензент: Сафарзода А.И., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Преступления экстремистического характера становятся значимой угрозой для общественной безопасности и стабильности, проявляясь через насилие, терроризм, разжигание ненависти и подрыв государственного порядка. Криминалистическая характеристика таких преступлений включает два подхода: один — рассматривает преступление как совокупность факторов (время, место, средства), второй — как систему признаков (объект, субъективная сторона). Это объединение позволяет более точно квалифицировать преступление и разработать методы расследования. Преступления экстремистского характера могут варьироваться по степени угрозы, но объединены общими признаками: агрессивностью, целью подрыва социальной гармонии и политической стабильности. Криминалистическая характеристика, помогает выявить типичные способы совершения преступлений и спрогнозировать действия преступников. Особое внимание уделяется личности преступников, их мотивации и методам скрытия следов. Важным аспектом расследования преступления экстремистического характера является использование современных технологий, таких как интернет, для распространения идеологии и координации действий. Методика расследования включает анализ следов, оставленных преступниками, что требует внимания к деталям, как физическим, так и цифровым. Эффективность расследования напрямую зависит от комплексного подхода и умения работать с разнообразными типами следов и информацией.

Ключевые слова: преступления экстремистического характера, криминалистическая характеристика, экстремизм, методы расследования, экстремистские сообщества, преступлений, следы преступлений, признаки преступления, время и место преступления, подготовка преступления, социальные и политические условия.

ТАВСИФИ КРИМИНАЛИСТИКИИ ҶИНОЯТҲОИ ХУСУСИЯТИ ЭКСТРЕМИСТӢ ДОШТА.

Муслиҳиддинзода Муснуриддин,
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи
ба номи А. Баҳоваддинови унвонҷӯ

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи
иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ

Муқарриз: Сафарзода А.И. доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ дошта таҳдиди ҷиддӣ ба амният ва суботи ҷомеа гардида, бо роҳи зӯроварӣ, терроризм, барангехтани адоват ва вайрон кардани тартиботи давлатӣ зухур мекунад. Тавсифи криминалистии чунин ҷиноятҳо ду равишро дар бар мегирад: яке ҷиноятро мачмуи омилҳо (вақт, макон, восита), дуюм — ҳамчун системаи аломатҳо (объект, тарафи субъективи) мешуморад. Ин муттаҳидшавӣ барои дақиқтар тасниф кардани ҷиноят ва таҳияи усулҳои тафтишот имкон медиҳад. Ҷиноятҳои дорои хусусияти экстремистӣ метавонанд аз рӯи дараҷаи таҳдид фарқ кунанд, вале бо аломатҳои умумӣ: таҷовузкорӣ, ҳадафи вайрон кардани оромии ҷомеа ва суботи сиёсӣ муттаҳид мешаванд.

Тавсифи криминалистӣ барои муайян кардани усулҳои ҳоси содир кардани ҷиноятҳо ва пешгӯии амали ҷинояткорон кӯмак мекунад. Ба шахсияти ҷинояткорон, ангеа ва усулҳои пӯшонидани изи онҳо диққати махсус дода мешавад. Ҷанбаи муҳими таҳқиқи ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ дошта истифодаи технологияҳои муосир, аз қабili интернет барои паҳн кардани идеология ва ҷамоҳангсозии амалҳо мебошад. Методологияи тафтишот таҳлили пайҳоро, ки ҷинояткорон гузоштаанд, дар бар мегирад, ки таваҷҷӯҳ ба тафсилоти ҳам ҷисмонӣ ва ҳам рақамиро талаб мекунад. Самаранокии тафтишот бевосита аз муносибати ҷамаҷониба ва қобилияти кор кардан бо намудҳои гуногуни пайҳо ва иттилоот вобаста аст.

Калидвожаҳо: ҷиноятҳои экстремистӣ, тавсифи криминалистӣ, экстремизм, усулҳои тафтишот, ҷамъиятҳои экстремистӣ, ҷиноятҳо, осори ҷиноятҳо, аломатҳои ҷиноят, вақту ҷойи ҷиноят, тайёрии ҷиноят, шароити иҷтимоию сиёсӣ.

CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF EXTREMIST CRIMES

Muslihiddinzoda Musnuriddin,
National Academy of Sciences of Tajikistan,
Institute of Philosophy, Political Science and
Law named by A. Bahovaddinov, researcher.

Scientific specialty: 12.00.08 – criminal law and criminology; penal law

Abstract: Crimes of an extremist nature are becoming a significant threat to public safety and stability, manifesting themselves through violence, terrorism, incitement to hatred and undermining the state order. The forensic characteristics of such crimes include two approaches: one considers a crime as a set of factors (time, place, means), the second - as a system of features (object, subjective side). This unification allows for a more accurate classification of the crime and the development of investigation methods. Crimes of an extremist nature can vary in the degree of threat, but are united by common features: aggressiveness, the goal of undermining social harmony and political stability.

Criminalistic characteristics help to identify typical methods of committing crimes and predict the actions of criminals. Particular attention is paid to the personality of criminals, their motivation and methods of hiding traces. An important aspect of investigating a crime of an extremist nature is the use of modern technologies, such as the Internet, to disseminate ideology and coordinate actions. The investigation methodology includes the analysis of traces left by criminals, which requires attention to detail, both physical and digital. The effectiveness of the investigation directly depends on a comprehensive approach and the ability to work with various types of traces and information.

Keywords: extremist crimes, forensic characteristics, extremism, investigation methods, extremist communities, crimes, traces of crimes, signs of a crime, time and place of a crime, preparation of a crime, social and political conditions.

В последние десятилетия преступления экстремистического характера стали одной из главных угроз общественной безопасности и национальной стабильности. Экстремизм, проявляющийся в различных формах, представляет собой угрозу для общественного порядка и социальной гармонии. Преступления экстремистического характера могут быть связаны с насилием, терроризмом, распространением ненависти, дискриминацией, а также с действиями, направленными на подрыв существующего государственного порядка.

Суть первого подхода, рассматривающего криминалистическую характеристику как совокупность особенностей обстоятельств совершенных преступлений, заключается в том, что внимание уделяется факторам, которые влияют на преступление, таких как место, время, методы, средства совершения преступления, а также личность преступника. Это позволяет исследовать преступления через призму их обстоятельств и выявлять типичные для данного вида преступлений особенности⁶⁰¹.

601 Сергеев, Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики. Руководство для следователей / Л.А. Сергеев. - М., 1971. - С. 437; Филиппов, А.Г. О понятии и содержании криминалистической характеристики преступлений / А.Г. Филиппов // Вопросы совершенствования методики расследования преступлений: сб. науч. трудов. - Ташкент, 1984. - С. 12; Шмидт, А.А. Криминалистическая характеристика преступлений и розыскная деятельность следователя / А.А. Шмидт, Е.К. Кагин // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений: межвуз. сб. науч. трудов. - Свердловск, 1978. - Вып. 69. - С. 142.

Второй подход, рассматривающий криминалистическую характеристику как систему признаков преступлений, фокусируется на более формализованном представлении преступления, определяя ключевые признаки, которые позволяют классифицировать и описывать преступление в правовых терминах, таких как объект, субъективная сторона, форма вины и т. д.⁶⁰².

Объединение этих двух подходов в идее криминалистической характеристики как совокупности признаков определенного вида преступлений позволяет создать более комплексную картину, включающую как систематизацию признаков, так и их связь с обстоятельствами совершения преступления. Однако возражения могут возникать из-за того, что простое объединение этих двух элементов не всегда позволяет охватить всю сложность и динамику криминалистической ситуации, особенно если речь идет о специфичных и редких формах преступлений.

Экстремизм — это деятельность, направленная на насильственное изменение существующего государственного, социального, религиозного или политического устройства, а также на разжигание социальной, расовой, национальной или религиозной вражды.

Преступления экстремистического характера могут быть разнообразными по своей природе и степени угрозы, однако они все объединены общими признаками: агрессивным характером, целью подрыва общественной безопасности, социальной гармонии и политической стабильности. К таким преступлениям относятся действия, предусмотренные статьями Уголовного кодекса, связанными с терроризмом, разжиганием национальной, расовой или религиозной ненависти, а также другие формы насилия и насильственного воздействия.

В соответствии с ст 307/2 УК РТ под экстремистическим сообществом понимается “Создание экстремистского сообщества, то есть организованной группы лиц для подготовки или совершения по мотивам идеологической, политической, расовой, национальной, местнической или религиозной ненависти либо вражды, а равно по мотивам ненависти либо вражды в отношении какой-либо социальной группы преступлений, предусмотренных статьями 157, 158, 160, 185, 188, 189, 237, 237(1), 242, 243 настоящего Кодекса (преступления экстремистской направленности),”⁶⁰³

Криминалистическая характеристика преступлений экстремистического характера представляет собой совокупность индивидуальных и общих признаков, которые позволяют квалифицировать преступление, определить его состав и разрабатывать методы расследования. Важно отметить, что преступления экстремистического характера могут быть совершены в разных

602 Баев, О.Я. Методические основы расследования отдельных видов преступлений: учеб. пособие / О.Я. Баев, В.А. Гунаев. - М., 1995. - С. 6; Быков, В.М. Пространственно-временные факторы в криминалистической характеристике групповых преступлений / В.М. Быков // Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в расследовании преступлений. - Иркутск, 1983. - С. 75; Васильев, А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. - М., 1984. - С. 116.

603 <https://majmilli.tj/category/qonunho/kodekcho/>

формах, с использованием различных средств, что влияет на их криминалистическую характеристику.

Н.Г. Шурухов в рамках своей теории криминалистики выдвигал комплексный подход к исследованию преступлений, который охватывает множество аспектов, связанных с преступным деянием. Он выделял несколько ключевых элементов, определяющих преступное событие: способ совершения и сокрытия преступления – способы, с помощью которых преступник осуществляет преступление и затем пытается скрыть следы своей деятельности; механизм преступного посягательства, это процесс, который включает последовательность действий преступника, от подготовки до совершения преступления; следы преступления, физические или другие доказательства, остающиеся на месте преступления или в процессе преступной деятельности; обстановка, в которой происходило преступление, условия, в которых готовилось или было совершено преступление, включая время, место, обстоятельства; предмет преступного посягательства, объект, на который направлено преступление, например, материальные ценности, жизнь или здоровье человека; личности преступника и потерпевшего, психологические и социальные характеристики участников преступления, их мотивация, личные связи и конфликт; обстоятельства, способствующие совершению преступления, это условия, которые создают благоприятную среду для совершения преступления⁶⁰⁴.

Предложение Н.А. Селиванова и других криминалистов о делении криминалистической характеристики преступлений на блоки, основанные на элементах состава преступления, представляет собой логичный и систематичный подход. Это деление помогает более точно и полно охарактеризовать каждое преступление, так как учитывает ключевые аспекты, которые определяют его преступный характер. Типичные способы подготовки, совершения и сокрытия преступлений помогает выявить общие закономерности в преступных действиях, что способствует разработке профилактических мер и улучшению расследования. Типичные объективные факторы такие как время, место, условия совершения преступления, которые могут влиять на вероятность его совершения и способы раскрытия. Личность вероятной жертвы преступления и типичный предмет посягательства это позволяет составить представление о группе потенциальных жертв и их уязвимости, а также определить ключевые объекты преступных посягательств. Личность вероятного преступника, мотивах и целях преступления позволяет выработать профиль преступника, что имеет значение для оперативного поиска и раскрытия преступлений⁶⁰⁵.

Такой подход дает возможность более целенаправленно собирать и анализировать информацию, что важно для построения стратегии расследования и предотвращения преступлений.

604 Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации / под ред. Н.Г. Шурухова. - М., 1999. - С. 103; Шурухов, Н.Г. Криминалистическая характеристика преступлений / Н.Г. Шурухов // Криминалистика (актуальные проблемы) / под ред. Е.И. Зуева. - М., 1988. - С. 119.

605 Селиванов, Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н.А. Селиванов // Соц. законность. - 1977. - № 2. - С. 56-57.

Для обобщения и структурирования основных данных криминалистической характеристики преступлений экстремистского характера, можно выделить следующие ключевые элементы:

Способ совершения преступления, то есть определение этапов преступной деятельности: подготовка, совершение, сокрытие преступления; обстановка совершения преступления, условия, в которых происходят противоправные действия: место, время, средства, использование технологий и т. д.; следы отражения, признаки, оставленные в процессе деятельности, такие как документация, электронные следы, свидетельства, указания на коммуникации, финансирование и другие факторы; личности организаторов и участников экстремистского сообщества– описание характеристик людей, вовлеченных в организацию, их мотивации, связи и поведение.

Корреляция этих данных позволяет формировать глубокое понимание характера и методов работы экстремистских организаций. Это знание дает возможность выработать целенаправленные и обоснованные рекомендации для расследования, например, рекомендации по выявлению ключевых участников, методам раскрытия преступлений и профилактическим мерам.

Такая структура может стать основой для разработки методик, которые помогут правоохрнительным органам эффективно выявлять, анализировать и предотвращать экстремистские угрозы.

Криминалистическая характеристика преступлений экстремистического характера действительно включает как общие, так и индивидуальные признаки, позволяющие более точно квалифицировать преступление и определять его состав. Эти признаки необходимы для разработки эффективных методов расследования, которые будут соответствовать особенностям каждого конкретного случая.

Способ совершения преступления. Преступлений экстремистического характера часто совершаются с использованием средств массовой информации, интернета, а также с помощью агитационных материалов, что требует особого подхода к их расследованию. Совершение таких преступлений, как правило, обусловлено радикальными идеологиями, которые могут быть политическими, религиозными или социальными. Многие экстремистские преступления сопровождаются насилием или угрозами насилия, что также требует специфических методов расследования. Преступлений экстремистического характера могут быть совершены с использованием различных методов, таких как организация террористических актов, распространение экстремистских материалов, агитация на массовых мероприятиях или через интернет–платформы. Преступники могут использовать анонимные средства связи, что усложняет расследование. Среди средств, применяемых для преступлений экстремистического характера, могут быть оружие, взрывчатые вещества, а также средства массовой информации (интернет–сайты, социальные сети, публикации). Важно учитывать, что использование интернет–ресурсов делает экстремистскую деятельность более скрытой и трудной для выявления. Преступлений экстремистического характера, особенно те, которые связаны с пропагандой, могут носить скрытый характер, что затрудняет их выявление. Например, материалы,

содержащие экстремистские призывы, могут распространяться через скрытые или трудно отслеживаемые каналы, такие как закрытые сообщества в интернете. А.Н. Колесниченко обращая взгляд на способ совершения преступления определяет его как "образ действия преступника", что подчеркивает, что способ включает не только физическое выполнение преступления, но и подготовку, а также действия по сокрытию преступления⁶⁰⁶.

Такой подход позволяет рассматривать преступление не как единовременное событие, а как комплексную деятельность, включающую несколько этапов, на каждом из которых преступник может применять разные методы и приемы. В этом контексте способ совершения преступления становится важным элементом для криминалистической и расследования преступления.

Идеологическая мотивировка преступления экстремистского характера всегда имеют четкую идеологическую подоплеку, будь то политические, религиозные, расовые или социальные мотивы. Экстремизм, как правило, базируется на радикальных убеждениях, направленных на подрыв существующего порядка, социальной гармонии или государственной власти. Агрессивный характер преступлений часто сопровождаются насилием, угрозами или актами разрушения. Основная цель агрессивных действий это запугивание общества или властных структур, а также создание атмосферы страха. Целенаправленность на изменение общественного порядка, преступления экстремистского характера могут быть направлены на разрушение или изменение политической, социальной или экономической структуры государства или общества. Использование публичности, преступлений экстремистического характера часто совершаются с целью привлечения внимания общественности, средств массовой информации, с распространением пропаганды или призывов через различные каналы, включая интернет, печатные издания и массовые собрания.

Преступления экстремистского характера могут быть совершены в различных формах. Пропаганда экстремистской идеологии то есть распространение материалов, идей, символики, направленных на разжигание ненависти, дискриминации или насилия. Пропаганда может осуществляться через интернет, СМИ или массовые собрания. Действия, направленные на организацию экстремистской группы, это деятельность, направленная на создание или участие в экстремистских группах или организациях, целью которых является нарушение общественного порядка и подрыв власти. Включает действия, направленные на запугивание или насильственное вмешательство в дела государства с целью изменения политического режима или изменения основополагающих принципов существующего порядка.

Преступления экстремистского характера часто совершаются через организованные группы, что усложняет их раскрытие. Важным элементом расследования таких преступлений является понимание механизма их совершения.

606 Колесниченко, А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. - Харьков, 1985.

Преступления экстремистского характера отличаются множеством особенностей, включая использование современных технологий, таких как интернет и социальные сети, для распространения радикальных идеологий и агитации. Эти преступления могут быть совершены как индивидуально, так и через организованные группы, что затрудняет их расследование. Важным элементом их совершения является не только прямое насилие, но и скрытая пропаганда, распространяемая через различные каналы, включая анонимные платформы. Подход к расследованию таких преступлений требует комплексного анализа, включая как сам способ совершения, так и действия по сокрытию преступлений, а также учет идеологической мотивации и агрессивной направленности. Ключевую роль в расследовании играют криминалистическая диагностика, а также умение выявлять и отслеживать скрытые и трудно доступные каналы распространения экстремистской информации.

Криминалистическое исследование времени, места и условий совершения преступления экстремистского характера играет важную роль в установлении обстоятельств дела, а также в сборе доказательств, необходимых для расследования.

Установление времени совершения преступления помогает следователю не только в построении хронологии событий, но и в поиске косвенных доказательств, таких как показания свидетелей, записи видеокамер, телекоммуникационные данные (например, записи телефонных звонков или сообщений). Преступления экстремистского характера могут быть спланированы заранее или совершены в ответ на конкретные события (например, политические или социальные). Время совершения преступления может помочь выявить связь между событием и намерением обвиняемого. Этап возникновения умысла на создание экстремистского сообщества. На этом этапе происходит осознание идеи создания экстремистского сообщества, которая может быть связана с насильственными действиями, нарушением законов или угрожающей общественной безопасности деятельностью. Важно фиксировать момент, когда начинается зарождение идеи, так как это может помочь в сборе доказательств, например, в переписке, личных беседах или других формах обсуждения. Следует обратить внимание на то, какие факторы и обстоятельства могли повлиять на решение создать такую организацию, а также на возможные источники радикализации участников.

Этап проведения подготовительных мероприятий. На этом этапе группа начинает готовиться к конкретным действиям, направленным на создание экстремистского сообщества. Это может включать в себя создание инфраструктуры, подбор участников, закупку оборудования или средств связи, а также другие действия, направленные на укрепление организации. Важным аспектом расследования является выявление всех подготовительных действий, таких как встречи, планирование и распределение ролей. Здесь также можно исследовать финансы, которые могли бы быть использованы для поддержания деятельности экстремистского сообщества.

Этап выполнения действий по организации экстремистского сообщества. На этом этапе происходит фактическое создание экстремистского

сообщества, которое может быть зарегистрировано или продолжать свою деятельность в скрытой форме. Преступные действия могут включать в себя наем членов, проведение обучения или подготовки для совершения экстремистских актов, а также насильственные действия в рамках реализации задуманного плана. Важно зафиксировать момент начала этих действий и определить роль каждого участника в реализации преступных целей. Особое внимание уделяется сохранению доказательств, таких как записи встреч, цифровая переписка, документы и другие следы.

Место совершения преступления важно для установления обстоятельств, которые могли повлиять на его совершение. Например, это может быть публичное место, что имеет значение для квалификации деяния как массового или публичного. В таких случаях могут быть использованы видео- и фотоматериалы с мест происшествия. Важно также исследовать следы, оставленные на месте преступления, такие как документы, символика, орудия преступления, а также способы, использованные для распространения экстремистских материалов (например, через интернет, через печатные издания, в публичных местах).

Н.П. Яблоков выделяет эти элементы как ключевые компоненты обстановки преступной деятельности. Очаг представляет собой место возникновения сообщества, его зарождения, тогда как это место, где данное сообщество находит свое "активное поле", где проявляется наиболее выраженная деятельность⁶⁰⁷.

В случае преступления экстремистского характера, как отмечается в исследовании, традиционное понимание места и времени совершения преступления (как конкретные территориальные и временные точки) становится не вполне подходящим. Экстремистские группы могут действовать через различные каналы — например, в интернете, на закрытых форумах или в сетевых сообществах где их действия не привязаны к конкретному месту или времени. Поэтому понятие "обстановка" этих преступлений нуждается в расширенном определении, включающем виртуальные пространства, динамичные и изменчивые формы взаимодействия между участниками, а также специфическую организацию сети, которая не всегда соответствует традиционным формам преступной организации.

Таким образом, для анализа преступления экстремистского характера важно учитывать не только физическое местоположение их деятельности, но и виртуальные "очаги" и "узлы", которые могут проявляться в сетевых структурах или определенных местах общественного влияния.

Условия включают социальные, политические и экономические факторы, которые могли повлиять на намерения и действия обвиняемого. В случае экстремистских преступлений это может быть связано с протестной деятельностью, агитацией за насилие, вербовкой новых участников, пропагандой ненависти. Важно исследовать, каким образом обвиняемый использовал информационные каналы (интернет, социальные сети, рассылки)

607 Яблоков, Н.П. Расследование организованной преступной деятельности / Н.П. Яблоков.- М., 2002. - С. 62-63.

для распространения экстремистских идей, а также исследовать контакты и связи с другими людьми или организациями.

В.П. Лавров выделяет различные типы следов, которые могут встречаться в процессе расследования подобных дел. Суть этих следов заключается в том, что они не всегда однозначно указывают на одно конкретное преступление, а могут быть связаны с системой организованных действий преступников, проявляющейся в разных аспектах.

Более развернутое объяснение каждого типа следа, представленного Лавровым В.П.,:

1. Следы однородных (серийных) корыстно–насильственных преступлений (со сходными способами) в одном или смежных регионах – это повторяющиеся преступления, выполненные с одинаковыми методами и схемами, что позволяет связывать их друг с другом и выявлять закономерности.

2. Следы (идеальные или материальные) одних и тех же лиц на местах преступлений – здесь речь идет о следах, которые указывают на вовлеченность одних и тех же участников в несколько преступлений. Это могут быть, например, отпечатки пальцев, DNA, следы обуви и другие идентифицируемые элементы.

3. Следы применения на местах совершения нескольких преступлений одного и того же огнестрельного оружия – это фактическое свидетельство того, что одно и то же оружие использовалось в различных преступлениях, что также позволяет установить связь между ними.

4. Следы применения одних и тех же способов противодействия раскрытию и расследованию преступлений – преступники, действующие организованно, могут использовать схожие методы для того, чтобы затруднить или помешать раскрытию своих преступлений, например, уничтожение улик, подкуп свидетелей или использование ложных алиби.

5. Следы похищений людей, их пыток – следы, связанные с похищениями людей, например, показания жертв, следы насилия или документация, подтверждающая факт насилия.

6. Документы, с использованием которых «отмываются», легализируются преступные доходы – это документы, которые могут свидетельствовать о попытках легализовать незаконно полученные деньги или активы, например, через подложные контракты, фальшивые счета и т.д.

7. Угрозы потерпевшим или их родственникам после ареста лица, совершившего преступление – угрозы, которые совершаются для того, чтобы скрыть информацию или помешать продолжению расследования.

8. Признаки существования «общей кассы», откуда выдаются деньги на подкуп, наем адвокатов, материальную помощь арестованным и осужденным членам формирования – это следы организации, которая финансирует незаконную деятельность, включая подкуп и поддержку тех, кто может помешать расследованию⁶⁰⁸.

608 Лавров В.П., Рахматуллин Р.Р., Романов В.И., Шалимов А.Н. Криминалистика: Краткий курс (конспект) лекций. – Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2013. - 171 с.; Криминалистика / под ред. А.Ф. Волынского. - М., 1999. - С. 318.

Вся эта совокупность следов свидетельствует о высокой организованности преступников и о том, что расследование подобных преступлений требует комплексного подхода и детального анализа.

Криминалистическое исследование личности преступника–экстремиста является важной частью судебно–криминалистической практики и включает в себя несколько аспектов, направленных на выявление мотивов, характеристик личности, методов преступной деятельности и других факторов, которые могут помочь в расследовании и расследовании таких преступлений.

Криминалистическое исследование личности экстремиста требует комплексного подхода и использования различных методик: психодиагностики, криминалистической экспертизы, анализа данных из открытых источников и специализированных исследований.

В.А. Жбанков акцентирует внимание на том, что каждый из этих элементов представляет собой сложную подсистему, что позволяет рассматривать их по отдельности⁶⁰⁹. В то же время, А.М. Кустов подчёркивает целостность личности преступника, подчеркивая взаимосвязь всех этих сторон⁶¹⁰. Он утверждает, что каждый из этих аспектов личности отображается в действиях преступника, что можно зафиксировать как материальные и идеальные следы.

Основные направления криминалистического исследования личности экстремиста проводится по следующим критериям: психологический анализ личности преступника; социальный контекст и биография; мотивы преступной деятельности; методы преступной деятельности; идентификация личных особенностей; влияние экстремистской идеологии.

Это мнение предполагает, что для полного понимания личности преступника необходимо изучать все эти компоненты, а не только один из них. Данный подход позволяет более полно реконструировать причины, мотивы и возможные психо–социальные особенности преступного поведения, что важно для диагностики, расследования и предотвращения преступлений.

Преступления экстремистского характера являются одной из основных угроз современному обществу. Разработка эффективных методов их расследования требует особого подхода, учитывающего не только юридические, но и технологические аспекты. Понимание криминалистической характеристики таких преступлений помогает правоохранительным органам оперативно выявлять и предотвращать подобные преступления, обеспечивая безопасность и стабильность общества.

Литература:

1. <https://majmilli.tj/category/qonunho/kodekcho/>
2. Баев, О.Я. Методические основы расследования отдельных видов преступлений: учеб. пособие / О.Я. Баев, В.А. Гуняев. – М., 1995. – С. 6. Быков, В.М. Пространственно-временные факторы в криминалистической

609 Криминалистика:учебник / под общ. ред. засл. юриста РФ, д-ра юрид. наук, проф. В.А. Жбанкова. М.: Изд-во Российской таможенной академии, 2012. 512 с.

610 Кустов, А.М. Криминалистика - этапы эволюционного развития / А.М. Кустов // Вестник криминалистики. - 2004. - Вып. 2. - С. 8-9.

характеристике групповых преступлений / В.М. Быков // Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в расследовании преступлений. – Иркутск, 1983. – С. 75.

3. Васильев, А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. – М., 1984. – С. 116.

4. Колесниченко, А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / Криминалистика: Краткий курс (конспект) лекций. – Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2013. – 171 с.;

5. Криминалистика / под ред. А.Ф. Волынского. – М., 1999. – С. 318.

6. Криминалистика: учебник / под общ. ред. засл. юриста РФ, д-ра юрид. наук, проф. В.А. Жбанкова. – М.: Изд-во Российской таможенной академии, 2012. – 512 с.

7. Кустов, А.М. Криминалистика - этапы эволюционного развития / А.М. Кустов // Вестник криминалистики. - 2004. – №2. – С. 8-9.

8. Лавров В.П., Рахматуллин Р.Р., Романов В.И., Шалимов А.Н. Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации / под ред. Н.Г. Шурухнова. – М., 1999. – С. 103.

9. Шурухнов, Н.Г. Криминалистическая характеристика преступлений / Н.Г. Шурухнов // Криминалистика (актуальные проблемы) / под ред. Е.И. Зуева. – М., 1988. – С. 119.

10. Селиванов, Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н.А. Селиванов // Соц. законность. – 1977. - №2. – С. 56-57.

11. Сергеев, Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики. Руководство для следователей / Л.А. Сергеев. – М., 1971. – С. 437.

12. Яблоков, Н.П. Расследование организованной преступной деятельности / Н.П. Яблоков. – М., 2002. – С. 62-63.

Макола дар редакция ворид шуд: 20.01.2025

Аз тақриз баргашт: 25.03.2025

Ба чоп тавсия шуд: 28.03.2025

Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) ҳуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола ҳатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғайи электронии муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмии муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нукта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (дах-дувоздаҳ калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо ҷудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузориҳои иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара Ҳангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли ҷопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври ҳатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақриз манфӣ асос барои рад намудани ҷопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври ҳатмӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои ҷопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои ҷопи ройгони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорихои дахлдор равона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электронии маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электронии ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад Ҳангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонида мешавад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мақтуб дар шакли электронӣ). Ҳангоми риояи нашрдани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва ҷопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям для опубликования в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) название статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 2) фамилия, имя, отчество автора статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 3) контактные данные (мобильный телефон и электронный адрес автора);
- 4) научная специальность (шрифт) на таджикском, русском и английском языках;
- 5) фамилия, имя, отчество научного руководителя автора статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 6) рецензия;
- 7) фамилия, имя, отчество рецензента статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 8) аннотации на таджикском, русском и английском языках (каждая до 500 знаков, включая пробелы, точки и запятые);
- 9) ключевые слова (десять-двенадцать основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на таджикском, русском и английском языках;
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 29.03.2025 супорида шуд.
Ба чопаш 31.03.2025 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи чопӣ 39.
Супориши №28. Адади нашр 40 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, Буни Ҳисорак бинои 14.